

arhivl

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Ljubljana 2020

Letnik 43
št. 2



arhivi

UDK 930.25 (497.4) (05)
UDC 930.25 (497.4) (05)

ISSN 0351-2835 (Print)
ISSN 2630-4376 (Online)



9 770351 283001

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Ljubljana 2020

Letnik 43
št. 2



Deželna bolnišnica v Ljubljani je bila konec leta 1918 polna bolnikov s špansko gripo.
(SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, G4-002-007)

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens
Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia
The Review of the Archival Association and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.
© 2020 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
telefon: (01) 306 13 29
e-pošta: arhivi@arhivsko-drustvo.si
URL: www.arhivsko-drustvo.si/publikacije/arhivi
FB: Facebook/Arhivsko društvo Slovenije

Odgovorna urednica: mag. Marija Čipić Rehar (Zgodovinski arhiv Ljubljana)
Glavna urednica: Dunja Mušič (Zgodovinski arhiv Ljubljana)
Uredniški odbor: doc. dr. sc. Zdenka Bonin (Pokrajinski arhiv Koper), izr. prof. dr. Boris Golec (Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU), mag. Nina Gostenčnik (Pokrajinski arhiv Maribor), dr. Bojan Himmelreich (Zgodovinski arhiv Celje), dr. Mateja Jeraj (Arhiv Republike Slovenije), Uroš Lavrenčič Mugerli (Pokrajinski arhiv Nova Gorica), red. prof. dr. Walter Lukan (profesor v pokoju, Avstrija), dr. Elvis Orbanič (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, Područna jedinica u Puli, Hrvatska), doc. dr. Julijana Visočnik (Nadškofijski arhiv Ljubljana, škofijski arhivi), Katja Zupanič (Zgodovinski arhiv na Ptuj), Tanja Žohar (Arhiv Republike Slovenije)

Redakcija te številke je bila zaključena: 23. novembra 2020
Revija izhaja dvakrat letno.
Cena posamezne številke je 12,50 EUR.

Lektorica: dr. Aleksandra Gačić
Prevodi: mag. Nina Gostenčnik (angleščina), dr. Aleksandra Gačić (hrvaščina)
Fotografska dela: Dunja Mušič
UDK: Alenka Hren
Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo in Arhivsko društvo Slovenije
Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Oblikovanje: Andreja Aljančič Povirk
Računalniški prelom: Uroš Čuden, MEDIT d. o. o., Notranje Gorice
Tisk: Fotolito Dolenc d. o. o.
Naklada: 300 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: *COBISS* (Slovenija); *EBSCO Publishing*; *ProQuest, Library & Information Science Source*; *Library, Information Science & Technology Abstracts with Full Text* (Združene države Amerike); *Centro de Información Documental de Archivos* (Španija); *Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg* (Nemčija)

KAZALO

JUBILEJI

Katja Zupanič	Jubilantka Marija Hernja Masten	263
Nataša Budna Kodrič	Življenjski jubilej Mije Mravlja	267

NALEZLJIVE BOLEZNI SKOZI ČAS

URŠKA BRATOŽ	Človek v primežu epidemije: doživljanje kuge v Kopru in Gorici v 17. stoletju	271
MARJANA KOS	Epidemije črnih koz v Ljubljani v drugi polovici 18. stoletja	287
DRAGICA ČEČ	Revni – ostareli v času kriz: Družba na dlani	307
JUDITA ŠEGA	Organizacija zdravstvene službe in nalezljive bolezni v Škofji Loki na prelomu iz 19. v 20. stoletje	331
ALEKSANDER LAVRENČIČ	Informiranje gledalcev TV Ljubljana o epidemiji črnih koz leta 1972 in sedmi epidemiji kolere ter digitalizacija arhivskega gradiva o nalezljivih boleznih	359

ČLANKI IN RAZPRAVE

VANJA KOČEVAR	Patent cesarja Ferdinanda II. o spreobrnjenju ali izselitvi protestantskega plemstva notranjeavstrijskih dežel iz leta 1628: Kritična objava in prevod	381
NATAŠA GOLOB	Dela na pergamentu in papirju z vidika humanističnih in naravoslovnih znanosti: misli o simpoziju in ob izidu zbornika razprav	427

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

ANJA PRŠA	Elektronsko poslovanje in vrednotenje elektronskega arhivskega gradiva sodišč	441
ALOJZIJ TERŠAN	V glavni vlogi nastopa Lilian ... Filmska ustvarjalnost na Slovenskem pred drugo svetovno vojno v Slovenskem filmskem arhivu pri Arhivu Republike Slovenije s poudarkom na pridobitvah v obdobju od leta 1988 do leta 2020	459
DARJA HARAUER, ANJA PROPS NATAŠA PETELIN STANKA GRKMAN MATEJA KOTAR, LUCIJA PLANINC	Konserviranje in restavriranje rokopisne knjige iz Škofič	473

O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Andrej Nared	Aškerčeva nagrada in Aškerčevi priznanji za leto 2020	481
France M. Dolinar	Slavnostni nagovor na podelitvi Aškerčevih nagrad	487
Marija Hernja Masten	Zahvala Aškerčeve nagrajenke	489

OSEBNE VESTI

Gregor Jenuš	In memoriam Marija Oblak Čarni (1932–2020)	491
Marija Hernja Masten	In memoriam Ivan Lovrenčič (1954–2020)	492
Mira Hodnik	In memoriam Jože Žontar	494

PRIDOBITVE ARHIVOV

Pridobitve slovenskih arhivov v letu 2019	499
---	------------

BIBLIOGRAFIJA ARHIVSKIH DELAVCEV

Bibliografija arhivskih delavcev v letu 2019	515
--	------------

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

Publikacije

Martina Fekonja	Grzegorz Górny, Janusz Rosinkoń: Vatikanski tajni arhiv: neznane strani cerkvene zgodovine	533
Sonja Jazbec	International Archives Week Challenge: Choose a Year and find a Document! 1820	534
Elvis Orbanić	Vlatka Lemić: Arhivi in digitalna doba	536
Olga Pivk	Vrhniški razgledi	537
Anja Prša	Peter Omersel: Želeli smo do zvezd: zgodovina celjskih raketarjev	542
Jure Volčjak	Janez Mlinar: Urbarji belopeškega gospodstva	543
Lilijana Žnidaršič Golec	Alojz Cindrič: Ljubljanski izobraženci skozi čas. Izobraževanje Ljubljančanov na dunajski univerzi 1392–1917	544

Razstave

Bojana Aristovnik	Sonja Jazbec: Bistrica ob Sotli v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje; Luče v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje	548
Aleksandra Milost Pavšič	France Bevk, književnik in politik (1890–1970)	551
Dragan Matić	Slovenci, za zmiraj gre!	553

INDEX

ANNIVERSARIES

Katja Zupanič	Marija Hernja Masten - Jubilarian	263
Nataša Budna Kodrič	Mija Mravlja - Life Jubilee	267

INFECTIOUS DISEASES THROUGH TIME

URŠKA BRATOŽ	A Man in the Grips of an Epidemic: Experiencing Plague in Koper and Gorica in the 17th Century	271
MARJANA KOS	Smallpox Epidemics in Ljubljana in the Second Half of the 18th Century	287
DRAGICA ČEČ	The Poor - the Elderly in Times of Crises – Society Revealed	307
JUDITA ŠEGA	Healthcare Service Organization and Contagious Diseases in Škofja Loka at the Turn of the 19th Century	331
ALEKSANDER LAVRENČIČ	Informing the Viewers of TV Ljubljana about the Smallpox and the Seventh Cholera Epidemics in 1972 and Digitalization of Archives Concerning Infectious Diseases	359

ARTICLES AND PAPERS

VANJA KOČEVAR	The Patent of Emperor Ferdinand II Concerning the Conversion or Eviction of Protestant Nobility of Inner Austrian Lands from 1628: Critical Publication and Translation	381
NATAŠA GOLOB	Works on Parchment and Paper in the View of Natural and Human Sciences: Thoughts on the Symposium and Proceedings	427

FROM ARCHIVAL FONDS AND COLLECTIONS

ANJA PRŠA	Electronic Records Management and Selection of Electronic Archives from Records of Courts	441
ALOJZIJ TERŠAN	Starring Lilian ... Film Creativity on the Slovenian Territory before the Second World War at the Archives of the Republic of Slovenia with an Emphasis on Acquisitions in the Period between the Years 1988 and 2020	459
DARJA HARAUER, ANJA PROPS NATAŠA PETELIN STANKA GRKMAN MATEJA KOTAR, LUCIJA PLANINC	Conservation and Restoration of the Škofiče Manuscript	473

WORK OF THE ARCHIVAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

Andrej Nared	Aškerc Prize and Aškerc Award for the Year 2020	481
France M. Dolinar	Formal Address Upon the Granting of the Aškerc Prize and Aškerc Award	487
Marija Hernja Masten	Aškerc Prize Winner – Acceptance Speech	489

PERSONALIA

Gregor Jenuš	In memoriam Marija Oblak Čarni (1932–2020)	491
Marija Hernja Masten	In memoriam Ivan Lovrenčič (1954–2020)	492
Mira Hodnik	In memoriam Jože Žontar	494

ACQUISITIONS OF ARCHIVES

Acquisitions of Slovene Archives in the year 2019	499
---	-----

BIBLIOGRAPHY OF ARCHIVISTS

Bibliography of Archivists in 2019	515
------------------------------------	-----

REVIEWS AND REPORTS ON PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

Publications

Martina Fekonja	Grzegorz Górny, Janusz Rosinkoń: Vatican Secret Archives: Unknown Pages of Church History	533
Sonja Jazbec	International Archives Week Challenge: Choose a Year and find a Document! 1820	534
Elvis Orbančić	Vlatka Lemić: Archives and the Digital Age	536
Olga Pivk	Vrhniški razgledi	537
Anja Prša	Peter Omersel: We Wished to Reach the Stars: the History of the Celje Rocket Enthusiasts	542
Jure Volčjak	Janez Mlinar: Land Register of the Bela Peč Dominion	543
Lilijana Žnidaršič Golec	Alojz Cindrič: Intellectuals of Ljubljana through Time. Education of Individuals from Ljubljana at the Vienna University 1392–1917	544

Exhibitions

Bojana Aristovnik	Sonja Jazbec: Bistrica ob Sotli in Documents of the Historical Archives Celje: Luče in Documents of the Historical Archives Celje	548
-------------------	---	-----

Aleksandra Milost Pavšič	France Bevk, Author and Politician (1890–1970)	551
Dragan Matić	Slovenci, za zmiraj gre!	553

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ARHIVE

- ✦ Prispevki morajo biti oddani v elektronski obliki (razmik 1,5 vrstice).
- ✦ Vsi članki gredo pred objavo v recenzijo. Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka.
- ✦ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* morajo obvezno vsebovati **izvleček** (maks. 10 vrstic), **ključne besede**, primerne za indeksiranje, in **povzetek** (maks. 30 vrstic). Pred povzetkom mora biti naveden spisec **virov in literature**.
- ✦ Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- ✦ Opombe morajo biti pisane enotno pod črto. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literature.
Primer: Merku: *Slovenska plemiška pisava*, str. 110.
- ✦ V poglavju **Viri in literatura** morajo biti sistematično, po abecednem vrstnem redu, navedeni vsi viri in vsa literatura, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, internetne vire, časopisne vire, literaturo itd.
- ✦ Citiranje arhivskih virov: oznaka države, arhiva, fonda ali zbirke in oznake nižjih popisnih enot.
Primer Arhiv Republike Slovenije: SI AS 1, šk. 1.
Primer za regionalne arhive: SI_ZAL_IDR/0102, Občina Dole, t. e. 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.
- ✦ Citiranje literature (monografije): priimek, ime avtorja: *naslov (in podnaslov)* dela. Kraj: založba, leto izida.
Primer: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ✦ Citiranje literature (periodika): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov periodike* letnik (leto izdaje), številka, strani članka.
Primer: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. V: *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226.
Primer: Krippenspiel. V: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1843, št. 154, str. 1107.
- ✦ Citiranje literature (zborniki): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov zbornika* (ime urednika). Kraj izdaje: založnik, leto izida, strani članka.
Primer: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. V: *Ad fontes. Otorepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 225–269.
- ✦ Citiranje spletnih strani (naslov, točni naslov spletne strani, datum uporabe spletne strani).
Primer: Graščina Smlednik: <http://www.gradovi.jesenice.net/smlednik.html> (dostop: 12. 6. 2020).
- ✦ Slikovno gradivo (**največ 5 kosov**) sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (najmanj 300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF. Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom. Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.
- ✦ Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korektore načeloma opravi uredništvo.
- ✦ Avtorji so dolžni upoštevati navodila, objavljena v vsaki tiskani številki *Arhivov* in na spletni strani ADS.
- ✦ Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, so objavljeni tudi na spletni strani ADS. Avtorji z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije članka.

Uredništvo Arhivov

ARHIVI,

glasilo *Arhivskega društva in arhivov Slovenije* so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov in aktualna vprašanja s področja zaščite in hranjenja novih oblik zapisov informacij na računalniških medijih.

Prispevke sprejema uredništvo na naslov:

Uredništvo Arhivov

Zvezdarska 1, SI-1000
Ljubljana, Slovenija
T: +386 (0)1 306 13 29
e-pošta:
arhivi@arhivsko-drustvo.si

Rok za oddajo

prispevkov za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* za prvo številko je

1. maj,

za drugo številko pa

1. oktober!

Rok za oddajo prispevkov za ostale rubrike pa je za prvo številko

1. maj,

za drugo številko pa

1. oktober!

ARHIVI,

the *Review of the Archival Association and Archives of Slovenia* is the central Slovenian archival journal. It deals with a wide range of archival issues and includes articles in the fields of archival science, (administrative) history, auxiliary sciences of history, study of primary sources, archival theory and practice, and daily activities of the Slovenian archives and also presents problems in the field of protection and preservation of new forms of a written record on the computer media.

Papers should be sent to the editorial board:

Uredništvo Arhivov
Zvezdarska 1, SI-1000
Ljubljana, Slovenija
T: +386 (0)1 306 13 29
Email:
arhivi@arhivsko-drustvo.si

Deadlines

papers for the section
Articles and Papers, From Practice to Practice and From Archival Files and Collections are to be submitted by

May 1

for the first number
and by

October 1

for the second number!
Papers for other sections
are to be submitted by

May 1

for the first number
and by

October 1

for the second number!

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS FOR ARHIVI

- Papers should be submitted in electronic form (1.5 line spacing)
- Before being published all papers are peer-reviewed. Papers are published only if they receive a positive peer-review.
- Papers for the sections *Articles and Papers, From Practice to Practice, and From Archival Files and Collections* must include a maximum 10-line **abstract**, **key-words** appropriate for indexing, and a maximum 30-line **summary**. List of **sources and literature** stands before the summary.
- Authors should state their full address, title and/or profession, work place, and address of the institution where they work, phone number, and e-mail.
- Footnotes are written uniformly under the line. Footnotes include short references that are fully explained together with abbreviations in the chapter Sources and Literature.
Example: Merku: *Slovenska plemiška pisma*, p. 110.
- Chapter Sources and Literature includes a systematic recording of all sources and literature cited in footnotes, in alphabetical order: Archival sources, web sources, journals, literature etc. are stated separately.
- Citation of archival sources: country reference code, name of archival institution, reference code of archival fond or collection and references of the units of description.
Example: Archives of the Republic of Slovenia: SI AS 1, box 1.
Example for regional archives: SI: SI_ZAL_IDR/0102, Občina Dole, box 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.
- Citation of literature (monographs): surname, name of the author: *title (and subtitle) of the book*. Publishing place: publisher, publishing year.
Example: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- Citation of literature (articles in periodicals): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of periodical* volume (publishing year), number, pages of the article.
Example: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. In: *Arhivi* 26 (2003), no. 1, pp. 221–226.
Example: Krippenspiel. In: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1843, št. 154, p. 1107.
- Citation of literature (articles in miscellany): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of miscellany* (name of the editor). Publishing place: publisher, publishing year, pages of the article.
Example: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. In: *Ad fonts. Otorepčev zbornik* (ed. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, pp. 225–269.
- Citation of websites (title, URL, date of access).
Example: Graščina Smlednik: <http://www.gradovi.jesenice.net/smlednik.html> (accessed: 12. 6. 2020).
- Graphic materials (**max. 5 pieces**) should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format. Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname. Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.
- Editorial board reserves the right to send the submitted papers for language proofreading. Proofreading corrections are usually inserted in the papers by the authors themselves. Other corrections of a technical nature are usually done by editorial board.
- Authors should follow these instructions, published in each issue of *Arhivi* and on the website of *Archival Association of Slovenia*.
- Articles and papers that are published in the printed version of *Arhivi* are also published on-line on the homepage of the Archival Association of Slovenia. By giving their consent to the publishing of the printed version, authors also agree to their papers being published on-line.

Arhivi Editorial board

Jubilantka Marija Hernja Masten

20. novembra je svoj življenjski jubilej, sedemdeset let, praznovala Marija Hernja Masten, Ptujčanka, arhivistka, zgodovinarica, častna občanka Mestne občine Ptuj, soustanoviteljica društva Cesarsko-kraljevi Ptuj, turistična vodička ...

Rojena je bila v obrtniško-lončarski družini Hernja v Ormožu, ki se je leta 1955 preselila na Ptuj. Njen oče je bil poznan kot zadnji ptujski lončar. Odnos do preteklosti in svojega mesta je začela razvijati že zelo zgodaj, saj so se vanjo vtisnile številne podobe mestne arhitekture in zgodbe ljudi, potem ko je skupaj z očetom kot majhna deklica prisostvovala pri vgradnjah lončenih peči na domovih naročnikov. Učenje violine v mladosti ji je dalo tisto potrebno disciplino in vztrajnost, ki jo je pri svojem delu potrebovala, kot velika ljubiteljica kina (bili so sosedi Mestnega kina Ptuj) je svoje obzorje širila tudi prek sedme umetnosti, njena življenjska energija pa je prišla do izraza v plesni šoli, kjer je najraje uživala v ritmihih sambe, kar ustreza tudi njenemu značaju.

Kot sama pove, je njena zaposlitev v arhivu bila naključna. Po končani gimnaziji jo je poklical prof. dr. Anton Klasinc, takratni ravnatelj ptujskega arhiva, in jo povabil v arhiv. Vedel je, da Marijo izredno zanima zgodovina, tudi njene naloge so izstopale. Delati je začela kot arhivska referentka, po desetih letih je postala arhivska strokovna sodelavka – upravna delavka in kasneje arhivistka. Ob delu je kasneje diplomirala in tako polnih štirideset let spoznavala vse plati svojega poklica, ki ga je (in ga še) doživlja kot poslanstvo. Arhiv ji je tudi vselej nudil okolje, v katerem se je lahko razvijala in vključevala v razne tokove raziskovanja.

Svojih začetkov v arhivu se rada spominja. Tako izvemo, da je del delovnega časa bil namenjen študiju: spoznavanju zgodovine arhivistike, administracije, ki se je čez stoletja spreminjala, preučevanju pravnih vprašanj, zgodovini svojega kraja. To je za arhivista ključno, saj mora le-ta biti »zelo široko odprt človek«. Mnogokrat so na terenu dobesedno reševali gradivo pred uničenjem. To je bil tudi čas intenzivne faze razvoja in etabliranja slovenske arhivske stroke. Izmed številnih vprašanj sta izstopali ingerenca nad arhivi in povezanost arhivov z javnostjo. V stroki so bila številna nedodelana področja metodologij strokovnega dela, kot so odbiranje gradiva, prevzemanje gradiva v arhiv, vodenje evidenc, urejanje, popisovanje in izdelava pripomočkov za uporabo ter uporaba arhivskega gradiva. Arhivi niso imeli niti splošnega pregleda nad lastnim gradivom, obstajal je le en splošni popis, ki ga je pripravila Skupnost arhivov Slovenije leta 1965. Porajala so se številna vprašanja v zvezi z metodologijo njihove izdelave in objavo. Marija je bila del vseh teh dogajanj, vseskozi se je dejavno ukvarjala tako z vprašanji in težavami iz arhivske znanosti kot tudi s preučevanjem starejšega arhivskega gradiva in posledično zgodovine območja, ki ga arhiv pokriva.

Delala je za restitucijo arhivskega gradiva, kjer je opravila popisovanje gradiva v Štajerskem deželni arhivu skupaj z dr. Tonetom Ožingerjem, dr. Jožetom Mlinaričem in dr. Petrom P. Klasincem. Njen osebni stik s Štajerskim deželnim arhivom v Gradcu pa je omogočil pomoč v vojni prizadetemu arhivu BiH, da so mu dostavili arhivsko opremo.

Njen delovni prostor sta bila tudi čitalnica in delo z uporabniki. Voda je majhno knjižnico arhiva, njena skrb pa je bilo tudi vodenje arhivskih evidenc. Izvajala je arhivsko pedagoško delo, sodelovala je z vrtci in šolami



vseh stopenj, jih obiskovala in imela razna predavanja, učiteljcem pa nudila strokovno pomoč pri didaktično prilagojenih razstavah in številnih projektih, v katere so bili vključeni učenci. Vse z namenom popularizacije arhivske stroke, spoštovanja do ohranjanja lokalne pisne kulturne dediščine ter seznanjanja mladine s pomembnostjo arhivov pri zbiranju, urejanju in ohranjanju arhivskega gradiva.

Za prepoznavnost arhiva in njegovega dela je opravila pionirsko delo, ko je uvedla strokovne ogledne v Zgodovinskem arhivu na Ptuj. Še kako živ je spomin, ko smo kot osnovnošolci obiskali ptujski arhiv, kjer je Marija znala pritegniti našo pozornost na način, ki je njej edinstven.

Večino delovne dobe je njena poglavitna dejavnost bila skrb za starejše arhivsko gradivo. S svojo strokovnostjo, raziskovalnimi dosežki in sodelovanjem z lokalno skupnostjo je postavila oddelek za starejše arhivsko gradivo v ptujskem arhivu na visoko in cenjeno raven. Njen delovnik v arhivu je krepko presegal odmerjeni delovni čas. Delo je zahtevalo specialna znanja, ki jih je med službovanjem pridobivala doma in v tujini. Med drugim ji je leta 2000 bilo omogočeno šolanje na eni izmed najuglednejših in najstarejših arhivskih šol na svetu, znani medarhivski šoli v Parizu »Stage Technique International D'archives«, v organizaciji francoskega ministrstva za kulturo.

Z gradivom je ogromno delala, zato ga je tudi dobro poznala. Kot izjemna povezovalka dogodkov, oseb in krajev je znala povezati arhivska dejstva v številne zgodbe. V okviru svojega znanstvenega dela, ki ga je posvetila raziskovanju starejše zgodovine ormoško-ptujskega območja, je izvedla številna predavanja, kolokvije in znanstvene simpozije. Med najpomembnejše projekte, ki jih je vodila, spadata raziskovanje in obdelava obeh ohranjenih ptujskih statutow (1376 in 1513), za katera so izdali tudi faksimile. Pod njenim vodstvom so na temo ptujskih statutow izvedli več znanstvenih simpozijev, izdali zbornik razprav in različne publikacije. Raziskala je tudi pečate in grb mesta Ptuja, ptujske meščane, mestno hišo, njena zadnja obsežna raziskava pa je bila posvečena zgodovini dominikanskega samostana. Predvsem kot urednica zbornikov je sodelovala s številnimi društvi, številnim osnovnošolcem, dijakom in študentom je pomagala pri pripravi raziskovalnih in diplomskih nalog. Bila je tudi odlična mentorica arhivskim pripravnikom, svoje znanje je vselej nesebično delila in se skupaj veselila uspehov. Sestavni del stikov z javnostjo so bile tudi stalne in občasne razstave, kjer je bila avtorica ali je v timu sodelovala kot

soavtorica. Naj omenim le nekatere: »20 let delavskih srečanj bratstva in prijateljstva«, 1983, razstava vrnjenega arhivskega gradiva iz Avstrije, 1983, »Glasilo organizacij združenega dela bratskih občin SR Hrvatske in SR Slovenije«, 1984, »Arhiv, kulturna dediščina in skrb za njo«, 1985, »80 let trsničarstva v Juršincih«, 1986, »Pričevanja, zakladi Ormoža in Ptuja«, 1987, »Iz arhivske zakladnice«, 1989, »200 let – Zlati Noj«, 1989, »Drobne dragocenosti arhiva«, 1991, »100 let trsničarstva na Slovenskem«, 1991, »Sv. Jurij – mestni grb – simbol«, 1991, »Trta in vino skozi čas«, 1991, »Graške arhivske institucije«, 1992, »Lep pozdrav iz Ormoža in okolice«, 1992, »Od recepta do kuharske knjige«, 1993, »Arhiv gospostva Hrastovec«, 1993, »120-letnica kasaškega športa v Ljutomeru«, 1994, »Ptuj, mesto mnogih mest – preteklost v službi današnjih odločitev«, 1994, »90 let trsničarske zadruga v Juršincih«, 1995, »Šipon, naša žlahtna posebnost«, 1995, »Vino je velika dobrot – Dominik Čolnik 1830–1893«, 1995, »Hiša, po vej«, 1996, »Od svobode do svobode«, 1999, »95-letnica trsničarske zadruga v Juršincih«, 2000, »50 let živinorejsko-veterinarske službe v Podravju«, 2003, »Zbiranje in ohranjanje pisnih ter tiskanih dragocenosti«, 2003, razstava ob 110-letnici Muzejskega društva na Ptuju, 2003, »130 let kasačev v Ljutomeru«, 2004, »100 let dela v selekciji in kontroli prireje mleka na Slovenskem«, »Mestni pečati in grb mesta Ptuj«, 2004, »100 let trsničarske zadruga Juršinci«, 2005, »Jože Vrabl 1913–1982: Fotografske dediščina«, 2005, »Prvi med enakimi – funkcija mestnega sodnika in župana skozi stoletja«, 2006, Kuharske bukve in kuhinja od 16. do konca 19. stoletja«, 2006, »Stoletnica mestne hiše Ptuj 1907–2007«, 2007, »Nacionalna zavest se je prebudila na Ptuju leta 1908«, 2008, »10 let princa karnevala na Ptuju«, 2010, »Ko zavlada Ptuju kurent – odsev kurentovanja v arhivskih virih«, 2011, »Številne podobe Ptuja«, 2019.

V letih 1996–1998 je bila predsednica Arhivskega društva Slovenije, ki je bilo pomemben člen v razvoju arhivske stroke in je ob svojih letnih zborovanjih obravnavalo vse vrste strokovnih vprašanj. Njena prizadevanja so tudi v društvu stremela k prepoznavnosti Slovenije v mednarodnih arhivskih krogih. Navezala je številne stike z drugimi, sosednjimi arhivskimi društvi in možnostmi vključevanja ADS v evropske projekte. Na raznih tujih kongresih, kamor je bilo povabljen ADS, je predstavila delo in razvoj društva (Darmstadt, Dressden, Nurnberg, Trier, Zug), njegov mednarodni angažma od njegove ustanovitve naprej. V parlamentu vložen novi zakon o arhivskem gradivu in o arhivih je bil takrat pripravljen za drugo branje. V času njenega predsedovanja je bil sprejet mednarodni kodeks etike arhivarjev, ki je bil sprejet na konferenci v Pekingu. Leta 1996 je na Ptuju organizirala Mednarodni kolokvij »Delovne skupnosti srednjeevropskih arhivskih društev na Ptuju«, kjer so udeleženci obravnavali že na Dunaju sprejete teme: - varovanje arhivskega gradiva - Evropska skupnost in premostitev zunanjih meja, deželni arhivi - tehnična področja - težave množičnega konserviranja.

Znana je bila tudi po tem, da je pripravila in vodila vsakoletno strokovno ekskurzijo ADS, ki je zbližala kolege, sodelavce in omogočila ogledje tujih arhivov na sproščen in neformalen način (Švica, Italija, Nemčija).

Glede na večletno sodelovanje, ki ga je imel Zgodovinski arhiv na Ptuju s Kasaškim klubom Ljutomer, je Marija Hernja Masten na pobudo predsednika kluba ob pomoči kolegice Nade Jurkovič postavila v Ljutomeru Muzej kasača Ljutomer. Zbrala je nekaj tisoč dokumentov in predmetov pri rejcih in ustvarila največjo zbirko arhivskih virov za rejo in tekmovalni šport kasačev na Slovenskem. Muzej je bil odprt leta 2012 s spremljajočo publikacijo »Muzej reje ljutomerskega kasača in prirejanja kasaških dirk«.

Skupaj s kolegico Nado sta med letoma 2012 in 2015 uredili arhiv minoriškega samostana in slovenske minoritske province sv. Jožefa s sedežem na Ptuju. Leta 1945 je bila porušena samostanska cerkev, v kateri je bilo zbrano vse arhivsko gradivo cerkvenih provenienc, ki jih je nameraval nemški okupator odpeljati z matičnimi knjigami vred v tujino. Opravljeni so bili identifikacija fon-

dov, njihova fizična ločitev, razporejanje gradiva v serije ter kronološka ureditev, določevanje strukture znotraj posameznih fondov, ureditev in popis gradiva iz obdobja 1700–2010 v obsegu okrog 120 tekočih metrov. Njen izjemno bogat bibliografski opus se še zmeraj dopolnjuje.

Ob znanstveno-strokovnem delu je vseskozi dejavna tudi na področju kulture in turistične promocije Ptuja. Marija je soustanoviteljica društva Cessarsko-kraljevi Ptuj, ki ima poudarek na bogati srednjeveški zgodovini Ptuja, v sklopu zgodovinskih mest sodeluje pri prireditvi, imenovani Prangerjada, v okviru društva Poetovio 69 se vključuje v znanstvena in strokovna spoznanja tujih in domačih predavateljev, strokovno sodeluje v turistični prireditvi Rimskih iger, izbira in oblikuje zgodovinske osebnosti za prince karnevala na ptujskem kurentovanju, ob 1950. obletnici prve pisne omembe Ptuja je leta 2019 zasnovala razstavo na prostem »Številne podobe Ptuja«, dejavna pa je tudi kot turistična vodnica. Z delom vodnice je začela že zgodaj, na ta račun se je mnogokrat tudi odpovedala preživljanju prostega časa z družino, ki pa ji je vselej bila v trdno oporo. Sodelavci smo vsakič z zanimanjem prisluhnili raznim prigodam in anekdotam »iz terena«. Njene skupine so bile raznolike, od maturantov do upokojencev. Številne ideje, ki jih je prinesla s potovanj v smislu promocije kulturne dediščine mesta, so bile za naše okolje preveč napredne, da bi obrodile sadove na višji (občinski) ravni. V arhivu je zmeraj znala poskrbeti tudi za dobro vzdušje v duhu tradicije. Še posebej pri srcu ji je pust. Marija je tudi izvrstna v izdelovanju pustnih kostumov in vsakoletna članica strokovne komisije pri izboru izvirnih karnevalskih mask.

Za njeno delo jo je Mestna občina (MO) Ptuj nagradila s priznanji za področje kulture, z oljenko (1994 in 2000) in veliko oljenko (2008). Leta 2013 je zaradi izjemnih dosežkov pri ustvarjanju bogatega bibliografskega opusa in zaslug pri pomenu, promociji in razvoju MO Ptuj postala častna občanka mesta Ptuj. Marija se zaveda, da je za družbeni in osebni razvoj pomembna širina duha. Ona je ena izmed redkih, ki čuti pripadnost svojemu mestu in se drži načela iz statuta 1376: »Kdor z mestom ne trpi, naj se z mestom ne dviga.«

Največje priznanje za njeno delo je nedvomno Aškerčeva nagrada za leto 2020, ki jo je prejela za življenjsko delo na področju varovanja in ohranjanja slovenske arhivske dediščine ter posredovanja le-te javnosti. Ptujski arhiv je imel srečo, da je spregovoril skozi Marijo. Ob njenem jubileju ji želimo trdnega zdravja, življenjske energije in optimizma. Naj še dolgo ostane vsestranska »Mica«, temperamentna, radovedna, zabavna, zvesta svojim idealom. Rimski cesar in filozof Mark Aurelij je dejal: »Mlad je tisti, ki lahko še vedno pokaže navdušenje nad čim, tisti, ki kot otrok nenehno sprašuje: »In potem?« Tisti, ki sproža dogodke in se veseli življenjske igre. Mladi ste, kolikor je mlado vaše zaupanje. Stari, kolikor ste neodločni. Mladi, kolikor sta mlada vaša samozavest in vaše upanje. Stari, kolikor ste negotovi. Mladi boste, dokler boste zaznavali lepo, dobro in veliko, dokler boste zaznavali glasove narave, vaših bližnjih, tistega nepojmljivega ...«

Katja Zupanič

Dela (izbor):

- Urbarji gosposčine Hrastovec: 1555–1848, 1993
- Vpisna knjiga meščanov mesta Ptuja: 1684–1917, 1995
- 50 let lovske družine Leskovec: 1946–1996, 1997 (urednica)
- Statut mesta Ptuj 1376, 1998 (soavtorica)
- Statut mesta Ptuj 1513, 1999 (soavtorica)
- Prostovoljno gasilsko društvo Ptuj: 1870–2000: 130 let prostovoljnega dela, 2000 (urednica)
- 50 let živinorejsko-veterinarske službe v Podravju, 2003 (urednica)
- Žetale in Žetalanci nekoč in danes, 2004 (sourednica)

- ⊗ 100 let dela v selekciji in kontroli prireje mleka na Slovenskem, 2004 (urednica)
- ⊗ Mestni pečati in grb mesta Ptuj, 2004
- ⊗ Ormož skozi stoletja V, 2005 (glavna urednica)
- ⊗ Cirkulane: svet Belanov, 2005 (sourednica)
- ⊗ Urbar gospoščine Gornji Ptuj 1597: arhivska obdelava in njegova znanstvena uporaba, 2008
- ⊗ Kratki vodnik po Ptuj, 2009 (sourednica)
- ⊗ Vodnik po fondih in zbirkah zgodovinskega arhiva na Ptuj – ZAP, 2009 (glavna urednica)
- ⊗ Dominikanski samostan na Ptuj, 2009 (urednica)
- ⊗ Zbornik občine Kidričevo, 2010 (sourednica)
- ⊗ Središče ob Dravi: kronika 1910–2010, 2011 (sourednica)
- ⊗ Muzej reje ljutomerskega kasača in prirejanja kasaških dirk, Ljutomer 2012 (avtorica)
- ⊗ Dajmo plavi, dajmo Drava!: 80 let nogometne Drave Ptuj, 2013 (urednica)
- ⊗ Gasilsko društvo Videm: 1923–2013: 90-letnica Prostovoljnega gasilskega društva Videm pri Ptuj, 2013

Življenjski jubilej Mije Mravlja

Mija Mravlja je ob koncu letošnjega poletja praznovala 70. rojstni dan. Kot dolgoletna sodelavka in sedaj upokojenka Zgodovinskega arhiva Ljubljana zaseda v njegovi kronologiji prav posebno mesto, zato je prav, da se ob njenem jubileju tega tudi spomnimo.

Marija, ki smo jo slovenski arhivisti poznali kot Mijo, marsikdo pa tudi kot »Kranjsko Mico«, je bila enako kot druga, prav tako legendarna Marija s štajerskega konca – znana kot »Ptujška« – temperamenta, rada v zabavni družbi in vedno pripravljena na smeh. Njena strast so bila potovanja, s katerih je prinesla ogromno zanimivosti in jih pogosto delila v obliki prispevkov v revijah.

Mija se je rodila v obrtniški družini v Stražišču pri Kranju. Njen rod izvirajo po očetovi strani iz Škofje Loke (znana Zofkeževa družina z Mestnega trga), po mamini pa iz okolice Lovskega Brda nad Poljanami v Poljanski dolini. Njena rojstna hiša, v kateri prebiva že vse življenje, stoji na Škofjeloški cesti, tik ob nekdanji tovarni Sava. Osnovno šolo je obiskovala v Stražišču, gimnazijo pa v Kranju. Pozneje je študirala slavistiko na Pedagoški akademiji v Ljubljani. Veliko let je prepevala v Akademskem pevskem zboru France Prešeren v Kranju, ki ji je poleg duhovne hrane predstavljal neusahljiv vir prijetnega druženja, dolgotrajnih prijateljstev in navsezadnje tudi potepanja po svetu.

V Zgodovinskem arhivu Ljubljana se je zaposlila oktobra 1972, v času »menjave generacij«, ko je tedaj novi ravnatelj dr. Jože Žontar iskal mlade arhiviste in strokovne delavce med študenti na ljubljanskih fakultetah. Po lastni izpovedi se je prvič srečala z arhivom na nekem strokovnem ogledu študentov in takoj ugotovila, da bi takšno delo z veseljem opravljala tudi sama. Od odločitve do uresničitve je bil očitno le korak.

Do ustanovitve Enot za Gorenjsko v Kranju marca 1973 je imel arhiv pisarno v prostorih kranjske občine. Po preselitvi na Stritarjevo cesto 8 je Mija opravila strokovni izpit za – takrat še – arhivskega referenta. Pozneje je postala najprej arhivski »tehnik«, nato »tehnica« in leta 1997 tudi »samostojna«. Kranjska enota je na 40 kvadratnih metrih delovala vse do poletja 1999, ko se je končno preselila v večje prostore.

V službi je bila Mija zanesljiva, natančna in marljiva, z dušo predana arhivistiki in arhivu. Pri tem je precej preseгла že tedanje, še bolj pa sedanje standarde dela arhivskih tehnikov. Samostojno je urejala arhivske fonde, poleg tega



pa objavljala strokovne in poljudne članke v arhivističnih in zgodovinskih revijah, sodelovala pri nastajanju pomembnih strokovnih publikacij kot avtorica člankov ali/in urednica. V omejenih prostorskih razmerah kranjske enote arhiva ji je uspelo poleg urejanja gradiva in strežbe uporabnikov ter reševanja upravnih vlog izdelovati tudi zelo natančne popise fondov. Leta 1989 je izdala inventar fonda Zveze kulturnih organizacij Kranj z zelo natančnim historiatom ustvarjalca. To je (p)ostal eden izmed redkih arhivskih inventarjev Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

Slovenistično izobrazena je dolga leta lektorirala revijo *Arhivi* ter številne druge publikacije, ki so izšle na področju arhivistike in zgodovinopisja. Bila je zaščitni znak naših odprtij razstav, jubilejnih dogodkov in drugih javnih prireditev, na katerih je nastopala kot moderatorica in avtorica veznih besedil. Na iskrič in duhovit način je podajala suhoparne podatke, tako da smo jo tudi kot upokojenko večkrat prosili za pomoč pri podobnih prireditvah.

Mija je v svoji službeni karieri doživela, kot je bilo omenjeno, preselitev arhivske enote iz neprimernih prostorov v obnovljene na Savski cesti. Prav tako se je še v »njenem času« izvedla selitev gradiva iz skladišča v Predosljah v nove dislocirane enote v Iskro na Labore. Prisotna je bila torej pri vseh pomembnih prelomnicah Enote za Gorenjsko v Kranju. Po štiridesetletni arhivski karieri je spomladi 2013 odšla v pokoj skupaj z dolgoletnim sodelavcem, šefom in direktorjem mag. Janezom Kopačem. Svoje delo je pred odhodom zelo sistematično predala naslednikom.

Gospe Miji Mravlja želimo še obilo zadovoljstva v – prepričani smo – dejavnem pokoju, predvsem pa dobrega zdravja in trdnih korakov, ki bodo še pogosto našli pot do arhiva in »Arhivčkovih«.

Bibliografija 1988–2012

Prispevki v strokovni literaturi

APZ France Prešeren v Franciji: Nevers, Francija, 21.–30. julij 2000. V: *Naši zbori: zbirka zborovskih skladb* 50 (2000), št. 3, str. 23–24, ilustr.

Arhivčkovi na potepu po Padski nižini: strokovna ekskurzija Arhivskega društva Slovenije po severnoitalijanskih mestih Veroni, Cremoni, Parmi in Milanu, 1. do 3. junij 2006. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 29 (2006), št. 2, str. 372–376.

Arhivčkovi na Turškem in Nemškem. Strokovni ekskurziji Arhivskega društva Slovenije v Turčijo, od

9. do 19. maja 2002 in Nemčijo, od 21. do 26. maja 2003. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 26 (2003), št. 2, str. 358–366.

Arhivčkovi v Njegoševi deželi. Strokovna ekskurzija Arhivskega društva Slovenije v Dubrovnik in Črno goro od 4. do 10. junija 2001. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 24 (2001), št. 2, str. 152–158.

Arhivsko gradivo o prisilnih odvzemih premoženja v fondih Enote za Gorenjsko Zgodovinskega arhiva Ljubljana. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 13 (1990), št. 1/2, str. 38–40, ilustr.

Bibliografija Kranjskih zbornikov 1960–2000. V: *Kranjski zbornik*, 2010, str. 341–352.

France Štukl: Po poti kulturne dediščine. Sprehod skozi Škofjo Loko in vasi v spodnjem porečju Poljanske Sore (ur. Judita Šega). Škofja Loka, Ljubljana: Muzejsko društvo Škofja Loka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2011; Loški razgledi, Doneski, 25; 206 strani. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*. [Tiskana izd.]. 60 (2012), št. 1, str. 167–169, ilustr.

Godešič skozi tisočletje 1006–2006 (ur. Judita Šega): Godešič, Odbor za pripravo praznovanja tisočletnice Godešiča, 2006, 546 strani. V: *Loški razgledi* 53 (2006), str. 47–52.

Kulturna društva v Kranju, 1945–1980. V: *Kranjski zbornik*, 2010, str. 207–216.

Poskus prikaza strokovnih ekskurzij Arhivskega društva Slovenije ali Arhivčkovi se potepajo 1954–2004. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 27 (2004), št. 1, str. 73–82, ilustr.

Ulice, ceste in trgi mesta Kranja v preteklosti. Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote za Gorenjsko Kranj. Galerija Kranjske hiše, Glavni trg 2, 10.–30. marca 2009. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 32 (2009), št. 1, str. 145–147, ilustr.

Zapisniki občinskega odbora mesta Kranja leta 1919. V: DEMŠAR, Vinko (ur.), MRAVLJA, Mija (ur.), ROZMAN, Boris (ur.). V: *Zbornik ob devetdesetletnici Arhiva*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1988, str. 149–175. Gradivo in razprave, 8.

Zasebno arhivsko gradivo zvez društev in društev: zveze kulturnih društev in kulturna društva. V: NARED, Andrej (ur.). V: *Varstvo arhivskega gradiva privatne provenience: zbornik referatov*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2005. Str. 52–58.

Zveza kulturnih organizacij Kranj: (1935) 1947–1980: inventar. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1989. 96 str., ilustr. Gradivo in razprave, 10.

Novomeške hiše in ljudje: s poudarkom na obdobju od srede 18. do srede 19. stoletja. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2007. 364 str., ilustr. Gradivo in razprave, 31 (avtorica dodatnega besedila).

Uredništvo

Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb; InfoArh. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2003. 128 str., ilustr., tabele (sourednica).

Arhivi in uporabniki; Arhivi in zgodovinopisje. [Ljubljana]: Arhivsko društvo Slovenije, 2001. 155 str., ilustr. (sourednica).

Kulturne ustanove in arhivsko gradivo; Arhivi in marketing; Računalniško popisovanje arhivskega gradiva v praksi. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000. 136 str., ilustr. ISBN 961-6143-12-3 (sourednica).

Okrogla miza Arhivi in zgodovinopisje: Ptuj, 17. oktober 2001. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 24 (2001), št. 2, str. 67–81 (sourednica).

Zbornik ob devetdesetletnici Arhiva. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1988. 254 str., IX f., ilustr. Gradivo in razprave, 8 (sourednica).

Nataša Budna Kodrič



1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4Koper)"1630/1631":616.98(093.3)
94(450Gorizia)"1682/1683":616.98(093.3)

Prejeto: 9. 10. 2020

NALEZLJIVE BOLEZNI SKOZI ČAS INFECTIOUS DISEASES THROUGH TIME

Človek v primežu epidemije: doživljanje kuge v Kopru in Gorici v 17. stoletju

URŠKA BRATOŽ

dr., znanstvena sodelavka

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper

e-pošta: urska.bratoz@zrs-kp.si

Izvleček

Prispevek opazuje doživljanje kuge in njene posledice na primeru poročil, ki v 17. stoletju to bolezen opisujeta v Kopru in Gorici, kjer sta izpod peres koprskega sindika Fabia Fina in goriškega duhovnika Giovannija Marie Marusiga nastali pričevanji iz 'prve roke'. Prispevek iz obeh pričevanj in drugih razpoložljivih virov razbira kolektivna čustva, ki sta jih sprožili epidemiji v letih 1630/31 in 1682/83, njune demografske posledice ter spremembe na ravni družbenega reda in obenem opazuje, kako so na te zapise vplivali pozicija, funkcija in osebna vpletenost zapisovalcev.

Ključne besede:

epidemije,
kuga, 17. stoletje,
Koper, Gorica,
mesta, Fabio Fino,
Giovanni Maria
Marusig

Abstract

A MAN IN THE GRIPS OF AN EPIDEMIC:
EXPERIENCING PLAGUE IN KOPER AND GORICA IN THE 17TH CENTURY

The paper observes the experience of the plague and its consequences through 17th century reports, which were written by "first hand" witnesses of the plague Fabio Fino, a syndic in Koper and Giovanni Maria Marusig, a priest in Gorica. From both testimonies and other available sources the paper extracts collective emotions triggered by the epidemics in the years 1630/31 and 1682/83, their demographic consequences and changes of the social order. At the same time, the paper observes how the chroniclers' positions, functions and personal involvement affected their reports.

Key-words:

Epidemics,
plague, 17th
century, Koper,
Gorica, towns,
Fabio Fino,
Giovanni Maria
Marusig

Uvod

Več stoletij je bila kuga tista bolezen, ki je veljala za sinonim najhujše oblike nalezljive bolezni velikih epidemičnih razsežnosti, predvsem zaradi velike nalezljivosti, hitrega poteka in visokega deleža umrljivosti, ki je bila posledica neobstoječe učinkovite kurative. Posebej ranljiva ob kužnih epidemijah so bila urbana središča, ne nujno samo tista večjega obsega. Pričevanja o kugi so poleg mrliških matičnih knjig in tudi različnih vizualnih upodobitev tisti dragoceni viri, ki nam poleg epidemiološke statistike lahko razkrijejo tudi družbene posledice epidemij in njihovo doživljanje. V pričujočem prispevku¹ se želimo posvetiti dvema primeroma pričevanj o kugi, ki razkrivata delček stvarnosti epidemij v Istri in na Goriškem v 17. stoletju, obenem pa odpirata cel nabor pojmovanj, povezanih z nalezljivimi boleznimi.

Po navedbah kronistov so se epidemije kuge v zgodnjem novem veku na območju Istre in Goriške ter v bližnjih deželah pojavljale celo v desetletnih intervalih, res pa je, da za številne od njih, razen posameznih omemb, nimamo veliko podatkov, zlasti ne o tem, kako obsežne in prodorne so bile. Hujše epidemične krize so se sicer pogosto ohranjale še dolgo potem v ljudskem in zgodovinskem spominu,² vendar so za njimi le redko ostala oprijemljiva pričevanja.

V prvi četrtini 17. stoletja je kuga poleg Trsta oplazila Koroško, Kranjsko in Štajersko, primeri okužb pa naj bi bili prisotni tudi leta 1623 v Gorici³ in v naslednjih dveh letih znova na Kranjskem.⁴ V 30. letih 17. stoletja, ko se je epidemija širila po severni Italiji in po večjem delu zahodne Evrope,⁵ je kuga posebej močno ogrožala Koper in Istro.⁶ V naslednjih desetletjih ni bilo posebnih (vsaj ne vidnejših) omemb epidemij na tem območju, razen posamičnega pojavljanja kuge med leti 1670 in 1671 v nekaterih krajih na Goriškem.⁷ Opaznejšo epidemijo nato srečamo šele leta 1682 v Gorici,⁸ v tem času pa je bolezen poleg Goriške ogrozila tudi Kranjsko in Štajersko.⁹

Če so na Goriškem lahko pričakovali širjenje kuge bodisi iz Kranjske ali drugih habsburških ozemelj, je ta povsem zlahka prihajala tudi z zahodne beneške strani. Nasprotno so se v beneški Istri bali vdora epidemij s tržaške strani ter avstrijskega dela Istre in Furlanije. Ključna pot prenosa bolezni je bila seveda tudi po morju, predvsem iz Benetk; mapiranje izbruhov epidemij kuge v beneški Istri¹⁰ namreč nakazuje, da so bila zlasti pristanišča, skupaj s svojimi zaledji, ključne epidemiološko nevarne točke. Bolezenska žarišča so se najpogosteje razvila v mestih in strnjenih naseljih, kjer so bili stiki med ljudmi na dnevni ravni še posebej intenzivni, obenem so k temu pripomogle tudi siceršnje higienske in bivanjske razmere.

¹ Članek je nastal v okviru raziskav znotraj raziskovalnega programa P6-0272, ki ga financira ARRS.

² Npr. tiste iz leta 1511, 1554 in 1630–31 v Kopru (o katerih poročata npr. Naldini: *Cerkveni krajepis* in Tommasini: *De Commentarj*). O tvorjenju kolektivnih spominov v času kuge gl. npr. Carmichael: *The Uses*.

³ Gl. Gaddi: *Sanità pubblica*, str. 244 in Marusig v Cergna: *Il diario*.

⁴ Morelli: *Istoria*, II, str. 149.

⁵ Alfani: *Plague*.

⁶ Gl. Schiavuzzi: *Le epidemie*; Ivetic: *La peste*; Benussi: *Frammento*, idr.

⁷ Travner: *Kuga*, str. 112.

⁸ Že pred tem, v letih 1679–81, naj bi se na Goriškem pojavili posamezni primeri kuge, leta 1679 pa tudi na Kranjskem (Idrija) (Travner: *Kuga*), saj je tega leta epidemija med drugim razsajala na Dunaju in v Gradcu (Gaddi: *Sanità pubblica*, str. 239), od tod se je širila tudi na Štajerskem (Umek: *Kuga na Štajerskem*). Poleg tega naj bi Gorici kuga grozila tudi leta 1690, ko so poročali o epidemiji na Hrvaškem in v Dalmaciji (gl. Jelinčič: *Črna smrt*, str. 121).

⁹ Morelli: *Istoria*, str. 152 in Marusig v Cergna: *Il diario*.

¹⁰ Gl. zlasti Ivetic: *La peste*, str. 173 itn.

Zapisi tistih, ki so doživeli kugo

Epidemiji, ki jima bo na tem mestu posvečena pozornost, sta izbruhnili v beneškem Kopru (1630–31) in habsburški Gorici (1682–83), in sicer predstavljata eni od zadnjih pojavljanj kuge na tem območju. V prvem primeru je mogoče domnevati, da se je okužba, kar je bilo sicer pogosto, razširila iz Benetk,¹¹ v drugem pa s Hrvaške preko Štajerske in Kranjske. Ob prvih opozorilih na bolezensko nevarnost so tako v Kopru leta 1630 poostrili komunikacijo z Miljami, ki jih je kuga že dosegla, s prepovedjo in onemogočanjem prometa pa so se predvsem na ključnih točkah na reki Soči in Vipavi skušale leta 1682 pred epidemijo iz Goriške obvarovati sosednje dežele. Za preprečitev prometa s Primorsko je bila iz Kranjske poslana vojska tudi na Razdrto,¹² Benečani pa so ukrepali takoj in zaprli poti z avstrijskimi deželami.¹³ Tega leta je kuga vdrla v mesto prek kranjskega trgovca, ki je prišel v Šempas iz Hrvaške, a bolezen ni bila takoj prepoznana.¹⁴ Tudi v Kopru se o kugi nekaj mesecev po pojavu prvih sumljivih simptomov ni zares govorilo, saj naj bi resnost bolezni zanikal eden od ranocelnikov.¹⁵ Zanikanje prisotnosti kuge oziroma zapoznalo identificiranje bolezni je privedlo do poznega ukrepanja in omogočilo hitro širjenje okužbe.

Na družbene ravni pojavljanja kuge v nekem urbanem okolju nam dovolijo vstopiti zlasti *narativni* viri, na primer zapisi posameznikov, ki so epidemijo opazovali od blizu. Večina ohranjenih kužnih poročil je, kakor ugotavljajo raziskovalci, retrospektivnih, le malo je dejanskih dnevnikov, ki so nastajali v realnem času pojavljanja neke epidemije.¹⁶ Pogosto gre za zapise, ki so bili oblikovani kot 'uradni' spomini na kugo in so poudarjali namene preteklih protikužnih akcij ter proaktivno svetovali morebitnim v prihodnje ogroženim generacijam, kako ravnati v podobnih situacijah ali ohranjati zamajani red.¹⁷

V teh primerih gre za bolj ali manj osebne zapise, v katerih se zapisovalci lahko osredotočajo na različne vidike izbruha nalezljive bolezni, njenega učinka na skupnost in na posledične spremembe družbenega življenja v času krize, redkeje pa tudi na osebno doživljanje slednje. Historiografija je na tovrstno gradivo postala bolj pozorna v času vznika mikrozgodovinskih študij, zlasti z italijanskim zgodovinarjem C. Cipollo, ki je izbruh epidemije iz leta 1630 prikazal skozi oči zdravstvenega nadzornika Cristofana Ceffinija v toskanskem mestecu Prato.¹⁸ Njegov protagonist je v svoji zdravstveni kroniki dnevno jasno

¹¹ Tu se je epidemija začela na začetku julija 1630 (gl. npr. Benussi: *Frammento*, str. 999).

¹² Jelincič: *Črna smrt*, str. 120.

¹³ Gaddi: *Sanità pubblica*, str. 240. Kuga je imela opazne gospodarske posledice zaradi zapiranja (deželnih in državnih) meja, ki so sprožile verižno reakcijo tudi v tistih krajih, kjer se okužba ni pojavila, a je grozila iz bližnjih območij. Kolikšen vpliv je imelo omejevanje trgovine na meddeželni in meddržavni ravni, dokazuje tudi članek o kugi na Štajerskem, kjer je ob koncu 70. let 17. stoletja vladal strah, da bi Benečani in Goriška, Gradiška ter Reka in Trst zaprli prehode proti Kranjski, saj bi to pomenilo ohromitev trgovine (Umek: *Kuga na Štajerskem*). Seveda sta bili zapiranje in odpiranje meja deloma pogojeni tudi s političnim dogovarjanjem; tako je denimo grof Thurn leta 1681 posredoval, da so svoje prehode kljub potencialni kužni nevarnosti odprle Benetke, nekoliko kasneje pa je bilo potrebno posredovanje notranjeavstrijske vlade, da je Goriška ohranila odprte prehode na Kranjsko (Umek: *Kuga na Štajerskem*, str. 83).

¹⁴ Gl. npr. Gaddi: *Sanità pubblica*, str. 240.

¹⁵ Gl. Cossà: *L'epidemia*, str. 179.

¹⁶ Carmichael: *The Uses*, str. 134.

¹⁷ Carmichael: *The Uses*, str. 157. Seveda so za raziskovanje kuge dragoceni tudi vsakršni narativni viri, tudi tisti, v katerih so epidemije – pogosto kmalu po odpravi protikužnih ukrepov – opisane zaradi gospodarskih in drugih posledic, ki so sprožile potrebo po njihovem reševanju, zlasti v komunikaciji med lokalno in deželno ravni. B. Golec to ob obravnavi kuge na Dolenjskem denimo pokaže skozi mestne prošnje za pomoč, anale v mestnih knjigah, poročila deželnim stanovom in druge dokumente (Golec: *Kužne epidemije*, str. 37–38).

¹⁸ Cipolla: *Cristofano e la peste*. Prvič izdana leta 1976.

in natančno beležil število umrlih, zaprtih hiš ipd. ter dodajal slikovne ponazoritve, skratka, pozornost je usmeril na tiste zadeve, ki so se dotikale opravljanja njegove funkcije in dolžnosti v času epidemije.

Tovrstne dnevnik/kronike, ki pa niso nujno izhajali iz opravljanja javnozdravstvenih funkcij, srečujemo marsikje po Evropi. V Angliji so na primer (poleg napol fiktivnega zapisa Daniela Defoeja¹⁹) ohranjeni famozni dnevniški zapisi Samuela Pepysa, v katerih je skoraj celo desetletje beležil dogajanje okrog sebe, vanje pa zajel tudi epidemijo leta 1665. Pepys, ki je deloval v administraciji angleške mornarice in bil član parlamenta, sicer ni pisal z namenom, da bi njegovo delo doseglo širše občinstvo, vendar pa mu je bilo kljub temu veliko do tega, da bi svoj zapis varno shranil, tudi v obliki vezanih prepisov. Vsekakor danes njegov dnevnik predstavlja izjemen vir za zgodovino vsakdanjega življenja. Kugo, o kateri je pisal, je sicer opazoval kot predstavnik tistega segmenta prebivalstva, ki ga ta bolezen ni ogrožala tako zelo kot manj premožne, živeče v natrpanih domovanjih; z njimi tudi ni bil v neposrednem stiku, poleg tega je imel vso svobodo, da v času krize zapusti ogroženi London.²⁰

Če iščemo vzporednice v nam bližjem prostoru (tako v habsburškem kot beneškem političnem okviru), lahko nekaj podobnih pričevanj najdemo tudi npr. v beneški Furlaniji,²¹ na Goriškem in v beneški Istri. Za Gorico v zadnji četrtini 17. stoletja je ohranjen znani dnevnik (*Relatione del Contaggio successo in Goritia, et sua origine l'anno 1682*) **Giovannija Marie Marusiga**, ki poleg dragocenih številčnih podatkov vsebuje tudi avtorjeve verze in risbe, na katerih so ponazorjeni ključni trenutki kužne epidemije.²² Za zadnjo epidemijo kuge v Kopru (1630–31), torej dobrega pol stoletja pred tem, pa se je (v prepisu in žal ne v celoti) ohranil fragment »kužne kronike« **Fabia Fina**.²³

Prepis izseka Finovega dela je nastal v 18. stoletju izpod rok kanonika Pietra Rossija, kasneje pa je umetnostni zgodovinar in etnograf Ranieri Mario Cossàr nanj naletel ob urejanju knjižnice markiza Polesinija na otoku sv. Nikole pri Poreču, nato pa v Archeografo Triestino (1927–28) objavil s komentarji opremljeno transkripcijo. V primerjavi s Finovo kroniko, ki ji manjka več listov, je Marusigov dnevnik ohranjen v celoti in je bil prav tako izdan v obliki transkripcij. Medtem ko je bil slednji že večkrat deležen znanstvene ali strokovne obravnave,²⁴ je bilo Finovo delo obravnavano le ob objavi transkripcije in v redkih študijah o koprski epidemiji.²⁵

Giovanni Maria Marusig (1641–1712) je v času kuge deloval kot kaplan in spovednik v goriškem samostanu sv. Klare, ko je v 84-dnevni karanteni v hiši na trgu Travnik lahko podrobno opazoval dogajanje med epidemijo.²⁶ Zdi se, da je potek goriške epidemije opazoval nekoliko od daleč, hudomušno, pa tudi kritično in včasih pikro. Fabio Fino, ki se je ponašal z grofovskim nazivom, je bil v času epidemije sindik²⁷ v Kopru. Pri Finu je mogoče zaslediti več tragičnosti, tudi osebno izpoved in čustvenost ter neposredno vpletenost; navsezadnje je

¹⁹ O njem gl. npr. Seager: *Lies*; Schonhorn: *Defoe's Journal* ipd.

²⁰ Gl. npr. Tomalin: *Samuel Pepys*.

²¹ O primeru iz leta 1598 gl. Polese: *La peste*, prim. tudi Makuc: *Historiografija*, str. 46–47; za videmske dnevniške zapise iz leta 1511 gl. Bianco: *Krvavi pust*.

²² Cergna: *Il diario*.

²³ Objavljeno v Cossàr: *L'epidemia*.

²⁴ Omenimo npr. avtorje, kot so Cicuta: *Giovanni Maria Marussig*; Jelinčič: *Črna smrt*; Marušič: *Ivan Marija Marušič*; Waltritsch: *Prvi goriški kronist*; Cergna: *Il diario*.

²⁵ Npr. Ivetic: *La peste*.

²⁶ Gl. Cergna: *Il diario*; Pillon: *Giovanni Maria Marusig*; PSBL, 1984, str. 382–383; o njegovem dnevniku gl. Cicuta: *Giovanni Maria Marussig*; Jelinčič: *Črna smrt*; Gaddi: *Sanità pubblica*; Marušič: *Ivan Marija Marušič* idr.

²⁷ Šlo je za izredne beneške uradnike, ki so bili poslani v Terrafermo za revidiranje aktov lokalnih uradnikov in posredovanje pri beneških sodiščih v primeru ugotavljanja nepravilnosti (gl. npr. Zorzi: *Venezia*, str. 91; prim. Viggiano: *Note*, str. 9).

tudi sam v koprski epidemiji izgubil ženo in (vsaj) tri otroke.²⁸ Njuno spoprijemanje s krizno situacijo se torej nekoliko razlikuje, verjetno prav zaradi osebne vpetosti v tragiko, ki jo je prinesla epidemija.

Če pri Marusigu odnos do topike zaznamuje nekakšna vedrost (pravi, da je med epidemijo »dobro jedel in pil ter pisal kroniko«), šaljivost, celo roganje hudi krizni situaciji, je pri Finu bolj zaznati resnost, žalost in grozo, saj se je z boleznijo in smrtjo pobleže srečal. Ta se odraža skozi prvoosebno pripoved, čustven jezik, metafore (npr. »kužni ogenj«, »kužna povodenj« ...), vzklike (npr. »srce se mi para«) in rabo čustveno zaznamovanih besed. Kljub temu pa, vsaj iz ohranjenega fragmenta, ne izvemo ničesar o njegovi osebni boleči izkušnji (izgubi svojcev) med epidemijo. Najverjetneje to kaže, da je bil dokument vendarle namenjen tudi bolj formalnemu poročanju. Oba se torej usmerjata prvenstveno na neko zunanje (splošno) dogajanje, v *kolektivno* (in ne svojo osebno) zgodbo izbruha epidemije. Pri tovrstnem gradivu to tudi ne preseneča, saj je zasebne, kaj šele (prvoosebne) zapise preprostega človeka, veliko težje pričakovati.²⁹

Oba zapisovalca sta sicer sodila med višje družbene sloje, zaznati pa je mogoče, da informacije oblikujeta tudi skladno s svojo *javno funkcijo*; Fino je denimo zaradi vloge sindika veliko besed namenil spreminjajoči se mestni upravi, na drugi strani pa je Marusig kot klerik upodabljal religiozne rituale na javnem prostoru, ki ga je lahko opazoval (zlasti procesije in maše na prostem).

Marusig se zdi, da je potek goriške epidemije opazoval nekoliko od daleč (bil je namreč v karanteni v stavbi na trgu Travniki tik ob mestnih vratih, kjer je imel dober razgled na javno dogajanje), res pa je, da je bila tudi Finova hiša že po nekaj mesecih epidemije zaprta, kar pomeni, da je tudi on večino časa verjetno preživel v karanteni na svojem domu v bližini glavnih kopenskih mestnih vrat.³⁰ Epidemija je sicer trajala vsaj od septembra 1630 do novembra naslednjega leta; ker je preživel,³¹ je zelo verjetno, da je njegova kronika nastala (kmalu) po njej.

Marusig je dogajanje beležil dnevno (kasneje je dogajanja uredil v pripovedi in verze), zato lahko govorimo o nekakšnem 'dnevniku', medtem ko je Fino zapustil splošnejši opis, na neki način spomin na epidemijo, ki jo je izkusil, ni pa znano, kdaj ga je napisal.³² Nikjer sicer izrecno ne povesta, kako sta zbirala informacije; dajeta vtis (in verjetno je bilo vsaj večinoma res tako), da sta bila pri večini dogajanja očitvidca, deloma sta informacije dobivala iz dostopnih virov.

²⁸ Med marcem in julijem 1631; gl. Cossar: *L'epidemia*, str. 186; prim. AST, AAMC, M/1088 in M/626.

²⁹ Tudi primer pisem, ki so bila objavljena v času koprške kuge sredi 16. stoletja (Gavardo: *Le lagrime*), in so bila dodana poetičnemu zapisu o epidemiji, so denimo nastajala z varne razdalje, zunaj ogroženega mesta, zato so se številne informacije izgubile ali preoblikovale prek posrednikov, ki so jih prinašali. Najbrž je bila tudi dejavna vpetost v dogajanje med epidemijo tista, ki je ključno prispevala k bolj osebni naraciji, zato bi morda več pristnih informacij za goriško epidemijo lahko iskali v domnevno ohranjenem dnevniku duhovnika Štefana Mozetiča, ki naj bi – v primerjavi z Marusigom – ljudem tudi dejavno pomagal (gl. PSBL, 1984, 466–467; Marušič: *Ivan Marija Marušič*, str. 125; prim. Makuc: *Historiografija*, str. 68). Ne smemo pa pozabiti, da je Marusig v svojem dnevniku z besedami in čopičem naslikal tudi številne preproste ljudi z imeni in drobci osebnih zgodb.

³⁰ O njem iz drugih virov (popisnega seznama hiš, nastalega 8. aprila 1631; AST, M/625, b. 855) izvemo, da je živel v jugovzhodnem delu mesta, v četrti Busterla, kamor se je kuga razširila kmalu potem, ko se je epidemija začela v pristaniški četrti sv. Martina. Po prvih smrtih njegovih otrok so njegovo hišo zaprli; v isti četrti je bilo tedaj sedem takih hiš, v karanteni pa 152 ljudi.

³¹ Cerkevne matice pričajo o tem, da se je že leta 1632, potem ko mu je med epidemijo umrla prva žena, znova poročil (ŽAK, poročna knjiga 1606–1639), ponovno pa se kot sindik pojavlja leta 1636 (Cossar: *L'epidemia*, str. 178).

³² Pri Marusigu gre za časovno natančno določene (datirane) opise, medtem ko pri Finu podrobnejši časovni sklici večinoma manjkajo, vendar okvirno sledi kronološkemu vrstnemu redu dogajanj.



Oltarna slika v cerkvi Marije zavetnice zdravja v Semedeli pri Kopru, upodobljena v zahvalo za konec epidemije kuge.

Rekonstrukcija dogodkov iz drugih sočasnih dokumentov je velikega pomena tudi za razumevanje celotnega konteksta nastajanja njunih zapisov. V smislu preseka ustaljenega življenja in pečata, ki sta ga pustili v kolektivnem spominu,³³ sta obe epidemiji kuge (v Gorici je v osmih mesecih terjala skoraj 500, v Kopru pa v dobrem letu dni več kot 1.900 življenj) vsekakor lahko obravnavani kot izredni dogodek, ki je postal del kolektivnega spomina za več generacij. Razsežnosti dogodka se zavedata tudi oba pisca, že zato, ker se jima zdi vredno o tem (čim bolj natančno) poročati.

Marusig dodaja tudi natančne poimenske navedbe umrlih (pogosto tudi njihovo starost), ravno tako navaja tudi jasne topografske reference, zato je njegov dnevnik do neke mere uporaben tudi za ugotavljanje demografske slike goriške epidemije,³⁴ za koprsko stvarnost pa je za ta namen mogoče deloma poseči tudi po drugem (popisnem) gradivu.

Pri obeh dokumentih je deloma možna preverljivost z drugimi zgodovinskimi viri in s tem ocena verodostojnosti zabeleženih podatkov; Lucilla Cicuta³⁵ je že naredila primerjavo Marusigovega dela z ohranjenimi arhivskimi dokumenti, ki so razkrili precejšnjo skladnost z njegovimi opisi. Pri Finu je to vsaj deloma opravil že Cossar (1928), navsezadnje se obe deli sklicujeta vsaj na realne zgodovinske osebe oziroma akterje znotraj lokalne skupnosti njunega časa.

Zgodovinarji ugotavljajo, da je bilo zlasti za kužne kronike zdravnikov, javnih uradnikov in tudi za pisce družinskih dnevnikov značilno, da so izvore kuge povezali z dejanskim prostorom in časom ter tudi z delovanji posameznikov; prek

³³ Tu bi se veljalo pridružiti razmišljanju Ann Carmichael, ki pravi, da so pričevanja skupaj z materialnimi opomniki na kugo oziroma fizičnimi kraji spominjanja tvorila urbano krajino, ki je postala palimpsest kužnih kodov, s spomeniki, gomilami, prostori, ki jih lahko vsi berejo in vidijo, kalup za spomin, pozabo in nadzor (Carmichael: *The Uses*, str. 160). Ta 'materialni kalup' za ljudski spomin, prilagodljiv za retoriko magistratov, zdravnikov in klerikov, katerih pričevanja so ustvarjala uradne spomine (ibid., str. 151), so ob kugi pogosto predstavljali lazareti, a tudi votivne cerkve, kot npr. dokazujejo primeri na Koprskem (cerkev v Semedeli na kraju, kjer so pokopavali umrle za kugo iz mesta in bližnje okolice ipd.; gl. zlasti Tommasich: *Il santuario*; o ohranjanju spominskih praks na tem mestu prim. Steffe': *Libera nos*).

³⁴ V literaturi je njegovo poročanje najbolj referenčno za razprave o razsežnostih te epidemije. Med drugim se na njegove podatke sklicujejo avtorji, kot je npr. Morelli: *Istoria* in Rutar: *Poknežena grofija*.

³⁵ Cicuta: *Giovani Maria Marusig*; prim. tudi Marušič: *Ivan Marija Marušič*, str. 123.

rabe poznanih imen in krajev, lokalnih zgodb, opisov dejanskih izkušenj so povezali znano s strah zbujujočim. Najmočnejše rabe spomina tako v pričevanjih kot artefaktih so bile torej lokalne in osebne.³⁶

Čeprav nekatere izdaje Marusigovega dela vsebujejo posvetila (npr. grofu Cobenzlu), so raziskovalci prepričani, da so bila ta dodana kasneje. Verjetno Marusig ni pisal z namenom, da bi svoje delo posvetil točno določeni osebi, a se je gotovo obračal na bralca svojega časa. Njegovo delo o kugi se je tudi ohranilo v več rokopisih, kar pomeni, da si je prizadeval za to, da ga obvaruje – nasploh je bil njegov namen zapise o času, v katerem je živel, pustiti naslednjim generacijam. Vsekakor ne Fino (ki je pisal v italijanščini) ne Marusig (ki je pisal v italijanščini in furlanščini)³⁷ nista nameravala doseči najpreprostejšega človeka, morda je le slednji (ki je obenem dodal tudi slikovna sporočila) vendarle skušal zaobjeti nekoliko širši spekter občinstva.

Kljub temu da ti pričevanja ne prihajata od povsem običajnih, preprostih ljudi, pa vendarle na neki način odslikavata posameznikov odnos do zgodovinskih dogodkov in hkrati vpetost v družbo, katere pripadnika sta bila. Pri obeh delih je zaznavna vsaj delna težnja k beleženju zgodovine oziroma dogodkov, vrednih spomina – oba pisca opazujeta in se spominjata kot člana neke skupnosti.

Epidemična statistika narekuje ukrepe

Fino sicer ne poroča o žrtvah epidemije, kakor Marusig, vendar nam o demografskih posledicah epidemije v Kopru pripovedujejo drugi viri.³⁸ Čeprav bi bilo običajno vsaj deloma mogoče identificirati število žrtev kuge iz cerkvenih matic, sploh po uvedbi obveznega beleženja mrliških knjig (v Kopru se beleženje smrti začel leta 1616³⁹), ko so zapisi sicer bolj konsistentni, v tem primeru to ni izvedljivo; koprške mrliške matice so namreč redno vodene le do konca septembra 1630, nadaljujejo pa se po zaključku razmaha epidemije,⁴⁰ konec oktobra 1631.

Kljub temu imamo ravno iz časa epidemije 1630–31 ločeno voden nominativni seznam umrlih za kugo.⁴¹ Gre za popis umrlih po mestnih četrtih, ki se je začel voditi sredi epidemije, nekaj mesecev preden je ta dosegla vrh oziroma potem, ko je v mestu umrlo že okrog 200 ljudi, takrat pa je bilo popisano tudi prebivalstvo posameznih četrti.⁴²

³⁶ Carmichael: *The Uses*, str. 142.

³⁷ Italijanščina je bila v obeh primerih uradovni jezik in lingua franca višjih slojev.

³⁸ Ta vprašanja so bila podrobneje obdelana tudi v: Bratož: *Peste*.

³⁹ Torej, dve leti po tem, ko je bilo vodenje teh knjig določeno s tridentinskim koncilom.

⁴⁰ Možno je, da je bilo to povezano tudi s smrtmi v vrstah duhovščine, ki je sicer skrbela za cerkvene matične knjige (prim. Cossar: *L'epidemia*, str. 187).

⁴¹ Tovrstni sezname sicer niso bili pogost pojav, poleg tega so se med seboj tudi zelo razlikovali. V primerjavi z nekaterimi drugimi »knjigami umrlih«, ki so veliko natančnejše, saj vsebujejo tudi podatke o poklicu, vzroku smrti, trajanju bolezni (gl. Ell: *Three days*, str. 129; Alfani: *Plague*), je koprski seznam veliko manj kompleksen, poleg tega pa tudi nepopolno ohranjen. Vsebuje ime umrlega, datum njegove smrti in pogosto tudi sorodstveno razmerje z družinskim glavarjem (sin, žena ipd.), vpisi pa so razdeljeni po mestnih kontradah.

⁴² AST, AAMC, M/626 (prim. tabela Benussi: *Frammento*, str. 1001); popis, nastal pod podestatom A. Gabrielom 8. aprila 1631, je naslovljen »Libro nel quale si notano le case che giornalmente si sequestrarono per sospetto, d'ordine degli Ill.mi Sig.ri Prov. et medesimamente si notano tutti quelli che muoiono alla giornata di mal contagioso tenuto per me Domenico Del Bello Canc. del Sindicato«; temu je dodana »statistica delle case et abitanti di Porta Braciol, Porta Ognissanti, Porta Pusterla, Porta S. Martino, Porta S. Tomaso«, ki pa ni ohranjen v celoti, kar nas prikraja za veliko zanimivih podatkov. Obstaja še ena različica seznama umrlih, ki je priložena koprski mrliški knjigi (ŽAK, mrliška knjiga II, 1630–1657, »Morti de mal contagioso dopo 1630«, in jo je uporabil tudi Cossar).

V Kopru so prebivalce popisovali verjetno načelniki četrti; gre sicer za beleženje, ki ga je koordinirala mestna uprava, saj jih je po navodilih zdravstvenih nadzornikov zbral kancelar Domenico del Bello. Na drugi strani je podatke za Gorico beležil Marusig na lastno pobudo, pri čemer ni povsem jasno, kako je do informacij prišel.

Popis za Koper v ločenih seznamih beleži umrle za kugo, ne vemo pa, koliko je bilo vseh obolelih in torej, koliko je znašala letaliteta. V primerjavi z goriško evidenco po Marusigu tu ni razvidno, ali so med navedenimi ljudmi tudi osebe, ki so umrle iz kakšnega drugega vzroka.⁴³ Opozoriti je sicer treba, da je pojem kuga v najširšem smislu opredeljeval skupek bolezenskih stanj, pri čemer je lahko prevladovala predvsem simbolna konotacija hude epidemične bolezni, ki v kratkem času ob hitrem prenosu z ene osebe na drugo vzame veliko človeških življenj, v kliničnem smislu pa ne nujno bolezni, ki se jo po odkritju bakterije *Yersinia pestis* medicinsko kategorizira kot kugo.⁴⁴

Danes za kugo velja, da je bakterijska bolezen z do šestdnevno inkubacijo. Bubonska kuga nastopi nenadno z visoko vročino, mrzlico, splošno šibkostjo in glavobolom, že po enem dnevu pa sledi pojav izjemno povečanih – otečenih in bolečih bezgavk (bubonov), najpogosteje v pazduhah, dimljah ali na vratu. Čeprav gre za zoonozo, ki se prenaša prek okuženih bolh, se lahko razvijeta posebno smrtonosni sekundarna septična ali pljučna kuga. Slednja, ki se kapljično širi s človeka na človeka, lahko ob odsotnosti zdravljenja pomeni skoraj 100-odstotno umrljivost, pri bubonski obliki pa je smrtnost običajno večja od 50 %.⁴⁵

Za obravnavani epidemiji v 17. stoletju namig, da gre za (bubonsko) obliko kuge z značilnim otekanjem in pojavom bul v predelih bezgavk, dobimo le v obeh kužnih kronikah. Fabio Fino denimo omenja, da se je v Kopru pri domnevno prvem obolelem pokazala »una enfiatura come un ovo tutta nera« [oteklina kakor jajce, vsa črna],⁴⁶ Marusig pa opisuje: »Il male tanto brutto è diffuso a macchia e nero che' tutti muoiono, ne' può più aiutare il medico« [grozna in razširjena bolezen s črnimi madeži, za katero vsi umirajo in pri kateri zdravnik ne more pomagati].⁴⁷

Kljub nekaterim pomanjkljivostim v podatkih je mogoče trditi, da je v Kopru skupna bilanca smrtnosti zaradi kuge tudi 20-krat preseгла število smrti na letni ravni zadnjih nekaj let. V juliju 1631, ko je epidemija dosegla svoj vrhunec, je bila smrtnost skoraj 7,5-krat višja od povprečne umrljivosti v štirih letih pred epidemijo. Natančnega deleža umrljivosti ni mogoče določiti, saj manjka točen podatek o številu mestnega prebivalstva, ocenjujemo pa, da je ta presežek znašal med 400 in 500 promili.⁴⁸ V Gorici posledice epidemije, do katere je prišlo dobrih 50 let po zadnji koprski, niso bile tako drastične, pa vendar je po evidenci Marusiga, kjer je razvidno tudi razmerje med umrlimi za kugo po spolu, v epi-

⁴³ Namig na to so, sicer redke, navedbe, kot npr.: »l'huomo é gia gran tempo infermo« (AST, AAMC, M/1088).

⁴⁴ O tem gl. zlasti Cohn: *The Black Death*, pa tudi Cipolla: *Miasmi*. Cohn v svoji teoriji zagovarja stališče, da bolhe prenašajo moderno kugo, pri srednjeveški 'črni smrti' pa je šlo za bolezen z drugačno patogenezo in klinično sliko. Med drugim to argumentira z dejstvom, da se je srednjeveška kuga (in potrdimo lahko, da je to veljalo tudi za obravnavani novoveški epidemiji) pojavljala v poletni sezoni, ki za bolhe ni ugodna, poleg tega je kmalu postala bolezen, ki je prizadela večinoma mlajšo populacijo, ki še ni razvila imunosti nanjo. Zanimivo je, da je bilo za Gorico ugotovljeno, da so bili med umrlimi za kugo v veliki meri zastopani prav otroci do 10 let in mladi ljudje do 20. leta starosti, ki so skupaj zavzemali več kot 40-odstotni delež smrti (Kajin: *Epidemija kuge*, str. 118). Za Koper podatkov o starosti umrlih žal nimamo. Kljub temu te teorije odpirajo kompleksna vprašanja, na katera bi bilo mogoče odgovoriti le s pomočjo medicinskih ved.

⁴⁵ Gl. npr. Tomažič, Strle: *Infekcijske bolezni*, str. 521.

⁴⁶ Cossâr: *L'epidemia*, str. 179.

⁴⁷ V: Cergna: *Il diario*, str. 72.

⁴⁸ Gl. tudi podatke v Bratož: *Peste*.

demiji umrlo 248 moških in 250 žensk,⁴⁹ to pa bi na ocenjeni populaciji okrog 4.000 ljudi⁵⁰ predstavljalo okrog 12,4-odstotni delež.

Dinamika obeh epidemij, koprške in goriške (pri čemer sta velikosti obeh populacij primerljivi)⁵¹ je razvidna iz spodnjega prikaza, kjer do izraza pride predvsem oster klimaks pri epidemiji v letih 1630–31. Epidemija v Kopru je bila tudi dolgotrajnejša, saj se je začela⁵² že v zadnji četrtini leta 1630, izzvenela pa je šele dobro leto kasneje. V primerjavi z goriško, kjer je umrljivost skokovito narasla kmalu po pojavu prvih bolnikov, se je epidemija v Kopru stopnjevala počasneje.⁵³ V Gorici je trajala slabih osem mesecev, poleg tega je bila manj smrtonosna od koprške – zakaj je bilo temu tako, je težko ugotavljati. Morda je k temu pripomogel kateri od sanitarnih ukrepov, čeprav je bila v Gorici splošna karantena uvedena šele konec novembra 1682⁵⁴ (potem ko je bil vrhunec epidemije že mimo). V Kopru je sekvestracija potekala postopoma in ob pojavu posameznih okužb, verjetno pa se je zapiranje posamičnih hiš, v katerih so bili bolniki ali potencialno okuženi, začelo spomladi, tik, preden je začelo število smrti strmo naraščati. Pri vsakršnih ukrepih so oblasti seveda skušale najti ravnovesje med zdravstveno zaščito prebivalstva in gospodarskimi interesi, zato je treba upoštevati, da izvajanje profilaktičnih ukrepov verjetno nikoli ni bilo povsem rigidno.⁵⁵

Sekvestracija okuženih hiš je bila v tem času splošna praksa, ki so jo uporabljali tako v Kopru kot v Gorici.⁵⁶ Marusig navaja, da so ženskam, ki bi skušale uiti iz zaprtih hiš (te so se v tretjem mesecu epidemije začele označevati z belimi križi), v Gorici preteli s palicami. Fino celo špekulira, da so številni ljudje v Kopru v resnici preminili zaradi lakote (in žeje),⁵⁷ ki je bila posledica te rigidne prakse,

⁴⁹ Le-to je v svojem diplomskem delu analizirala A. Kajin (gl. Kajin: *Epidemija*, str. 117).

⁵⁰ Morelli: *Istoria*, str. 181.

⁵¹ Če upoštevamo, da se je število prebivalcev obeh mest gibalo okrog 4.000 (za Gorico prim. Morelli: *Istoria*, str. 181; za Koper gl. Benussi: *Frammento*, str. 998 ter tudi Bratož: *Peste*, str. 84).

⁵² Kot prvi primer kuge se sicer povsod navaja vpis v mrliško knjigo 19. septembra 1630, kjer je naveden Francesco Garella iz Benetk (umrl je v hiši Marca Mazolenija, in sicer nepričakovano, zato ni prejel niti poslednjih zakramentov), konec meseca pa je tu umrla Mazolenijeva hčerka, ki se je vrnila iz Benetk (ŽAK, mrliška knjiga I, 1616–1630). V tej isti hiši (v četrti sv. Martina) je namreč izpričanih prvih šest uradnih žrtev kuge, ki pa na seznamu umrlih niso imenovane, niti ni datirana njihova smrt (gl. AST, AAMC, M/1088, f. 91). Vendar Fino omenja zlatarja Giovana Micheleja, pri katerem naj bi se že 19. julija 1630 pojavila črna oteklina, značilna za kugo (gl. Cossar: *L'epidemia*, str. 179). Zapis v mrliški knjigi potrjuje smrt Giovannija Michiela, ki naj bi umrl 11. avgusta, a je že 27. in 31. julija prejel poslednje zakramente (ŽAK, mrliška knjiga I, 1616–1630). Morda je verjetnost, da je šlo tu res za kugo, manjša, ker je od pojava bolezni do smrti očitno preteklo več tednov.

⁵³ Točnih podatkov o umrlih v prvih mesecih epidemije ne poznamo, zato tu niso prikazani; po Benussiju (*Frammento*, str. 1001) je v času od septembra do decembra 1630 skupno umrlo 83 oseb.

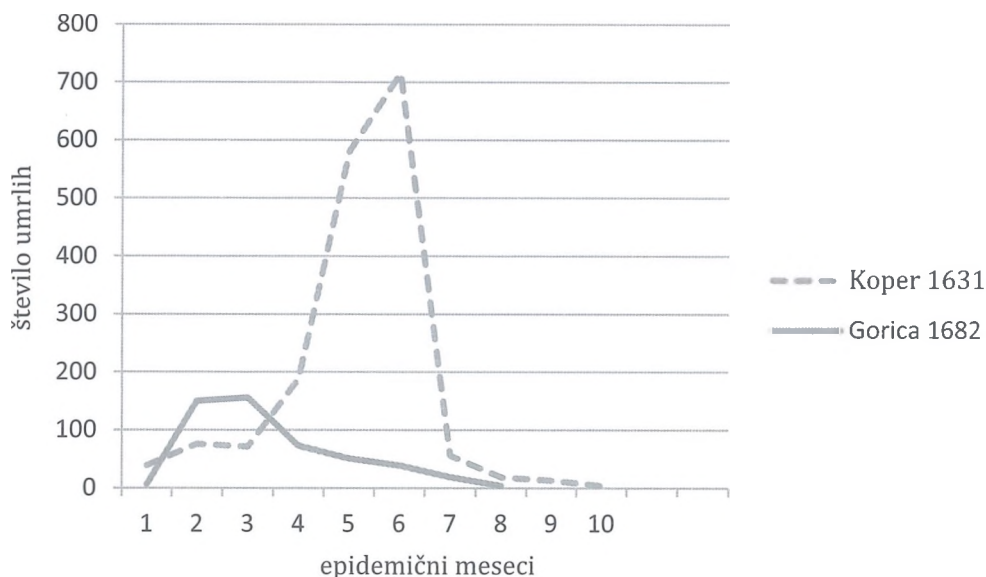
⁵⁴ Prim. Jelinčič: *Črna smrt*.

⁵⁵ V času kužne nevarnosti je v Istri še posebej hudo škodo trpela trgovina s soljo zaradi prepovedi trgovanja, ki so jo določile habsburške dežele. Kljub temu se med koprsko epidemijo obsežno poroča denimo o povečanju tihotapljenja soli, ki so ga sprožile restrikcije (Senato mare. V: *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, vol. XIII, 1897).

⁵⁶ Ravno tako so v obeh mestih obolele (to je veljalo predvsem za manj premožne, ki naj ne bi imele pogojev za izolacijo na svojem domu, kar je bila praksa predvsem v italijanskem prostoru; prim. Slack: *Responses to Plague*, str. 151) odvedli v dislociran lazaret izven mesta. Koprski se je nahajal na območju današnjih Bertokov (gl. npr. Tommasich: *Il santuario*), goriški pa na štandreškem polju (gl. npr. Waltritsch: *Prvi goriški*; Jelinčič: *Črna smrt*).

⁵⁷ Da sta tega leta kuga in lakota sovpadali, potrjuje tudi Ivetič: *La peste*, str. 182, razvidno pa je zlasti iz poročil podestatorov, ki so že pred epidemijo poročali o hudem pomanjkanju v deželi, tudi zaradi omejevanja trgovine s Kranjsko, zaradi česar se je močno čutilo pomanjkanje žita (Senato Mare. V: *Atti e memorie*, vol. XIII, 1897). Ravno tako hudo pomanjkanje med kugo opisuje providur v Istri, Nicolo Surian (Relazioni di provveditori veneti in Istria. V: *Atti e memorie*, vol. V, 1889, str. 140ss.). Tudi v Gorici bi zaradi zaustavitve trgovine skoraj prišlo do hude lakote, vendar so si zadnji trenutek zagotovili oskrbo z živežem iz sosednjih dežel (Jelinčič: *Črna smrt*, str. 120).

Graf 1: Dinamika koprške in goriške epidemije kuge v 17. stoletju (umrljivost po epidemičnih mesecih)



Op.: V Gorici gre za mesece od junija do decembra 1682 ter januar 1683; za Koper so prikazani meseci od februarja do novembra 1631 (podatki: Marusig, ter Benussi: *Frammento*, str. 1001).

ne pa kuge same. Vzpostavljenih izrednih pravil sicer niso vsi dosledno upoštevali.⁵⁸ Da je bil že strah pred sekvestracijo velik, dokazuje tudi dejanje neke Koprčanke, ki je – potem ko je za kugo umrl njen sosed, nekaj predmetov odnesla k sestri v drugo mestno četrt, s čimer je sprožila val ogorčenja med njenimi prebivalci,⁵⁹ ki so se bali, da se bo bolezen razširila tudi tja. Podobno so v času goriške epidemije javno kaznovali neko žensko, ki je kradla reči iz okužene hiše, tako da je bila obešena z rokami za hrbtom.⁶⁰ V teh primerih je pomembno vlogo igral neformalni družbeni nadzor (npr. v okviru posameznih sosesk), ki je kompenziral težavno vzdrževanje formalnega nadzora v času epidemičnega kaosa. V kolikšni meri je neposlušnost prebivalcev botrovala hitremu širjenju bolezni, je seveda težko ugotavljati, saj je bila mobilnost znotraj mesta zelo živahna.

Pri obeh kronikah je v manjši meri prisotno tudi moraliziranje oziroma odnos do moralno (ne)sprejemljivega vedenja med epidemijo. Pri Marusigu je zajeto denimo v opisih človeka, ki se ni želel pokesati, moža in žene, ki sta skupaj v dobrem in slabem, primera bogokletnosti, nespametnih žensk, ki kljub prepovedi zapuščajo hiše, prikaza javnega kaznovanja tatice, ki je kradla iz okuženih hiš idr. Na drugi strani je pri Finu opisano splošno neupoštevanje navodil med epidemijo, ki pa ga pisec sprejema z določeno mero razumevanja do posebnih okoliščin, ki so tako vedenje opravičevale.

Razvidno je, da so med epidemijami kuge v tem času največ skrbi povzročali tesni stiki med ljudmi in rokovanje z domnevno okuženimi predmeti, zato je bila večina restrikcij (izolacija okuženih, v Gorici izvajanje maš na prostem, v Kopru so na trgu zbrani ljudje ob naznanilih podestata in glasovanju za zdravstvene predstavnike med seboj oddaljeni za korak⁶¹) usmerjena v prepreče-

⁵⁸ Tudi Fino navaja, da se ljudje med epidemijo pravzaprav niso veliko menili za ukaze in zagrožene kazni v primeru njihovega neupoštevanja (Cossar: *L'epidemia*, str. 182).

⁵⁹ O tem (in drugih primerih kaznivih dejanj v času kuge) gl. Bratož: *Kuga*; gl. tudi npr. Carmichael: *The Uses*, str. 145, ki opozarja na posebne načine sramotenja za sanitarne prestopke.

⁶⁰ Gl. Marusig v Cergna: *Il diario*.

⁶¹ Gl. Cossar: *L'epidemia*.

vanje omenjenega. V novoveških predstavah je bil *koncept okuženja* sicer prisoten v obliki dveh prevladujočih teorij o širjenju bolezni – miazmatične teorije s kužnim zrakom na eni in kontagiozne teorije na drugi strani, ki je nevarnost prenašanja bolezni videla predvsem v neposrednem stiku (z bolnikom oziroma z njim povezanim predmetom), razumeti pa je treba, da sta teoriji v kolektivnem pojmovanju obstajali skupaj.⁶² Tudi v času po Fracastorovi teoriji o kužnih »klicah« iz leta 1546 se je nocija kužnosti še vedno tesno prepletala tudi z miazmo.⁶³ Prenašanje bolezni je tako v kolektivnem imaginariju obstajalo v različnih oblikah; bodisi prek neposrednega stika, na daljavo (zlasti preko zraka) ali prek posrednikov – »nečistih« predmetov.⁶⁴ Skladno s temi predstavami so se oblikovali tudi preventivni ali krizni ukrepi v času epidemij, obenem so te predstave usmerjale kolektivne strahove, na primer pred rečmi, ki so bile dovzetnejše za prenos okužbe, na primer tkaninami.⁶⁵

Ker tedanja znanost še ni poznala učinkovitega odgovora na preprečevanje in zamejevanje, kaj šele zdravljenje kuge, je bila naravna posledica strahu – za tiste, ki so imeli možnost umika – gotovo beg iz okuženih ali ogroženih krajev. Finovo pričevanje govori o tem, da je iz Kopra kmalu po začetku kuge odšlo veliko predstavnikov višjega sloja,⁶⁶ pa tudi Marusig navaja, da je veliko plemičev zapustilo Gorico že konec junija 1682 ob prvih novicah o kugi v Šempasu.⁶⁷ Čeprav so se številni pogosto umaknili na domnevno varnejše podeželje, se je bolezen velikokrat širila tudi izven⁶⁸ mest.



Grb plemiške družine Fini, ki ji je pripadal tudi pisec koprške kužne kronike (Cherini: *Catalogo delle armi in pietra esistenti in Capodistria*).

⁶² Prim. Cipolla: *Miasmi*, str. 14. O pojmovanjih okuženja, ki se v več različicah nadaljuje vse do vznika bakteriologije, gl. tudi Bratož: *Bledolična vsiljivka*.

⁶³ Gl. npr. Bashford, Hooker: *Contagion*, str. 16.

⁶⁴ Gl. npr. Grmek: *Il concetto*, str. 265; gl. tudi Cipolla: *Miasmi*, str. 14.

⁶⁵ Med 'klicenosne' snovi so namreč prištevali tkanine (volna, bombaž ...), vrvi in snovi živalskega izvora (dlaka, kože, perje ...), kjer naj bi se zaradi hrapavosti ali poroznosti kužnina 'oprijela' materiala in je mehansko ni bilo mogoče odstraniti (o tem gl. tudi Bratož: *Kuga*).

⁶⁶ Zaradi nepopolno ohranjenega popisa prebivalcev sicer ni mogoče določiti, kolikšen delež plemstva je ostal v mestu. Omeniti sicer velja, da so beneške oblasti podestatom zapovedale, da morajo ves čas reševanja epidemične krize ostati v mestu, lahko pa na varno pošljejo svoje družine (gl. Senato Mare, 21. junij 1631 in 19. julij 1631, v: *Atti e memorie*, XIII, 1897).

⁶⁷ Marusig v Cergna: *Il diario*, str. 60; Jelinčič: *Črna smrt*, str. 117.

⁶⁸ V goriškem primeru je epidemija dosegla tudi okoliške kraje Renče, Vrata, Čepovan in bližnji Solkan, v katerem so umrle 104 osebe (prim. Marusig, ki jih sicer poimensko navede le 85, v Cergna: *Il diario*, str. 262), na obse-

Teme, ki se jih pisca koprške in goriške kužne 'kronike' lotevata v svojih zapisih in upodobitvah, so različne posledice nenadnega množičnega umiranja. Marusig izpostavlja osebne usode tako vsakdanjih, preprostih kot družbeno pomembnejših oseb, čeprav sledi bolj faktografskemu in distanciranemu poročanju o dejstvih, a naslika tudi prizore vsakdanjega dogajanja in tesnobo ljudi ob umiranju ali odhodu v lazaret ... Fino (čeprav smo zaradi neohranjenosti žal prikrajšani za precejšen del njegovega besedila) omenja nezmožnost dostojnega pokopavanja pokojnih,⁶⁹ razpadanje človeškega telesa, kaos/nered ob izbruhu epidemije, kolektivni strah, medicinsko nemoč ... V njegovem besedilu so posebej grozljive podobe posledic množičnega umiranja, saj Fino omenja, da so trupla umrlih za kugo (ker je bilo grobarjev⁷⁰ premalo) čakala na pokop pet dni, včasih celo enkrat več, zaradi česar se je, ob poletni vročini, širil hud smrad, kar pa je bil obenem odsev groze nad tem, da so bile ključne družbene ter religiozne implikacije in funkcije pokopa v zahodni krščanski kulturi med kugo pod velikim vprašajem.⁷¹ V običajnih razmerah je namreč šlo za proces, povezan s častjo;⁷² smrt in pokop pa sta bila nekaj, na kar se človek pripravi (pomen dobre smrti), tako umiranje kot pogreb pa sta imela točno določeno ritualizirano obliko. V tako hudih epidemijah je bil družbeni red tudi v tem smislu močno kompromitiran in zdi se, da je prav ta kaotičnost ljudi najbolj vznemirjala in strašila.

Zaključek

Prek dveh pričevanj, nastalih izpod peres ljudi, ki so doživeli in preživeli epidemijo kuge, je bilo torej mogoče pogledati v življenje dveh mest, v trenutku nastajanja izrednih razmer v času hude eksistenčne ogroženosti. Giovanni Maria Marusig in Fabio Fino sta o kugi pisala kot člana svoje skupnosti in kot izvajalca svoje poklicne funkcije. Čeprav je bila pri enem neposredna vpletenost v tragiko epidemije močnejša, se oba usmerjata na bolj formalno opisovanje zunanjega dogajanja in kolektivno zgodbo o epidemiji, njunega osebnega doživljanja skozi izražanje čustev pa skorajda ni zaznati. Kljub temu v obeh pričevanjih srečujemo kulturne imaginarije, povezane s kolektivnimi strahovi pred umiranjem, a tudi nedostojnim pokopom, in omejevanjem gibanja zaradi protikužnih ukrepov. Sekvestracija in izogibanje stikom (z ljudmi in rečmi), ki sta

žnem koprskem komunskem teritoriju pa naj bi po poročilih podestata (čeprav ob odsotnosti arhivskih podatkov, ki bi to lahko potrdili) skupno terjala okrog 3.000 življenj (prim. Ivetic: *La peste*, str. 174; Relazioni dei podestà e capitani di Capodistria, v: *Atti e memorie*, vol. VII, 1891). Če so te ocene realne, je bil to za koprsko podeželsko zaledje, ki je tri leta pred epidemijo štel približno 4.000 prebivalcev (prim. Di ottanta Podestà-Capitani di Capodistria e delle loro Relazioni, v: *La Provincia*, X, n. 8, 16. april 1876), zelo velik udarec. Morda realnejša je navedba zdravstvenega nadzornika (*provveditore*) v Istri, Nicolaja Suriana, ki ocenjuje, da se je število podeželskega prebivalstva po kugi zmanjšalo za tretjino (Relazioni di provveditori veneti in Istria, v: *Atti e memorie*, vol. V, 1–2, 1889, str. 141).

⁶⁹ Poleg strahu pred nenadnim umiranjem je bil ta strah posebej izrazit tudi v starejših novoveških zapisih o kugi, denimo v Gavardo: *Le lagrime*.

⁷⁰ 'Pizzigamorti', ti zloglasni izvajalci nadvse nehvaležnega opravila, večinoma predstavniki nižjih slojev, so obstajali kot stalna služba Beneške republike, lahko pa so bili tudi, kar je bila pogosta praksa, kot delavci (običajno iz drugih krajev) začasno najeti med epidemijami (Stevens Crawshaw: *Plague Hospitals*, str. 196 ss.). Beneške grobarje so najeli tudi med epidemijo v Gorici, pri čemer je posredoval cesarski veleposlanik grof Thurn (gl. Marusig v: Cergna: *Il diario*; prim. Gaddi: *Sanità pubblica*). Zanimivo je sicer, da so se v Gorici za pomoč (potrebe po zdravnikih in grobarjih) najprej obrnili prav na Benetke, ne pa na namestništvo v Gradcu; tej odločitvi je na eni strani botrovalo dejstvo, da je tam bil grof Thurn, na drugi pa dobro razvita beneška zdravstvena organizacija (Gaddi: *Sanità pubblica*, str. 239), verjetno pa tudi ključna (vojaško in zdravstveno) strateška pozicija Gorice na meji med beneškimi in habsburškimi deželami.

⁷¹ Stevens Crawshaw: *Plague Hospitals*, str. 184.

⁷² Ibid.

bila v 17. stoletju prisotna tako v Kopru kot v Gorici, namigujeta na pojmovanje okuženja, ki je imelo močno ozadje v tedanji kontagiozni (in manj v miazmatični) teoriji. Dopolnilni viri z nominativnimi navedbami umrlih so omogočili tudi numerično uokvirjenje posledic kuge v obeh, sicer številčno primerljivih urbanih skupnostih; tako je Gorica izgubila okrog 12 %, Koper pa gotovo več kot 40 % prebivalcev. Resnosti izredne situacije sta se zavedala tudi pisca sama, zato sta verjetno želela, da se njuna zapisa ohranita v spomin in opomin naslednjim generacijam.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AST – Archivio di Stato di Trieste (AST), Antico archivio municipale di Capodistria (AAMC), mikrofilmi.

ŽAK – Župnijski arhiv Koper (krstne, poročne in mrliške knjige).

OBJAVLJENI VIRI

Di ottanta Podesta' – Capitani di Capodistria e delle loro Relazioni. V: *La Provincia* X, n. 7, 1. april 1876.

Gavardo, Domitio: *Le lagrime di Capodistria et la penitenza del popolo, con una lettera al Padre dell'autore*. Venezia, 1555.

Relazioni dei podestà e capitani di Capodistria. V: *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* VIII, vol. VII (1891), 1-2, str. 279-353.

Relazioni di provveditori veneti in Istria. V: *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* VI, vol. V (1889), 1-2, str. 85-154.

Senato mare. V: *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, XIII (1897).

Tommasini, Giacomo Filippo: De Commentarj storici-geografici della Provincia dell'Istria. V: *Archeografo Triestino* IV (1837), str. 1-554.

LITERATURA

Alfani, Guido: Plague in seventeenth-century Europe and the decline of Italy: an epidemiological hypothesis. V: *European Review of Economic History*, junij 2013, str. 408-430.

Bashford, Alison, Hooker, Claire (ur.): *Contagion. Historical and Cultural Studies*. London – New York: Routledge, 2001.

Benussi, Bernardo: Frammento demografico. V: *Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis*. Trieste, 1910, str. 985-1021.

Bertoša, Slaven: La peste in Istria nel medio evo e nell'età moderna (il contesto europeo delle epidemie). V: *Atti CRS XXXVII* (2007), str. 121-159.

Bianco, Furio: *Krvavi pust 1511: kmečki upori in plemiške fajde v Furlaniji med 15. in 16. stoletjem*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2011.

Bratož (Železnik), Urška: Zamejevanje epidemij kuge v pristaniških mestih severnega Jadrana: primerjava med beneško Istro in Avstrijskim primorjem v 18. stoletju. V: *Povijesni prilozi* 32 (2013), 45, str. 313-331.

Bratož (Železnik), Urška: Kuga in prestopki zoper zdravje: iz fragmentov sodnih procesov (Koper, 1630-31). V: *Acta Histriae* 23 (2015), št. 4, str. 713-734.

Bratož (Železnik), Urška: Peste sul e oltre il confine asburgico-veneto: un'epidemia per ricostruire la popolazione (Capodistria, 1630-31). V: *Popolazione e storia* 16 (2015), št. 2, str. 73–94.

Bratož, Urška: *Bledolična vsiljivka z Vzhoda: kolera v severozahodni Istri (1830–1890)*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče - Založba Annales ZRS Koper, 2017.

Carmichael, Ann G.: The Uses of Memory in Renaissance Epidemics. V: *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, vol. 53 (1998), n. 2, str. 132–160.

Cergna, Maria Cristina (ur.): *Il diario della peste di Giovanni Maria Marusig (1682): edizione del testo e delle illustrazioni originali dell'autore*. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 2005.

Cicuta, Lucilla: Giovani Maria Marussig e il suo Giornale della peste del 1682. V: *Studi Goriziani* 4 (1926), str. 63–135.

Cipolla, Carlo Maria: *Miasmi ed umori*. Bologna: Il Mulino, 1989.

Cipolla, Carlo Maria: *Cristofano e la peste*. Bologna: Il Mulino, 2004.

Cohn, Samuel K.: *The Black Death Transformed: Disease and Culture in Early Renaissance Europe*. London: Arnold, New York: Oxford University Press, 2003.

Cossar Ranieri Mario: L'epidemia di peste bubbonica a Capodistria negli anni 1630 e 1631. V: *Archeografo triestino*, 3a ser., vol. 14 (1928), str. 177–192.

de Franceschi, Carlo: *L'Istria*. Parenzo: Tipografia di Gaetano Coana, 1879.

Ell, Stephen R.: Three days in October of 1630: Detailed Examination of Mortality During an Early Modern Plague Epidemic in Venice. V: *Reviews of Infectious Diseases* 11 (1989), št. 1, str. 128–141.

Erceg, Ivan: Dva i pol stoljeća kretanja stanovništva Istre (1554-1807). V: *Gunjačin zbornik: u povodu sedamdesete godine života i četrdeset i pete godine znanstvenog rada* (ur. Ivan Erceg). Zagreb, 1980, str. 229–250.

Gaddi, Mauro: Sanità pubblica e pestilenza a Gorizia nel 1682-83. V: *Gorizia barocca: una città italiana nell'impero degli Asburgo*. Monfalcone (Go): Edizioni della Laguna, 1999, str. 237–246.

Golec, Boris: Kužne epidemije na Dolenjskem med izročilom in stvarnostjo. V: *Kronika* 49 (2001), št. 1/2, str. 23–64.

Grmek, Mirko Dražen: Il concetto di malattia. V: *Storia del pensiero medico occidentale*, vol. 2. *Dal Rinascimento all'inizio dell'Ottocento* (ur. Mirko Dražen Grmek). Roma - Bari: Laterza, 1996, str. 259–289.

Ivetic, Egidio: La peste del 1630 in Istria: alcune osservazioni sulla sua diffusione. V: *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 1996, str. 171–194.

Ivetic, Egidio: *La popolazione dell'Istria nell'età moderna: lineamenti evolutivi*. Fiume: Unione Italiana, Trieste: Università Popolare, Rovigno: Centro di Ricerche Storiche, 1997.

Jelinčič, Zdravko: Črna smrt v Gorici leta 1682: iz dnevnika Ivana Marija Marušiča. V: *Kronika* 2 (1954), št. 2, str. 115–121.

Kajin, Ana: *Epidemija kuge v Gorici leta 1682 v luči dnevnishkih zapisov Giovannija Marie Marusiga: diplomsko delo*. Koper: Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, 2011.

Keyte, Brenda, Brown, Peter (ur.): The London of Samuel Pepys.

Kramar, Janez: Slovenska Istra v boju z epidemijami. V: *Pomorska medicina*, V: *Naučne rasprave*, 1990, str. 27–32.

Kramar, Janez: Epidemije v slovenski Istri. V: *Zgodovinski časopis* 49 (1995), št. 1, str. 99–112.

Makuc, Neva: *Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Goriški*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

Marušič, Branko: Ivan Marija Marušič (1641–1712). V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 12 (1964), zv. 2, str. 120–127.

Morelli di Schönfeld, Carlo: *Istoria della Contea di Gorizia in quattro volumi compresi un'Appendice di note illustrative*. Vol. I-II. Gorizia: Premiata tipografia Paternolli, 1855.

Naldini, Paolo: *Cerkveni krajepis ali Opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Ko-*

per. Redakcija: D. Darovec. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče RS, Škofija, 2001.

Pillon, Lucia: Giovanni Maria Marusig, un profilo biografico. V: *Gorizia barocca: una città italiana nell'impero degli Asburgo*. Monfalcone (Go): Edizioni della Laguna, 1999, str. 326–335.

Polese, Bruno: La peste di Cividale: aspetti economici e sociali. V: *Quaderni Civildesi* (1991), št. 18, str. 81–102.

PSBL: *Primorski slovenski biografski leksikon*. 10. snopič. Gorica, Goriška Mohorjeva družba, 1984.

Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Ljubljana, Matica Slovenska, 1892–1893.

Schiavuzzi, Bernardo: Le epidemie di peste bubbonica in Istria. V: *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, vol. IV (1888), fasc. 3-4, str. 423.

Schonhorn, Manuel: Defoe's Journal of the Plague Year Topography and Intention. V: *The Review of English Studies*, vol. 19 (1968), n. 76, str. 387–402.

Seager, Nicholas: Lies, Damned Lies, and Statistics: Epistemology and Fiction in Defoe's »A Journal of the Plague Year«. V: *The Modern Language Review*, vol. (2008), n. 3., str. 639–653.

Slack, Paul: Responses to Plague in Early Modern Europe: The Implications of Public Health. V: *Social Research*, vol. 55 (1988), n. 3, str. 433–453.

Steffe, Mario: *Libera nos a malo = Liberaci dal male = Reši nas hudega: la peste di Capodistria del 1630-1631 fra storia e devozione popolare = kuga v Kopru v letih 1630–1631 med zgodovino in ljudsko pobožnostjo*. Koper: Skupnost Italijanov 'Santorio Santorio', 2020.

Stevens Crawshaw, Jane L.: *Plague Hospitals. Public Health for the City in Early Modern Venice*. Farnham (Surrey) - Burlington (VT), Ashgate, 2012.

Tomalin, Claire: *Samuel Pepys: The Unequalled Self*. Penguin UK, 2003.

Tomažič, Janez, Strle, Franc: *Infekcijske bolezni*. Ljubljana: Združenje za infektologijo, Slovensko zdravniško društvo, 2014.

Tommasich, Andrea: *Il santuario della beata vergine delle grazie di Semedella nel suburbio di Capo d'Istria: memorie storiche con note di Gedeone Pusterla*. Ristampa anastatica. Trieste: »Fameia capodistriana«, 1996.

Travner, Vladimir: *Kuga na Slovenskem*. Ljubljana: Življenje in svet, 1934.

Umek, Ema: Kuga na Štajerskem v letih 1679-1683. V: *Kronika* 6 (1958), št. 2, str. 80–84.

Viggiano, Alfredo: Note sull'amministrazione veneziana in Istria nel secolo XV. V: *Acta Histriae* 2 (1994), št. 3, str. 5–20.

Waltritsch, Marko: Prvi goriški kronist Giovanni Maria Marusig in njegovi opisi nasilnih smrti v Gorici v 17. stoletju. V: *Množične smrti na Slovenskem*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1999, str. 189–200.

Zorzi, Alvise: *Venezia, Repubblica di terra e mare*. Milano: Touring Editore, 2002.

SUMMARY

A MAN IN THE GRIPS OF AN EPIDEMIC: EXPERIENCING PLAGUE IN KOPER AND GORICA IN THE 17TH CENTURY

The paper observes the experience of the plague and its consequences in Koper and Gorica through reports from the 17th century. In the time of epidemics, although both towns pertained to different political surroundings, the connections among lands and states intensified. Both urban populations were comparable in their numbers and the rare "first hand" testimonies were both created by authors quarantined in infected towns. Narrative sources (memoirs,

journals, chronicles...) are especially valuable for the research of epidemics. They portray an individual and the society in the swirl of a state of emergency, where one can perceive collective emotions triggered by the epidemics and changes of the social order. The author examined the chronicles of the Koper syndic Fabio Fino concerning the epidemic of 1630/31 and the journal of Giovanni Maria Marusig, a priest in Gorica, concerning the plague in 1682/83. The paper tries to observe how the chroniclers' positions, functions and personal involvement affected their reports and at the same time examines the implemented measures and comparative demographic consequences of both epidemics using also other preserved sources. Qualitative and quantitative discussion of both selected epidemics of the early modern period brings at least a partial insight into the life of an infected town, shocked by massive death and all sudden changes on the social level.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4Ljubljana):616.912"1793/1794"

Prejeto: 6. 11. 2020

Epidemije črnih koz v Ljubljani v drugi polovici 18. stoletja

MARJANA KOS

mag. zgodovine, arhivska svetnica

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: marjana.kos@zal-lj.si

Izvleček

Članek iz ohranjenih arhivskih virov na primeru Ljubljane osvetljuje epidemije črnih koz v drugi polovici 18. stoletja. To je čas, ko se je v Evropi že uveljavljal (a ne množično) postopek variolacije, tj. namerne okužbe, ki je varoval pred nadaljnjimi napadi virusa variola. Postavlja se vprašanje, ali je morda prispeval k hujšim in daljšim epidemijam. Preostala vrsta zaščite pred boleznijo je bila izolacija, kajti vakcinacijo so v Ljubljani vpeljali šele leta 1801. Kakšen je bil splošen odnos do te hude nalezljive bolezni, ki je bila, kot kažejo dosedanje raziskave, smrtna v okrog 25 %, lahko razberemo iz gradiva upravnih organov, ki so reševali situacijo v obsežni epidemiji leta 1793/94.

Ključne besede:

črne koze,
vakcinacija,
epidemije, 18.
stoletje,
zgodovina
Ljubljane

Abstract

SMALLPOX EPIDEMICS IN LJUBLJANA IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

The article focuses on the smallpox epidemic in Ljubljana in the 18th century, which is well documented in archival sources. At this time, the technique of variolation, i.e. the intentional infection of individuals with the purpose to prevent future variola virus attacks, was being implemented in Europe. The question arises if it might be that this technique actually prolonged and worsened the epidemic? Since vaccination has been available in Ljubljana only after 1801, the only other measure for prevention was isolation. The general attitude towards this highly infectious disease, which was deadly in almost 25%, can be researched through documents of the local administration, which dealt with the situation in the years 1793 and 1794.

Key-words:

Smallpox,
vaccination,
epidemics, 18th
century, history of
Ljubljana

Uvod

Epidemije črnih koz so bile do 19. stoletja znan in ponavljajoč se socialno-zdravstveni pojav, zato med sodobniki niso vzbujale nobene posebne pozornosti. Bolezen je bila endemična, po malem je tlela med prebivalstvom in vsakih nekaj let izbruhnila v epidemijo. Bila je tako vsakdanja, da se ljudje niso delili le po spolu in stanu, ampak tudi na tiste, ki so kože že preboleli, in na kandidate za naslednjo epidemijo.¹

Zagotovo zavzemajo črne koze med nalezljivimi boleznimi eno izmed najpomembnejših mest. Odločilni mejnik v zgodovini te bolezni je odkritje vakcinacije, zato jo strokovnjaki delijo na obdobje pred in po njem. Danes, ko je cepljenje proti najrazličnejšim boleznim samo po sebi umevno, si težko predstavljamo grozote predvakcinacijskega časa, ko so koze in druge nalezljive bolezni neovirano krožile po svetu ter puščale za sabo bedo in smrt. Še težje je razumljiv odpor do cepljenja, čeprav ga še danes lahko štejemo za edino zares učinkovito obrambno sredstvo proti tej bolezni. Prav zahvaljujoč vakcinaciji so črne koze doslej edina nalezljiva človeška bolezen, ki nam jo je s cepljenjem uspelo načrtno izkoreniniti.

Povzročitelj

Kako so koze nastale in od kod so prišle ... »se nič prav ne vé,« je ugotavljal ljubljanski zdravnik dr. Vincenc Kern tik ob koncu 18. stoletja. Danes vemo, da je epidemije koz povzročal virus, imenovan *variola*. Klinična slika je bila grozljiva: pacienti so bili vročični, po koži in ustni sluznici pa gosto posuti z odprtimi gnojnimi izpuščaji, številni so tudi notranje krvaveli. Največ žrtev se je okužilo kapljično oziroma z vdihavanjem okuženega zraka (kašljanje, kihanje). Bolnik je bil kužen od inkubacije do trenutka, ko je odpadla zadnja krastica približno tri tedne kasneje. Za prenos virusa so bili nevarni tudi predmeti, zlasti oblačila in odeje, zato so se preko njih lahko okužile tudi osebe, ki niso bile v neposrednem stiku z bolnim. Pomemben vir okužbe so predstavljala tudi kužna trupla. Virus je izredno odporen, pri sobni temperaturi ostane kužen približno leto dni, pri temperaturi 4 °C več mesecev, pri temperaturi od –20 °C do –70 °C pa celo več let.²

Kadar je virus vstopil v telo skozi kožo (preko ranice), ni izzval tipične in hude bolezni, temveč precej milejšo obliko. To lastnost varirole so uporabili za postopek t. i. variolacije.

Zboli približno ena četrtnina izpostavljenih, najpogosteje otroci. Zato so koze imele značaj otroške bolezni, kajti starejši so jih preboleli že v otroštvu in postali nanje imuni.

Simptomi in posledice

Ljudje, ki so živeli v času koz, so zelo dobro poznali simptome. »Kozé so ena znana bolézen, de jeh ni tréba popisvati,« je pisal dr. Kern.³ A je bolezen v zgodnjih fazah zelo podobna nekaterim drugim boleznim, npr. ošpicam. Kern je opozoril, da jih celo najbolj izkušen zdravilec lahko zamenja za kakšno drugo bolezen in predpiše napačno zdravilo.

Človek v prvem tednu po okužbi ni imel še nikakršnih znakov bolezni, zato tudi ni mogel vedeti, da je okužen. Prvi znaki so se pojavili okrog devetega

¹ Rogina: *Historija varirole*, str. 24.

² Pokrajac: *Biotorizem*, str. 37.

³ Kern: *Nauk od kose stavlenja*.

dne: glavobol, vročina, mrzlica, nahod, bolečine v hrbtu, včasih tudi krči, delirij in mōraste sanje. Svetlopoltim se je po licih ali celem telesu razširila nekakšna rdečica. Po nekaj dneh je temperatura padla in oseba se je začasno počutila bolje. Potem so izbruhnili značilni izpuščaji, s čimer je variola nezmotljivo naznačila svojo prisotnost. Iz rdečkastih lis so vzniknili suhi mozolji, ki so se kmalu spremenili v mehurčke, napolnjene z gnojem.



Noga bolnika z začetnim izpuščajem črnih koz.

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Early_pustules_of_smallpox_Wellcome_L0032956.jpg (Wellcome Library, London, 3. 12. 2020))

Izpuščaj se je najprej pojavil na obrazu, nato se je preko ramen razširil navzdol na prsi, hrbet in dalje do nog. Najgostejši je bil na obrazu, dlaneh in stopalih. V nekaj dneh se je razboleni nesrečnik spremenil v grozljivo otečeno človeško pojavo. Gnojni mehurčki, t. i. *pustule*, so se odprli in tako so nastale gnojne razjede, ki so se z dnevi polagoma posušile in spremenile v kraste.⁴ Bolniki so zaudarjali z značilnim, posebno ostudnim vonjem. Neprijeten ustni zadah je bil pogosto tudi prvi znak okužbe z variolo, saj so se na sluznici dihal pojavile bolezenske spremembe še pred izpuščajem na koži. »... *strup pride v' pluča inu od znotraj rojiti začne*,« je pojasnil dr. Kern.⁵

Včasih so zdravniki tudi pri puščanju krvi že po vonju le-te vedeli, da je oseba okužena.⁶ In ko je bil človek enkrat okužen, uspešnega zdravljenja ni bilo več.

Številni bolniki so umrli že v prvih dneh po pojavu izpuščaja. Videti so bili, kot bi imeli omrzline ali opečeno kožo, sami pa so povedali, da se počutijo kot v ognju.⁷ Koža je odpadala v večjih kosih, virus pa je napadel še grlo, pljuča, srce, jetra, črevesje in druge notranje organe. In to je bilo tisto, kar je v resnici ubijalo. Smrt je običajno nastopila v treh do petih dneh zaradi splošne zastrupitve ali neustavljive notranje krvavitve. Hudi bolniki včasih sploh niso imeli značilnih kožnih mehurčkov, ampak le neenakomerne, včasih med seboj spojene podkožne krvne lise, ker je nesrečnež krvavel notranje in zunanje. To je bila najhujša, hemoragična oblika bolezni in skoraj vedno usodna. V splošnem je eden od štirih pacientov običajno umrl, preživeli pa so postali na bolezen imu-

⁴ Hopkins: *Princess and Peasants*, str. 4–5.

⁵ Kern: *Nauk od kose stavlenja*.

⁶ Rogina: *Historija variole*, str. 22–23.

⁷ Hopkins: *Princess and Peasants*, str. 4.



Bolnica z izpuščajem črnih koz na obrazu
([https://commons.wikimedia.org/wiki/
File:Pustular_eruption_of_smallpox_on_face_
Wellcome_L0032957.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pustular_eruption_of_smallpox_on_face_Wellcome_L0032957.jpg) (Wellcome Library,
London, 3. 12. 2020)

ni za vse življenje. Vendar je znala biti bolezen usodna tudi, kadar ni potekala v nevarni obliki. Bolniki z milejšo obliko so po navadi imeli več površinskih izpuščajev. Takrat je smrt nastopila nekoliko kasneje, ker so bile vzrok sekundarne okužbe ran in razjed. Vnetni izpuščaj je uničil žleze lojnice, ki so najgostejše na obrazu. Pri preživelih je posledica – kozav obraz – ostala za vse življenje.

Tak obraz do 19. stoletja ni bil nobena redkost, temveč običajna stvar, tudi med slavnimi in kronanimi glavami.⁸ Včasih je bolnike doletelo vnetje možganske opne, kar se je kazalo v motnjah spanja in govora. Nekateri so imeli vnetje roženice, ki se je velikokrat končalo s slepoto. Te vrste dodatna vnetja so bila pogostejša pri šibkih in slabo hranjenih osebah. Pri moških je bila možna posledica neplodnost.⁹

To je bila bolezen, ki jo je povzročal virus *variola major* in v taki obliki je vladala skoraj do konca 19. stoletja. Takrat je prevladal milejši virus, imenovan *variola minor*, ki se je obnašal povsem enako kot *variola major*, le da je zanj značilna izjemno nizka smrtnost, komaj nekaj odstotna.

Variolacija in vakcinacija

Okužbo lahko prepreči le eno – naravna ali s cepljenjem pridobljena imunost.

Črne kozice postanejo epidemične, ko prvič pridejo v populacijo, ki se z mikrobom še nikoli ni srečala. Zanj so dovzetni vsi člani skupnosti in večina zbolí. Tako se je zgodilo npr. pri indijanskih staroselcih v Ameriki, kjer virusa varirole do prihoda Evropejcev sploh niso poznali. Tako je osvajalcem iz Starega sveta virus pomagal pri zavojevanju novih ozemelj. Česar ni zmoglo orožje, je naredila bolezen.¹⁰ Tisti, ki so bolezen preživeli, so postali imuni in variola je za nekaj let zamrla. Ponovno se je vrnila, ko se je v skupnosti spet nabralo dovolj dovzetnih oseb, bodisi se je rodilo dovolj otrok ali doselilo večje število novih prebivalcev. Zato so bili ob izbruhu v nevarnosti predvsem otroci. V literaturi najdemo navedbo, da so otroka dojemali za pravega družinskega člana šele, ko je prebolel variolo.¹¹

⁸ Npr. avstrijska cesarica Marija Terezija, ki je kozice prebolela leta 1767 (Hopkins: *Princess and Peasants*, str. 63).

⁹ Hopkins: *Princess and Peasants*, str. 1–5.

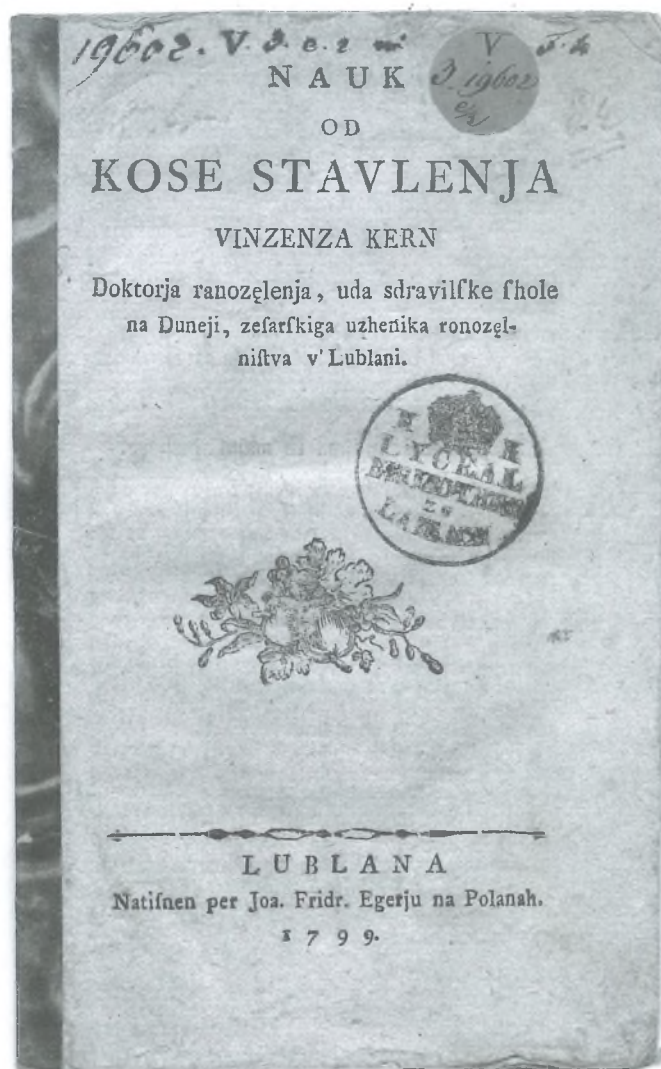
¹⁰ Hopkins: *Princess and Peasants*, str. 204–205.

¹¹ Rogina: *Historija varirole*, str. 24–25.

Edino učinkovito sredstvo, ki prepreči razširjanje virusa variole med prebivalstvom, je cepljenje. Kar zadeva postopek, moramo razlikovati med *vakcinacijo* in *variolacijo* (imenovano tudi *variolizacija*, *inokulacija*). Vakcinacijo je prvi znanstveno opisal Anglež Edward Jenner leta 1796 in je ostala v uporabi do današnjega časa. **Variolacija** je starejši postopek in so ga v Indiji, na Kitajskem in morda tudi v Afriki prakticirali že stoletja pred vakcinacijo.¹² Šlo je za namerno okužbo s kozami tako, da so prenesli gnoj ali kraste z obolele na zdravo osebo. Ta je nato zbolela, a največkrat v zelo mili obliki, ker so variolizatorji kužnino za variolacijo jemali od bolnikov z blago obliko bolezni. Slaba stran postopka je bila, da je bila sveže variolizirana oseba zato dva do tri tedne kužna. To pa je pomenilo, da je bila lahko začetnik nove epidemije. Postopek **vakcinacije** je bil enak, le da so v kožo zdravega človeka vstavili virus kravjih koz, ki pri človeku ni izzval značilnih izpuščajev (razen mehurčka na mestu cepljenja kot odziv imunskega sistema), sveže cepljena oseba pa tudi ni zbolela niti ni bila kužna. Vakcinacija zato praktično nikoli ne povzroči smrti, variolacija pa v 1–3 %. Žal pri vakciniranih traja imunost le nekaj let, pri varioliziranih (ki bolezen dejansko prebolijo in s tem pridobijo imunost) pa vse življenje.

V primerjavi s Kitajsko, Indijo in Bližnjim vzhodom, kjer so stoletja prakticirali variolacijo, je imela Evropa do 20-ih let 18. stoletja kot edino orožje proti okužbi le izolacijo ali karanteno. Šele na začetku 18. stoletja so prišla na Zahod prva poročila o variolaciji, a niso vzbudila nobenega zanimanja. Le kdo bi se hotel namerno okužiti s smrtno nevarno boleznijo? Tudi zdravniki so se zaradi strahu pred izgubo dobrega imena metode izogibali. Šele po prizadevanju soproge britanskega veleposlanika v Turčiji lady Mary Wortley Montagu so sredi 18. stoletja začeli variolizirati tudi v Evropi.¹³ A ker variolacije zaradi znanih predsodkov in pomanjkanja denarja niso splošno izvajali, so še vedno umirali tisoči. Tako je v Evropi variolacija ostala bolj naključje kot pravilo in ni mogla predstavljati kakšnega posebnega zaviralnega dejavnika v času epidemij.¹⁴

V Ljubljani se je z variolacijo ukvarjal ljubljanski zdravnik Vincenc Kern. Leta 1798 je najprej v nemškem in leto kasneje še v slovenskem jeziku opisal postopek in njegove prednosti. A že v predgovoru je dal vedeti, da na Kranjskem



Vincenc Kern: *Nauk od kose stavljenja*. Ljubljana, 1799 (Hrani NUK).

¹² Rogina: *Historija variole*, str. 42.

¹³ Rogina: *Historija variole*, str. 42–43.

¹⁴ Hopkins: *Princess and Peasants*, str. 62–65.

stavljenje koz (variolacija) kljub dolgi tradiciji ni razširjena: »Sami Krajnci komaj po imenu poznajo, kaj se pravi: kozé staviti [cepiti].«¹⁵

VARIOLA V LJUBLJANI

Do prvih vakcinacij leta 1801 so se v Ljubljani epidemije črnih koz vrstile v nekajletnih intervalih. Podatki v virih so skopi in nanje naletimo večinoma slučajno. Izjema je epidemija iz leta 1793.

Izvrsten vir za ugotavljanje epidemij so mrliške matične knjige. Za ugotavljanje epidemij posameznih bolezni pa so matične knjige zanesljive šele od leta 1783, ko je Jožef II. odredil obvezno navedbo vzroka smrti. Nova rubrika *Bolezen oz. vzrok smrti (Krankheit und Todesart)* nam danes omogoča jasen razvid, kdaj so bile koze v porastu in kje. Istega leta je Jožef II. tudi določil, naj se prevelike župnije razdrobijo. V Ljubljani so se od obstoječih dveh župnij (sv. Nikolaja in sv. Petra) odcepile tri nove: sv. Jakoba, Marijinega oznanenja in trnovska (sv. Janeza).¹⁶

Ljubljanske župnije so začele voditi mrliške knjige po novem obrazcu med letoma 1784 in 1786. Iskanje epidemij pred letom 1786 deloma omogoči spisovno gradivo Deželnega glavarstva za Kranjsko.¹⁷ Tu poleg nekaterih drugih sanitetnih zadev najdemo šop izpolnjenih mrliškoogledniških obrazcev (*Todtenbeschauzettel*) za obdobje 1758–1763 in leto 1770.

Epidemije v obdobju 1757–1770

Potrdila mrliškega oglednika kažejo, da so v 13-letnem obdobju ljubljanske otroke zagotovo napadle vsaj tri epidemije, in sicer v zimskih sezonah: 1757/58, 1762/63 in 1769/70. Morda je bila še kakšna, kajti potrdil za obdobje 1764–1769 nimamo. A to je malo verjetno, ker so koze prerasle v epidemijo približno na štiri do šest let.

Epidemija 1757/1758

Razpolagamo samo s potrdili za leto 1758. Verjetno je bolezen začela razsajati že avgusta 1757, ko mrliške knjige beležijo velik porast števila smrti, ki je proti koncu leta še naraščalo. Da so bile za ta porast krive koze, je seveda samo ena od možnosti. Možna je na primer tudi epidemija tifusa, ki se je rad razcvetel v poletnih mesecih. Zagotovo pa je bilo januarja 1758 od skupno 60 mrtvih kar 14 mrtvih zaradi koz. Februarja se je variola že umikala, ker je terjala le še sedem smrtnih žrtev. Od skupno 122 mrtvih v januarju in februarju so si koze torej vzele za svoj delež 21 nesrečnežev. To znese 17,2 %, vendar je treba upoštevati, da je šla januarja epidemija že h koncu in je bil najbrž odstotek celotne epidemije višji. Potem imamo v tem letu zabeležen po en primer koz še maja in julija. Naslednje leto ni bilo niti enega smrtnega primera (od 419 umrlih), leta 1760 so vzele tri otroška življenja in leta 1761 enega.¹⁸

¹⁵ Kern: *Nauk od kose stavljenja*.

¹⁶ Vrhovc: O ustanovitvi šentjakobske, frančiškanske in trnovske fare v Ljubljani, str. 149.

¹⁷ SI AS 7, Deželno glavarstvo za Kranjsko, t.e. 162–165.

¹⁸ SI AS 7, Deželno glavarstvo za Kranjsko, t.e. 162, 163, mapa T.

Epidemija 1762/1763

Ponovno so kože udarile konec novembra 1762, če zanemarimo tri osamljene primere v prejšnjih mesecih. Že decembra so terjale deset življenj. Najprej so obolevali predvsem otroci iz Krakovega, potem se je virus selil proti vzhodu, najprej v šentpetrsko predmestje in od tam na Poljane. Za januar 1763 se mrliški listi žal niso ohranili. Glede na kužnost trupel je možno, da ogledov niso dosledno izvajali, temveč so raje poskrbeli, da so se mrtvecev čim hitreje znebili. Epidemija je naraščala: februarja 25 mrtvih, marca 23, aprila prav tako 23. Maja se je situacija že umirjala (12 mrtvih), zadnja žrtev je umrla junija.¹⁹ Potem ni bilo do konca leta nobenega smrtnega primera več. Epidemija je vzela življenje 99 Ljubljancanom, kar je predstavljalo 25 % vseh smrti (366).

Epidemija 1769/1770

Ta epidemija ni bila tako silna, morda zato, ker je bila prejšnja toliko temeljitejša. Kdaj se je začela, ni mogoče reči. Mrliških listov za leto 1769 ni, matične knjige prav tako ne kažejo nobenih številčnih odstopanj. Vendar je januar začel leto 1770 s šestimi mrtvimi (zaradi koz) in podobne rezultate je bilo mogoče zaznati tudi v naslednjih sedmih mesecih. Od januarja do avgusta je za kozami umrlo 44 ljudi od 289 (15,2 %). V tem letu je sledil le še en smrtni primer.²⁰ Predpostavljamo lahko, da so se kože z januarjem že iztekale, vendar bi tako počasen iztek epidemije trajal nenavadno dolgo. To pa ni bilo v naravi variole, ki je po navadi prišla, hitro pomorila in odšla. Verjetneje je, da je bolezen razsajala v milejši obliki in je terjala življenja le najšibkejših.

Zato se postavlja vprašanje, ali ni ta epidemija morda kakor koli povezana z obiskom znane nizozemskega variolizatorja Jana Ingenhousza v Ljubljani. Septembra 1768 so namreč na dunajskem dvoru uspešno variolizirali štiri otroke cesarice Marije Terezije in 1. oktobra je vladarica s slovesnim Te Deumom v katedrali sv. Štefana uradno vpeljala variolacijo v svoji državi. Nato je prosila Ingenhousza, da je predstavil novo metodo tudi v Trstu, Gorici, Ljubljani in Celovcu.²¹ Če je Ingenhousz v Ljubljani res varioliziral, je



*Johan Ingen-Housz
geboren zu Breda in Brabant 1730
gestorben zu Bowood bey Calne
in England 1799.*

Nizozemski variolizator dr. Jan Ingenhousz
(1730–1799) (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Portret_van_Jan_Ingenhousz,_RP-P-1905-4588.jpg (3. 12. 2020))

¹⁹ SI AS 7, Deželno glavarstvo za Kranjsko, t.e. 165.

²⁰ SI AS 7, Deželno glavarstvo za Kranjsko, t.e. 165, mapa T.

²¹ Lesky: *Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus* str. 151–152.

povsem mogoče, da so otroci, ki so bili podvrženi postopku, v naslednjih tednih širili okužbo dalje.

K tej teoriji navaja tudi dejstvo, da zaradi majhnega števila mrtvih bolezni očitno ni razsajala v hudi obliki. Prav to je bila bistvena značilnost varirole, ki so jo uporabljali za variolacijo.

Epidemije v obdobju 1770–1788

Od leta 1770 naprej ni več ohranjenih mrliškoogledniških potrdil, matične knjige pa postanejo relevanten vir podatkov šele z letom 1786. V iskanju epidemij tega 15-letnega obdobja se lahko opremo le na število smrti. Mrliške matične knjige kažejo, da je v Ljubljani vsak mesec iz različnih vzrokov umrlo povprečno 17 ljudi.²² Odstopanja so zaznana v letih 1767/68 in 1772–1774. V teh letih je jeseni in pozimi, ko so koze najraje napadale, opazen porast števila otroških smrti. Še zlasti zanimivo je leto 1774, ker je bilo samo v mesecu septembru 40 smrti.²³ Ni pa rečeno, da so bile za te smrti krive prav koze. Mogoč vzrok bi bil tudi pegavi tifus. Še posebno, ker so nekatere epidemije koz potekale tako, da povišanja splošne ravni umrljivosti sploh ni zaznati.

Epidemija 1784/1785

Pri sv. Petru in v župniji sv. Nikolaja so nov način vodenja matic uvedli maja 1784. Odtlej lahko skoraj nezmotljivo sledimo smrtnosti v posameznih epidemijah. Od maja 1784 do marca 1785 v maticah obeh župnij najdemo vpisanih 69 primerov črnih koz.²⁴ Pri 293 umrlih predstavlja to 23,5 % vseh umrlih. Do konca leta 1785 je umrlo še pet otrok in s tem so se koze za kratek čas poslovile. Glede na precej visok odstotek mrtvih je bolezen očitno potekala v hujši obliki.

Epidemija 1788/1789

Tri leta zatem so se koze vrnile, kar je bilo glede na prejšnje intervale pričakovano.

Medtem se je novi način vodenja matičnih knjig tudi v novih treh ljubljanskih župnijah že ustalil, tako da razpolagamo s skoraj celovitimi in zato zanesljivejšimi podatki – manjkajo le knjige za trnovsko župnijo, ki je bila k sreči po številu prebivalcev najmanjša.

Že za januar 1788 najdemo tri primere koz pri sv. Petru in v župniji Marijinega oznanjenja.²⁵ Do marca se je bolezen še držala vzhodnega dela mesta, potem je prešla tudi na območje župnije sv. Jakoba, torej preko mesta v Trnovo

²² NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Nikolaj, mrliške matične knjige 1735–1779, 1771–1812; ŽA Ljubljana – sv. Peter 1749–1779, 1779–1812. To je nekoliko nizka številka, upoštevajoč, da je glede na mrliške liste s konca 50-ih in na začetku 60-ih let 18. stoletja v Ljubljani mesečno umrlo okrog 40 ljudi. Zakaj prihaja do takih razlik, ni jasno. Ljubljansko območje sta tedaj pokrivali župniji sv. Petra in sv. Nikolaja in povsem istega zajemajo tudi mrliški listi.

²³ NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Nikolaj, mrliški matični knjigi 1735–1779, 1771–1812; NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Peter, mrliški matični knjigi 1749–1779, 1779–1812.

²⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Nikolaj, mrliška matična knjiga 1771–1812, NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Peter 1779–1812.

²⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Peter, mrliška matična knjiga 1779–1812, ŽU Ljubljana – Marijino oznanjenje, mrliška matična knjiga 1784–1807.

in Krakovo.²⁶ Trinajst primerov so beležili celo na Viču. Z januarjem 1789 se je bolezen že umikala in do jeseni skoraj ponehala. Po en primer najdemo še v septembru, oktobru in novembru. V vsej epidemiji je glede na dosegljive podatke (manjkajo podatki za trnovsko župnijo!) za kozami umrlo 125 ljudi od 944. 13,2 % je morda videti kot nizek odstotek, vendar se je bolezen vlekla 19 mesecev in počasi poslavljal. Kaže, da je šla kozam na roko tudi izredno huda in mrzla zima. Na Dunaju so volkovi silili v mesto in poškodovali 12 ljudi, v Trstu pa so poledenele ulice terjale precej padcev s poškodbami okončin.²⁷

Epidemija 1793/1794

V primerjavi z opisanimi epidemijami lahko zaradi primerne količine ohranjenega arhivskega gradiva naredimo dokaj natančno analizo tiste, ki je morila leta 1793/1794. V vihiro smrtnih okužb je morala z izrednimi ukrepi poseči tudi oblast. Grozote epidemije so še dolgo ostale v spominu Ljubljančanov, saj jo je še 40 let kasneje v svoji topografiji Ljubljane omenil zdravnik Viljem Lipič.²⁸

Glavni vir za natančen vpogled v dogajanje v epidemiji je droben sveženj iz gradiva mestne registrature, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana.²⁹ Dokumenti v njem so odloženi kronološko in tako bom dogajanje med epidemijo obravnavala tudi tu. Kadar so podatki iz katerega drugega vira, je to posebej citirano.

Januar–april 1793: epidemija se napove

Prvi smrtni primer zaradi koz v tem letu se je zgodil 4. februarja, ko je v Krakovem umrla deset tednov stara deklica.³⁰ Dva meseca kasneje je v župniji Marijinega oznanenja umrla še ena deklica.³¹ To sta bila osamljena primera, kakršni so se ves čas pojavljali tu in tam. Vendar je od zadnje epidemije minilo pet let, kar je pomenilo, da se že pripravlja nova. Kot kažejo matične knjige, v prejšnjem letu ni bilo nobenega smrtnega primera zaradi koz.

Maj–avgust 1793: epidemija izbruhne in se razširi

Tretja in naslednje žrtve (šest) so sledile šele čez dober mesec, vse še vedno v župniji sv. Jakoba. Kot kaže, so se koze gibale še najbolj v območju župnije, ki je obsegala Krakovo, Stari trg, trg pri sv. Florijanu, Reber, Grajski hrib, Karlovško predmestje, Hrenovo ulico, Rožno ulico, Žabjak in Kurjo vas. Šele z junijem se je usul plaz otroških smrti po vsem mestu in predmestjih. Epidemija je bila tu.

Preden so oblasti spoznale, da to ni le običajna epidemija koz, temveč gre za dogajanje z veliko hujšimi posledicami, sta minila dva meseca. Do takrat je umrlo že več kot 80 otrok.³² Po drugi strani so v tem času Kranjsko že dosegle vesti o hudih epidemijah drugje po Evropi. Zato je deželni urad 20. julija izdal

²⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Jakob, mrliška matična knjiga 1785–1808, NŠAL, ŽA Ljubljana – Trnovo, mrliška matična knjiga 1785–1789.

²⁷ Laibacher Zeitung, 8. 1. 1789.

²⁸ Lipič: *Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach*, str. 140.

²⁹ SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fascikel 84, sveženj 29.

³⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Jakob, mrliška matična knjiga 1785–1808.

³¹ ŽU Ljubljana – Marijino oznanjenje, mrliška matična knjiga 1784–1807.

³² SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fascikel 84, sveženj 29, fol. 447–473.

dvojezično slovensko-nemško uradno navodilo, kako negovati za kozami obolelega otroka (*»Navuk kako se imajo ljudje zadržat, kadar kozé regirajo...«*).³³ Zdi se, da je ta nauk služil izdajatelju kot neke vrste izgovor, da je v resnih razmerah sprožil neke ukrepe. Bolezen je bila vendarle stara in znana. A morda je uradni nauk izšel zato, ker so se ljudje radi posluževali neuradnih in pogosto škodljivih ljudskih praks, v sili so pač poskusili vse. V navodilu je bilo poudarjeno, naj bolni otroci pa tudi tisti, ki še ne kažejo znakov bolezni (*»se za kozé perpravljajo«*), uživajo manj mesa, zato pa čim več *sočivja*, kamor spada *»sploh vse zelenje«*. Za *zelenje* so veljali špinača, kislica, (kuhana) solata, repa, korenje in podobno. Okrožni urad je magistratu naročil, naj navodilo razdeli prebivalcem Ljubljane, predvsem tistim v Trnovem, Krakovem in Gradišču, kjer je bilo največ primerov. Sredi avgusta so navodilo prek bobnarja razglasili tudi drugim prebivalcem Ljubljane.

Deželni urad je od okrožnega urada zahteval, naj se mestnega fizika in še enega pomočnika opremi s črnilom, peresom in papirjem, potem pa naj se odpravita na teren in ljudem predpisujeta recepte.

Vendar se je tu ustavilo. Okrožni urad, ki je izvajanje odredbe prenesel na ljubljanski magistrat, je od le-tega dobil odklonilen odgovor: *»Magistratno osebje trenutno sestoji iz petih mož, in sicer iz četrtnega mojstra, dveh sodnih slug in dveh t. i. uradnih slov. Četrtni mojster je ves čas prisoten pri rekrutacijah in nastanjanju vojaštva. Oba sodna sluga sta obremenjena z dostavljanjem nalogov po mestu in podeželju. Od uradnih slov pa eden leži bolan pri usmiljenih bratih, drugi pa je zaposlen s strankami v mestni hiši in mestni blagajni. Za izvajanje nove naloge torej magistrat ne more pogrešati nikogar od teh.«* Dodali so še ciničen nasvet: *»Naj mestni fizik naredi enako kot podeželski: vzame črnilo, pero in papir ter gre na teren sam, kjer bo pisal recepte. Če tako ne bo šlo, naj si okrožni urad blagovoli pomagati z vojaško policijo.«*

Okrožni glavar Gollmayer si je na takšen odgovor dal duška in jezno pripisal: *»Poročilo sprejemam, ker z ugovorom tako ali tako ni mogoče ničesar doseči.«* S tem je zadevo odložil *ad acta*.

Potem se je za opravljanje naloge dogovoril kar ustno s tremi možmi iz ubožnega inštituta. Gregor Gregorič z Žabjeka, Matevž Šliber iz Šentpetrskega predmestja in Severin Griessenpök z Rebri so se vsak dan po 13. uri z deželnimi fiziki odpravili oskrbovat bolnike. Če kdo kakšen dan ni mogel na teren, si je moral priskrbeti zamenjavo. Javnost je bila o njihovih obiskih obveščena. Starše, rejnike, skrbnike in stanodajalce bolnih otrok so opozarjali, naj se natančno držijo navodil zdravnikov in njihovih pomočnikov, sicer bodo brez milosti kaznovani. Izgovor o pomanjkanju denarja ni prišel v poštev. Leta 1788 je namreč notranjeavstrijski gubernij določil, da so v epidemijah zdravila zastoj za vse, ki predložijo ubožno spričevalo. Strošek zdravil je v višini dveh tretjin plačal erar, preostalo tretjino je prispevalo pristojno zemljiško gospodstvo.³⁴ Lekarnar Nikolaus Faber je zdravila torej izstavljal brezplačno, vendar si je moral odjemalca vestno zabeležiti (priimek, ulica, hišna številka, datum). Celotno dogajanje so v svojih rajonih nadzorovali tudi četrtni mojstri in o tem poročali fizikom, še posebno, če so ugotovili kršitve.

Ljubljanska zdravstvena služba se je morala zaradi kriznih razmer ustrezno reorganizirati. Ljubljano s predmestji so razdelili na tri zdravstvene rajone (distrikte). Pravzaprav so to formalno storili že nekaj let prej z odredbo notranjeavstrijskega gubernija.³⁵ Vsak rajon je dobil svojega fizika. Za župnijo sv. Ja-

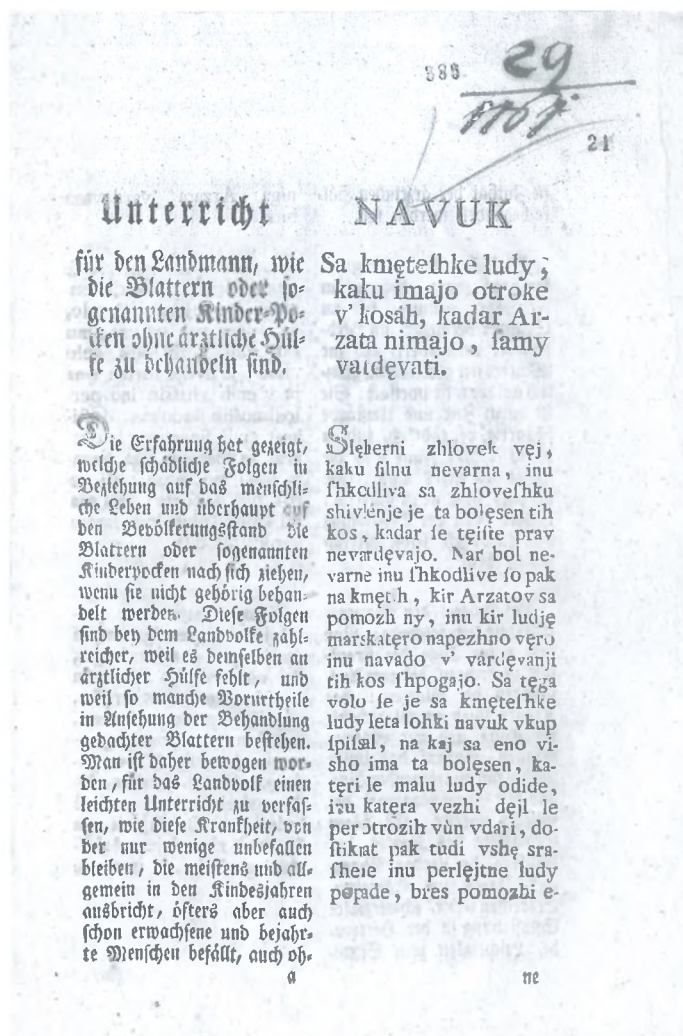
³³ SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fascikel 84, sveženj 29, fol. 367–371.

³⁴ SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fascikel 43, fol. 238–239 (Kurenda Notranjeavstrijskega gubernija z dne 17. 9. 1788).

³⁵ Odredba notranjeavstrijskega gubernija, 22. 8. 1787.

koba in predmestji Trnovo in Krakovo je skrbel dr. Anton Kastelic. Pomagali so mu zdravniki Georg Detmayer, Joseph Hartl in Jožef Stroj. Župnijo sv. Nikolaja in poljansko predmestje je pokrival dr. Franc Jugovic. Pomagala sta mu mlada zdravnika dr. Jakob Pfandl in dr. Bernhard Kogel. V župniji Marijinega oznanjenja in šentpeterskem predmestju sta fiziku dr. Antonu Jelovšku pomagala zdravnika dr. Anton Jevnikar in dr. Jožef Stroj. Zaradi resnosti bolezni je zdravstveno osеbje posebno pozornost namenjalo bolnim otrokom iz revnih družin. Večinoma so zdravniki te družine poznali že od prej, za druge so jim podatke posredovali četrtni mojstri. Nad celotno situacijo v mestu je bdel *magister sanitatis* in mrliški oglednik Joseph Melzer.³⁶

Mestne meje variole kajpada niso zaustavile in si je hitro utrla pot na podeželje. Okoliške gosposke in župniki so dobili nalogo poučiti ljudi o ravnanju pri stiku z boleznijo. Spet so natisnili posebno navodilo z napotki, kako negovati kozave otroke (*»Navuk sa kmetiške ludi, kaku imajo otroke v' kozáh, kadar Arcata nimajo, sami vardévati«*).³⁷ V Ljubljani so navodilo razglasili župniki s prižnic in mestni bobnar, vendar je oblast skrbelo predvsem, kako bodo za svoje otroke poskrbeli na podeželju, kjer zdravnikov skoraj ni bilo. Prebivalstvo je bilo navajeno, da je za okrevanje poskrbelo samo. S tem je bilo tudi bolj dovzetno za razne vraže in vprašljive zdravilske postopke. Vendar, gledano z današnjega vidika, ljudska praksa ni bila vedno napačna, saj je izhajala iz ostrega opazovanja zakonitosti narave. Številna zdravila, ki so jih predpisovali zdravniki, so bila prav tako nenavadna in včasih celo nevarnejša kot bolezen. *»Navuk za kmetiške ludi«* je torej v skladu z uradnimi zdravstvenimi smernicami svetoval skoraj vsemogočni klistir: *»Skozi célo bolezen je tréba na to gledati, de bolnik zmérom odprtega života ostane, in ako se prav po ordengi ne more spraznit, se mu klistire dajo; če pa nobenega [človeka] ni, ki bi jih dati znal, se mu mora en košček loja ali žajfe v' rit vtakniti.«* Dokument je dvojezičen (nemški, slovenski), vsebinsko razčlenjen in lep primer dojemanja ter obravnave črnih koz v tedanjem času in prostoru.



Pouk za kmečke ljudi, ki imajo otroke, obolele s kozami, 1793.
(SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 84, sv. 29, fol. 21)

³⁶ SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fascikel 84, sveženj 29, fol. 372–385.

³⁷ SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fascikel 84, sveženj 29, fol. 386–394.

September–december 1793: vrh in obrat k izteku epidemije

Da bi še povečali nadzor nad epidemijo, je okrožni urad 13. septembra odredil obvezno prijavo vsakega novega bolnika.³⁸ Starši in skrbniki so morali nemudoma obvestiti zdravnika, da je otrok zbolel, celo v primeru suma ali samo grožnje, da se utegne okužiti. Poleg tega je magistrat kot sanitetni komisariat na zahtevo deželnega glavarstva imenoval posebne komisarje, ki so hodili od hiše do hiše in v tabelarični formular vpisovali vse kozave otroke v tistem letu. Pri vsakem so morali označiti, kako se je bolezen končala (ozdravel ali umrl) ter ali je bil med boleznijo deležen zdravniške obravnave.

Obolelih je bilo namreč kljub vsem ukrepom in navodilom iz dneva v dan več. Distriktni zdravniki kmalu niso več zmogli obvladati situacije. To je bilo jasno tudi oblastem. Magistrat je mestnemu odboru naročil, naj torej imenuje vsaj tri komisarje (po enega za vsakega distriktnega zdravnika), ki bodo skrbeli za spoštovanje ukrepov in dajanje navodil staršem. Komisarji so morali tudi zbrati podatke za čas od 1. januarja do 31. avgusta. Kaže, da so za to nalogo predvideli kar četrtno mojstre, ki so že tako skrbeli za pregled nad dogajanjem v svojih rajonih.

Vendar je mestni odbor (odbor meščanov) gladko odklonil, da bi iskal popisovalce in se skliceval na to, da ni v njegovi pristojnosti ukazovati četrtnim

Leto	67	47	19	72	53	19	-	-	-	-	67	72	133	426
1. Antonius Pflanzhorn	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-	2	2	51
2. Augustus Schmal	1	1	-	1	1	-	K. Dr. Nagy	-	-	-	1	1	2	
117. Simon Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	id. Dr.	-	-	-	1	-	1	
119. Anton Pflanzhorn	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1	
124. Simon Pflanzhorn	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1	
127. Simon Pflanzhorn	-	-	-	1	1	-	Dr. Simon Pflanzhorn	-	-	-	-	1	1	
128. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	id. Dr.	-	-	-	1	-	1	
129. Johann Pflanzhorn	1	1	-	2	2	-	-	-	-	-	1	2	3	
130. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	Dr. Nagy	-	-	-	1	-	1	
132. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
133. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	Dr. Simon Pflanzhorn	-	-	-	-	1	1	164
134. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	id. Dr.	-	-	-	1	-	1	
135. Johann Pflanzhorn	1	1	-	1	1	-	id. Dr.	-	-	-	-	1	1	
136. Johann Pflanzhorn	1	1	-	1	1	-	id. Dr.	-	-	-	1	1	2	
137. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	id. Dr.	-	-	-	1	-	1	
138. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
139. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	Dr. Simon Pflanzhorn	-	-	-	1	-	1	
140. Johann Pflanzhorn	1	1	-	1	1	-	Dr. Simon Pflanzhorn	-	-	-	1	1	2	
141. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	Dr. Simon Pflanzhorn	-	-	-	1	-	1	
142. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	Dr. Nagy	-	-	-	1	-	1	
143. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	id. Dr.	-	-	-	1	-	1	
144. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	id. Dr.	-	-	-	1	-	1	
145. Johann Pflanzhorn	1	1	-	1	1	-	Dr. Simon Pflanzhorn	-	-	-	1	1	2	
146. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	Dr. Simon Pflanzhorn	-	-	-	1	-	1	
147. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	Dr. Nagy	-	-	-	1	-	1	
148. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	id. Dr.	-	-	-	1	-	1	
149. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	id. Dr.	-	-	-	1	-	1	
150. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	id. Dr.	-	-	-	1	-	1	
151. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	id. Dr.	-	-	-	1	-	1	
152. Johann Pflanzhorn	1	1	-	-	-	-	id. Dr.	-	-	-	1	-	1	
Summa	79	54	24	87	64	23	-	-	-	-	79	87	166	

Seznam zbolelih, ozdravelih in umrlih za kozami od 1. januarja do 16. septembra 1793.
(SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 84, sv. 29, fol. 425-426.)

³⁸ SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fascikel 84, sveženj 29, fol. 398-404.

mojstrom. Popustil ni niti, ko ga je magistrat opozoril, da mu je podrejen in zato dolžan izkazovati potrebno spoštovanje. Na prvi pogled se zdi takšen odnos med upravnimi organi nerazumljiv, še zlasti sredi zdravstvene krize. Vendar je odklonilno obnašanje mestnih odbornikov posledica večdesetletnih trenj, ki so jih sprožile absolutistične reforme državne uprave. Okrožni uradi (z okrožnim glavarjem na čelu) so si prilastili skoraj popoln nadzor nad mestnimi organi in stara mestna avtonomija je bila praktično odpravljena. Mestno upravo sta sestavljala mestni svet in župan, vendar je mestne svetnike volil prav mestni odbor v navzočnosti okrožnega glavarja.³⁹

Rok za oddajo poročila je potekel v petih dneh, zato so kritično situacijo ponovno reševali ubožni očetje. Tudi mestni svetnik Gregor Rauniher je podobno kot Gollmayer z ogorčenim pripisom odložil zadevo med rešene: »*Ker mestni odbor ni bil sposoben med toliko meščani najti treh mož za popis stanja, so ubožni očetje za to nalogo poiskali tri prijatelje ubožnega inštituta.*«⁴⁰ Tri dni po ukažu (16. septembra) so komisarji predložili zahtevani seznam z najbolj svežimi podatki, celo z istega dne. Magistrat ga je posredoval okrožnemu uradu in ta naprej višjim oblastem (deželnemu glavarstvu).

Odgovor je prišel 9. oktobra. Deželno glavarstvo je seznam zaradi nedoslednosti in napak zavrnilo. Seznam je zajemal čas od 1. januarja do 16. septembra in ne od 1. januarja do 31. avgusta, kot je bilo naročeno. Poleg tega je zdravniški kolegij presodil, da je seznam tako netočen, da sploh ni uporaben. Več bolnikov naj sploh ne bi bilo všteti. Nekateri, ki so bili šteti kot umrli, so v resnici ozdraveli. Tak primer je bil v hiši Aloisa grofa von Lichtenberga, kjer sta zbolela sin in paž, vendar nobeden od njiju ni umrl. Rok za popravke je bil 15 dni.

Magistrat je v treh dneh seznam ustrezno popravil in ga 17. oktobra ponovno odposlal. Ohranjen je osnutek. To je prvotni seznam, na katerem so prečrtali stare podatke in dopisali nove.⁴¹ Rezultati so bili žalostni: zbolelih **688**, ozdravelih **523**, umrlih **165**. Umrlo je torej 24 % vseh, ki so zboleli.

Če je imel bolnik na razpolago medicinsko pomoč, so vpisali tudi ime zdravnika ali ranocelnika. Prvotno določenim zdravnikom so se zaradi razsežnosti epidemije pridružili še obducent ter medicinski izvedenec in kirurg dr. Mihael Seeger, kranjski protomedik dr. Johann Joseph Anton Haimann, višji kranjski deželni kirurg dr. Jakob Kachelmayer ter ranocelniki Matija Kiker, Jožef Panosch, Franz Zollner, Poš in prior pri usmiljenih bratih.⁴² Zdravniško oskrbo je dobila dobra tretjina obolelih otrok (265).

V Ljubljani so vladale izredne razmere. Mesto s predmestji je štelo okrog 10.000 prebivalcev.⁴³ V dobrega pol leta je za kozami zbolelo več kot 700 ljudi, od tega jih je umrlo 228. Zbolelo je 7 % Ljubljančanov, umrla sta 2 % oziroma skoraj ena tretjina obolelih. Epidemiji še ni bilo videti konca, čeprav se je jeseni začela umirjati. To kaže poseben popis umrlih od začetka epidemije do konca septembra. Pretresljivi so poletni meseci, ko so v juniju koze terjale 29 smrtnih žrtev, julija 50, avgusta že 85. Takrat je bila epidemija na višku. Za primerjavo: v časih brez epidemije se je mesečno poslovalo okrog 17 Ljubljančanov.

V zadnji četrtini leta se je epidemija umirila in smrtnih primerov je bilo iz meseca v mesec manj. Morda zaradi učinkovitih ukrepov, a bolj verjetno zato, ker so se vse dovzetne osebe že okužile.

³⁹ Žontar: Ljubljana v 18. in prvi polovici 19. stoletja, str. 162.

⁴⁰ SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fascikel 84, sveženj 29, fol. 405–407.

⁴¹ SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fascikel 84, sveženj 29, fol. 414–441.

⁴² Zdravniki in ranocelniki so v gradivu pogosto navedeni le s priimki, tako je tudi v tem dokumentu. Tudi iz literature ni bilo mogoče ugotoviti imena kirurga Poša.

⁴³ Žontar: Ljubljana v 18. in v prvi polovici 19. stoletja, str. 162.

su na Poljanah št. 73 je zbolelo šest otrok, dva sta umrla. »Kozé rade popadejo več otrok naenkrat, močne in slabe,..., naenkrat v več telesih nadlego delajo,..., zlasti, ker so hiše mokrotne. Ljudje imajo slabe jedi, luft je mehek, in po dolinah nezdrav,« je dr. Kern opisoval razmere nekaj let pozneje.⁴⁵ V vlažnih hišah se je v revščini stiskalo po več družin. V hiši št. 81 je pri petih družinah zbolelo skupno sedem otrok, umrla sta dva. Vsi so imeli zdravniško oskrbo. Zaradi okrepljene zdravstvene ekipe z zgoraj omenjenimi kirurgi je medicinsko pomoč dobila že polovica bolnih otrok (142). Enako žalostno podobo kažejo tudi mrliške knjige. V Tomačevem so Martinu Smrajcu kože v istem dnevu (8. decembra) vzele dva sinova: štiriletnega Antona in komaj enoletnega Janeza.⁴⁶

Ohranjen je tudi kronološki seznam umrlih za kozami za čas od 1. septembra do 31. decembra 1793.⁴⁷ Izkazuje 102 primera smrti zaradi koz. Vsak mesec je smrtnost padla za tretjino, decembra so zaradi varirole umrle le še štiri osebe.

Ali je bila to realna slika? Primerjava z vzporednimi viri sicer kaže drugače. Mrliške knjige ljubljanskih župnij (sv. Jakob, sv. Nikolaj, sv. Peter, Marijino oznanenje) za jesenske mesece razkrivajo, da so kože vzele 99 življenj. Skupno število v dokumentih se skoraj ujema (101 – 102 – 99), razlike so v razporeditvi po mesecih. Po magistratnem seznamu naj bi decembra umrli štirje kozavi bolniki, v mrliških knjigah pa je vpisanih 16!

Podatki iz mrliških knjig so verjetno zanesljivejši. 30. decembra je namreč okrožni urad pisal magistratu, da so se kože v mestu znova razširile in opozoril na neprestano obveščanje prebivalstva glede bolezni in njenega preprečevanja ter obvezno prijavljanje novih primerov. Da bi meščani epidemijo zagotovo vzeli resno, so za vsak neprijavljeni primer določili globo v višini dveh goldinarjev in za revne zaporno kazen. Najmlajše šolarje so do nadaljnjega oprostili pouka.

Januar–junij 1794

Epidemija se je zaključevala. Še vedno so spremljali vsak nov primer, vendar ni ohranjenega nobenega seznama več. Posamični primeri koz so se tako ali tako občasno pojavili tudi v normalnih razmerah. Matične knjige kažejo, kako je epidemija izzzvenela. Januarja je za kozami umrlo še 16 ljudi, od februarja do junija pa skupaj le še 13.

Od junija do konca leta niso zabeležili nobenega smrtnega primera več. Epidemija je bila končana. Po zbranih podatkih iz mrliških knjig štirih ljubljanskih župnij – sv. Jakob, sv. Nikolaj, sv. Peter in Marijino oznanenje (za Trnovo je ohranjena šele od 1798) – je statistika za leti 1793/1794 takšna: vseh umrlih 997, od tega za kozami 370 (37,1 %).

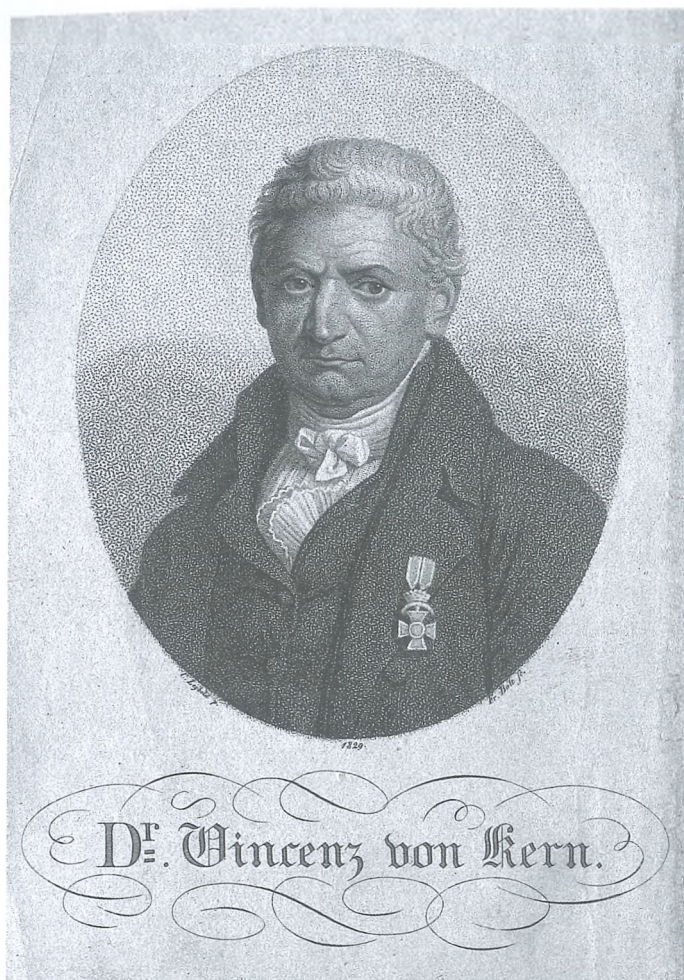
Epidemija leta 1798/1799

Naslednja ljubljanska epidemija se je začela v utečenem intervalu – pet let po prejšnji – in je bila številčno spet v običajnih okvirih. Pri oblasteh ni vzbudila nobenega posebnega zanimanja. Mrliške knjige kažejo v prvi polovici leta 1798 štiri osamljene primere, ki so v epidemijo prerasli septembra. Do konca leta je število primerov zlagoma naraščalo in doseglo 37 žrtev. V tem zmernem tempu so kože tudi naslednje leto polnile pokopališče pri sv. Krištofu (40); še januarja

⁴⁵ Kern: *Nauk od kose stavljenja*.

⁴⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Peter, mrliška matična knjiga 1779–1812.

⁴⁷ SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fascikel 84, sveženj 29, fol. 474–477 (seznam vsebuje podatke do vključno 17. januarja 1794).



Dr. Vincenc Kern (1760–1829)

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vincenz_Sebastian_Ritter_von_Kern_Stipple_engraving_by_F_Wellcome_V0003211.jpg)
(3. 12. 2020)

1800 so tja položili tri malčke.⁴⁸ V obeh letih je umrlo 979 ljudi, zaradi koz 77 (16,3 %).

Epidemija leta 1800/1801

Leto 1801 je bilo leto širše evropske epidemije črnih koz. V Ljubljani je variola začela terjati življenja že spomladi, v celem letu so vzele 100 od skupno 612 (16,3 %) življenj. Januarja 1802 so si »izvolile« še pet otrok. V istem času je variola razsajala tudi v Idriji, kjer je zbolelo 974 otrok, od katerih jih je umrlo 251.⁴⁹ Tudi na Posojinskem je epidemija terjala okrog 300 žrtev.⁵⁰ V Ljubljani bolezen ni potekala v tako hudi obliki in bi izzvenela podobno neopazno kot druge, če je ne bi zaznamoval pomemben dogodek. Dr. Vincenc Kern je v Ljubljani vakciniral prve otroke.⁵¹

ZAKLJUČEK

O žrtvah, ki so jih koze terjale v predvakcinalnem obdobju, je mogoče govoriti le na temelju natančnih številčnih podatkov za določeno območje in obdobje. Zaradi pomanjkanja ustreznih virov je težko izračunati, koliko Evropejcev je do uvedbe cepljenja umrlo zaradi varirole. Nekateri predpostavljajo, da okrog 150 milijonov, drugi, da vsako leto en milijon. Prva številka je prenizka, druga najbrž pretirana. V literaturi najdemo celo navedbo, da je bilo 90 % primerov koz v težki, večinoma smrtni obliki.⁵² Nemški zdravnik in sodobnik Bernhard Christoph Faust je v 18. stoletju trdil, da je za kozami zbolelo 80 % vsega prebivalstva. Podobno je menil tudi ljubljanski zdravnik dr. Vincenc Kern konec 18. stoletja: »Gotovo je, de slédnji človek kozé dobi, al več al majn, al [v]saj kozjo merzlico...«⁵³ Glede na naravo bolezni je to sicer povsem verjetno, a težko dokazljivo, ker je treba razpolagati s podatki o številu rojenih, zbolelih in umrlih.

V Ljubljani je tik pred začetkom vakcinacije leta 1801 nesporno znanih osem epidemij.

⁴⁸ NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Jakob, ŽA Ljubljana – sv. Peter, ŽA Ljubljana – sv. Nikolaj, ŽA Ljubljana – Trnovo, mrliške matične knjige ter ŽU Ljubljana – Marijino oznanjenje, mrliške matične knjige.

⁴⁹ Pfeifer: Epidemija črnih koz v Idriji leta 1801, str. 31–39.

⁵⁰ Zupanič Slavec: *Pomen medicine za otroštvo v svetu in na Slovenskem*, str. 432.

⁵¹ Toplak, Zupanič-Slavc: *Vincenc Kern in njegove zasluge pri uvajanju cepljenja proti črnim kozam v Slovenskih deželah Habsburške monarhije*, str. 339.

⁵² Rogina: *Historija varirole*, str. 27.

⁵³ Kern: *Nauk od kose stavlenja*.

Prvi dve sta bili v letih 1757/58 in 1762/63, še pred uradno uvedbo variolacije v Habsburški monarhiji. Trajali sta pet in osem mesecev. Tudi tretja (1769/70) je trajala približno osem mesecev. Naslednja (1784/85) se je obdržala že 11 mesecev, za njo pa najdaljša 19 mesecev (1788/89). 14 mesecev je trajala najhujša (1793/94) in devet mesecev naslednja, ki po vsej verjetnosti ni nikoli prav ponehala (1798/99). Zadnjo je leta 1801 po desetih mesecih ustavila vakcinacija.

Edina od teh, ki je dobro podprta z viri, je tista v letih 1793/1794. Zaradi periodičnega ponavljanja epidemij je bila pričakovana. Od večine prejšnjih se je razlikovala po tem, da je obolenost preseгла ustaljen okvir in zato terjala posebne ukrepe. Zbolelo je 974 Ljubljancev (večinoma otrok), ob življenje jih je bilo 270. Smrtnost je bila 27,3-odstotna in čeprav je šlo za epidemijo večjih razsežnosti od običajne, je to še vedno daleč od 90 %.

V »zdravih« časih je zaradi koz umrlo do osem Ljubljancev letno, v letih epidemij pa do največ 100 ljudi oziroma okrog 17 %. Leto 1792 je bilo edinstveno, saj za kozami ni umrl nihče. Naslednje leto je izbruhnila epidemija in glede na visoko smrtnost je bila to verjetno epidemija hujše oblike koz.

Koze so morale predvsem otroke do desetega leta starosti, kritična so bila leta med tretjim in petim letom starosti, kakor izkazujejo mrliške knjige. Podobno ugotavlja Urška Železnik, da je bila bolezen najnevarnejša približno do petega leta starosti.⁵⁴ Zelo malo je bilo otrok, ki so jim koze prizanesle do najstniških let. To dejstvo je govorilo v prid variolizatorjev, ki so menili, da je z variolacijo mogoče zmanjšati visoko stopnjo otroške umrljivosti. Zanimiv je primer neke Ljubljanke, ki se je uspela varioli izmikati kar 42 let, dokler je naposled le ni ujela in terjala njeno življenje.⁵⁵

Variolacija kot prvo učinkovito orožje v boju z epidemijo se je izkazala za dvorezen meč. Postopek je bil načeloma varen, a nikoli ni bilo mogoče z gotovostjo napovedati, kako bo bolnik preстал okužbo. Poleg tega je bil kužen še vsaj dva tedna in zato potencialen začetnik nove epidemije.

Vakcinacija, ki jo je odkril Edward Jenner leta 1796, je bila še desetletja po odkritju predmet vročih razgovorov. Nasprotniki so dokazovali škodljivost, zagovorniki pa goreče terjali splošno uveljavitev postopka.⁵⁶ Zaradi vidnega učinka so vlade ena za drugo začele s sistematičnim cepljenjem celotne otroške populacije. Zmaga nad variolo se je zdela na dosegu roke, ko je v tridesetih letih 19. stoletja izbruhnil nov val epidemij. Jenner ni mogel vedeti, da s cepljenjem pridobljena imunost ni trajna. To pomanjkljivost so odpravili s ponovnim cepljenjem (t. i. revakcinacijo), ki so jo odkrili nekaj let po njegovi smrti.

Variola je, zahvaljujoč dobri precepljenosti, na začetku 20. stoletja praktično izginila iz Evrope. Obsežni zakonski in epidemiološki ukrepi so uspeli presekati sklenjeno verigo okužb, ki je stoletja oklepala Zemljo. Epidemije so se še vedno nadaljevale v državah tretjega sveta in zaradi naraščajočega turizma predstavljale nevarnost dobro precepljenemu Zahodu. Na takšen način so koze tudi zadnjikrat obiskale Evropo.

Januarja 1972 je muslimanski romar s Kosova romal v Meko. Vračal se je preko Iraka, kjer se je verjetno tudi okužil. Ob povratku domov je začutil slabost, ki jo je pripisal utrujenosti od potovanja. Tudi ob blagem izpuščaju nihče ni posumil, za kaj v resnici gre in ker je bil cepljen, je bolezen prebolel brez hujših težav. V domači Djakovici je nevede okužil druge, ti pa so okužbo prenesli drugam. Ko so postavili pravilno diagnozo, so v državi zavladali ostri ukrepi (zapora meja, množična karantena, vojaški nadzor). V strahu pred splošnim širjenjem okužbe je na pomoč priskočila svetovna mednarodna skupnost. Kljub temu da so precepili skoraj celotno jugoslovansko prebivalstvo (okrog 18 milijonov),

⁵⁴ Železnik: Bolni otroci in starševske skrbi, str. 440.

⁵⁵ ŽU Ljubljana – Marijino oznanjenje, mrliška matična knjiga 1784–1807, vpis dne 25. 2. 1788.

⁵⁶ Hopkins: *Princess and Peasants*, str. 92–94.

je zbolelo 175 ljudi, 35 jih je umrlo. Uspešno cepljenje je preprečilo nadaljnje okužbe in epidemija je bila v nekaj mesecih obvladana.⁵⁷

Izkoreninjenje črnih koz na celotnem planetu je Svetovna zdravstvena organizacija (WHO) lahko razglasila šele leta 1980. S tem je cepljenje postalo odveč. Vakcino (živi virus) iz varnostnih razlogov – za primer ponovnega pojava bolezni – še vedno hranita dva pooblaščenata laboratorija, eden v ZDA in drugi v Rusiji. A mogočni virus nikakor ni pozabljen. V času, ko se igramo z jedri atomov, kvantnimi delci in skrivnostmi človeškega telesa, teroristi še vedno včasih pomislijo tudi na variolo kot preizkušeno biološko orožje.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

- ④ Arhiv Republike Slovenije: SI AS 7, Deželno glavarstvo za Kranjsko.
- ④ NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Nikolaj, Mrliški matični knjigi 1735–1770, 1771–1812.
- ④ NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Peter, Mrliški matični knjigi 1749–1779, 1779–1812.
- ④ NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Jakob, Mrliška matična knjiga 1785–1808.
- ④ NŠAL, ŽA Ljubljana – Trnovo, Mrliška matična knjiga 1785–1798.
- ④ ŽU Ljubljana – Marijino oznanjenje, Mrliška matična knjiga 1784–1807.
- ④ Zgodovinski arhiv Ljubljana: SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura.

ČASOPISNI VIRI

Laibacher Zeitung, 8. 1. 1789.

LITERATURA

- Hopkins, Donald R.: *Princess and Peasants* (Smallpox in History). Chicago, 1983.
- Kern, Vincenc: *Nauk od kose stavlenja Vinzenza Kern, Doktorja ranozelenja, uda sdravilске shole na Duneji, zesarסקiga uzhenika ranozelnistva v' Lublani*. Ljubljana, 1799.
- Lesky, Erna: *Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*. Wien: Archiv für österreichisches Geschichte; Österreichisches Akademie der Wissenschaften; Philosophisch - historische Klasse; Historische Kommission, 122. Band, 1. Heft, 1959.
- Lipič, Fran Viljem: *Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach, in Bezug auf Natur- und Heilkunde, Medicinalordnung und Biostatik*. Ljubljana, 1834.
- Pfeifer, Jože: Epidemija črnih koz v Idriji leta 1801. V: *Idrijski razgledi* 17 (1972), št. 1–2, str. 31–39.
- Pokrajac, Tatjana: *Bioterorizem*. V: *Medicinski razgledi*, leto 49, št. 1, str. 33–41.
- Rogina, Julije: *Historija Variole*. Beograd: Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, vol. 4, 1930.
- Toplak C., Zupanič-Slavec Z.: Vincenc Kern in njegove zasluge pri uvajanju cepljenja proti črnim kozam v Slovenskih deželah Habsburške monarhije: ob dvestoletnici cepljenja proti črnim kozam (1798–1998). V: *Zdravniški vestnik: glasilo Slovenskega zdravniškega društva*, letn. 67, št. 6, 1998, str. 337–340.

⁵⁷ Jugoslavija nad črne koze. (<https://www.24ur.com/novice/tujina/kako-se-je-jugoslavija-spopadla-s-smrtonosno-epidemijo-in-jo-premagala.html> (pridobljeno 26. 11. 2020).

Vrhovec, Ivan: O ustanovitvi šentjakobske, frančiškanske in trnovske fare v Ljubljani. V: *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov*, III. zvezek, Ljubljana: Slovenska matica, 1901.

Vrhovec, Ivan: Dve predavanji o ljubljanskih pokopališčih. V: *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov*, III. zvezek, Ljubljana: Slovenska matica, 1901.

Zupanič Slavec, Zvonka: Pomen medicine za otroštvo v svetu in na Slovenskem. V: *Zgodovina otroštva*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012, str. 420–437.

Železnik, Urška: Bolni otroci in starševske skrbi: odnos do otroškega zdravja na primeru preprečevanja koz v 19. stoletju. V: *Zgodovina otroštva*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012, str. 438–449.

Žontar, Jože: Ljubljana v 18. in prvi polovici 19. stoletja. V: *Zgodovina Ljubljane*, Ljubljana: Zgodovinsko društvo, 1984, str. 162.

INTERNETNI VIR

Vorkapić, Mirko: Jugoslavija nad črne koze. (<https://www.24ur.com/novice/tujina/kako-se-je-jugoslavija-spopadla-s-smrtonosno-epidemijo-in-jo-premagala.html> (pridobljeno 26. 11. 2020)).

SUMMARY

SMALLPOX EPIDEMICS IN LJUBLJANA IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

From 1980, smallpox is considered to be an eradicated disease. Almost 50 years after its last appearance in Europe, it is slowly disappearing from the living memory and becoming a historical fact. Deadly epidemics, caused by tiny viruses, are not only a theme for research; researching can be considered also as paying homage to all who strove to prevent their spread and find a cure. The virus did not choose its victims according to their status, sex or age, it was simply attracted to all people. However, it chose a person only once and at that moment their fight for life began. Smallpox epidemics regularly occurred in yearly intervals. Their cycle was broken only after Edward Jenner discovered a vaccine at the end of the 18th century. On the example of the city of Ljubljana, the article reveals the fight with epidemics in the time before the vaccine, when the weapon against the virus was only variolation (which proved to be dangerous) and quarantine or isolation. The article focuses on the epidemic in 1793/94, which is well documented.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4):364.6-058.34"1831"
364.6-058.34:616.932(497.4)"1831"

Prejeto: 23. 11. 2020

Revni – ostareli v času kriz: Družba na dlani

DRAGICA ČEČ

dr., višja znanstvena sodelavka

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper
e-pošta: dragica.cec@zrs-kp.si

Izvleček

Kako se v času kriz razkrijejo določene družbene težave, bo prispevek analiziral na temelju analize reševanja socialnih vprašanj v primeru zdravstvene krize – epidemije kolere oziroma že priprav na prvo epidemijo te nove, smrtonosne nalezljive bolezni. Osrednje vprašanje prispevka bo, v kakšni meri se je družba v času krize zatekala k starim praksam in ali so izkušnje, povezane s krizo, spodbudile nove pristope k reševanju socialnih vprašanj in trajnejše rešile določene socialne težave, ki so se s krizo samo še poglobile.

Abstract

THE POOR – THE ELDERLY IN TIMES OF CRISES – SOCIETY REVEALED

On the basis of analysing solutions for social questions in the time of a health crisis – the cholera epidemic or preparations for the epidemic of this new, deadly infectious disease respectively – the article will analyse how certain social problems are dealt with in critical times. The central focus will be given to the question of how much the society relied on old practice and whether experiences, gained in the time of a crisis, stimulated new methods of solving social questions and contributed to more permanent solutions of certain social problems, which intensified in this time.

Ključne besede:

krize, epidemije, kolektivna čustva, solidarnost, represija, institucije, skrb za ostarele, predmarčna doba, ubožni inštituti

Key-words:

crises, epidemics, collective emotions, solidarity, repression, institutions, care for the elderly, pre-March era, almshouse

Uvod – krize in družbeni odzivi nanje¹

Z vzponom okoljske zgodovine se vedno pogosteje ukvarjamo tudi z metodologijo preučevanja kriz. Zaradi izjemnosti razmer, ki jih predstavljajo krize in v katerih so se številni borili za preživetje, je zaradi številnih razlogov ohranjenih ali zapisanih malo osebnih izkušenj, uradniška poročila so pogosto ciljna ali se za njimi skrivajo določeni interesi, ki jih zgodovinar enkrat lažje, spet drugič težje prepozna. V splošnem velja, da je v kulturah nevarnosti veljalo, da je treba spomin na najhujše katastrofe trajno ohraniti, da bi se tako obranili pred enakim uničujočim učinkom potencialnih katastrof.² Večja in številnejša je množica tistih, ki so ohranjali spomin na katastrofo, toliko bolj je veljalo, da je skupnost menila, da se lahko katastrofa ponovi. V kulturah spominjanja na katastrofe so zlasti kronike služile kulturi spominjanja in preventivam, za določene katastrofe so h kulturi spominjanja prispevali tudi drugi njeni elementi, kot so bili kraji spomina:³ votivne cerkve, kapelice, upodobitve, kužna znamenja, spominska znamenja. V kolektivno kulturo spominjanja sodijo tudi verske prakse, kot so zahvalne procesije in določene vsakdanje prakse. Nova obsežna katastrofa je v kulturi ceremonialnega množičnega spominjanja pogosto zamenjala staro. Prvi ukrepi v bližajoči se krizi so pogosto temeljili na preteklih izkušnjah, kulturnih stereotipih in prepričanjih. Krize so lahko generirale nove izkušnje ter spodbudile določene inovacije in trajnejše (strukturne) spremembe, kar se pogosto poudarja v duhu etatiistične zgodovine, vendar ne drži povsem. Če lahko pritrdimo, da je velika eksistenčna in gospodarska kriza, ki je sledila okoljski katastrofi zaradi izbruha vulkana Tambore v Indoneziji leta 1815, spodbudila ustanovitev hranilnice tudi v Ljubljani, ki naj bi olajšala gospodarske učinke katastrof, ki bi sledile. Do leta 1837, v 17 letih delovanja, se je v njej zbralo več kot 500.000 goldinarjev, po letu 1831 se je po padcu sredi 20. let spet povečalo število varčevalnih vlog. A kljub temu se kolektivni spomin na krizo 1817/1818 – kot na večino kriz v slovenskem prostoru – še zlasti glede njene razsežnosti sploh ni ohranil. Kulturno-oblastno razlago tega fenomena je mogoče iskati, po mnenju C. Pfistra, v odnosu oblasti, ki ne gojijo kulture spominjanja predvsem zaradi lastne odpovedi v času krize, ki je zajela predvsem nižje sloje prebivalstva: ker v izjemnih okoliščinah niso bile sposobne izpeljati paternalistične države, na kateri je navsezadnje temeljila njihova oblast.

Po drugi strani so krize spodbudile začasno, včasih tudi trajno vračanje k preteklim praksam. V času kriz so se lahko zelo razkrile določene družbene težave in tudi kolektivne družbene mentalitete, pogosto povezane z določenim družbenim slojem. Četudi pogosto okoljske krize v zgodovini opisju ločujemo od zdravstvenih kriz, sta R. Evans in McNail na temelju analize epidemije kolere menila, da je ta sodila med agresivne epidemije, v katerih so ljudje umirali zelo hitro, zato so jih sodobniki dojemali enako kot naravne katastrofe. Tudi povsem zdravi ljudje namreč niso bili več varni pred nenadno smrtjo.⁴ Tudi motivacije, omejitve in strategije ukrepov oblasti so bile v obeh kriznih situacijah do določene mere podobne.

Namen članka je prek kolektivnih mentalitet pokazati tudi – nekoliko na ključne – trajnejše spremembe reševanja socialnih vprašanj v glavnem mestu, a tudi trajnejše spremembe na področju reševanja socialnih vprašanj, ki še zdaleč niso postali učinkovita sistemska rešitev za obsežne socialne težave.

¹ Prispevek je nastal v okviru projektov J6-2572 in J6-1800.

² Do podobnih ugotovitev na temelju preučevanja odziva ljudi na množične smrti prihajajo tudi v psihologiji. Prim.: Bratož: *Bledolična*, str. 51.

³ Pri tem mislimo na v zadnjih desetletjih priljubljen pristop t. i. krajev spomina (*lieu de mémoire*) utemeljen v delu Pierra Nore.

⁴ Keber: *Čas kolere*, str. 18, opomba 42.

Kolera 1831 v Evropi: »Prazna panika ali preventivni ukrepi«

Pojav nove bolezni na različnih delih evropske celine leta 1831 je sprožil paniko oblasti. Strah pred novo boleznijo v slovenskih deželah je bil velik, do določene mere celo izjemen, tudi zaradi hudega izbruha bolezni na Ogrskem, kjer je bolezen zajela prestolnico, avgusta pa se je epidemija razbohotila tudi v Slavoniji, s katero je Kranjska intenzivno trgovala, saj so od tam kupili večji del žita, ki je bilo v mesecih po žetvi tudi najcenejše. Nova bolezen je grozila tudi z druge strani monarhije. Epidemija se je namreč konec leta 1831 razbesnela na Dunaju in se prek ene od najpomembnejših in hkrati najintenzivnejših prometnih in trgovskih povezav med dvema glavnima gospodarskima središčema Dunajem in Trstom razširila tudi na Štajersko. Nekaj primerov naj bi zaznali tudi v Trstu in na Reki.⁵ Tako je obstajal predvsem realen strah, da se bo z intenzivnimi gospodarskimi in transportnimi stiki, ki so jih imele slovenske dežele z žarišči bolezni, prenesla tudi bolezen. V Ljubljani je bila tako za prišleke brez zdravstvenega potrdila oziroma za tiste, ki so bili z njimi v stiku, odrejena karantena.⁶ Prostore so uredili na ljubljanskem strelišču.⁷ In kot kažejo primeri, so se karantenskih pravil na Kranjskem držali tudi domači gostilničarji, celo tako, da niso več želeli sprejemati potnikov iz okuženih delov monarhije.⁸

O kolektivnem strahu, ki je na Kranjskem in v Ljubljani spodbujal paniko med plemstvom in meščanstvom, pričajo številne objave o razvoju epidemije na Ogrskem v ljubljanskih časopisih.⁹ Če je bila funkcija poluradnih lokalnih časopisov na Kranjskem še med leti 1816 in 1818 ob drugi krizi, takrat prehranski, še pomirjujoča in v člankih ni bilo moč zaznati dejanskega obsega krize leta 1816 in leta 1817, je leta 1831 pojav do takrat nepoznane in smrtonosne bolezni sprožil povsem drugačen odziv lokalnega časopisja. Novice iz prizadetih dežel in držav, ki so jih objavljali, so dramile stare kolektivne strahove meščanstva in plemstva. Eden od zelo pogostih strahov v času kriz je bil strah pred kolektivnimi nemiri. In ti stari strahovi so v časopisju dobili povsem realne dokaze. Na Ogrskem je namreč tako kot v Rusiji leta 1831 prišlo do »kmečkih« uporov na podeželju in nemirov v mestih, in o vsem dogajanju so poročali tudi v časopisju na Kranjskem.¹⁰ Izrednost razmer je zagotovo postala predmet pogovorov med intelektualnimi elitami v Ljubljani in tudi uradniki. Povsem realen strah je predstavljalo tudi preventivno vzpostavljanje kordona na deželnih mejah kot zapore, s katero naj bi preprečili prenos bolezni iz ene dežele v drugo.¹¹ Še toliko bolj, ker se je Ljubljana kot prestolnica dežele zavezala, da bo v svoje »kolerašpitate« sprejemala tudi obolele vojake s sanitetnega kordona. Preventivni ukrepi, ki jih je gubernij prek posebnih komisij začel pripravljati leta 1831, se niso ustavili zgolj na deželnih mejah, skoraj istočasno je stekla tudi akcija reorganizacije zdravstvenega nadzora v prestolnici in po posameznih upravnih enotah. Podobno kot v Ljubljani so se tudi v drugem središču Ilirskega kraljestva v Trstu pripravljali na epidemijo. Tam so sicer zaradi pomorskega prometa predvideli tudi pomorsko karanteno.¹² Četudi je bila reorganizacija zdravstva v smislu zdravstvene preventive v duhu zdravstvene policije¹³ povsem skladna s

⁵ Bratož: *Bledolična*, str. 39, avtorica sicer opozarja na nepreverljive podatke o pojavu kolere leta 1833.

⁶ Keber: *Čas kolere*, str. 34–35.

⁷ Keber: *Čas kolere*, str. 32.

⁸ Keber: *Čas kolere*, str. 33.

⁹ Keber: *Čas kolere*, str. 27.

¹⁰ Keber navaja številke *Laibacher Zeitung*a, v katerih so poročila o nemirih (Keber: *Čas kolere*, str. 23, 26).

¹¹ Keber: *Čas kolere*, str. 24–25.

¹² Bratož: *Bledolična*, str. 39.

¹³ Prim.: Železnik: Umazane.

politično in zdravstveno doktrino časa, je bilo pričakovano tudi, da sta na Dunaj, kjer je tudi divjala epidemija, na »izobraževanje« odšla dva ljubljanska zdravnik, tudi Vilijem Lipič.

Kolera naj bi se tako kot druge nalezljive bolezni po prepričanju sodobnikov še vsaj v prvi polovici 19. stoletja bolj in hitreje širila med revnimi.¹⁴ K. Keber celo opozarja, da so v *Laibacher Zeitungu* v poročilih o prvem valu epidemije leta 1831 pisali o vrtoglavem deležu umrlih med revnimi.¹⁵ Da je bil stoletja zakoreninjen kolektivni strah, pogosto pa kar že kar kolektivna panika pred reveži,¹⁶ »realen« in strah pred novo, neznano boleznijo tako velik, da je sprožil obširne preventivne akcije oblasti, najprej z ustanovitvijo posebne zdravstvene komisije, ki je med drugim reorganizirala zdravniško mrežo v celotni deželi, da so uredili sanitetni kordon, preuredili stavbo za karanteno in pripravili vso potrebno opremo za več začasnih bolnišnic – »kolerašpitalov« in predvideli prostor za pokop umrlih.¹⁷ Tisti segment preventivnih ukrepov, ki je reševal težave precej nestabilnega in predvsem zelo omejenega reševanja socialnih vprašanj, je ostal prezrt. Zavedajoč se omejitev in ranljivosti sistema oskrbe revnih in tudi bolnih so oblasti prek časopisja sprožile obsežno akcijo zbiranja materialnih in finančnih donacij ter celo ponujanja brezplačnih prostorov. Sezname donatorjev so bili v tem letu zelo obsežni, posebej izven deželne prestolnice, čeprav so bile številne donacije deklarativne in bi se realizirale zgolj v primeru razsajanja epidemije. Kako hud je bil strah pred kolero leta 1831, priča dejstvo, da so še 22. decembra 1831 v *Laibacher Zeitungu* objavili dve donaciji za preprečevanje epidemije, ki sta prišli še na začetku decembra.¹⁸

Strah pred krizo in reveži – vračanje k starim praksam

Realna grožnja širjenja nove, smrtonosne bolezni leta 1831 je razkrila stare strahove oblasti in elit v odnosu do nevarnosti, ki jo je predstavljal revež. Krize so najprej namreč razkrile krhkost in nestabilnost obstoječega sistema reševanja socialnih vprašanj, ki je temeljil na osebni odgovornosti posameznika za svoje preživetje, neformalni solidarnosti družine in skupnosti¹⁹ ter v zelo omejenem obsegu na institucionalizirani podpori, za katero so imeli na razpolago stalnejše finančne vire. Odgovornost skupnosti je temeljila na krščanskem karitasu in novem čutu razsvetljenske solidarnosti, po katerem naj bi se bil posameznik zmožen vživeti v čustva drugih, ter tudi na vzajemnem učinku donacij. Te elemente je posebej poudarjala tudi retorika spodbujanja prostovoljnih donacij. Pričakovane osebne koristi darovalca – t. j. zmanjšanje možnosti okužbe so deželni organi povsem odkrito poudarjali ob pohvali upravnih organov, ki so objemale Ljubljano. Tako so se zahvalili duhovščini in uradnikom, »ker so opozarjali na posameznikove moralne dolžnosti, a tudi koristi, ki so jih imeli slednji, če so podpirali reveže«.²⁰

Politična doktrina je delila reveže na upravičene in neupravičene, oziroma v jeziku časa na prave« in »neprave«. »Nepravi« reveži so bili skladno z doktrino tisti, ki so še bili sposobni delati. Največja skupina »pravih« revežev v urbanih okoljih v običajnih razmerah so bili ostareli, ki so bili razen upravnških

¹⁴ Bratož: *Bledolična*, str. 52 in 53. Keber: *Čas kolere*, str. 27.

¹⁵ Keber: *Čas kolere*, str. 27.

¹⁶ O elementih »kontaminacije«, ki jih pooseblja revež, še posebej berač glej: Čeč: *Revščina*, str. 291–312.

¹⁷ Prim.: Keber: *Čas kolere*, str. 28–36.

¹⁸ *Laibacher Zeitung*, 22. 12. 1831, šlo je za donaciji tovarnarja iz Zagorja in duhovnika iz Vrhpolja.

¹⁹ Prim. Čeč: *Srce vsakega*.

²⁰ *Laibacher Zeitung*, 13. 9. 1831.

in vojaških elit, ki je bila deležna stalne podpore v obliki pokojnin – rent, prepuščenih prihrankom, pomoči družine in skupnosti ter občasnemu delu, če so ga še zmogli. Manjši del ostarelih je v prvi polovici 19. stoletja prejemal denarno pomoč ubožnih inštitutov, ki pa ni zadostovala za preživetje. Ob veliki krhkosti sistema, ki večini revežev ni zagotavljal stalne, še manj pa stabilne podpore, in ob skokovitem povečanju števila revežev oziroma ljudi v stiski v času krize, ki je lahko zajela tudi do polovico prebivalcev v mestu in na podeželju,²¹ so postali pričakovani tudi kolektivni strahovi elit. Revež je predstavljal kontaminacije in potencialne nevarnosti na različnih ravneh – s stališča javnega zdravstva je predstavljal nevarnost okužbe ter obenem tudi nevarnost razvoja posebno intenzivnih čustev, ki so imeli kvarne učinke na zdravje. V času nevarnosti pred epidemijo naj bi berači povzročali zlasti intenzivni strah, a tudi drugo kolektivno čustvo – gnus in stud pred posebej bolnimi ali invalidnimi posamezniki, ki je s stališča oblasti predstavljal družbenemu redu nevaren element, saj se je v času kriz potenciral strah pred družbenimi prevrati. S stališča morale je revež predstavljal grožnjo javni morali. V času kriz je postal občutek nevarnosti, ki jih je poosebljal revež, samo še intenzivnejši. Že kužni red za Ljubljano iz leta 1625 je v primeru epidemije kuge predvideval zaprtje beračev, ki so imeli domilno pravico v mestu, v posebne začasne ustanove in jim z grožnjo hudih telesnih kazni prepovedal zapuščanje le-teh.²² Ker so bili enako pereča težava kot berači, ki so živeli v mestu, tudi berači iz mestnih predmestij, so predvideli, da bi jih zaprli v mestni špital, za tujce pa je bil predviden odgon.²³ V času kriz se je namreč izrazito povečal pritisk tujih beračev v mesto. Še sredi 19. stoletja je osrednji časopis v slovenskem jeziku *Novice* posredoval mnenje, da večina beračev živi na podeželju. Tisto, česar avtor v tem članku ni zapisal, a je bilo moč prebrati v številnih dopisih komisije za ubožne zadeve, je, da takšni berači vedno znova ogrožajo tudi mesto. V dveh številkah *Novic* so tako ponovno apelirali na ustanovitev nekakšnih ubožnic na podeželju, katerih funkcije bi bile podobne nekdanjim ubožnim inštitutom, ki kljub številnim administrativnim pritiskom, razen v nekaterih izjemah na podeželju niso zaživel. Vendar so berači ostajali stalnica vsakdanjika: »Ker kmet vsakemu nekaj da, a kaj, ko: »Beračev nič manj, koder greš, jih srečuješ vseskozi zmerej vse raztergane in vmazane, in revšina jim iz oči gleda. Ko brez dela okolj sterčijo, se vsi spridijo: lenoba je mati vse hudobije.«²⁴ Še bolj izpovedna je zahvala zdravstvene komisije uradnikom in duhovščini okrajev Ljubljana okolica in Krumperk, ki so motivirali lokalno prebivalstvo, da je z donacijami poskrbelo za pomoč lokalnim beračem. Javna uradna pohvala je bila seveda napisana zato, ker je bil strah pred tujimi berači v prestolnici očitno res velik.²⁵ Tudi trije oziroma štirje ljubljanski lekarnarji so bili pripravljeni po polovični ceni zagotoviti zdravila za 50 revežev, ki so prihajali iz Ljubljane, njene okolice ali iz postojnskega/notranjskega okrožja, od koder so v času kriz reveži pogosto prihajali po pomoč v Ljubljano.²⁶

Strah pred reveži je bil posebej značilen za mestna okolja in tudi manjše meščanske naselbine so v času spopadanja s prvo epidemijo kolere najprej evidentirale vse mestne reveže. V Ljubljani je bil narejen že ob prvi realni grožnji razbohotenja epidemije leta 1831, podobno je bilo očitno tudi v Kranju in manjših naseljih v okolici Ljubljane,²⁷ v slednjih verjetno na pritisk deželnih oblasti (t. j. Gubernija v Ljubljani), ki so imele tudi sedež v Ljubljani. Kot zelo lojalen v

²¹ Za mesta glej navedbe v Čech: Odnos, str. 191–207. Za podeželje so bile podobne ocene narejene na temelju podatkov za sredo 18. stoletja, za lakoto 1752.

²² Vrhovec: Pest, str. 88–89.

²³ Glej: Čech: Revež, str. 291–312.

²⁴ Novice, 24. 4. 1852.

²⁵ Laibacher Zeitung, 13. 9. 1831.

²⁶ Laibacher Zeitung, 27. 9. 1831.

²⁷ Laibacher Zeitung, 13. 9. 1831.

izpolnjevanju deželnih ukrepov se je pokazal tudi komisar Račič v Krumperku, ki je dal na razpolago revežem župnije Dolsko svoje posestvo v župniji, bil pa jih je pripravljen tudi preživljati.²⁸ In seveda je bil deležen javne pohvale. Tudi ljubljanski popis revežev je komisija ubožnega inštituta pripravila na pobudo posebnega kriznega organa, zdravstvene komisije septembra 1831. Vseboval je različne podatke o revežih in četudi se zdi, da niso bili vsi reveži enako natančno popisani, daje vendarle vtis o tem, koga so lokalne oblasti dojemale kot najrevnejšega in v času krize potencialno nevarnega. Podoben popis je bil narejen tudi med krizo, ki je bila pred to, leta 1817, a je vsebinsko manj izpoveden, v njem pa so popisali posameznike, ki so živeli v mestu in niso bili vključeni v institucionalno podporo, med njimi so bili zagotovo tudi brezposelni, saj so istočasno iskali tudi možnosti javnih del, s katerimi bi zaposlili in tako zagotovili nujno preživetje vsaj brezposelnim, ne pa tudi delovno nezmožnim. Prakse leta 1817 so bile nekoliko drugačne, saj so lahko del revežev zaradi velikih donacij plemstva in meščanstva, ki se je oblikovalo v posebno društvo, pod vodstvom deželnega predsednika Julija Jožefa Strassolda, še v času krize trajno vključili v sistem podpore revnih v okviru ubožnih inštitutov, del so jih načrtovali vključiti v javna dela, za del pa so kuhali brezplačno t. i. rumfordsko juho.²⁹ Podobnemu procesu je moč slediti tudi v primeru prvega strahu po razširjenju kolere v Ljubljani, ko se sicer niso bistveno ne povečali prostovoljni prispevki, ki so jih posamezniki kot občasno donacijo ali stalnejšo obliko javne donacije, t. i. subskripcijo namenili za delovanje ubožnega inštituta. A je mogoče najti nekaj drugih ukrepov: v letu 1832 so ustanovili nov zavod – ubožnico, v letu 1833 pa povečali tudi število oskrbovancev v okviru ubožnega inštituta, torej tistih revežev, ki so bili vključeni v stalno podporo. Verjetno je tudi zaradi začasnega zavešča v Podturnu in sredstev za oskrbo revežev v njem tisto leto ubožni inštitut končal z večjim presežkom prihodkov. Število revežev, ki so prejeli podporo iz ubožnega inštituta, se je leta 1833 povečalo za kar 22 % glede na leto 1831, a je bilo obenem v letih 1831 in 1832 najmanj podpirancev v okviru ubožnega inštituta vse od njegove reorganizacije na začetku leta 1820. Vendar je bilo tudi to povečanje števila oskrbovancev zgolj začasno in tako zgodnji ukrepi preventive pred grozečo krizo niso imeli dolgotrajnejšega učinka: do prve epidemije kolere leta 1836 se je povprečno število podpirancev zmanjšalo. Tako so v času prve epidemije kolere leta 1836 v okviru ubožnega inštituta povprečno podpirali samo 20 ljudi več kot leta 1831. Vsekakor je ta številka daleč od v mestu popisanih 800 revežev iz leta 1831. Omenjeni popis je sestavila komisija ubožnega inštituta, ki je sicer v času svojega delovanja zelo natančno presojala življenjske okoliščine ljudi in zato pri številu revnih verjetno ni pretiravala, četudi so jo izredne okoliščine in strah pred novo in neznano epidemijo vendarle silile k večji previdnosti in posledično tudi k ohlapnejšim pogojem, kdo je upravičen do oskrbe, saj je, kot so zapisali v *Laibacher Zeitung*, donacija kranjskih deželnih stanov omogočala dalj časa trajajočo oskrbo potrebnih.³⁰ Na to število do podpore upravičenih revnih sta se v naslednjih letih sklicevala tako ljubljanski župan kot komisija ubožnega inštituta. Primerjava obsega revežev, narejenega leta 1831, s podatki o številu podpirancev v okviru ubožnega inštituta ni povsem mogoča, saj letni statistični podatki ubožnega inštituta ne nudijo podatkov o družinskih članih podpirancev. Ti bili so vključeni v preštevane revežev leta 1831. Praksa delovanja ubožnega inštituta kaže, da je s podporo, ki jo je dobil sozakonec ali starš, preživljal tudi druge člane gospodinjstva. Zlasti v primerih,

²⁸ *Laibacher Zeitung*, 13. 9. 1831.

²⁹ Prakso kuhanja enolončnic so nadaljevali tudi med epidemijami kolere, pri čemer se je prvotna Rumfordska juha, enolončnica s stročnicami, ječmenom, krompirjem kuhala zgolj s kostmi. Med epidemijami kolere so kuhali enolončnice, ki so imele tudi goveje meso (Keber: Hrana, str. 8-10 in Čeč: Družbena percepcija).

³⁰ SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 18, a. e. 202, 27. 9. 1831.

ko je podporo prejemal oče ali mož, se je zgodilo, da je po smrti moža žena pogosto zaprosila za pridobitev ubožne premije zase. Delež poročenih parov, od katerih je eden od sozakoncev dobival podporo iz ubožnega inštituta, je med podpiranci opazen, saj je bilo v starostnih skupinah nad 50 let leta 1819 takšnih podpirancev dobrih 17 %. Podpirancev, ki bi morali skrbeti še za mladoletne otroke, je bilo bistveno manj, saj je bilo ob vzorčni analizi podpirancev leta 1819 kar 83,9 % vseh podpirancev ubožnega inštituta starejših od 50 let,³¹ podporo v okviru ubožnega inštituta pa so dobili zgolj v primeru, da so vsi otroci, ki niso (več) hodili v šolo, delali. Že zaradi bioloških okoliščin je bilo mogoče v takšnih družinah pričakovati malo za delo neprimernih otrok, a tovrstna analiza podpirancev še ni bila narejena. Vzrok, zakaj med epidemijo kolere leta 1836 niso posegali po podobnih ukrepih kot leta 1831, je bilo verjetno več. Enega je mogoče iskati v okoliščini, da so leta 1836 še potekali postopki za prenos dediščine bogatega trgovca Mihaela Dežmana, tudi sicer filantropa, ki je umrl za posledicami putike star 52 let na začetku leta 1835³² in je za glavne dediče svojega premoženja predvidel reveže iz Ljubljane in njenih predmestij. Obresti kapitala te dediščine so šele leta 1838 občutno, za več kot polovico povečale stalne prihodke ljubljanskega ubožnega inštituta, kar je posledično pomenilo tudi zvišanje števila podpirancev. 4000 goldinarjev Dežmanove dediščine je namreč komisija ubožnega inštituta leta 1836 naložila v državne obveznice, katerih obresti so se prvič – glede na zneske v bilancah – uporabile za stroške oskrbe revežev šele leta 1838.³³ Pri stalnih podporah revežem se je v času epidemije leta 1836 pokazal še en negativni trend: od začetka tega leta se je zmanjšalo število podpirancev za skoraj 50, pri čemer je razmerje med povprečnim številom podpirancev in višino stroška za podpore v enem letu v letu 1836 ostajalo primerljivo z leti, ki jih niso zaznamovale krize. Očitno so tudi v času krize pri upravljanju ubožnega inštituta predvsem sledili načelu, ki so ga centralne oblasti zahtevale že konec 18. stoletja, da lahko podpirajo samo toliko revežev, kolikor je na voljo sredstev. Kar se večkrat ugotavlja v raziskavah o učinkih institucionalizirane oskrbe revnih, ta pogosto ni zmogla obvladovati povečanih potreb v času kriz. Na začetku leta 1836, slabega pol leta pred tem, ko je Ljubljano zajela prva epidemija kolere, so namreč opozarjali, da je sistem ubožnega inštituta v krizi in so v letnem poročilu posebej spodbujali meščane k donacijam s podatkom, da so leto 1835 zaključili brez večjega primanjkljaja zgolj zaradi presežkov, ki so se pri upravljanju nabrali v preteklem (preteklih) letih.³⁴ Tudi donacije, povezane z izbruhom prve epidemije v Ljubljani, torej leta 1831, so bile precej obsežnejše kot leta 1836. Zato je intenzivno objavljanje donacij in namer za donacije pred izbruhom epidemije leta 1831, ki so ga spodbujale deželne oblasti, toliko bolj razumljivo, še posebej na podeželju.

Podoben seznam revežev, kot je bil narejen v Ljubljani leta 1831, so med epidemijo kolere leta 1836 pripravili tudi v Piranu, a vsebuje veliko manj podatkov kot ljubljanski. Tisto, kar je le razvidno iz piranskega popisa, je, da so popisali mestne reveže, tako »stalne« kot »začasne«, ki so prejeli neko podporo. Pri tem ni mogoče povsem natančno ugotoviti, ali so za stalne označili tiste, ki so bili vključeni v neko sistemsko oskrbo revnih. Na seznamu so vpisane predvsem

³¹ Prim.: Čeč: Podobe, str. 15.

³² Mihael Dežman je zaradi zapletov kronične putike umrl 16. januarja 1835. Pogosto naj bi bil med donatorji sredstev za reveže, posebej so omenili tudi donacije na kulturnem področju, še zlasti je namreč podpiral jezikoslovca Frana Metelka. Po smrti svojega brata je gmotno podprl tudi nečaka, ki jima je omogočil šolanje v Salzburgu. Eden od obeh nečakov je bil Karel Dežman, znani naravoslovec in ravnatelj deželnega muzeja, še bolj poznan kot politik.

³³ Analiza je opravljena na temelju letnih bilanc komisije za ubožni inštitut v Ljubljani.

³⁴ SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 13-24, a. e. 64, 78, 91, 106, 118, 130, 146, 156, 181, 195, 209, 225, 243, 261, 281, 300, 316, 330. Lastni izračuni.

vdove, invalidi in tudi kakšen obubožan obrtnik, predvsem čevljar.³⁵ V Kopru so v času prve epidemije leta 1836 ustanovili posebno komisijo za »javno pomoč«, ki naj bi poleg zbiranja finančnih in materialnih sredstev (tudi zdravil in posteljnine ter drugega perila) skrbela tudi za oskrbo bolnih revežev v ločenih prostorih bolnišnice, če njihovo zdravljenje drugje ne bi bilo mogoče.³⁶ Tako se je tudi v Kopru in Piranu kazal velik interes lokalnih oblasti, da se v času epidemije posebej nadzorujejo reveži, tudi s tem, da se jih zapre oziroma nastani v posebne ustanove.

Čas kriz je seveda najprej zamajal enega od stebrov reševanja socialnih vprašanj v prvi polovici 19. stoletja, t. j. neformalno solidarnost zlasti na podeželju, ki se je kazala tudi prek nudenja brezplačnega stanovanja (in hrane) v zameno za drobna opravila ali iz kakšnega drugega, tudi socialnega ali verskega nagiba.³⁷ Nudenje strehe nad glavo je bila namreč ena od primarnih in že stoletja trajajočih oblik solidarnosti, ki jo posredno opisujejo v *Novicah*: »Uboge naj bi soseska silila, da doma ostanejo, bi jim oskerbela toliko dela, kolikor ga še opravljati morejo: kolikor si pa ne morejo več prislužiti, bi se jim ga iz oskerbnišnice podelili (...)« in zaključil: »bi noben ubog cele fare ne vedel za glad in silo.«³⁸ A ista oblika solidarnosti je obstajala tudi v mestih, zlasti v prvi polovici 19. stoletja, ko je bila večina revnih vključena v neinstitucionalne oblike podpore, postelja in streha nad glavo sta bili tudi pri njih pogosto eni izmed oblik solidarnosti in tudi te je lahko kriza zamajala. Če v mestni naselbini ni bilo zavoda, kot je bila ubožna hiša, ki bi poskrbela za tisti del mestnih revežev, ki je zaradi strahu pred boleznijo, boleznijo njihovih dotedanjih dobrotnikov ali boleznijo revežev³⁹ ostal brez strehe nad glavo, je to samo še potenciralo urbane kolektivne strahove, povezane z reveži. Bistvena razlika med mestom in podeželjem je bila vendarle v tem, da je ta kolektivni strah dodatno motiviral dobrodelnost elit, ki jih krize v materialnem smislu niso tako intenzivno prizadele. Meščani so pogosto donirali iz povsem pragmatičnih nagibov zato, da sami ne bi zbolevali in zato, ker je bilo nadzorovanje nevarnih čustev, tudi strahu, ključnega pomena. Po medicinskem prepričanju, ki je še veljalo v prvi polovici 19. stoletja, so nevarna čustva telo potisnila v stanje, da je bilo dovzetnejše za bolezni.⁴⁰ Strah pred bolnimi reveži je bil velik. Poleg domačih revežev so še večjo nevarnost prebivalcem mesta predstavljali tuji⁴¹ berači, ki so pritiskali s podeželja. Zaradi mobilnosti so se lahko hitreje okužili, mestni organi pa so morali biti sposobni prepoznati tuje berače. Obenem so v času kriz postali reveži, ki so bili prej bolj integrirani v mestni vsakdanjik, zaradi krize, ki je zamajala in prekinila oziroma onemogočila najbolj razširjene oblike solidarnosti, podvrženi hujšemu nadzoru in represiji.

Kako velika je bila nevarnost revežev, beračev, ki so se potikali po dvoriščih in pred hišami na ljubljanskem pokopališču, v trgovinah, mesnicah, v gostilnah in vinotočih, celo na promenadi, kažejo pravila ponovno vzpostavljenega zelo starega, novoveškega organa nadzora – dveh beraških strahov, ki so jih na hitro, s posebno okrožnico ljubljanskega okrožja na ljubljanske ulice poslali novembra 1831, torej že po tistem, ko so razpustili zdravstveno komisijo za Kranj-

³⁵ Bratož: *Bledolična*, str. 51.

³⁶ Bratož: *Bledolična*, str. 51. Še leta 1841 naj bi bil špital sv. Nazarija v Kopru opredeljen kot javna bolnišnica in ubožnica (»zavetišče za reveže«) (Bonin: *Ubožne*, str. 19).

³⁷ Prim.: tudi *Novice*, 24. 4. 1852 in 28. 4. 1852.

³⁸ *Novice*, 28. 4. 1852.

³⁹ Tu ne gre za hujše oblike bolezni ali nalezljivih bolezni, zaradi katerih bi jih sprejeli v špital ali začasni lazaret kot bolnišnico za kužne bolezni.

⁴⁰ Prim.: Bratož: *Bledolična*, str. 54–55.

⁴¹ Na previdnost pred tujci kot nosilci bolezni, med katerimi je bilo zaradi splošnih značilnosti njihovega preživljanja, na podeželju tudi veliko beračev, je večkrat opozoril Potočnik, ki je svetoval zaklepanje vsega, še stranišč in podstrešij (Prim. Potočnik: *Kolera*, str. 29).

sko, a so jih ustanovili še v času delovanja komisije.⁴² Zadnje omembe tega organa pred tridesetimi leti 19. stoletja so v 80. letih 18. stoletja, ko so bili beraški strahovi zadolženi za čiščenje določenih mestnih ulic. A to je že bil čas, ko se je poleg mestnih sodnih hlapcev kot arhaičnega organa, zadolženega za varovanje javne varnosti, kamor se je v konceptu »dobre policije« uvrščal nadzor nad reveži, vzpostavila funkcija »policijskega vojaka« vsaj od leta 1773, nato policijskih stražnikov leta 1786, vse do ustanovitve Policijske direkcije leta 1793, ko je bila skrb za javno varnost odvzeta mestni oblasti, tako kot v drugih glavnih mestih dežel. Policijska direkcija je namreč prevzela del pristojnosti, ki so jih na podeželju in v drugih mestih izvajali okrožni uradi.⁴³ Beraških strahov konec leta 1831 vsekakor niso obnovili zaradi trenutnega drastičnega povečanja števila revežev, saj bi lahko tak ukrep sprejeli tudi v drugi krizi leta 1817/1818. A v času te zgodnejše, sicer eksistenčne krize, ko se je izrazito povečalo število beračev, za enkrat ni podatkov o obnovitvi tega organa. V 20. letih 19. stoletja je komisija ubožnega inštituta sicer naslovila več prošenj za obnovitev tega organa nadzora, a predlogi niso bili realizirani.⁴⁴ Obnovitev organa, ki je bil po ustanovitvi policijskih direkcij in policijskih vojakov nekakšen anahronizem, a h kateremu je v 20. letih predvsem z argumentom, da zberejo premalo darov za reveže, večkrat apelirala komisija ubožnega inštituta, je bila leta 1831 hipna. Mogoče je treba pozive k obnovitvi tega organa v 20. letih razumeti tudi kot enega od številnih pritiskov na oblast, da se mestu povrne del starih pravic in avtonomije pri urejanju javnega življenja, četudi komisija za ubožne zadeve ni bila integralni del mestnih oblasti. Delovala je namreč samostojno, predsedoval ji je ljubljanski škof, v komisiji pa so sedeli tudi predstavniki mestnih oblasti. Tudi funkcijo dvanajstih ubožnih očetov so v okviru ubožnega inštituta – in komisije zanj prostovoljno opravljali ljubljanski meščani. A beraške strahove je obnovilo okrožje in glavni razlog za obnovitev je verjetno treba iskati v »izjemni« nevarnosti, ki so jo reveži predstavljali javnemu zdravju leta 1831 in istočasno v prepričanju oblasti, da je treba v takšnih okoliščinah uporabiti tudi represivna sredstva. To je bilo ob premajhnem številu policijskih vojakov glede na vse naloge, ki so jih imeli, v praksi skoraj nemogoče.⁴⁵ Naloga obnovljenih beraških strahov, katerih delo je bilo sistematično urejeno s posebno normo, je bil nadzor nad mestnimi reveži, tako tistimi, ki so bili vključeni v sistem javne podpore, kot nad vsemi drugimi berači. Beraški strahovi so morali domače reveže evidentirati in v primeru beračenja privedi na magistrat. Domnevo, da so imeli novi beraški strahovi zgolj funkcijo nadzora – kot nekakšni čuvaji – potrjuje tudi instrukcija, ki je v primeru nespoštovanja avtoritete beraških strahov in kot dodatno asistenco pri njihovem delu predvidevala pomoč policijskih vojakov. Ker je po desetletjih životarjenja že v 18. stoletju propadla tudi delovna hiša, namenjena »institucionalni« in zgolj deklarativno nerepresivni obliki resocializacije revežev v 18. stoletju, so oblasti ob grožnji epidemije menile, da lahko javno beračenje v mestu zaustavi zgolj represija – torej povečan nadzor nad reveži. Da je bila ustanovitev tega organa nadzora nad berači vendarle hipna, dokazuje težava njihovega plačila, saj so finančno breme sprva – v letu 1831 – naprtili komisiji ubožnega inštituta, nad čimer je slednja protestirala z argumentom, da plačevanje beraških strahov ne sodi v njihovo pristojnost. Tudi pozneje je bil ob tem vprašanju in vprašanju plačila uslužbencev ubožnice njen argument,

⁴² SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 18, a. e. 194, 3. 11. 1831, Okrožni glavar je namreč predsedoval mestni zdravstveni komisiji (Keber: *Čas kolere*, str. 28).

⁴³ Klasinc, Škofljanec: Ljubljanska, str. 536–556, zlasti 540, 543. Tudi Lipič je potrdil, da je bila policijska direkcija dejavno vključena v nadzor revnih v Ljubljani (Lippich: *Topographie*, str. 306).

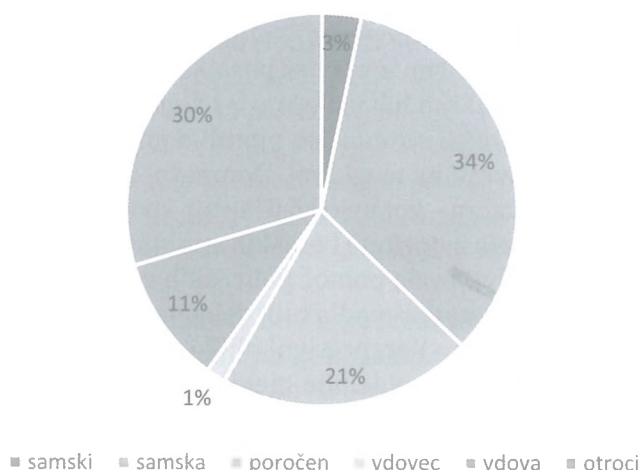
⁴⁴ Npr. SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 15, a. e. 117, 25. 4. 1825.

⁴⁵ Fenomen obnove beraških strahov si zagotovo zasluži natančnejšo analizo, ki pa je v okviru omejitev zaradi nove koronavirusne bolezni ni bilo mogoče izvesti.

da ni pristojna za področje javnega reda. Pozneje je oba beraška strahova plačevalo ljubljansko okrožje, a je želelo ta strošek leta 1836 ponovno prevzeti na komisijo ubožnega inštituta. Slednja je proti tej nameri s številnimi argumenti protestirala. Prav tako ne vemo, koliko časa je ta organ v praksi deloval: ali zgolj nekaj let; od leta 1831, ko so stroške naprtili komisiji ubožnega inštituta, nato je očitno do leta 1836 stroške plačevalo ljubljansko okrožje.⁴⁶ Vendar se ta organ omenja še v poročilih o stanju ubožne oskrbe v Ljubljani v 60. letih 18. stoletja.⁴⁷ Že v preteklih stoletjih je bil namreč ta organ pogosto začasen in povezan z zdravstvenimi krizami, vendar ne vedno, kar kažejo podatki s srede 18. stoletja, ko so bili beraški strahovi stalni organi, zadolženi tudi za zbiranje sredstev za delovanje novoustanovljene prisilne delavnice in delovne hiše.

Ustanovitev »kolerašpitala« v Podturnu – komu je bil namenjen?

Preventivne prakse zaradi potencialnega izbruha kolere leta 1831 so sledile starim mehanizmom obvladovanja kriz tudi z začasnim zapiranjem »revežev« v posebne ustanove, na kar kaže že obnovitev arhaičnih represivnih organov. Na poseganje po starih praksah opozarjajo že prakse iz okolice Ljubljane, kjer so reveže tudi zapirali v posebne ustanove, tudi na pritisk deželnih in okrožnih organov v Ljubljani.⁴⁸ Jeseni leta 1831 je komisija ubožnega inštituta opravila popis vseh revežev, ki so imeli domicilno pravico v Ljubljani. Popisala je posameznike, člane gospodinjstva vključno z otroki, in ponekod zabeležila njihov družbeni status. Našteli so 800 revežev, kar je predstavljalo 6,5 % vseh v mestu upravičeno prisotnih ljudi.⁴⁹ 67 % popisanih je bilo odraslih oziroma glede na povprečno starost popisanih, starih, saj je bila povprečna starost malo nad 64 let.⁵⁰ Samskih je bilo 37,1 % (kar 33 % je bilo samskih žensk), poročeni so predstavljali 21 % popisanih revežev. Skladno s splošnim odnosom do



Slika 1: Struktura revežev s pravico do bivališča v Ljubljani po popisu leta 1831

⁴⁶ SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 21, a. e. 280, 28. 3. 1836; t. e. 18, a. e. 194, 3. 11. 1831.

⁴⁷ Škerl: *Ljubljana*, str. 91.

⁴⁸ Prim. Laibacher Zeitung, 13. 9. 1831.

⁴⁹ Lippich: *Topographie*, str. 350, navaja, da je bilo leta 1830 12.144 prebivalcev z domicilno pravico v Ljubljani.

⁵⁰ Med 449 popisanimi posamezniki je bila za 379 popisanih navedena starost, preostali, katerih starosti ne poznamo, pa so bili vključeni v institucionalno podporo v mestu in zato niso navedli njihove starosti. Tudi za podpirance ubožnega inštituta je bilo značilno, da so bili v velikem deležu starejši oziroma ostareli ljudje. O različnih mejnikih prehoda v starost glej, Čeč: Podobe.

revščine moških je bilo samskih moških in vdovcev med popisanimi reveži najmanj, vdovcev zgolj 1 %. Med popisanimi vdovami je bila tudi 60-letna vdova odvetnika, za katero so zapisali, da je povsem brez premoženja. Po drugi strani pa so še pri 75 in 73 let starih moških, ki sta živela skupaj s svojima ženama, zapisali, da živita od dneve.⁵¹

Četudi so bili podatki o starosti navedeni le za nosilnega člana gospodinjstva, je mogoče pričakovati, da tudi povprečna starost sozakoncev ni občutneje odstopala od tega povprečja. Druga značilnost popisa je, da je bilo popisanih malo sirot. Del popisanih revežev ni vseboval podatka o starosti, v vseh primerih je šlo za osebe, ki so bile že vključene v neko obliko podpore revežem. Nekaterim od teh nosilcev gospodinjstev so dodelili neko dodatno denarno pomoč, tudi nekaterim od tistih, ki so že bili vključeni v sistem podpore ubožnih inštitutov ali drugih skladov. Nekaj so jih tudi napotili v posebno začasno ustanovo za reveže, ki so jo uredili v Podturnu/Tivolskem gradu, prostore in sredstva za njihovo življenje so namreč donirali kranjski deželni stanovi. V graščino so leta 1831 napotili 57 revežev, večinoma odraslih oseb. Samo devet jih ni živelo v obeh mestnih župnijah sv. Jakoba in sv. Nikolaja,⁵² kar pet od tistih, ki niso živeli v osrednjih ljubljanskih župnijah, jih je pripadalo isti družini. Omenjena okoliščina opozarja, da je šlo za nekakšno »čiščenje« revežev iz mesta. Naslednje leto so namreč uradniki to zavetišče prištevali med »kolerašpitale«. V Podturnu je deloval zgolj do vzpostavitve ubožne hiše, saj je ta prevzela inventar tako iz Podturna kot iz »kolerašpitalov« na strelišču in v Hrenovi ulici 77.⁵³ Ker leta 1831 ni izbruhnila epidemija kolere, tudi kranjski deželni stanovi niso za več kot leto odstopili stavbe in dohodkov gospodstva za oskrbo revežev. Podrobnejša analiza, ki je zajela tretjino začasnih oskrbovancev »kolerašpitala« v Podturnu in je zajemala celotno glavno mestno župnijo sv. Nikolaja, je pokazala, da so prostor v zasilnem zavodu dobile predvsem samske osebe, stare med 50 in 60 leti. Pri številnih, napoteni v Podturn, niso navedli vzroka za njihovo revščino. Nihče od napoteni v to začasno zavetišče, pri katerih ni bil naveden vzrok (začasne) materialne stiske, ni bil star manj kot 48 let. Seveda je treba upoštevati tudi nedoslednosti pri pripravi seznama, saj se je zgodilo tudi, da so neko osebo označili kot prejemnico podpore, a niso tako kot pri večini drugih zabeležili višine podpore, ki jo je dobivala. Po vsej verjetnosti je vsaj del teh revežev sodil med posle – služkinje in hlapce, ki so zaradi sicer ozdravljive bolezni »začasno« ostali brez službe ali pa je šlo za tiste posameznike, ki so živeli od občasnega dela in ki so ob pomanjkanju ponudbe priložnostnih del v času krize najprej ostali brez dela. Priložnostna dela so bila lahko fizično naporna, starejši delavci pa manj močni in okretni in tako najprej izpostavljeni brezposelnosti ob zmanjšanem povpraševanju po delu. Tudi poselski trg je bil svojevrsten in četudi bi morali delodajalci po poselskem redu vsaj nekaj časa skrbeti za bolne uslužbenke, ni bilo tako. Oboleni posli so predstavljali veliko breme, ki so se ga delodajalci zelo hitro rešili in bi v času epidemije brez strehe nad glavo predstavljali takšno grožnjo javnemu zdravju v mestu kot tuji berači in drugi reveži.⁵⁴ Pogosto je težavo bolnih poslov v mestu reševala prav civilna bolnišnica, kot je prej težavo obolenih poslov do določene mere reševal špital. Po okrevanju, če bolezen ni pustila kratkotrajnih fizičnih posledic, posli niso nujno takoj našli novega delodajalca, saj so trg poselskega dela urejali tudi stalni roki za menjavo delodajalcev, četudi se teh rokov zaradi različnih okoliščin delodajalci niso zares držali. Če gre verjeti Lipičevim sicer okvirnim ocenam, naj bi bilo v Ljubljani v času epidemij kolere

⁵¹ SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 18, a. e. 202, 22. 9. 1831 in 27. 9. 1831.

⁵² SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 18, a. e. 202, 22. 9. 1831.

⁵³ SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 267, fol. 370–371, 30. 12. 1832.

⁵⁴ Prim. Studen: Nekaj drobcev. Glede na kriminalizacijo mladih delovno zmožnih brezposelnih žensk teh zagotovo ni najti na omenjenem seznamu, na kar opozarja tudi povprečna starost popisanih.

okoli 2.500 poslov,⁵⁵ število revežev pa je v nasprotju z oblastmi ocenjeval na 1.200 posameznikov. Prav zaradi slednje okoliščine je treba njegove navedbe jemati kot približne.

Da so v začasno zavetišče napotili tudi osebe, ki so bile zaradi občasnega pomanjkanja dela najranljivejše, potrjuje tudi drugi podatek – da so vanjo napotili tudi žensko, ki je bila slepa na eno oko in je zato tudi težje dobila delo, sploh ob zmanjšani ponudbi občasnih del in posledično manjšem povpraševanju po občnih delavcih. Ni bila namreč vključena v nobeno obliko stalne podpore. V okoliščinah, ki jih ni zaznamovala kriza, se je namreč predvidevalo, da bodo takšni ljudje v okviru svojih zmožnosti poskrbeli zase in takšen odnos so imeli v svojih obravnavah prosilcev za podporo v okviru ubožnega inštituta tudi člani ljubljanske komisije ubožnega inštituta. Iz glavne mestne župnije so tja napotili tudi dve invalidni osebi. Le dva starša iz te župnije sta bila v zavetišče napotena skupaj s svojim otrokom. Še en element odnosa do revščine, ki ga zaznamo v številnih političnih traktatih in uradniških pritiskih iz 18. in z začetka 19. stoletja, razkrivajo preventivni ukrepi pred grozečo krizo leta 1831: namreč, da so mestne oblasti posebej nadzorovale prebivalstvo v najbogatejših mestnih četrtih in posebej pazile, da v njih ni bilo stalno »prisotnih« preveč revežev. Reveži iz obeh župnij, ki sta pokrivali mesto znotraj mestnega obzidja, so predstavljali večino v Podturnu sprejetih revežev. Med tistimi, ki so jih sprejeli v Podturn, sta bila tudi kar devetdesetletni berač in njegova žena, ki nista bila vključena v sistemske oblike podpore, a sta živela na glavnem trgu v Ljubljani, tako kot še devet drugih »revežev«, ki so dobili prostor v Podturnu. Pri še eni ženski, ki je bila napotena v Podturn, so navedli zgolj, da živi »Na trgu«. V podporo tej domnevi je tudi okoliščina, da je bilo na seznamu popisanih v tej župniji še nekaj drugih dninarjev, ki so dobili enkratno finančno pomoč. Večina oseb, ki je bila nastanjena v Podturnu, ni uživala stalne podpore iz skladov za revne. Če je bila ubožna hiša namenjena predvsem ostarelim, so v začasni »kolerašpital« v Podturnu nastanili predvsem trenutno brezposelne moške in ženske v poznih srednjih letih ali pred prehodom med ostarele, ki so bili bolni ali brez dela. Iz mestnega središča, iz obeh mestnih župnij, so v špital napotili tudi druge reveže, še posebej, če niso bili prejemniki ubožne oskrbe. Med napotenimi je bilo tudi nekaj invalidov in vdova s petimi otroki, četudi slednja ni prihajala iz mestnega središča.

Da podobnih praks ne zaznamo tudi v letu 1836, sta botrovali vsaj dve okoliščini: najprej, da je epidemija kolere leta 1836 izbruhnila zelo silovito, a tudi v dobrih dveh mesecih povsem prenehala. Verjetno je prenehala hitreje, kot jim je uspelo z donacijami in nakupi v Ljubljani vzpostaviti takšno začasno ustanovo, kot je bil »kolerašpital« v Podturnu. Obenem je že delovala ubožnica, v kateri je bilo nastanjenih precej več revežev, kot jih je bilo nastanjenih leta 1831 na gradu Podturn.

Razpustitev »kolerašpitala« in ustanovitev ubožnice leta 1832

Med do podpore upravičenimi reveži so tudi leta 1831 popisali veliko število ostarelih ljudi, ki niso bili vključeni v nobeno od drugih neinstitucionalnih oblik podpore, ki je bila na voljo v Ljubljani. Ostareli so torej predstavljali znaten del revežev in potencialno nevarnih v času bolezenskih kriz. Vprašanje institucionalne skrbi za ostarele je v času prve grožnje nove, obsežne epidemije imelo že dolgo zgodovino in je bilo zaznamovano s številnimi spremembami. Podvrženo je bilo vplivom filozofije in politične teorije ter političnih interesov oblasti na različnih ravneh. Te je treba predstaviti, da lahko pokažemo, kakšno spremembo je predstavljala ponovna ustanovitev ubožne hiše leta 1832. Raz-

⁵⁵ Lipič: *Topografija*, str. 166–167.

pustitev špitalov in ubožne hiše v Ljubljani v 80. letih 18. stoletja, v katerih so sodeč po splošnih oznakah »upravičenih revežev« ostareli zagotovo predstavljali velik delež oskrbovancev, je bila plod politike Jožefa II., ki je menil, da je neinstitucionalizirana oskrba revnih gospodarnejša in da lahko zajame večji delež prebivalstva. Tudi z reformami na Kranjskem in v Ljubljani, ki so odpravile stare institucije, je bilo tako, saj se je vsaj v Ljubljani prvič lahko govorilo o nekaj odstotkih mestnega prebivalstva, ki je bilo deležno neke oblike institucionalne podpore. Eden izmed najvplivnejših političnih teoretikov 18. stoletja Joseph von Sonnenfels je v izdaji svojega »učbenika« za uradnike iz osemdesetih let 18. stoletja večkrat povsem nedvoumno zapisal, da je za stroške oskrbe revnih – državnih uslužbencev in »pravih« revežev odgovorna država. Obenem je deklarativno odgovornost države precej omejil: najprej je upravičene prejemnike podpore za revne, ki niso bili državni uslužbenci,⁵⁶ razdelil v tri skupine: nekdanje vojake, revne meščane in revno podeželsko prebivalstvo. Pri oskrbi zadnjih dveh skupin je še vedno zastopal stališče, da naj (lokalne oblasti) za oskrbo revnih najprej izkoristijo vsa sredstva, ki so na voljo, tudi donacije posameznikov. Če razpoložljiva sredstva ne bi zagotavljala stalne podpore, bi bila dolžnost države, da poskrbi za manjkajoči del. Prvič je leta 1786 posebej poudaril, da morajo biti podpore stalne in da je treba pri upravljanju z njimi posebej paziti na gospodarnost oziroma že skoraj varčnost. Obenem je v nasprotju z Jožefom II. še vedno menil, da morata obstajati dve vrsti oskrbe: institucionalna (ubožni oziroma negovalni zavodi) in neinstitucionalna (v obliki denarne podpore). Katera je bila boljša, je bilo odvisno od okoliščin.⁵⁷ V skladu s temi izhodišči so v 80. letih centralne oblasti najprej določile prioriteta področja reševanja socialnih vprašanj, za te so lahko lokalne oblasti pričakovale dodatno finančno pomoč, nato so posegle še v organizacijo že obstoječih oblik reševanja socialnih vprašanj na lokalni ravni. V Ljubljani so ukinili institucionalno oskrbo revežev v okviru obeh multifunkcionalnih špitalov (meščanskega in cesarskega) ter dveh specializiranih zavodov: ubožne hiše in sirotišnice. Njihove nepremičnine so deloma prodali ter iz obresti naloženega kapitala in najemnin so izplačevali premije upravičenim revežem. Število podpirancev med starostniki in invalidi, ki so dobivali premije iz premoženja ukinjenih ustanov, je ostalo precej podobno številu mest, ki so jih prej zagotavljali v zavodih, odvzeli so le štiri premije, ki so jih namenili oskrbi porodnic v porodnišnici. Le iz sklada za sirotišnico so podpirali bistveno višje število najdenčkov, kot je bilo prej otrok v sirotišnici. Poleg teh so v drugi polovici 80. let 18. stoletja uvedli nov mehanizem neinstitucionalne oskrbe revnih – t. i. »župnijske ubožne inštitute, pozneje poznane kot ubožne inštitute, ki so se financirali iz dveh virov: obresti glavnice, ki so jo sestavljala določena volila posameznikov, in iz dela sredstev razpuščenih bratovščin.⁵⁸ Drugi pomemben vir dohodkov so bile prostovoljne donacije lokalnega prebivalstva, zbrane prek občasnih darov ali prek t. i. subskripcij – »stalnih« prostovoljnih mesečnih denarnih donacij, katerih višino je vsak posameznik, ki se je zavezal k plačevanju, določil sam, a je lahko kadar koli od zaveze plačevanja odstopil. Poleg te oblike donacij so sredstva v sklad ubožnih inštitutov pritekala tudi od občasnih anonimnih darov v posebne skrinjice ali neposredno izročenih komisiji. V prvi polovici 19. stoletja so se jim pridružile tudi posebne donacije ob nakupu voščilnic za novo leto in ob rojstnih dnevih. Do prve epidemije kolere je bil delež sredstev, pridobljenih s prostovoljnimi donacijami v letnih proračunih ljubljanskega ubožnega inštituta, višji kot delež sredstev ka-

⁵⁶ Z vzpostavitev javnega sklada za plačilo pokojnin uradnikom in vojakom z višjimi čini je takšno Sonnenfelsovo stališče pomenilo zgolj prilagajanje besedila obstoječemu stanju in bistvenim spremembam prioritetenih področij politik na področju reševanja socialnih vprašanj, ki jih je z »Direktivregeln« uvedel Jožef II.

⁵⁷ Sonnenfels: *Grundsätze*, 1786, str. 362, 363.

⁵⁸ SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 267, fol. 320–323, 20. 5. 1834.

pitalskih obresti, oba zneska sta predstavljala večino prihodkov ubožnega inštituta.⁵⁹ Načini sistematizirane oskrbe revnih so bili precej nestabilni, saj je bilo ustanovnega kapitala, ki je prek kapitalskih obresti edini zagotavljal stabilno financiranje, malo. Že večina sistemskih oblik podpore revežem⁶⁰ in reševanja drugih socialnih vprašanj je bila odvisna od donacij lokalnega prebivalstva, poleg teh so pomoč iskali tudi drugi. Predvsem tisti reveži, ki niso bili vključeni v sistem prejemanja podpor, so bili povsem prepuščeni solidarnosti skupnosti. In vse te mehanizme so lahko krize prizadele. Donacije in solidarnost so sicer med prebivalstvom spodbujali z moralnimi in političnimi sredstvi. Na dobrodelnost so vplivali še čustveni, verski in navsezadnje gospodarsko-karierni motivi ter tudi finančno oziroma gmotno stanje posameznika. V še izrazito stanovski družbi prve polovice 19. stoletja moramo med čustva, ki so spodbujala donacije in druge oblike pomoči revnim (nudenje stanovanja/postelje ali hrane), poleg strahu pred lastno revščino in revščino kot tako, upoštevati vsaj še rodbinsko in stanovsko solidarnost. Zato sta intenzivna akcija objavljanja donacij in namer za donacije pred izbruhom epidemije leta 1831 toliko bolj razumljivi, še posebej na podeželju oziroma izven glavnega mesta. Zdravstvena kriza ni samo poglobila krize tistih, ki so bili že tako pod pragom revščine ali tistih, ki so bili na tanki meji med obema, bolezen je lahko v revščino pahnila tudi prej povsem dobro stoječe družine, saj je bila akumulacija kapitala – pomemben element varnosti v času kriz – v družinah obrtnikov pogosto majhna.

Pri reformah na področju reševanja socialnih vprašanj je Jožef II. naletel na velik odpor podrejenih oblasti, ki so takoj po njegovi smrti želele doseči odpravo novih praks. V nasprotju z vladarjem so lokalne oblasti še vedno zastopale stališče, da so mestni zavodi za reševanje socialnih vprašanj del mestnega prestiža in politične avtonomije. Sploh zaradi dolžnosti, ki so jih imele lokalne oblasti na področju reševanja socialnih vprašanj.⁶¹ Politične akcije za povrnitev k starim sistemom oskrbe revnih so sprožile tudi ljubljanske mestne oblasti. V svoji prošnji za odpravo reform so se sklicevali na voljo oporočiteljev, ki so donirali sredstva, iz katerih se je oblikoval posamezni sklad, in na dejstvo, da so v Gradcu po letu 1790 meščanski špital na prošnjo mesta ponovno obnovili. Obregnili so se tudi ob dejstvo, da so v ustanovnih pismih darovalci svoje darove – donacije namensko opredelili in da je bila zaveza oblasti, da se ne posega v voljo ustanovitelja. In zaključili z argumentom, da ubožni inštitut, kot nova oblika sistemske pomoči revnim, ne zadostuje potrebam, saj da je, četudi podpira veliko več revnih ljudi, kot jih je bilo pred reformami deželnih podpore, višina podpore, ki jo dobijo, prenizka. Jožefinska zakonodaja je samo izselila podpirance iz stavbe, jim zmanjšala premije in povečala število podpirancev, je v zaključku pritožbe povzel ljubljanski meščanski odbor. V svoji prošnji za obnovitev zavodov, tudi tistih, ki jih večino 18. stoletja niso upravljale mestne oblasti, so dodali, da so revežem prej v okviru institucionalne oskrbe priskrbeli tudi posteljo in obleko, pokrili so stroške ogrevanja in razsvetljave. Ker so bili v novem sistemu revni primorani sami najti streho nad glavo in pokriti stroške zanjo, je to pomenilo, da so bili izpostavljeni še večji revščini kot prej, so zaključili v svoji prošnji.⁶² Vsekakor tri različne ljubljanske prošnje za obnovitev institucionalne oskrbe revežev v 90. letih 18. stoletja kažejo na velik interes mesta za takšno institucionalno obliko oskrbe dela revnih.⁶³ Zelo majhen del oskrbovancev razpuščenih zavodov je vendarle ostal v »oskrbi« v stavbi meščanskega špitala; leta

⁵⁹ Trditev temelji na zaključnih računih zavoda in ne na naštevanju vrst dohodkov, ki jih je imel ubožni inštitut po svojem statutu, kot so to navajali drugi avtorji.

⁶⁰ Z izjemo skladov, ki so nastali po ukinitvi zavodov v 80. letih 18. stoletja. Glavnic in prihodkov teh niso višali in prav tako niso povečevali števila podpirancev.

⁶¹ O sporih o pristojskih med Ljubljano in centralno vodenimi zavodi glej Čeč: Reforme.

⁶² ARS, SI AS 14, šk. 234, 1793, 24. 8. 1793.

⁶³ Vrhovec: Meščanski špital, str. 99–100.

1793 deset: devet žensk in en moški.⁶⁴ Tako so v civilno bolnišnico leta 1811 iz stavbe nekdanjega meščanskega špitala, ki so ga začeli oddajati najemnikom, preselili nekaj oskrbovancev, ki so po ukinitvi meščanskega špitala še ohranjali brezplačno »posteljo« in streho nad glavo.⁶⁵ V prvi polovici 19. stoletja je občasno še mogoče zaslediti podatke o takšnih oskrbovancih v civilni bolnišnici. Njihova oskrba je bila finančno, organizacijsko in prostorsko skoraj povsem ločena od civilne bolnišnice. Le za njihovo zdravstveno oskrbo so bili zadolženi zdravniki v civilni bolnišnici. Okoli leta 1832 naj bi jih bilo 17, pripadali so revežem iz vrst ljubljanskih meščanov ali pa so dobili podporo na priporočilo ljubljanskih meščanov: šlo je za del podpirancev Lambergovega sklada ter skladov meščanskega špitala in »stare« ubožne hiše.⁶⁶ Namestili so jih v dveh dvoranah v pritličju civilne bolnišnice.⁶⁷ Leta 1835 naj bi jih bilo v civilni bolnišnici še 15.⁶⁸

Ker so ljubljanske mestne oblasti tudi po odpravi ubožnic in špitalov izsilile prostor za nastanitev vsaj manjšega števila revežev, je bilo do neke mere pričakovano, da bodo na neki način, četudi prikrito, spodbujale ponovno vzpostavitev tovrstnih zavodov, zlasti v primeru, ko je bilo zbranih toliko raznovrstnih donacij kot v primeru priprav na epidemijo kolere leta 1831. Fran Viljem Lipič je v svojem delu leta 1832 ustanovljeno ubožno hišo opredelil kot zavod, v katerem so nastanjeni predvsem reveži, ki prejemajo podporo ubožnega inštituta in so kužni. Če bi imeli na voljo zgolj njegove podatke, bi lahko zmotno zaključili, da je bila ustanovitev ubožnice zgolj institucionaliziranje prakse iz leta 1831, ki so jo po časovno omejeni donaciji kranjskih deželnih stanov na pritisk višji oblasti nadaljevali v Ljubljani. Res je, da je ustanovitev ubožne hiše zahtevalo okrožje in za opremo predvidelo inventar razpuščenih »kolerašpitalov«. Za prvih 42 oskrbovancev, ki so jih v ustanovo napotili do konca leta 1832, so tako brez dodatnih stroškov priskrbeli vse: od postelj, slamnjač, srajc in drugega perila do svečnikov in nočnih posod.⁶⁹ Lipičeve navedbe niso povsem točne niti pri navedbi lokacije zavoda,⁷⁰ saj se njegovi podatki zaključijo z letom 1832. Že leta 1834 je namreč mesto najelo tudi hišo v Karlovškem predmestju 5 in tako v dveh najetih hišah⁷¹ v naslednjih letih zagotovilo 90 mest za reveže.⁷² Tudi vso opremo za drugo hišo so zagotovili iz inventarja opuščenih »kolerašpitalov«. Pogodbi za obe stavbi sta bili sprva sklenjeni zgolj za deset let. Večja razlika med podpiranci v nekdanjih zavodih je bila v organizaciji življenja v novi ubožni hiši. Če se je v špitalih 18. stoletja pričakovalo, da bo v njih zaposlena tudi kakšna dekla, ki bo pomagala oskrbovancem, se je v novoustanovljeni ubožni hiši pričakovala vzajemna solidarnost gojencev zavoda. Plačevali so sicer stroške razsvetljave, ogrevanja, nabave slame in pranja perila, vse druge usluge pa so bile bodisi del siceršnjih mehanizmov oskrbe revnih (brezplačna zdravila, podpore za hrano) bodisi zdravniške oskrbe, medtem ko je bila oskrba ob onemoglosti oskrbovanca odvisna od solidarnosti preostalih oskrbovancev, ki so bili za svojo »prostovoljstvo« nagrajeni najprej z mestom v ustanovi, nato še s kakšno drugo podporo.

Komisija ubožnega inštituta je za potrebe delovanja ubožne hiše in predvsem podpore za oskrbovance v letu 1835 izkoristila tudi prostovoljne prispevke, ki so bili ob grozeči epidemiji že zbrani v letih 1831 in 1832. Četudi

⁶⁴ ARS, SI AS 14, šk. 234, 1793, 24. 8. 1793. V enem od zgodnejših dokumentov, prošnji za obnovo ubožne hiše in meščanskega špitala, pa so zavod poimenovali kar zavod za starce (ARS, SI AS 14, šk. 234, 1790, s. 24566, s. d.)

⁶⁵ Vrhovec: Meščanski špital, str. 99.

⁶⁶ V prvi polovici 19. stoletja sklada za ubožno hišo, iz katerega so dajali višjo podporo kot iz ubožnega inštituta, niso vključili v novo ustanovo.

⁶⁷ Lippich: *Topographie*, str. 300.

⁶⁸ Keber: *Čas kolere*, str. 45.

⁶⁹ SI_ZAL_LJU/0489, Reg. I, fasc. 267, fol. 370–371, 30. 12. 1832.

⁷⁰ Lippich: *Topographie*, str. 269.

⁷¹ Ne zgolj v eni, kot trdi Lipič.

⁷² Prim.: tudi Anžič: Ubožni, str. 10.

so tudi leta 1834 ljubljanski meščani iz meseca v mesec prebirali vesti o izbruhih epidemij kolere,⁷³ je komisija ljubljanskega ubožnega inštituta menila, da je mogoče upati, da bo mesto tudi v prihodnje obvarovano epidemije in objavila namero, da bodo zbrana sredstva uporabili za delovanje nove ubožnice. Zato so v letu 1834 dvakrat objavili poziv, da lahko donatorji s potrdilom o vplačilu v Kranjski hranilnici dvignejo svojo donacijo, namenjeno obolelim med epidemijo. Sredstva tistih, ki niso zahtevali povrnitve, so »zapadla«. Ubožna komisija jih je naslednje leto porabila za delovanje razširjene ubožnice.⁷⁴ Kljub javnemu pozivu se je pričakovalo, da donatorji svojih sredstev ne bodo zahtevali nazaj, še posebej, ker je komisija zapisala, da verjame, da bodo dobrotniki podprli predlog komisije ubožnega zavoda glede porabe zbranih donacij. Od donatorjev se je tak odziv pričakovalo tudi zato, ker so že februarja, torej kmalu po objavi prvega poziva, sporočili, da je deželni predsednik kot pomoč ob epidemiji kolere beljaškemu okrožju doniral 150 goldinarjev. Odločitev, kako porabiti ta sredstva, ob okoliščini, da tudi v Beljaku ni razsajala kolera, je na začetku leta 1834 prepustil oblastem v Beljaku. V primerjavi z Ljubljano so se na Koroškem odločili, da jih razdelijo med vojne invalide.⁷⁵ Več kot očitno je, da je strah leta 1834 že postal del vsakdanjika in ni bil več tako pogosto kot v prvi paniki predmet vsakdanjih pogovorov in tudi strah pred prihodom te smrtonosne bolezni ni bil več tako velik kot leta 1831. Med ljubljanskimi donatorji, ki so leta 1831 nabrali kar 1119 goldinarjev, je le nekaj posameznikov zahtevalo vračilo zelo nizkih zneskov (skupaj 9 goldinarjev in 30 krajcarjev).⁷⁶

Primarno je šlo torej za zavod za onemogle starostnike brez stalnega prebivališča, v katerem je bilo mogoče najti tudi nekaj mlajših invalidov ali ljudi v srednjih letih s kroničnimi ali z zelo hudimi boleznimi. Vsaj na začetku so v ustanovo koga namestili tudi zaradi sezone stiske: zlasti pozimi so se potrebe revnih namreč povečale in številni so živeli še v slabših razmerah kot v drugih sezonah. Glede na precejšnjo fluktuacijo oskrbovancev je zavod v omejenem obsegu opravljal tudi funkcijo paliativne oskrbe. To dokazuje tudi vzorčna analiza delovanja zavoda v letu 1842. Od 24 umrlih oskrbovancev v letu 1842, torej v desetem letu delovanja zavoda, jih je kar devet umrlo zaradi »starostne slabosti«, še smrt dveh, starejših od 60 let, so označili kot onemoglost.⁷⁷ Takšne vzroke smrti sta zdravnik in ranocelnik, ki naj bi zavod po navodilih ob ustanovitvi obiskovala dvakrat na dan, pripisala zgolj ostarelim osebam. Nekaj oskrbovancev zavoda je leta 1842 umrlo zaradi vodenice, nekaj zaradi pljučnih bolezni in eden zaradi kapi. Zaradi prebavnih bolezni sta umrla zgolj dva človeka. Pri navedenju vzrokov smrti oskrbovancev je moč sklepati, da so res v ustanovo sprejeli nekaj bolnikov s hudimi boleznimi, tako 24-letnico in 50-letnico z vodenico in 40-letnico, ki je umrla zaradi sušice.⁷⁸ A le dve ženski v poznih srednjih letih, ki so ju sprejeli leta 1842, sta še isto leto umrli za hudimi boleznimi. Že ob ustanovitvi zavoda so nekaj postelj predvideli tudi za bolne in mogoče iz tega izvirajo napake, ki jih je moč najti pri F. V. Lipiču. Ni bil namreč tisti zdravnik, ki bi bil zadolžen za oskrbo tega zavoda, zanj je več let skrbel drugi ljubljanski zdravnik mladi Reimund Melzer, iz znane ljubljanske zdravniške družine. Vzroki smrti, ki so navedeni v seznamih umrlih v ubožni hiši, temeljijo torej na zdravniški

⁷³ Prim.: Laibacher Zeitung, 1834.

⁷⁴ Laibacher Zeitung, 8. 11. 1834, SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 19, a. e. 251, 4. 11. 1834.

⁷⁵ Laibacher Zeitung, 13. 2. 1834.

⁷⁶ SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 19, a. e. 251, 20. 11. 1834.

⁷⁷ V obdobju 1828–1830 naj bi bilo starejših od 60 let kar 15 % vseh umrlih v Ljubljani (Lipič: *Topografija*, str. 421). Po njegovih izračunih naj bi delež ostarelih prebivalcev v Ljubljani (pri mestni populaciji, ocenjeni na okoli 13.000 ljudi) znašal 8,9 %. Pri analizi pričakovane starosti je postregel z izračuni, da je po 50. letu v povprečju posameznik pričakoval še 4,41 leta življenja, pri 80 pa še leto (0,95) (Lipič: *Topografija*, str. 440).

⁷⁸ SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 24, a. e. 370, 1. 1. 1843.

definiciji bolezni in smrti, v našem primeru zlasti smrti starostnikov, saj je bila povprečna starost umrlih v tem letu kar 76,6 leta.⁷⁹ V enem letu se je v ubožni hiši zamenjala nekaj manj kot tretjina oskrbovancev (29 %), kar priča tudi o tem, da so v hišo sprejemali že zelo onemogle ljudi, ki niso imeli sorodnikov, ki bi zanje skrbeli, ali pa so imeli posebej ostudne bolezni in hibe. Predvsem so v ubožnico sprejemali ženske, mogoče tudi zato, ker je bilo splošno prepričanje med uradniki, da ženske potrebujejo manj sredstev za oskrbo, ker manj jedo in ker je cenejša tudi njihova obleka. Takšno razlikovanje med reveži na temelju spolne pripadnosti je v prvi polovici 19. stoletja razširjala tudi zakonodaja na področju reševanja socialnih vprašanj.⁸⁰ Tako je bilo leta 1842 samo 16,8 % oskrbovancev ubožne hiše moških, v tem deležu je bil vključen tudi upravnik hiše, saj je tudi on prejemal ubožno podporo kot nekakšno nagrado za prostovoljno delo v zavodu. Obenem je bil velik delež žensk med podpiranci značilen za vse organizirane oblike reševanja socialnih vprašanj v Ljubljani.

Če je bilo delovanje prve ubožnice v 18. stoletju finančno vzdržno do trenutka, ko so bile potrebne večje investicije v obnovo stavbe, so bila finančna sredstva za drugo na veliko bolj majavih temeljih, kar se je pokazalo že v prvih desetih letih delovanja.⁸¹ Res je, da mesto in okrožje nista imeli stroškov z nabavo inventarja, saj je tega »priskrbela« dobrodelnost meščanov in plemstva v strahu pred prvo kolero leta 1831. V strukturi zavodov, ki je bila vzpostavljena predvsem zaradi vprašanja njihovega financiranja, je bila ubožnica definirana kot lokalni zavod, zato je moralo mesto pokriti del stroškov in tudi »polj« oskrbe. Mesto naj bi tako poravnalo stroške najema prostora, pred nastanitvijo oskrbovancev pa tudi nekatera nujna prenovitvena dela, krili so tudi stroške ogrevanja, pranja perila in razsvetljave. V prvem obdobju delovanja so pokrivali stroške tudi tako, da so čuvajke (in nekaj časa tudi upravnik) prejemali podporo ubožnega inštituta. A del stroškov osebja – upravnika in pomočnic – čuvajk so pokrili s stalno, večletno donacijo ljubljanskega judovskega trgovca Mojzesa Heimanna. To je bila tudi edina stalna donacija za delovanje tega zavoda, katerega stroški so se v prvem desetletju delovanja samo povečevali. A je zavod kljub vsemu nadaljeval z delovanjem in primanjkljaj naj bi pokrivalo mesto. Organizacija delovanja zavoda, katerega stroški so se kljub vzajemni solidarnosti samo povečevali, in odsotnost dodatnih donacij nista zagotavljala povsem stabilnega delovanja zavoda.

Motivi za Heimannovo donacijo so bili povezani predvsem s položajem družine in njenih gospodarskih dejavnosti ter več desetletij trajajočih težav z ljubljanskim magistratom, pri čemer so imeli velik vpliv ljubljanski trgovci in ne s kakšnim posebnim čustvovanjem do revežev ali starostnikov. S spretnimi donacijami na polju reševanja socialnih vprašanj in kriznih situacij si je družina pridobila naklonjenost najvišje oblasti v deželi gubernija. Ta mu je že 1834 potrdil pravico do prodaje sukna in tekstilnega blaga. Dobrodelnost je že tako sodila v kod meščanskega vedenja, donacije za pomembne politične akcije v lokalnem okolju, kot sta bila ustanovitev ubožnice in preventiva pred novo grozečo bole-

⁷⁹ Četudi so verjetno določene navedbe o starosti oskrbovancev in posledično umrlih še vedno približne, so bili to vendarle oskrbovanci, ki so jih pred vstopom v okvir ubožne oskrbe večkrat preverili in o njih zbirali raznovrstna potrdila, pogosto tudi njihove krstne liste. Ker pa je bilo te dokumentacije preveč, ni mogoče z gotovostjo trditi, da je bilo zbiranje vseh dokumentov del standardnih postopkov preverjanja statusa prosilca za podporo in ali so v naključno ohranjeni dokumentaciji potrdila o krstu zgolj naključna. O tem, kako je potekal postopek sprejema, glej: Anžič: *Skrb*, str. 29. Vsekakor so podatki o njihovi starosti ob smrti veliko zanesljivejši, kot so podatki v sočasnih mrliških knjigah.

⁸⁰ SI_ZAL_LJU/0489, fasc. 267, fol. 38–40, s. d.

⁸¹ Kljub zelo tveganemu načinu upravljanja zavoda v sprva najetih prostorih je v istih hišah delovala ubožnica vse do propada Avstro-Ogrske monarhije, pri čemer je število oskrbovancev ostajalo enako, povečevalo pa se je število osebja. Na prelomu stoletja sta bili po mnenju komisije stavbi že zelo dotrajani (prim.: Anžič: *Skrb*, str. 55–58).

znijo, pa so – kot se kaže v primeru te družine – bistveno izboljšale možnosti za doseg ciljev družine.⁸² Kot enega od pomembnih argumentov v prošnji, ki jo je naslovil na cesarja za pridobitev domicilne pravice, je bila ravno dobrodelnost.

Za upravljanje ubožnice je mesto izbralo najprej upravnika Andreja Sorčana, pozneje ga je na mestu upravnika zamenjal Franc Drobnič, obema pa so priskrbeli ubožno podporo.⁸³ Za oskrbo oskrbovancev, predvsem bolnih »po zdravniških« navodilih, sta skrbeli čuvajka in njena pomočnica. Vsaj v prvi fazi delovanja zavoda se niso veliko ukvarjali z vprašanjem stroškov zaposlenih v zavodu, verjetno tudi zato ne, ker je bilo sredstev za delovanje ustanove malo in ker so »uslužbenice« slej ko prej nekako vključili med podpirance ubožnega inštituta. V prvem seznamu podpirancev sta bili navedeni dve ženski, ki naj bi skrbeli za kurjenje peči. Skrbeli sta za kurjenje peči, čiščenje tal in nošnjo vode ter druga gospodinjska opravila. Sprva se je za kuharico ponudila ostarela kuharica dvainšestdesetletna Marija Smrekar, ki je službo sprejela z namenom, da jo sprejmejo med oskrbovance, ko bo porabila prihranke, ki jih je dobila s služenjem pri ljubljanskih meščanih. Te prihranke je tudi navedla kot način zagotavljanja sredstev za preživetje. Tudi to dejanje »dobrodelnosti« je bilo taktično in storjeno v pričakovanju vzajemnih učinkov, saj je uprava ubožne hiše kmalu dosegla, da so jo vključili med prejemnike ubožne podpore.⁸⁴ Z njeno onemoglostjo in večanjem števila oskrbovancev po najemu dodatnih prostorov je bila uprava ubožnice že od leta 1833 in na začetku 40. let 19. stoletja primorana plačevati čuvajko in tudi njeno precej mlajšo pomočnico, ki naj bi opravljala težja dela, kot sta bila nošnja vode in drv ter kurjenje peči. Če so imeli pri izbiri čuvajke še nekako srečno roko, so njeno pomočnico, ki je opravljala bolj težaška dela, večkrat zamenjali. Zdravniško oskrbo bi sicer reveži dobili tudi drugje v mestu, saj je bila ta dobro organizirana,⁸⁵ a verjetno ne tako hitro kot v ubožnici. Ubožnica tudi ni krila stroškov zdravil. Ta strošek je verjetno zapadel v breme mesta oziroma ubožnega inštituta.⁸⁶ V zavod je bilo ob ustanovitvi leta 1832 nameščenih verjetno⁸⁷ 14,4 % vseh oskrbovancev ubožnega inštituta, leta 1842 pa je delež oskrbovancev ubožnega inštituta, ki so bili nastanjeni v ubožnici, znašal 20,9 %.⁸⁸ Četudi je glede na leta 1831 ugotovljen obseg revnih v mestu, ki mu je popolno verodostojnost še leta 1834 pripisala ljubljanska mestna uprava, ubožni inštitut podpiral le slabo polovico revnih, ki so izpolnjevali vsa merila za pridobitev podpore, je bil delež tistih, ki so bili sprejeti v ubožnico, vendarle relativno visok. V letu izteka prve najemne pogodbe, leta 1842, je bilo v ubožni

⁸² Heimanni so bili edina judovska družina, ki je po restituciji avstrijske oblasti leta 1814 lahko ostala v Ljubljani, a je pravico do stalnega prebivališča v Ljubljani dobil šele 1842 Simon Heimann, ki je vodil posle svojega strica do njegove smrti in nato kot samostojen trgovec. Navsezadnje je bila dobrodelnost omenjena med pozitivnimi lastnostmi prosilca, zaradi katerih je gubernij kot najvišja regionalna oblast podpiral Heimannovo prošnjo za pridobitev prebivališča (Valenčič: *Židje*, str. 82–83). Svojo donacijo leta 1831 za lajšanje epidemije kolere niso zahtevali nazaj, ampak so želeli, da se jo porabi za nakup kurjave za revne prebivalce.

⁸³ SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 19, a. e. 221, 7. 11. 1833 in SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 24, a. e. 370, 1. 1. 1843.

⁸⁴ SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 19, a. e. 221, 16. 3. 1833 in SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 19, a. e. 239, s. d.

⁸⁵ Prim.: Lippich: *Topographie*, str. 305–306.

⁸⁶ Ubožni inštitut je vsako leto prikazoval manjši strošek za zdravljenje in zdravila, Lipič pa je zapisal, da je šel strošek iz glavnega ubožnega sklada, ki so ga razpustili že leta 1818 (Lippich: *Topographie*, str. 302). Vsekakor so bile lokalne oblasti zadolžene za kritje stroškov zdravljenja revnih. Iz katerih sredstev pa so plačali stroške, ni še v celoti moč odgovoriti, glej tudi: (Lippich: *Topographie*, str. 305–306), prim. SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 19, a. e. 221, 16. 3. 1833.

⁸⁷ Ob predpostavki, da so to leto v ubožnico nastanili samo prejemniki podpore v okviru ubožnega inštituta, saj nimamo povsem natančne opredelitve, od kje je kateri od revežev dobival podporo (SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 19, a. e. 221, 1. 9. 1833).

⁸⁸ Podatki o povprečnem številu oskrbovancev so pridobljeni na temelju letnih bilanc, poročila o oskrbovancih v ubožni hiši pa so iz leta 1832 (SI_ZAL_LJU/0498, Reg. I, fasc. 267, fol. 661–665, s. d. in SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 21, a. e. 370, 1. 1. 1843).

hiši nastanjenih 89 oskrbovancev.⁸⁹ Večina jih je res prejela podporo ubožnega inštituta, kot je zapisal F. V. Lipič, a so bili med podpiranci tudi prejemniki podpor iz drugih skladov, česar iz Lipičevega opisa ne moremo sklepati. Leta 1842 je 13 oskrbovancev ubožne hiše prejelo podporo iz drugih skladov, ki jih je kot zasebne donacije delno upravljalo mesto in so bile del skladov, ki so jih med leti 1790 in 1818 združili v glavni ubožni sklad⁹⁰ (torej sklad meščanskega špitala, ubožne hiše in Lambergove ustanove⁹¹) in so prej mogoče nekateri med njimi še bivali v civilni bolnišnici. Od oskrbovancev teh skladov, ki so bili še leta 1832 nastanjeni v stavbi civilnega špitala in so prejeli podporo iz istih treh skladov, so bile predvsem stare in invalidne ženske. Tem so v civilni bolnišnici zagotovili posteljo in ogrevanje, kuhale pa so si same v kuhinji, ki je sodila k dvema dvoranama, namenjenima revežem. Postopoma so očitno začeli tudi takšne oskrbovance nameščati v ubožno hišo, nekatere – kot je razvidno iz popisa leta 1842 – pa iz stavbe civilne bolnišnice tudi premeščati.⁹² Verjetno so začeli oskrbovance premeščati tudi zato, ker deželne oblasti niso bile naklonjene nameščanju ostarelih in bolnih v stavbo civilnega špitala skladno z doktrino specializacije zavodov.

Organizacija delovanja ubožnice se je ves čas prilagajala spremenjenim okoliščinam in je v veliki meri temeljila na prostovoljstvu in vzajemni solidarnosti. Obe okoliščini sta skupaj z najemanjem prostorov, v katerih je deloval, zavodu dajali vendarle neki pečat začasnosti, ki je bil sodeč po oblastnih in družbenih praksah leta 1831 povezan s tlečo nevarnostjo izbruha epidemije in dojemanja posebnih okoliščin, ki so revne v času epidemije izpostavljale kot posebej nevarne. Mogoče je dodatni zagon delovanju tega zavoda dala tudi okoliščina, da je med prvo epidemijo kolere v njem umrlo osem oseb ali približno 9 % oskrbovancev,⁹³ tik pred izbruhom epidemije pa je komisija delovanje ubožnice v javnosti prikazovala kot posebej uspešno.⁹⁴ V starostni strukturi umrlih v prvem valu epidemije kolere je v starostni skupini nad 50 let, v katero je sodila večina podpirancev ubožnega inštituta, umrlo 42 % vseh žrtev. V deležu umrlih, pri katerih je bila znana poklicna/stanovska pripadnost, je bilo 16,7 % poslov ter praktično enak delež dninarjev in dninark. Epidemija je do določene mere potrdila kolektivno paniko in odnos do revežev, ki se je pokazal že leta 1831 in tako je ubožna hiša, ki je bila ustanovljena zaradi materialnih in finančnih donacij, pridobljenih v strahu pred kolero leta 1831, delovala več desetletij, četudi brez stalnih prihodkov ali določenega ustanovnega kapitala, ki so ga imeli prav vsi drugi zavodi, namenjeni reševanju socialnih vprašanj v Ljubljani.

⁸⁹ SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 21, a. e. 370, 1. 1. 1843.

⁹⁰ Ta je sicer upravljala kapital meščanskega in cesarskega špitala, ubožne hiše in sirotišnice. Sklada ubožne hiše in lokalnega sklada meščanskega špitala sta imela višji ustanovni kapital kot civilna bolnišnica, število oskrbovancev pa je bilo v najprej določeno. Zlasti sklad meščanskega špitala je bil še zelo stanovsko zaznamovan: najprej je bil namenjen obubožanim meščanom in članom njihovih družin, šele nato, če bi bila mesta nezasedena, drugim prebivalcem mesta (Lippich: *Topographie*, str. 299–301), verjetno najprej poslom, kot tistim, do katerih so imeli meščani kot nekdanji delodajalci moralno dolžnost oskrbe. A tudi pri poslih je obstajala omejitev, da so morali imeti v mestu domicilno pravico.

⁹¹ Lambergovo ustanovo je v 18. stoletju vodila ljubljanska škofija, ki je sicer s kapitalom podpirala zelo veliko število revežev, a je morala biti podpora glede na višino v enem letu razpoložljivih sredstev zelo majhna. V 19. stoletju je sklad upravljala gubernija, pravico do imenovanja podpirancev pa so imeli upravitelji sklada (Lippich: *Topographie*, str. 299).

⁹² SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 21, a. e. 370, 1. 1. 1843.

⁹³ Prim. Keber: *Čas kolere*, str. 74.

⁹⁴ SI_ZAL_LJU/0508, t. e. 21, a. e. 280, 9. 1. 1836.

Zaključek

Preventivne prakse in kolektivne strahove v prvih letih epidemij kolere po Evropi in med prvo epidemijo kolere v Ljubljani, ki jih razkriva gradivo, povezano z obvladovanjem revščine, potrjujejo ponovno zatekanje k več stoletij starim diskurzom o revščini. Tudi nekateri preventivni ukrepi, ki so jih sprejeli, so povsem enaki ukrepom stoletja pred tem, vključno z začasnim zapiranjem revežev in ponovno obuditvijo starega organa represije beraških strahov. Do določene mere prakse, ki jim sledimo leta 1831, potrjujejo tudi več teorij o funkcijah kolektivnega spominjanja na krize, četudi spomin na stisko revežev praviloma ne predstavlja dela kolektivnih spominov. V percepciji oblasti in tudi dominantnih družbenih skupin je revni del prebivalstva predstavljal hudo grožnjo javnemu zdravju, zato so bili številni preventivni ukrepi v času epidemij povezani prav s to družbeno skupino. Če so oblasti – tako kot že nekaj stoletij – menile, da lahko grožnjo, ki jo predstavljajo revni, deloma obvladujejo z represivnimi ukrepi, z nadzorovanjem in prisilnim odgonom vseh revežev, ki niso živeli v mestu, so vendarle v mestu, torej med tistimi z domicilno pravico, še vedno popisali 800 revnih ljudi. Mestne in deželne oblasti so torej kot pomemben segment potencialno nevarnih revežev dojemale prav ostarele ljudi. Druga velika in nevarna skupina so bili brezposelni.

Vzorčna sondaža o delovanju ubožnice potrjuje domneve, da gre pri leta 1832 ustanovljeni ubožnici za poseben zavod, namenjen oskrbi posameznikov (zlasti žensk) v poslednji fazi življenja, ki je v prvi fazi delovanja zagotovo služil kot preventiva pred prehitrim širjenjem epidemije. Če je bila v nekaterih drugih večjih ali manjših urbanih središčih na slovenskem ozemlju še zelo omejena institucionalna skrb za ostarele vpeta v večstoletne multifunkcionalne ustanove, ki se jih je oprijelo ime špital in so združevale funkcije bolnišnice, ubožnice, sirotišnice, paliativne oskrbe in zdravljenja bolnikov, so v Ljubljani že drugič v stotih letih vzpostavili ubožnico,⁹⁵ namenjeno predvsem starostnikom, ter jo funkcionalno in finančno povsem ločili od bolnišnice. Do določene mere je bila leta 1832 ustanovljena ubožnica podobna prvi ljubljanski ubožnici iz 18. stoletja, ki je že imela bistvene značilnosti specializirane ustanove in je bila tudi sicer ustanovljena po smernicah razsvetljenske politike do reševanja socialnih vprašanj, a ne bi v praksi nikoli zaživela, če ne bi bilo večjih zasebnih donacij, ki so omogočile njeno ustanovitev in delovanje. Četudi je bila ubožnica leta 1832 ustanovljena v naglici, brez obsežnih finančno-organizacijskih elaboratov, ki so po navadi spremljali ustanovitve podobnih zavodov in predvsem zaradi grozeče zdravstvene krize, ki bi jo lahko poslabšali v mestu stalno prisotni reveži, ki niso imeli zadostne podpore za preživetje. Med temi je bil velik delež ostarelih oseb. Prav tem je bila primarno namenjena novoustanovljena ubožna hiša, organizacija katere se je v prvem desetletju delovanja prilagajala spremenjenim okoliščinam. A deželne oblasti, mesto in navsezadnje komisija ubožnega inštituta so zaradi javno-zdravstvenih, a tudi politično-moralnih motivov spodbujali delovanje omenjenega zavoda tudi desetletja pozneje. S tem so zagotovo vsaj nekoliko izboljšali življenjske okoliščine vsaj dela starostnikov v času kriz. Preučevanje kriz se pokaže kot več kot primerno zgodovinsko dogajanje, ki lahko potrdi številne elemente kolektivnega in individualnega odnosa do revščine, zlasti do najbolj nevidnih družbenih skupin, kot so bili ostareli.

⁹⁵ O prvi ubožnici glej: Čeč: Reforme.

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 14, šk. 322.

Zgodovinski arhiv Ljubljana

- SI_ZAL_LJU/0508, Mesto Ljubljana, institut za mestne reveže, 1798-1892, šk. 1-30.
- SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, fasc. 267.

LITERATURA

Anžič, Sonja: *Skrb za uboge v deželi Kranjski, Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*, Ljubljana: ZAL, 2002.

Anžič, Sonja: Ubožni institut v Ljubljani. V: *Kronika* 42 (1994), št. 3, str. 6-11.

Bratož, Urška: *Bledolična vsiljivka z vzhoda*. Koper: Založba Annales, 2018.

Čeč, Dragica in Kalc, Aleksej: Vzpostavitev modernega policijskega sistema v prostopristaniškem Trstu sredi 18. stoletja. V: *Acta Histriae* 18 (2010), št. 3, str. 515-538.

Čeč, Dragica: Revščina kot grožnja družbenemu redu v 18. stoletju. V: *Acta Histriae* 24 (2016), št. 2, str. 291-312.

Čeč, Dragica: »Srce vsakega je treba pripraviti za dejavno udejanjanje zapovedi ljubezni do bližnjega«: začetki systemske oskrbe revnih in pomen kulture osebne dobrodelnosti. V: *Pomislili na jutri* (ur. Andrej Studen). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 37-70.

Čeč, Dragica: Podobe starosti v začetku 19. stoletja. V: *Starost – izzivi historičnega raziskovanja* (ur. Mojca Šorn). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, str. 11-33.

Čeč, Dragica: Odnos do mobilnega dela prebivalstva od 18. stoletja dalje na primeru glavnih deželnih vizitacij. V: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010, str. 191-207.

Čeč, Dragica: Reforme na področju reševanja socialnih vprašanj v 18. stoletju. V: *Marija Terezija: med razsvetlenskimi reformami in zgodovinskim spominom* (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec). Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa: Založba ZRC, 2018, str. 363-406.

Čeč, Dragica: Župnijski ubožni inštituti kot začetki systemske oskrbe revnih. V: *Religio, fides, superstitiones ---: o verovalnjima i pobožnosti na jadranskem prostoru: zbornik radova = Religio, fides, superstitiones ---: faith and piety in the Adriatic area: conference papers* (ur. Marija Mogorović Crljenko in Elena Uljančič-Vekić). Poreč: Zavičajni muzej Poreštine: = Museo del territorio parentino; Pula: Sveučilište Jurja Dobrile; Pazin: Državni arhiv, 2017, sv. 7, str. 254-273.

Čeč, Dragica: Družbena percepcija in pravna obravnava zločinov iz stiske: primer eksistenčne krize 1816-1818 na Slovenskem. V: *Upor, nasilje in preživetje: slovenski in evropski primeri iz srednjega in novega veka, (Presojanja - zgodovinske razprave, 3)* (ur. Vinkler, Jonatan, Bianco, Furio, Panjek, Aleksander). Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015, str. 243-275

Keber, Katarina: *Čas kolere. Epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2007.

Keber, Katarina: Hrana, ki zdravi. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 56 (2016), št. 1/2, str. 5-13.

Klasinc Škofljanec, Andreja: Ljubljanska policija od konca 18. stoletja do leta 1848. V: *Acta Histriae* 18 (2010), št. 3, str. 539-559.

Lippich, Franz Wilhelm: *Topographie der k.k. Provinzialhauptstadt Laibach: in Bezug auf Natur- und Heilkunde, Medicinalordnung und Biostatik*. Ljubljana, 1834.

Lippich, Franz Wilhelm: *Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubla-*

ne. Ljubljana: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2003.

Potočnik, Blaž: *Kolera: potrebno poduzhenje sa kměta, kako naj sam sebe in svoje ljudi te strashne bolesni obvaruje: v' vprashanjih in odgovorih*. Ljubljana, Egger, 1831.

Otorepec, Božo: Ljubljanska beraška značka iz leta 1667. V: *Kronika* 22 (1973), št. 3, str. 92–96.

Schematismus des Laibacher Gouvernement-Gebieths. Ljubljana: Leopold Eger, 1830.

Sonnenfels, Joseph: *Grundsätze der Polizey. Handlung und Finanzwissenschaft* [5], 1. del Wien: 1786.

Studen, Andrej: Nekaj drobcev iz vsakdanjika ljubljanskih služkinj pred prvo svetovno vojno. V: *Kronika* 42 (1994), št. 3, str. 42–46.

Škerl, France: *Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe: 1860–1869*. Ljubljana: Zadružna Tiskarna, 1938.

Valenčič, Vlado: *Židje v preteklosti Ljubljane*. Ljubljana: Park, 1992.

Železnik, Urška: Umazane ulice, nezrelo sadje in kužni hlapi. V: *Acta Histriae* 18 (2010), št. 3, str. 627–650.

Vrhovec, Ivan: Die Pest in Laibach: nach Archivalien des Laibacher Stadtarchives. V: *Mittheilungen des Musealvereins für Krain*, 1899, št. 3–4, str. 83–99.

Vrhovec, Ivan: Meščanski špital. V: *Letopis slovenske matice za leto 1898*. Ljubljana: 1898, str. 1–112.

ČASOPISNI VIRI

Laibacher Zeitung, 1831, 1834.

Kmetijske in rokodelske novice, 1852.

SUMMARY

THE POOR – THE ELDERLY IN TIMES OF CRISES – SOCIETY REVEALED

Preventive practices and collective fears of the first years of cholera epidemics in Europe and during the first cholera epidemic in Ljubljana, which were revealed by poor-relief sources, confirm the return to the old discourse on poverty. Some implemented preventive measures correspond to those implemented centuries ago, including temporary institutionalisation and the renewed repression of the poor. Through the research of health crises these elements were often overlooked. They fundamentally affect the economic, mental and political conditions of the society they inflict, however, do not belong to the basic source collection used for the research of social practices in times of health crises. A distinctive part of the growing number of the poor, which had to be protected in the time of the epidemic, were elderly people, who were mostly not cared for by the system. Since the funds, which would guarantee a stable financing of the systematic care for the poor, were scarce, the whole system was unstable. Individuals were left to the community's solidarity which was encouraged by moral and political measures. Charity was conditioned by the emotional, religious, economic-career motifs and the well-being of individuals. Researching crises seems to be an appropriate historical occurrence, which can confirm numerous elements of the collective and individual relation to poverty, especially to the most invisible social groups, like the elderly who are, in discourse which follows the measures, expectedly reckoned among the poor. Only a thorough qualitative and quantitative analysis showed that those were elderly people with a limited

or non-existent working capacity as a rule. The re-establishment of an alms-house in 1832 in Ljubljana indicates how the mechanisms for the solving of social questions in the first half of the 19th century, when the percentage of the poor was high, reacted to the strained conditions in times of crises and tried to control the danger those crises brought. However, certain measures, financially based on the collective solidarity as a part of the Christian charity or as a part of the bourgeois behaviour code and mutual benefits, remained in use for decades. New, and according to their organisation, "temporary" institutions, which were intended for the elderly, changed the view towards aged individuals in the society and as such contributed to the better knowledge about illnesses connected to the old age and other characteristics of aging.

A

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4Škofja Loka):616.9"1880/1914"
94(497.4):614.2"1880/1914"

Prejeto: 6. 11. 2020

Organizacija zdravstvene službe in nalezljive bolezni v Škofji Loki na prelomu iz 19. v 20. stoletje

JUDITA ŠEGA

prof. zgodovine in dipl. etnologinja, arhivska svetnica
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki,
Partizanska c. 1c, SI-4220 Škofja Loka
e-pošta: judita.sega@guest.arnes.si

Izvleček

Prispevek v prvem delu govori o organizaciji zdravstvene službe na Kranjskem, s posebnim poudarkom na nalogah, ki so jih pri tem imele občine, zdravstvena okrožja in okrožni zdravniki, v nadaljevanju so predstavljene nalezljive bolezni, ki so najpogostejše razsajale med prebivalci Škofje Loke in okolice med letoma 1880 in 1914. Na temelju ohranjenih arhivskih virov so predstavljene epidemije koz, škrlatinke, davice, ošpic, tifusa ter grozeča nevarnost kolere in jetike. Predstavljeni so tudi ukrepi za njihovo preprečevanje, obvezno razkuževanje in pokopavanje bolnikov, ki so umrli zaradi nalezljive bolezni.

Abstract

HEALTHCARE SERVICE ORGANIZATION AND CONTAGIOUS DISEASES IN ŠKOFJA LOKA AT THE TURN OF THE 19TH CENTURY

In its first part the article deals with the organization of healthcare service in Carniola, with special emphasis on assignments belonging to municipalities, healthcare districts and district doctors. Further, the article presents infectious diseases, which most often raged in Škofja Loka and its surroundings between the years 1880 and 1914. On the basis of preserved archival sources, the article presents the epidemics of smallpox, scarlet fever, diphtheria, measles, typhus and the looming danger of cholera and tuberculosis. The measures taken for their prevention, mandatory disinfection and burials of those who died of these diseases are also presented.

Ključne besede:

zdravstvena zakonodaja, zdravstveno okrožje, okrožni zdravnik, nalezljive bolezni, razkuževanje, pokopavanje kužnih mrličev, Škofja Loka, Kranjska

Key-words:

Healthcare legislation, healthcare district, district doctor, contagious diseases, disinfection, burial of contagious bodies, Škofja Loka, Carniola

Uvod

Škofja Loka je bila v desetletjih pred prvo svetovno vojno majhno obrtno-trgovsko mesto na Kranjskem. Premožnejši trgovski sloj je prevladoval na zgornjem trgu (danes Mestni trg), drobna, manj donosna obrtniška dejavnost pa je bila osredotočena na nižje ležečem Lontrgu (danes Spodnji trg), kjer je proizvodni značaj tega mestnega predela dopolnjevala velika Krennerjeva tovarna sukna, ena izmed največjih na Kranjskem in edini industrijski obrat v Mestni občini Škofja Loka. Ta se je sprva razprostirala na 63 km² ter je poleg mesta s predmestji Karlovec, Trata, Studenec in Kapucinsko predmestje vključevala še bližnji naselbini Vincarje in Podpulferca ter do leta 1897 tudi kraje v podobčini Zminec. Leta 1880 je na njenem ozemlju živel 4.051 oseb, od tega v Škofji Loki s predmestji 2.293. V naslednjem desetletju se je število občanov znižalo na 3.983, od tega v Škofji Loki s predmestji na 2.175. Po odcepitvi podobčine Zminec se je njeno območje skrčilo na skromnih 6 km² in je bilo ozemeljsko omejeno le še na Škofjo Loko in dve majhni primestni naselbini, kjer je ob zadnjem popisu pred prvo svetovno vojno živel skupaj 2.286 oseb.¹ Škofja Loka je bila središče istoimenskega sodnega okraja ter skupaj s Kranjem in Trzičem del Okrajnega glavarstva Kranj. Občino je v obravnavanem obdobju vodilo šest županov, najdlje posestnik, pek in gostilničar Valentin Sušnik (1885–1897) in notar Niko Lenček (1897–1901 in 1903–1912).²



Škofja Loka na razglednici z začetka 20. stoletja.

(SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 8)

¹ Special-Orts-Repertorium von Krain/Obširen imenik krajev na Kranjskem, 1884, str. 45–46; Special-Orts-Repertorium von Krain/Specialni repertorij krajev na Kranjskem, 1894, str. 40–41; Spezialortsrepertorium von Krain, 1919, str. 35.

² Štuki: Zapisniki in drugi izbrani dokumenti iz arhiva občine Škofja Loka 1861–1918, str. 95.

Organizacija zdravstva na lokalni ravni

Zdravstvene razmere v občini so bile urejene v skladu s tedaj veljavno zdravstveno zakonodajo, ki je temeljila na **državnem zdravstvenem zakonu** o ureditvi javne zdravstvene službe v avstro-ogrski monarhiji in raznih podzakonskih predpisih. Krovni zakon oziroma *Postava od 30. aprila 1870 o ureditvi javne zdravstvene službe*³ je natančno razdelil dolžnosti in dela med državo in samoupravno oblastjo, uredil organizacijo strokovnih zdravstvenih organov pri političnih oblasteh ter določil njihove službene dolžnosti. Novoustanovljeni zdravstveni organi pri političnih oblasteh so bili okrožni (občinski) zdravnik, okrajni zdravnik in deželni zdravstveni svet.

Dobršeni del zdravstvenih nalog je država zaupala občinam na svojem ozemlju. Organizirati so morale t. i. zdravstveno policijo, ki je bila zadolžena za izpolnjevanje zdravstveno-policijskih ukazov v komunalnih zadevah (nadzor cest in drugih javnih površin, stranišč, gnojnih jam in kloak, tekočih in stoječih voda, vode za pitje in živil za prehrano), nudenje pravočasne pomoči bolnikom in porodnicam ter zagotavljanje rešilnih pripomočkov v primerih, ko je osebi grozila smrtna nevarnost. Nadalje je morala občinska zdravstvena policija voditi razvid najdenčkov, gluhonemih, slepih in duševno bolnih oseb, ki niso bili nastanjeni v javnih zavodih in katerih zdravstveno stanje je bilo strokovno potrjeno. V njen delokrog so sodili tudi ustanavljanje, vzdrževanje ter pregledovanje mrliških vežic in pokopališč, izvajanje zdravstveno-policijskega nadzora nad živalskimi sejmi in gonjo živine ter nadzor nad mrhovišči in izvajanjem konjederske službe. Iz prenesenega delokroga države so bile občine zadolžene za izvajanje vseh potrebnih ukrepov za zaježitev oziroma zavarovanje pred nalezljivimi boleznimi, poskrbeti so morale za cepljenje otrok proti kozam, nadzorovanje babiške službe in zdravljenje občinskih ubožcev. Zakonodaja jim je nalagala tudi izpolnjevanje zdravstveno-sanitarnih predpisov pri pogrebi in prekopavanjih mrličev ter izvajanje mrliško-ogledne službe.⁴ Za vsa naštetá opravila bi danes potrebovali številčno močno ekipo najrazličnejših sodelavcev, ob koncu 19. stoletja pa so bile vse navedene naloge v veliki meri v pristojnosti ene same osebe – mestnega oziroma kasneje okrožnega zdravnika.

Na temelju državnega zdravstvenega zakona iz leta 1870 so posamezne avstrijske dežele v naslednjih dveh desetletjih sprejele vsaka svoj **deželni zdravstveni zakon**, Kranjska je to storila leta 1888. *Zakon z dne 24. aprila 1888, s katerim se uravnava zdravstvena služba v občinah, veljaven za vojvodino Kranjsko, brez deželnega stolnega mesta Ljubljane*⁵ je občinam naložil, da vsaka zase ali v povezavi s sosednjimi občinami organizirajo javno zdravstveno službo na svojem ali združenem ozemlju, ki se je po novem imenovalo zdravstveno okrožje. Razdelitev dežele Kranjske na zdravstvena okrožja, ki je sledila naslednje leto, na temelju razglasa deželne vlade v Ljubljani,⁶ je bila prva in edina takšna razdelitev v avstrijskih deželah do leta 1893. V veljavo je stopila 1. januarja 1890 in se uporabljala do izida nove (starojugoslovanske) zdravstvene zakonodaje na začetku 30. let 20. stoletja.⁷

Na Gorenjskem so bili ustanovljeni trije **zdravstveni okraji** (v Kranju, Radovljici in Kamniku) in enajst zdravstvenih okrožij; med njimi tudi zdravstveni okrožji v Škofji Loki in Železnikih. V prvega so bile, poleg občin Škofja Loka in Stara Loka, vključene še občine v Poljanski dolini brez žirovskega konca. To so bile pretežno hribovite občine Javorje, Oselica, Poljane in Trata (danes Gorenja

³ Državni zakonik, 1870, str. 125–132.

⁴ Državni zakonik, 1870, str. 126.

⁵ Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, 1888, str. 81–86.

⁶ Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, 1889, str. 14–36.

⁷ Kocjančič: Zdravniki in njih delo v okraju Kranj, str. 307.



Spodnji trg v Škofji Loki na prelomu iz 19. v 20. stoletje.
(SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 8)

vas), v katerih je ob popisu prebivalstva leta 1880 živel 15.889 oseb. Za okrožnega zdravnika v Škofji Loki je bil imenovan dr. Anton Arko, ki je to službo opravljal do leta 1908. Za njim sta jo prevzela dr. Karl Zakrajšek in dr. Ivan Hubad. V zdravstveno okrožje Železniki je bilo zajeto celotno območje Selške doline, ki je bilo razdeljeno med občine Selca, Železniki in Sorica. Šlo je za razmeroma veliko območje (20.885 ha), na katerem je takrat živel 7.718 prebivalcev.⁸ Mesto okrožnega zdravnika v Železnikih je ostalo prva leta nezasedeno, v tem času je nujne zdravniške posle opravljal dr. Arko iz Škofje Loke. Od leta 1894 do leta 1899 je kot okrožni zdravnik delal Janez Dominik in od leta 1901 do leta 1918 dr. Konstantin Hiersche, upokojeni c. kr. vojaški mornariški zdravnik.⁹

Zdravstveno okrožje je vodil posebej izvoljeni organ, t. i. zastop (odsek) zdravstvene občine, v katerem so bili predstavniki vseh političnih občin, ki so se združile vanj. Načeloval mu je voljeni načelnik, med člani je bil tudi okrožni zdravnik. Naloge zastopa so bile raznolike in jasno opredeljene. Skrbel je za preskrbo s potrebnimi zdravstvenimi potrebščinami, za katere so bile po določitih državnega zdravstvenega zakona zadolžene občine, izdelavo vsakoletnega proračuna prihodkov in odhodkov ter pokrivanje primanjkljaja, kadar bi bilo gospodarjenje negativno, ter za pospeševanje splošnih zdravstvenih koristi prebivalstva. Med drugim je moral poročati pristojnim političnim oblastem (občinam in okrajnemu glavarstvu) o zdravstvenih zadevah na terenu ter dajati predloge za ureditev zdravstvene službe in imenovanje potrebnega zdravstvenega osebja.¹⁰ Škofjeloškemu zdravstvenemu okrožju je do leta 1897 načeloval župan Valentin Sušnik, nato ga je, po vsej verjetnosti še istega leta, nasledil njegov sin

⁸ Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, 1889, str. 17–18.

⁹ Kocjančič: Zdravniki in njih delo v okraju Kranj, str. 311.

¹⁰ Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, 1888, str. 82–83.

Lovrenc Sušnik. Trditve ne moremo potrditi zaradi neohranjenosti arhivskega gradiva za ta čas, vendar se kot načelnik zdravstvenega zastopa v dokumentih omenja od leta 1902 dalje. Leta 1912 je funkcijo prepustil Josipu Guzelu, ki je ostal načelnik zdravstvenega okrožja Škofja Loka do leta 1930.¹¹

Služba okrožnega zdravnika

Vsako zdravstveno okrožje je imelo po enega **okrožnega zdravnika**. To mesto je smel zasedati le univerzitetno izobraženi zdravnik z avstrijskim državljanstvom in v bolnišnici opravljenim dveletnim sekundariatom, ki je bil večš slovenskega in nemškega jezika, fizično dovolj sposoben in moralno neoporečen. Na to mesto ga je imenoval deželni odbor na temelju javnega razpisa in na predlog zdravstvenega zastopa, s katerim je moralo soglašati tudi pristojno okrajno glavarstvo.¹² Služba okrožnega zdravnika je bila javna služba. V službenih zadevah je bil neposredno odgovoren politični oblasti svojega službenega okoliša, v vseh drugih uradnih zadevah pa neposredno deželnemu odboru. Okrožni zdravniki so bili dolžni vzdrževati dobre odnose z okrajnimi zdravniki in jim nuditi potrebna zdravstvena pojasnila, če so ti to želeli. Udeleževati so se morali sej občinskega odbora, in sicer s posvetovalnim glasom, kadar so odločali o zdravstvenih zadevah, ter sej zdravstvenega zastopa, kjer so poročali o zdravstvenih razmerah v svojem službenem okolišu. O slednjem so redno obveščali tudi pristojno okrajno glavarstvo in občinam še dodatno pomagali pri izdelavi statističnega letnega poročila. Njihovo delo je nadzoroval načelnik zdravstvenega zastopa in o morebitnih nepravilnostih obveščal okrajno glavarstvo.

O višini zdravnikove plače je odločal deželni odbor in pri tem upošteval pomen službe, ki jo je zdravnik opravljal, ter krajevne razmere na območju, kjer je služboval. Zneski so se gibali med 600 in 800 goldinarji letno, dodatno so bili okrožni zdravniki upravičeni še do starostnih doklad, pokojninskih in preskrbninskih dodatkov ter do povračila potnih stroškov za opravljene službene poti, ki so bile od njegovega bivališča oddaljene več kot štiri kilometre. Če je moral nadomeščati začasno manjkajočega zdravnika iz sosednjega zdravstvenega okrožja, mu je za to delo pripadalo še dodatno plačilo.¹³

Škofjeloški okrožni zdravnik dr. Anton Arko in njegove naloge

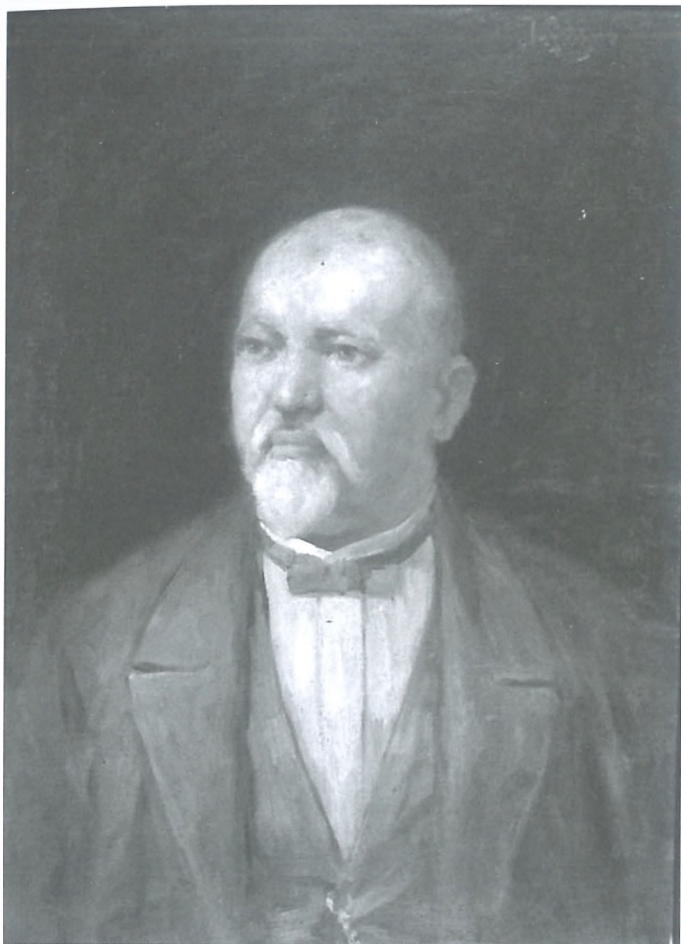
Za okrožnega zdravnika v Škofji Loki je zdravstveno okrožje leta 1890 predlagalo dr. Antona Arka,¹⁴ tedanjega zdravnika v mestu, ki se je edini prijavil na razpis. V Škofji Loki je služboval od leta 1877 dalje in je bil na začetku 90. let 19. stoletja edini zdravnik daleč naokoli, saj sta bili celotni Selška in Poljanska dolina takrat brez svojih zdravnikov. Podobno je bilo tudi drugje po Kranjskem, saj je iz statističnih poročil znano, da je na enega zdravnika leta 1881 odpadlo

¹¹ Košir: Od zdravstvenega okrožja do Zdravstvenega doma v Škofji Loki, str. 73.

¹² Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, 1888, str. 83.

¹³ Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, 1888, str. 85.

¹⁴ Dr. Anton Arko (28. 12. 1846–11. 8. 1908) izhaja iz Miklove hiše v Ribnici na Dolenjskem. Po gimnaziji v Ljubljani se je leta 1868 vpisal na medicinsko fakulteto na Dunaju in jo zaključil leta 1873. Naslednja tri leta se je v ljubljanski bolnišnici kot sekundarij pripravljaval na samostojno zdravniško delo. Službo mestnega in nato okrožnega zdravnika v Škofji Loki je nastopil 28. septembra 1877 in jo opravljal do smrti. Bil je tudi uradni zdravnik družbe, ki je na Kamniškem v Škofji Loki lomila in obdelovala kamen za gradnjo predorov in škarp nove železniške proge Jesenice–Gorica. Med letoma 1882 in 1896 je bil občinski odbornik, od leta 1896 do leta 1908 pa županov svetovalec. Bil je tudi dolgoletni predsednik škofjeloške čitalnice (povzeto po: Košir: Od zdravstvenega okrožja do Zdravstvenega doma v Škofji Loki, str. 74).



Portret dr. Antona Arka, olje na platnu. Portret je po fotografiji naslikal Arkov dobri čitalniški prijatelj Ivan Grohar leta 1909. (Hrani: Loški muzej Škofja Loka)

povprečno 5.150, leta 1890 pa kar 6.233 prebivalcev.¹⁵ Doktor Arko je imel svojo ordinacijo v Škofji Loki na Placu, danes je to Mestni trg 37.

Arkove službene zadolžitve se, potem ko ga je kot okrožnega zdravnika uradno potrdil deželni odbor, niso prav dosti razlikovale od nalog, ki jih je že do takrat opravljal kot mestni zdravnik. Na njegovih ramenih je namreč slonelo celotno izvajanje zdravstveno-policijskih ukazov v občini, ki so bili že naštetih na začetku tega prispevka. Nekaj njegovih nalog je še dodatno narekovalo *Službeno navodilo okrožnim zdravnikom na Kranjskem*,¹⁶ ki ga je deželna vlada izdala leta 1889 skupaj z razglasom o razdelitvi dežele na zdravstvene okraje. Navodilo je okrožnim zdravnikom naročalo, da morajo izvesti vsakoletno splošno cepljenje proti kozam, še posebno med šolsko mladino. Dr. Arko je učenke dekliških šol pri uršulinkah in učence mestne deške šole v Škofji Loki cepil vedno ob koncu šolskega leta ter pri tem vodil natančno evidenco cepljenih otrok in tistih, ki jih starši niso dali cepiti.¹⁷ Uspešno cepljenim je izdal spričevalo, seznam necepljenih pa posredoval občinski oblasti. Prav tako je bil dolžan zdraviti bolne ubožce; tako domače kot tiste iz drugih domovinskih občin, ki so se trenutno zadrževali v njegovem službenem okolišu ali so bivali v škofjeloški ubožnici. Načelnik zdravstvenega odseka mu je v ta namen vsako leto izročil seznam ubožcev, ki so bili upravičeni do zdravljenja in zdravil na občinske stroške. Prav tako je v svojem službenem okolišu pregledoval odganjance in jih zdravil, kadar je bilo treba. Opravljal je tudi mrliško-ogledno službo v mestu in nadzoroval druge (laične) mrliške oglednike v občini. Dajal jim je potrebna navodila in z njimi sodeloval pri ogledih pokojnikov, ki so umrli zaradi nasilne smrti, nalezljive bolezni ali zanemarjenega zdravljenja.¹⁸

Posebno poglavje njegovega dela je bila skrb za preprečevanje nalezljivih bolezni in obvladovanje razmer, kadar je bilo bolnikov veliko in so oblasti razglasile epidemijo. Preventivna služba je temeljila predvsem na poučevanju ljudi

¹⁵ Kocijančič: Zdravniki in njih delo v okraju Kranj 1888–1918, str. 308.

¹⁶ *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, 1889, str. 25–32, Priloga B.

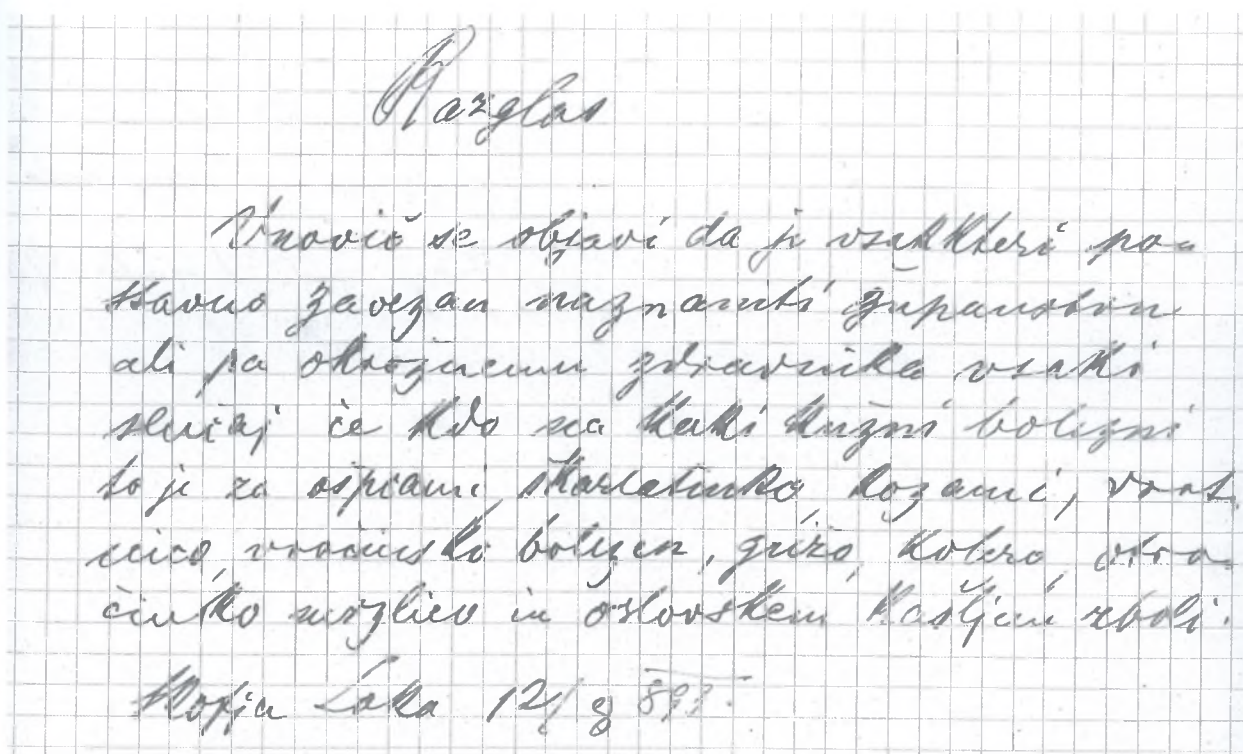
¹⁷ SI_ZAL_ŠKL/0168, t. e. 10, a. e. 525, Šolska kronika I (1878–1905); a. e. 526, Šolska kronika II (1906–1934); SI_ZAL_ŠKL/0165, t. e. 1, a. e. 4, Kronika zunanje dekliške šole, 1. del (1891–1906).

¹⁸ *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, 1889, str. 25–30; SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Zdravstvene in mrliške zadeve.

o vrstah nalezljivih bolezni, njihovih zunanjih znakov, načinov širjenja ter njihovi obveznosti, da mu sporočijo vsak primer nalezljive bolezni, ki bi jo zaznali v svojem okolju. Ker so bile higienske razmere pogosto pomanjkljive in vir okužb, je posebno pozornost posvečal nadzoru čistoče ter pri tem izkoristil vsako priložnost za pouk o ustrezni higieni bivališč, prenočišč za tujce, gostiln in obrtnih delavnic, še posebno mesarskih, strojarskih in podobnih, ki so predstavljale večjo nevarnost za onesnaženje okolja in izvor okužb.¹⁹

Ukrepi v primeru nalezljivih bolezni

Epidemije nalezljivih bolezni so bile ob koncu 19. stoletja stalnica po vsej Avstro-Ogrski, saj razen cepljenja proti kozam niso poznali drugih učinkovitih metod zdravljenja. Samo na Kranjskem, ki je takrat štela slabega pol milijona prebivalcev, so med letoma 1883 in 1890 zabeležili 287 epidemij nalezljivih bolezni, ki so zahtevale skoraj 3.500 življenj. Najpogostejše so bile epidemije koz, škrlatinke in tifusa, epidemija kolere je bila samo ena.²⁰ Tudi zato je bilo hitro in učinkovito ukrepanje okrožnih zdravnikov in lokalnih oblasti nujno potrebno. Prej omenjeno službeno navodilo ni le naročalo okrožnemu zdravniku, da nemudoma naznani vsak primer nalezljive bolezni, temveč tudi, da zdravstveno okrožje in pristojno okrajno glavarstvo takoj seznani s potrebnimi ukrepi za zajezitev ali vsaj omiljenje obsega epidemije. Ti ukrepi so vključevali izolacijo obolelih in po potrebi njihovo nastanitev v posebnih prostorih, ustrezno nego, zapiranje šol, prepoved sejmov, cerkvenih slovesnosti, plesov ipd. Torej, prav tako, kot to velja še danes, čeprav je vmes minilo več kot stoletje. Občine so



Razglas o obveznem prijavljanju primerov nalezljivih bolezni v občini Škofja Loka,
12. 8. 1893. (SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131)

¹⁹ Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, 1889, str. 28–29; SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Razni dopisi in normalije v zvezi z zdravstvom.

²⁰ Zupanc: Krain und seine öffentliche Gesundheit ..., str. 129.

morale na predlog okrožnega zdravnika priskrbeti razkužila in določiti osebe za razkuževanje. Razkužilne aparate so imele le redke med njimi; Škofja Loka ga je kupovala več kot dvajset let, čeprav so se lokalne oblasti ob vsaki epidemiji znova zavedale, da ga nujno potrebujejo, a o tem več v nadaljevanju prispevka. Kužnih mrličev ni bilo dovoljeno polagati na mrtvaški oder, temveč so jih morali takoj prepeljati v mrtvašnico in čim prej pokopati.²¹

Na temelju *Razglasila deželne vlade za Kranjsko z dne 17. januarja 1894*²² so spadale med nevarne nalezljive bolezni kolera, griža, črevesni tifus (mačuh, légar ali vročinska bolezen), pegasti tifus (rdečelisni légar), koze (osepnice, boginje), škrlatinka, ošpice (dobrci), rdečke (ruske), miliaria (epidemična milan-ska roža, prosenice), davica (vratnica), oslovski kašelj, trahom, meningitis in z živali na človeka prenosljive bolezni (steklina, smrkavost, vranični prisad). Raz-glas deželne vlade o razkuževanju pri nalezljivih boleznih iz leta 1887²³ je med-nje uvrščal še šen, bolezni v otroški postelji in pljučno sušico (tuberkulozo). Vsak primer naštetih bolezni je bilo treba takoj prijaviti županu občine, ki je nato obvestil okrajno glavarstvo, okrožnega zdravnika in če je šlo za šoloobveznega otroka, tudi vodstvo šole. V družinah so morali bolezen prijaviti družinski gospo-darji, v večstanovanjskih hišah njihovi lastniki, v službenih prostorih delodajalci, oskrbniki ali hišniki ter v krčmah in gostinskih prostorih lastniki ali zakupniki. Po službeni dolžnosti so bili k naznanjanju zavezani tudi zdravniki, ranocelniki, babice, mrliški ogledniki, duhovniki, učitelji in učiteljice. Sporočiti so morali ime in priimek obolelega, njegovo starost, naslov in za kakšno bolezen gre.

Epidemije nalezljivih bolezni v Škofji Loki med letoma 1880 in 1914

Podobno kot drugje na Kranjskem so bile nalezljive bolezni na širšem ob-močju Škofje Loke s Selško in Poljansko dolino v desetletjih pred prvo svetovno vojno stalno prisotne in so enkrat bolj drugič manj ogrožale tamkajšnje prebi-valstvo. Natančnih števil, ki bi poročale samo za škofjeloško območje, nimamo, vendar si lahko za predstavitev razmer pomagamo s podatki, ki jih za Okrajno glavarstvo Kranj navaja dr. Franc Zupanc v svoji študiji o javnem zdravstvu na Kranjskem med letoma 1881 in 1890.²⁴ Celotno škofjeloško ozemlje z obema dolinama je namreč spadalo pod omenjeno okrajno glavarstvo, v katerem je tvo-rilo kar 45 odstotkov vsega prebivalstva in od koder so prihajale glavne usmeri-tve, kako ravnati, kadar so območje ogrožale nalezljive bolezni.

a) Koze

Od 108 epidemij koz,²⁵ ki so razsajale na Kranjskem med letoma 1881 in 1890, so jih v Okrajnem glavarstvu Kranj zabeležili 18: osem v letu 1883, tri v

²¹ *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, 1889, str. 28–29.

²² *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, 1894, str. 7–10.

²³ *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, 1888, str. 59–60.

²⁴ Zupanc: *Krain und seine öffentliche Gesundheit vom Jahre 1881 bis inclusive 1890*, Ljubljana 1893.

²⁵ Črne koze (tudi osepnice ali variola) so človeška nalezljiva bolezen, ki jo povzroča virus va-riole. Bolezen se kaže v obliki gnojnih mehurčkov po telesu, zlasti po glavi in udih, spremlja jo vročina. Pri hujši obliki bolezni je smrtnost od 30- do 35-odstotna. Zapleti pri bolezni so značilne brazgotine, slepota in deformacije udov. Virusi se prenašajo kapljično, zlasti pre-ko kapljic iz ustne, nosne ali žrelne sluznice, ob kihanju ali kašljanju. Prenaša se tudi prek neposrednega stika z okuženimi telesnimi tekočinami ali predmeti (obleko). Za zdravljenje ni posebnega zdravila, učinkovito je le cepljenje (povzeto po: https://sl.wikipedia.org/wiki/Črne_koze).

letu 1888, šest v letu 1889 in eno leta 1890. Zahtevale so 188 življenj, umrljivost je bila 16,2-odstotna.²⁶

Strašno nadlogo, ki je leta 1883 zajela Škofjo Loko, popisuje kronika uršulinskega samostana, kjer je v tamkajšnjem penzionatu zbolelo več gojenk in dve redovnici. Bolezen je zahtevala dve žrtvi. Prva je bila samostanska dekla, ki so jo že ob prvih znakih bolezni osamili in premestili v t. i. Petrovo hišo poleg obzidja na samostanskem vrtu. V noči z velike sobote na veliko noč je za kozami umrla še gojenka Kristina Mally, edini otrok iz premožne celovške družine. Na posebno zahtevo okrožnega zdravnika so jo še isto noč prepeljali v mrliško vežico na starološko pokopališče, kar je dalo meščanom povod za najrazličnejše govorice. Številni so se začeli izogibati samostana, ker da so v njem že vse gojenke in redovnice okužene s kozami in da so jih že precej pokopali v velikonočni noči.²⁷

Najhujša je bila epidemija leta 1889, ki je zajela celotno škofjeloško območje. Bolezen se je najprej pojavila v občini Selca, kamor so jo s Tolminskega zanesli cigani. Poročilo navaja, da se je sredi decembra 1888 po vaseh v občini več dni potikala neka ciganka, ki jo je žandarmerijska patrulja nato prijela v Ševljah, jo pridržala in zatem izročila okrajnemu ranocelniku, da jo pregleda. Ker je bila okužena s kozami, so se začeli v naslednjih dveh tednih v štirih krajih v občini pojavljati prvi primeri obolelih oseb. Do prvega januarja 1889 je zbolelo 17 otrok, vsi so bili iz hiš, ki jih je obiskala ciganka. Medtem so se primeri koz pojavili tudi v občini Sorica, kamor so jih prav tako zanesli cigani. Ti so se potem, ko so jih pregnali s Tolminskega, v manjših skupinah razkropili naokoli in bolezen raznesli v Davčo, Podporezen, Sorico, Danje in Ravne ter preko Podlonka naprej po Selški dolini. Ko so se cigani umaknili iz Davče, so za seboj pustili težko bolnega otroka, ki je za posledicami koz kmalu zatem umrl in so morali za pokop poskrbeti domačini, prav tako za ciganko, ki je našla večni mir na pokopališču na Bukovici.²⁸

Na začetku februarja 1889 so o kozah poročali tudi iz občine Oselica v Poljanski dolini, kjer so prve primere bolezni zaznali sredi januarja, do 7. februarja pa je njihovo število naraslo na 12. Tudi tja so se razširile z bližnjega Tolminskega, kamor so domačini pogosto potovali. K širitvi bolezni je še dodatno pripomoglo zimsko vreme z obilico snega, ki je domačinom omogočalo spravilo lesa in oglja ter so se ob tem družili še več kot običajno.

Medtem ko se je bolezen v Selški dolini najbolj razširila januarja in februarja, ko je bilo okuženih 14 krajev v občinah Sorica, Selca in Železniki in je zbolelo 109 ljudi, od katerih jih je umrlo 22, največ v Sorici (18), je postala Poljanska dolina močno žarišče bolezni šele marca. V tem času so primere koz zaznali tudi v občini Škofja Loka. Potrjujejo jih redna tedenska poročila o številu bolnikov z nalezljivimi boleznimi, ki jih je škofjeloški župan Valentin Sušnik pošiljal Okrajnemu glavarstvu v Kranju na njihov ukaz z dne 26. decembra 1888. Koze se v poročilih omenjajo med 24. februarjem in 18. majem, zbolela sta dva moška in pet žensk.²⁹ Na celotnem škofjeloškem območju je bilo primerov precej več. Zupančevo poročilo navaja, da je med 6. februarjem in 5. aprilom 1889 v občinah Oselica, Javorje, Trata (danes Gorenja vas), Poljane in Škofja Loka za kozami zbolelo 91 oseb, 12 jih je umrlo. Na srečo ni bolezen nikjer pokazala izrazito zlovesče narave, sicer bi bilo število žrtev ob tedanjih bivanjskih razmerah še veliko večje. K ugodnejšemu razpletu je pripomogla tudi večja precepljenost, saj je bila umrljivost med cepljenimi bolniki veliko manjša kot med necepljenimi. V občini Sorica npr. jih je od 43 cepljenih bolnikov umrlo sedem (11 %), od 26

²⁶ Zupanc: *Krain und seine öffentliche Gesundheit ...*, str. 89.

²⁷ AUŠL, Samostanska kronika 1693–1891, str. 173.

²⁸ Zupanc: *Krain und seine öffentliche Gesundheit ...*, str. 99.

²⁹ SI_ZAL_SKL/0063, t. e. 131, Tedenska poročila o nalezljivih boleznih v občini Škofja Loka, 1889.

Bericht

über die wöchentliche Evidenzhaltung der infektiösen
Erkrankungen in der Gemeinde

Zu der Woche vom 24. März bis incl. 30. März 1889

Politischer Bezirk: Krainburg

Ortsgemeinde: Bischofslack

Anzahl der Erkrankten

Jeder's Namen

erkrankt nicht erkrankt

1 2 3

an Blattern

an Masern

an Scharlach

an Typhus

an Ruhr

an Cholera

an Halbsünnere / Diphterie

an Kindbettfieber

an Keuchhusten

zusammen

a) darunter Verstorbenen, Jugendliche

b) aus der früheren Woche

1 2 3

1 2 3

1 2 3

1 2 3

Tedensko poročilo o evidentiranih primerih
nalezljivih bolezni v občini Škofja Loka, 1889.
(SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 131)

necepljenih pa 11 (42 %).³⁰ Ob tem se seveda po-
stavlja vprašanje, ali so bili vsi »cepljeni« bolniki
resnično cepljeni, ker je bilo smrtnih primerov
med njimi še vedno veliko, ali so tako le poveda-
li njihovi svojci, vendar je v resnici bilo drugače.
Možno je tudi, da so bili cepljeni samo enkrat, kar
pa ni zadostovalo, da bi preživeli okužbo.

Po krajšem zatišju so se koze spet pojavile
maja 1889 ter nato še enkrat septembra in okto-
bra, obakrat v občinah Javorje in Poljane. Prvič
je zbolelo 12 oseb, dve sta umrli, drugič 28 oseb,
umrlo jih je pet. S Poljanskega se je bolezen za-
nesla v občino Železniki, kjer je od srede oktobra
do konca novembra zbolelo še 13 oseb, ki so vse
uspešno okrevale.³¹

Kasneje koze niso več povzročale težav,
kar potrjuje trditev dr. Zupanca, da so leta dol-
go prizanašale nekemu območju, potem ko so ga
enkrat temeljito okužile.³² K temu sta v precejšnji
meri pripomogla tudi večja ozaveščenost ljudi in
redno vsakoletno cepljenje, čeprav se »... ljudstvo
sploh, zlasti po nekaterih krajih, ne poslužuje te
dobrodelne naprave v onem obsegu, kakršnega
zahteva skrb za dobro zdravstveno stanje ob časih,
če bi zavladale prave kužne koze ...,«³³ kot beremo
v pozivu kranjskega okrajnega glavarja Pirca iz
leta 1904. V njem občine opominja, naj vložijo
vse napore, da bodo starši na cepljenje in kasnej-
ši pregled pripeljali vse za cepljenje primerne
otroke. To je bilo še toliko pomembnejše, ker so se
črne koze v tem letu z železničarskimi delavci iz
Makedonije zanesle na Hrušico pri Jesenicah in
naslednje leto na Bohinjsko Belo. Župan je mor-
al poskrbeti za primeren prostor izven šolskih
stavb, kjer je zdravnik cepil koze, za zapisnikarja
in, če ni mogel sam prisostvovati cepljenju, še za
svojega namestnika. Datum cepljenja je občinski
sluga večkrat zapored razglasil po mestu. Leta
1904 je cepljenje potekalo na soboto, 11. junija,
ob 2. uri popoldne v mestni hiši v Škofji Loki, ce-
pil je dr. Anton Arko. Pregledovanje cepljenih koz
je potekalo naslednjo soboto, čez štirinajst dni
pa je zdravnik pregledal in cepil še druge nece-
pljene otroke, ki so že obiskovali šolo. Uspešno
cepljenim je izstavil spričevalo. Na dan cepljenja
so morali starši otrokom temeljito umiti roke z
milom, vodo in špiritom ter jih obleči v svežo in

³⁰ Zupanc: Krain und seine öffentliche Gesundheit ..., str. 100.

³¹ Zupanc: Krain und seine öffentliche Gesundheit ..., str. 91.

³² Zupanc: Krain und seine öffentliche Gesundheit ..., str. 114.

³³ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Cepljenje koz 1904–1905, dopis Okrajnega glavarstva v Kranju, št. 13442, 26. 5. 1904.

snažno obleko. Starše, ki otrok niso pripeljali na cepljenje, je županstvo še enkrat opomnilo na dodatni rok in so jih, če se tudi takrat niso odzvali oziroma dokazali, da otrok iz opravičljivih razlogov ne more biti cepljen, naznanili okrajnemu glavarstvu.³⁴ Leta 1905 se je na tem seznamu znašlo osem otrok iz občine Škofja Loka, 12 iz občine Stara Loka in kar 36 iz občine Zminec.³⁵

b) Škrlatinka

Škrlatinka³⁶ je veljala za pogosto in smrtno nevarno bolezen. Samo na Kranjskem so med letoma 1883 in 1890 zabeležili 80 epidemij, ki so zahtevale 959 smrtnih primerov, še dvakrat toliko pa je bilo sporadičnih primerov bolezni, ki so se končali s smrtjo. Neslavno vodstvo je pripadlo Okrajnemu glavarstvu Kranj, kjer se je v epidemični obliki pojavila 15-krat in je obolelo 824 otrok. Za 214 od njih je bila bolezen usodna, kar je pomenilo 26-odstotno smrtnost. Na škofjeloškem je leta 1888 trikrat razsajala v občini Trata (Gorenja vas) in po enkrat v občinah Poljane in Javorje, kjer se je spet ponovila naslednje leto.³⁷ Takrat so jo zaznali tudi v okolici Škofje Loke. Več okuženih je bilo na začetku julija v vasi Pevno, zato je okrajni zdravnik dr. Edvard Šavnik iz Kranja vodstvu deške šole naročil, naj tamkajšnjim učencem do nadaljnjega ne dovolijo obiskovati pouka.³⁸ V večjem obsegu se je škrlatinka spet pojavila ob koncu šolskega leta 1894/95 med mestnimi in okoliškimi otroki. Po navodilih dr. Šavnika so izolirali vse učence deške šole, ki so prišli v stik z obolelimi.³⁹ Na zunanji dekliški šoli pri uršulinkah so celo predčasno zaključili šolsko leto, a ker bolezen tudi po počitnicah ni ponehala, so se gojenke vrnile v šolo šele 7. oktobra. Vendar ne za dolgo. Zaradi novih primerov škrlatinke so morali šolo ponovno zapreti 29. novembra, zaprta je ostala do 15. januarja 1896. V času epidemije je na zunanji dekliški šoli umrlo 13 učenk.⁴⁰

Epidemija se je na začetku decembra 1895 razširila tudi za zidove samostana med gojenke notranje uršulinske šole. Vodstvo je zdrava dekleta takoj poslalo domov, za obolele varovanke pa uredilo bolniške sobe v severnem krilu samostana, kjer so jih oskrbovale njihove matere in dve usmiljenki. Dve gojenki – Angela Debelak iz Ribnice in Concetta Pizzamiglio iz Kanfanarja v Istri – sta umrli.⁴¹

Vodstvo uršulinskih šol je želelo obnoviti pouk že na začetku januarja 1896, vendar jim okrajno glavarstvo tega ni dovolilo, saj je bilo splošno zdravstveno stanje v okolici, predvsem v bližnji občini Stara Loka, še vedno slabo. Zaprt je ostal tudi dekliški penzionat, nobena od gojenk se ni smela vrniti vanj, dokler so v njem še bivale obolele gojenke in dokler prostori niso bili temeljito razkuženi. Na dopis se je samostanska prednica M. Katarina Majhenič odzvala z novo prošnjo, v kateri je poudarila nevarnost, da bodo začeli starši gojenk prepisovati svoje hčere v druge zavode, če bo njihov ostal še naprej zaprt. Navedla

³⁴ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Cepljenje koz 1904–1905, občinski razglas, št. 1161/1904, 3. 6. 1904.

³⁵ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Cepljenje koz 1904–1905, priloga k občinskemu razglasu, št. 1300/1905, s. d.

³⁶ Nalezljiva bolezen, ki jo povzroča kapljična okužba z bakterijami škrlatinke in prizadene predvsem otroke. Bolezen spremljajo vnetje žrela, glavobol, vročina, pordel jezik in izpuščaj v obliki drobnih rdečkastih pik po vratu in zgornjem delu telesa. Po nekaj dneh vročina pade, izpuščaj zbledi, koža na dlaneh in stopalih se oluści. Bolezen zdravimo z antibiotiki (povzeto po: *Družinska zdravstvena enciklopedija*, str. 932).

³⁷ Zupanc: *Krain und seine öffentliche Gesundheit ...*, str. 108–109.

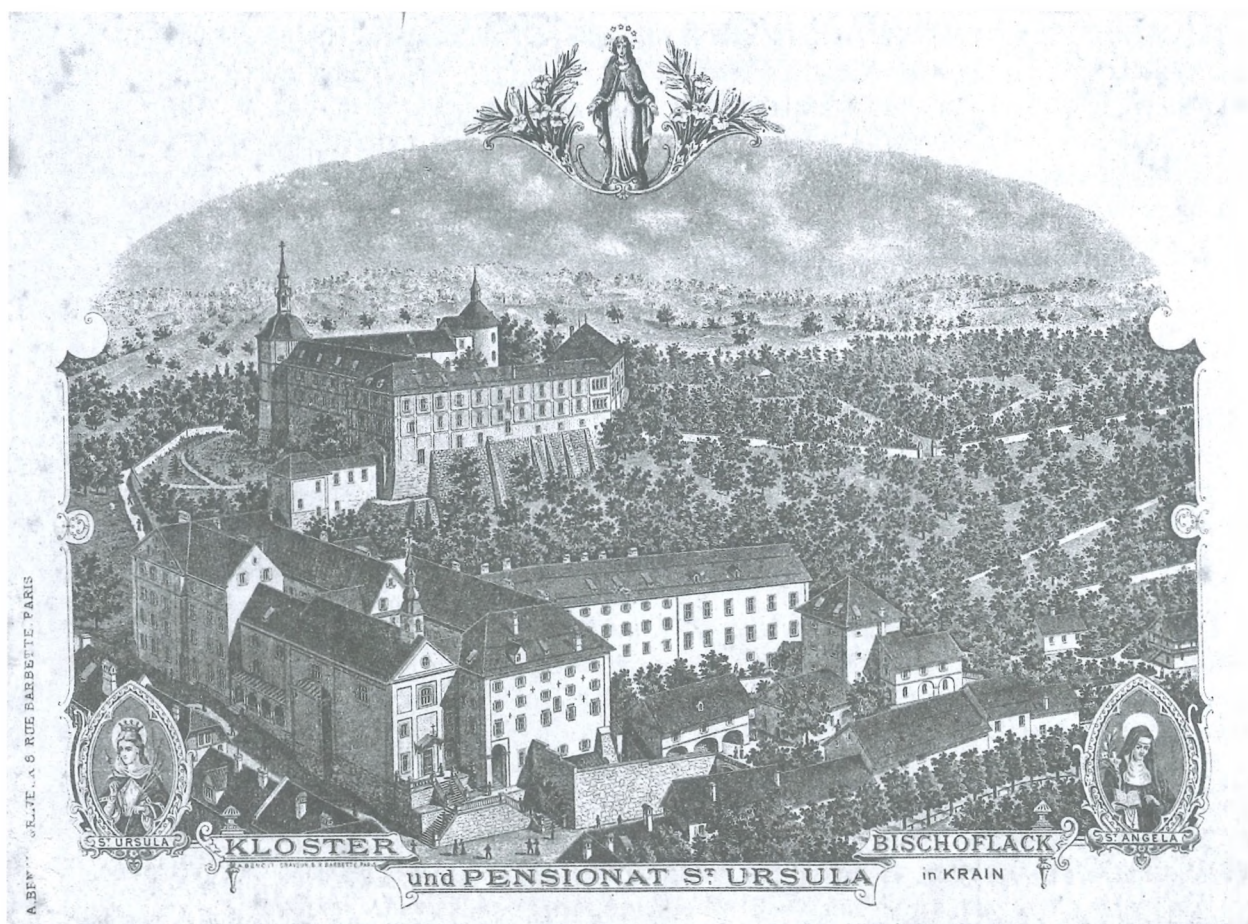
³⁸ SI_ZAL_ŠKL/0168, t. e. 10, a. e. 525, Šolska kronika I (1878–1905), šolsko leto 1890/91.

³⁹ SI_ZAL_ŠKL/0168, t. e. 10, a. e. 525, Šolska kronika I (1878–1905), šolsko leto 1894/95.

⁴⁰ SI_ZAL_ŠKL 165, t. e. 1, a. e. 4, Kronika zunanje uršulinske šole (kopija), str. 53, 55, 59.

⁴¹ AUŠL, Samostanska kronika 1891–1930, str. 72–73.

je, da bo zadnja obolela gojenka zapustila penzionat 13. januarja 1896. Tako dolgo so morali čakati zato, ker je bila pred njo dolga pot v Italijo, na katero je šla lahko le povsem zdrava. Vse druge prostore, ki so jih uporabljale obolele gojenke, so med tem že razkužili pod nadzorstvom dr. Arka. Dodala je še, da so v uršulinskem penzionatu že pred leti uredili posebno »mirno sobo« za običajne bolnice, vendar so jo le redko uporabljali. Takoj ko bi vreme dovoljevalo, pa bi se lotili ureditve posebnih bolnišničnih prostorov za potrebe epidemičnih obolenj. Kot vse kaže, je prednica s temi zagotovili le prepričala Okrajno glavarstvo v Kranju, da je s 15. januarjem 1896 spet dovolilo odprtje uršulinskih šol.⁴²



Uršulinski penzionat v Škofji Loki, kjer sta delovali zunanja in notranja dekliška šola. (SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 8)

V kasnejših letih so epidemije škrlatinke nekoliko pojenjale, vendar so morali kljub temu še nekajkrat za krajši čas zapreti zunanjo uršulinsko šolo. Vendar so se vsako leto pojavljali sporadični primeri bolezni. Enega takih (iz leta 1906) omenja okrožni zdravnik dr. Arko, ki pravi: »Obolel je v četrtek učenec II. razreda Bertel Čenčič, 7 let star otrok čevljarja, za znaki škrlatice ter so se danes pojavili karakteristični izpušaji škrlatice po životu. Tudi v vratu ima precej hudo vnetje in poleg tega je tudi že zmešan. Od kod da je dobil to bolezen, ni mogoče dognati. Mati pravi, da je sicer en mlajši brat zadnji čas imel spušaje po ustih,

⁴² AUŠL, Dopisi, razno, t. e. 25, dopis Okrajnega glavarstva v Kranju, št. 19722, 30. 12. 1895; prošnja prednice uršulinskega samostana v Škofji Loki, 6. 1. 1896; dopis Okrajnega glavarstva v Kranju, št. 56, 8. 1. 1896.

da je pa kmalu okreval. Da se ta bolezen ne bode dalje širila, se je zapovedalo sledeče naredbe v izvršitev:

- 1) Popolno izoliranje bolnika.
- 2) Dalje izoliranje postrežnice.
- 3) Razkuževanje posteljnega in telesnega perila ter izmetkov bolnika s 5 % karbolno kislino.

Bolnik se bode redno zdravniško obiskoval in bodo zdravstvene naredbe pod kontrolo mestnih stražnikov. Dr. Anton Arko, okrožni zdravnik.⁴³

c) Davica

Davica⁴⁴ se je v epidemični obliki pojavljala zelo redko, vendar zato toliko pogosteje v obliki posameznih primerov, ki so bili največkrat omejeni le na neko hišo ali manjše območje. Za bolezen je bilo namreč značilno, da ni izvirala iz velikih žarišč okužbe, temveč je bila razpršena povsod po deželi in je bila prisotna skozi vse leto. Vendar so statistični podatki pokazali, da se je v epidemični obliki pojavljala le v hladnejših mesecih. Veljala je za zelo nevarno bolezen, ki je za seboj puščala številne smrtne žrtve. Povprečna umrljivost na Kranjskem je bila v 80. letih 19. stoletja skoraj 33-odstotna. V tem času je za davico zbolelo okoli 6.200 oseb, večinoma otrok, od tega jih je v 36 epidemijah umrlo le 310 (5 %), ostalih 95 odstotkov pa kot sporadični primeri. Kranjsko okrajno glavarstvo je bilo po številu obolelih pod deželnim povprečjem, vendar so izstopala nekatera območja. Poznavalci takratnih zdravstvenih razmer so nasploh opazili, da se je bolezen na določenih območjih pojavljala veliko pogosteje kot kjer koli drugje. Na Škofjeloškem sta bili to občini Selca in Poljane. V epidemični obliki je leta 1883 pustošila po Škofjeloškem hribovju, naslednje leto dvakrat v Selški in enkrat v Poljanski dolini, leta 1886 spet po škofjeloških hribih in leta 1889 v občini Stara Loka.⁴⁵

Šolske kronike jo spet omenjajo v šolskem letu 1893/94. »Jeseni l. 1893 je v mestu in okolici davica nekoliko otroke mučila, kar pa ni motilo rednega pouka. Pomladi se je pa ta bolezen prikazala tudi v hribovskih vaseh in je kmalu tako razsajala, da je slavni c. kr. Okrajni šolski svet z razpisom od dne 4. maja 1894, št. 633, zapovedal, da naj se ustavi šolski pouk teh deklic ...,« beremo v kroniki zunanje uršulinske šole.⁴⁶ Umrlo je šest gojenk. Epidemijo omenja tudi kronika deške šole, ki navaja, da so morali zaradi bolezni oktobra 1893 izolirati vse dečke iz vasi Bodovlje in Vincarje.⁴⁷

Zdravstveni ukrepi so v primerih davice zahtevali takojšnjo osamitev bolnika in izogibanje vsem stikom z drugimi družinskimi člani oziroma sostanovalci v hiši. Obolelemu je lahko stregla le ena oseba. Ko je bolezen minila, so morali prostore, obleko, posteljnino in druge predmete, s katerimi je prišel oboleli v stik, temeljito prezračiti in razkužiti. Če je bolnik umrl, so ga morali takoj prepegljati v mrliško vežico in čim prej pokopati.

⁴³ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Bolezni in ukrepi proti njim: škrlatinka, 1890–1909.

⁴⁴ Davica (tudi difterija) je akutna bakterijska bolezen zgornjih dihalnih poti, pri kateri se pojavijo bolečine v žrelu, vročina, psevdomembranske obloge na tonzilah, v žrelu in/ali sapniku. Dihanje in požiranje sta oteženi. Bolezen se prenaša kapljično ob kašljanju in kihanju, lahko tudi prek predmetov in živil. Izvor okužbe je bolnik ali prenašalec brez simptomov. Bakterija se razmnožuje v žrelu; resne zaplete povzroča toksin, ki ga sprošča v kri. Do odkritja cepiva v 30. letih 20. stoletja je veljala za zelo nevarno otroško bolezen z veliko smrtnostjo. Hude oblike davice zdravimo z antitoksinom (povzeto po: *Družinska zdravstvena enciklopedija*, str. 190; <https://sl.wikipedia.org/wiki/Davica>).

⁴⁵ Zupanc: *Krain und seine öffentliche Gesundheit ...*, str. 113–115.

⁴⁶ SI_ZAL_ŠKL 165, t. e. 1, a. e. 4, Kronika zunanje uršulinske šole (kopija), str. 42.

⁴⁷ SI_ZAL_ŠKL/0168, t. e. 10, a. e. 525, Šolska kronika I (1878–1905), šolsko leto 1893/94.

Dr. Antona Arka so pogosto klicali k bolnikom z davico, tako tudi, ko je obolel učenec deške ljudske šole Johan Omejc. Že nekaj časa je tožil za bolečinami v grlu, ki so postale tako hude, da je šolski upravitelj poslal po zdravnika, ki je ugotovil davico. Nemudoma je morala v šolo gospodinja Jera Pegam, pri kateri je učenec stanoval med šolskim letom, da je dobila ustrezna zdravniška navodila, kako ravnati z obolelim. Vsem drugim otrokom, ki so stanovali pri njej, do nadaljnjega ni bilo dovoljeno hoditi v šolo.⁴⁸ Primer se je zaradi hitre zdravniške intervencije dobro končal, veliko slabše pa verjetno drugi, ko so dr. Arka klicali k vnukinji Pavla Oblaka iz predmestja Trata. Šestletna bolnica je živela z dedkom in babico ter bila bolna že nekaj dni. Ker se je stanje zadnje štiri dni slabšalo, sta poklicala zdravnika, ki je ugotovil, »...da boleha otrok za vratnico, in sicer je ista že na taki stopnji, da injiciranje antitoksina ne bi nikakor več pomagalo. Krivda zadane vsekakor okolico, katera ni pravočasno klicala zdravnika. To je velika malomarnost, katera zasluži velike graje,« je še zapisal v poročilu in občinskemu redarju naročil, naj v primeru dekličine smrti, preveri, ali so stari starši izvedli vse zaukazane ukrepe.⁴⁹

*Školsno srejsko predstojnistvo
 Poročilo namomnim da je umrl za voljo bolezni
 vratnice Lovrenc Kalan star 6 let in za voljo
 bolezni vratnice so bolni Tomez star 10 let Micko
 stara 9 let Koelan in France Zvolšek star 10 let
 vsi vas Bodule D. st 2
 Škofja Loka 4 oktober 1893
 Jozé Perko
 meriški oglednik*

Poročilo o smrti šestletnega Lovrenca Kalana iz Bodovelj, ki je umrl za davico (vratnico), 1893. (SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131)

d) Ošpice

Ošpice⁵⁰ so se v lokalnih okoljih povsod po Kranjskem pojavljale zelo pogosto, vendar v epidemičnih oblikah samo v posameznih letih. Najpogostejše so bile pozimi in spomladi. Kljub veliki obolevnosti je bila smrtnost nizka, v

⁴⁸ SI_ZAL_ŠKL/0168, t. e. 28, a. e. 798, dopis Okrajnemu glavarstvu v Kranju, št. 15/1888–89.

⁴⁹ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Bolezni in ukrepi proti njim: davica, dopis št. 1816/1906.

⁵⁰ Ošpice (lat. morbilli) so zelo nalezljiva virusna bolezen, ki prizadene predvsem otroke in se širi kapljično z okuženimi izločki iz ust in nosu. Prenaša se lahko neposredno ali posredno s kihanjem in kašljanjem. Bolezen se začne z vročino, nahodom, vnetimi očmi in kašljem. Po treh do štirih dneh se pojavi izpuščaj, ki postopoma pokrije celotno telo. Čez nekaj dni začne bledeti in simptomi pojenjajo. Najpogostejši zapleti so okužbe ušes in prsnega koša, včasih tudi driska in bruhanje. Bolezen preprečujemo s cepljenjem (povzeto po: Družinska zdravstvena enciklopedija, str. 690–691; <https://sl.wikipedia.org/wiki/Ošpice>).

povprečju sta umrla le okoli 2 odstotka vseh obolelih. V kranjskem okrajnem glavarstvu so jih v desetletju 1881–1890 v takšni obliki zabeležili devetkrat, epidemiji leta 1887 in 1890 sta zajeli tudi občine v škofjeloškem sodnem okraju.⁵¹ Zaradi večjega števila obolelih so morali na deški ljudski šoli v Škofji Loki 4. februarja 1887 najprej prekiniti pouk v prvem in v naslednjih dneh še v ostalih treh razredih.⁵² Zaporu je odredil c. kr. okrajni zdravnik dr. Ignacij Mally in je veljala, dokler niso ošpice povsem ponehale. Pouk se je spet lahko začel šele 7. marca. O obsežnosti epidemije govori poročilo vodstva šole, ki navaja, da je v prvem razredu zbolelo 55, v drugem 18, v tretjem 17 in v četrtem pet učencev, skupaj 95.⁵³ Nova epidemija leta 1890 je mestu prizanesla, vendar je prizadela občini Selca in Poljane. Ponovno je bolezen v Škofji Loki razsajala leta 1896, v uršulinskem penzionatu je zbolelo več gojenk. Tiste z lažjo obliko so nemudoma poslali domov, druge obolele pa izolirali v prostorih samostanske pralnice. V smrtni nevarnosti je bila samo ena gojenka, a je preživela.⁵⁴ O novih primerih ošpic so šolske kronike spet poročale spomladi 1909. Na deški šoli je med 20. in 27. aprilom zbolelo okoli 12 odstotkov vseh učencev, 5 odstotkov so jih morali izolirati.⁵⁵ Podobno je poročalo vodstvo zunanje deklinške petrazrednice pri uršulinkah, ki je mestnemu uradu v Škofji Loki do 6. maja posredovalo imena 46 obolelih otrok.⁵⁶

e) Tifus

Tifus⁵⁷ je od nekdaj veljal za bolezen, ki so jo pogojevale slabe higienske razmere. V primerjavi z nekaterimi drugimi nalezljivimi boleznimi, ki so se širile iz žarišča okužbe in se v ugodnih pogojih močno razširile, so bili primeri tifusa avtohtoni in odvisni od lokalnih higienskih razmer, ustrezne preskrbe s čisto pitno vodo in urejene kanalizacije. Na Kranjskem so med letoma 1881 in 1890 zabeležili 78 epidemij tifusa, v katerih je zbolela 3.101 oseba, umrlo jih je 353 oziroma vsak deveti oboleli. Okrajno glavarstvo Kranj je bilo po pojavnosti bolezni v samem vrhu razpredelnice. Epidemija se je tu pojavila 15-krat, zbolelo je 377 oseb, umrlo 54 (14,32 %).⁵⁸ Na območjih znotraj glavarstva, kjer se je tifus pojavljal leto za letom, je neslavno vodstvo pripadalo škofjeloškemu sodnemu okraju. Prednjačili sta predvsem občini Škofja Loka in Stara Loka, kjer je bolezen v epidemični obliki razsajala v letih 1883, 1884, 1885, 1886 (dvakrat) in 1887 (štirikrat). Leta 1884 je izbruhnila tudi v občinah Sorica in Železniki.⁵⁹ Da sta si škofjeloška in starološka občina zaslužili javno grajo člana deželnega zdravstvenega sveta dr. Zupanca, je mogoče pripisati izredno slabim higienskim razmeram v mestu in okolici, vendar so bila jedro vsega neurejena gnojišča in

⁵¹ Zupanc: *Krain und seine öffentliche Gesundheit ...*, str. 111–112.

⁵² SI_ZAL_ŠKL/0168, t. e. 10, a. e. 525, Šolska kronika I (1878–1905); t. e. 28, a. e. 798, dopisi št. 51, 55, 58–61, 65/1886–87.

⁵³ SI_ZAL_ŠKL/0168, t. e. 28, a. e. 798, dopis št. 65/1886–87, 8. 3. 1887.

⁵⁴ AUŠL, Samostanska kronika 1891–1930, str. 74.

⁵⁵ SI_ZAL_ŠKL/0168, t. e. 10, a. e. 526, Šolska kronika II (1906–1934), šolsko leto 1908/09.

⁵⁶ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Bolezni in ukrepi proti njim: ošpice.

⁵⁷ Trebušni tifus je akutna infekcijska bolezen, ki jo povzroča bakterija salmonela. Prenaša se z uživanjem hrane in vode, ki je onesnažena z iztrebki okužene osebe. Bolezen se začne s hudim glavobolom, visoko vročino (zato so jo v preteklosti imenovali vročinska bolezen), izgubo teka, splošno slabostjo, napihnjenostjo trebuha in zaprtjem, ki mu kmalu sledi driska. Po desetih dneh se lahko na koži pojavijo rožnate pege (rozeole). Če bolnik ne prejme ustreznega zdravljenja, lahko simptomi trajajo več tednov ali mesecev in se v najslabšem primeru končajo s smrtjo. Za zdravljenje se danes uporabljajo antibiotiki (povzeto po: *Družinska zdravstvena enciklopedija*, str. 948–949; https://sl.wikipedia.org/wiki/Trebušni_tifus).

⁵⁸ Zupanc: *Krain und seine öffentliche Gesundheit ...*, str. 118.

⁵⁹ Zupanc: *Krain und seine öffentliche Gesundheit ...*, str. 117–119.

gnojnica, ki je zastajala oziroma se je zlivala po mestnih in primestnih dvoriščih. Ne smemo namreč spregledati dejstva, da so številni meščani ob popoldnevih, ko so zaprli vrata svojih trgovin in delavnic, tudi po malem kmetovali na njivah okoli mesta. To potrjujejo popisi prebivalstva, kjer je natančno naštet, koliko in katere živali so bile pri hiši. Skoraj pri vsaki drugi hiši so imeli kakšno kravo, vola ali konja, ponekod tudi prašiča ali drobnico. Zato je bilo po dvoriščih toliko gnoja in gnojnice, ki sta pronicala v tla in zastrupljala podtalnico, smrad pa je kužil ozračje. Težavo bi učinkovito rešila napeljava vodovoda in kanalizacije, o čemer pa občinski vodstvi takrat še nista razmišljali, vendar so se napeljave vodovoda lotili na začetku 20. stoletja, ko je dobila Škofja Loka tudi novo, sodobno klavnico. Do takrat so se z vodo oskrbovali iz mestnih vodnjakov in hišnih zajetij. Nov vodovodni sistem je v veliki meri pripomogel, da se je tifus v naslednjih letih pojavljal samo še posamično in so zapisi o njem povsem izginili v šolskih kronikah.



Kopanje jarka za napeljavo mestnega vodovoda na Spodnjem trgu v Škofji Loki leta 1902. (SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 12)

Zaradi epidemije tifusa v Stari Loki je kranjsko okrajno glavarstvo 3. novembra 1885 prepovedalo obiskovanje pouka za vse učence deške ljudske šole v Škofji Loki, ki so bili doma iz vasi Stara Loka, Binkelj, Vešter in Trnje. Prepoved je veljala, dokler ni vročinska bolezen povsem ponehala. K pouku so se lahko spet vrnili 21. novembra, potem, ko se je kranjski okrajni zdravnik dr. Ignacij Mally osebno prepričal, da bolezni ni več.⁶⁰ Podobna prepoved je za učence iz predmestja Karlovec veljala oktobra 1894.

Tifusno obolenje je večkrat našlo pot tudi za zidove uršulinskega samostana in tamkajšnjih dekliških šol. Ker je bilo uršulinsko šolstvo v Škofji Loki po

⁶⁰ SI_ZAL_ŠKL/0168, t. e. 10, a. e. 525, Šolska kronika I (1878–1905); t. e. 28, a. e. 797, dopisi št. 30, 38, 41/1885–86.

kakovosti poznano daleč naokoli, je vse več premožnih družin želelo tu šolati svoje hčere, kar je povzročalo prezasedenost penzionata in slabšanje higienskih razmer. V takšnih pogojih je bil izbruh bolezni samo vprašanje časa. Prineslo ga je leto 1891. Prve primere tifusa so zaznali konec marca, tem so kmalu sledili novi. Dekleta, ki niso kazala znakov bolezni, je vodstvo šole nemudoma poslalo domov, kjer pa so številne prav tako zbolele, dve sta celo umrli. Ker so se razmere v samostanu aprila in maja še vedno slabšale in je epidemija dobivala vse bolj zlovešč značaj, je Okrajno glavarstvo v Kranju 29. maja 1891 izdalo posebna navodila, v katerih je odredilo ukrepe za zaježitev bolezni. Za nadzor nad izvajanjem sta bila zadolžena okrožni zdravnik dr. Arko in okrajni zdravnik dr. Šavnik. Navodila so določala:

- 1) *Obolele brezpogojno izolirati in jim zagotoviti negovalno osebje, ki ne sme imeti drugih zadolžitev.*
- 2) *Vsa stranišča, bolniške sobe in bolnikove izločke razkužiti na predpisan način.*
- 3) *Osebo in posteljno perilo obolelih po uporabi namočiti v 5-odstotno karbolno raztopino.*
- 4) *Pitno vodo pred uporabo obvezno prekuhati.*
- 5) *Notranja dekliška šola ostaja zaprta, v penzionat se brez posebnega dovoljenja ne sme sprejeti nobene gojenke, ki je bila ob izbruhu epidemije odpuščena domov.⁶¹*

O izvajanju ukrepov je moral dr. Arko čez osem dni poročati okrajnemu zdravniku dr. Šavniku, ki bi odredil dodatne ukrepe, če bi bilo treba. Zaradi bolezni v samostanu je 30. maja prepovedal tudi pouk na zunanji uršulinski šoli,



Mestni trg v Škofji Loki s kužnim znamenjem na desni, kmalu po letu 1900.
(SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 8)

⁶¹ AUŠL, Dopisi, razno, t. e. 25, dopis Okrajnega glavarstva Kranj, št. 6313, 29. 5. 1891.

saj so obolevale tako gojenke kot učiteljice. Pouk je spet stekel 8. junija. Za uršulinsko kronistko je bila bolezen božja kazen. Vendar bi bil dr. Šavnik drugačnega mnenja, če bi ga vprašali. Ko si je po končani epidemiji ogledal prostore, v katerih so bivale gojenke notranje uršulinske šole, je zgrožen zaključil, da bi jih zagotovo zaprli, če ne bi uršulinke medtem kupile škofjeloškega gradu, kamor so v naslednjih letih preselile del šolske dejavnosti. Po podatkih iz kronike so za tifusom umrle štiri gojenke in ena negovalka.⁶²

Oktobra 1894 se je tifusu v Škofji Loki pridružila še griža. Dr. Arko je takoj ukrepal in zaukazal obvezno prijavljanje bolnikov, njihovo odstranitev in izolacijo, obvezno razkuževanje njihovih izločkov z apneno vodo ter prekuhavanje in zračenje osebnega in postelnega perila. Ljudi je še dodatno posvaril pred uživanjem nezrelega sadja in šolarjem iz okuženih hiš prepovedal obiskovanje pouka. Ukrepe je občinski sluga še isti dan razglasil po mestu in pred kapucinsko cerkvijo.⁶³

f) Kolera

V obravnavanem obdobju je kolera⁶⁴ razsajala po Kranjskem le enkrat (1886), vendar ni prizadela škofjeloškega območja in se je izognila tudi drugim delom kranjskega okrajnega glavarstva. Vendar so se je kljub temu zelo prestrašili, kot vsakič dotlej, ko so začeli časopisi poročati o njej v kateri od bližnjih evropskih držav. Zaradi velike smrtnosti, ko je umrl vsak drugi bolnik, so se je upravičeno bali in zato hiteli sprejemati najrazličnejše preventivne ukrepe. Ko se je bolezen poleti 1884 pojavila v Marseillu, je kranjsko okrajno glavarstvo takoj razposlalo občinam navodilo o obveznem prijavljanju tujcev, ki so prišli iz južne Francije in Španije ter so bivali v hotelih, penzionih in drugih prenočiščih. Zdravnike in lastnike je zadolžilo, naj poskrbijo za zdravstveni nadzor nad njimi, kar je pomenilo tridnevno opazovanje osebe in ustrezno ukrepanje v primeru bolezni. Če bi se ta pojavila pri katerem od njih, bi ga morali takoj izolirati, mu priskrbeti ustrezno nego in po končanem zdravljenju poskrbeti za razkuževanje.⁶⁵ Nekaj dni zatem so občinam poslali še dodatni ukaz, da morajo vsi posestniki potresti stranišča in gnojišča s karbolnim prahom. Če bi se ljudje ukrepu izogibali, ga je morala na njihove stroške opraviti občina.⁶⁶ Meščane je na ustrezno čistočo pitne vode, stanovanj in stranišč ponovno opozoril dopis kranjskega okrajnega glavarja z 10. julija 1885,⁶⁷ ko se je kolera, ki se je razširila iz Španije, že nevarno približala mejam Avstro-Ogrske. Prve primere bolezni so še istega leta zaznali v Trstu, kamor so jo najverjetneje zanesle ladje iz Benetk. Prava epidemija se je začela junija in julija 1886 v Trstu in na Reki ter se kmalu

⁶² AUŠL, Samostanska kronika 1683–1891, str. 191.

⁶³ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Bolezni in ukrepi proti njim: tifus in griža, razglas št. 1550/1894.

⁶⁴ Kolera je akutna nalezljiva okužba tankega črevesa, ki jo povzroča bakterija kolere. Za bolezen so značilne obilne vodene driske in bruhanje, ki lahko v težkih primerih privedejo do smrti zaradi dehidracije. Izgubo tekočine povzroči toksin, ki ga v črevesju tvori bakterija kolere. Okužbo vedno povzroči uživanje okužene hrane in vode. Bolezen zdravimo z nadomeščanjem izgubljene tekočine (s pitjem vode z dodatkom rehidracijske soli) in antibiotiki. Cepivo proti koleri sicer obstaja, vendar ni posebno učinkovito. Kolere se je prijel vzdevek »modra bolezen«, saj se barva bolnikove kože zaradi hude izgube tekočine spremeni v modrikasto-sivo (povzeto po: *Družinska zdravstvena enciklopedija*, str. 450–451; <https://sl.wikipedia.org/wiki/Kolera>).

⁶⁵ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Bolezni in ukrepi proti njim: kolera, dopis Okrajnega glavarstva v Kranju, št. 7041, 9. 8. 1884.

⁶⁶ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Bolezni in ukrepi proti njim: kolera, razglas Mestne občine Škofja Loka, št. 939/1884, 17. 9. 1884.

⁶⁷ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Bolezni in ukrepi proti njim: kolera, dopis Okrajnega glavarstva v Kranju, št. 5933, 10. 7. 1885.

razširila v okoliške dežele in na Balkan. Iz Istre in z Reke se je razširila tudi na Kranjsko, najprej v Loški potok in nato na Ig, Vrhniko, v Veliko Ligojno, ljubljansko Prisilno delavnico, Griblje pri Črnomlju, Glince in Podsmreko.⁶⁸

Kranjsko okrajno glavarstvo ob izbruhu epidemije ni izgubljalo časa in je že 16. junija 1886 razposlalo občinam na svojem območju vprašalnik o izvajanju zaukazanih preventivnih ukrepov proti koleri. Škofjeloški župan Valentin Sušnik je v odgovoru sporočil, da so na seji občinskega sveta, ki je potekala 25. junija, izvolili zdravstveno komisijo, ki bo v naslednjih dneh pregledala higienško stanje po hišah in dvoriščih v mestu, poskrbela za periodično razkuževanje stranišč in druge preventivne ukrepe. Vanjo so bili poleg dr. Antona Arka, ki je bil član po funkciji, izvoljeni Avgust Sušnik, Anton Gaber in Andrej Slabnik. Za zasilno bolnišnico naj bi začasno uporabili stavbo v predmestju Studenec in v bližini reke Sore (ob Grabnu) naj bi postavili še dodatno leseno barako. Glede potnikov, ki bi bolni pripotovali z vlakom v Škofjo Loko, je pripomnil, da so železniško direkcijo že večkrat prosili, da bi jim v te namene prepustila kurilnico na železniški postaji na Trati in da se pogovarjajo tudi z občino Stara Loka, da bi v bližini postaje naredili zasilno bolnišnico.⁶⁹

Prej omenjena zdravstvena komisija si je higienske razmere v mestu ogledala 21. julija 1886 in naletela na skrb vzbujajoče stanje, ki je v vsem potrjevalo ugotovitve dr. Zupanca, omenjene pri epidemijah tifusa. Od 131 hiš, ki jih je obiskala, je pomanjkljivosti našla pri vsaki četrti (33). Najpogostejše nepravilnosti so bile pomanjkljivo narejene ter velikokrat nepokrite in prepolne greznice in gnojne jame, zamašeni ali neustrezno izpeljani odtočni kanali (kloake), kupi gnoja in gnojnice, ki je zastajala na dvoriščih oziroma se razlivala naokoli, včasih tudi na ulico ali sosednje vrtove, smrad, ki se je širil naokoli ipd. Če so se pri hiši ukvarjali z mesarsko ali strojarsko obrtjo, so se pridružile še druge pomanjkljivosti. Z dvorišča strojarja Kržišnika se je širil nadležen vonj po neposušeni koži in odpadkih, od mesarja Hafnerja smrad po krvi, ki je motil lastnico sosednje hiše, na ganku Funtkove hiše so sušili čreva za klobase, čeprav so bila na to stran obrnjena tudi stranišča iz sosednjih hiš in je stanje kar klicalo k izbruhu nalezljive bolezni. Komisija je vse nepravilnosti skrbno popisala in lastnikom odredila, kaj morajo storiti.⁷⁰ Škoda je le, da nimamo kasnejših poročil, ki bi razkrili, koliko so lastniki upoštevali odredbe in poskrbeli za sanacijo pomanjkljivosti.

Ko je kolera leta 1887 razsajala po južni Italiji in leta 1902 v Egiptu, je deželna vlada spet zaukazala izvajanje ukazov, še posebno razglasa z dne 13. avgusta 1886, s katerim je razglasila *Poučilo o koleri*.⁷¹ Občine so morale spet aktivirati zdravstvene komisije, da so pregledale vse stanovanjske hiše v občini in poročale o higienskih razmerah v njih, morale so poskrbeti za čistočo tal in regulacijo odvoza smeti, še posebno tam, kjer so občani zajemali pitno vodo. Vse naprave za oskrbo s pitno vodo si je občasno ogledal okrožni zdravnik in pri tem preveril kakovost vode v njih in ob ugotovljenih pomanjkljivostih takoj ukrepal. Občine so morale poskrbeti tudi za nadzor in izolacijo zdravstveno sumljivih oseb, zagotoviti zasilne bolnišnice ter jih opremiti vsaj z najnujnejšo opremo za bolniško nego in razkuževanje ter nosili.⁷² Dr. Arko je na glavarjev dopis odgovoril 18. avgusta 1902 in zapisal, da so vso potrebno opremo že nakupili, težavo so imeli le z iskanjem prostora za izolirno bolnišnico. Dodal je še, da dosledno nad-

⁶⁸ Keber: *Čas kolere*, str. 165.

⁶⁹ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Bolezni in ukrepi proti njim: kolera, odgovor občine Škofja Loka, št. 718/1886, 26. 6. 1886.

⁷⁰ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Bolezni in ukrepi proti njim: kolera, zapisnik o sanitarnem ogledu hiš v Škofji Loki, 21. 7. 1886.

⁷¹ *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, 1886, str. 48–63 in ponovno 1892, str. 18–37.

⁷² SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Bolezni in ukrepi proti njim: kolera, dopis Okrajnega glavarstva v Kranju, št. 19545, 13. 8. 1902.

Kmetijsko-kemijsko preskušališče
za Kranjsko v Ljubljani.

CERTIFIKAT.

Šte. nunt. 3074.

Freskušnja vode

kteo je dne 19.

januarja 1906

poslal o

Mestno skupnino v

Škofjiloki

z znakom

pod imenom Voda iz vodnjaka na Spodnjem trgu poleg cerkve - katara
se je vrsta proti škrlatnemu vodnjaku.

je pokazala naslednje:

Rezultati:

Da voda ima v 1 litru:

Skupnega ostanka (pri 120°C) 1.1538 gramov

Epurirana pri 100°C 0.5910 "

Skupnega ostanka 0.5828 "

Kloridov (kol. klorov majhni računom) 0.0084 "

Amonijaka (s. Nesslerjevim reagansom) vidna reakcija

Colihov kislin (s. difenilaminom) jedra vidni sledovi

Colihov sestavek (s. jodcinhorim škrobom) 0. -

Da ohranja (oksidacija) organskih snovi v 1 litru vode je bilo potreba

13.5 mg kalijevega permanganata.

Bakteriološka preskušava je odgnala nad 10.000 bakterij v

1 cm³, med njimi mnogo pujskih bakterij.

Glavni vodi: mehko klorid (mehka); ima pa nekaj nečistoč, ki ji

iz raztopin organskih snovi; v vodi je tudi nekaj infuzije.

Barva : brezbarvna, se stopi na zraku postane mehka.

Zuh : neprimerno, imidij

Okus : nenavadno (lj).

Opombe:

Se preskušnja sledi da je preskušana voda s. gnilobnim pristoki

infuzirana ta za pitje neprimerno.

Guljana, dne 19. januarja 1906.



Certifikat o analizi vode iz vodnjaka
na Spodnjem trgu v Škofji Loki, 1906.

(SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 131)

zorujejo prebivalstvo, da bi se v primeru suma ali pojava nalezljive bolezni pravočasno odzvali, in da redno pregledujejo kakovost vode v mestnih vodnjakih. Vodovodno omrežje je bilo tik pred zagonom, gradnja nove klavnice v teku, poskrbeli so tudi za nabavo zasilnega razkuževalnega aparata.⁷³ Nova navodila okrajnega glavarstva so spet začela prihajati leta 1910, ko se je kolera pojavila v južni Italiji, Rusiji in na Ogrskem, ter leta 1913, ko je razsajala na Balkanu.

g) Jetika

V primerjavi z drugimi nalezljivimi boleznimi, ki so se pojavljale in izginjale, bile enkrat uničevalne in naslednjič prizanesljivejše, je bila tuberkuloza – jetika ali sušica, kot so ji tudi rekli, stalno prisotna, kot tih, zlovešči duh, ki je neusmiljeno prežal na vsakem koraku in iskal nove žrtve. Najpogostejša je bila pljučna tuberkuloza, vendar se je bolezen pojavljala tudi v drugih oblikah, ki so napadale kosti, kožo, limfni sistem, sečila in osrednje živčevje. Dolgo so mislili, da gre za dedno bolezen, ker so poleg staršev zbolevali tudi otroci, vendar je revolucionarno odkritje Roberta Kocha (1882) takšno razlago ovrglo in razkrilo pravega krivca, t. i. Kochov bacil.⁷⁴ Koch je dokazal, da je bolezen nalezljiva, vendar ne dedna in da človeka okuži njegova okolica, v katero so najprej spadali ožji družinski člani ali sostanovalci in nato še okolje, v katerem so bivali. Bacil se prenaša s človeka na človeka ob kašljanju in pljuvanju ter s kapljicami slin, ki se širijo iz ust obolelega ob govorjenju ali kihanju. Medicinske raziskave so že ob koncu 19. stoletja pokazale, da obstaja tudi možnost okužbe z neprekuhanim mlekom, maslom in mesom okužene živali, zato so zdravniki priporočali prekuhanje mesa in mleka.⁷⁵

Metode zdravljenja tuberkuloze so bile ob koncu 19. stoletja še zelo preproste in marsikdaj neučinkovite.⁷⁶ Zdravniki so priporočali uživanje dobre hrane, pogosto pitje mleka, svež zrak in

⁷³ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Bolezni in ukrepi proti njim: kolera, poročilo dr. Antona Arka, št. 1678/1902, 18. 8. 1902.

⁷⁴ Za odkritja v zvezi s tuberkulozo je dobil Robert Koch leta 1905 Nobelovo nagrado za medicino.

⁷⁵ Šega: Higienške in zdravstvene razmere v Ljubljani ..., str. 46.

⁷⁶ Tuberkulozo danes zdravimo z antibiotiki, ki ubijajo bakterije. Od leta 2011 dalje je na voljo tudi cepivo, ki je sicer učinkovito proti širjenju bolezni v otroštvu, vendar pred okužbo s pljučno tuberkulozo ne ščiti zanesljivo (<https://sl.wikipedia.org/wiki/Tuberkuloza>).

toplo sonce, sprehode v naravo ter brezskrbno življenje, kar je bilo za večino obolelih, ki so živeli v slabih zdravstvenih in stanovanjskih razmerah, nemogoče. Jetika je bila stalnica v družinah, ki so živele v majhnih, vlažnih in temačnih stanovanjih, kjer je imela idealne pogoje za širjenje.

Zdravstvena statistika za 80. leta 19. stoletja kaže na Kranjskem stalno nihanje števila smrtnih primerov zaradi jetike, a istočasno tudi stalni trend naraščanja njihovega števila. Samo leta 1890 je za jetiko umrlo skoraj 2.500 ljudi, od tega 314 v Okrajnem glavarstvu Kranj. Zgovoren je podatek, da je za nalezljivimi boleznimi v tem letu na Kranjskem umrlo 10,5 odstotka vseh pokojnikov, samo za jetiko pa kar 16,8 odstotka oziroma skoraj vsak šesti med njimi. Daleč največ seveda v Ljubljani, kjer so bile edina deželna bolnišnica, hiralnica in kaznilnica, v vseh pa veliko jetičnih bolnikov,⁷⁷ še posebno v bolnišnici, kamor so vozili bolnike iz celotne Kranjske, pogosto že v zadnjem stadiju bolezni.

Stalno naraščanje števila jetičnih bolnikov po vsej Avstro-Ogrski je zbuja lo veliko zaskrbljenost javnosti in državnega vodstva, ki se je odzvalo na ta način, da je 14. julija 1902 izdalo posebno knjižico z navodili za zatiranje jetike.⁷⁸ S posredovanjem deželne vlade za Kranjsko so knjižice dobila vsa županstva in jih razdelila med ustanove in posameznike, za potrebe duhovščine pa je besedilo objavil *Ljubljanski škofijski list*. Oblasti so od duhovnikov upravičeno pričakovale, da bodo izkoristili različne priložnosti (shode, obiskovanje bolnikov idr.) in vernike poučevali o nevarnostih bolezni, njenih znakih in načinih preprečevanja ter s tem pripomogli k njenemu zatiranju. Enako se je pričakovalo od zdravnikov, učiteljev in drugih izobraženih ljudi. Navodila so bila jasna in konkretna ter se v delu, ki govori o oskrbi jetičnih bolnikov in razkuževanju, ne razlikujejo od podobnih navodil, ki so veljala za druge nalezljive bolezni. Posebno pozornost namenjajo odpravljanju med ljudmi močno razširjene in ostudne navade pljuvanja na tla, ki ni bila le higiensko neprimerna, temveč tudi zdravstveno zelo nevarna, saj so bili kužni izmečki jetičnih bolnikov eden izmed ključnih virov okužbe. Prvi korak pri izvajanju navodil je država naredila s prepovedjo pljuvanja na tla v vseh javnih ustanovah, tovarnah, obrtnih delavnicah, cerkvah in železniškem prometu ter poskrbela za uvajanje pljuvalnikov. S posredovanjem okrajnih glavarstev je občinam naročila, naj vse javne prostore opremijo z njimi in na to opozorijo tudi lokalne gostilničarje, kavarnarje in druge lastnike lokalov, v katerih so se zbirali ljudje.⁷⁹ Lokalni trgovci so se na nove potrebe trga odzvali nemudoma in ponudili bogat asortiment izdelkov. Škofjeločanom sta pljuvalnike ponujala kranjski trgovec Peter Majdič in domača Žigonova trgovina. Na voljo so bili v dveh izvedbah – z uporabo razkužilne tekočine ali šote oziroma žaganja, v emajlirani ali preprostejši izvedbi. Pravila glede njihovega čiščenja so bila jasna. Oseba, ki je bila zadolžena zanje, jih je morala vsak dan izliti v stranišče ali kanal, šoto in žaganje zažgati ter nato skrbno očistiti s kropom, karbolno ali lizolno raztopino. Pljuvalnike so običajno spremljale modre emajlirane tablice z belim napisom: *Prepovedano je pljuvati na tla!*⁸⁰

Obstajala je še kopica drugih priporočil in prepovedi, ki jih je na poučnem plakatu zbrala Kranjska podružnica avstrijskega pomožnega društva za bolne na pljučih in jih leta 1904 razposlala občinam, da jih razdelijo po gostilnah, kavarnah, trgovinah in obrtnih delavnicah ter nagovorijo ljudi k vstopu v društvo. V Škofji Loki se je vabilu odzvala mestna občina in 13 posameznikov, leta 1909

⁷⁷ Zupanc: *Krain und seine öffentliche Gesundheit ...*, str. 61–63.

⁷⁸ Odlok c. kr. ministerskega predsednika kot vodje ministerstva notranjih del dne 14. malega srpana 1902, št. 29949 na vse politične deželne šefe zadevajoč uredbe v odvracanje jetike. V: *Ljubljanski škofijski list*, 1903, št. 3, str. 38–43, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-HXT8VO5M>.

⁷⁹ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Bolezni in ukrepi proti njim: jetika, dopis Okrajnega glavarstva v Kranju, št. 23406, 21. 11. 1902.

⁸⁰ Šega: *Higienske in zdravstvene razmere v Ljubljani ...*, str. 48.

Kranjska podružnica pomožnega društva za bolne na pljučih
v avstrijskih kraljestvih in deželah.

Jetika (pljučna tuberkuloza) je nalezljiva bolezen; okužimo se pa zlasti s pljunki in izmečki jetičnih. — Jetični, ki pazijo na snažnost, niso nevarni svojim bližnjim. — Jetike se lahko ubranimo! — Jetika je ozdravljiva!

Kako se ubranimo jetike?

- Pljuvanje:** Ne pljuvaj nikdar na tla!
Ne kašljaj nikomur v obraz!
Na cesti pijluj v žepni robec!
Doma pljuvaj v pljuvalnik, ki je napolnjen z vodo!
Pljuvalnik se mora vsak dan izprazniti v stranišče ali v kanal,
očistiti z vrelo vodo in zopet napolniti s svežo vodo.
- Perilo:** Žepni robec, ki si ga uporabljal, namoči v vodo in ga daj kolikor
mogoče kmalu izkuhati.
Telesno in posteljno perilo bolnikov je treba zavijati v mokro rjuho,
spravljati na varnem, nedostopnem kraju in izkuhati ločeno od
drugega perila.
- Pometanje:** Ne puščaj, da bi se pometalo brez škropljenja!
V prahu so pogosto jetične kahi, ki provzročajo jetiko.
Tla je treba poskropiti z vodo. Metla mora biti ovita z mokro cunjjo.
To cunjjo je treba po pometanju izkuhati.
Stanovanje bodi snažno!
Hišno opravo snaži z mokro ruto.
- Zračenje:** Zrači neprestano!
Pozimi in ponoči imej, če možno, okno nekoliko odprto!
Bolnika dobro odevaj!
- Hrana:** Treba je dobro in tečno, raznovrstne hrane (mesa, prikuhe, zelenjave,
močnatih jedi, kruha, surovega masla, sira, mleka).
Ne jej preveč sladkosti!
- Alkohol:** Preobilno zauživanje opojnih pijač (vina, piva, žganja, konjaka,
ruma) je škodljivo.
Pijanci največkrat obole. Otroci sploh ne smejo dobivati alko-
hola v zauživanje.
- Mleko:** Mleko uživaj le prekuhanu!
Surovo mleko lahko škoduje.
- Umivanje:** Vsako jutro odrgni si vse telo z namočenim in ožeto ruto iz domačega
plata.
Nato se obriši s suho ruto.
Vsako jutro izmij si usta in grlo ter si osnaži zobe.
Nohte imej čiste.
Pogostoma se kopli.
Pred jedjo umivaj si roke!
- Poljubovanje:** Otrok ne poljublaj na usta.
- Spanje:** Na pljučih bolni morajo biti sami v postelji, ker lahko
okužijo vsakega, ki bi z njimi ležal.

Navodila, ki so jih za preprečevanje jetike dobile
vse občine na Kranjskem leta 1904.

(SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 131)

so pristopili še člani okrajnega zdravstvenega
zastopa. Vsak od njih je plačal letno 2 kroni za
članarino, ki je bila namenjena za dobrodelne po-
trebe društva.⁸¹

Jetika se v šolskih kronikah deške ljudske
šole v Škofji Loki skoraj ne omenja, vendar pogo-
steje nanjo naletimo v kronikah uršulinskega sa-
mostana in tamkajšnjih dekliških šol, čeprav so
bolj zbolevala učiteljice – redovnice kot gojenke.
Te so bile za samostanskimi zidovi samo nekaj
let, kolikor je trajalo šolanje, njihove učiteljice pa
praktično celo življenje in so ji bile zato bolj iz-
postavljene. Ko so jo zaznale, je bilo za uspešno
zdravljenje običajno že prepozno, vendar so jo
vdano sprejele in jo razumele kot božjo voljo. Na-
tančnejših podatkov o tem, koliko ljudi je v Škofji
Loki vsako leto umrlo za jetiko, nimamo, vendar
bi jih razkrile mrliške knjige, saj so vanje vpiso-
vali tudi vzrok smrti. Če upoštevamo, da so loški
meščani leta 1890 predstavljali 4 odstotke vsega
prebivalstva v Okrajnem glavarstvu Kranj, v ka-
terem je v tem letu za jetiko umrlo 314 oseb, ugo-
tovimo, da je bilo Ločanov med njimi od 10 do 15
in podobno verjetno tudi v naslednjih letih.

Razkuževanje ob primerih nalezljivih bolezni

Da bi preprečili nadaljnje širjenje nalezljivi-
vih bolezni, je zdravstvena zakonodaja določala,
da je treba ob vsakem zaznanem primeru bolezni
ustrezno ukrepati in izvesti temeljito razkuževa-
nje. Načine in postopke je natančno opredeljeval
Razglas deželne vlade z dne 31. avgusta 1887,
s katerim se razglašča poučilo o razkuževanju pri
*otrovnih ali nalezljivih boleznih.*⁸² Tam, kjer je
bilo to mogoče, so ozdravelega bolnika po kon-
čani bolezni skrbno umili v milni kopeli, kjer
pa to zaradi ubožstva ni bilo mogoče, so ga samo
namilili, umili s toplo vodo in preoblekli v sveže
oprano perilo. Če so se ravnali po zdravnikovih
navodilih, so nato vodo zlili v stranišče in posodo
za umivanje razkužili s karbolno raztopino.⁸³

Razkuževanje je veljalo tudi za bolnikovo
osebno perilo, posteljnino in predmete, s kate-
rimi je prišel v stik med boleznijo, prostore, v
katerih je bival, osebe, ki so mu stregle, ter vse
njegove izločke in iztrebke. Obseg in intenzivnost

⁸¹ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Bolezni in ukrepi proti njim:
jetika, dopisi Okrajnega glavarstva v Kranju za podporo
in članstvo v Kranjski podružnici pomožnega društva za
bolne na pljučih.

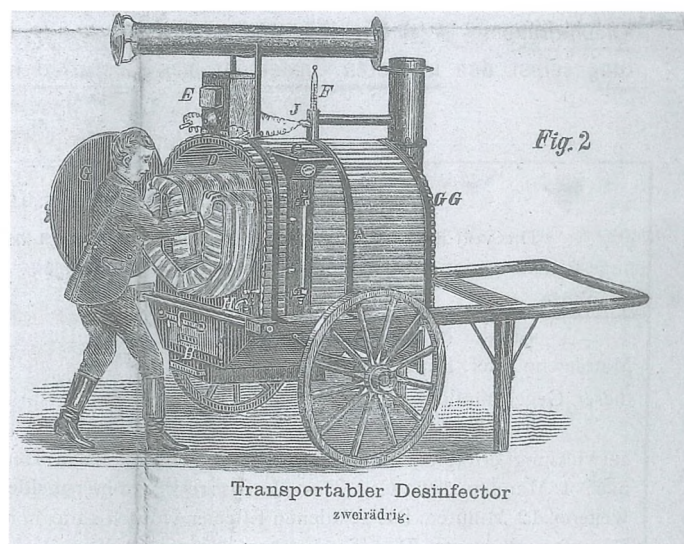
⁸² *Deželni zakonik za Kranjsko*, 1888, str. 58–70.

⁸³ *Deželni zakonik za Kranjsko*, 1888, str. 67.

razkuževanja sta bila odvisna od vrste nalezljive bolezni, števila obolelih in izvajanja ustreznih preventivnih ukrepov v času bolezni. V večjem obsegu so razkuževanje izvajali v primerih kolere, koz, davice, tifusa, griže in škrlatinke, pri prvih štirih tudi v intenzivnejši obliki. Pri drugih nalezljivih boleznih in sploh, če je bil bolnik samo eden, ukrepanje pa hitro, je zadoščalo že temeljito razkuževanje stvari, s katerimi je prišel v stik v času bolezni. Najintenzivneje so morali zaradi velike kužnosti razkuževati bolnikove izločke in iztrebke. Razkužila je zagotavljala občina.

Uporabljene metode in sredstva so bila različna ter odvisna od predmeta razkuževanja in vrste bolezni. Osebo in posteljno perilo so največkrat za 12 ur namočili v 5-odstotno karbolno raztopino in nato temeljito oprali. Pri manj agresivnih boleznih je zadoščalo že namakanje perila v kalijevem lugu ter nato prekuhavanje in pranje v tekoči vodi. Obleko, ki je ni bilo mogoče prati, žimnice, lesene predmete ipd., so morali razkužiti s paro, obveze, krpe za brisanje, smeti in posteljno slamo pa sežgati. Vsestransko uporabno karbolno raztopino so uporabljali tudi za razkuževanje predmetov ter jo vlivali v bolnikovo nočno posodo in stranišče, kamor so jo praznili. Ni bilo namreč dovoljeno, da bi zdrave in bolne osebe uporabljale isto stranišče, če se je to slučajno zgodilo, so ga morali pred ponovno uporabo zdravih ljudi temeljito očistiti z razkužilom. Takratno tržišče je ponujalo še dodatna razkužilna sredstva (sublimatno raztopino, klorovo apno, brom, žvepleno kislino), vendar so se zaradi škodljivosti uporabljala zelo redko. Naravnnejše razkužilo je bilo žgano apno, ki so ga uporabljali za beljenje prostorov po okužbi in posipanje gnojišč.⁸⁴

Veliko priročajnejše, učinkovitejše in razmeroma bolj neškodljivo je bilo razkuževanje z vodno paro, s katero so lahko razkužili tudi večje predmete, kot npr. postelje, blazine, odeje, žimnice in preproge, a kaj, ko so ga premalo uporabljali. Glavna vzroka sta bila strah pred morebitno škodo, ki bi jo naredila para, in pomanjkanje razkužilnih aparatov, saj ga ni imela skoraj nobena občina na Kranjskem. Škofjeloška ga je prvič kupovala leta 1887 pri podjetju W. E. Thursfield z Dunaja. Izbirala je lahko med prostostoječim ali premičnim, vendar sta bila zanj oba predraga, saj so se njune cene gibale med 170 in 420 goldinarji. Rešitev so nekaj let kasneje, prav tako neuspešno, iskali skupaj z okrajnim sodiščem, ki je takšen aparat potrebovalo za razkuževanje



Premični parni razkužilni aparat podjetja W. E. Thursfield z Dunaja, za katerega se je leta 1887 zanimala občina Škofja Loka. (SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 131)

⁸⁴ Deželni zakonik za Kranjsko, 1888, str. 60–66.

sodnih ječ. Občino so k nakupu še dodatno silili nenehni dopisi okrajnega glavarstva, naj vendarle omogoči, da bo razkužilni aparat na voljo vsaj tam, kjer je sedež okrožnega zdravnika. Leta 1905 je občina slednjič le našla polovico potrebnih sredstev (66,31 krone) in jih nakazala zdravstvenemu okrožju, ki je za nakup zagotovilo preostanek denarja. Konkretnega dokaza, da so posel s podjetjem G. Dieling z Dunaja speljali do konca, žal nimamo, vendar so naenkrat izginili za občino nadležni dopisi okrajnega glavarstva, naj zadevo dokončno uredijo, kar daje upanje, da so nakup vendarle izpeljali.⁸⁵

Pokopavanje kužnih mrličev

Pokojnika, ki je umrl za nalezljivo boleznijo, so morali neumitega zaviti v rjuhe, prej namočene v 5-odstotni karbolni raztopini, položiti v krsto in čim prej pokopati. Niso ga smeli polagati na mrtvaški oder, bedeti in moliti ob njem ter ga nato v sprevedu pospremiti na pokopališče. Zakonodaja je to strogo prepovedovala, zelo jasen je bil v svojem razglasu s 15. maja 1890 tudi kranjski okrajni glavar, ki je zapisal: *»... opominjajo se občani s tem jedenkrat za vselej, da se imajo strogo ravnati po postavni določbi, katera ukazuje, da se brez izjeme noben mrlič po vratnici in škrlatnici, po ošpicah in kozah, po vročinski bolezni, griži, koleri in oslovskem kašlju nikdar in nikoli ne sme dajati v hiši, kjer je umrl, na mrtvaški oder, temveč da se mora takoj prenesti v mrtvašnico.«*⁸⁶ Kljub jasni zakonodaji in glavarjevi grožnji, da se bo proti vsakemu kršitelju *strogo in brez milosti ukrepalo*, je bilo v praksi drugače in se je moralo Okrajno glavarstvo v Kranju ob koncu 19. stoletja večkrat ukvarjati z vprašanjem pokopavanja (kužnih) mrličev na pokopališču v Škofji Loki. V navadi je namreč bilo, da so pokojnike iz spodnjega dela Poljanske doline, ki so spadali pod župnijo sv. Jakoba, prinesli v mesto, krsto postavili na tla pred stavbo sodišča in tam počakali na prihod duhovnika. Glavarstvu se je zdelo takšno ravnanje nedopustno iz higienskih in zdravstvenih razlogov. Prvič ga je prepovedalo leta 1893, nato spet leta 1894; obakrat je določilo, da morajo pogrebci počakati na prihod duhovnika zunaj mesta.⁸⁷ Vendar je bila stara navada le preveč trdno zasidrana, da bi se je ljudje lahko otresli. Tako se je leta 1896 spet zgodilo, *»... da so prinesli kužnega mrliča (za ošpicami umrlega otroka) in mrliča, pri katerem se je trohnelost že tolikanj razvila, da je od krste teklo, in obakrat so čakali pred sodiščem na prihod gospoda duhovna za spreved na pokopališče.«*⁸⁸ Nevarnost, da bi se okužba zanesla med meščane, je bila še toliko večja, ker sta med otroki v okoliških vaseh ravno v tistem času razsajali škrlatinka in davica. Okrajno glavarstvo v Kranju je zato ponovno zaukazalo, da morajo vse pokojnike, ki so umrli za kužnimi boleznimi, prenesti naravnost in brez spreveda v mrliško vežico na škofjeloškem pokopališču, z drugimi pokojniki pa lahko na prihod duhovnika počakajo le zunaj prvih hiš karlovskega predmestja. Županstvu loške občine je naročilo, naj z vsebino razglasa nemudoma seznani ljudi po mestu in vaseh, da strogo pazi na njegovo izvrševanje in se za potrebno pomoč obrne na žandarmerijo.

A ni minilo niti štirinajst dni, ko je žandarmerija obvestila okrajno glavarstvo, da so krsto deklice, ki je umrla za škrlatinko, po ustaljenem načinu prinesli v škofjeloško predmestje Karlovec, tam počakali duhovnika, se nato ustavili še pri znamenju nasproti sodišča in jo v sprevedu skozi mesto pospremili na poko-

⁸⁵ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Dezinfekcijski aparat 1887–1905.

⁸⁶ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Kužni mrlič, dopis Okrajnega glavarstva v Kranju, št. 6093, 15. 5. 1890.

⁸⁷ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Kužni mrlič, dopis Okrajnega glavarstva v Kranju, št. 9997, 13. 8. 1893.

⁸⁸ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Kužni mrlič, Dopis okrajnega glavarstva v Kranju, št. 8878, 16. 6. 1896.

pališče. Zaradi nespoštovanja ukazov je glavarstvo škofjeloško občino kaznovalo s plačilom 20 goldinarjev kazni v korist ubožnega zaklada.⁸⁹

Tu bi se zgodba lahko zaključila, vendar se ne. Ali so bile za ponovni dopis okrajnega glavarja dr. Gstettenhoferja z že znano vsebino, ki ga je škofjeloška občina prejela na začetku maja 1898, krive prenizke kazni ali le neodzivnost takratnih uradnikov, je težko reči. Vsekakor ne pravimo zastonj, da je stara navada železna srajca. Ko jo enkrat oblečemo, jo je težko sleči.

Zaključek

Ukrepi, ki so jih oblasti izvajale v boju z nalezljivimi boleznimi pred sto in več leti, nam v današnjem času, ko se spet srečujemo z epidemijo nevarne bolezni, za katero še nimamo učinkovitega cepiva, zvenijo zelo domače in znano. Do neke mere tudi strah, ki je zavladal ob prvem valu, ko je bila bolezen še prava neznanka in nismo vedeli, kaj nam bo prinesla. Morda ravno zato lažje razumemo strah in negotovost ljudi sto in več let nazaj, vsakič, ko se je število kužnih bolnikov naenkrat silovito povečalo in je bila pred vrati epidemija. Svoje so k temu pristavili tudi revščina ter pogosto slabi higienski in bivanjski pogoji, ki so bolezni na stečaj odpirali vrata. Medicina je od takrat naredila ogromen korak naprej ter s cepljenji in drugimi učinkovitimi metodami zdravljenja rešila številna življenja, vendar je profilaksa v primerih nalezljivih bolezni ostala bolj ali manj enaka – omejevanje stikov z obolelimi, izolacija, skrb za higieno, razkuževanje ... Le držati se je moramo.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki:

- ☞ SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka s predniki 1546–1945, t. e. 28, 131.
- ☞ SI_ZAL_ŠKL/0168, Osnovna šola Škofja Loka, 1818–2014, t. e. 10, a. e. 525–526.
- ☞ SI_ZAL_ŠKL/0165, Zasebne dekliške šole pri uršulinkah v Škofji Loki, 1887–1941, t. e. 1, a. e. 4, Kronika zunanje dekliške šole pri uršulinkah 1891–1919.
- ☞ SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, ~1880–2005, t. e. 8, 12.

Arhiv uršulinskega samostana v Škofji Loki (AUŠL):

- ☞ Arhiv uršulinskega samostana v Škofji Loki, t. e. 2, Samostanska kronika 1693–1891.
- ☞ Arhiv uršulinskega samostana v Škofji Loki, t. e. 2, Samostanska kronika 1891–1930.
- ☞ Arhiv uršulinskega samostana v Škofji Loki, t. e. 25, Dopisi, razno (f. IIIa).

TISKANI VIRI

Postava od 30. aprila 1870 o ureditvi javne zdravstvene službe. V: *Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane*, Dunaj, 1870, št. 68, str. 125–132.

⁸⁹ SI_ZAL_ŠKL/0063, t. e. 131, Kužni mrliči, Dopis okrajnega glavarstva v Kranju, št. 12518, 1. 7. 1896.

Razglas deželne vlade za Kranjsko z dne 31. avgusta 1887, s katerim se razglša poučilo o razkuževanju pri otrovnih ali nalezljivih boleznih. V: *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, Ljubljana, 1888, št. 8729, str. 58–70.

Razglasilo c. kr. deželne vlade za Kranjsko z dne 16. marcija 1889 l., obsezajoče ukaze, izdane na podstavi zdravstvenega zakona z dne 24. aprila 1888. V: *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, Ljubljana, 1889, št. 647, str. 14–36.

Razglasilo c. kr. deželne vlade za Kranjsko z dne 17. januarja 1894. V: *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, Ljubljana, 1894, št. 991, str. 7–10.

Special-Orts-Repertorium von Krain / Obširen imenik krajev na Krajnskem, Dunaj: A. Hölder, 1884.

Special-Orts-Repertorium von Krain / Specijalni repertorij krajev na Krajnskem, Dunaj: A. Hölder, 1894.

Spezialortsrepertorium von Krain, Dunaj: Verlag der deutschösterreichischen Staatsdruckerei, 1919.

Zakon z dne 24. aprila 1888, s katerim se uravnava zdravstvena služba v občinah, veljaven za vojvodino Kranjsko, brez deželnega stolnega mesta Ljubljane. V: *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, Ljubljana, 1888, št. 12, str. 81–86.

Zupanc, Franc: *Krain und seine öffentliche Gesundheit vom Jahre 1881 bis inclusive 1890*, Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1893.

LITERATURA

Keber, Katarina: Čas kolere. Epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju, Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2007.

Kocjančič, Mario: Zdravniki in njih delo v okraju Kranj 1888–1918. V: *Kranjski zbornik* 2005, Kranj: Mestna občina, 2005, str. 307–320.

Košir, Tone: Od zdravstvenega okrožja do Zdravstvenega doma v Škofji Loki. V: *Loški razgledi* 59 (2012), Škofja Loka: Muzejsko društvo, 2013, str. 71–80.

Smith, Tony (ured.): *Družinska zdravstvena enciklopedija*, Ljubljana: DZS, 1994.

Šega, Judita: *Higienske in zdravstvene razmere v Ljubljani (1895–1910)*, Gradivo in razprave 12, Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1993.

Štukl, France: *Zapisniki in drugi izbrani dokumenti iz arhiva občine Škofja Loka 1861–1918*, Gradivo in razprave 1, Ljubljana: Škofja Loka: Zgodovinski arhiv, 1979.

INTERNETNI VIRI

- ④ https://sl.wikipedia.org/wiki/Črne_koze (dostop: 3. 11. 2020)
- ④ <https://sl.wikipedia.org/wiki/Davica> (dostop: 3. 11. 2020)
- ④ <https://sl.wikipedia.org/wiki/Kolera> (dostop: 3. 11. 2020)
- ④ <https://sl.wikipedia.org/wiki/Ošpice> (dostop: 3. 11. 2020)
- ④ <https://sl.wikipedia.org/wiki/Tifus> (dostop: 3. 11. 2020)
- ④ <https://sl.wikipedia.org/wiki/Tuberkuloza> (dostop: 5. 11. 2020)
- ④ <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-HXT8VO5M> (dostop: 5. 11. 2020)

SUMMARY

HEALTHCARE SERVICE ORGANIZATION AND CONTAGIOUS DISEASES IN ŠKOFJA LOKA AT THE TURN OF THE 19TH CENTURY

Healthcare service organization in Austria-Hungary was based on the state healthcare law from 1870. In accordance with this law, the Duchy of Carniola passed the provincial healthcare law in 1888, which defined the healthcare service in municipalities of Carniola, with the exclusion of its capital, Ljubljana. Each municipality was obliged to organize a public healthcare service on its individual territory or they could join their neighbouring municipalities and create healthcare districts. On the territory of Škofja Loka, two such districts were established: in Škofja Loka and in Železniki. The district doctor for Škofja Loka was Dr Anton Arko, while the district in Železniki did not have its own doctor until 1894. District doctors had numerous and various duties: to carry out health-police regulations, vaccinate children, treat the municipal poor, carry out medical-examiner service, supervise midwifery care, prevent the spreading of contagious diseases, etc. They had to report to the municipal committee and the health district committee.

At the end of the 19th century, contagious diseases were continually present in Carniola. Most frequent were epidemics of smallpox, scarlet fever, diphtheria, measles, typhus and tuberculosis. All mentioned diseases occurred also in Škofja Loka and its surroundings, especially diphtheria and typhus. Smallpox epidemics occurred in 1883 and 1889 and took many casualties. Due to mandatory vaccination, the number of deaths was kept at bay. Measles occurred in winter and spring months, while diphtheria was present throughout the year. It was considered as a dangerous infectious disease, similar to the scarlet fever, but took less lives. The main reasons for numerous cases of typhus and dysentery were bad hygienic conditions and unsuitable provision of drinking water; small, humid and dark living premises contributed also to the appearance of tuberculosis. Cholera approached Škofja Loka in 1886, caused alarm but did not affect people.

Every case of an infectious disease had to be reported and promptly acted upon: isolation, rest, proper hygiene. Only one person was allowed to care for the patient. When the disease passed, premises, clothes, bedding and all items used by the patient had to be aired and disinfected. If the patient died, the body had to be immediately transferred to the funeral chambers and buried in a very short time.

Blank lined area for writing.

Handwritten letter 'A' on lined paper.

1.04 Strokovni članek

UDK 654.197(497.4):616.912«1972«

654.197(497.4):616.932«1970/1973«

Prejeto: 5. 10. 2020

Informiranje gledalcev TV Ljubljana o epidemiji črnih koz leta 1972 in sedmi epidemiji kolere ter digitalizacija arhivskega gradiva o nalezljivih boleznih

ALEKSANDER LAVRENČIČ

arhivski svetnik, dokumentalist raziskovalec

Televizijski arhiv in dokumentacija Radiotelevizije Slovenija

Kolodvorska 2, SI-1550 Ljubljana

e-pošta: aleksander.lavrencic@rtvslo.si

Izvleček

Prvi namen sta opozarjanje na dolžnosti arhivarjev, arhivistov in dokumentalistov v avdiovizualnih arhivih, prikaz njihovega odziva na aktualne dogodke in postopke priprave avdiovizualnega gradiva za objavo v programu, vključno z digitalizacijo gradiva. Drugi namen prispevka je prikaz poročanja Televizije Ljubljana o epidemijah črnih koz in kolere. Cilj prispevka je spodbujanje arhivskih delavcev k proaktivnemu ravnanju. Pregledali in digitalizirali smo arhivsko gradivo iz Arhiva Televizije Slovenija iz obdobja 1962–1974. Digitalizacija je uporabnikom omogočila preprost dostop do gradiva in njegovo uporabo v novih oddajah.

Ključne besede:

Televizija
Slovenija, Arhiv
Televizije
Slovenija,
množične in
nalezljive bolezni,
črne kozе,
digitalizacija

Abstract

**INFORMING THE VIEWERS OF TV LJUBLJANA ABOUT THE SMALLPOX AND
THE SEVENTH CHOLERA EPIDEMICS IN 1972 AND DIGITALIZATION OF
ARCHIVES CONCERNING INFECTIOUS DISEASES**

The author points out the duties of record keepers and archivist in audio-visual archives, presents their response to the current events and the preparation of audio-visual material for broadcasting, including its digitalization. His intention is also to present the reporting of TV Ljubljana about Smallpox and Cholera epidemics. The goal of the paper is to encourage archival workers to proactivity. Archival audio-visual materials from the Archives of TV Slovenia for the period between 1962 and 1974 has been digitalized and thus made available to the users and for its re-use in new broadcasts.

Key-words:

Television
Slovenia, Archives
of Television
Slovenia, mass
and infectious
diseases,
digitalization

Uvod

Nalezljive bolezni spremljajo človeka že vse od pradavnine, način življenja in okolje pa sta odločala, kakšne bolezni se bodo pojavile. Za izmenjavo povzročiteljev in prenašalcev nalezljivih bolezni med različnimi boleznimi so sprva občasno poskrbeli avanturisti in osvajalci v čolnih ter na konjih, danes pa povezujejo celine in države železnice, avtomobilske ceste in poti reaktivnih letal.¹ Marca leta 1972 je v Jugoslaviji izbruhnila epidemija črnih koz. Zdravniki in epidemiologi so svarili pred izbruhom epidemije ravno zaradi hitrejšega letalskega prometa. Pripravljali so se na izbruh kolere, ki je razsajala v sosednjih državah, razširile pa so se še veliko smrtonosnejše črne koze. V prispevku bomo pregledali poročanje Televizije Ljubljana (od marca 1990 Televizija Slovenija, odslej TV Ljubljana oziroma TV Slovenija) o epidemijah ter pripravili povzetke nekaterih poročil in celotnih oddaj. Prispevek smo oblikovali tako, da smo na prvo mesto postavili kronološki potek dnevnoinformativnih novic, nato smo predstavili še vsebino posameznih daljših oddaj. Nekatere smo opremili s komentarji, pri drugih smo namenoma pustili bralcem prosto presojo in primerjavo s pandemijo koronavirusne bolezni Covid-19 v letu 2020. Pandemija Covida-19 je bila tudi vzrok, da smo se odločili za prednostno digitalizacijo omenjenih prispevkov in oddaj.

1. Odločitev za digitalizacijo

Delovni naslov prispevka smo na začetku poimenovali kar »Veš, arhivar svoj dolg«. Zaradi dolžine in vejice v naslovu pa je datoteka dobila ime »Prometejska«. Prometej je tisti, ki je pomagal človeštvu, in Prometej je tisti, ki misli vnaprej. K proaktivnemu razmišljanju moramo biti usmerjeni tudi zaposleni v arhivih, zlasti v televizijskih arhivih, kjer moramo delavci zagotoviti uporabnikov hitri, skorajda ekspresni dostop do gradiva. Ker to gradivo najdemo na različnih nosilcih, je treba vsebino gradiva prenesti na nove digitalne nosilce. Na začetku marca 2020 smo se v arhivu odločili, da bomo za programske potrebe poiskali in digitalizirali gradivo o epidemijah črnih koz in kolere v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, še posebej smo bili pozorni na epidemijo kolere marca 1972. K sreči smo k temu delu pristopili dovolj zgodaj in dostavili filmske škatle v Mediateko, službo, ki digitalizira gradivo Radiotelevizije Slovenija (odslej RTV Slovenija). Omeniti moramo, da je bil petek, 13. marca 2020, zadnji dan rednega dela v normalnih razmerah na našem oddelku in v večini služb RTV Slovenija. Po tem datumu smo bili zaradi epidemije razporejeni v različne skupine, nekateri delavci so delali od doma, drugi so bili na t. i. čakanju. Poostrili so se tudi pogoji dela in uvedeni so bili novi postopki dela, ki so preprečevali neposredne stike z drugim osebjem. Zato moramo posebej pohvaliti delavce Mediateke, ki so kljub zmanjšanju števila delavcev naše urgentno naročilo pravočasno opravili. O digitalizaciji posnetkov smo obvestili uredništva in posnetki cepljenj, ukrepov, zdravstvene oskrbe, letaliških zapor, pregledov na meji ter drugih dejavnosti, ki bodo podrobneje popisani v nadaljevanju prispevka, so bili uporabljeni v dnevnoinformativnih oddajah, Tedniku, Globusu, Infodromu in Osmem dnevu. Celotnih oddaj niso ponavljali, še vedno pa so digitalizirani posnetki na razpolago za uporabo v daljši dokumentarni oddaji.

¹ TV arhiv in dokumentacija (odslej tvdok), Nalezljive bolezni, 9. 1. 1973, T: 14329, KF 8476. Zaradi preglednejšega citiranja smo se odločili, da bomo v poglavju viri in literatura navedli številko besedila oddaje pred številko nosilca slike in zvoka. Nekaj besedil, ki smo jih uporabili pri raziskavi, obstaja namreč samo v pisni obliki.

1.1 Postopek dela pred digitalizacijo v arhivu

Gradivo o množičnih boleznih poiščemo v katalogu po klasifikacijskih kodah, ki so navedene v šifrantu za notranjo uporabo.² Kot primer razdelitve klasifikacijske kode objavljamo na tem mestu del šifranta:

- N 10 Zdravstvo – splošno, kakovost življenja*
- N 10/1 Zdravstvene organizacije in društva*
- N 10/2 Zdravstvene ustanove – splošno*
 - N 10/2/1 Bolnišnice, zdravstveni domovi, ambulate*
 - N 10/2/2 Zdravilišča*
 - N 10/2/3 Lekarne, tudi zasebne*
 - N 10/2/4 Zasebno zdravstvo*
- N 10/3 Javna higiena, sanitarna inšpekcija*
- N 10/4 Zdravstvena zaščita matere in otrok*
- N 10/5 Množične in nalezljive bolezni, alkoholizem, mamila, kajenje*
- N 10/6 Zobozdravstvo*
 - N 10/6/1 Zasebno zobozdravstvo*

Izbrane podatke, ki smo jih dobili pod klasifikacijsko kodo »N 10/5«, smo prepisali na naročilnico za digitalizacijo (signaturna številka, vsebina, podatki o dolžini, vrsti trakov).

Dodatne informacije o posnetkih smo poiskali in dobili v knjigi filmov (knjige so že digitalizirane in do podatkov lahko v arhivu dostopamo prek računalnika) oziroma v besedilih oddaj (tako imenovanih srajčkah, nekatere so že digitalizirane in dostopne prek računalnika). Nato so arhivarji poiskali filmsko in pripadajoče zvočno gradivo ter ga pripravili za prevzem v službi Mediateke – digitalnega arhiva. Pred izročitvijo v Mediateko se podatki o gradivu vnesejo v evidenco izposoje.

1.2 Postopek dela v Mediateki – službi za digitalizacijo

Mediateka – služba za digitalizacijo in zajem vsebin ter razvoj in upravljanje centralnega digitalnega arhiva RTV Slovenija je leta 2008 začela sistematično digitalizirati in arhivirati zvokovne vsebine arhivov RTV Slovenija.³ Po končani digitalizaciji avdio gradiva so začeli z izvedbo obširnega projekta digitalizacije filmskih in video posnetkov. Digitalizacija poteka po zasnovanem načrtu, v izjemnih primerih izvedejo tudi prednostna naročila.

Proces digitalizacije filmov v Mediateki⁴ poteka po naslednjem postopku: priprava gradiva za digitalizacijo, digitalizacija nosilcev slike in zvoka ter pripadajočega spisovnega gradiva in omogočanje dostopa do gradiva.

Priprava vključuje:

1. pregled filmskega in zvočnega perfo traka;⁵
2. zamenjavo zlepk⁶ in opremljanje trakov z novimi uvodniki;⁷

² Klasifikacija, 2019.

³ Kosi in Žvelc: Mediateka – služba za digitalizacijo in trajno hrambo avdio vsebin, str. 488.

⁴ Kosi: Mediateka RTV Slovenija – Digitalizacija AV arhivov, str. 17.

⁵ Perfo trakovi so filmi, s slikovnim zapisom pripadajoči magnetni trakovi z zapisom zvoka. Synchronizirano predvajanje obeh trakov, filmskega in perfo traku, omogoča korekten in nemoten ogled zapisa, ki poustvarja resnično dogajanje.

⁶ Zlepke so mesta, kjer so montažno zlepljeni različni filmski in magnetni trakovi v trak, ki je navit na kolut. Včasih so za zlepke uporabljali posebne lepilne trakove. Zlepke se z leti poslabšajo, zato jih v laboratoriju odstranijo in nadomestijo z acetonskimi filmskimi zlepkami iz acetonske raztopine, ki so obstojnejše in manj vidne. Bralcem moramo še pojasniti, da smo

- ⊗ pH-analizo (preverja prisotnost sindroma očetne kisline⁸);
 - ⊗ navijanje filma na projektni rolo in zbirni rolo;
 - ⊗ zamenjavo škatel z novimi (stabilizirana plastika z luknjami za ventilacijo);
 - ⊗ označevanje z novimi arhivskimi oznakami (stare oznake obdržijo);
 - ⊗ dokumentiranje osnovnih podatkov in postopka;
 - ⊗ ultrasonično čiščenje.
2. Digitalizacija filma in perfa (zvočnega traku) vključuje:
 - ⊗ digitalizacijo slike (16 mm film);
 - ⊗ SEPMAG-digitalizacijo (zvok);
 - ⊗ pregled kakovosti slikovnih in zvočnih digitalizatorov;
 - ⊗ samodejno pakiranje DPX (*Digital Picture Exchange format*) v TAR (arhivski datotečni format *Tape ARchive*) glede na EDL (*Edit Decision List* – montažna lista);
 - ⊗ DPX-zajem v arhivski sistem;
 - ⊗ zajem in vnos metapodatkov (katalogizacija s pomočjo zajema metapodatkov in vnosa podatkov iz arhivskih knjig, programskih srajčk, scenarijev in drugega pisnega gradiva ter vnosa iz stare baze podatkov).
 3. Omogočanje dostopa vključuje:
 - ⊗ iskanje in ogled vsebin (notranja aplikacija z omejenim dostopom) ter
 - ⊗ nadzorovan izvoz v post-produkcijo.

Po končanem postopku digitalizacije arhivar vrne fizično gradivo v filmski arhiv. Filmski trakovi so naviti na zbirne role in označeni z barvnimi nalepkami, ki označujejo digitalizirano gradivo. Dokumentalist po prejemu obvestila o končanem postopku digitalizacije obvesti naročnika in izvozi datoteke na post-produkcijski strežnik.

Zelo pomembno pri teh postopkih je, da smo z digitalizacijo rešili filmsko gradivo pred nadaljnjim propadom in omogočili prenos digitalnih datotek brez nevarnosti poškodovanja gradiva. Digitalizirano gradivo je na voljo več uporabnikom hkrati. Prednostna naloga pri digitalizaciji je reševanje gradiva pred propadanjem, digitalizirano gradivo pa bo kasneje katalogizirano in restavrirano, kot je izjavil Franci Strehovec⁹ v oddaji o reševanju slovenske filmske dediščine:

»Osnovni namen digitalizacije filmov je ohranjanje vsebin, ki so na filmih v digitalnem okolju. Film bo prej ali slej propadel, zato je zelo pomembno, da mi čim prej celotno filmsko gradivo digitaliziramo. Kdaj ga bomo pa nato barvno in svetlobno obdelali, je drugotnega pomena. Prioriteta je sama digitalizacija in princip dela v Mediateki je takšen, da se digitalizira najprej najbolj ogroženo gradivo, praviloma so to najstarejši filmi in pa glede na zahteve uredništev (recimo tako kot je npr. primer predvajanja TV serije o Primožu Trubarju ali pa ob določenih obletnicah, ko uredništvo želi nekaj predvajati, naroči, in digitalizacija tega gradiva teče vzporedno z redno digitalizacijo.«

v besedilu uporabili termin zleпка (-e) v slovničnem ženskem spolu, kot smo ga slišali v televizijskem žargonu. Slovar slovenskega knjižnega jezika pa navaja to besedo kot zlepek (-ka) – tisto, kar je zlepljeno (SSKJ, 2. del, 2014, str. 1093).

⁷ Zleпка povezuje tudi filmski trak s filmskim uvodnikom, to je trakom, ki je napet na predvajalni kolut (od 1,5 metra do 3 metre) pred začetkom filmskega traku.

⁸ Sindrom očetne kisline je znan tudi kot vinegarjev sindrom. Tako imenujemo pojav razpada triacetatne celuloze. Neugodni pogoji povzročijo cepljenje polimerov v filmski osnovi v monomere, posledice tega pojava pa so odstop zaščitne plasti emulzije, krhkost in zvijanje filma, ki mu sledita dokončni propad in uničenje. Zgoraj omenjeni ukrepi preprečujejo poslabšanje, ki vodi v uničenje gradiva, digitalizacija gradiva pa omogoča njegovo trajno hrambo.

⁹ Filmoljubje, 2019.

2. Vsebina digitaliziranih posnetkov

RTV Slovenija ima zelo pomembno vlogo pri obveščanju prebivalstva v primeru naravnih nesreč, vojn, epidemij in drugih izrednih dogodkov. RTV Ljubljana je to obveznost odlično izpeljala leta 1972 ob epidemiji črnih koz. V času pred internetom sta bila radio in televizija najhitrejša medija, s pomočjo katerih so prebivalci lahko sledili dogajanjem ter spremljali sporočila, opozorila in nasvete zdravstvenih oblasti. V arhivu TV Slovenije so se ohranili posamezni dnevnoinformativni prispevki in oddaje v celoti, pri nekaterih krajših novicah pa so ohranjeni samo pisni viri – besedilo, ki ga je prebral voditelj oziroma voditeljica oddaje. Odločili smo se, da povzamemo vsebino teh prispevkov v dveh delih: najprej bomo predstavili prispevke o epidemiji črnih koz leta 1972 po kronološkem vrstnem redu, nato pa še o sedmi epidemiji kolere.

2.1 Črne kozе – dnevnoinformativni prispevki

Televizija Ljubljana je najprej poročala o pojavu črnih koz na Kosovu v napovedi v TV dnevniku 22. marca 1972: *»Pojava črnih koz v Metohiji so lokalizirali. Zaradi številnih vprašanj občanov pa smo prosili republiško sekretarko za zdravstvo Zoro Tomič, naj nam pojasni, kako je s preventivnimi ukrepi pri nas.«* Zora Tomič je državljane seznaniła z boleznijo in odsvetovala potovanja v kraje, v katerih se je širila okužba. Zagotovila je, da bodo z Republiškega sekretariata za zdravstvo javnost sproti obveščali o epidemiološki situaciji.¹⁰ Pogovor z republiško sekretarko je bil posnet na magnetoskopski trak in v arhivu ni ohranjen. Televizijski arhiv hrani samo besedilo napovedi.

Prvi ohranjeni prispevek o epidemiji črnih koz leta 1972 je iz osrednjega TV dnevnika 24. marca 1972, ko je TV Ljubljana poročala, da je izvršni svet na seji preučeval poročilo republiške komisije za borbo proti karantenskim boleznim o stanju zaradi epidemije črnih koz na Kosovu in o preventivnih ukrepih, s katerimi bi preprečili morebitno širjenje bolezni.¹¹ Na predlog Republiškega sekretariata za zdravstvo in socialno varstvo je izvršni svet izdal odlok o obveznem preventivnem cepljenju vseh, ki niso bili cepljeni v zadnjem letu dni. Priстойna telesa so bila zadolžena, da ukrepejo vse potrebno za takojšnje cepljenje. Zdravstvena služba SR Slovenije naj bi bila sposobna opraviti to v treh dneh. Kdaj naj bi se cepljenje začelo, je bilo objavljeno pozneje.

O pripravljenosti zdravstvene službe pri nas so govorili tudi na seji Republiškega odbora za zatiranje nalezljivih bolezni. O nalogah in pomenu te službe je spregovoril dr. Milko Bedjanič, vodja epidemiološke službe v SR Sloveniji:

»Ker je pojav črnih koz le večji, kot smo prvotno domnevali, in se je nekaj primerov pojavilo na več mestih v SR Srbiji, je seveda s tem postala situacija resna tudi pri nas. Izrabljam to priložnost, da apeliram na vse zdravstvene delavce, da posvečajo vso pozornost zgodnjemu odkrivanju morebitnih bolnikov in vsak sumljivi primer obravnavajo v skladu z navodili ter po najhitrejši poti stopijo v stik z epidemiološko službo svojega področja in republike. S posebno pozornostjo moramo skupaj z organi javne varnosti odkrivati kontakte in vršiti strog zdravstveni nadzor nad osebami, ki so prešle v zadnjem času iz ogroženih krajev, zlasti iz Metohije. Potrebne strokovne informacije dajejo v nočnem času dežurni zdravniki in medicinske klinike v Ljubljani (tel. 314 344).¹² Epidemiološka služba se bo v bodoče večkrat

¹⁰ TV dnevnik, 22. 2. 1972.

¹¹ TV dnevnik, 24. 3. 1972.

¹² Telefonska številka je bila izpisana na telopu, kartončku, ki ga je posnela kamera.

posluževala uslug televizije, zato priporočamo zdravstvenim delavcem, da se za oddajo poročil ...»¹³

V TV dnevniku¹⁴ so prebrali tudi pomembni sporočili proti-epidemiološke službe, ki so ju v času oddaje prejeli v uredništvu: *»Slovenske ekipe, ki bi morale jutri odpotovati v Metohijo na cepljenje, bodo ostale doma, ker jih tam ne potrebujejo več. Iz Švice je na poti v Slovenijo 450 tisoč doz kakovostnega cepiva proti kozam. S to količino bo zdravstvenim službam uspelo ukreniti vse, kar je potrebno za preventivo.«*

Po izbruhu bolezni je v Sloveniji prevladal strah pred vnosom okužbe s Kosova ali Srbije. Osrednji televizijski dnevnik je 28. marca 1972 poročal o tiskovni konferenci proti-epidemiološke službe.¹⁵ Na vprašanje, ali je v Sloveniji že kdo zbolel za črnimi kozami, je na popoldanski tiskovni konferenci, ki jo je sklical Republiški sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo, vodja slovenske proti-epidemiološke službe prof. dr. Milko Bedjanič odgovoril, da takega primera v naši republiki ni bilo. Na tiskovni konferenci je dr. Bedjanič poročal o preventivnih ukrepih v naši republiki: slovenski izvršni svet (takratna republiška vlada) se je odločil za cepljenje vsega prebivalstva. Popoldne so na sekretariatu ponovno poudarili, da so se za ukrep cepljenja odločili zato, ker se je pokazal kot najučinkovitejša zaščita pred obolenjem. Poudarili so, da je treba čim bolj dosledno izpolnjevati ta odlok, saj se je bilo mogoče le tako obvarovati pred to hudo in neprijetno boleznijo. Bralce obveščamo, da si lahko prispevek ogledajo na portalu EUscreen in portalu Europeana. Poleg tega tudi del prispevka o kole-ri iz oddaje Nalezljive bolezni, 9. januar 1973 in Cepljenje proti otroški paralizi leta 1961.¹⁶

Gledalci so lahko poslušali tudi kratka obvestila. O obveznem cepljenju prebivalstva so poročali tudi iz drugih krajev države; cepili so vse prebivalstvo v Sremu, južnem Banatu in Novem Sadu. Tanjug je poročal, da je zdravstvena služba na Dunaju pripravila cepljenje vseh oseb, ki so potovale v Jugoslavijo. Londonski BBC pa je poročal o pravi epidemiji črnih koz v Bangladešu, kjer je umrlo več kot tisoč ljudi. O nekaterih primerih te bolezni so poročali tudi iz Iraka, libanonsko ministrstvo za zdravje pa se je odločilo cepiti vse prebivalce. Z magnetoskopskega traku so prikazali posnetek iz zahodnonemškega mesta Hannover, kjer so odkrili bolnika s črnimi kozami. Menda je potnik prišel iz Turčije.¹⁷

Naslednja vest, ki jo omenjamo, ni bila nič kaj prvoaprilska. Prvi april leta 1972 je bil podobno kot april leta 2020 čas brez šal na račun zdravja. Po sporočilu Republiškega sekretariata za zdravstvo in socialno varstvo o črnih kozah na območju SR Slovenije ni bilo nobenega obolenja za kozami. Na opazovanju v karanteni pa je bila ena oseba, ki je pripotovala v Slovenijo s Kosova.¹⁸ TV dnevnik je poročal, da poteka cepljenje v Sloveniji po predvidenih načrtih. Do 31. marca je bilo cepljenih 796.981 prebivalcev, na delu na terenu je bilo prisotnih 588 zdravstvenih ekip. Cepiva je bilo dovolj, zdravstvene oblasti pa so zagotovile, da bodo vse ekipe cepile tudi naslednji dan.

¹³ Na tem mestu je zvočni trak prekinjen.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ TV dnevnik, 28. 3. 1972.

¹⁶ Cepljenje otrok proti otroški paralizi, TV obzornik, 23. 2. 1961: http://euscreen.eu/item.html?id=EUS_41071B5AC8ED43C09BDBC2393118135A.

Cepljenje proti črnim kozam, TV dnevnik, 28. 3. 1972: http://euscreen.eu/item.html?id=EUS_0A28E36A29474F5991C4E8441E4E2953.

Nalezljive bolezni, 9. 1. 1973: http://euscreen.eu/item.html?id=EUS_1CC5C663F18C4E4DB7E7A533B842B875.

¹⁷ TV dnevnik, 28. 3. 1972.

¹⁸ TV dnevnik, 1. 4. 1972.

Nadzorstvo nad ljudmi, ki so v Slovenijo vstopali iz drugih republik, je bilo poostreno. Vse tiste, ki niso imeli potrditel o uspešnem cepljenju, so zadržali v Sloveniji in jih cepili. To delo so prevzele posebne ekipe. Cepljenje je potekalo po načrtu in računali so, da bo v nekaterih slovenskih krajih končano že v ... (manjka zadnji del besedila). Glede potovanj v tujino je bilo v poročilu republiškega sekretariata rečeno, da nekatere države dovoljujejo prestop meje samo tistim, ki imajo potrdila, da so bili cepljeni pred več kot šestimi dnevi.

Štab za zdravstveno zaščito prebivalstva pred črnimi kozami pri Zveznem sekretariatu za delo in zdravstveno politiko je 1. aprila 1972 sporočil¹⁹ naslednje novosti glede zdravstvenega stanja v državi: »V zadnjih 24-ih urah se je na področju Socialistične federativne republike Jugoslavije število obolelih povečalo od 140 na 141. Število smrtnih primerov pa od 20 na 21, nov smrtni primer je bil v karanteni v Beogradu. Na območju Kosova je 400 medicinskih ekip, ki cepijo prebivalstvo in so izredno pozorne na morebitne stike z okuženimi.« Zvezni štab je tudi opozoril, da ni treba omejevat gibanja prebivalstva, seveda pa je moral vsak imeti pri sebi potrdilo o uspešnem cepljenju. Jugoslovanske delavce, ki so bili zaposleni v tujini in so bili tiste dni na obisku v domovini, je Zvezni štab obvestil,²⁰ da morajo biti cepljeni. Delavci so se lahko cepili na mejnih prehodih ali pa v mestu, kjer so prebivali. Za povratek na delo v tujino so jim zdravstvene ustanove izdajale knjižice o uspešnem cepljenju. V TV obzorniku so gledalce obvestili, da so nekatere države dovolile vstop samo tistim, ki so imeli potrdila, da so bili cepljeni pred več kot šestimi dnevi, nekatere države pa so naše državljanke kljub takim potrdilom zavračale. Zato so gledalcem svetovali, naj odložijo potovanja v tujino, ki niso bila nujna.²¹

V prostorih Republiškega sekretariata za zdravstvo in socialno varstvo v Ljubljani je potekalo 5. aprila 1972 posvetovanje z vodji regionalnih operativnih štabov za borbo proti karantenskim boleznim.²² Ocenili so epidemiološko stanje v Sloveniji, razpravljali o prvi fazi obveznega cepljenja po področjih in se dogovorili tudi o nadaljnji akciji. Ob koncu prvega dela cepljenja so novinarji zaprosili vodjo proti-epidemiološke službe v Socialistični republiki Sloveniji prof. dr. Milka Bedjaniča, naj spregovori nekaj besed o cepljenju in o tedanjih nalogah zdravstvene službe. Posnetek konference je bil posnet na magnetoskopski trak in zato ni ohranjen. Štab za zdravstveno zaščito prebivalstva pred črnimi kozami pri zveznem sekretariatu za delo in socialno politiko je sporočil, da v zadnjih štirih dneh v Beogradu, Čačku, Novem Pazarju, vasi Trnje v občini Požarevac in v Plavu v Črni gori ni nihče zbolel ali umrl. Na Kosovem so dan prej odkrili še dva bolnika.

Polkovnik dr. David Mel, načelnik eksperimentalnega laboratorija pri vojno-medicinski akademiji, je po seji zvezne epidemiološke komisije poudaril, da ko govorimo o epidemiološkem položaju v naši državi, moramo ločiti stanje na Kosovu in drugod po državi. Na Kosovu se je drugo obdobje epidemije zaključevalo. Tretje obdobje, ki so ga pričakovali v tistih dneh, pa naj bi bilo po mnenju dr. Mela milejše že zaradi preventivnih ukrepov, to je izolacij in cepljenja prebivalstva. V primerjavi s Kosovom pa bi se v ožji Srbiji, kjer je bilo število obolelih manjše, tretjemu obdobju epidemije lahko izognili – to je pomenilo, po besedah dr. Mela, da, če v nekaj prihodnjih dneh ne bi bilo novega obolenja, da tretjega obdobja epidemije ne bi bilo. Ugodno je ocenil tudi dejstvo, da so na Kosovu in drugje pregledovali uspeh cepljenja oziroma ponovno cepili. Zvezni sekretar za Narodno obrambo general armade Nikola Ljubičić je sporočil, da v jugoslovanski armadi ni nobenega primera obolenja za črnimi kozami, niti ne sumljivih

¹⁹ Prav tam.

²⁰ V izvirnem besedilu »obiska« namesto »obvešča«, kar je verjetno napačno.

²¹ TV obzornik, 1. 4. 1972.

²² TV dnevnik, 5. 4. 1972.

primerov. Sanitetne službe so uspešno izvedle vse akcije, v kratkem času so cepile vojsko, starešine in njihove družine.

Oglejmo si še vsebino novic o epidemiji, ki so bile prebrane v živo v studiu, vsebina prispevkov je ohranjena samo v besedilih oddaj, ker filmskih in video napovedi voditeljic in voditeljev dnevnoinformativnih oddaj v studiu TV Ljubljana do marca 1990 ni arhivirala, prav tako ne kratkih novic, ki so bile povzete po agencijskih novicah tiskovne agencije Tanjug.²³

Ob pojavu črnih koz na Kosovem so v Zveznem sekretariatu za delo in socialno politiko sporočili, da so odločno, učinkovito in hitro ukrepali pri preprečevanju razširjanja te bolezni. Med preventivne ukrepe so sodili posebni pregledi, predvsem cepljenje prebivalstva na Kosovu, v Novem Pazarju in Beogradu. Napovedali so, da bodo v teh krajih cepili vse prebivalce. Pri Zveznem sekretariatu za delo in socialno politiko so zato sporočili, da ni razlogov za vznemirjenost.²⁴

Akcija hitrega cepljenja je potekala zelo hitro. Televizija je poročala, da je bilo 25. marca 1972 v Beogradu cepljenih proti črnim kozam že 800 tisoč prebivalcev.²⁵ Po vsej državi so začeli ali pa nadaljevali preventivno cepljenje proti črnim kozam. Cepljenje je potekalo dobro tudi v Črni gori, medtem ko so se v Makedoniji ter Bosni in Hercegovini zdravstvene službe le pripravile na morebitno množično cepljenje. Pri vodji slovenske proti-epidemiološke službe, dr. Mirku Bedjaniču, so novinarji izvedeli, da bo splošno cepljenje v Sloveniji napovedano pravočasno, tisti pa, ki so se hoteli cepiti v nujnih primerih, so lahko to storili na postajah pri zavodih za zdravstvo in v zdravstvenih domovih. Zaščitne ukrepe je ugodno ocenil tudi izvedenec Svetovne zdravstvene organizacije, ko se je mudil na Kosovu.

Tanjug je poročal, da je bilo naslednji dan do opoldneva proti črnim kozam cepljenih že več kot 900.000 Beograjčanov.²⁶ Mestni štab za boj proti tej bolezni je na tiskovni konferenci ponovno opozoril, da je cepljenje obvezno. Cepljenje je bilo tega dne tako rekoč že končano, za naslednji dan, 27. marca, pa so napovedali preverjanje uspešnosti cepljenja. Medtem so tuje agencije poročale z vzhodnega področja Sirije, da so zabeležili 16 obolenj za črnimi kozami; okužili so se otroci med osmim in devetim letom starosti. V Damasku so bili prepričani, da je prišla bolezen iz sirsko-iraškega mejnega področja. Doslej so cepili le prebivalce nekaterih področij, kasneje so nameravali cepiti tudi druge.

Republiški sekretar za zdravstvo in socialo varstvo je izdal odredbo o obveznem cepljenju proti kozam v Sloveniji, kar je moralo biti opravljeno v sedmih dneh.²⁷ Cepljenje je bilo obvezno za vse prebivalce, starejše od enega leta, razen za tiste, ki so v zadnjih dvanajstih mesecih že bili cepljeni ali pa so imeli v času cepljenja vročinska obolenja, ledvična in nekatera druga obolenja. Poročilo o cepljenju je bilo objavljeno tudi v TV dnevniku, kjer so dodali še pojasnilo, da se morajo cepiti tudi vsi tisti, ki so prišli v Slovenijo z ogroženih območij, če še nimajo predpisanega potrdila o cepljenju. Zavodi za zdravstveno varstvo in druge zdravstvene delovne organizacije, ki so brezplačno cepile, so izdajale cepljenim osebam potrdilo, stroške za nezavarovane pa so morale poravnati pristojne občinske skupščine.²⁸

Naslednji dan²⁹ je Republiški sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo sklical tiskovno konferenco ter razložil preventivne ukrepe zaradi črnih koz na

²³ TANJUG – jugoslovanska tiskovna agencija. Kratica je poimenovana po uradnem nazivu Telegrafska agencija nove Jugoslavije, ki jo je leta 1943 ustanovil Moša Pijade.

²⁴ TV dnevnik, 23. 3. 1972.

²⁵ TV dnevnik, 25. 3. 1972.

²⁶ TV dnevnik, 26. 3. 1972.

²⁷ TV obzornik, 27. 3. 1972.

²⁸ TV dnevnik, 27. 3. 1972.

²⁹ TV obzornik, 28. 3. 1972.

Kosovu. Na tiskovni konferenci so poudarili, da je obvezno cepljenje prebivalstva najučinkovitejša zaščita pred obolenjem. Za pripravo cepljenja so imenovali operativni štab pri Republiškem sekretariatu za zdravstvo in socialno varstvo ter področni štab pri regionalnih zavodih za zdravstveno varstvo. Povedali so tudi, da je v Sloveniji na voljo dovolj najboljšega cepiva, ki so ga uvozili iz Švice. Področni štabi po vsej Sloveniji so prejeli tudi vsa strokovna navodila za izvedbo obveznega cepljenja prebivalstva.

V tem delu prispevka bomo na kratko omenili še najstarejši digitalizirani posnetek o nevarnosti širjenja bolezni črnih koz, ki ga hrani televizijski arhiv.

V TV obzorniku so 17. januarja 1962³⁰ poročali o primerih obolenja v Evropi in preventivnih ukrepih, ki so se izvajali tudi ob prihodu v Slovenijo:

»Odkar so se pojavili v Evropi nekateri primeri črnih koz, izvajajo vse evropske države stroge preventivne ukrepe. Tudi pri nas so na vseh obmejnih prehodih urejene posebne zdravstvene kontrolne postaje. V železniških ambulantah na Jesenicah, v Mariboru in v Sežani so cepili doslej vse carinike in železniške uslužbenke, ki imajo neposredne stike s potniki. Prav tako cepijo vsakogar, ki prihaja ali potuje v deželo, kjer so se doslej pojavili posamezni primeri te bolezni. Potnike, pri katerih bi opazili sumljive bolezenske znake, izolirajo v karanteni.«

2.2 Kolera – dnevnoinformativni prispevki

Sedma epidemija kolere se je oktobra 1970 približala jugoslovanskim mejam. V TV dnevniku so 26. oktobra 1970 poročali, da so po neuradnih podatkih iz Bejruta v severnem Libanonu spet zabeležili dva primera kolere, od teh dveh se je eden končal s smrtjo.³¹ Radijska postaja Tirana je poročala o izrednih ukrepih v Albaniji. V Makedoniji se je sešel republiški štab za ukrepe proti karantenskim obolenjem ter opozoril na potrebe po takojšnjih in učinkovitih ukrepih, ki bi onemogočili prenašanje te bolezni v našo državo. Na mejnih prehodih te republike je začelo veljati strožje nadzorstvo. V Sloveniji so si zdravstvene službe že dalj časa prizadevale storiti vse potrebno za preprečitev širjenja morebitnih obolenj kolere. Več o teh ukrepih je povedal predstavnik Zavoda za zdravstveno varstvo, epidemiolog Jurij Manfreda.

»Vse potnike, ki potujejo dežele, kjer infekcija obstaja, cepimo in izvajamo kontrolo vseh potnikov, ki prihajajo iz dežel, kjer zdaj razsaja kolera. V primeru, ko bi prišlo do obolenja v Sloveniji, pa imamo vse pripravljeno, da bomo bolnike, okužene s kolero, ali osebe, s sumom okužbe s kolero, izolirali v bolnišnici. Ravno tako bomo izolirali in postavili pod zdravniški nadzor vse njihove možne kontakte. Poleg tega smo ključne službe in posameznike, ki po svoji službeni dolžnosti prihajajo v neposredni stik s potniki iz teh držav, oziroma tiste, ki bi morali ukrepati ob pojavu obolenja, zaščitili s cepljenjem. Med temi službami naj omenim tiste, ki sodelujejo v mednarodnem prometu, kot so železnice, obmejni organi, carinske službe, milico in sanitarno inšpekcijo. Od zdravstvenega osebja, ki bi moralo ukrepati v primeru pojava obolenja, smo cepili medicinsko osebje infektoloških oddelkov, higiensko-epidemiološke službe, mikrobioloških laboratorijev, ki morajo izolirati oziroma identificirati povzročitelja obolenja. Do nadaljnjega odsvetujemo vsem potovanja v Turčijo, ker tam trenutno najbolj razsaja bolezen. Rad bi povedal še to, da trenutno ni na mestu nobena panika, da

³⁰ TV obzornik, 17. 1. 1962.

³¹ TV dnevnik, 26. 10. 1970.

bi se bolezen pojavila oziroma razširila v Jugoslaviji, predvsem pa ne v Sloveniji.«

Nekaj dni kasneje so tudi v Sloveniji uvedli strožje ukrepe.³² Očitno med prebivalstvom niso hoteli širiti panike, kajti uvedba teh ukrepov je bila pospremljena z opravičevanjem in minimaliziranjem ukrepov: *»Čeprav obstaja pojav kolere pri nas bolj teoretična možnost in tudi novice z ostalih krajev sveta niso več tako zaskrbljujoče, pa smo se po vseh krajih države lotili varstvenih ukrepov, kot jih določajo zdravstveni predpisi.«*

Na upravi letališča Brnik pri Ljubljani so sicer že stalno zaščito proti nevarnim boleznim še poostrili.³³ Posebno pozornost so posvečali uslužbencem, ki so prihajali v stik s potniki iz tistih krajev, kjer so že zabeležili primere te bolezni. Ti uslužbenci so natančno pregledovali potrdila o cepljenju potnikov. Na Šmarjetni gori pri Kranju so imeli urejene prostore za karanteno tistih oseb, ki teh preventivnih ukrepov niso povsem upoštevali. Vso hrano, ki je ostala na letalih, prav tako tudi hrano, ki so jo prinašali potniki, so uslužbenci pospravili in jo na smetišču sežgali. Po vsakem stiku s temi predmeti si je osebje letališča razkužilo roke v zato pripravljenih posodah.³⁴

O poostrenih sanitarnih ukrepih in epidemiološkem nadzoru nad tujimi posadkami so poročali tudi iz Kopra. Vse člane posadk ladij, ki so priplule iz dežel, v katerih so zabeležili pojave kolere, so cepili takoj po prihodu ladje. Zaščitili so tudi vse tiste pristaniške delavce, ki so prihajali z njimi v neposreden stik. Objavili so, da bodo v prihodnjih dneh začeli cepiti še druge delavce v pristanišču, cepljeni pa so bili tudi že vsi, ki so bili zaposleni na mejnih prehodih. V Kopru so tako kot v drugih krajih ustanovili tudi koordinirane ukrepe. O podobnih preventivnih ukrepih so poročali tudi iz drugih krajev naše države.

Televizija je poročala,³⁵ da so številni francoski turisti, ki so se prestrašili vesti o epidemiji kolere, v velikem številu zapuščali Francijo. Na mejnih prehodih cepljenje proti koleri še ni bilo obvezno, cepili so samo posameznike, ki so sami izrazili to željo, napovedano pa je bilo, da bodo v nekaj dneh v Franciji uvedli obvezno cepljenje za vse, ki so odhajali v Španijo. Na sedežu Svetovne zdravstvene organizacije v Ženevi so objavili podatke, da je v prvih šestih mesecih leta 1971 zaradi kolere v svetu umrlo nekaj več kot deset tisoč ljudi. Kolera se je razširila v 27-ih državah, največ žrtev pa je bilo med begunci iz Vzhodnega Pakistana (danes Bangladeš) v zahodni Bengaliji. Vprašanje, ali se kolera lahko razširi tudi pri nas in kako se lahko pred njo obvarujemo, so novinarji zastavili epidemiologinji dr. Danici Miklič z Republiškega zavoda za zdravstveno varstvo v Ljubljani:

»Sedanja sedma epidemija kolere se širi že od leta 1961 in je že lani dosegla Afriko in Evropo. Zaradi dobrih stikov v današnjem svetu ni nobena dežela varna pred vnosom kolere. Ukrepe ob pojavljanju in preprečevanju kolere predpisuje mednarodni sanitarni pravilnik, izvajanje pa pri nas nadzira

³² TV dnevnik, 2. 11. 1970.

³³ Prav tam.

³⁴ Zanimivo je, da je na dan sprejemanja strožjih ukrepov na Brnik pripotoval predsednik Josip Broz Tito, kot so poročali na začetku TV dnevnika: *»Dopoldne je dopotoval na brniško letališče predsednik republike Josip Broz Tito s soprogo Jovanko. Pred predsednikovo karavelo so visokega gosta pozdravili predstavniki naše republike, in sicer predsednik Centralnega komiteja ZK Slovenije France Popit, predsednik izvršnega sveta Slovenije Stane Kavčič, generalni polkovnik Franc Poglajen, član izvršnega biroja predsedstva ZK Jugoslavije Stane Dolanc, republiški sekretar za notranje zadeve Silvo Gorenc ter predstavniki kranjske občinske skupščine. Predsednik Tito se je nato s soprogo Jovanko odpeljal na Brdo pri Kranju. Tu bo jutri sprejel predsednika državnega sveta SR Romunije in generalnega sekretarja romunske komunistične partije Nikolaja Ceausesca.«*

³⁵ TV dnevnik, 24. 7. 1971.

Zvezni sanitarni inšpektorat. Lani je bilo v Sloveniji ustanovljenih deset komisij za borbo proti karantenskim boleznim, katerih sedeži so na zavodih za zdravstveno varstvo. Te komisije so zadolžene za organiziranje izolacije, karanteno, zdravstveni nadzor in cepljenja. Za laboratorijsko in klinično diagnostiko in za zdravljenje je v Sloveniji seveda poskrbljeno. Najbolj učinkovite v borbi proti koleri pa so seveda dobre higienske navade in urejeno higiensko okolje.«

31. avgusta 1973 je Svetovna zdravstvena organizacija sporočila, da so v tistem tednu v Evropi zabeležili 50 primerov obolenj za kolero.³⁶ V večini primerov so oboleli potniki, ki so se vrnili iz Tunizije. Po poročilih Tanjuga sta v italijanskem mestu Neaplju ponoči umrli še dve osebi. Tako je ta nevarna bolezen terjala že devet življenj. Tudi v neapeljske bolnišnice so sprejeli že okoli 150 ljudi, za katere so sumili, da so zboleli za kolero. Kolera se je pojavila tudi v Bariju, kjer je zbolelo okoli deset ljudi. V uredništvo TV dnevnika so prejeli poročilo Republiškega sekretariata za zdravstvo in socialno varstvo, kjer se je dopoldne sestala republiška komisija za karantenske bolezni in sprejela več sklepov za preventivo. Profesorja dr. Rada Žargija, predstojnika infekcijske klinike v Ljubljani, so novinarji naprosili, naj pove nekaj več o tej nevarni bolezni in seveda zaščiti pred njo:

»Za vnos kolere k nam iz sosednje Italije so danes dani vsi pogoji; tesni politični in gospodarski stiki, še posebej pa turizem z našo sosedo. Dandanes lahko prenesemo bolezen še posebno zaradi hitrega avionskega prometa. Ob povratku iz endemskega oziroma okuženega področja se bodočemu bolniku prav nič ne pozna, da je okužen z bacili kolere. Povzročitelj kolere je bacil. Najdemo ga v bolnikovih iztrebkih in to v blatu in izbruhanju, pa tudi v iztrebkih zdravega bacilonosca.

S kolero se okužimo skozi usta enako kot pri vseh drugih črevesnih kužnih boleznih. Če pride povzročitelj kolere v prebavila, še ne pomeni, da bo človek v resnici zbolel. Človek, ki se okuži, torej lahko ostane zdrav, vendar odvaža z iztrebki bacile. Tak zdrav bacilonosec je nevaren za širjenje bolezni. Kolera se širi z bolnika na bolnika s kontaktom – in to ali od bolnika, ali od bacilonosca. Hitro se širi kolera, če pridejo povzročitelji v pitno vodo – na primer v vodovodne naprave ali v studenec. Na tak način nastane eksplozivna epidemija bolezni, ko naenkrat zbolijo veliko število ljudi.

Bolezen izbruhne nenadoma z driskami, ki so vedno bolj pogoste, pridruži pa se jim še bruhanje, ki postaja vedno hujše. Iztrebki niso več barvani, temveč imajo videz riževe vode – ta videz je za kolero značilen. Zaradi hude izgube tekočin je bolnik v najkrajšem času izsušen, ne more več požirati, koža postane ledeno mrzla.

Do šestdeset odstotkov bolnikov s kolero umira, v kolikor seveda ni takojšnje zdravniške pomoči. V glavnem je zdravljenje kolere usmerjeno v nadomestitev izgubljene tekočine in soli. Za preprečevanje vnosa kolere je nujno potrebno: kontrola potnikov, ki se vračajo z okuženega področja – tako kontrolo je vršiti v specialnih ambulantah, druge stvari, ki so za preprečevanje širjenja kolere pa so še:

- ④ prvič – dvigniti zdravstveno zavest med ljudstvom,
- ④ drugič – dvigniti nivo osebne higiene pri posameznikih,
- ④ tretjič – dvigniti splošni higienski nivo med ljudmi,
- ④ četrtič – stroga izolacija sumljivih bolnikov.
- ④ in petič – kontrola ljudi, ki so bili v kontaktu s takim bolnikom.«

³⁶ TV dnevnik, 31. 8. 1973

Poleg dnevnoinformativnih novic smo pripravili za presnemavanje tudi več agencijskih novic o epidemiji kolere v južni Italiji: cepljenje prebivalcev Neaplja proti koleri (UPITN september 1973, KF 04273/5), cepljenje proti koleri v Neaplju in dezinficiranje ulic (Visnews, september 1973, KF 04267/7), cepljenje proti koleri na jugu Italije (Visnews, september 1973, KF 04277/6), cepljenje proti koleri na letališču Fiumicino (Visnews, september 1973, KF 04267/5), zaprte šole, cerkve in kinematografi v Bariju (Visnews, september 1973, KF 04268/8).

2.3 Črne koze in kolera – oddaje

Za uporabo posameznih odlomkov oziroma za ponavljanje v celoti smo digitalizirali tudi nekaj oddaj, ki so gledalce obveščale o množičnih in nalezljivih boleznih.

Oddaja z naslovom »Ko pride katastrofa« (režija Anton Tomažič) je bila predvajana 21. septembra 1972. Gledalce je opozarjala na nevarnost požarov, potresov in infekcijskih bolezni. Glede infekcijskih bolezni in cepljenja so v oddaji gledalcem sporočili, da je zadnji pojav črnih koz, ki je bil tako uspešno zatrt, dokazal, da moramo nenehno računati na izbruhe nenadnih in hitrih epidemij. Pri tem so poudarili, da so bile črne koze samo eno od »infekcijskih opozoril«. Opozorili so, da se zdravstveni delavci dnevno srečujejo s celo vrsto nalezljivih bolezni, ki so včasih visele nad našimi predniki kot Damoklejev meč in segale celo v naš predpretekli čas. Med take bolezni sodijo trebušni tifus, paratifus B, dizenterija, oslovski kašelj, tetanus in številne druge nalezljive bolezni, ki so bile leta 1972 že skoraj premagane. Televizijski delavci so izvedli tudi anketo in povprašali ljudi, kaj menijo o pripravljenosti zdravstvene službe na izbruh infekcijskih bolezni.³⁷ Na vprašanja novinarjev so odgovarjali potniki na avtobusni postaji:

- ☞ *»Ja, v Kamniku je bilo zelo učinkovito in hitro speljano.«*
- ☞ *Ja, ja, kar pravijo, kako je bilo fajn, vse povezave in vse. To pa res de, so jih vse pohvalil.«*
- ☞ *»Vse bo v redu, a ne. Zaradi tega, ker je bilo vse hitro narejeno. Ljudje so bili pa tudi disciplinirani. Zaradi tega, ker vsak je mislil na to, da ne bo zbolel, ali kaj takega.«*
- ☞ *»Ja, tu se je moralo zdravstveno osebje pa prav potruditi, posebej v našem koncu je to, kakor se je zvedelo po radiu in televiziji, so takoj šli na teren in so vse v redu vštimali, tako kot je treba, a ne.«*

V izobraževalni oddaji »Dosežki medicine – črne koze« (režija Emil Rižnar, predvajana 14. aprila 1972) je prof. dr. Rado Žargi gledalcem razlagal o izvoru in nastanku bolezni, o epidemiji, o prvih znakih obolenja in raznih stadijih bolezni.³⁸ S pomočjo fotografij so bili v oddaji prikazani razvoj bolezni, cepljenje in delo obmejnih organov med epidemijo. Oddaja je bila posneta ob pojavu črnih koz v Jugoslaviji v marcu leta 1972 in ob nevarnostih, da bi se bolezen razširila s Kosova in Srbije v Slovenijo. Prof. dr. Rado Žargi je že leta 1970 v referatu opozoril, da obstaja možnost vnosa tropskih bolezni, še posebno črnih koz in kolere, tudi zato, ker je Jugoslavija v letih po drugi svetovni vojni okrepila stike z azijskimi in afriškimi državami tako na političnem kot tudi na gospodarskem področju. Endemska žarišča teh bolezni so bila na začetku sedemdesetih let 20. stoletja v južni Aziji (Indija, Afganistan), v centralni Afriki in Južni Ameriki. V povojnih letih so se v Evropi pojavljali le importirani primeri črnih koz, ti pa so bili v primerjavi s številom primerov črnih koz v omenjenih endemskih podro-

³⁷ Ko pride katastrofa, 14. 4. 1972.

³⁸ Dosežki medicine – Črne koze, 14. 4. 1972.

čjih le neznatni. Večja možnost importacije tropskih bolezni v Jugoslavijo pa je obstajala tudi zaradi drugih stikov, še posebej zaradi romarjev. Prof. dr. Rado Žargi je opozoril tudi na spremembe v prometu in na nekdanji prekomorski promet z ladjami, ko je potovanje trajalo več tednov in so bile bolezni odkrite že na ladjah, ki so nato ostale v karanteni. Ob vse bolj množični uporabi letalskega prevoza se je povečala nevarnost vnosa bolezni v inkubaciji. Če je bolnik zaradi eventualnega cepljenja zbolel za modificirano boleznijo v lažji obliki, se je lahko zgodilo, da se je to zaznalo šele, ko so zboleli tisti ljudje, ki jih je potnik okužil po vrnitvi iz tujine.

V tem času je bilo v Jugoslaviji obvezno cepljenje proti črnim kozam, in čeprav so ugotovili relativno velik delež prebivalstva, ki v mladosti ni bil cepljen, ni bilo na ozemlju Jugoslavije potrjenega primera že od leta 1927.³⁹ Od leta 1970 so se pojavili posamezni primeri kolere v nekaterih državah v sosesčini in vsi so pričakovali izbruh kolere tudi pri nas. Vendar do tega ni prišlo, dočakali pa smo še hujšo bolezen – črne koze.

Prof. dr. Rado Žargi je opisal tipičen potek bolezni črnih koz, ki ga na kratko povzemamo:

- ⊗ V inkubaciji, to je v času, ki poteče od dneva stika z bolnikom do izbruha bolezni, mine 14 dni, ko prihodnji bolnik zboli.
- ⊗ Bolezen se začne z mrzlico, visoko vročino, z glavobolom in značilnimi bolečinami v križu. Bolnik je od vsega začetka prizadet. Oči so vnete, jezik močno obložen. Včasih se pojavi že v tem prvem stadiju bolezni po koži – še posebno po trebuhu – bežen in kratkotrajen netipični izpuščaj.
- ⊗ Prvi stadij (toksemični) traja dva do tri dni in ob koncu tega obdobja vročina pade.
- ⊗ Drugi stadij ali obdobje bolezni je burnejši. Začne se s ponovno visoko vročino in izpuščajem, ki je sprva pegast, v nekaj urah pa se pege povečajo in se dvignejo nad ravnino kože ter so temno rožnate barve. Ta stadij (papulozni) traja dva do tri dni. Pege se potem v 24-ih urah spremenijo v mehurčke.
- ⊗ Mehurčki so okrogli, izbočeni, čvrsti pri pritisku in napolnjeni z bistro tekočino. Dan kasneje postane vsebina mehurčkov motna in nastanejo gnojni mehurčki. Stadij gnojenja traja okrog štiri dni – to je kritični čas bolezni. Potem se začenjajo gnojni mehurčki sušiti in se spreminjati v rjavkasto-črne hraste, ki počasi odpadajo. Brazgotine po odpadlih hrastah ostanejo za vse življenje in se najbolj poznajo na obrazu (od tod izraz kozav obraz).
- ⊗ Prvi mehurčki se pokažejo v ustih in na sluznici žrela ter sapnika. Zaradi tega ima bolnik bolečine pri požiranju, in če so ti mehurčki naseljeni v sapniku in bronhijih, muči bolnika tudi suh kašelj.
- ⊗ Na koži se pojavi izpuščaj najprej na čelu, v lasišču, preide na obraz, na podlahti in samo v manjši meri na trup ter nazadnje na noge. Izpuščaj je tipično centrifugalni, to je sredobežen: največ ga je na glavi in na udih, zelo malo ali pa nič na trupu. Med gnojenjem mehurčkov je bolnik najbolj prizadet in v tem stadiju bolezni bolniki umirajo.
- ⊗ Pri najhujših oblikah koz umirajo bolniki, še preden je nastal izpuščaj. Včasih se pojavi posebna oblika koz, kjer so mehurčki temne barve zaradi krvavitev (od tod ime črne koze).

Bolezen lahko razvije tudi netipične oblike. Lahka oblika obolenja črnih koz se lahko razvije pri ljudeh, ki so bili nekoč cepljeni. Pri teh primerih odpadejo vse prej naštetosti in ugotovitev bolezni je zelo težka ter včasih celo

³⁹ Leta 1929 naj bi obstajal neki sumljiv in nedokončno pojasnjen primer. Če upoštevamo še ta primer, potem celih 43 let ni bilo nobenega primera bolezni črnih koz na ozemlju Jugoslavije.

nemogoča, če ne upoštevamo epidemiološke situacije. Pri netipičnih primerih so za ugotavljanje zelo pomembni laboratorijski izvidi. Lažje in atipične primerje lahko zamenjamo z nedolžnimi noricami. Prof. dr. Rado Žargi je opozoril, da nas samo enkratno cepljenje v otroški dobi ne obvaruje tudi najhujših koz v srednji starosti.

Zgoraj omenjene pojave in testiranja v laboratorijih lahko primerjamo s testiranjem in ukrepi proti bolezni Covid-19 leta 2020. Tudi ukrepi, ki so jih sprejele oblasti leta 1972, so bili precej podobni. Vsakega sumljivega bolnika so najstrožje izolirali in vse, ki so bili z njim v stiku, dali v karanteno, če so pri sumljivem bolniku ugotovili, da je resnično obolel za črnimi kozami. Vsi, ki so bili z bolnikom v stiku, so bili pod zdravniškim nadzorom. V karanteno, to je v osamitev za določen čas, kolikor traja inkubacija pri črnih kozah, so izolirali vse kontakte I. reda – zdrave ljudi, ki so bili v stiku z bolnikom in pri katerih bi se lahko pokazala bolezen po izteku inkubacije. Drugi pomemben ukrep, ki pa je pri Covidu-19 izostal, je bilo splošno cepljenje prebivalstva. Ob teh preventivnih ukrepih so izvajali še nadzor nad potovanji prebivalcev iz okuženih krajev.

Druga oddaja o črnih kozah je bila predvajana 22. marca 1974 (Črne koze, II. oddaja, režija Marjan Roblek).⁴⁰ Fotografije in filmski posnetki v oddaji so prikazovali ljudi, obbolele za črnimi kozami, strokovna sodelavca in komentatorja v oddaji sta bila prof. dr. Rado Žargi in dr. Karel Senker. V prvem delu oddaje je bila ponovljena razlaga tipičnega poteka črnih koz in prve oddaje, razlaga je bila dopolnjena s filmi in fotografijami. V besedilu je tudi nekaj odlomkov o zgodovini bolezni, ki pa so bili iz oddaje zaradi prevelike dolžine izpuščeni. V oddaji je bila objavljena tabela obolenj v Sloveniji (Mariborska in Ljubljanska oblast) v letih 1919–1924 ter podatki iz poročila Kranjska in njeno zdravstvo 1881–1890. Iz poročila izvemo, da je v teh desetih letih konec 19. stoletja na Kranjskem izbruhnilo 108 epidemij, zbolelo je 9.186 ljudi (4,81 na 100.000 prebivalcev), umrlo pa jih je 1943, kar pomeni 21,15-odstotno umrljivost. Zadnji primeri črnih koz v Sloveniji so bili prijavljeni takoj po prvi svetovni vojni. Od leta 1925 ni bilo več nobenega primera.

Po drugi svetovni vojni so bili sprejeti nekateri ukrepi proti širjenju bolezni. Leta 1955 je izšel Pravilnik o organizaciji zdravstvene službe na civilnih letališčih (Ur. l. SFRJ 17/55). Pravilnik je obravnaval varstvene ukrepe proti vnosu karantenskih bolezni. Leta 1962 je izšel Odlok o ukrepih za zaščito pred vnosom in širjenjem koz (Ur. l. SFRJ 3/62). Dve leti pozneje je bil sprejet Temeljni zakon o preprečevanju in uničevanju nalezljivih bolezni (Ur. l. SFRJ 17/64). Leta 1965 je Svetovna zdravstvena organizacija ob Svetovnem dnevu zdravja začela boj proti črnim kozam z geslom »Koze še vedno ogrožajo svet«. Tako so leta 1965 tudi jugoslovanske oblasti sprejele več predpisov v boju proti kozam: Pravilnik o pogojih in načinu opravljanja obvezne imunizacije proti nalezljivim boleznim (Ur. l. SFRJ 2/65), nov Temeljni zakon o sanitarni inšpekciji (Ur. l. SFRJ 10/65) ter Pravilnik o načinu prijavljanja nalezljivih bolezni in o vodenju evidence o teh boleznih (Ur. l. SFRJ 55/65). V oddaji so uporabili zanimiv način citiranja. Prikazali so filmske posnetke uradnih listov, ki so se vrstili drug za drugim in prešli v rotacijski stroj, ki je tiskal. Potem so bili spet prikazani uradni listi in bližnji posnetki ustreznega besedila s prikazom pravilnikov.⁴¹

V oddaji so prikazali nov način cepljenja s pištolo pod pritiskom, ki se je pokazal kot zelo uspešna in hitra metoda cepljenja. Laboratorijski strokovnjaki republiškega Zavoda za zdravstveno varstvo so opozarjali, da so s poskusi dokazali, da se je pojavila zmanjšana odpornost naših ljudi. Odpornost je bilo mogoče pridobiti le s ponovnim cepljenjem, zato je bil nov način cepljenja zelo pomemben za množična cepljenja prebivalstva.

⁴⁰ Črne koze, 22. 3. 1974.

⁴¹ Črne koze, 22. 3. 1974, T: 16212 A, str. 7.

Svetovna zdravstvena organizacija je doumela, da je zaradi povečanja letalskega prometa povečana tudi nevarnost širjenja karantenskih bolezni. Spoznala je, da je rešitev širjenja bolezni črnih koz povezana z izkoreninjenjem te bolezni v endemskih žariščih.

Teoretično so bili v Jugoslaviji na izbruh epidemije dobro pripravljeni, toda pripravljena zakonodaja je bila bolj usmerjena v načrt preprečevanja koler, sredi marca 1972 pa je izbruhnila epidemija črnih koz na Kosovu in se razširila na ožjo Srbijo do Beograda. Epidemija v Jugoslaviji leta 1972 se je razrasla v največjo epidemijo po drugi svetovni vojni v Evropi. Zbolelo je 175 oseb, od katerih jih je 35 umrlo.⁴²

Epidemija je zdravstvene službe presenetila in na začetku ubrala svoje poti širjenja. Praksa pri zatiranju epidemije je epidemiološke strokovnjake naučila, kako je treba ukrepati najbolje, najhitreje in najsmotrnejše. Vendar je pokazala tudi na nekatere pomanjkljivosti zdravstvene službe. Zdravstveno osebje je spoznalo, da je v takih primerih treba sprejeti naslednje ukrepe:

- «Na okuženem in ogroženem področju je treba takoj mobilizirati zdravstvene delavce, potrebni sanitetni material in prevozna sredstva.
- Osnovni ukrep pri zatiranju črnih koz bo še vedno cepljenje in zdravstveni nadzor vseh oseb, za katere sumijo, da so bile v stiku z bolnikom.
- Cepljenje je treba najprej organizirati v žarišču bolezni, potem na okuženem in ogroženem področju, nato šele, če je potrebno, tudi na širšem teritoriju. Tako ne bi izgubljali časa pri zatiranju epidemije v kraju, kjer je izbruhnila, in ne bi bili v strahu, da bo zmanjkalo cepiva za okuženo ali vsaj ogroženo območje.»⁴³

Omeniti moramo, da je bil v scenariju oddaje črtan del besedila, ki je govoril o nasprotnikih cepljenja:

- «Ko smo že pri cepljenju, naj omenim glasove, ki vse bolj vztrajajo proti obveznemu cepljenju proti črnim kozam. Obvezno cepljenje bi res lahko opustili, če bi bila izpolnjena dva pogoja: da nikjer na svetu ne bi bilo virusa črnih ali kravjih koz ter da bi bila epidemiološka služba tako dobro opremljena, da bi lahko takoj primerno in smotrno ukrepala.»⁴⁴

Konec leta 1972 je TV Ljubljana posnela tudi serijo oddaj »Nalezljive bolezni«, ki jih je vodila dr. Danica Miklič. Tri oddaje iz te serije so že digitalizirane: uvodna oddaja, oddaja o koleri in oddaja o prenosljivih kapljičnih boleznih. Uvodna oddaja je gledalcem posredovala letna poročila zavodov za zdravstveno varstvo. Iz letnih poročil o opravljenih cepljenjih v Sloveniji v letu 1971 izvemo, da so zdravniki zaradi cepljenj opravili 523.961 pregledov.⁴⁵ Proti kozam je bilo cepljenih (prvič ali ponovno) 81.064 otrok, proti davici, tetanusu in oslovskemu kašlju (popolno s tremi dozami) 23.833 otrok, ponovno pa 47.302 otrok. Proti otroški paralizi je bilo cepljenih 72.832 otrok. Odpornost proti davici in tetanusu je bila s požitvenimi cepljenji vzdrževana pri 68.499 otrocih, proti ošpicam pa je bilo cepljenih 33.960 otrok.⁴⁶

Uspeh cepljenj so ponazorili s primerjavo podatkov o obolelih in umrlih za posameznimi boleznimi v letih 1946, 1951, 1956, 1958, 1968 in 1971 (glej

⁴² Epidemijo je vnesel romar, ki je s skupino potoval v Meko in se zadrževal po nekaterih državah Bližnjega vzhoda, kjer so takrat razsajale črne koze. Ker je bil cepljen, sam ni težje zbolel, menda se niti ni počutil bolnega, okužil pa je 11 oseb, šest v svoji vasi, tri s Kosova in dve osebi iz takratne ožje Srbije (T: 16212 A, 9).

⁴³ Črne koze, 22. 3. 1974, T: 16212 A, str. 9.

⁴⁴ Črne koze, 22. 3. 1974, T: 16212 A, str. 10.

⁴⁵ Nalezljive bolezni, Uvodna oddaja, 9. 1. 1973, T: 14329, str. 5.

⁴⁶ Nalezljive bolezni, Uvodna oddaja, 9. 1. 1973, T: 14329, str. 6.

tabelo 1). Za davico je leta 1946 zbolelo 2.265 oseb, umrlo pa 118. V letu 1971 je bil prijavljen en primer bolezni. Bolnik je ozdravel. Za tetanusom je leta 1951 zbolelo 78 oseb, umrlo jih je 37, leta 1971 je bilo bolnikov 23, umrl pa je eden. Za otroško paralizo je v letu 1956 zbolelo 251 ljudi, umrlo pa 24. Od leta 1963 do leta 1972 ni bil zabeležen noben primer otroške paralize v Sloveniji. Leta 1953 je za oslovskim kašljem zbolelo 6.942 otrok, od teh jih je 13 umrlo, leta 1971 pa je bilo prijavljenih 377 bolnikov, ki so vsi ozdraveli. Leta 1968 je bilo prijavljenih 5.963 bolnikov z ošpicami in ena smrt, leta 1971 pa 2.187 bolnikov. Umrl ni nihče (T: 14329, 7).⁴⁷

Tabela 1: Primerjava podatkov o obolelih in umrlih za posameznimi boleznimi v letih 1946, 1951, 1956, 1958, 1968 in 1971

Bolezen	Leto	Bolnikov	Umrlih
Davica	1946	2.265	118
	1971	1	0
Tetanus	1951	78	37
	1971	23	1
Otroška	1956	251	
paraliza	1971	0	0
Oslovski	1958	6.942	13
kašelj	1971	377	0
Ošpice	1968	5.963	1
	1971	2.187	0

(vir T: 14329, Nalezljive bolezni, Uvodna oddaja)

V oddaji so svetovali, da lahko vsak posameznik pri preprečevanju nalezljivih bolezni veliko prispeva z osebno higieno in disciplino med boleznijo in kliconoštvom. Nasvet so podkrepili s sliko otrok v šoli, ki gredo iz stranišča, si potem umijejo roke in malicajo: »S privzgajanjem higienskih navad moramo seveda začeti že pri malčkih in šolarjih, da jim bodo prešle v meso in kri.«⁴⁸ Ustvarjalci oddaje so poskrbeli tudi za primerjavo podatkov o nalezljivih boleznih v letu 1971 v nekaterih evropskih državah.⁴⁹ Primerjave stanja nalezljivih bolezni v SR Sloveniji s številkami drugod so pokazale, da se nam ni bilo treba sramovati niti pred zahodnimi niti pred vzhodnimi sosedi v Evropi (glej tabelo 2).⁵⁰

Tabela 2: Primerjave stanja nalezljivih bolezni v SR Sloveniji in v drugih državah

	Tifus	Otroška paraliza	Davica	Oslovski kašelj
Avstrija	44	2	25	1.466
Češkoslovaška	44	0	3	513
ZR Nemčija	381	17	47	1.638
Madžarska	183	1	1	52
Francija	1.260	52	39	692
Italija	10.520	24	689	6.095
Slovenija	22	0	1	377

(vir T: 14329, Nalezljive bolezni, Uvodna oddaja)

⁴⁷ Nalezljive bolezni, Uvodna oddaja, 9. 1. 1973, T: 14329, str. 7.

⁴⁸ Nalezljive bolezni, Uvodna oddaja, 9. 1. 1973, T: 14329, str. 8.

⁴⁹ Nalezljive bolezni, Uvodna oddaja, 9. 1. 1973, T: 14329, str. 7.

⁵⁰ In to kljub temu, kot so poudarili v oddaji, da je na obeh straneh sorazmerno več zdravstvenih delavcev na število prebivalcev in da porabijo več denarja v ta namen.

V oddaji »Nalezljive bolezni – Kapljične bolezni (režija Marjan Roblek), ki je bila predvajana 23. januarja 1973, je dr. Danica Miklič gledalce seznanila s kapljičnimi boleznimi – z boleznimi dihal in ustne votline, s škrlatinko in davico, dr. Nevenka Vargazon pa z oslovskim kašljem, ošpicami, noricami in mumpsom.⁵¹ Več pozornosti bomo v svojem članku posvetili oddaji »Kapljične bolezni – Kolera« (režija Marjan Roblek), ki je bila predvajana 16. januarja 1973. Strokovni sodelavec oddaje dr. Karol Senker je gledalcem posredoval podatke o vzrokih bolezni, razširjenosti, vplivu cepljenja na širjenje bolezni, poteku bolezni, pripravah na zaščito pred prihodom kolere, znakih bolezni, zavarovanju pred boleznijo in njenem preprečevanju.⁵² V napovedi oddaje so gledalci prejeli sporočilo:

»Vsem nam mora biti jasno, da vsi ukrepi, ki jih določa mednarodni sanitarni pravilnik, še vedno ne morejo zaustaviti pohoda kolere, ki napreduje tudi pri zelo ostri in široko zajeti karanteni. Pomembno pa je, da lahko s higieno okolja in osebno higieno, pa tudi s poznavanjem širjenja te bolezni tudi sami marsikaj storimo.«

Oddajo smo si nekoliko podrobneje ogledali predvsem zaradi primerjav s pandemijo Covida-19 v letu 2020. Najprej smo si postavili vprašanje, ali ne izvemo tudi pri Covidu-19 samo za znane primere bolezni, večina primerov pa je skritih kot gmota ledene gore pod vodo. V oddaji so prikazali prerez ledene gore in komentar, v katerem so potek bolezni primerjali z ledeno goro. Manjši del nad vodo so primerjali s številom obolenj izrazitega poteka, večji del pa z lažjo in skrito obliko. Izkušnje pri epidemijah so pokazale, da pride na enega bolnika 10–100 zdravih klicenoscev.⁵³ Dr. Karol Senker je opozoril tudi na to, da je »sedma pandemija« kolere imela tudi hude gospodarske posledice, ki so se ravno tako kot pri Covidu-19 najbolj poznale v turizmu:

»Sedanja pandemija kolere El Tor ima večji ekonomski kot zdravstveni značaj. Mehanizem tega močnega vpliva naj pokažeta dva primera. V nekaterih sredozemskih državah, kjer se kolera kdaj pa kdaj znova pojavi, je turizem padel že nekaj let nazaj in so hotelske kapacitete napol prazne. Bombaj in Kalkuta sta dve mesti, ki ležita na nasprotnih obalah indijskega podkontinenta. Kalkuta in Bombaj pa sta kot dvojčka. Odkar vemo za Kalkuto, vemo tudi za kolero. Turisti to vedo in jih to tudi prav nič ne moti. Bombaj je bil dolga leta brez kolere. Ko ga je zajela sedanja pandemija, so se turisti nemudoma razbežali. Marsikateri je zbežal v Kalkuto, kjer je razen sedanje kolere El Tor doma še klasična kolera.«

Dr. Karol Senker je izjavo dokončal v precej sodobnem slogu: »Panika pač caruje tam, kjer zataji logika in v tem je nesreča, zato bolj trpi gospodarstvo kot pa zdravstveno stanje.«

Gibanje pandemije je povzročilo, da so tudi pri nas prihod kolere pričakovali z vso resnostjo. Kolera je bila pri nas dobro poznana iz zgodovinskih virov, toda zdravstvene službe niso imele nobenih lastnih izkušenj, zato so zdravniki in epidemiologi paberkovali po starih knjigah, pisali dramatična poročila ter objavljali slike o prenašanju izčrpanih in umirajočih bolnikov na nosilih.⁵⁴ Na splošno je takrat veljalo reklo, da ima strah velike oči.

⁵¹ Nalezljive bolezni – Kapljične bolezni, 23. 1. 1973.

⁵² Nalezljive bolezni – Kolera, 16. 1. 1973.

⁵³ Nalezljive bolezni – Kolera, 16. 1. 1973, T: 14363, str. 7. Klicenoštvo ne traja dolgo, povzročitelj se obdrži za dolgo dobo samo zaradi velikega števila klicenoscev.

⁵⁴ Nalezljive bolezni – Kolera, 16. 1. 1973, T: 14363, str. 8.

Strah je hitro razširil tudi med prebivalstvom in vrstili so se telefonski klici ter pisma z vprašanji, kaj je ukrenila zdravstvena služba in ali je dovolj pripravljena na epidemijo. Dr. Karol Senker je v oddaji povedal,⁵⁵ da so vsi spraševali, kako je s cepljenjem in ali je dovolj cepiva na razpolago, nihče pa ni vprašal, kako naj ukrepa kot državljan, kaj naj storijo v gospodinjstvih, delovnih organizacijah, turističnih obratih in krajevnih skupnostih ter kako naj pomagajo družbeno-politične organizacije:

»Imamo občutek, da vsi pasivno čakajo odhod zdravstvenih delavcev na barike, od koder bodo s še neznanim orožjem odbili napad mikroskopskega majhnega agresorja. Orožje pa je v rokah vsakega posameznega človeka, le da je pozabljeno, uskladiščeno in domala zarjavelo. Ključ preprečevanja širjenja ne leži v predalih zdravstvene službe, temveč v obvezah državljanov in prek njih v dolžnostih skupnosti. Prirojeni panični strah je, v preteklosti in danes, vzrok mnogim nesmotrnim, neučinkovitim, protizakonitim, včasih celo smešnim in strožjim ukrepom. Tako so po raznih državah ukrepali z ukinitvijo prometa, razkuževanjem pošte, stanjem pripravljenosti, zmedo v zaščiti s cepljenjem in celo – in to v eni izmed evropskih držav, ki se šteje med starejše civilizacije – s poskusom prekinitve mednarodnega telegrafskega prometa! Vse to namesto spoštovanja najosnovnejših principov osebne higiene in asanacije okolja, ki sta edina smotrna zaščitna ukrepa.«

Epidemiološki oddelek Zavoda za zdravstveno varstvo SRS je sestavil predlog ukrepov proti kolери. Zavedali so se, da vnosa verjetno ni mogoče preprečiti, glavno vodilo ukrepov pa je bilo preprečevanje širjenja in endemičnosti bolezni. Glavna naloga ukrepov je bila, da ne sme za kolero nihče umreti.⁵⁶ To so takrat lahko dosegli samo s takojšnjim javljanjem bruhanja in diareje ter z zadostno količino tekočin za nadomeščanje.

Predlog ukrepov proti kolери je vseboval kratkoročne in dolgoročne ukrepe sanitacije, ki so jih morale sprejeti občine v sodelovanju z regionalnimi zavodi za zdravstveno varstvo.⁵⁷ Med asanacije so sodile zaščita vode in hrane pred morebitno okužbo, zagotavljanje higienske čiste pitne vode in zaščita hrane pred onesnaževanjem. Sprejeti so bili naslednji potrebni ukrepi:

1. Programirana sanitacija okolja v vsaki občini;
2. Zdravstvena vzgoja prebivalstva;
3. Priprava bakteriološke diagnostike;
4. Klinična diagnostika in zdravljenje;
5. Izolacija kontaktov I. vrste in zdravstveni nadzor nad kontakti II. vrste;
6. Dezinfekcija;
7. Cepljenje.

V oddaji so nato prikazali postopek kloriranja vode. Kloriranje vodnih virov, tudi zasebnih, in kloriranje vseh odplak ter prepoved zalivanja vrtov in njiv z okuženimi snovmi je sodilo v kratkoročni program preprečevanja bolezni, torej med ukrepe, ki jih je treba izvajati takoj. Med nujnimi kratkoročnimi ukrepi je bila tudi zagotovitev pravnjega števila higiensko neoporečnih stranišč pri javnih objektih, ki so jih morale vzdrževati za to določene osebe. Dolgoročni program je obsegal večja asanacijska dela, izgradnjo novih vodovodov, popravilo obstoječih, higiensko pomanjkljivih vodovodov in rekonstrukcijo ali izgradnjo kanalizacije ter čistilnih naprav.

Ti ukrepi niso prebivalstva ščitili samo pred kolero, ampak tudi pred dru-

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Nalezljive bolezni – Kolera, 16. 1. 1973, T: 14363, str. 9.

⁵⁷ Prav tam.

gimi črevesnimi boleznimi, ki se še vedno pojavljajo, kot je poudaril dr. Karlo Senker:

»V zdravstveno-vzgojnem delu je treba predvsem poudariti, da kratkoročni kakor tudi dolgoročni program asanacijskih ukrepov ne varujejo samo pred kolero, temveč tudi pred našimi domačimi nalezljivimi boleznimi. Saj bi že bil čas, da vsaj trebušni legar, ta izraziti predstavnik, kakor so nekoč rekli bolezni umazanije, izgine iz naše dežele.«⁵⁸

3. Zaključek

Pregled oddaj TV Slovenija o nalezljivih boleznih, predvsem o epidemijah črnih koz in kolere, ki sta strašili prebivalce takratne SR Slovenije pred pol stoletja, je starejšim bralcem osvežil spomin na to obdobje, mlajšim pa je predstavil takratne razmere v zdravstvu. Takratne razmere v zdravstvu in ukrepe lahko primerjamo z ukrepi, ki so jih uvedle izvršilne in zdravstvene oblasti po svetu leta 2020, ko je izbruhnila pandemija Covida-19. Prav je, da smo že v uvodu opozorili na dolžnosti arhivistov, arhivarjev in drugih delavcev, ki so zaposleni v arhivih, da tudi v takšnih primerih ne pozabijo na pravico uporabnikov do dostopa do arhivskega gradiva. V letu 2020 je bila ta pravica zaradi ohromitve javnega življenja omejena na dostop prek računalniških povezav, zato se je pokazala nova prednost digitalizacije gradiva. Upamo, da nam je uspelo nekoliko osvežiti spomin na epidemiji, ki sta ogrožali življenja pred pol stoletja. Pri tem smo opazili, da so tudi brazgotine na levi rami, ki so posledice cepljenja proti črnim kozam, že skorajda izginile. Prekrila so jih črna znamenja in zabrisale starostne pege. Mogoče nas to opominja, da smo vsi narejeni iz enakih ali podobnih materialov, mi in arhivsko gradivo. In prav tako kot se stara in propada arhivsko gradivo, se staramo in umiramo tudi mi. Zato pa lahko z digitalizacijo rešimo naše filme, video posnetke, fotografije in naše dokumente, ne moremo pa digitalizirati samih sebe, vsaj za enkrat ne. In naj tako tudi ostane.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ⊗ RTV Slovenija, Televizijski arhiv in dokumentacija (Tvdok), Črne koze, 14. 4. 1972, T: 13200, KF 8107.
- ⊗ Tvdok, Črne koze, II. oddaja, 22. 3. 1974, T: 16212 A, KF 9149.
- ⊗ Tvdok, TV dnevnik, 24. 7. 1971, T: 12149, KFD873 I 4.
- ⊗ Tvdok, TV dnevnik, 26. 10. 1970, T: 10960, KFD 592/I.
- ⊗ Tvdok, TV dnevnik, 2. 11. 1970, T: 10985, KFD599/I/1.
- ⊗ Tvdok, TV dnevnik, 2. 11. 1970, T: 10985, KFD592/I/5.
- ⊗ Tvdok, TV dnevnik, 22. 3. 1972, T:13095.
- ⊗ Tvdok, TV dnevnik, 23. 3. 1972, T: 13100.
- ⊗ Tvdok, TV dnevnik, 24. 3. 1972, T: 13106, KFD1121/I/3.
- ⊗ Tvdok, TV dnevnik, 25. 3. 1972, T: 13109.
- ⊗ Tvdok, TV dnevnik, 26. 3. 1972, T: 13114, KFD 1122.
- ⊗ TV dnevnik, 28. 3. 1972, T: 13123, KFD 1125/5.
- ⊗ Tvdok, TV dnevnik, 1. 4. 1972, T: 13140, KFD 1129/I/4.
- ⊗ Tvdok, TV dnevnik, 5. 4. 1972, T: 13158, KFD 1134/I 6.

⁵⁸ Prav tam.

- Ⓜ Tvdok, TV dnevnik, 12. 3. 1973, T: 14587, KFD 1666/4.
- Ⓜ Tvdok, TV dnevnik, 31. 8. 1973, T: 15238, KFD1666/4.
- Ⓜ Tvdok, Ko pride katastrofa, 21. 9. 1972, T: 13849, KF 8318.
- Ⓜ Tvdok, Nalezljive bolezni – Kapljične nalezljive bolezni, 23. 1. 1974, T: 14391, KF 8511.
- Ⓜ Tvdok, Nalezljive bolezni – Kolera, 15. 1. 1974, T: 14363, KF 8496.
- Ⓜ Tvdok, TV obzornik, 17. 1. 1962, T: 962, KF855/9.
- Ⓜ Tvdok, TV obzornik, 27. 3. 1972, T: 13116.
- Ⓜ Tvdok, TV obzornik, 28. 3. 1972, T: 13119.
- Ⓜ Tvdok, TV obzornik, 1. 4. 1972, T: 13139, KFD1129/I/4.
- Ⓜ Tvdok, Nevidni slovenski film, Filmoljubje, 3. del, 17. 9. 2019, DOK-NEVIDNI SLO-VENSKI FILM-20190906-000-FILMOLJUBJE 3 DEL-LP-SLO--A1A2-Z1K1G1S1-F1.
- Ⓜ Tvdok, Potniki brez potnega lista, 7. 5. 1974, T: 16457 A, KF 11287.
- Ⓜ Tvdok, Služba za arhiviranje in dokumentacijo Televizije Slovenija: Klasifikacija, Ljubljana: RTV Slovenija, 2019.

LITERATURA

Kosi, Bojan in Žvelc, Martin: Mediateka – služba za digitalizacijo in trajno hrambo avdio vsebin. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* (ur.). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2012, str. 487–496.

Kosi, Bojan (2018), Mediateka RTV Slovenija – Digitalizacija AV arhivov: <https://www.slideshare.net/BojanKosi/mediateka-rtv-slovenija-digitalizacija-av-arhivov> (dostop 20. 9. 2020).

INTERNETNI VIRI

Cepljenje otrok proti otroški paralizi, TV obzornik, 23. 2. 1961: http://euscreen.eu/item.html?id=EUS_41071B5AC8ED43C09BDBC2393118135A (dostop 20. 9. 2020).

Cepljenje proti črnim kozam, TV dnevnik, 28. 3. 1972: http://euscreen.eu/item.html?id=EUS_0A28E36A29474F5991C4E8441E4E2953 (dostop 20. 9. 2020).

Nalezljive bolezni, 9. 1. 1973: http://euscreen.eu/item.html?id=EUS_1CC5C663F18C4E4DB7E7A533B842B875 (dostop 20. 9. 2020).

SUMMARY

INFORMING THE VIEWERS OF TV LJUBLJANA ABOUT THE SMALLPOX AND THE SEVENTH CHOLERA EPIDEMICS IN 1972 AND DIGITALIZATION OF ARCHIVES CONCERNING INFECTIOUS DISEASES

Duties of record keepers, archivists and other employees in archives include also timely response to current events. When special events occur, workers in archives need to foresee the users' needs and provide a fast and simple service and access to archives. The response to the coronavirus and Covid-19 disease epidemic at the Archives of Television Slovenia in the spring of 2020 has been prompt. We anticipated the need of broadcast creators for a larger number of older footage on the topic. Therefore, at the archives, we found informative footage covering the Cholera and Smallpox epidemics which shocked Europe, Yugoslavia and SR Slovenia more than half a century ago. The paper describes work processes at the television archives when searching for footage concern-

ing mass and infectious diseases and the process of digitalizing film archives at the Mediateka, the service for digitalization and digital archives of the RTV Slovenia. From broadcasts' summaries, the readers can compare measures for disease prevention taken at the beginning of the 1970' with measures taken by the World Health Organization and individual states in in the time of the Covid-19 pandemic in 2020. The fight of man against small passengers without passports continues.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94:274-058.12(497.4)«1628»(094)

Prejeto: 2. 10. 2020

ČLANKI IN RAZPRAVE
ARTICLES AND PAPERS

Patent cesarja Ferdinanda II. o spreobrnjenju ali izselitvi protestantskega plemstva notranjeavstrijskih dežel iz leta 1628: Kritična objava in prevod* **

VANJA KOČEVAR

dr. zgodovine, asistent z doktoratom,

ZRC SAZU Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana,

e-pošta: vanja.kocevar@zrc-sazu.si

Izvleček

Razprava obravnava tiskani patent cesarja Ferdinanda II. z dne 1. avgusta 1628, s katerim je deželni knez preostalemu protestantskemu plemstvu treh notranjeavstrijskih dežel: Štajerske, Koroške in Kranjske ukazal spreobrnjenje v katoliško veroizpoved ali izselitev iz vseh njegovih dežel. Vlada je nekatoliškim deželanom postavil enoletni rok za spreobrnjenje oziroma izselitev. Tisti, ki so se odločili za izselitev, so bili dolžni prodati svoje posesti, Ferdinand II. pa jim je zaradi zveste drže notranjeavstrijskega plemstva, ki se ni pridružilo uporom stanov v drugih deželah, spregledal plačilo naknadnega davka od prodanih posesti, do česar bi bil deželni knez po določitih Augsburgskega verskega miru iz leta 1555 sicer upravičen. Članek vsebuje uvodno študijo, diplomatični in kritični prepis ter slovenski prevod obravnavanega patenta.

Ključne besede:

Ferdinand II.,
patent o
spreobrnjenju,
protestantizem,
plemstvo,
protireformacija,
katoliška obnova,
notranjeavstrijske
dežele

Abstract

THE PATENT OF EMPEROR FERDINAND II CONCERNING THE
CONVERSION OR EVICTION OF PROTESTANT NOBILITY OF INNER
AUSTRIAN LANDS FROM 1628: CRITICAL PUBLICATION AND
TRANSLATION

The paper deals with the printed patent of the emperor Ferdinand II, dated on August 1, 1628, with which the ruler ordered the Protestant nobility of three Inner Austrian lands: Styria, Carinthia and Carniola to convert to Catholicism or leave all his lands. Non-Catholic nobles were given a deadline of one year to convert or leave. Those who chose to leave, were obliged to sell

Key-words:

Ferdinand II,
patent on
conversion,
Protestantism,
nobility, Counter-
Reformation,
Catholic renewal,
Inner Austrian
lands

* Transkripcija in prevod obravnavanega dokumenta sta bila prvič objavljena v avtorjevi doktorski disertaciji (Kočevar: *Vojvodina Kranjska*, str. 133–151). Ta razprava prinaša dve popravljene transkripciji in izboljšan prevod z razširjeno uvodno študijo. Dodatne raziskave, ki so bile opravljene pri izboljšanju objave, so vključene v program P6-0052 (Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

** Za nesebično pomoč pri prevajanju in transkripciji se najlepše zahvaljujem Lilijani Žnidaršič Golec, Borisu Golcu in Mihi Preinfalku.

their estates. However, since the Inner Austrian nobility did not join the rebellion of the provincial estates in other lands, the emperor exempted them from paying corresponding taxes to which the ruler was entitled due to the Augsburg Peace Treaty of 1555. The paper presents an introductory research, a diplomatic and critical transliteration and a Slovene translation of the discussed patent.

Uvod

Cesar Ferdinand II. je 1. avgusta 1628 na Dunaju objavil patent (generalni mandat), ki ga v tej razpravi arbitrarno imenujemo: »Patent cesarja Ferdinanda II. o spreobrnjenju ali izselitvi protestantskega plemstva notranjeavstrijskih dežel«. Gre za enega od najpomembnejših dokumentov v konfesionalni in politični zgodovini dežel Štajerske, Koroške in Kranjske, saj je naposled pomenil konec deželnoknežje tolerance do Augsburške veroizpovedi tudi med plemstvom. Ne glede na indice, ki kažejo na to, da je bilo uveljavljanje določil patenta v praksi precej počasnejše, kot dajejo slutiti v dokumentu postavljeni roki, in da je bila katoliška obnova za rekatolizacijo dežel vsaj enako pomemben proces kot »deželnoknežja reformacija« ali (proti)reformacija, je dokument vendarle izjemnega pomena.

Predloga tiskanega izvirnika, ki je služila za to objavo, se hrani v Zbirki normalij (SI AS 1097) Arhiva Republike Slovenije, izvode Ferdinandovega patenta pa posedujeta tudi Štajerski deželni arhiv (StLA)¹ in Graško-sekovski Škofijski arhiv (DA)² v Gradcu.³ Poleg tega bi na primerke patenta verjetno lahko našli tudi drugje na področju zgodovinskih dežel Štajerske, Koroške in Kranjske. W. A. Schmidt je namreč svojo objavo leta 1901 pripravil na podlagi primerka, ki ga je posedoval Emil Rizzoli, svetnik deželnega sodišča v Novem mestu.⁴

Pravni položaj Augsburške veroizpovedi v notranjeavstrijskih deželah je primarno urejal že »Augsburški verski mir« za Sveto rimsko cesarstvo iz leta 1555, ki je za celotno državo vzpostavil načelo, da veroizpoved svojih podanikov določajo deželni knezi, princip, znan pod pozneje ustvarjeno latinsko krilatico *cuius regio, eius religio*.⁵ Protestanti treh notranjeavstrijskih dežel so zaradi

¹ Štajerski deželni arhiv (Steiermärkisches Landesarchiv – StLA) hrani več izvodov obravnavanega patenta, gl. StLA, Patente und Kurrenden, Sammlung, K. 25, Generalmandat Kaiser Ferdinands II. vom 1. August 1628. Za informacijo o signaturi vljudno zahvalo dolgujem Petru Wiesfleckerju.

² Navedba signature patenta v Graško-sekovskem Škofijem arhivu (Diözesanarchiv Graz-Sekau – DA) je povzeta po Regini Pörtner: DA, Religionsberichte Protestantismus, 1598–1730 (Pörtner, *The Counter-Reformation*, str. 139).

³ Koroški deželni arhiv v Celovcu (Kärntner Landesarchiv – KLA) ne poseduje primerkov obravnavanega patenta. Za informacijo o tem vljudno zahvalo dolgujem Thomasu Zelothu. Poleg naštetih primerkov v ljubljanskem in graških arhivih bi na te morda lahko našli še kje drugje na ozemlju nekdanjih notranjeavstrijskih dežel Štajerske, Koroške in Kranjske.

⁴ Schmidt: Das letzte Gegenreformationspatent, str. 172.

⁵ V strokovni literaturi naletimo tudi na formulacijo *cuius regio, eius et religio* (gl. Dolinar: Protireformacija v notranjeavstrijskih deželah, str. 138). Navedeni različici sta izšli iz stavka »Ubi unus dominus, ibi una sit religio«, ki je bil večkrat izgovorjen med pogajanji, in sicer na podlagi poznejšega besedila luteranskega cerkvenega pravnika Joachima Stefaniya iz leta 1612 (Dolinar: Politische Rekatholisierung, str. 325–340; Dolinar: Protireformacija v notranjeavstrijskih deželah, str. 138–146). »Augsburški verski mir« je predstavljal mirovno pogodbo, ki jo je kralj in poznejši cesar Ferdinand I. na državnem zboru v Augsburgu leta 1555 sklenil z (državnimi) stanovi cesarstva (*Reichsstände*) glede veroizpovedi na podlagi stanja 2. avgusta 1552. Mirovna določila je vseboval sklep državnega zbora z dne 25. septembra 1555, ta pa so določala svobodo veroizpovedi za (državne) stanove cesarstva, torej za deželne kneze, ki so v Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti posedovali neposredne državne fevde. Mir je določal tudi »cerkveni pridržek« (*geistlicher Vorbehalt, reservatum ecclesiasticum* (§ 18)),

svojevrstnih vojaških in političnih razmer leta 1572 z graško ter leta 1578 z bruško pacifikacijo od svojega deželnega kneza nadvojvode Karla II. dobili široke konfesionalne koncesije.⁶ Deželne Protestantske cerkve na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem so bile s tem za slabih dvajset let dejansko legitimirane, vendar se vseeno niso smele prosto razvijati.⁷

V času regentstva po Karlovi smrti leta 1590 so stanovi z odklanjanjem dedne poklonitve gubernatorju nadvojvodi Ernestu dosegli, da je regent cesar Rudolf II. naposled odločil, da do nastopa novega deželnega kneza nadvojvode in poznejšega cesarja Ferdinanda II., ki je leta 1628 naposled izdal obravnavani patent, vse ostane tako, kot je bilo v času Karla II. Ob dednih poklonitvah pozimi 1596/97 se je nadvojvoda Ferdinand spretno izognil temu, da bi verske koncesije, ki so jih stanovi njegovih dežel dobili v sedemdesetih letih 16. stoletja, kakor koli potrdil ali da bi bile te vključene v deželne ročine – zbirke deželnih privilegijev, vezanih zlasti na plemstvo, ki so predstavljale nekakšno deželno protoustavo in jih je ob nastopu svoje vladavine potrjeval vsakokratni deželni knez.⁸ S tem so padle pravne ovire za izvedbo deželnoknežje (proti)reformacije, ki se je začela naslednje leto 1598.^{9, 10}

Obravnavani dokument je treba sicer razumeti v širšem kontekstu za cesarja ugodnih zunanjepolitičnih in vojaških razmer. Položaj na bojiščih v Svetem rimskem cesarstvu po pomembnih zmagah vojske katoliške Liginie in cesarja v češko-pfalškem (1618–1623) in spodnjesaško-danskem razdobju (1623–1629)

po katerem so cerkveni državni stanovi (*geistlicher Reichsstand*), tj. cerkveni deželni knezi, ob morebitnem izstopu iz katoliške veroizpovedi izgubili svoj teritorij in cerkveno funkcijo (Köbler; Lexikon der europäischen Rechtsgeschichte. <https://www.koeblergerhard.de/zwerga-f.htm> (21. 9. 2020); Stollberg-Rilinger: *Das Heilige Römische Reich*, str. 60–63). Svoboda izbire med katoliško in luteransko veroizpovedjo (kalvinizma »Augsburški mir« ni vključeval), ki so jo uživali državni stanovi, ni veljala za podanike oziroma deželne stanovne posameznih dežel v cesarstvu. »Augsburški mir« je podanikom, ki niso delili veroizpovedi svojega deželnega kneza, dal pravico do izselitve (*Abzugsrecht bei Bekenntniswechsel, ius emigrandi* (§ 24)). Gl. opombo št. 31 in celotno besedilo »Augsburškega verskega miru«: *Augsburger Religionsfrieden*. <http://ra.smixx.de/media/files/Augsburger-Reichsabschied-1555.pdf> (21. 9. 2020).

⁶ Ožinger: Kriza cerkvenega življenja, str. 103–104.

⁷ Jerše: Vera, upanje, oblast, str. 73.

⁸ Gl. Vilfan: Deželni ročin, str. 251.

⁹ Politični načrti za rekatolizacijo notranjeavstrijskih dežel so začeli nastajati že od sklenitve »bruške pacifikacije« konec sedemdesetih let 16. stoletja dalje, in sicer v Münchnu, Gradcu in Rimu (gl. Kočvar: *Vojvodina Kranjska*, str. 92–97). Na Ferdinandovo izvedbo (proti)reformacije od leta 1598 dalje pa je nemara najpomembnejše vplivala t. i. Stobejeva spomenica, ki jo je lavantinski škof Jurij Stobaj Palmburg (Georg Stobäus, škofoval 1584–1618) na nadvojvodovo pobudo pripravil 20. avgusta 1598. Stobej je v spomenici načrtoval legalistično-pragmatični program izvedbe (proti)reformacije in deželnemu knezu svetoval takojšnjo politično akcijo, ne meneč se za vojno s Turki. Nadvojvoda naj bi v skladu s svojo deželnoknežjo pravico odredil, naj bodo vsi njegovi podložniki katoliški, in omogočil izselitev tistim, ki se ne bi hoteli spreobrniti. Po drugi strani naj bi poskrbel za red in mir, nepristransko sodstvo ter cenovno dostopnost živil. (Proti)reformacije naj ne bi izvajal pri vseh stanovih hkrati, temveč postopno, začevši s predikanti v Gradcu. Lavantinski škof je zavrnil uporabo sile, javne disputacije in uporabo inkvizicije, saj so protestanti na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem svojo veroizpoved izražali javno in svobodno, hkrati pa so številni med njimi opravljali najvišje službe v vojski in upravi. Inkvizicija bi po Stobejevem mnenju prišla v poštev za obrambo katoliške vere v primorskih deželah: Goriški, Gradiški, na Tolminskem, v Reškem glavarstvu, Trstu, na Idrijskem, v Ogleju in drugje v italijansko govorečih krajih, v katere protestantizem še ni tako močno prodr. Objava spomenice gl. Stobaeus: *Epistolae*, pag. 16–20; regest spomenice gl. Loserth: *Akten Ferdinand II.*, 1. Band, št. 434, str. 297. V slovenskem zgodovinskega je spomenico najpodrobneje obdelal Josip Gruden, gl. Gruden: *Zgodovina*, str. 818. Gl. tudi: Dimitz: *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 279; Franzl: *Ferdinand II.*, str. 61–62; Pörtner: *Counter-Reformation*, str. 119; Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 332; Bireley: *Ferdinand II.*, str. 32–33; Kočvar: *Vojvodina Kranjska*, str. 92–97.

¹⁰ O potrditvi deželnih ročinov gl. Gruden: *Zgodovina*, str. 799–800; Nared: *Kranjski deželni privilegiji*, str. 60; Kočvar: *Patent nadvojvode Ferdinanda*, str. 37; Bireley: *Ferdinand II.*, str. 22–24.

tridesetletne vojne¹¹ je deželnemu knezu namreč omogočil, da je ukrepal proti protestantizmu tudi v lastnih (dednih) deželah. Najprej je Ferdinand II. nastopil proti upornemu plemstvu na Češkem in Moravskem, kjer je posebna komisija med letoma 1623 in 1626 konfiscirala posestva upornikov.¹²

Po preverjenem notranjeavstrijskem scenariju s konca 16. stoletja¹³ je Ferdinand II. nato nastopil proti protestantizmu v Avstriji nad Anižo, ki je bila med letoma 1620 in 1628 sicer zastavljena bavarskemu vojvodi. Tu je leta 1624 najprej uvedel (proti)reformacijsko komisijo ter začel izganjati predikante in protestantske učitelje, leto zatem so vsem prebivalcem dežele, izvzemši plemstvo, kot rok za spreobrnjenje v katoliško veroizpoved določili veliko noč naslednjega leta 1626. Cesarjevi (proti)reformacijski ukrepi in trda bavarska zastavna oblast so povzročali odpor po deželi, ki je v povezavi s političnimi in gospodarskimi napetostmi naposled prerasel v »veliko kmečko vojno« leta 1626.¹⁴

Z zatrtjem upora se je (proti)reformacija v Avstriji nad Anižo nadaljevala. Po ukazu o sreobrnjenju stanovskega uradništva je Ferdinand II. 22. aprila 1627 s posebnim generalnim mandatom pred izbiro spreobrnitve v katolištvo ali izselitve postavil tudi zgornjeavstrijsko plemstvo. Tistim plemičem, ki se niso želeli spreobrniti, je cesar postavil trimesečni rok za izselitev in jim spregledal plačilo naknadnega davka od posesti v deželi, ki so jih morali prodati. Kljub prizadevanjem za omilitev odloka zgornjeavstrijski stanovi pri Ferdinandu II. niso dosegli več od podaljšanja roka izselitve in prodaje posesti.¹⁵

(Proti)reformacija je potekala tudi v Avstriji pod Anižo, čeprav so jo spodnjeavstrijski protestantski plemiči zaradi koncesij, ki jih je Ferdinand II. podelil zvesti frakciji tamkajšnjih stanov, bolje odnesli.¹⁶ Po cesarskem ediktu z dne 14. septembra 1627 so morali predikanti in protestantski šolniki deželo zapustiti,¹⁷ spodnjeavstrijsko plemstvo pa za razliko od zgornjeavstrijskega, ki je sodelovalo v uporuh dežel češke krone proti Ferdinandu (1618–1620), ni bilo prisiljeno izbirati med spreobrnitvijo v katoliško veroizpoved in izselitvijo, kar je leta 1648 potrdil tudi vestfalski mir.¹⁸ Vendar so nadaljnji cesarski dekreti omejili število plemičev, ki so uživali omejeno »versko svobodo«.¹⁹

Na Češkem je cesar posegel tudi v »ustavni red« in kraljestvo s »prenovljenim deželnim redom« 10. maja 1627 spremenil v dedno posest Habsburžanov, nemški jezik pravno izenačil s češčino in katolištvo povzdignil v edino dovoljeno veroizpoved v deželi.²⁰ 31. junija 1627 je temu sledil še mandat za ponovno pokatoličanje češkega plemstva.²¹ Enaka usoda je nato 9. marca 1628 doletela Moravsko²² in 1. avgusta, kot rečeno, tudi protestantsko plemstvo Štajerske, Koroške in Kranjske.²³

¹¹ Gl. Kleindl: *Österreich*, str. 136; Parker (ur.): *The Thirty Years' War*, str. 43–92.

¹² Sayer: *The Coasts of Bohemia*, str. 45–46; Wakounig: *Kontinuität und Wandel*, str. 62.

¹³ O poteku (proti)reformacije v notranjeavstrijskih deželah Štajerski, Koroški in Kranjski ob koncu 16. in na začetku 17. stoletja gl. opombi št. 27 in 28.

¹⁴ Haider: *Geschichte Oberösterreichs*, str. 183–185.

¹⁵ Prav tam, str. 185.

¹⁶ Pörtlner: *The Counter-Reformation*, str. 138.

¹⁷ Kleindl: *Österreich*, str. 141.

¹⁸ Pörtlner: *The Counter-Reformation*, str. 138; Haider: *Geschichte Oberösterreichs*, str. 187.

¹⁹ Gl. Pörtlner: *The Counter-Reformation*, str. 138.

²⁰ Winkelbauer: *Ständefreiheit und Fürstenmacht*, Teil 1, str. 98–108; Wakounig: *Kontinuität und Wandel*, str. 63–68; Bireley: *Ferdinand II*, str. 164.

²¹ Ferdinand II. je 31. junija 1627 izdal patent, s katerim je plemstvo kraljevine Češke postavil pred izbiro spreobrnjenja v katolištvo ali izselitve iz dežele. Angleški prevod dela Ferdinando-vega patenta za češko plemstvo je na voljo v Sayer: *The Coasts of Bohemia*, str. 46. Gl. tudi: Pohl in Vöclka: *Habsburžani*, str. 194; Bireley: *Ferdinand II*, str. 165.

²² Prim. Pohl in Vöclka: *Habsburžani*, str. 194; Bireley: *Ferdinand II*, str. 165.

²³ Regina Pörtlner navaja, da je Ferdinand II. leta 1628 najprej 27. marca v Gradcu ustanovil novo (proti)reformacijsko komisijo za celotno Notranjo Avstrijo, nakar so 6. maja na vrsto prišli še plemenitenci, torej plemenite osebe, ki niso imele deželanstva. Tem je deželni knez zauka-

Ferdinand II. svoje (proti)reformacijske politike ni implementiral zgolj v Šleziji, kjer so ga proti temu obvezovali dogovori z Volino Saško, ter v Gornji in Dolnji Lužici, ki ju je prepustil saškemu volilnemu knezu Janezu Juriju I.²⁴ Po drugi strani so po plemstvu habsburških dednih dežel ostrino cesarjeve politike občutili tudi drugi protestanti v Cesarstvu, ko je Ferdinand II. 6. marca 1629 izdal restitucijski edikt, s katerim je naznanil vrnitev vseh posesti,²⁵ ki so jih protestanti po letu 1552 protipravno odtujili Katoliški cerkvi.²⁶

Povzetek vsebine patenta

Patent je bil namenjen deželanom gosposkega in viteškega stanu treh notranjeavstrijskih dežel Štajerske, Koroške in Kranjske. Ferdinand v patentu uveljavlja, da je že od nastopa svoje vlade največ skrbi vselej posvečal odpravi verske nesloge v svojih deželah in da bi svojim podanikom s pravo katoliško veroizpovedjo zagotovil zveličanje.

Nato deželni knez kratko povzame zgodovino svojih prizadevanj na verskem področju. Navaja namreč, da je izgnal predikante,²⁷ izvajal (proti)reformacijo med plemstvom, meščani, tržani in kmeti,²⁸ svojim podanikom je prepovedal, da bi se v tujini udeleževali nekatoliške spovedi, obhajila ali da bi tam krščevali otroke in se poročali. Ukazal je tudi, da je treba osirotelim otrokom in varovancem deželanov priskrbeti katoliške varuhe,²⁹ ter prepovedal, da bi se mladino pošiljalo na nekatoliške kraje in univerze.³⁰ V ta namen je cesar v preteklosti objavil že veliko ukazov, vendar je deželanom gosposkega in viteškega stanu z neposredno (proti)reformacijo, kot sam poudarja, vselej prizanesel v

zal spreobrnjenje v katolištvo ali izselitev. V slednjem primeru so plemeniteni izseljenci morali predložiti seznam svojih posesti, od njih plačati deseti pfenig in se izseliti. V kolikor so plemenitenci želeli pridobiti eksemptnost, so morali dokazati, da sodijo med staro plemstvo (Pörtner: *The Counter-Reformation*, str. 138–139).

²⁴ Bireley: *Ferdinand II.*, str. 165.

²⁵ Franzl: *Ferdinand II.*, str. 238; Bireley: *Ferdinand II.*, str. 194–202; 212–215. Izvedba restitucijskega edikta bi za Württemberg, največji teritorij na jugozahodu cesarstva, pomenila izgubo ene tretjine ozemlja. O tem gl. Rusakovskiy: *Raubmord oder Glaubenstat*, str. 201–202.

²⁶ O prilaščanju cerkvenih posesti gl. Stollberg-Rilinger: *Das Heilige Römische Reich*, str. 59–63, 66–69.

²⁷ Ferdinand je 13. septembra 1598 izgnal predikante iz Gradca in Judenburga na Štajerskem. Nato je na vrsto prišla Kranjska, nadvojvoda je namreč 22. oktobra 1598 izdal ukaz, ki je pod grožnjo smrtne kazni velel, naj vsi protestantski predikanti in učitelji še istega dne do sončnega zahoda zapustijo Ljubljano in v treh dneh vse nadvojvodove dežele. Ukaz je v kranjsko prestolnico prispel 29. oktobra. Celovcu je bilo takrat prizaneseno, saj je mesto pripadalo deželnim stanovom (Valvasor: *Die Ehre*, VII., str. 464–465; Gruden: *Zgodovina*, str. 823–824; Dimitz: *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 285). Nato je deželni knez 12. novembra 1599 izdal poseben patent, s katerim je svoje več kot leto dni stare ukaze ponovil (dva primerka: SI AS 1097, mapa 2 (Cesarski patenti 1560–1619), št. 92 in SI AS 1, Vicedomski urad, šk. 261 (fasc. 135), lit. R, XIV/9). Gl. objava in prevod: Kočever, *Patent nadvojvode Ferdinanda*, str. 31–64.

²⁸ (Proti)reformacijsko komisijo, ki je med decembrom 1599 in avgustom 1600 prečesala Štajersko, je vodil sekovski škof Martin Brenner. Septembra 1600 se je nato lotil še Koroške. Komisijo na Kranjskem je vodil ljubljanski škof Tomaž Hren. Delo je začel 22. decembra 1600, nekoliko kasneje kot njegov štajerski kolega, vendar si je za (proti)reformacijo vzel kar slabi dve leti časa in jo opravil temeljiteje kot Brenner (Gruden: *Zgodovina*, str. 827–833; Höfer: *Bischof Martin Brenner*, str. 21–40; Dolinar: *Ljubljanski škofje*, str. 112; Dolinar: *Die Gegenreformation*, str. 332).

²⁹ Podobnih odredb deželnega kneza o katoliških varuhih za sirote je bilo verjetno več, njihovo uveljavljanje pa težavno. Gl. SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 935, *Sammlung von Verordnungen verschiedenen Inhalts aus dem 16. und 17. Jahrhundert*, (1618, december 14., Gradec); (1628, oktobra 12., Gradec); (1637, januarja 11., Gradec).

³⁰ Ferdinandovih odlokov, ki so prepovedovali študij na tujih, nekatoliških univerzah, je moralo biti sicer več, eden od teh je bil izdan aprila 1627 (SI AS 1079, Zbirka normalij, mapa 3 (Cesarski patenti 1620–1700), št. 108 (1627, april 30., Dunaj)).

upanju, da bi se plemstvo v skrbi za lastno zveličanje vrnilo h katoliški veroizpovedi svojih prednikov.

Ferdinand nadaljuje, da njegov trud za obnovo verske sloge, božje slave ter tudi tostranske in onostranske blaginje ni ostal brez uspeha, saj so številni deželani sprejeli katoliško veroizpoved. Kljub temu cesarjev trud pri drugih plemičih ni obrodil sadov. Sledi vladarjeva osebna izpoved, v kateri cesar deželanom obelodani, da se čuti osebno odgovornega za zveličanje in dušni blagor svojih podanikov ter tudi, da v svojih deželah podpira Katoliško cerkev. Nato poudari staro patriarhalno vez med dinastijo in notranjeavstrijskim plemstvom, saj Ferdinand II. navaja, da noče, da bi notranjeavstrijske plemiške rodbine ostale prikrajšane za dragocenost dušnega blagra. Svoj namen cesar utemeljuje s svojo očetovsko ljubeznijo, preteklimi zaslugami notranjeavstrijskih plemiških rodbin za njegovo dinastijo in domovino ter tudi z dejstvom, da se je sam rodil v notranjeavstrijskih deželah in tam preživel večji del svojega življenja, čemur doda še dejstvo, da mu je notranjeavstrijsko plemstvo ostalo zvesto tudi v nedavnem času, ko so zoper njegovo vladavino v številnih drugih deželah izbruhnili upori.

Nadaljuje, da je bil potemtakem primoran, da tudi preostale notranjeavstrijske deželane gosposkega in viteškega stanu obeh spolov podvrže svoji (proti)reformaciji, ta je namreč, kot poudarja cesar, izraz njegove očetovske ljubezni, hvaležnosti in skrbi za njihovo zveličanje. Poleg tega bo obnovljena verska enotnost prispevala k blaginji v notranjeavstrijskih deželah, še dodaja.

Za spreobrnjenje v katoliško veroizpoved cesar nekatoliškim deželanom postavlja rok enega leta od dneva izstavitve patenta [torej do 2. avgusta 1629] in jim naroča, naj se glede tega zglasijo pri pooblaščenem namestniku notranjeavstrijskih dežel Janezu Ulriku knezu Eggenbergu in vojvodi Krumlovškemu, ali, v primeru njegove odsotnosti, pri tajnih svetnikih v Gradcu. Tistim deželanom, ki se ne nameravajo spreobrniti, nadaljuje Ferdinand, po izteku določenega roka enega leta, ni več dovoljeno prebivati v njegovih deželah, zato naj ti po primerni ceni prodajo svoje posesti in se izselijo. V kolikor komu od izseljencev³¹ ne bi uspelo prodati svoje posesti v danem roku enega leta, lahko za to v naslednjih šestih mesecih poskrbijo njegovi katoliški sorodniki ali drugi katoličani, po njegovi lastni izbiri. Po pretečenem dodatnem polletnem roku [torej od začetka februarja 1630 dalje] naj prodajo posesti izseljencev prevzamejo deželnoknežja oblastva.

K zgornjim določilom cesar nato doda dve pomembni koncesiji. Prva določa, da fidejkomisnih posesti³² ni treba prodati, temveč naj njihovi izseljeniki nekatoliški lastniki dohodek od njih prejema v tujino, druga pa, da tistim

³¹ Nekatoliške osebe, ki so se na podlagi obravnavanega patenta namesto za spreobrnjenje v katolištvo odločile za izselitev iz habsburških dednih dežel, v tej razpravi označujemo z označevalcem »izseljenci«. V literaturi se zanje uporabljata tudi izraza »eksilanti« (*Exulanten*) in »begunci« (gl. Kočevar: *Vojvodina Kranjska*, str. 208–223). Izbiri označevalca so botrovali pravni vidiki, ki so v središču pozornosti razprave. Pravna podlaga obravnavanega patenta je bil »Augsburški verski mir« iz leta 1555, ki je poleg načela *Ubi unus dominus, ibi una sit religio* oziroma *cuius regio, eius religio* v paragrafu 24 podanikom, ki ne želijo sprejeti veroizpovedi svojega deželnega kneza, dal pravico do »odselitve in priselitve« (*Ab- und Zuzug*). Slednjega določila se je nato prijel ime »pravica do izselitve« oziroma *Abzugsrecht bei Bekenntniswechsel* in *ius emigrandi*. Ker je šlo pri odselitvi nekatoliškega plemstva notranjeavstrijskih dežel po letu 1628 dejansko za izvajanje zgoraj omenjene pravice, jih s pravnega stališča lahko dojemamo za »izseljence« (Köbler: *Lexikon der europäischen Rechtsgeschichte*. <https://www.koeblergerhard.de/zwerga-f.htm> (21. 9. 2020); Stollberg-Rilinger: *Das Heilige Römische Reich*, str. 60–63, 66–69).

³² V času nastanka obravnavanega patenta leta 1628 je bilo na Kranjskem le eno fidejkomisno posestvo, in sicer Radovljica, ki jo je imela v lasti družina Thurn-Valsassina. Radovljiški fidejkomis je s svojim testamentarnim določilom 24. februarja 1616 ustanovil Janez Ambrož grof Thurn-Valsassina. Po njegovi smrti leta 1621 je fidejkomis podedoval njegov istoimenski pranečak Janez Ambrož, ki je Radovljico posedoval tudi ob objavi patenta o spreobrnjenju protestantskega plemstva (gl. Smole: *Graščine*, str. 407; Preinfalk: *Groffe Thurn-Valsassina*, str. 247–264; SI AS 311, Zbirka fidejkomisov, Fidejkomisne glavne knjige, *Hauptbuch* I., fol. 177).

deželanom, ki se [v skladu s paragrafom 24 »Augsburškega verskega miru«]³³ poslužijo pravice do izselitve oziroma *beneficii emigrationis*, kot ga imenuje Ferdinand II., ni treba plačati naknadnega davka od njihovega prodanega imetja in posesti. Temu je dodano dovoljenje nekatoliškim deželanom, ki se izseljujejo, da lahko za prijavo svojih morebitnih terjatev, za upravo fidejkomisnih posestev in za nadaljevanje sodnih procesov, ki jih vodijo na sodiščih, pooblastijo svoje katoliške sorodnike ali druge katoličane. Poleg tega so zadevajoče instance že dobile posebno odredbo, naj pospešijo obravnave nekatoliških deželanov, ki se izseljujejo. Cesar naštete koncesije nekatoliškim izseljencem označi kot priznanje zveste držne notranjeavstrijskih deželanov.

Nadalje ukazuje Ferdinand glede skrbništva nad sirotami, naj nihče od tistih nekatoliških deželanov, ki se izseljujejo, ne jemlje s seboj iz dežele svojih varovancev. Slednje določilo se je nanašalo zlasti na tiste mladoletne varovance, ki so imeli pokojne očete in žive matere. Nekatoliški deželani so se morali povsem odpovedati skrbništvu in drugim položajem. Pred odhodom iz dežele so morali pristojnim instancam predložiti svoje račune, ki so jih izseljenci dolžni predložiti pred odhodom, ter tudi t. i. dolžna pisma in plačati manjkajoči ostank. Prav tako so morali oddati ustanovna pisma in cerkvene listine, ki so jih imeli, in od teh oddati cerkvene dohodke. V nasprotnem primeru jim je deželni knez zagrozil s sekvestracijo njihove posesti.

Sledi prepoved, da bi se nekatoliški izseljenci iz notranjeavstrijskih dežel vračali, bivali in trgovali v deželah Ferdinanda II. Prepoved je veljala tako za nekatoliške plemiče, ki so se izseljevali oziroma so se imeli namen izseliti, kot tudi za neplemiške izseljence, ki so notranjeavstrijske dežele že zapustili. Izseljenci so za vstop v cesarjeve (dedne) dežele potrebovali izrecno pisno dovoljenje cesarja ali njegovih oblastev. Cesar je določil tudi, da prepoved vstopa preneha, če bi se nekatoliški izseljenci spreobrnili v katoliško veroizpoved.

Ferdinand II. nato nekatoličane, ki se nameravajo izseliti, posvari, naj v celoti spoštujejo njegova določila in jim v nasprotnem primeru zagrozi s kaznijo. Svarilo se je nanašalo zlasti na fiktivne prodaje posesti. Cesar nato ukazuje pooblaščenemu namestniku notranjeavstrijskih dežel Janezu Ulriku knezu Eggenbergu in vojvodi Krumlovškemu ter tajnim svetnikom v Gradcu, naj se držijo določil patenta in poskrbijo, da se bodo izvajala. Za konec Ferdinand II. ponovno poziva nekatoliško plemstvo, naj se drži njegovih odredb, saj jim je, kot poudarja, dal na voljo dovolj časa za razmislek. Poleg tega se bodo tisti nekatoliški deželani, ki se nameravajo spreobrniti v katoliško veroizpoved, o njej lahko poučili pri katoliških dušnih pastirjih v samostanih in cerkvah.

Posledice patenta

Ferdinandov patent o spreobrnjenju ali izselitvi protestantskega plemstva je povzročil, da je Štajersko, Koroško in Kranjsko skupaj zapustilo nekaj nad 750 plemičev.³⁴ Doslej najobsežnejši seznam avstrijskih plemiških izseljencev protestantske veroizpovedi je septembra 1629 sestavil znameniti trgovec z umetninami iz Augsburga Philipp Hainhofer (1578–1647),³⁵ tega je nato leta

³³ Gl. *Augsburger Religionsfrieden*. <http://ra.smixx.de/media/files/Augsburger-Reichsabschied-1555.pdf> (21. 9. 2020).

³⁴ Ocene števila plemiških izseljencev se spreminjajo: 754 (Schnabl: *Österreichische Exulanten*, str. 59), 760 (Pörtlner: *Counter-Reformation*, str. 141). Pri Winkelbauerju so podatki 750 izseljencev s Štajerske in 160 s Koroške (Winkelbauer: *Ständefreiheit und Fürstenmacht*, Teil 2, str. 51). Gl. tudi Kočvar: *Vojvodina Kranjska*, str. 201–284.

³⁵ Blendinger, Hainhofer, Philipp. *Neue Deutsche Biographie*. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118700804.html#ndbcontent> (29. 9. 2020); Dimitz: *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 376–377.

1862 v reviji *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit* objavil Adalbert Heinrich Horand.³⁶ Na podlagi Hainhofferjevega seznama je August Dimitz za tretji zvezek svoje *Geschichte Krains* iz leta 1875 sestavil izvleček, ki vsebuje imena plemiških izseljencev iz Kranjske.³⁷

Tako imenovani Hainhoffer-Dimitzev seznam kranjskih plemiških izseljencev obsega najmanj 102 osebi, vendar jih je bilo nekoliko več, saj v dveh primerih točno število družinskih članov ni navedeno. Če upoštevamo, da je iz treh notranjeavstrijskih dežel odšlo 754 plemiških oseb,³⁸ ugotovimo, da so Kranjci predstavljali vsaj 7,4 odstotka notranjeavstrijskih izseljencev. Med njimi je bilo 32 polnoletnih moških (po vsej verjetnosti z deželanskim statusom),³⁹ 30 polnoletnih žensk in več kot 38 mladoletnih oseb. Odšli so člani 18 kranjskih plemiških družin: Egkh, Gall, Lamberg, Paradeiser, Pečovič (Petschowitsch), Aichelberg, Apfaltrer, Mordax, Moscon, Rain, Rauber, Raumschüssl, Scheyer, Schwab, Črnomaljski (Tschernembl), Waz, Wagen in Čečer (Zetscher). Le za tri od naštetih družin lahko sklepamo, da so s tem na Kranjskem tudi izumrle, in sicer za družine: Pečovič (Petschowitsch), Rain in Črnomaljski (Tschernembl),⁴⁰ vendar brez dodatnih raziskav tega trenutno še ne moremo potrditi.

Werner Wilhelm Schanbl ugotavlja, da je bil v notranjeavstrijskih deželah pogost vzorec, da so v izogib popolni izgubi posestev protestantske družine izmed svojih članov izbrale protestantizmu manj predane člane, ki so (uradno) prestopili v katoliško veroizpoved in po izplačilu sorodnikov prevzeli celotno imenje (posesti) družine. Tako so primeri, da je določena družina v celoti zapustila deželo, relativno redki ne le na Kranjskem, temveč tudi na Štajerskem in Koroškem.⁴¹ Večina notranjeavstrijskih plemiških družin se je takrat razdelila na protestantske in katoliške veje.⁴²

Hipotetični komparativni izračun deleža protestantskih izseljencev glede na celotno stanovsko korporacijo na Kranjskem lahko naredimo na podlagi popisa kranjskih deželnih stanov s 3. decembra 1590,⁴³ ki je sicer nastal kar osemtrideset let pred obravnavanim Ferdinandovim patentom, vendar za ta čas predstavlja najzanesljivejši znani tovrstni vir. Leta 1590 je kranjske deželne stanove sestavljalo 117 članov, od tega devet prelatov, 25 gospodov, 71 vitezov in oprod ter 12 deželnoknežjih mest. S 96 deželani oziroma 82,05 odstotka so levji delež stanovske korporacije predstavljali na dve kuriji razdeljeni plemiči iz 45 družin.⁴⁴ Če naštete številke primerjamo z zgoraj omenjenim Hainhoffer-Dimitzevim seznamom, ki navaja 32 Kranjcev,⁴⁵ pridemo do sklepa, da je Kranjsko med letoma 1628 in 1629 zapustilo 33,33 odstotka oziroma ena tretjina plemičev z deželanstvom. Poleg tega bi potemtakem lahko sklepali, da je deželo

³⁶ Horand: *Oesterreichische Exulanten*, št. 9, str. 316–319; št. 10, str. 353–357; št. 11, str. 393–396; št. 12, str. 433–436.

³⁷ Dimitz: *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 374–381; popis sta nato objavila tudi Matevž Košir (Košir: *Stanovska uprava*, str. 30) in avtor te razprave (Kočevar: *Vojvodina Kranjska*, str. 208–223).

³⁸ Schnabel: *Österreichische Exulanten*, str. 59. Primerjaj: Pörtner: *The Counter-Reformation*, str. 141. Winkelbauer navaja, da je Štajersko zapustilo približno 750 plemičev, Koroško pa več kot 160 (Winkelbauer: *Ständefreiheit und Fürstenmacht*, Teil 2, str. 51).

³⁹ Regina Pörtner navaja, da je Ferdinand II. namreč že 6. maja 1628 ukazal notranjeavstrijskim plemenitencem brez deželanstva, naj se spreobrnejo v katolištvo ali izselijo (Pörtner: *The Counter-Reformation*, str. 138–139).

⁴⁰ Gl. Kočevar: *Vojvodina Kranjska*, str. 208–224, 280–284.

⁴¹ Schnabl: *Österreichische Exulanten*, str. 59–60.

⁴² Winkelbauer: *Ständefreiheit und Fürstenmacht*, Teil 2, str. 51.

⁴³ ARS, SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 432 (fasc. 290a), Verzeichnus der Herren vnd Landleüth von allen vier Stenden des Fürstenthumbs Crain so zu Einem Landtag fürnemlich zuerfordern. Gl. tudi: Nared: Sezname kranjskega plemstva, str. 326; Kočevar: *Vojvodina Kranjska*, str. 228–235.

⁴⁴ ARS, SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 432 (fasc. 290a), Verzeichnus der Herren vnd Landleüth.

⁴⁵ Dimitz: *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 374–381; Kočevar: *Vojvodina Kranjska*, str. 208–223.

zapustilo 27,35 odstotka oziroma dobra četrtna potencialnih članov deželnega zbora, če število izseljencev primerjamo s celotno stanovsko korporacijo.⁴⁶

Vendar je bil delež izseljencev po vsej verjetnosti nekoliko nižji, saj so kranjski deželni stanovi v osemintridesetih letih, ki so pretekla od stanovskega popisa leta 1590 do Ferdinandovega patenta leta 1628, v svoje vrste sprejeli tudi več novih deželanov. Do dveh večjih valov sprejemanja novih deželanov je prišlo med letoma 1598 in 1607 ter na začetku dvajsetih let 17. stoletja. Če pri tem upoštevamo, da so nekatere družine izumrle in da so nekateri protestantski plemiči deželo zapustili že pred letom 1628, bi lahko zelo čez palec rekli, da je delež protestantskih plemičev na Kranjskem morda predstavljal slabo četrtno ali morda petino plemiških deželanov. Seveda gre pri tej oceni za zdaj le za hipotetični sklep.⁴⁷

Poleg izselitve se je znaten delež protestantskih deželanov odločil za spreobrnitev. Seznamov spreobrnjenega plemstva še ne poznamo, vendar lahko dinamiko konverzij v katolištvo spremljamo na podlagi *Letopisa Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove*, Družbe, ki je odigrala pomembno vlogo v procesu katoliške obnove. Val spreobrnjenj se je, po jezuitskih poročilih sodeč, napovedoval že leta 1624, nakar je leto zatem katoliško veroizpoved sprejel deželni maršal Ditrih baron Auersperg,⁴⁸ vrh pa je število spreobrnjenj doseglo prav leta 1628. Potem število spreobrnjenecv počasi pojema do leta 1637. Edino leto v tem intervalu, za katero v *Letopisu* ni podatkov o konvertitih, je leto 1634.⁴⁹ Med ključnima letoma 1627 in 1633 jezuiti omenjajo, da se je pri njih spreobrnilo 133 oseb.⁵⁰ Za te osebe lahko sklepamo, da so bile po večini plemiškega stanu, vendar popolnoma vse to gotovo niso bile,⁵¹ oziroma niso bili vsi spreobrnjenci v katolištvo domačini.⁵²

Kljub dejstvu, da Ferdinandov patent iz leta 1628 v zgodovini protestantizma na prostoru notranjeavstrijskih dežel predstavlja eno izmed ključnih cezur, saj je Augsburško veroizpoved na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem dokončno potisnil v ilegalo, rez v dejanskem življenju vendarle ni bil tako oster kot na papirju. Tako kot z drugimi so imele oblasti tudi z udejanjanem te Ferdinandove (proti)reformacijske odredbe velike težave, na kar med drugim kaže generalni mandat iz leta 1631, ki ga je Ferdinand II. izdal posebej za Kranjsko. Cesar v njem poziva vse prebivalce dežele, ki so še v »verski zmoti«, naj se spreobrnejo v katoliško vero svojega deželnega kneza ali plačajo deseti pfenig in se izselijo. Plačila desetega pfeniga so bili oproščeni le deželani. Ta zapoved daje slutiti, da so bili v deželi še vedno tudi predstavniki drugih slojev, ki so vztrajali pri Augsburški veroizpovedi. Cesar se nato pritožuje, da so se nekateri izseljenci skrivaj vrnili v deželo, in naroča vsem, naj bodo pozorni na osebe, ki niti ob veliki noči ne pridejo k spovedi in obhajilu.⁵³

⁴⁶ Kočevar: *Vojvodina Kranjska*, str. 280–281, 281–284.

⁴⁷ Prav tam, str. 280–281.

⁴⁸ *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 102; Ditrih Auersperg (2. junij 1578–25. avgust 1634). Gl. Preinfalk: *Auerspergi*, str. 421.

⁴⁹ Gl. *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 115–117.

⁵⁰ *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 105–114. Študija o tem: Kočevar: *Vojvodina Kranjska*, str. 202–208.

⁵¹ Najbrž je bil leta 1632 med spreobrnjenci v Ljubljani tudi protestantski teolog Janez Štefan Verbec, ki je nekaj predaval na univerzi v Leipzigu. Gl. *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 110–111.

⁵² Gl. *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 99–109.

⁵³ SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg, šk. 97 (fasc. 54/12/13), Ecclesiastica: Lutertum Gegenreformation 1595–1631 Generale und Patente. Alt. 54.c (gl. Kočevar: *Vojvodina Kranjska*, str. 152–168).

Patent cesarja Ferdinanda II. o spreobrnjenju ali izselitvi protestantskega plemstva notranjeavstrijskih dežel (1628, avgust 1., Dunaj)

Original: SI AS 1097, Zbirka normalij, Cesarski patenti 1620–1700, št. 110.

Dimenzije originala: 81,7 x 59,9 cm; brez filigrana.

Pečat: Pritrjen cesarski pečat okrogle oblike, odtisnjen v papir, premer 6,4 cm. Sredi pečatnega polja prevladuje dvoglavi cesarski orel z nimboma, nad katerima je cesarska krona. Dvoglavi orel na prsih nosi z verigo viteškega reda Zlatega runa obdan ovalen ščit v kartuši, nad katerim je krona. Četverjeni ščit v prvem kvadratu prikazuje grb Ogrske (stari grb), v drugem kvadratu grb Češke, tretji kvadrat predstavlja sekani ščit z grboma Avstrije spredaj in Burgundije zadaj, četrti kvadrat prikazuje četverjeni ščit z grboma Kastilje v prvem in četrtem kvadratu ter Leona v drugem in tretjem kvadratu. Okrog pečatnega polja teče raven trak s pečatnim napisom, zapisanim v kapitali, ki se glasi: »FERDINANDVS II D(ei) G(ratia) EL(ectus) ROM(anorum) IMPE(rator) S(emper) A(ugustus) GER(manicae) HVNG(ariae) BOH(emicae) ZC¹ REX ARCH(idux) AVST(riae) DUX BV(rgundiae) etc. etc.«.²

Zapisi na originalu: na ovitku piše: *Poziv nazaj k kat. veri, sicer zapoved izselitve* (regesta oziroma povzetka vsebine ni).

Na hrbtni strani patenta sta zapisa: »3/« in »Kayßerlicher und landtsfürstlich general wegen der uncatholischen herrn und landtlaüth, auch ander adels manß- und weibspersonen, sich inner jahr und tag ausser landts zubegeben, den 1. augusti anno 1628ten.«

Drugi primerki patenta: Steiermärkisches Landesarchiv (StLA), Patente und Kurrenden, Sammlung, K. 25; Diözesanarchiv Graz-Seckau (DA), Religionsberichte Protestantismus, 1598–1730.

Ohranjenost: dokument je razmeroma dobro ohranjen, a ker je bil dalj časa prepognjen, so na njem nastale poškodbe. V spodnjem delu je zlasti na dveh mestih popustilo lepilo,³ poleg tega je tu mogoče najti nekaj manjših razjed.

Oblika dokumenta: tisk.

Vrsta dokumenta: cesarski patent (generalni mandat).

Objave dokumenta: Schmidt, W. A.: Das letzte Gegenreformationspatent Ferdinands II. für Innerösterreich vom 1. August 1628. V: *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 1902, št. 22, str. 172–180; Loserth, Johann: *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II.* Zweiter Teil. Von der Auflösung des protestantischen Schul- und Kirchenministeriums bis zum Tode Ferdinands II. 1600–1637 (Fontes rerum Austriacarum. LX. Band). Wien: In Kommission bei Alfred Hölder, 1907, št. 2466, str. 814–821.

Literatura: Dimitz: *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 374–381; Prelesnik: Protireformacija, IV. članek, str. 332–333; Gruden: *Zgodovina*, str. 844–846, Vilfan: Struktura stanov, str. 180; Košir: *Stanovska uprava*, str. 29–31, 84; Košir: Die krainischen Landstände, str. 135, 140, Winkelbauer: *Ständefreiheit und Fürstenmacht*, Teil 2, str. 51; Pörtner: *The Counter-Reformation*, str. 138–143; Schnabel: *Österreichische Exulanten*, str. 58–61; Štih in Simoniti: *Na stičišču svetov*, str. 256; Jerše: Vera, upanje, oblast, str. 76, 90; Kočevar: *Vojvodina Kranjska*, str. 80–85, 133–151, 201–284.

¹ Tironska nota, transkribirana z veliko črko Z, je okrajšava za latinski »et«, v povezavi z verzalko »C« predstavlja okrajšavo za »etc.« (*et cetera*). O tem gl. tudi načela diplomatične transkripcije patenta in Kotar, Vladarski pečati, str. 19, 20–22, 28.

² Analiza pečatnega polja upošteva vzorec Jerneja Kotarja (gl. Kotar: Vladarski pečati, str. 15–34), ki se mu na tem mestu vljudno zahvaljujem za nesebično pomoč.

³ Papirno podlago patenta namreč sestavljajo trije med seboj zlepljeni trakovi.

Načela diplomatskega prepisa

Diplomatični prepis skuša vsaki črki in znaku izvirnika v vseh položajih najti ustreznico v prepisu. Besedilo izvirnika je v nemškem jeziku in natisnjeno na papir z nemško pisavo, imenovano fraktura (*die Fraktur*).¹ Na nekaj mestih besedilo vsebuje besede, besedne zveze in dele besed, ki so zapisani s pisavo, imenovano antikva (*die Antiqua*),² gre za besede v latinskem jeziku ali germanizirane latinske in italijanske besede. Distinkcijo med dvema črkopisoma diplomatski prepis ponazarja na način, da je pretežni del besedila, ki je v izvirniku natisnjen v frakturi, transkribiran v pokončnem (navadnem) načinu, vse črke, ki so v izvirniku odtisnjene v antikvi, so prepisane v ležeči (poševni) obliki (npr. »... allerhand hailfambe *general vnd special Mandata* ...«). Diplomatični prepis ne vsebuje transkripcije lastnoročnih podpisov dokumenta, temveč te vsebuje kritični prepis, imena podpisnikov dokumenta pa so predstavljena tudi v posebni tabeli.

Besedilo, zapisano v frakturi, vsebuje ligature: ch, ck, er, ff, ll, ff, ft in tz, besedilo v antikvi pa: ct, fi in ft, ki jih diplomatski prepis ne upošteva. Vendar prepis dosledno upošteva razlikovanje med dolgim s: f in ostrim s: s (npr. »difes vnfers«). Prav tako upošteva razlikovanje med navadnim malim r: r in okroglim malim r oziroma r-rotundo: ʀ (*rundes r, r rotunda*), npr. »Oesterzeich«. Okrogli mali r (ʀ) na dveh mestih v izvirniku nadomešča tirosko noto kot okrajšavo za latinsko besedo *et* (in), in sicer v okrajšavi za etc. (*et cetera – itd., in tako dalje*), kar diplomatski prepis upošteva (npr. »2c.«). Tiroska nota, kot okrajšava za *et*, se v dokumentu pojavi le enkrat, in sicer v pečatnem napisu, kjer je transkribirana z veliko črko Z (npr. »ZC«).³

Diplomatični prepis dosledno upošteva tako nadpisane črke° (npr: »â«, »ô«, »û«) kot tudi preglase, kar se v predlogi sicer pojavi le enkrat, in sicer: ö (npr. »möchten«). Upošteva tudi nadpisane znake za podvojitve nad črko m ($\overline{m}$) npr. »genomnen«, črka m pa v tem primeru ni podvojena. Upoštevani so tudi nadpisani znaki nad črko e ($\overline{e}$), ki nakazujejo, da je za črko e glas m (npr. »Itē«). Nobena od okrajšav ni razrešena. Zapisovanje črk: i, j, u, v in w dosledno sledi predlogi (npr. »jhrer«, »Vfusfructus«, »... jederzeit in jrer anerbten Trew ...«). Zapisovanje velikih in malih začetnic zvesto sledi predlogi, ne glede na položaj velike začetnice (npr. »ErbFürftenthumben«). V transkripciji ni redukcije podvojenih konzonantov, prepis zvesto sledi predlogi (npr. »Auffrichtigkeit«, »zuuerkauffen«).

Interpunkcija diplomatskega prepisa zvesto sledi predlogi. Prepis upošteva tudi poševnice: /, ki so arbitrarno pisane nestično z besedami, ki jih ločujejo. V predlogi so na dvanajstih mestih povedi med seboj ločene z vidno daljšimi presledki, kar je v prepisu naznačeno z odstavki. Mesta, kjer je besedilo v predlogi poškodovano, so v prepisu označena z oglatimi oklepaji: [] (npr. »de[mn]ach«), manjkajoče besedilo je na mestih, kjer o vsebini ni dvoma, dodal avtor razprave. V drugih primerih so manjkajoče črke povzete na podlagi drugih objav dokumenta. Tovrstni dodatki so opremljeni z besedilno-kritičnimi opombami pod črto.

¹ »Fraktur, die ... (heute nicht mehr gebräuchliche) Druckschrift mit gebrochenen Linien; deutsche Schrift« (Fraktur. *Duden*. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Fraktur> (27. 10. 2020)). »fraktúra -e ž (û) ... 2. tisk. tiskana gotica: napis v frakturi« (Fraktura. *Fran*. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=fraktura> (19. 10. 2020)).

² »Antiqua, die ... allgemein gebräuchliche Buch- und Schreibschrift; Lateinschrift« (Antiqua. *Duden*. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Antiqua> (27. 10. 2020)). »Antiqua f antikva (vrsta tiskarskih črk)« (Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 58). »antikva -e ž (î) tisk. latinske črke klasicističnega sloga ... antikva -e ž, poj. (î) tisk. |vrsta črk|« (Antikva. *Fran*. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=antikva> (21. 9. 2020)).

³ Gl. opis patenta zgoraj. O tiroski noti gl. Kotar: Vladarski pečati, str. 19, 20–22, 28.

Poleg predloge iz Zbirke normalij, ki je služila za transkripcijo te objave, bi posamezne izvode patenta nemara lahko našli še v drugih fondih Arhiva Republike Slovenije⁴ ter tudi v nekaterih drugih slovenskih in avstrijskih arhivih. Primerke posedujeta Štajerski deželni arhiv (StLA)⁵ in graško-sekovski Škofijski arhiv (DA)⁶ v Gradcu.

Besedilo patenta sta na začetku 20. stoletja že objavila W. A. Schmidt (1902) in Johann Loserth (1907), vendar se zaradi pomembnosti tega vira za slovensko zgodovino zdita smiselna tako prevod v slovenski jezik kot vnovična objava dokumenta na podlagi v Sloveniji hranjenega izvirnika.

Diplomatični prepis v primerjavi s kritičnim vsebuje zgolj besedilno-kritične opombe, ki so alfabetirane. Mesto pečata je označeno z arbitrarno okrajšavo L.S. (*locus sigilli*).

⁴ W. A. Schmidt je v svoji objavi leta 1902 navedel, da sta primerka patenta imela v lasti: 1) svetnik deželnega sodišča v Novem mestu Emil Rizzoli in 2) ljubljanski Rudolfinum (fasc. 54d) (Schmidt: Das letzte Gegenreformationspatent, str. 172). Glede primerka, ki ga je imel v lasti Rudolfinum (Kranjski deželni muzej), bi lahko sklepali, da je danes ohranjen v fondu Deželni stanovi za Kranjsko (SI SA 2) Arhiva Republike Slovenije (gl. SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 90 (fasc. 54/4)).

⁵ StLA, Patente und Kurrenden, Sammlung, K. 25.

⁶ DA, Religionsberichte Protestantismus, 1598–1730.

Diplomatični prepis

WIR Ferdinand der Ander / von Gottes Genaden / Erwählter Römischer Kayfer / zu allen Zeiten Mehrer deß Reichs / in Germanien / zu Hungern vnd Behaimb / ꝛc. König / Ertzhertzog in Oeſterreich / Hertzog zu Burgundt / Steyr / Kärndten / Crain / vnd Württemberg / in Ober vnd Nider Schlefien / Marggraff zu Mähren / in Ober vnd Nider Laußnitz / Graff zu Habſpurg und Tyrol / ꝛc.

Entbieten allen vnd jeden vnſern Landtleuthen / vom Herzñ vnd Ritterſtandt / in vnſern I.O. ErbFürſtenthumben vnd Landen / Steyr / Kärndten / vnd Crain geſeſſen / ſo diß Vnſer General Mandat vernemen werden / Vnſer Käyf. vnd Landtsfürſtliche Gnad / vnnd alles guts. Euch iſt ſambt vnd ſonders / wie auch ſonſt männiglich zu benügen bewußt / ob wir wol von Antretung vnſerer Landtsfürſtlichen Regierung ſelbiger vnſerer I.O. ErbFürſtenthumben vnd Landen / Vns auß ſonderm zu dem Heyl: allein Seeligmachenden Röm. Catholiſchen Glauben / habenden ſchuldigen Chriſtlichen Eyfer / Krafft tragenden Landtsfürſtlichen Gewalts / vnd von Gott empfangnen Obrigkeitlichen Ambts / nichts mehrers angelegen ſeyn laſſen / als denen in ſelbigen Vnſern I.O. Erblanden eingefchlichen / vnd allzuweit vberhandt genom̄nen ſchädlichen Glaubens Vneinigkeit vnd Spaltungen / zu remediern / auch alle vns von der Göttlichen Allmacht vndergeben / vnd anuertrawte Vnderthanen / nach vnſerer Möglichkeit von den Irthumb ab: vnd auff den Weg der Seligkeit zu laiten; Inmaſſen wir dann zu dem ende die Außſchaffung der Sectiſchen Praedican-
canten / vnd bald darauff vnder denen Nobilitierten Perſonen / wie auch in den Stätt= vnd Märckten / ſambt der Bawrſchafft auff dem Land / die heylſambe GlaubensReformation fürgenōmen / folgend nach vnd nach allerhand hailſambe general vnd special Mandata, daß niemand auff vncatholiſche Oerter zur ver-
meynten Beicht und Cómunion, Kinder tauffen / oder Ehelichen Copulationen ſich begeben / Itē vnſerer Landleut / und anderer Perſonen verwäiſte Kinder vnd Pupillen / mit Catholiſchen Gerhaben verſehē / vnd die Jugendt nit an vncatholiſche Ort oder Vniuerſiteten verſchickt werden ſollen / außgehen vnd publicirn, ja noch zum Vberfluß allererſt newlich ſolche generalia widerumben vernewern / vnd etwas ſchärpffen laſſen / daß wir doch biß anhero Vns aller milde / fanfft: vnd Langmüthigkeit / gegen vnſern vncatholiſchen Landtleuthen deß Herren vnd Ritterſtandts gebraucht / Vnd mit der angedeuteten Reformation gegen ihnen zuuerfahren / gnädiglich vnterlaſſen haben: alles in Hoffnung / ſie wurden auß ſolchem allem / vnſer wolmeynende Intention mehrers apprehen-
diern / jrem ewigen Heyl alles angelegenen fleiſſes / eyferig nachgedencken / vnd in jhrer vhralten Gottſeeligen Voreltern / vnd Vorfahren veſtigia endlich eintreten; Damit alſo in vnſern I.O. Erblanden / die einig: vnd Einträchtigkeit deß Glaubens / vnd der Gemüther wider eingeführt / vnd allerſeits ein beſſeres Vertrawen gepflantzt / vnd erhalten werden möchte.

Nun haben wir zwar mit ſonderbarem Troſt vermerckt / vnd wargenōmen / daß diſe vnſer zu Befürderung der Ehr Gottes / vnd ihnen vnſern Landtleuthen zu Nutz / Heyl / auch zeit: vnd ewiger Wolfahrt gemeynte Chriſtliche gute In-
tention nit allerdings fehl geſchlagen / ſondern ein guter Theyl derſelben jhren Irthumb verlaſſen / vnd ſich zu dem vhralten Catholiſchen / vnd Apoſtolischen Glauben bekehrt haben.

Wann nun aber ein Anzahl noch vbrig ſeyn / bey welchen dieſe vnſere jnen gnädiglich zum beſten gemeynte Sorgfältigkeit / auch die zugelaſſne lange Zeit / tolerantz vnd conuiuentz vntzthero noch nicht ſo weit gefruchtet / daß ſie denen andern bekehrten nachgefolgt / vnd die wahre Catholiſche Kirchen einhelliglich erkennt / vnd ſich zu derſelben begeben hetten / vnd vns aber nicht allein / wie gemeldt / von tragenden Landſfürſtlichen Ambts vnd Schul-
digkeit / wie zumalen Gewiſſens wegen / vmb vnſerer Vnderthanen Heyl / vnd Seelen Seligkeit willen / darumben wir dermaln eins dem Allmächtigen Gott Rechſchafft zu geben vns ſchuldig zu ſeyn erkennen / vnd wiſſen / zuſtehet

/ gebührt vnd obligt / auß vnfern anvertrauften Erblanden alle Glaubens= Irthumb ohne vnderfcheydt der Perfonen abzufchaffen / vnd entgegen in denen felben die vhralte allein feligmachende Catholifche Kirchen nach Müglichkeit zu befürdern / fondern wir fürnemblichen auch vnd zuuorderift auß gnädigfter / vnd vätterlicher Lieb vnd Hertzen / fo wir jederzeit infonderheit zu difen Landen / darinnen wir durch die Gnaden Gottes gebohren / vnnd die maifte Zeit vnfers Lebens zugebracht / nicht gern fehen wolten / daß diejenige Adeliche Geschlechter / welche fich fo wol von vhralten Zeiten hero vmb vnfer löbliche Vorfahren / vnd das Vatterlandt mit fo vielfältiger rühmlicher auff vnd darsetzung Leib: Gut vnd Bluts / auch allerhandt andern anfehenlichen Ritterlichen / vnd tugendlichen Thaten vnd Verhaltnuß dermaffen ftattlich verdient gemacht / als auch beuorab in difen letften / in dem maiften Theyl der andern vnferer Königreich / vnd Landen entstandenen *Rebellionen*, vnd verübten Vngehorsamb (fo vil vns bewußt) jederzeit in jrer anerbten Trew vnd Aufrichtigkeit gegen vns beftändiglich verharzet / in: vnd nach vnfern Lebzeiten in difem manglhafften gefährlichen Standt / zu Verluft jhres thewr= vnd werthiften Kleinodts der Seelen Seligkeit hinder vns folten verlassen werden / fondern jhnen billich viel mehrers neben befagtem jhrem zeitlichen Lob vnd Ruhm in diser / zugleich auch in jener Welt die ewige Göttliche Belohnung / vnd Ergötzlichkeit vor allen Dingen gnädigftwol gönnen möchten: So feyn wir auß difen / vnd andern mehrfältigen hochbeweglichen *motiuen*, gantz billich verurfacht worden / auch fie / vnfer Vncatholifche Landleuth deß Herzn vnd Ritterftandts / Manns vnd Weibspersonen / welche fich noch in dem angedeuteten Irthumb deß Glaubens befinden / Krafft difes vnfers / befonderlich auff fie gerichteten Patents / oder *general* Mandats / vnferer noch vor guter Zeit angestellt: Vnd *publicirten* Religions *Reformation* gleichfalls zu vnterwerffen / Inmaffen wir fie dann hiemit fament vnd fonders / folcher Religions *Reformation* gantzlich vnterworffen / vnd fie demnach allerfonders gnädigft vnd beweglichfter Wolmeynung ermahnt haben wollen / weilen wir einmal dem gantzen Vatterlandt / vnd fürnemblichen difen Adelichen Gefchlechtern / wegen der befagten jhren anfehenlichen Verdienft kein höhers / auch nützlich vnd heylsamers Denckzeichen vnd Gezeugnuß der vermeldten vnferer zu jhnen tragenden vätterlichen trewen Lieb / vnd Danckmüthigkeit zuuerfchaffen / vnd zu hinderlassen wiffen / als eben difen wahren Weg Weiß vnd Sicherheit zu jhrer Seelen Heyl vnd Seeligkeit / vnd wir dahero auch nichts mehrers vnd liebers fehen / vnd wünfchen wolten / als daß / gleich wie jre Voreltern fich in felbigen vnfern I.O. Erbfürtenthumben vnd Landen / fo lange Zeit / ehe vnd zuuor die Irthumben eingeriffen / in Einigkeit der Catholifchen Religion in trefflichem guten Auffnehmen befunden / alfo nicht weniger fie zu aller jhrer besseren zeitlich vnd ewigen Wolfahrt hinfüro in gleichmäßiger Einigkeit der Religion erhalten werden / vnd im Landt verbleiben möchten / daß derhalben ein jedweder fich innerhalb einer Jahrs frift / fo wir jhnen von heut dato an zu einem gnugfamben / geraumben / vnd *peremptorifchen Termin* angesetzt / mit eyfferigem Hertzen vnnd Begierlichkeit deß Gemüths / zu folchen feinem Heyl / Nutz vnd Fromen bequeme / vnd in dem Heyl. allein feeligmachenden Catholifchen Glauben mit vns / vnd der allgemainen Chriftlichen Apoftolifchen Römifchen Kirchen fich vergleiche / auch derentwegen bey vnferm Ohaimb vnd Fürften / auch Gehaimben Rath / Cäm̃rern / vnd als vollmächtigen Statthalter felbiger vnferer I.O. Fürtenthumb vnd Landen / deß Hertzogen zu Cromaw / vnd Fürften zu Eggenberg L. vnd in derfelben Abwesenheit bey vnfern zu Grätz hinderlaßnen Gehaimben Råthen / anmelden vnd erkläre: dann im widrigen / vnd da fich jemand in folchem angesetzt / vnd benennten Jahrstermin, wider vnfer gnädigstes Verfehen / mit vns in dem Heyl. Catholifchen Glauben nit vergleichen würde / feynd wir gantzlich entfchlossen / wollen vns auch hierüber mit / vnd in Krafft dieses vnfers Kayfer: vnd Landtsfürftlichen Patents endlich erklårt haben / daß fo dann keinem einzigen in mehrermeldten vnfern I.O. Erbfürtenthumben vnd Landen länger zu

wohnen / vnd feine Güter perſönlich zu beſitzen / nit verſtattet / vnd zugelaffen / ſondern derſelbe vilermeldte vnſere I.O. wie zumalen auch alle andere vnſere Königreich / Fürſtentumb vnd Länder gäntzlich zu raumen / vnd feine habende eigenthumbliche Güter / vnderhero vmb einen gebührlichen Werth zuuerkauffen: Da er auch gedachte feine Güter in folcher Zeit nit verſilbern köndte / derſelben *alienation*, nach Verfließung diſes von heut dato an lauffenden Jahrs / noch auff ſechs Monat lang feinen im Land bleibenden Befreundten / oder andern Catholiſchen Landts Inwohnern feines gefallens anzuertrawen / vnd zu hinderlaſſen ſchuldig ſeyn ſolle: Alſo vnnd der Geſtalt / daß wann ſolche feine eigenthumbliche Güter / auch in ſelbigen ſechs Monat / oder halben Jahrs *termin*, nach ſeinem Abzug / durch diſe feine im Land bleibende Befreundte / oder andere Catholiſche Landts=Inwohner nicht wurden verkaufft ſeyn / ſo dann die Verkauffung derſelbigen Güter / durch vnſere nachgeſetzte Obrigkeiten *ex officio* ſolle verordnet werden. Hierunter aber die *Fideicomifs* Güter / keines Wegs zuuerwenden / oder zuuerkauffen zugelaffen wirdt / ſondern meynen vnd beſelchen gnädigklich / daß dieſelben in jhrem *effe* verbleiben / vnd denen auſſer Landtsziehenden vncatholiſchen Landtleuthen gleichwol der *Vfusfructus* dauon erfolgen ſolle.

Vnd ob wir wol zwar auff ſolchen nit verhoffenden Fal / da nemlich ein oder der ander ſich deß *Beneficij emigrationis* betragen wolte / wol befügt weren / die Nachſtewr / oder zehenden Pfenning von ſeinen Haab vnd Gütern einfordern zu laſſen / ſo haben wir doch gnädigklich in *confideration* gezogen / daß ſelbige vnſere I.O. Erblande / vnd derſelben Mitglieder ſich biß anhero / wie obuermeldt / gegen vns vnd vnſerm löblichen Hauß Oeſterreich getrew / vnd gewärtig erzeygt / Auch (daß wir wiſſen kondten) niemahlen nichts widerwärtiges wider vns / oder gedachtes vnſer löbliches Hauß *attentiert* haben; Dannenhero wir dann zu noch weiterer billicher Erkandtnuß / folcher jher vns erwirner beſtändigen *Fidelitet* vnd auß ſondern Gnaden / vns ferner genädigklich dahin erklärt haben wollen / daß ſie vnſere vncatholiſche Landtleuth / nit allein gedachten jhren Abzug oder *emigration*, ohne Raichung der angedeuteten Nachſtewr / oder zehenden Pfenning / vngehindert fürnehmen vnd fortſetzen ſondern auch zu Einlangung jhrer etwa im Landt habenden Schuldforſderung / wie auch *Adminiſtrirung* der *Fideicommifs* Güter / vnd *Proſequirung* jhrer bey denen Gerichtsſtellen ſchwebendē Rechtlichen Proceſſen / vorangedeute jhre im Landt verbleibende Befreundte / oder andere Catholiſche Perſohnen verordnen / vnd beſtellen mögen.

Wie wir dann hierunder gehöriger Orthen gemäſſne Verfügung zu thun / genädigklich nit vermanglet haben / damit zu Abkürzung der beſchwärlichen langen Proceß / jhnen zu Einlangung ſolcher jhrer Schulden / vnd *Expedirung* jhrer anderwertigen Rechtshandlungen / *actiue* vnd *paſſive*, ſchleinig vnd *ſummarie* Recht ertheylt werden ſolle

Vmb willen aber wir auch vns der verwaigten Pupillen / als wolen auch der Kirchen / vnd Gottshäuſer anzunehmen / vnd derſelben *indemnität* nach Möglich[kei]t^a zu betrachten / vor GOTT ſchuldig ſeyn / vnd wir dann diſe gewiſſe Nachrichtung / vnd Wiſſenſchafft haben / daß vil der vncatholiſchen Landtleuth mit Gerhabſchafften verfangen / vnd theyls auch mit Geiſtlichen Vogteyen / vnd Lehensſchafften begabt ſeyn / dannenhero ſie auch die Stifft: vnd andere Kirchenbrieff / wie auch etwa was von Geiſtlichen Einkommen bey Handen haben möchten:

Dieſem nach ſo wollen wir hiemit ferner *ſtatuiert*, vnd befohlen haben / daß nit allein einiger feine Pupillen (darunter wir *in ſpecie*, auch alle die jenen minder jährigen / deren Väter geſtorben / ob ſchon die Mütter noch beleben ſeyn / verſtanden haben wollen) mit ſich auſſer Landts zu führen / ſich

^a Original je na tem mestu poškodovan.

vndtezftehen folle / fondern auch diejenige vncatholische Landtleuth / so mit Gerhabtschafft / oder andern Ämptern verfehen / dieselben alsbaldt *resigniren*, vnd auffgeben / wie auch noch vor ihrem Abzug ihre obligende Rättungen also gewiß gehöriger Orthen einbringen / *juftificiren* lassen / vnd den außstündigen Rest würcklich bezahlen / nit weniger auch die etwa vnter Handen habende Stifft / oder andere Kirchenbrieff / vnd Einkommen von sich geben / als wir sonsten für vns / vnd vermittels vnserer nachgesetzten Obrigkeiten andere Mittel für vnd an die Handt zu nemmen / vnd wol auch so gar ihre Güter *sequestriern* zu lassen / verurfaht werden.

So dann aber wollen wir auch hiemit / vnnd in Krafft diß vnserer offenen Mandats weiters / vnd infonderheit gemessen verordnet / gesetzt vnd befohlen haben / daß alle diejenige Mann: vnd Weibspersonen / sie seyen Herren / Ritter / vnd andern adelich / oder vñadlichen Geschlechts Standts oder Wefens / welche auß disen vnsern I.O. Fürstenthumben vnd Landen / nach denen ihnen fürgesetzten *terminen*, wegen ihrer v[n]uerhofften^b Halsstärzigkeit in ihrem Irthumb deß Glaubens / vnd vermög der angeordneten Religions *Reformation*, biß *dato* ihren Abzug genommen / oder ins künftige werden nemmen müssen / zugleich auch in allen andern vnsern Königreichen / Fürstenthumben vnnd Landen / so lang sie sich zu der Heyligen Catholischen Religion nit bekennen / kein Vñdterkommen / oder Verbleiben nicht haben / weniger ihnen allda zu handeln vnd zu wandeln gestattet werden / deßgleichen ihnen alles ab: vnd zuraifen in selb[i]gen^c vnsern Königreichen / Fürstenthumben vnd Landen auff vnserer / oder vnserer nachgesetzten Oberkeiten b[e]fondern^d schriftlichen Bewilligung / vnd Erlaubnuß gantzlich eingestellt / vnd verboten seyn folle

Zu deme so wollen wir auch alle vnd jede / solche deß vncatholischen Glaubens halber ab= vnd auß dem Landt ziehende Personen ernstlich gewarnet haben / daß sie sich so wol inn Verkaufung ihrer Güter / als in allen andern vnsern hierob verftandnen Auflagen / vnd Verordnungen aller betrüglichen *Collusionen*, vnd ungebührlichen falschen Scheinhandlungen / es sey auff was Weiß oder Weg das beschehen mö[ge]^e / dermaßen gewiß enthalten / als sonsten / vnd im widrigen gegen denenjenigen / so sich dißfalls vergreifen [w]urden^f / mit scharpffer gantz vnuerfchonter Bestrafung verfahren werden folle.

Gebieten de[mn]ach^g obgedachtem vnserm vollmächtigen Statthalter / deß Hertzogen zu Cromaw / vnd Fürsten zu Eggenberg L. vnd in derselben Abwesenheit vnsern zu Grätz hinderlassnen Gehaimen Råthen / das D.L. v[n] d^h jhr ob disem vnserm Patent / vnd *General Mandat* / in allem vnd jedem desselben Inhalt vnd Begriff / von v[ns]ertwegenⁱ beständig vnd festiglich halten / fonderlich aber / ob demselben allerseits der gebührendt Gehorsamb / vnd Vollzug gelaiftet werde / fleißig auffricht anstellen vnd haben / vnd wo fern von einem oder m[e]hr^j wider verhoffen / vnd vnser Gnädig. verfehen hierwider gehandelt wurde / daffelbige bey dem wenigsten nit zu fehen / oder gestatten / fondern wider den oder dieselben / wie auch ihre Güter / nach laut der hie[r] ein^k begriffnen Verordnungen / würcklich verfahren / vnnd *exquiern*. Darnach sich nun ein jeder zu richten / vnd sein selbst aigne Wolfahrt auff vnserer so ge-

^b Original je na tem mestu poškodovan.

^c Original je poškodovan, črka *i* je izbrisana.

^d Original je na tem mestu poškodovan.

^e Original je na tem mestu poškodovan.

^f Original je na tem mestu poškodovan.

^g Original je na tem mestu poškodovan, manjkajoče črke so bile povzete po transkripciji v Loserthovi objavi.

^h Original je tu poškodovan, transkripcija je na tem mestu povzeta po transkripciji v Loserthovi objavi.

ⁱ Original je poškodovan, manjkajoči del je povzet po transkripciji v Loserthovi objavi.

^j Original je na tem mestu poškodovan.

^k Original je na tem mestu poškodovan.

trewe vätterliche Vermahnung in acht zu nemmen w[iß]en^l / auch folches zu thun / vnfers verhoffens / vmb so vil weniger vnderlassen würdet / weilen wir [j]hnen^m vmb jhres beßern bedachts willen / gleichwol ein so geraumben *Termin* gnädigklich zulassen / wie zumal[e]nⁿ jnen zu jhrer nothwendigen *Information* in Glaubens Artickel die gute Gelegenheiten bey denen hin vnd wider im Landt mit Geiftlichen Perfonen / vnd Catholifchen Seelforger besetzten Gottshäuser vnd [K]irchen^o nicht vermanglen werden.

An deme allem wirdet vnser gnädigster / auch endlicher vnwandelbahrer Willen vnd Mainung vollzogen / vnd erstattet.

Geben in vnser Statt Wien / den Erften Auguſti / Anno ein tausent fechundert acht vnd zwantzig Vnſerer Reiche deß Römischen im Neundten deß Vngerischen im Ailfften / vnd deß Böhaimbischen im Zwölfften.

*Ad Mandatum Sacrae Caesareae
Majestatis proprium.*

L.S.

^l Original je na tem mestu poškodovan.

^m Original je na tem mestu poškodovan.

ⁿ Original je na tem mestu poškodovan.

^o Original je na tem mestu poškodovan.

Načela kritičnega prepisa

Besede, pri katerih nismo prepričani o pravilnosti transkripcije, so označene z [?], gre za en lastnoročni podpis ob koncu besedila (npr. »Frey[?]*«*). Izdajateljevi dostavki so postavljeni v oglati oklepaj [] (npr. »möglich[kei]t*«*). Eno-pomenske okrajšave so razrešene brez opomb (npr. »2c*«* → »etc.*«*), okrajšava »etc.*«* (*et cetera*) ni posebej razrešena. Večpomenske okrajšave so razrešene z navedbo v oglatih oklepajih (npr. »I.O.*«* → »i[nner]o[esterreichische]*«*, »Käys.*«* → »käys[erlich]*«*, »Röm.*«* → »röm[ische]*«*), na določene težave z razreševanjem je opozorjeno v opombah pod črto.

Diakritični znaki so razrešeni (npr. »schwebend*«* → »schwebenden*«*), prav tako ni upoštevana nadpisana črka e, temveč transkripcija namesto te uporablja preglas: ä, ö, ü → ä, ö, ü (npr. »Erwöhlter Römischer*«* → »erwöhlter römischer*«*). V primerjavi z diplomatičnim v kritičnem prepisu poševnice niso transkribirane. Prav tako so odstavki in interpunkcija v kritičnem prepisu arbitrarno postavljeni, vendar le do te mere, da je besedilo lažje razumljivo bralcu.

Prepis distinkcije med zapisi v nemški pisavi fraktura in »splošni latinski pisavi« antikva ne upošteva, besedilo obeh pisav je transkribirano na enak način. Prepis je opremljen s štetjem vrstic, številčne oznake vrstic so navedene v nadpisani obliki ⁽¹⁾. Predloga ima enainosemdeset vrstic, če ne upoštevamo zaključne formule.

Lastna imena so pisana v obliki, ki ustreza predlogi (npr. »Ferdinand*«*, »Ferdinandt*«*, »Eggenberg*«*). Črke i, j, u, v in w so zapisane v skladu z njihovo glasovno vrednostjo. Črka j je na začetkih besed, kjer to ustreza današnji rabi, zapisana kot i (npr. »jrem*«* → »irem*«*, »jrer*«* → »irer*«*, »jhren*«* → »ihren*«*). V primerih, kjer zapis ustreza današnji rabi, je prepis zvest predlogi (npr. »jenigen*«*). Črka w je v skladu z glasovno vrednostjo na določenih mestih zapisana kot u (npr. »anvertrawte*«* → »anvertraute*«*, »newlich*«* → »neulich*«*). Zapis črke y ni bil spreminjan (npr. »eyferigem*«* → »eyferigem*«*). Zapis črke v in u sledi glasovni vrednosti (npr. »vnd*«* → »und*«*, »zuuerschaffen*«* → »zuverschafen*«*, »beuorab*«* → »bevorab*«*).

Reducirana je raba podvojenih soglasnikov, kjer to ne ustreza današnji rabi (npr. »vnnd*«* → »und*«*, »auff*«* → »auf*«*, »Auffrichtigkeit*«* → »aufrichtigkeit*«*). Zapis dolgega s: f in ostrega s: s nista razlikovana, obe obliki sta transkribirani s črko s (npr. »Römiſcher Kayſer*«* → »römischer kayser*«*). Prav tako transkripcija ne ločuje zapisa okroglega r: ʀ (*Rundes r*, *r Rotunda*) in običajnega r: r, oba sta transkribirana s črko r (npr. »Oeſterreich*«* → »Oesterreich*«*).

Kritični prepis v primerjavi s predlogo veliko začetnico uporablja le na začetku povedi in za zapisovanje lastnih imen, sicer je transkripcija pisana z malimi črkami (npr. »ErbFürſtenthumben vnd Landen*«* → »erbfürstenthumben und landen*«*, »Gott*«* → »Gott*«*). Zapis stičnosti in nestičnosti besed upošteva sodobno rabo ter skuša zagotoviti boljše razumevanje (npr. »ReligionsReformation*«* → »religions reformation*«*). Ločila so poenotena s sodobnimi slovničnimi pravili in ne sledijo predlogi, ker raba ločil v predlogi ni dosledna. Ker je interpunkcija v kritičnem prepisu zlasti pripomoček za razumevanje besedila, so ločila postavljena arbitrarno (»... Weg der Seligkeit zu laiten; Inmaffen wir*«* → »weg der seligkeit zu laiten. Inmassen wir ...*«*).

Latinske in italijanske oziroma nenemške besede, ki so v predlogi zapisane v pisavi antikva, so transkribirane kot ostalo besedilo brez posebnih opomb. Zapis črk u in v je tudi tu normaliziran glede na izgovor. Prepis je tudi tu normaliziral zapis velikih in malih začetnic, kar pomeni, da so bile velike začetnice spremenjene v male (npr. »Vniuerſiteten*«* → »universiteten*«*). Zapis črke j je popravljen v i tudi v latinskih zapisih (npr. »Beneficij*«* → »beneficii*«*).

Besedilno-kritične opombe in stvarna pojasnila so podani v dveh ločenih aparatih, in sicer je prvi – besedilno-kritični aparat alfabeticiran (a, b, c) in drugi – stvarni oštevilčen (1, 2, 3). Mesto pečata je označeno z arbitrarno okrajšavo L.S. (*locus sigilli*).

Kritični prepis

[¹]Wir Ferdinand der ander¹ von Gottes genaden erwöhlter römischer kayser zu allen zei[²]ten mehrer deß reichs, in Germanien, zu Hungern und Behaimb etc. könig; ertzherzog in Oesterreich; hertzog zu Burgundt, Steyr, Kärndten, Crain und [³]Württemberg, in Ober und Nider Schlesien; marggraf zu Mähren, in Ober und Nider Laußnitz; graf zu Habsburg und Tyrol etc.

Entbieten allen und jeden unsern landtleuthen vom herrn und rit[⁴]terstandt in unsern i[nner]o[esterreichischen]^a erbfürstenthumben und landen Steyr, Kärndten und Crain gesessen, so diß unser general mandat vernemmen werden, unser käys[erliche] und landtsfürstliche gnad und alles guts. [⁵]Euch ist sambt und sonders, wie auch sonst männiglich zu benügen bewust ob wir wol von antretung unserer landtsfürstlichen regierung selbiger unserer i[nner]o[esterreichischen] erbfürstenthumben und landen uns auß [⁶]sonderm zu dem heyl[igen] allein seeligmachenden röm[ischen] catholischen glauben habenden schuldigen christlichen eyfer, kraft tragenden landtsfürstlichen gewalts und von Gott empfangnen obrigkeitli[⁷]chen amts nichts mehrers angelegen seyn lassen, als denen in selbigen unsern i[nner]o[esterreichischen] erblanden eingeschlichnen und allzuweit überhandt genommen schädlichen glaubens uneinigkeit und spaltungen zu [⁸]remediern, auch alle uns von der göttlichen allmacht undtergeben und anvertraute underthanen nach unserer möglichkeit von den irrthumb ab- und auf den weg der seligkeit zu laiten. Inmassen wir [⁹]dann zu dem ende die außschaffung der sectischen praedicanten und bald darauf under denen nobilitierten personen, wie auch in den stätt- und märckten sambt der bawrschaft auf dem land, die heyl[¹⁰]sambe glaubens reformation^b fürgenommen, folgendes nach und nach allerhand hailsambe general und special mandata, daß niemand auf uncatholische oerter zur vermeynten beicht und comunion, kinder [¹¹]taufen oder ehelichen copulationen sich begeben. Item unserer landleut und anderer personen verwäiste kinder und pupillen mit catholischen gerhaben versehen und die jugendt nit an uncatholische ort [¹²]oder universiteten verschickt werden sollen, außgehen und publicirn, ja noch zum überfluß allererst neulich solche generalia widerumben verneuern und etwas schärfpen lassen, daß wir doch biß anhero uns [¹³]aller milde, sanft- und langmüthigkeit gegen unsern uncatholischen landtleuthen deß herren und ritterstandts gebrauchet. Und mit der angedeuteten reformation gegen ihnen zuverfahren gnädiglich un[¹⁴]terlassen haben, alles in hoffnung sie wurden auß solchem allem unser wolmeynende intention mehrers apprehendiern, irem ewignen heyl alles angelegenen fleisses eyferig nachgedencken und in ihrer uhr[¹⁵]alten gottseeligen voreltern und vorfahren vestigia endlich eintreten. Damit also in unsern i[nner]o[esterreichischen] erblanden die einig- und einträchtigkeit deß glaubens und der gemüther wider eingeführt und aller[¹⁶]seits ein besseres vertragen gepflantzt und erhalten werden möchte.

Nun haben wir zwar mit sonderbarem trost vermerckt und wargenommen, daß dise unser zu befürderung der ehr Gottes und ihnen [¹⁷]unsern landtleuthen zu nutz, heyl, auch zeit[lichen] und ewiger wolfahrt gemeynete christliche

¹ Ferdinand II. (9. julij 1578, Gradec–15. februar 1637, Dunaj). Nadvojvoda in notranjeavstrijski deželni knez (1595, 1596/97), češki kralj (1617), ogrski kralj (1618), cesar (1619). Gl. Hartmann in Schmith (ur.): *Die Kaiser*, str. 540–561; Albrecht: *Ferdinand II.*, str. 125–141; Franzl: *Ferdinand II.*; Bireley: *Ferdinand II.*; Valvasor: *Die Ehre*, VII., str. 462–470; X., str. 350–361; XV., str. 540–603; Eder: *Ferdinand II. Neue Deutsche Biographie*. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz56885.html> (24. 9. 2020).

^a V originalu sta črki kratice vedno pisani skupaj, tega zapisa se drži tudi transkripcija.

^b V originalu sta besedi pisani stično, taka je transkripcija tudi v Loserthovi objavi.

gute intention nit allerdings fehl geschlagen, sondern ein guter theyl derselben ihren irrthumb verlassen und sich zu ^[18]dem uhralten catholischen und apostolischen glauben bekehrt haben.

Wann nun aber ein anzahl noch ubrig seyn, bey welchen diese unsere inen gnädigklich zum besten gemeynte sorgfältigkeit, auch die ^[19]zugelaßne lange zeit, tolerantz und conniventz^c untzthero^d noch nicht so weit gefruchtet, daß sie denen andern bekehrten nachgefolgt und die wahre catholische kirchen einhelligklich erkennt und sich zu dersel^[20]ben begeben hetten und uns aber nicht allein, wie gemeldt, von tragenden landsfürstlichen ampts und schuldigkeit, wie zumalen gewissens wegen umb unserer underthanen heyl und seelen seligkeit ^[21]willen, darumben wir dermaln eins dem allmächtigen Gott rechenschaft zu geben uns schuldig zu seyn erkennen, und wissen zustehet, gebührt und obligt auß unsern anvertrauten erblanden alle glaubens^[22]irrthumb ohne underscheydt der personen abzuschaffen und entgegen in denen selben die uhralte allein seligmachende catholische kirchen nach möglichkeit zu befürdern, sondern wir fürnemblichen auch ^[23]und zuvorderist auß gnädigster und väterlicher lieb und hertzen, so wir jederzeit insonderheit zu disen landen, darinnen wir durch die gnaden Gottes gebohren und die maiste Zeit unsers lebens zuge^[24]bracht, nicht gern sehen wolten, daß die jenige adeliche geschlechter, welche sich so wol von uhralten zeiten hero umb unser löbliche vorderehen und das vaterlandt mit so vielfältiger rühmlicher auf- und ^[25]darsetzung leib-, gut und bluts, auch allerhandt andern ansehnlichen ritterlichen und tugendlichen thaten und verhaltenuß dermassen stattlich verdient gemacht, als auch bevorab in disen letsten in dem ^[26]maisten theyl der andern unserer königreich und landen entstandenen rebellionen, und verübten ungehorsamb (so vil uns bewust) jederzeit in irer anerbten treu und aufrichtigkeit gegen uns beständigklich ^[27]verharret in und nach unsern lebzeiten in disem manglhaften gefährlichen standt zu verlust ihres thewr- und werthisten kleinodts der seelen seligkeit hinder uns solten verlassen werden, sondern ihnen ^[28]billich viel mehrers neben besagtem ihrem zeitlichen lob und ruhm in diser zugleich auch in jener welt die ewige göttliche belohnung und ergötzlichkeit vor allen dingen gnädigst wol gönnen möchten. ^[29]So seyn wir auß disen und andern mehrfältigen hochbeweglichen motiven gantz billich verursacht worden, auch sie unsere uncatholische landleuth deß herrn und ritterstandts, manns und weibsperso^[30]nen, welche sich noch in dem angedeuteten irrthumb deß glaubens befinden, kraft dises unsers besonders auf sie gerichteten patents oder general mandats unserer noch vor guter zeit angestellt- und pu^[31]blicirten religions reformation gleichfalls zu unterwerfen. Inmassen wir sie dann hiemit sament und sonders solcher religions reformation gantzlich unterworfen und sie demnach allersonders gnädi^[32]gist und beweglichster wolmeynung ermahnt haben wollen, weilen wir einmal dem gantzen vaterlandt und fürnemblichen diesen adelichen geschlechtern, wegen der besagten ihren ansehnlichen verdienst ^[33]kein höhers auch nutzlich und heylsamers denckzeichen und gezeugnuß der vermeldten unserer zu ihnen tragenden väterlichen treuen lieb und danckmüthigkeit zuverschaffen und zu hinterlassen wis^[34]sen als eben disen wahren weg, weiß und sicherheit zu ihrer seelen heyl

^c Beseda *connivenz* izhaja iz latinske besede »conniventia«, ki pomeni »Nachgiebigkeit«, popustljivost, prožnost (*Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*. <https://fwb-online.de/search?q=connivenz&type=&search=> (24. 10. 2020)).

^d Beseda *untzhero* pomeni doslej, dozdej, dosihmal, dosorej (Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 152). Strokovna definicija se glasi: »Untzhero bisher. Kömmt sogar in den Kanzeleyaufsätzen, besonders bey Hofcammer noch vor« (Haas (ur.): *Provinzialwörter*, str. 698).

und seeligkeit und wir dahero auch nichts mehrers und liebers sehen und wünschen wolten, als daß gleich wie ire voreltern sich ^[35]in selbigen unsern i[nner] o[esterreichischen] erbfürstenthumben und landen so lange zeit ehe und zuvor die irrthumber eingerissen in einigkeit der catholischen religion in trefflichem guten aufnehmen befunden also nicht we^[36]niger sie zu aller ihrer besseren zeitlich und ewigen wolffahrt hinfüro in gleichmässiger einigkeit der religion erhalten werden und im landt verbleiben möchten, daß derhalben ein jedweder sich innerhalb ^[37]einer jahrs frist so wir ihnen von heut dato an zu einem gnugsamen, geraumben und peremptorischen termin angesetzt mit eyferigem hertzen und begierlichkeit deß gemüths zu solchen seinem heyl, ^[38]nutz und frommen bequembe und in dem heyl[igen], allein seeligmachenden catholischen glauben mit uns und der allgemainen christlichen apostolischen römischen kirchen sich vergleiche, auch derentwegen ^[39]bey unserm ohaimb und fürsten, auch gehaimben rath, camrern und als vollmächtigen statthalter selbiger unserer i[nner] o[esterreichischen] fürstenthumb und landen deß hertzogen zu Cromaw und fürsten zu Eg^[40]genberg² l[iebden]^e und in derselben abwesenheit bey unsern zu Grätz hinderlaßnen gehaimben räthen anmelde und erkläre, dann im widrigen und da sich jemand in solchem angesetzt und benennten jahrstermin, ^[41]wider unser gnädigstes versehen mit uns in dem heyl[igen] catholischen glauben nit vergleichen würde, seynd wir gäntzlich entschlossen, wollen uns auch hierüber mit und in kraft dieses unsers kayser[lichen] und ^[42]landtsfürstlichen patents endlich erklärt haben, daß so dann keinem einzigen in mehrermeldten

² Johann Ulrich von Eggenberg/Janez Ulrik Eggenberg (junij 1568, verjetno v Gradcu–18. oktober 1634, Ljubljana), baron (1598), državni knez (1623) in vojvoda Krumlovški (1628); kranjski (1602) in štajerski (1621) deželni glavar, pooblaščen namestnik notranjeavstrijskih dežel (1625). Janez Ulrik Eggenberg je svojo kariero na nadvojvodskem dvoru v Gradcu začel leta 1597 kot dvorni točaj (Mundschenk), ljubljene nadvojvodinje Marije Ane in zaupni prijatelj nadvojvode Ferdinanda. Leta 1598 je postal komornik. Leta 1602 je sodeloval na sejah notranjeavstrijskega tajnega sveta in bil imenovan za kranjskega deželnega glavarja. Leta 1603 je postal tajni svetnik in predsednik dvorne komore. Kasneje je bil tudi »direktor« tajnega sveta in leta 1619 spremljal Ferdinanda na poti v Frankfurt, ker je bil slednji izvoljen in kronan za cesarja. Leta 1621 je postal štajerski deželni glavar in vrhovni dedni deželni komornik (Oberstererblandkämmerer). Leta 1622 je dobil dedno službo deželnega točaja na Kranjskem in gospodstvo Krumlov na Češkem. Leta 1623 je bil povzdignjen v državnega kneza. Leta 1625 je bil imenovan za pooblaščenega namestnika (*volmechtigen statthalter*) notranjeavstrijskih dednih dežel in leta 1628 še v vojvodo krumlovškega. Ker je bil Eggenberg v pisemskih stikih z Wallensteinom vse do njegovega umora, je bil po krivem obtožen sodelovanja v »Wallensteinovi zarotki«. Po padcu v nemilost na dvoru se je Eggenberg leta 1634 umaknil v Ljubljano, kjer je kmalu za tem, 18. oktobra 1634, umrl (Eder, Eggenberg, Johann Ulrich. *Neue Deutsche Biographie*. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz12576.html> (18. 9. 2020); Thiel: *Die innerösterreichische Zentralverwaltung*. http://repertorium.at/sl/thiel_zentralverwaltung_inneroesterreich.html (23. 9. 2020); Gruden: *Zgodovina*, str. 880–881; Parker (ur.): *The Thirty Years' War*, str. 6, 76; Košir: *Stanovska uprava*, str. 65, 68; Bedürftig: *Der Dreißigjährige Krieg*, str. 40). Gl. tudi: Zwiedineck-Südenhorst: *Hans Ulrich Fürst von Eggenberg*; Heydendorff: *Die Fürsten und Freiherren zu Eggenberg*.

^e Okrajšavo »L.« Schmidt razrešuje kot »Liebden« (Schmidt: Das letzte Gegenreformationspatent, str. 179, opomba 1), kar Hudelja prevaja kot »Preljubeznivi!« (Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 574). Schmidt navaja tudi, da je Ferdinand II. po letu 1625 Eggenberga v korespondenci običajno naslavljal kot: »Unser Oheim und sunders lieber Fürst« (Schmidt: Das letzte Gegenreformationspatent, str. 176, opomba 1). Obstajata še dve drugi razrešitvi, ki se zdita manj verjetni, in sicer bi »L.« nemara lahko razrešili kot: 1) »Landeshauptmann«, torej deželni glavar, kar je Eggenberg na Kranjskem in Štajerskem v času nastanka patenta tudi bil, ali pa kot: 2) »locum tenens«, torej namestnik, tisti, ki drži mesto. Proti slednji razrešitvi govorita dejstva, da je kratica L. obakrat zapisana v nemški frakturi in ne v antikvi, ki bi sugerirala latinsko besedo. Drugo dejstvo, ki sklepu nasprotuje, je, da kratica vsebuje le eno črko (»L.«), razrešitev pa sugerira sintagmo, četudi se v zgodnjenovoveških virih občasno srečamo z zapisom le-te brez razmika.

unsern i[nner]o[esterreichischen] erbfürstenthumben und landen länger zu wohnen und seine güter persönlich zu besitzen nit ver^[43]stattet und zugelassen, sondern derselbe vilmeldte unsere i[nner]o[esterreichischen], wie zumalen auch alle andere unsere königreich, fürstenthumb und länder, gäntzlich zu raumen und seine habende eigenthumbliche güter vor^[44]hero umb einen gebührlichen werth zuverkaufen. Da er auch gedachte seine güter in solcher zeit nit versilbern köndte, derselben alienation, nach verfließung dises von heut dato an laufenden jahrs noch ^[45]auf sechs monat lang seinen im land bleibenden befreundten, oder andern catholischen landts inwohnern seines gefallens anzuvertrawen und zu hinderlassen schuldig seyn solle. Also und der gestalt ^[46]daß wann solche seine eigenthumbliche güter auch in selbigen sechs monat oder halben jahrs termin nach seinem abzug durch dise seine im land bleibende befreundte oder andere catholische landts^[47]inwohner nicht wurden verkauft seyn, so dann die verkaufung derselbigen güter durch unsere nachgesetzte obrigkeiten ex officio solle verordnet werden. Hierunter aber die fideicomiss güter keines wegs ^[48]zuverwenden oder zuverkaufen zugelassen wirdt, sondern meynen^f und befelchen gnädigklich, daß dieselben in ihrem esse verbleiben und denen ausser landts ziehenden uncatholischen landtleuthen gleichwol ^[49]der ususfructus davon erfolgen solle.

Und ob wir wol zwar auf solchen nit verhoffenden fal, da nemblich ein oder der ander sich deß beneficii emigrationis³ betragen wolte, wol befügt weren die nachstewr ^[50]oder zehenden pfenning von seinen haab und gütern einfordern zu lassen,⁴ so haben wir doch gnädigklich in consideration gezogen, daß selbige unsere i[nner]o[esterreichischen] erblande und derselben mitglieder sich biß an^[51]hero, wie obvermeldt, gegen uns und unserm löblichen hauß Oesterreich getrew und gewärtig erzeygt, auch (daß wir wissen kondten) niemahlen nichts widerwärtiges wider uns oder gedachtes unser löb^[52]liches hauß attentiert haben.

Dannenhero wir dann zu noch weiterer billicher erkandtnuß solcher iher uns erwisner beständigen fidelitet und auß sondern gnaden uns ferner genädigklich dahin erklärt ha^[53]ben wollen, daß sie unsere uncatholische landtleuth nit allein gedachten ihren abzug oder emigration ohne raichung der angedeuten nachsteuer oder zehenden pfennings ungehindert fürnemen und fort^[54]setzen, sondern auch zu einlangung ihrer etwa im landt habenden schuldtforderung

^f V Loserthovi in Schmidtovi objavi je beseda napačno transkribirana kot *mahnen*, mogoče je pri tisku patenta prišlo do napake in bi na to mesto namesto *meynen* dejansko sodil *mahnen*.

³ Z besedno zvezo *beneficium emigrationis* Ferdinand II. označuje t. i. pravico do izselitve (*Abzugsrecht bei Bekenntniswechsel, ius emigrandi*), ki jo je določil paragraf 24 »Augsburškega verskega miru« oziroma sklepa državnega zbora Svetega rimskega cesarstva z dne, 25. septembra 1555, ki se glasi: »§ 24. Wo aber Unsere, auch der Churfürsten, Fürsten und Stände Unterthanen der alten Religion oder Augspurgischen Confession anhängig, von solcher ihrer Religion wegen aus Unsern, auch der Churfürsten, Fürsten und Ständen des H. Reichs Landen, Fürstenthumen, Städten oder Flecken mit ihren Weib und Kindern an andere Orte ziehen und sich nieder thun wolten, denen soll solcher Ab- und Zuzug, auch Verkaufung ihrer Haab und Güter gegen zimlichen, billigen Abtrag der Leibeigenschaft und Nachsteuer, wie es jedes Orts von Alters anhero üblichen, herbracht und gehalten worden ist, unverhindert männiglich zugelassen und bewilligt, auch an ihren Ehren und Pflichten allerding unentgolten seyn. Doch soll den Oberkeiten an ihren Gerechtigkeiten und Herkommen der Leibeigenen halben, dieselbigen ledig zu zehlen oder nicht, hiedurch nichts abgebrochen oder benommen seyn.« (*Augsburger Religionsfrieden*. <http://ra.smixx.de/media/files/Augsburger-Reichsabschied-1555.pdf> (21. 9. 2020)).

⁴ Besedna zveza »die Nachstewr / oder zehenden Pfennig« se nanaša na zgornje določilo iz »augsburškega verskega miru«, naj izseljenci pred odhodom prodajo svoje imetje in premoženje ter od njega plačajo davek (gl. opombo 5 v Uvodu).

wie auch administrirung der fideicommiss güter und prosequirung ihrer bey denen gerichtsstellen schwebenden^g recht^[55]lichen processen vorangedeute ihre im landt verbleibende befreundte oder andere catholische persohnen verordnen und bestellen mögen.

Wie wir dann hierundter gehöriger orthen gemässne verfü^[56]gung zu thun genädigklich nit vermanglet haben, damit zu abkürztung der beschwärlchen langen proceß ihnen zu einlangung^h solcher ihrer schulden und expedirung ihrer anderwertigen rechtshand^[57]lungen activè und passivè, schleinig und summarie recht ertheylt werden solle.ⁱ

Umb willen aber wir auch uns der verwaisten pupillen als wolen auch der kirchen und gottshäuser anzunehmen und dersel^[58]ben indemnitet nach möglich[kei]t^t zu betrachten vor Gott schuldig seyn und wir dann dise gewisse nachrichtung und wissenschaft haben, daß vil der uncatholischen landtleuth mit gerhabschaften verfan^[59]gen und theyls auch mit geistlichen^k vogtleyen und lehenschaften begabt seyn, dannenhero sie auch die stift- und andere kirchenbrief, wie auch etwa was von geistlichen einkommen bey handen haben ^[60]möchten.

Diesem nach so wollen wir hiemit ferner statuirt, und befohlen haben, daß nit allein einiger seine pupillen (darundter wir in specie, auch alle diejenigen minder jährigen deren väter gestorben, ^[61]ob schon die mütter noch beyleben seyn, verstanden haben wollen) mit sich ausser landts zu führen sich undterstehen solle, sondern auch diejenige uncatholische landtleuth so mit gerhabschaft oder andern ^[62]ämptern versehen, dieselben alsbaldt resigniren und aufgeben, wie auch noch vor ihrem abzug ihre obligende rätungen^l also gewiß gehöriger orthen einbringen justificiren lassen und den außständigen ^[63]Rest würcklich bezahlen, nit weniger auch die etwa unter handen habende stift oder andere kirchenbrief und einkommen von sich geben, als wir sonst für uns und vermittels unserer nachgesetzten ob^[64]rigkeiten andere mittel für und an die handt zu nemmen und wol auch so gar ihre güter sequestriern zu lassen verursacht werden.

So dann aber wollen wir auch hiemit und in kraft diß^m unsers offenen ^[65]mandats weiters und insonderheit gemessen verordnet gesetzt und befohlen haben, daß alle diejenige mann- und weibspersonen sie seyen herren, ritter und andern adelich oder unadlichen geschlechts, ^[66]standts oder wesens, welche auß disen unsern i[nner]o[esterreichischen] fürstenthumben und landen nach denen ihnen fürgesetzten terminen, wegen ihrer u[n]verhofftenⁿ halsstärigkeit^o in ihrem irrthumb deß glaubens und ^[67]vermög der angeordneten religions reformation, biß dato ihren abzug genommen oder ins künfftig werden nemen müssen, zugleich auch in allen andern unsern königreichen, fürstenthumben und lan^[68]den, so lang sie sich zu der heyiligen catholischen religion nit bekennen, kein undterkommen oder verbleiben nicht haben, weniger ihnen allda zu

^g Nad končnim *e* je črtica, ki terja dopis *n*-ja, taka je transkripcija tudi v Loserthovi objavi: *schwebenden*.

^h V Loserthovi objavi je beseda napačno transkribirana kot: *Erlangung*.

ⁱ V originalu brez končnega ločila.

^j Original je na tem mestu poškodovan.

^k Original je na tem mestu slabo berljiv.

^l Zapis v izvirniku je »Rätungen«, v skladu z zgoraj navedenimi načeli prepisa jo transkribiramo kot: »rätungen«. Verjetno gre za besedo »Reitung«, kar pomeni: »Abmachung; Rechen-schaft; Rechnung« (Götze: *Frühneuhochdeutsches Glossar*, str. 176).

^m V Loserthovi objavi je beseda transkribirana kot: *dises*.

ⁿ Original je na tem mestu poškodovan.

^o V Loserthovi objavi je beseda transkribirana kot: *halsstörigkeit*.

handlen und zu wandlen gestattet werden, deßgleichen ihnen ^[69]alles ab- und zuraisen in selb[i]gen^p unsern königreichen, fürstenthumben und landen ausser unserer oder unserer nachgesetzten oberkeiten b[e]sondern^q schriftlichen bewilligung und erlaubnuß gäntzlich einge^[70]stellt und verboten seyn solle.^r

Zu deme so wollen wir auch alle und jede, solche deß uncatholischen glaubens halber ab- und auß dem landt ziehende personen, ernstlich gewarnet haben, daß sie sich so wol inn ^[71]verkaufung ihrer güter als in allen andern unsern hierob verstandnen auflagen und verordnungen aller betrüglichen collusionen und ungebührlichen falschen scheinhandlungen es sey auf was weiß ^[72]oder weg das beschehen mö[ge]^s dermassen gewiß enthalten als sonst und im widrigen gegen denen jenigen so sich dißfalls vergreifen [w]urden^t mit scharpfer gantz unverschonter bestrafung verfahren ^[73]werden solle.

Gebieten de[mn]ach^u obgedachtem unserm vollmächtigen statthalter deß hertzen zu Cromaw und fürsten zu Eggenberg l[iebden]^v und in derselben abwesenheit unsern zu Grätz hinderlassnen ge^[74]haimen räthen das d[ero] l[iebden]^z u[nd]^{aa} ihr ob disem unserm patent und general mandat in allem und jedem desselben inhalt und begrif von u[ns]ertwegen^{ab} beständig und festiglich halten sonderlich aber ob demsel^[75]ben allerseits der gebührendt gehorsamb und vollzug gelaistet werde, fleissig aufsicht anstellen und haben und wo fern von einem oder m[e]hr^{ac} wider verhoffen und unser gnädig[lich] versehen hierwider gehand^[76]let wurde, dasselbige bey dem wenigsten nit zu sehen oder gestatten, sondern wider den oder diselben wie auch ihre güter nach laut der hie[r]ein^{ad} begriffnen verordnungen würcklich verfahren und exquiern. ^[77]Darnach sich nun ein jeder zu richten und sein selbst aigne wolfahrt auf unsere so getreue väterliche vermahnung in acht zu nemmen w[iss]en^{ae} auch solches zu thun unsers verhoffens umb so vil weniger un^[78]derlassen würdet, weilen wir [i]hnen^{af} umb ihres bessern bedachts willen gleichwol ein so geraumben termin gnädigklich zulassen, wie zuma[le]n^{ag} inen zu ihrer nothwendigen information in glaubens artickel die ^[79]gute gelegenheiten bey denen hin und wider im landt mit geistlichen personen und catholischen seelsorger besetzten gottshäuser und [k]irchen^{ah} nicht vermanglen werden.

An deme allem wirdet unser gnä^[80]digster auch endlicher unwandelbarer^{ai} willen und mainung vollzogen und erstattet.

^u Original je na tem mestu poškodovan, manjkajoče črke so bile povzete po transkripciji v Loserthovi objavi.

^v Gl. opombo e.

^z V originalu sta črki kratice pisani stično. Schmidt okrajšavo »D.L.« razrešuje kot: »Dero Lieben« (Schmidt: Das letzte Gegenreformationspatent, str. 179, opomba 2), kar bi v slovenščino prosto prevedli kot: »njihove preljubeznivosti« ali »oni preljubeznivi« (gl. Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 208, 574).

^{aa} Original je tu poškodovan, transkripcija je na tem mestu povzeta po transkripciji v Loserthovi objavi.

^{ab} Original je poškodovan, manjkajoči del je povzet po transkripciji v Loserthovi objavi.

^{ac} Original je na tem mestu poškodovan.

^{ad} Original je na tem mestu poškodovan.

^{ae} Original je na tem mestu poškodovan.

^{af} Original je na tem mestu poškodovan.

^{ag} Original je na tem mestu poškodovan.

^{ah} Original je na tem mestu poškodovan.

^{ai} Original je poškodovan pri črki n.

Geben in unser statt Wien, den ersten augusti anno ein tausent sechundert acht und zwantzig, unserer reiche ^[81]deß Römischen im neunnden, deß Ungerischen im ailften und deß Böhaimbischen im zwölften.

*Ad Mandatum Sacrae Caesareae
Majestatis proprium.*

Ferdinandt

L.S.

Jo[hann] Bapt[ista] freiherr von Verdenberg⁵

Caspar Frey[?] m[anu] p[ropria]⁶

⁵ Johann Baptista Verda Graf von Werdenberg zu Namiest tudi Johann Baptist Verda von Verdenberg/Janez Krstnik Verda grof Verdenberg (1582, Campione pri Gorici–16. september 1648, Dunaj). Baron (1633), grof (1630). Johann Baptist Verda von Verdenberg je pridobil pravno izobrazbo. Med letoma 1611 in 1619 je bil prokurator notranjeavstrijske komore v Gradcu. Leta 1619 je sledil Ferdinandu II., ki je novembra tega leta svoj dvor iz Gradca prestavil na Dunaj. Naslednje leto 1620 je postal prvi avstrijski dvorni kancler in član tajnega sveta. Sodeloval je pri pripravi »prenovljenega deželnega reda« za Češko, kjer si je po razlastitvi pristašev češkega upora pridobil velike posesti. Leta 1626 je postal dedni hlevski mojster na Goriškem in deželan na Kranjskem. Sprva je pripadal t. i. »friedländski« dvorni stranki Wallensteinovih zaveznikov in večkrat agitiral kot posrednik med cesarjem in vojskovodjo, v času »Wallensteinove zarote« pa je zamenjal tabor in postal njegov nasprotnik. Kot diplomat se je udeležil pogajanj s saškim volilnim knezom Janezom Jurijem I., leta 1636 je vodil poslanstvo v Anglijo. Pod Ferdinandom II. je imel velik političen vpliv na dvoru, po cesarjevi smrti leta 1637 se je umaknil v zasebno življenje (Johann Baptista Verda Graf von Werdenberg. *Wer war wer – im Dreißigjährigen Krieg*. <http://www.koni.onlinehome.de/ausfuehrliche-biographien/werdenb-frames.htm> (23. 9. 2020); Johann Baptist Verda von Verdenberg. *Austria-Forum*. https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Johann_Baptist_Verda_von_Verdenberg (23. 9. 2020); Johann Baptist Verda von Verdenberg. *Wien Geschichte Wiki*. https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Johann_Baptist_Verda_von_Verdenberg (24. 9. 2020); Kočevar: *Vojvodina Kranjska*, str. 277, 283, 395).

⁶ Neidentificiran.

Slikovno gradivo

[illegible]

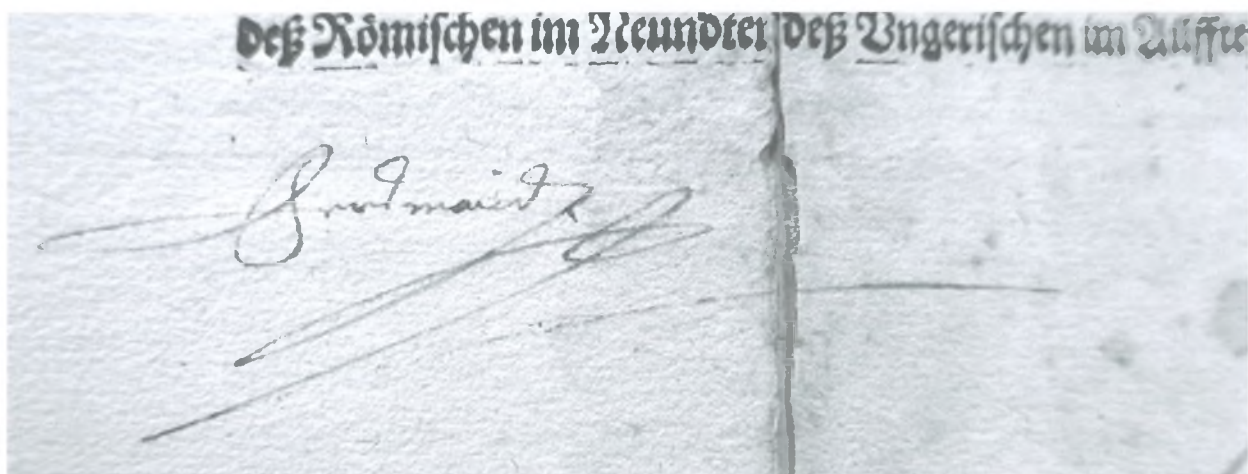
**Ad Mandatum Sacrae Cæsaræ
Majestatis proprium.**

Patent (1628, avgust 1., Dunaj), prednja stran (ARS, SI AS 1097, Zbirka normalij, Cesarski patenti 1620–1700, št. 110)

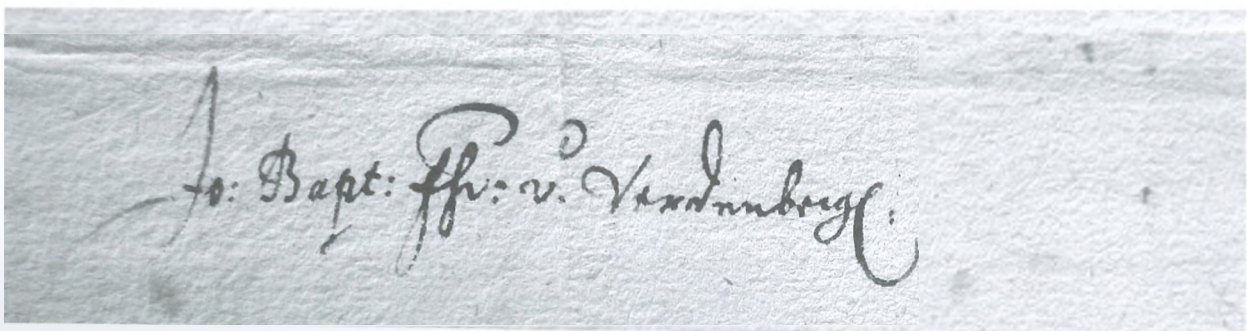




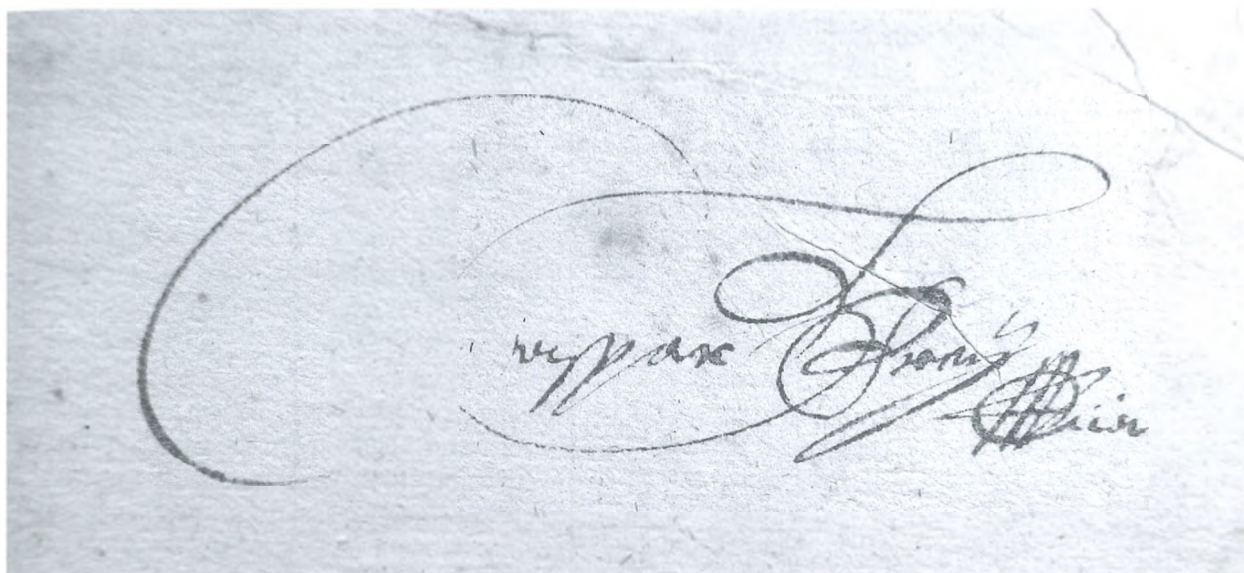
Pritrjen cesarski pečat okrogle oblike, odtisnjen v papir, premer 6,4 cm. Pečatni napis, zapisan v kapitali, se glasi: »FERDINANDVS II D(ei) G(ratia) EL(ectus) ROM(anorum) IMPE(rator) S(emper) A(ugustus) GER(maniae) HVNG(ariae) BOH(emiae) ZC REX ARCH(idux) AVST(riae) DUX BV(rgundiae) etc. etc.«



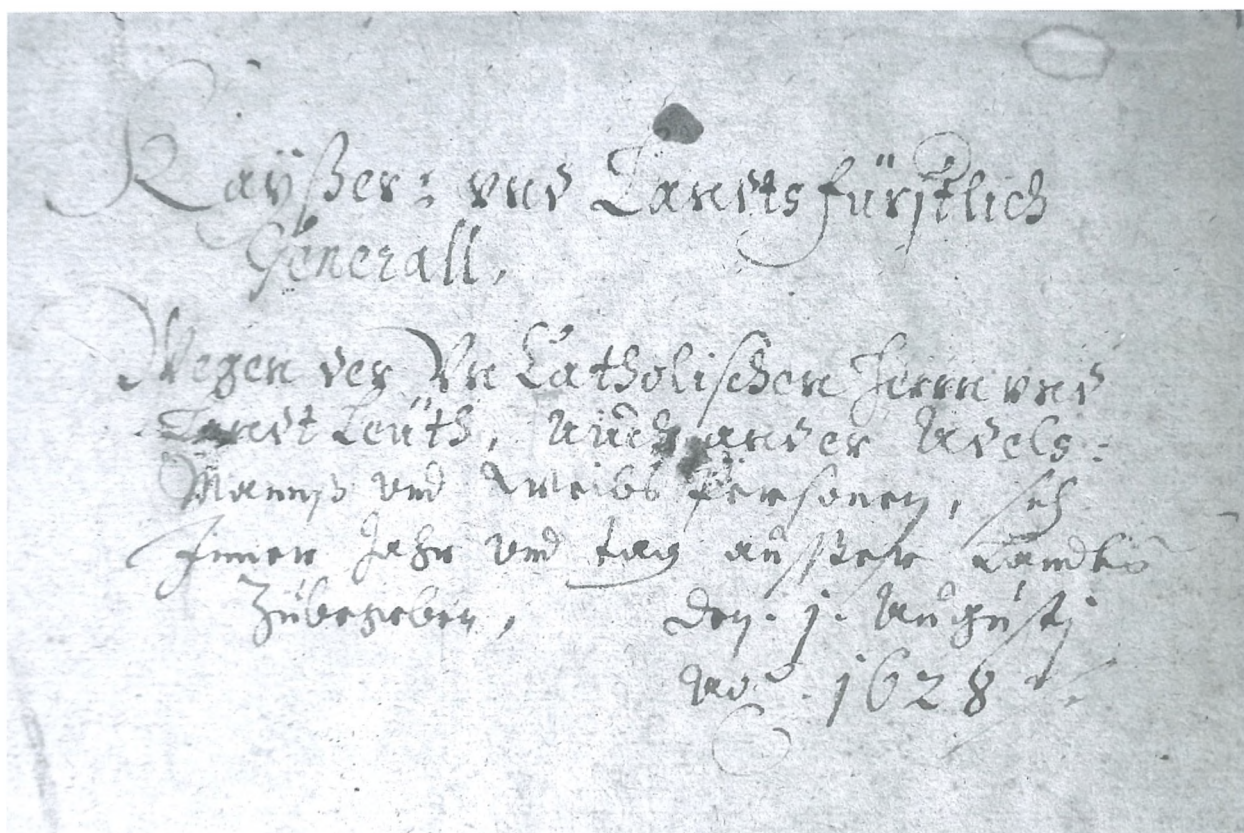
Podpis cesarja Ferdinanda II.



Podpis: Johann Baptist Verda von Verdenberg



Podpis: Caspar Frey(?)



Kayßer: und Landtsfürstlich
Generall,
Wegen des Catholischen Herrn und
Landts Leüts, Krieges- und
Manns und Weibs Personoy, so
inner Jahr und Tag an/der Landts
Zubegaben,
Dy. j. Augu/8.
Anno 1628

Napis na hrbtni strani (»Kayßerlicher und landtsfürstlich general wegen der uncatholischen herrn und landtlaüth, auch ander adels manß- und weibspersonen, sich inner jahr und tag ausser landts zubegeben, den 1. augusti anno 1628ten.«)

Seznami

Tabela 1: Seznam osebnih imen

Zapis v viru	Sodobni nemški zapis	Sodobni slovenski zapis	Osební družinski in službeni podatki
Ferdinand der Ander, Ferdinandt	Ferdinand II.	Ferdinand II.	(9. julij 1578, Gradec–15. februar 1637, Dunaj). Nadvojvoda in notranjeavstrijski deželni knez (1595, 1596/97), češki kralj (1617), ogrski kralj (1618), cesar (1619).
Hertzog zu Cromaw und Fürst zu Eggenberg	Johann Ulrich von Eggenberg	Janez Ulrik Eggenberg	(junij 1568, verjetno v Gradcu–18. oktober 1634, Ljubljana), baron (1598), državni knez (1623) in vojvoda Krumlovski (1628); kranjski (1602) in štajerski (1621) deželni glavar, pooblašteni namestnik notranjeavstrijskih dežel (1625).
Jo:[hann] Bapt:[ista] freiherr von Verdenberg	Johann Baptista Verda Graf von Werdenberg zu Namiest / Johann Baptist Verda von Verdenberg	Janez Krstnik Verda grof Verdenberg	(1582, Campione pri Gorici–16. september 1648, Dunaj). Baron (1633), grof (1630). Prvi avstrijski dvorni kancler in član tajnega sveta (1620). Dedni hlevski mojster na Goriškem (1626).
Caspar Frey m. p.	Kaspar Frei(?)	Gašper Frei(?)	Neidentificiran

Tabela 2: Seznam zemljepisnih imen

Zapis v viru	Sodobni nemški zapis	Slovensko ime in razlaga
Germanien, Römische Reich ¹	Deutschland, Heiliges Römisches Reich deutscher Nation	Germanija (Nemčija), Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti
Hungern, Ungerisches [Königreich]	Ungarn	Ogrska ²
Behaimb, Böhaimbisches [Königreich]	Tschechien (hist. Böhmen)	Češka (zgod. Begeamfko kraljestvo ³)
Oesterreich ⁴	Österreich	Avstrija (nad in pod Anižo, danes: Zgornja in Spodnja Avstrija)
Burgundt	Burgund	Burgundija
Steyr	Steiermark	Štajerska
Kärndten	Kärnten	Koroška
Crain	Krain	Kranjska
Württemberg	Württemberg	Württemberg
Ober und Nider Schlesien	Ober- und Niederschlesien	Zgornja in Spodnja Šlezija
Mähren	Mähren	Moravska
Ober und Nider Laußnitz	Ober- und Niederschlesien	Gornja in Dolnja Lužica ⁵ (zgod. Lužiško ⁶)
Habspurg	Habsburg	Habsburg

¹ Iz latinščine izvirajoča nemška beseda *Germanien* v zgodnjenovoveških besedilih lahko služi za označevanje tako Sve-tega rimskega cesarstva nemške narodnosti kot tudi Nemčije v ožjem etničnem pomenu besede, nanašajoč se zgolj na izključno nemške dežele cesarstva. V slednjem primeru je bil v rabi pogosto tudi označevalec *Teutschland*.

² Z označevalcem Ogrska v danem primeru označujemo »dežele ogrske krone«, za označevanje države naslednice zgodo-vinske Ogrske po letu 1920 pa v slovenskem zgodovinopisju uporabljamo označevalec Madžarska.

³ Besedna zveza *Begeamfko kraljestvo* je povzeta po slovenskem prevodu cesarskega ukaza iz leta 1638 (Koblar: Ukaz cesarja, str. 117).

⁴ Označevalec *Oesterreich* v danem primeru označuje oba dela nadvojvodine, Avstrijo pod in nad Anižo, ki ju danes ime-nujemo Zgornja in Spodnja Avstrija.

⁵ Gl. Lužica. *Fran.* <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=lu%C5%BEica> (24. 9. 2020).

⁶ Gl. Jesenko: *Občna zgodovina*, str. 61.

I.[inner]O.[esterreichischen] ErbFürstenthumben und Landen	Innerösterreichische Länder, Innerösterreich	Notranjeavstrijske dežele, Notranja Avstrija
Tyrol	Tirol	Tirolska
Cromaw	Krumau	Český Krumlov (mesto na jugu Češke)
Eggenberg	Eggenberg (Graz)	Eggenberg (14. okrožje mesta Gradec)
Grätz	Graz	Gradec
Wien	Wien	Dunaj

Tabela 3: Seznam kratic

Kratica	Razrešitev	Slovenski prevod
I. O.	InnerOesterreichisch (innerösterreichisch)	notranjeavstrijski
Kays.	Kayserlich (kaiserlich)	cesarski
Heyl:	Heylig (heilig)	sveti
Röm.	Römisch (römisch)	rimski
zeit:	zeitlich	časovni (dobesedno), v danem primeru bi bili boljši prevodi: časen, totranski, zemeljski ⁷
Kayser:	Kayserlich (kaiserlich)	cesarski
Gnädig.	Gnädiglich (gnädig)	usmiljen, milosten

⁷ »auch zeitlichen und ewiger Wolfahrt« (ARS, SI AS 1097, Zbirka normalij, mapa 3 (Cesarski patenti 1620–1700), št. 110 (1628, avgust 1., Dunaj), vrstica 17).

Prevod patenta cesarja Ferdinanda II. o spreobrnjenju ali izselitvi protestantskega plemstva notranjeavstrijskih dežel iz leta 1628

Načela prevoda

Delno prosti prevod patenta cesarja Ferdinanda II. o spreobrnjenju ali izselitvi protestantskega plemstva notranjeavstrijskih dežel iz nemškega v sodobni slovenski jezik slogovno sledi predlogi, vendar upošteva sodobno slovensko knjižno normo. Poleg tega se prevod jezikovno skuša čim bolj približati izvirniku, od te težnje sicer odstopa do te mere, da je čim bolj razumljiv sodobnemu bralcu. Odstavki v prevodu so oblikovani smiselno ne glede na izvirnik.

Pri prevajanju smo si pomagali s splošnim, sodobnim *Velikim nemško-slovenskim slovarjem*, ki so ga pripravili Doris, Božidar in Primož Debenjak,¹ in nemško-slovenskim slovarjem *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* Mateja Cigaleta iz druge polovice 19. stoletja, ki je sicer znan tudi pod imenom Wolfov ali Wolf-Cigaletov slovar.² Od specialnih, zgodovinskih slovarjev velja omeniti zlasti *Nemško-slovenski zgodovinski glosar*³ in *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, ki ju je pripravil Niko Hudelja.⁴

Med nemškimi smo uporabljali predvsem slovar Jakoba in Wilhelma Grimma (*Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*), ki je v digitalni obliki dostopen na svetovnem spletu,⁵ glosar zgodnje nove visoke nemščine v obdobju od konca 15. do sredine 17. stoletja *Frühneuhochdeutsches Glossar* Alfreda Götzeja⁶ in digitalizirani *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*.⁷ Pri prevajanju nekaterih narečno zaznamovanih besed nam je služil slovar Walterja Haasa *Provinzialwörter: Deutsche Idiotismensammlungen des 18. Jahrhunderts*.⁸

Kot nepogrešljiva se je izkazala spletna zbirka Slovarjev Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU – *Fran*,⁹ zlasti transliterirana izdaja *Slovensko-nemškega slovarja* Maksa Pleteršnika.¹⁰ Posegli smo tudi po *Velikem slovarju tujk* Miloša Tavzesa¹¹ in *Latinsko-slovenskem slovarju* Frana Bradača.¹²

¹ Debenjak: *Veliki nemško-slovenski slovar*.

² Cigale: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*.

³ Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski glosar*.

⁴ Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*.

⁵ *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB (25. 9. 2020).

⁶ Götze: *Frühneuhochdeutsches Glossar*.

⁷ *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*. <https://fwb-online.de/> (24. 10. 2020).

⁸ Haas: *Provinzialwörter*.

⁹ *Fran*. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <https://fran.si/> (25. 9. 2020).

¹⁰ Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*. <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=136&View=1&Query=povi%C5%A1evavec> (2. 9. 2020).

¹¹ Tavzes (ur.): *Veliki slovar tujk*.

¹² Bradač: *Latinsko-slovenski slovar*.

Prevod

Mi Ferdinand Drugi, po milosti Božji izvoljeni Rimski cesar, vselej poviševalec¹ cesarstva, kralj na Nemškem, Ogrskem in Češkem itd.; nadvojvoda avstrijski; vojvoda burgundski, štajerski, koroški, kranjski in württemberski ter zgornje- in spodnješlezjski; mejni grof moravski ter gornje- in dolnjelužski; grof habsburški in tirolski itd.;² sporočamo vsem in vsakomur [od] naših deželanov gosposkega in viteškega stanu, bivajočim v naših notranjeavstrijskih dednih kneževinah in deželah Štajerski, Koroški in Kranjski,³ ki bodo ta naš generalni mandat slišali, našo cesarsko in deželnoknežjo milost ter vse dobro.

Vam je vsem skupaj in vsakemu posebej [znano], kot je tudi sicer na splošno dovolj znano, da si mi, [že] od nastopa naše deželnoknežje vlade v [teh] istih naših notranjeavstrijskih dednih kneževinah in deželah, iz posebne, sveti in edino zveličavni rimski katoliški veri dolžne krščanske gorečnosti ter v moči naše deželnoknežje oblasti in od Boga prejetega vladarskega položaja,⁴ nismo nič bolj jemali k srcu⁵ kot to, da popravimo to, v [te] iste naše notranjeavstrijske dedne dežele vtihotapljeno in vse preveč razširjeno škodljivo versko neslogo in razdor [ter] tudi, da vse nam od božje vseмогоčnosti podvržene in zaupane podanike po naših možnostih odvrnemo od zmote in popeljemo na pot zveličanja.

Zato smo potem v ta namen izvedli izgon sektaških predikantov in kmalu zatem zdravilno⁶ versko reformacijo⁷ med plemiškimi osebami ter tudi v mestih in trgih skupaj s kmetstvom na podeželju. Nadalje [smo] postopno izdali in objavili najrazličnejše zdravilne⁸ generalne in specialne mandate, da se nihče ne sme podati v nekatoliške kraje k nameravani spovedi in obhajilu, krstu otrok ali sklenitvam zakonske zveze.⁹ Prav tako [smo] izdali in objavili, da [je treba] osirotelim otrokom in varovancem naših deželanov in drugih oseb priskrbeti katoliške varuhe in da se mladine ne [sme] pošiljati v nekatoliške

¹ Sočasni viri v slovenščini, besedno zvezo »zu allen Zeiten Mehrer« prevajajo kot: *vfelei Povih/huvavz* (gl. Koblar: Ukaz cesarja, str. 116). Matej Cigale (1860) besedno zvezo »alle Zeit Mehrer des Reiches, (semper Augustus)« prevaja kot: »vedno množivec kraljestva, nach V. vselej vekšavec kraljestva; ...« (Cigale: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, Zweiter Theil, str. 1010). Maks Pleteršnik (1894) pa navaja definicijo: »poviševāvec, -vca, m. kdor povišuje, Jan. (H.).« (Pleteršnik: *Slovensko-nemški slovar*. <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=136&View=1&Query=povi%C5%A1evavec> (2. 9. 2020)). Niko Hudelja termin *Mehrer* prevaja kot: »množilec, povečevalec, širitelj«, *Mehrer des Reiches* pa kot: »povečevalec cesarstva« (Hudelja, *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 602). Za prevod so torej na voljo tri slovenske besede, ki so se uporabljale v zgodovini, in sicer: *poviševavec* (poviševalec), *množivec* (množilec) in *vekšavec* (večalec).

² Pri slovenskem prevodu titulature cesarja Ferdinanda II. smo upoštevali slovenski prevod ukaza cesarja Ferdinanda III. iz leta 1638 (Glej: Koblar: Ukaz cesarja, str. 116–117.) in slovensko diplomu cesarja Franca Jožefa I. iz leta 1909 (Glej: Čec: Diploma – Sklep avstrijskega cesarja, str. 87–95).

³ Patent ne omenja Goriške, Trsta in Reke. Na Goriškem je namreč deželni knez nadvojvoda Karel II. protestantizem začel odpravljati že po oktobrski konferenci v Münchnu leta 1579. Za prve (proti)reformacijske ukrepe so Karlu II. povod dali tudi protestantje sami, saj so presegli meje določil verske pacifikacije iz leta 1578 (Gl. *Zgodovina Slovencev*, str. 300; Cavazza: La controriforma, str. 143–154; Tavano: La riforma cattolica, str. 155–170).

⁴ »von Gott empfangnen Obrigkeitlichen Ambts«.

⁵ »nichts mehrers angelegen seyn lassen«.

⁶ »die heylsambe«.

⁷ »Glaubens Reformation« – sočasni viri govorijo o verski reformaciji, s čimer je mišljen proces, ki ga zgodovino pisje od 19. stoletja dalje imenuje »protireformacija« ali »katoliška reformacija«. V konkretnem primeru Ferdinand II. misli na delo svojih (proti)reformacijskih komisij. Tudi protestantski viri tega časa govorijo o verski reformaciji, tak primer je pritožba kranjskih deželnih stanov zoper ljubljanskega knezoškofa Tomaža Hrena iz leta 1607 (SI AS 1073, Zbirka rokopisov, št. 237 (II–67r), *Quarela Statuum Carniolae contra Episcopum Labacensem* No. II). Gl. objavo: Kočvar: Pritožba kranjskih deželnih stanov (2. del), str. 233–267.

⁸ »hailsambe«.

⁹ »Ehelichen Copulationen« – dobesedni prevod: *poročne kopulacije*.

kraje oziroma univerze. Še več, povrhu vsega tega [smo] prav nedavno ponovno objavili takšne generalne [mandate] in jih nekoliko zaostri, vendar smo do zdaj proti našim nekatoliškim deželanom gosposkega in viteškega stanu [vseeno] uporabili vso blagost, milino in potrpežljivost ter milostno opustili, da bi proti njim nastopili z napovedano reformacijo, vse v upanju, da bodo iz vsega tega bolje dojemali naš dobrohotni namen, z vsem vloženim trudom vneto razmislili o svojem večnem zveličanju ter končno stopili na pot svojih prastarih pobožnih¹⁰ prastaršev in prednikov.

Da bi s tem torej v naše notranjeavstrijske dedne dežele spet vpeljali enotnost in složnost vere ter src in bi [tako] vsi skupaj zasadili in ohranili boljše zaupanje. Sedaj smo sicer s posebno uteho opazili in zaznali, da se ta naš za večanje¹¹ Božje slave ter v korist in blagor [kot] tudi časno in večno blagostanje¹² njih, naših deželanov, mišljeni dobri krščanski namen nikakor ni izjalovil, temveč je dober del teh zapustil svojo zmoto in se spreobrnil k prastari katoliški in apostolski veri.

Vendar je sedaj še preostalo [določeno] število [tistih], pri katerih ta naša zanje milostno k najboljšemu mišljena skrb,¹³ pa tudi dopuščeni dolgi čas tolerance in popustljivosti¹⁴ doslej še niso obrodili toliko sadov, da bi [ti] sledili drugim spreobrnjenim [deželanom] in bi soglasno priznali pravo Katoliško cerkev ter se zatekli k njej.¹⁵ In mi ne samo, da priznavamo in vemo, da bomo, kot je omenjeno, zaradi opravljanja deželnoknežje službe in dolžnosti kot tudi zaradi [svoje] vesti nekoč dolžni¹⁶ [dati] vsemogočnemu Bogu obračun zavoljo zveličanja¹⁷ in dušne blaženosti¹⁸ naših podanikov, [temveč tudi, da] imamo pravico, nam pripada in je [naša naloga],¹⁹ da iz nam zaupanih dednih dežel odpravimo vse verske zmote brez razlik glede na osebo²⁰ in da, nasprotno, v njih po najboljših možnostih²¹ podpremo prastaro, edino zveličavno Katoliško cerkev. Ampak predvsem in najpomembneje [tudi je], da iz milostne in očetovske ljubezni ter srca, vselej in še posebej v teh deželah, kjer smo se po milosti Božji rodili in preživeli večino našega življenja, ne bi radi dopustili,²² da bi bile tiste plemiške rodbine – ki so se že od prastarih časov sem s tako sijajnimi zaslugami,²³ z mnogoterim, slavnim darovanjem telesa, imetja in krvi, kot tudi z vsemi mogočimi drugimi sijajnimi viteškimi in krepostnimi dejanji in ravnanjem naredile zaslužne za naše hvalevredne prednike in domovino, in ki so še

¹⁰ »Gottseeligen« – Cigale: *Gottsleig, adj., pobožen, nach V. bogaroden (von Bog u. roditi, sich bekümmern), gottselig leben, pobožno živeti, Bogu živeti; mein gottseliger Vater, moj ranjki, nach dem Serb. pokojni oče; gottseligen Andenkens, blaženiga spomina. / Gottselige, der, pobožnik / Gottseligkeit, die, pobožnost, bogorodnost, bogoljubnost* (Cigale: *Wörterbuch, Erster Theil*, str. 661–662).

¹¹ »zu Befürderung der Ehr Gottes.« Besede *Befürderung* v slovarjih ni najti v tej obliki. Grimmov slovar vsebuje: *Beförderung f. – utilitas, promotio*, verjetno gre za današnjo nemško besedo *Förderung*, ki jo Debenjakovi prevajajo kot: *podpiranje, pospeševanje, spodbuda*. Na tem mestu smo se odločili za prevod *večanje*.

¹² »zeit: und ewiger Wolfahrt«.

¹³ »Sorgfältigkeit« – Grimm: *sorgfältigkeit, f., zu sorgfältig*, Debenjakovi: *sorgfältig – skrben*.

¹⁴ »conniuentz« – dobesedni prevod: *Konnivenz f. – strpnost, popustljivost, spregled, toleranca* (Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 519; Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski glosar*, str. 186).

¹⁵ »sich zu derselben begeben hatten« – dobesedni prevod: *da bi se k isti napotili*.

¹⁶ »uns schuldig zu seyn erkennen und wissen,« – možna dobesedna prevoda: *se prepoznavamo kot dolžni* ali: *prepoznavamo kot svojo dolžnost*.

¹⁷ »Heyl« – možni dobesedni prevodi: *blagor, odrešenje, zveličanje*.

¹⁸ »Seelen Seligkeit« – možen dobesedni prevod: *dušna blaženost*.

¹⁹ »zusteht / gebührt und obligt«.

²⁰ »ohne unterscheydt der Personen«.

²¹ »nach Möglichkeit«.

²² »nicht gern sehen wolten«.

²³ »welche sich ... stattlich verdient gemacht«, dobesedni prevod: *so se naredile tako sijajno zaslužne*.

zlasti ob teh zadnjih, v večjem delu ostalih naših kraljestev in dežel nastalih vstajah ter zagrešeni neposlušnosti (kolikor nam je znano), v svoji podedovani zvestobi in poštenosti do nas vedno stanovitno vztrajale – v času našega življenja in od nas zapuščene v tem pomanjkljivem [in] nevarnem položaju, [v katerem jim grozi] izguba njihove najdražje in najvrednejše dragocenosti dušnega blaga. Temveč jim pred vsemi drugimi stvarmi najmilostljiveje želimo privoščiti²⁴ tudi veliko več poleg omenjene tostranske²⁵ hvale in slave na tem [svetu], [namreč] obenem [tudi] večno Božje plačilo in veselje na drugem svetu.

Zato smo bili iz tega in različnih drugih nadvse tehtnih nagibov povsem po pravici primorani²⁶ tudi njih, naše nekatoliške deželane gosposkega in viteškega stanu, moškega in ženskega spola,²⁷ ki so še v omenjeni verski zmoti, s tem našim, posebno njim namenjenim patentom ali generalnim mandatom prav tako podvreči naši, že pred precej časa zastavljeni in objavljeni verski reformaciji. Zatorej smo jih hoteli, skupaj in posamič, povsem podvreči takšni verski reformaciji in jih potemtakem vsakega posebej²⁸ najmilostljiveje in s kar najbolj presunljivo dobrohotnostjo opomniti. Ker smo nekoč celotni domovini in posebno tem plemiškim rodbinam zaradi njihovih [zgoraj] omenjenih zaslug hoteli dati in zapustiti²⁹ nobenega višjega ter tudi koristnejšega in bolj odrešilnega znamenja in izkaza³⁰ naše omenjene očetovske ljubezni in hvaležnosti, ki ju gojimo do njih, kot prav to pravo pot, način in varnost za njihovo dušno zveličanje in srečo. In si zatorej tudi ne bi ničesar bolj in raje želeli videti kot to, [da bi] [tudi ti bili] v enotnosti katoliške vere, v odlični (dobri) blaginji, kot so njihovi predniki v istih naših notranjeavstrijskih dednih kneževinah in deželah bili tako dolgo, preden so se [tu] udomačile zmote.³¹ Torej [bi si želeli] nič manj [kot to, da bi oni] za svoje boljše časno in večno blagostanje³² še naprej v tolikšni meri ohranili enotnost vere in hoteli ostati v deželi. Zategadelj naj se prav vsak v roku enega leta – kot smo jim mi od današnjega dne³³ določili za dovoljšen³⁴ ter udoben,³⁵ [vendar] dokončen³⁶ rok –, prilagodi³⁷ z gorečim srcem in voljnostjo³⁸ duha v tak svoj [dušni] blagor,³⁹ korist in pobožnost in se v sveti edino zveličavni katoliški veri spravi⁴⁰ z nami in z vesoljno⁴¹ krščansko apostolsko Rimsko cerkvijo. Glede tega naj se tudi [prav vsak] javi in izjasni⁴² pri našem uju in knezu, tudi tajnem svetniku, komorniku in pooblaščenem namestniku istih naših notranjeavstrijskih kneževin in dežel,

²⁴ »gnädigistwol gönnen möchten«.

²⁵ »zeitlichen Lob und Ruhm«. Besedo *zeitlich* bomo v tem kontekstu prevajali kot *tostranski*, v danem kontekstu jo je namreč potrebno razumeti v pomenu: *časen* torej *tostranski*, *zemeljski* (*Fran*).

²⁶ »verursacht worden«.

²⁷ »Manns und Weibspersonen« – dobesečni prevod: *moške in ženske osebe*.

²⁸ »allersonders« – morda gre besedo razumeti kot današnji *besonders*, (*allersonderbarst* – Grimm).

²⁹ »zuuerschaffen / und zu hinderlassen wissen«.

³⁰ »Gezeugnuß«.

³¹ »Auffnemmen« – *prosperitas*, Grimm.

³² »zeitlich und ewigen Wolfahrt«. Kot v opombi št. 25 (poglavje Prevod), besedo *zeitlich* je v tem kontekstu treba razumeti kot *časen* torej *tostranski*, *zemeljski*.

³³ »dato« – prevod: *datuma*. Dokument je bil izstavljen na Dunaju, 1. avgusta 1628.

³⁴ »gnugsamben« – *genugsam, verstärktes genug* (Grimm).

³⁵ »geraumben« – *geraum, adj., verstärktes raum* (Grimm).

³⁶ »peremptorisch« – dobesečni prevod: *peremptoričen*. iz lat *peremptorius*, gl. *peremptoren*. *Peremptoren* (lat. *peremptorius* – uničevalen) 1. ki kaj razveljavlja 2. ki v čem odloča, neovrgljiv; fig. ki ne trpi ugovora 3. že sklenjen, določen, dokončen, nespremenljiv; brezpogojen 4. neodločljiv (rok); tudi *peremptoričen* (Tavzes (ur.): *Veliki slovar tujk*, str. 868).

³⁷ »bequembe«.

³⁸ »Begierlichkeit« – morda gre za današnji *Beharrlichkeit*.

³⁹ »Heyl«.

⁴⁰ »sich vergleiche«.

⁴¹ »allgemeine ... Kirche« – možen prevod: *vesoljna Cerkev*.

⁴² »anmelde und erkläre«.

preljubeznivem⁴³ vojvodi Krumlovškem⁴⁴ in knezu Eggenbergu⁴⁵ ter v odsotnosti tega pri naših tajnih svetnikih, ki so ostali⁴⁶ v Gradcu.⁴⁷ Kajti v nasprotnem [primeru], [torej] da se nekdo v takšnem določenem in navedenem roku [enega] leta zoper naš najmilostljivejši odlok z nami ne bi poenotil v sveti katoliški veri, smo povsem odločeni (o tem se hočemo dokončno izreči tudi v moči tega našega cesarskega in deželnoknežjega patenta), da potem res prav nikomur⁴⁸ ni dovoljeno in dopuščeno v naših večkrat omenjenih notranjeavstrijskih dednih kneževinah in deželah še naprej prebivati in [tu] osebno posedovati svoje posesti. Temveč [mora ta, ki se z deželnim knezom ne bi poenotil v sveti katoliški veri] naše že večkrat omenjene notranjeavstrijske [dežele], kot obenem tudi vsa druga naša kraljestva, kneževine in dežele, docela zapustiti in svoje posesti, ki jih ima v lasti, poprej za primerno vrednost [ceno] prodati. Če [pa] ta omenjenih svojih posesti tudi v takem času ne bi mogel prodati,⁴⁹ naj [bo] odprodaja⁵⁰ teh po preteku tega od današnjega dne⁵¹ tekočega leta še za največ do šest mesecev zaupana in prepuščena⁵² njegovim v deželi ostalim sorodnikom ali drugim katoliškim prebivalcem dežele, po njegovi izbiri.⁵³ Torej tako,⁵⁴ da bodo – če takšne njegove lastniške posesti tudi v teh šestih mesecih ali polletnem roku po [njegovem] odhodu ne bodo prodane po teh njegovih, v deželi ostalih sorodnikih ali drugih katoliških prebivalcih dežele – [da bodo] prodajo teh posestev potem uradno odredila naša [za to] postavljena oblastva.⁵⁵ Pri tem pa fidejkomisnih posestev⁵⁶ na noben na-

⁴³ Beseda *preljubeznivi* je prevod razrešitve kratice »L.«, kot jo ponuja Schmidt (Schmidt, *Das letzte Gegenreformationspatent*, str. 179, opomba 1), kar Hudelja prevaja kot »Preljubeznivi!« (Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 574). Izvirno besedilo se glasi: »deß Hertzogen zu Cromaw / und Fürsten zu Eggenberg L.« (ARS, SI AS 1097, Zbirka normalij, mapa 3 (Cesarski patenti 1620–1700), št. 110 (1628, avgust 1., Dunaj), vrstica 40).

⁴⁴ »Cromaw« – Český Krumlov, mesto na jugu kraljevine Češke (nemško *Krumau*).

⁴⁵ Johann Ulrich von Eggenberg/Janez Ulrik Eggenberg (junij 1568, verjetno v Gradcu–18. oktober 1634, Ljubljana), baron (1598), državni knez (1623) in vojvoda Krumlovski (1628); kranjski (1602) in štajerski (1621) deželni glavar, pooblaščen namestnik notranjeavstrijskih dežel (1625) (Eder, Eggenberg, Johann Ulrich. *Neue Deutsche Biographie*. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz12576.html> (18. 9. 2020); Thiel: *Die innerösterreichische Zentralverwaltung*. http://repertorium.at/sl/thiel_zentralverwaltung_inneroesterreich.html (23. 9. 2020)).

⁴⁶ »zu Grätz hinderlaßnen«.

⁴⁷ Po združitvi notranjeavstrijskih z drugimi deželami avstrijske veje Habsburžanov se je Ferdinandov dvor iz Gradca preselil na Dunaj, notranjeavstrijski centralni uradi pa so ostali v Gradcu, ukinjena je bila le notranjeavstrijska dvorna pisarna. V Gradcu je posredovanje z Dunajem prevzel tajni svet, ki je bil nekaj časa tudi vrhovno sodišče. Leta 1625 je bil za notranjeavstrijske organe imenovan celo poseben deželnoknežji namestnik (Vilfan: *Pravna zgodovina*, str. 340–342). Ferdinand II. je od leta 1619, ko je najprej spomladi potoval na cesarsko izvolitev v Frankfurt in nato novembra, ko je svojo rezidenco prestavil na Dunaj, upravo notranjeavstrijskih dežel zaupal svojim tajnim svetnikom, ki so ostali v Gradcu, za kar jim je izstavil posebna navodila (Thiel: *Die innerösterreichische Zentralverwaltung*. http://repertorium.at/sl/thiel_zentralverwaltung_inneroesterreich.html (23. 9. 2020)).

⁴⁸ »keinem einzigen«.

⁴⁹ »versilbern« – prevod po Debenjakovih: *pretopiti v denar*.

⁵⁰ »alienation« – dobesečni prevod: *alienacija*.

⁵¹ »dato« – dobesečni prevod: *datuma*.

⁵² »anzuertrauen/und hinderlassen schuldig seyn solle«.

⁵³ »seines gefallens« – možen prevod: *njemu po godu*.

⁵⁴ »Also und der Gestalt«.

⁵⁵ »unsere nachgesetzte Obrigkeiten« – prevajamo kot: *naša postavljena oblastva* (*Obrigkeit f oblast, oblastvo ...* Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 656; Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski glosar*, str. 240).

⁵⁶ *Fideikommiß n* – *zaupano premoženje, dedna neodtujljiva rodbinska posest, fidejkomis* (Hudelja: *Nemško-slovenski*, str. 112); *Fidejkomis* (iz lat. *fidei commissum* izročeno v varstvo iz *fides vera + committere predati*); pomen v fevdalnem pravu: *dedno, neprodajno rodbinsko posestvo, ki prehaja iz roda v rod* (Tavzes (ur.): *Veliki slovar tujk*, str. 337). V času nastanka obravnavanega patenta leta 1628 je bilo na Kranjskem dejansko le eno fidejkomisno posestvo, in sicer Radovljica, ki jo je imela v lasti družina Thurn-Valsassina. Radovljiški fidejkomis je s svojim testamentarnim določilom, 24. februarja 1616, ustanovil Janez Ambrož grof Thurn-Valsas-

čin ne bo dopuščeno odtujiti ali prodati, temveč hočemo⁵⁷ in milostljivo zahtevamo, da ta ostanejo v svojem [sedanjem] stanju⁵⁸ in da oni iz dežele odhajajoči nekatoški deželani od te [posesti] vendarle [še naprej] uživajo dohodke.⁵⁹ In čeprav bi mi sicer res imeli pravico⁶⁰ v takem nezaželenem primeru,⁶¹ ko se namreč hoče ta ali oni poslužiti pravice do izselitve,⁶² terjati plačilo naknadnega davka⁶³ ali desetega pfeniga od njegovega imetja in posesti, smo vendarle milostljivo upoštevali,⁶⁴ da so se te naše notranjeavstrijske dedne dežele in teh isti deželani⁶⁵ doslej, kot zgoraj omenjeno, do nas in naše hvalevredne hiše Avstrije izkazali za zveste in na voljo,⁶⁶ pa tudi da se (kolikor vemo)⁶⁷ nikoli niso lotili⁶⁸ ničesar sovražnega do nas ali omenjene naše hvalevredne hiše. Zaradi tega se potemtakem hočemo milostno – v še naprej zaslužen⁶⁹ priznanje take njihove, nam izkazane stanovitne zvestobe in iz posebne milosti – nadalje tako izreči, da se lahko oni, naši nekatoški deželani, neovirano lotijo in nadaljujejo ne samo s svojim omenjenim odhodom oziroma izselitvijo, ne da bi plačali⁷⁰ omenjeni naknadni davek⁷¹ [oziroma] deseti pfenig. Temveč smejo tudi za prijavo⁷² njihovih morebitnih terjatev, ki jih imajo v deželi, ter tudi za upravo fidejkomisnih po-

sina. Po njegovi smrti leta 1621 je fidejkomis podedoval njegov istoimenski pranečak Janez Ambrož, ki je Radovljico posedoval tudi leta 1628, ko je Ferdinand II. objavil patent o spreobrnjenju protestantskega plemstva (gl. Smole: *Graščine*, str. 407; Preinfalk: Grofje Thurn-Valsassina, str. 247–264; SI AS 311, Zbirka fidejkomisov, Fidejkomisne glavne knjige, *Hauptbuch* I., fol. 177).

⁵⁷ »meynen« (meinen – misliti, meniti). Loserth in Schmidt sta besedo transkribirala kot *mahnen* (opominjati, svariti, terjati). Mogoče je pri tisku patenta prišlo do napake in bi na to mesto namesto *meynen* dejansko sodil *mahnen*.

⁵⁸ »esse« – tudi *eksistenca, bivanje, bitje*...

⁵⁹ »Usus fructus« – (usus (et) fructus – uživanje; glej: Bradač: *Latinsko-slovenski*, str. 558–559.).

⁶⁰ »befügt weren«.

⁶¹ »verhoffenden Fal«.

⁶² »deß Beneficij emigrationis«. Z besedno zvezo *beneficium emigrationis* Ferdinand II. označuje t. i. pravico do izselitve (*Abzugsrecht bei Bekenntniswechsel, ius emigrandi*), ki jo je določil paragraf 24 »Augsburškega verskega miru« oziroma sklepa državnega zbora Svetega rimskega cesarstva z dne, 25. septembra 1555, ki se glasi: »§ 24. Wo aber Unsere, auch der Churfürsten, Fürsten und Stände Unterthanen der alten Religion oder Augspurgischen Confession anhängig, von solcher ihrer Religion wegen aus Unsern, auch der Churfürsten, Fürsten und Ständen des H. Reichs Landen, Fürstenthumen, Städten oder Flecken mit ihren Weib und Kindern an andere Orte ziehen und sich nieder thun wolten, denen soll solcher Ab- und Zuzug, auch Verkauffung ihrer Haab und Güter gegen zimlichen, billigen Abtrag der Leibeigenschaft und Nachsteuer, wie es jedes Orts von Alters anhero üblichen, herbracht und gehalten worden ist, unverhindert männiglichs zugelassen und bewilligt, auch an ihren Ehren und Pflichten allerdings unentgolten seyn. Doch soll den Oberkeiten an ihren Gerechtigkeiten und Herkommen der Leibeigenen halben, dieselbigen ledig zu zehlen oder nicht, hiedurch nichts abgebrochen oder benommen seyn« (*Augsburger Religionsfrieden*. <http://ra.smixx.de/media/files/Augsburger-Reichsabschied-1555.pdf> (21. 9. 2020)).

⁶³ »Nachsteuer« – delovni prevod se glasi: *naknadni davek*, Hudelja prevaja kot »dodatni davek« (Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 634). Gre za davek od prodane posesti, ki ga oseba plača ob izselitvi iz dežele, ta davek so na primer morali plačati odhajajoči protestantski predikanti in meščani, medtem ko je vladar plemstvo zaradi naštetih zaslug oprostil plačevanja tega davka.

⁶⁴ »gnädiglich in consideration gezogen«.

⁶⁵ »Mitglieder«.

⁶⁶ »gewärtig«.

⁶⁷ »(daß wir wissen kondten)« – dobesedni prevod bi se glasil: »da bi mi lahko vedeli«.

⁶⁸ »attendiert haben«.

⁶⁹ »billich – verdienter massen« (Götze).

⁷⁰ »Raichung« – v Wolfovem slovarju se ta beseda ne pojavi. Grimm navaja *Reichung*, f. *praestatio, porrectio*; Hudelja pa *Reichung* f. *nudenje* (Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 747).

⁷¹ »Nachstewr« – delovni prevod *naknadni davek*. Gl. opombo št. 4 Kritičnega prepisa.

⁷² »Einlangung« – pri Cigaletu: *Einlangen* – *eine Schrift, Klage*; *podati, podajati, predložiti, podajati, predložiti, vložiti*; v. n. *eintreffen, priti, doiti, prihajati, dohajati, dospeti, prispeti* (kam, n. p. *pred kako gosposko*) (Cigale: *Wörterbuch, Erster Theil*, str. 398).

sestev in nadaljevanje njihovih pri sodiščih tekočih sodnih procesov določiti in postaviti svoje, v deželi ostale sorodnike ali druge katoliške osebe. Zato smo mi na te zadevajoče [instance]⁷³ naredili⁷⁴ ustrezno odredbo,⁷⁵ naj se jim [iz dežele izseljujočim] aktivno in pasivno [ter] hitro in urno dodeli pravica in se jim tako skrajša težavno dolgo sojenje pri izterjavi⁷⁶ teh njihovih dolgov in izvedbo njihovih drugih sodnih obravnav.⁷⁷

Glede osirotelih otrok imamo, kar velja tudi glede cerkva in samostanov⁷⁸ – katerih indennitet⁷⁹ smo pred Bogom dolžni, kolikor mogoče, varovati,⁸⁰ in imamo tako tole določeno poročilo in védenje; da so mnogi nekatoliški deželani v funkciji varuhov, delno pa posedujejo tudi cerkvena odvetništva⁸¹ in patronate⁸² ter imajo zato pri sebi tudi ustanovne in druge cerkvene listine,⁸³ kot tudi del cerkvenih dohodkov. Glede na to hočemo mi s tem nadalje odločiti in ukazati,⁸⁴ naj si ne samo nihče⁸⁵ svojih varovancev (pri čemer razumemo še posebej tudi vse mladoletne,⁸⁶ katerih očetje so pokojni, dasiravno matere še živijo) ne drzne odpeljati s seboj iz dežele. Temveč naj se tudi tisti nekatoliški deželani, ki imajo skrbništva ali druge položaje, tem takoj odpovejo in [jih] oddajo, kot tudi še pred svojim odhodom zagotovo predložijo svoje dolžne račune⁸⁷ pristojnim instancam,⁸⁸ [jih] pustijo potrditi⁸⁹ in manjkajoči ostanek dejansko poplačajo, enako pa tudi oddajo ustanovne in druge cerkvene listine, ki jih morebiti imajo pri sebi, ter [cerkvene] dohodke. Kajti sicer bomo mi, po naši strani in s pomočjo naših podrejenih oblastev primorani poseči po drugih sredstvih ter celo dati sekvestrirati⁹⁰ njihove posesti.

Tako hočemo s tem in v moči tega našega javnega mandata nadalje tudi, posebej odločno,⁹¹ odrediti, določiti in ukazati, da vse tiste moške in ženske osebe, bodisi gosposkega, viteškega ali drugega plemiškega ali neplemiškega

⁷³ »hierundter gehöriger Orthen«.

⁷⁴ »gnädiglich nit vermanglet haben«.

⁷⁵ »verfügung«.

⁷⁶ Prevod po: »... damit zu abkürzung der beschwärlichen langen proceß ihnen zu einlangung solcher ihrer schulden und expedirung ihrer anderwertigen rechtshand^[57]lungen activè und passivè, schleinig und summarie recht ertheylt werden solle.«

⁷⁷ »Rechthandlungen«.

⁷⁸ »Gottshäuser« možna sta dva prevoda: *cerkve* ali *samostani*. Hudelja *Gotteshaus n božja hiša, božji hram, cerkev* (Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 401).

⁷⁹ »indennitet« – beseda je v slovenščino prevedena kot »indenniteta« in v danem primeru pomeni »zavarovanje pred škodo« (Tavzes (ur.): *Veliki slovar tujk*, str. 491).

⁸⁰ Dobesedni prevod teh dveh povedi v slovenščino ni mogoč, zato je tu prevod nekoliko prilagojen. Izvirnik se glasi: »Umb willen aber wir auch uns der verwaisten pupillen als wolen auch der kirchen und gottshäuser anzunehmen und dersel^[58]ben indennitet nach möglich[kei]t zu betrachten vor Gott schuldig seyn ...«.

⁸¹ »... mit gerhabschaften verfan^[59]gen ...«.

⁸² »Lehenschaft«.

⁸³ Štiftne in druge cerkvene listine (»... mit geistlichen vogteyen und lehenschaften begabt seyn, ...«).

⁸⁴ »wollen ... ferner statuiert und befohlen haben«.

⁸⁵ »nit allein einiger«.

⁸⁶ »darunter wir in specie, auch alle die jenigen jährigen / deren Vätter gestorben / ob schon die Mütter noch beyleben seyn / verstanden haben wollen«.

⁸⁷ »Räittungen« – *Raitung fračun, obračun (*rajtinga, obrajt)* ... (Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 730; Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski glosar*, str. 269). Z besedno zvezo »dolžni računi« so mišljeni tako tisti računi, ki so jih izseljenci dolžni predložiti pred odhodom, kot tudi t. i. dolžna pisma.

⁸⁸ »alle die jenigen jährigen«.

⁸⁹ »justificiren«.

⁹⁰ »sequestriern zu lassen« – dobesečno: *sekvestrirati* (lat. *sequestrare* shraniti, dati v hrambo; izročiti, ločiti, odstraniti) 1. uradno določiti začasno upravljanje premoženja (Tavzes (ur.): *Veliki slovar tujk*, str. 1037).

⁹¹ »gemessen«.

rodu, stanu ali položaja,⁹² ki so po onih njim postavljenih rokih zaradi njihove nenadejane trdovratnosti v njihovi verski zmoti in zaradi zaukazane verske reformacije iz teh naših notranjeavstrijskih kneževin in dežel do [določenega] datuma že odšle – ali bodo v prihodnje še morale vzeti slovo⁹³ –, [da vse te osebe] hkrati tudi v vseh drugih naših kraljestvih, kneževinah in deželah ne dobijo nobenega zatočišča ali bivališča, dokler se ne spreobrnejo k sveti katoliški veri, še manj jim je tam dovoljeno trgovati in poslovati.⁹⁴ Prav tako jim je v celoti onemogočeno in prepovedano⁹⁵ vsakršno odpotovanje in pripotovanje v ista naša kraljestva, kneževine in dežele brez našega ali od naših podrejenih oblastev izrecnega pisnega privoljenja in dovoljenja.

Poleg tega hočemo resno posvariti vse in vsako takšno osebo, ki se zaradi nekatoliške vere izseljuje iz dežele, da se tako pri prodaji svojih posesti kot tudi [pri izvajanju] vseh drugih naših zgoraj navedenih navodil in uredb zanesljivo vzdrži vseh prekanjenih prevar in neprimernih hinavskih navideznih poslov – naj bi se to zgodilo na kakršen koli način ali [po kateri koli] poti –, sicer bomo v nasprotnem proti tistim [osebam], ki bi se v tem primeru prekršile, nastopili⁹⁶ s [še] ostrejšo, docela neizprosno kaznijo.

Zatorej ukazujemo našemu zgoraj omenjenemu pooblaščenemu⁹⁷ namestniku,⁹⁸ prelubeznivemu⁹⁹ vojvodi Krumlovškemu in knezu Eggenbergu¹⁰⁰ ter v primeru odsotnosti tega našim, v Gradcu ostalim tajnim svetnikom,¹⁰¹ da se oni prelubeznivi¹⁰² [tajni svetniki] in vi v zvezi s tem našim patentom in generalnim mandatom stanovitno in trdno držite vseh in vsake [podrobnosti] [njegove] vsebine in smisla zavoljo nas,¹⁰³ prav posebej pa tudi, da marljivo pazite, da bo [patent] od vseh strani ustrezno in pokorno izvršen. In kolikor bo eden ali jih bo več proti pričakovanju in naši milostni odločitvi proti temu ravnalo, [naj] tega niti najmanj ne trpijo ali dovolijo, temveč naj proti njemu ali njim, kakor tudi [proti] njihovim posestim, po in v skladu s tu notri vsebovanimi odredbami, resnično ravnajo in ukrepajo.¹⁰⁴ Po tem naj se zdaj vsakdo ravna in ima pred očmi, po našem tako zvestem očetovskem opozorilu, svoj lastni blagor – tudi naj dela, kot pričakujemo, da bi se čim manj opustilo. Kajti mi

⁹² »Wesens« – več možnih prevodov: *bistva, narave, človeškega bitja*. Hudelja navaja *Wesen n 1. bitje, 2. bistvo, bit, 3. vedenje, značaj, narava ...* (Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 1028).

⁹³ »ihrem Abzug genommen / oder ins künfftig werden nemmen müssen«.

⁹⁴ »zu Handeln und zu wandlen gestattet werden«.

⁹⁵ »gäntzlich eingestellt / und verbotten seyn solle«.

⁹⁶ »verfahren werden solle« – zaradi lažjega prevajanja v slovenščino smo pasiv zamenjali z aktivom.

⁹⁷ *Vollmacht f – pooblastilo, polnomočje, poverilnica* (Hudelja: *Nemško-slovenski*, str. 370).

⁹⁸ *Statthalter m namestnik, državni namestnik ... deželni poglavar* (Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 848).

⁹⁹ Gre za prevod Schmidtove razrešitve okrajšave (»L.«) »Liebden« (Schmidt: *Das letzte Gegenreformationspatent*, str. 179, opomba 1), kar Hudelja prevaja kot »Prelubeznivi!« (Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 574).

¹⁰⁰ Gl. opomba št. 2 v kritičnem prepisu.

¹⁰¹ Po selitvi Ferdinandovega dvora na Dunaj je v Gradcu posredovanje z Dunajem prevzel tajni svet (Vilfan: *Pravna zgodovina*, str. 340–342).

¹⁰² Besedna zveza »oni prelubeznivi« je prevod Schmidtove razrešitve okrajšave (»D.L.«) »Dero Liebden« (Schmidt: *Das letzte Gegenreformationspatent*, str. 179, opomba 2), kar bi v slovenščino prosto prevedli kot: »njihove prelubeznivosti« ali »oni prelubeznivi« (gl. Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 208, 574). Izvirnik besedila z obema okrajšavama se glasi: »deß Hertzogen zu Cromaw / und Fürsten zu Eggenberg L.[iebden] und in derselben Abwesenheit unsern zu Grätz hinterlassnen Gehaimen Râthen / das D.[ero]L.[iebden] u[nd] ihr« (SI AS 1097, Zbirka normalij, mapa 3 (Cesarski patenti 1620–1700), št. 110 (1628, avgust 1., Dunaj), vrstici 73–74).

¹⁰³ »von unsertwegen« – zavoljo nas, zaradi nas (Hudelja: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*, str. 927).

¹⁰⁴ »würcklich verfahren / vnnd exquiern«.

smo njim [nekatoliškim osebam], zlasti [zato] da bi bolje razmislili,¹⁰⁵ vendarle milostno dopustili veliko časa,¹⁰⁶ kot jim hkrati [tudi omogočili], da jim ne bo manjkalo dobrih priložnosti za potrebno poučitev¹⁰⁷ v verskih členih pri tistih, z duhovniškimi osebami in katoliškimi dušnimi pastirji zasedenih samostanih¹⁰⁸ in cerkvah povsod¹⁰⁹ po deželi.

Z vsem tem bosta izvršena in vzpostavljena naša najmilostljivejša, tudi dokončna nespremenljiva volja in hotenje.¹¹⁰ [Iz]dano v našem mestu Dunaju, prvega avgusta, leta tisoč šesto osemindvajset, našega vladanja Rimskemu cesarstvu v devetem, Ogrskemu [kraljestvu] v enajstem in Češkemu kraljestvu v dvanajstem letu.

Po ukazu svetega cesarskega veličanstva

¹⁰⁵ »vmb ihres bessern bedachts willen« – morda je treba to besedno zvezo razumeti kot današnji: *der Bedacht* – *upoštevati kaj, s premislitvijo* (Debenjak).

¹⁰⁶ »geraumbten Termin« – dobesedni prevod: *rok z veliko časa*.

¹⁰⁷ »zu ihrer nothwendigen Information« – dobesedni prevod se glasi: *za njihovo potrebno informiranje*.

¹⁰⁸ Gl. opombo št. 78 Prevoda.

¹⁰⁹ »hin und wider« – dobesedno *sem ter tja*.

¹¹⁰ »Willen und Meinung«.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

- ☉ SI AS 1, Vicedomski urad, šk. 97 (fasc. 54/12/13), 261 (fasc. 135), 432 (fasc. 290a).
- ☉ SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 889, 935.
- ☉ SI AS 311, Zbirka fidejkomisov, Fidejkomisne glavne knjige, Hauptbuch I.
- ☉ SI AS 1073, Zbirka rokopisov, št. 237 (II-67r).
- ☉ SI AS 1079, Zbirka normalij, mapa 2 (Cesarski patenti 1560–1619), št. 92; mapa 3 (Cesarski patenti 1620–1700), št. 108, 110.

DA – Diözesanarchiv Graz-Seckau

- ☉ Religionsberichte Protestantismus, 1598–1730.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv

- ☉ Patente und Kurrenten, Sammlung, K. 25.

OBJAVLJENI VIRI

Augsburger Religionsfrieden. <http://ra.smixx.de/media/files/Augsburger-Reichsabschied-1555.pdf> (21. 9. 2020).

Čeč, Dragica: Diploma – Sklep avstrijskega cesarja Franca Jožefa I. V: *Postojna upravno in gospodarsko središče* (ur. Jurij Fikfak). Postojna: Občina Postojna in avtorji, 2009, str. 87–95.

Čutić Gorup, Maja: Dekret nadvojvode Ferdinanda iz 1599. o izgonu protestanata. V: *Croatia Christiana Periodica* 33 (2009), št. 63, str. 77–85.

Horand, Adalbert Heinrich: Oesterreichische Exulanten. V: *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit*. Neue Folge 9, 10, 11, 12 (1862), št. 9, str. 316–319; št. 10, str. 353–357; št. 11, str. 393–396; št. 12, str. 433–436.

Koblar, Anton: Ukaz cesarja Ferdinanda iz leta 1638. v slovenskem jeziku. V: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVIII.* (1908), št. 3, str. 116–117.

Kočevar, Vanja: Patent nadvojvode Ferdinanda o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah iz leta 1599. V: *Arhivi* 37 (2014), št. 1, str. 31–64.

Kočevar, Vanja: Pritožba kranjskih deželnih stanov zoper ljubljanskega škofa Tomaža Hrena iz leta 1607 – 2. del. V: *Arhivi* 38 (2015), št. 2, str. 233–267.

Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove: (1596–1691) (ur. France Baraga). Ljubljana: Družina; Provincialat Družbe Jezusove, 2003.

Loserth, Johann: *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II.*, Teil 2.: Von der Auflösung des Protestantischen Schul und Kirchenministeriums bis zum Tode Ferdinands II. 1600–1637. *Fontes rerum austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen. Diplomataria et Acta*; Band 60. Wien: In Kommission bei Alfred Hölder, 1906, 1907.

Schmidt, W. A.: Das letzte Gegenreformationspatent Ferdinands II. für Innerösterreich vom 1. August 1628. V: *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* (1902), št. 22, str. 172–180.

Stobaeus, Georgius: *Georgii Stoboei de Palmaburgo episcopi Lavantini caesareae majestati, et serenissimo Ferdinando archiduci Austriae ... Epistolae ad diversos nunc primum in lucem editae*. Venetiis: apud Josephum Rosa, 1749.

TISKANI VIRI

Valvasor, Johann Weichard von: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain [...]*. Laybach: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689.

LITERATURA

Albrecht, Dieter: Ferdinand II. (1619–1637). V: *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland* (ur. Anton Schindling in Walter Ziegler). München: C.H. Beck, 1990, str. 125–141.

Baraga, France: Priporočila za izdajanje zgodnjenovoveških besedil. V: *Acta ecclesiastica Sloveniae* 23 (2001), str. 385–392.

Bedürftig, Friedemann: *Der Dreißigjährige Krieg: Ein Lexikon*. Darmstadt: Primus Verlag, 2006.

Benedik, Metod: Protireformacija in katoliška prenova. V: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 113–152.

Bireley, Robert: *Ferdinand II, Counter-Reformation Emperor, 1578–1637*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Blaznik, Pavle: Reformacija in protireformacija na tleh loškega gospostva. V: *Loški razgledi* 9 (1962), str. 71–104.

Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.

Bradač, Fran: *Latinsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1972.

Cavazza, Silvano: La controriforma nella contea di Gorizia. V: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 = Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 = Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628* (ur. France M. Dolinar). Klagenfurt; Ljubljana; Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz; Wien; Köln: Styria, 1994, str. 143–154.

Cigale, Matej: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch. Herausgegeben auf Kosten des ... Anton Alois Wolf*. Erster Theil, A–L; Zweiter Theil, M–Z. Laibach: J. Blasnik, 1860. (Splet: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PKL1Z02C>).

Debenjak, Doris; Božidar Debenjak in Primož Debenjak: *Veliki nemško-slovenski slovar = Grosses deutsch-slowenisches Wörterbuch*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 2005.

Dedic, Paul: *Kärntner Exulanten des 17. Jahrhunderts I. bis VII. Teil*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1979.

Die Kaiser: 1200 Jahre europäische Geschichte (ur. Gerhard Hartmann in Karl Schmith). Wiesbaden: Marix, cop. 2006.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung*. III. Theil, Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564–1657). Laibach: I. v. Kleinmayr & F. Bamberg, 1875.

Dolinar, France M.: Die Gegenreformation in Innerösterreich und das Schicksal der Protestanten. V: *Primus Truber 1508–1586: Der slowenische Reformator und Württemberg* (ur. Sönke Lorenz, Anton Schindling in Wilfried Setzler). Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 2011, str. 327–340.

Dolinar, France M.: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Založba Družina, 2007.

Dolinar, France M.: Politische Rekatholisierung und katholische Reform in Innerösterreich am Beispiel des Laibacher Bischofs Tomaž Hren (1597/99–1630). V: *Primus Truber 1508–1586: der slowenische Reformator und Württemberg* (ur. Sönke Lorenz, Anton Schindling in Wilfried Setzler). Stuttgart: W. Kohlhammer, 2011, str. 341–351.

Dolinar, France M.: Protireformacija v notranjeavstrijskih deželah in usoda protestantov. V: *Stati inu obstatu* (2008), št. 7/8, str. 138–146.

Duhr, Bernhard: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, II. Band, 1. Teil. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung, 1913.

Erbe, Michael: *Die frühe Neuzeit*. Stuttgart: Kohlhammer, 2007.

Franzl, Johann: *Ferdinand II.: Kaiser im Zwiespalt der Zeit*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1978.

Gestrin, Ferdo: Bruška verska pacifikacija. V: *Enciklopedija Slovenije* 1 (ur. Marjan Javornik). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, str. 403.

Götze, Alfred: *Frühneuhochdeutsches Glossar*. Berlin: Verlag Walter de Gruyter & Co., 1967.

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Mohorjeva družba, 1992.

Haas, Walter (ur.): *Provinzialwörter: Deutsche Idiotismensammlungen des 18. Jahrhunderts*. Historische Wortforschung, 3. Band. Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1994. (Splet: https://books.google.si/books/about/Provinzialw%C3%B6rter.html?id=jf28cVXCAnUC&redir_esc=y).

Haider, Siegfried: *Geschichte Oberösterreichs*. Geschichte der österreichischen Bundesländer. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1987.

Haug-Moritz, Gabriele: Luther in nemška nacija – Revizija velike pripovedi. V: *Zgodovinski časopis* 72 (2018), št. 3–4, str. 372–391.

Heydendorff, Walther Ernst: *Die Fürsten und Freiherren zu Eggenberg und ihre Vorfahren*. Graz: Styria, 1965.

Höfer, Rudolf: Bischof Martin Brenner von Seckau als Gegenreformer und katholischer Reform. V: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 = Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 = Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628* (ur. France M. Dolinar). Klagenfurt; Ljubljana; Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz; Wien; Köln: Styria, 1994, str. 21–40.

Hudelja, Niko: *Nemško-slovenski zgodovinski glosar*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010.

Hudelja, Niko: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016.

Jerše, Sašo: Glaube, Hoffnung, Herrschaft: Die »imaginaires politiques« Innerösterreichs im Zeitalter des religiöspolitischen Konflikts. V: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 121. Band, Teilband 2, 2013, str. 352–378.

Jerše, Sašo: Vera, upanje, oblast – O notranjeavstrijskem političnem imaginariju v času verskih vrenj. V: *Vera in hotenja: Študije o Primožu Trubarju in njegovem času* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Slovenska matica, 2009, str. 67–103.

Jesenko, Janez: *Občna zgodovina*. Tretji del, Novi vek. Ljubljana: Narodna tiskarna, 1881.

Kleindl, Walter: *Österreich: Daten zur Geschichte und Kultur*. Wien: Ueberreuter, 1995.

Kočevar, Vanja: Ferdinand II. na čelu protireformacije: Plemstvo in konfesionalno-politične razmere na Kranjskem v prvi tretjini 17. stoletja. V: *Stati inu ostati* (2015), št. 21/22, str. 180–232, 369–370.

Kočevar, Vanja: *Odmevi tridesetletne vojne na Kranjskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (diplomsko delo), 2012.

Kočevar, Vanja: *Vojvodina Kranjska v času Ferdinanda II. (1595–1637): Politična zgodovina osrednje slovenske dežele*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (doktorska disertacija), 2016.

Kohler, Alfred: Bayern als Vorbild für die innerösterreichische Gegenreformation. V: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 = Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 = Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628* (ur. France M. Dolinar). Klagenfurt; Ljubljana; Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz; Wien; Köln: Styria, 1994, str. 387–403.

Košir, Matevž: Die krainischen Landstände und ihre Versammlungen im 16. und 17. Jahrhundert (Ihre innere Struktur zur Zeit der Reformation und Gegenreformation). V: *Parliaments, estates & representation = Parlements, états & représentation* 24 (2004), str. 131–146.

Košir, Matevž: *Stanovska uprava v obdobju vzpona protestantizma in zmage protireformacije in absolutizma (1560–1660) na Kranjskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (doktorsko delo), 1999.

Kotar, Jernej: Vladarski pečati iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije. V: *Kronika* 67 (2019), št. 1, str. 15–34.

Mihelič, Darja: Razmislek o objavljanju starejših arhivskih spisov. V: *Zgodovinski časopis* 40 (1986), št. 1–2, str. 117–140.

Nared, Andrej: Kranjski deželni privilegiji (ročini) 1338–1736. *Kranjski deželni privilegiji = Carniolan provincial privileges = Krainische Landesprivilegien: 1338–1736* (ur. Andrej Nared in Jure Volčjak). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 35–68.

Nared, Andrej: Sezname kranjskega plemstva in kranjskih deželnih stanov. V: *Arhivi* 28 (2005), št. 2, str. 313–334.

Ožinger, Anton: Kriza cerkvenega življenja in reformacija na Slovenskem. V: *Zgodovina Cerkev na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 93–112.

Parker, Geoffrey (ur.): *The Thirty Years' War*. London and New York: Routledge, 1997.

Pohl, Walter in Karl Vocelka: *Habsburžani: zgodovina evropske rodbine*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.

Pörtner, Regina: *The Counter-Reformation in Central Europe: Styria 1580–1630*. Oxford: Clarendon Press, 2003.

Preinfalk, Miha: *Auerspergi: Po sledih mogočnega tura* (Thesaurus memoriae, Dissertationes 4). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.

Preinfalk, Miha: Grofje Thurn-Valsassina na Koroškem. V: *Kronika* 56 (2008), št. 2, str. 247–264.

Prelesnik, Matija: Protireformacija na Kranjskem pod škofom Tomažem Hrenom. V: *Katoliški obzornik* 5 (1901), št. 1–4, str. 3–17, 99–115, 205–224, 296–341.

Richtlinien für die Edition Landesgeschichtlicher Quellen, 2. Auflage (ur. Walter Heinemeyer). Marburg, Hannover: Selbstverlag des Gesamtvereins der deutschen Geschichte und Altertumsvereine Marburg – Hannover, 2000.

Rusakovskiy, Oleg: Raubmord oder Glaubenstat? Die Ermordung eines Franziskaners in Württemberg 1632. V: *Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte* 73 (2014), str. 201–213.

Sayer, Derek: *The Coasts of Bohemia: A Czech History*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2000.

Schnabel, Werner Wilhelm: *Österreichische Exulanten in Oberdeutschen Reichsstädten: Zur Migration von Führungsschichten im 17. Jahrhundert* (Schriftenreihe zur Beyrischen Landesgeschichte). München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1992.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Stollberg-Rilinger, Barbara: *Das Heilige Römische Reich deutscher Nation. Vom Ende des Mittelalters bis 1806*. München: Verlag C. H. Beck, 2006.

Štih, Peter in Simoniti, Vasko: *Na stičišču svetov: Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2009.

Tavano, Luigi: La riforma cattolica nel Goriziano attraverso i nuovi ordini religiosi dal 1591. V: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 = Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 = Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628* (ur. France M. Dolinar). Klagenfurt; Ljubljana; Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz; Wien; Köln: Styria, 1994, str. 155–170.

Veliki slovar tujk (ur. Miloš Tavzes). Ljubljana: Cankarjeva založba, 2002.

Vilfan, Sergij: Deželni ročin. V: *Enciklopedija Slovenije* 2 (ur. Marjan Javornik). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, str. 251.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev: Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.

Vilfan, Sergij: Struktura stanov, deželne finance in reformacija. V: *Zgodovinski časopis* 49 (1995), št. 2, str. 175–181.

Wakounig, Marija: Kontinuität und Wandel im böhmischen Adel nach 1620 oder »Der Anfang und das Tor zu all unseren Elend und Trübsal?«. V: *Studia Historica Slovenica* 4 (2004), št. 1, str. 59–73.

Winkelbauer, Thomas: *Österreichische Geschichte. 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Teil 1, 2. Wien: C. Ueberreuter, 2003.

Zgodovina Slovencev (ur. Zdenko Čepič). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.

Zwiedineck-Südenhorst, Hans von: *Hans Ulrich Fürst von Eggenberg: Freund und Erster Minister Kaiser Ferdinand II.* Wien: W. Braumüller, 1880.

INTERNETNI VIRI

Blendinger, Friedrich; Hainhofer, Philipp. *Neue Deutsche Biographie*. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118700804.html#ndbcontent> (29. 9. 2020).

Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971. http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB (25. 9. 2020).

Eder, Karl; Eggenberg, Johann Ulrich von. *Neue Deutsche Biographie*. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz12576.html> (18. 9. 2020).

Eder, Karl; Ferdinand II. *Neue Deutsche Biographie*. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz56885.html> (24. 9. 2020).

Fran: *Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. <https://fran.si/> (25. 9. 2020).

Frühneuhochdeutsches Wörterbuch. <https://fwb-online.de/> (24. 10. 2020).

Johann Baptist Verda von Verdenberg. *Austria-Forum*. https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Johann_Baptist_Verda_von_Verdenberg (23. 9. 2020).

Johann Baptist Verda von Verdenberg. *Wien Geschichte Wiki*. https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Johann_Baptist_Verda_von_Verdenberg (24. 9. 2020).

Johann Baptista Verda Graf von Werdenberg. *Wer war wer – im Dreißigjährigen Krieg*. <http://www.koni.onlinehome.de/ausfuhrliche-biographien/werdenb-frames.htm> (23. 9. 2020).

Köbler, Gerhard: *Lexikon der europäischen Rechtsgeschichte*. <https://www.koeblergerhard.de/zwerga-f.htm> (21. 9. 2020).

Pleteršnik, Maks: *Slovensko-nemški slovar. Transliterirana izdaja*. <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=136&View=1&Query=povi%C5%A1evavec> (2. 9. 2020).

Sympathie für Protestanten. *Die Welt der Habsburger*. <https://www.habsburger.net/de/kapitel/sympathie-fuer-protestanten-maximilian-ii> (2. 9. 2020).

Thiel, Viktor: *Die innerösterreichische Zentralverwaltung 1564–1749* (1917). Transkription Speer 2014/2016. http://repertorium.at/sl/thiel_zentralverwaltung_in-neroesterreich.html (23. 9. 2020).

SUMMARY

THE PATENT OF EMPEROR FERDINAND II. CONCERNING THE
CONVERSION OR EVICTION OF PROTESTANT NOBILITY OF INNER
AUSTRIAN LANDS FROM 1628: CRITICAL PUBLICATION AND
TRANSLATION

On August 1, 1628, Emperor Ferdinand II issued a patent (general mandate) with which he ordered the Protestant nobility of three Inner Austrian lands: Styria, Carinthia and Carniola to convert to Catholicism or leave all his lands. The paper presents an introductory research, a diplomatic and critical transliteration and a Slovene translation of the discussed patent.

Since the provincial ruler started his (counter) Reformation three decades earlier, the discussed patent finally outlawed the Augsburg Confession also among the socio-political elite of Styria, Carinthia and Carniola. Thus, the patent is one of the most important documents for the research of the history of Protestantism on the territory of Inner Austrian lands.

Although Ferdinand's patent presents a deep break in the juridical history of Protestantism in the Inner Austrian lands, its real effect was, because of its gradual implementation "in the field", less dramatic and slower. According to known sources, about 750 nobles left Styria, Carinthia and Carniola and many Protestant nobles decided to convert to Catholicism. The issuing of the patent was possible due to favourable political circumstances after the victories of the emperor's and the League's armies in the first two phases of the Thirty Years' War.

The emperor's patent consists of 81 lines of text mostly written in German Fraktur script. Key content points are: the emperor's decision to end the Counter-Reformation process, which he started shortly after his accession in 1598 with a goal to re-establish the unity of religion in the Inner Austrian lands, and gave non-Catholic nobles a chance to convert to Catholicism in one year or sell their estates and leave the lands. Provided that non-Catholic nobles could not sell their estates in due time, namely until August 1629, the patent foresaw a six month period in which they could find a Catholic trustee to sell their property. After that period the sale was transferred to the provincial administration.

Since the Inner Austrian nobility did not join the rebellion of the provincial estates in other lands (1618–1620), Ferdinand II exempted them from paying the corresponding taxes to which the ruler was entitled due to the Augsburg Peace Treaty of 1555.

1.04 Strokovni članek

UDK 7.025.3:930.85

001.1:930.85

Prejeto: 22. 5. 2020

Dela na pergamentu in papirju z vidika humanističnih in naravoslovnih znanosti: misli o simpoziju in ob izidu zbornika razprav

NATAŠA GOLOB

zasl. prof. ddr.

Upokojena redna profesorica na oddelku za umetnostno zgodovino,
Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: Natasa.Golob@ff.uni-lj.si

Izvleček

Junija 2019 je v Ljubljani v organizaciji Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Arhiva Republike Slovenije Ministrstva za kulturo potekal mednarodni znanstveni simpozij »Works of Art on Parchment and Paper«. V novembru 2019 je izšla monografija s 27 recenziranimi prispevki. V njih so strokovnjaki naravoslovnih in humanističnih disciplin predstavljali svoja doganja, povezana s tehnikami nastajanja spomenikov, z njihovim pomenom v času nastanka, razgrnili so razmerja med umetniki in občinstvom, na drugi strani pa so predstavili probleme, ki se nanašajo na varovanje, konzerviranje, restavriranje in interpretiranje likovnih del na pergamentu in papirju. Poleg uvodnega orisa tega simpozija je članek osredotočen na povezanost humanističnih in naravoslovnih znanosti ter je razmišljanje o pomenu in celovitosti raziskovanja, zbiranja znanja in doseganja znanstvenih ciljev.

Abstract

Works on Parchment and Paper in the View of Natural and Human Sciences:
Thoughts on the Symposium and Proceedings

In June 2019, the Faculty of Arts of the University in Ljubljana and the Archives of the Republic of Slovenia organized an international scientific symposium "Works of Art on Parchment and Paper". Proceedings with 27 peer-reviewed articles were published in November 2019. Experts from the field of natural and humanistic sciences presented their results related to techniques of monuments' creation and their place in the time of creation; they presented relationships among artists and their audiences and presented problems of preservation, conservation, restoration and interpretation of art works on parchment and paper. The article gives a brief overview of the symposium and then focuses on the interconnection among humanistic and natural sciences and reflects the author's thoughts on the meaning and wholeness of research, knowledge collection and achievement of scientific goals.

Ključne besede:

Pergament, papir,
slikarstvo,
restavriranje,
konzerviranje

Key-words:

Parchment, paper,
art of painting,
restoration,
conservation

Uvodna opomba

Od 6. do 8. junija 2019 je v organizaciji Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Arhiva Republike Slovenije Ministrstva za kulturo odprl vrata mednarodni simpozij *Works of Art on Parchment and Paper*, ki ga je spremljalo približno 120 udeležencev iz Evrope in ZDA. Znanstvena srečanja so dogodki, ki slavijo znanstveno delo in prizadevanja za nova spoznanja, torej je bil trenutek nadvse primeren: leto 2019 je bilo za nas vse znamenito leto, saj je *Alma mater Labacensis* praznovala prvo stoletje svojega obstoja. Ta jubilej je na Filozofski fakulteti počastilo (več kot) sto znanstvenih in kulturnih dogodkov, simpozij je bil eden od njih. Vedno znova so se poudarki strnili ob raziskovanju, rasti znanja in razvijanju znanosti, ob treh med seboj povezanih delovnih poljih, ki so vpisana v delo na Filozofski fakulteti.

Pri vsebinskem oblikovanju simpozijskega programa so nas vodile misli, da so dela na pergamentu in papirju spomeniki skupne intelektualne zgodovine. Prav pergamentni in papirni listi so mnogo stoletij ohranjali zasnutke stvaritev, v njih so dokumentirani nameni in delovni procesi marsikdaj anonimnih tvorcev. Ker so dokumenti naše univerzalne zgodovine, zahtevajo posebno skrb in občutljivo pozornost. Vsak zase je neposredni izraz človekovega duha, in mi, ki smo dediči te ustvarjalne poti, jih moramo varovati: s tem smo tudi varuhi zgodovinskega spomina.

Prek svojih del stopajo ustvarjalci vse od antike dalje v dialog z bralci in gledalci; njihova dela so bodisi dokončana ali nedokončana, vendar se z najrazličnejšimi oblikami, barvami in materiali razkrivajo v vselej enkratnih podobah. Tako smo se hkrati znašli v dveh vlogah, smo občinstvo ohranjenih del iz minulih časov in minulih okolij ter na drugi strani nadaljujemo naloge za trajnostno dobrobit teh del; to so prav tiste naloge, ki so jih v stoletjih pred nami opravljali neznani restavratorji in knjižničarji, ti pa so na svoj način poskrbeli, da se je ohranil vsaj del ustvarjenega.

Ko jemljemo v roke gradivo na pergamentu in papirju, se nam ob intelektualnih in estetskih rezultatih pisnih spomenikov razgrinjajo informacije o okoljih in pogojih, ki so jih obdajali v času nastanka. Vedno znova se pred nami znajde nov tip pergamenta ali papirja, ker se materiali razlikujejo glede na sestavo ter seveda čas, kraj in namen, v katerem je bilo delo zasnovano, razvito in uresničeno. Če je cilj raziskovalca estetskih in vsebinskih sporočil usmerjen v analizo duhovne podstat, pa je pred raziskovalca snovne narave spomenika, pred restavratorja in konzervatorja postavljena drugačna naloga, ki pomeni identifikacijo celotnega spektra uporabljenih materialov, nosilcev zapisov, pisal, barvil itd. Ta simpozij je z več prispevki temeljil na sodelovanju humanističnih in naravoslovnih strokovnjakov, ki so obravnavali izbrane spomenike. Ker je vloga konservatorsko-restavratorske stroke in doktrine pomembno varovalo v prizadevanjih za ohranjanje spomenikov, so predstavljene strokovne ugotovitve in diseminacija v tiskani obliki tehtna opora pri bodočih posegih: naša želja je, da bi ta spoznanja postala del odločitev tistih, ki imajo zadnjo besedo (in denar) pri reševanju spomenikov.

To je samo del ciljev, ki smo si jih zastavili. Sleherno ustvarjeno delo je samostojna avtorska stvaritev, zato ni bilo dilem glede pozornosti in njihovega vrednotenja. Pričakovali smo, da bomo doživeli predstavitev dotlej neznanih ali malo znanih likovnih del in tako je bilo. Zato nas posebej veseli, da se z objavo študij lahko razširi vest o njihovi enkratnosti, kulturnem in umetniškem značaju. Likovna in besedilna dela so vedno zgovorni in nikoli povsem odkriti dokumenti naše preteklosti, katerih temelj je sporočanje lepote in znanja. Ustvarjeni spomeniki na pergamentu in papirju zaradi tega bistva bodisi določajo bodisi presegajo tako črkovne kot likovne sisteme, ker je v njih hkrati vizualizacija jezika, ko podoba in zapis integralno oblikujeta sporočilo. Marsikdaj pa spomeniki zaradi okoliščin in časovnega odmika pridobijo posebno, ikonsko veljavo, in so večplastna *memorabilia*.

V drugi polovici novembra 2019 je izšel zbornik, v katerem je objavljeno 27 na simpoziju predstavljenih študij in nekaj krajših člankov, razvitih iz plakatnih predstavitev.¹ Ob simpozijskem naslovu je dodan podnaslov *Interdisciplinary Approaches*, ki je poudaril značaj tega srečanja, saj so pri obravnavi spomenikov na pergamentu in papirju sodelovali strokovnjaki različnih znanstvenih disciplin.

Natisnjeni prispevki so strnjeni v štiri skupine. Prvi sklop, »Predstavljanje izkušenj: povezovanje preteklosti in sedanjosti«, razgrinja skrbi glede razstavnih politik do starejšega gradiva pa tudi vprašanje o naših vrednostnih standardih, kadar gre za majhne, lokalne arhive, in povezuje zgodovinski razvoj restavratorske stroke z zapisi profesorjev, ki so bili še pred nedavnim eminentni strokovnjaki z našimi, zelo drugačnimi možnostmi. Druga skupina študij ima izrazito umetnostnozgodovinski značaj: »Interpretiranje umetniških del in umetnikovih namenov«. Znotraj časovnega loka od romanike do sredine 20. stoletja, v katerem so nastali obravnavani spomeniki, so besedila predstavila redko obravnavane ustvarjalne procese, pokazala nove dokaze o preseljevanju likovnih prvin, o tehničnih domislicah, nepredvidenih napakah in celo ponarejanju. V tretji skupini so študije, ki razgrinjajo dileme konservatorjev, ko se je bilo treba odločiti med različnimi pristopi: »Raziskovanje bistva likovnih del: prezervacija in konzervacija«. Obravnavane stvaritve so zahtevale veliko znanja, izkušenj, saj je vsako delo nekaj posebnega, bodisi zaradi velikanskih formatov, krhkega presojnega papirja, umetnikovih kombinacij različnih slikarskih materialov in/ali posebnega pomena poškodovanega dela. V četrti skupini so zbrane študije, ki temeljijo na naravoslovnih spoznanjih, na primerjalnih ugotovitvah z različnimi postopki, kjer meritve lahko »vidijo« strukture materialov in jih analizirajo, rezultati pa lahko natančno pokažejo delovne procese v nekem času in okolju ter usmerjajo nadaljnje postopke, zato je ta sklop prispevkov naslovljen »Materiali in orodja v konzervatorskih postopkih.« Tu je bila beseda dana tudi novim postopkom in novim materialom, ki so posebej razviti z namenom, da bi ohranili starejša dela na pergamentu in papirju.

Zbornik je pahljača raziskovanj, razmišljanj, spoznanj in novega znanja.

To je dobro in tovrstnih dogodkov, odprtih za iskristvo misli, ki se sprožajo v vseh disciplinah človekovega iskanja in razširijo v nove povezave, ni nikoli dovolj.

O raziskovanju, znanju in znanosti²

... Znanost je nenavadna pokrajina – nikoli ne veš, kaj boš našel, ko boš prišel tja. Predvsem je daleč, in ko vanjo vstopiš z mislijo na ciljno dognanje,

¹ *Works of Art on Parchment and Paper: Interdisciplinary Approaches* (ur. Golob, Vodopivec Tomažič), 2019. – Za gladek potek simpozija in izdajo zbornika imajo zasluge številni kolegi z obeh institucij in jim dolgujemo iskreno zahvalo, saj so s podporo zamisli o simpoziju omogočili srečanje starih in novih raziskovalnih kolegov pri vsebinah, ki se jih lotevamo že več let oziroma desetletij. Neprecenljiva je srčna zavzetost dekana Filozofske fakultete prof. dr. Romana Kuharja ter direktorja Arhiva Republike Slovenije dr. Bojana Cvelfarja in njegovega namestnika dr. Andreja Nareda, ki so stopili naproti v slehernem trenutku in ob vseh priložnostih. Sprejeli so tudi obveznost, da bosta Filozofska fakulteta in Arhiv Republike Slovenije kot krovni instituciji prevzeli finančna bremena izvedbe simpozija in natisa zbornika, ki se jim je pridružil po zaslugi predstojnice dr. Katje Mahnič tudi Oddelek za umetnostno zgodovino. Izkušeni ekipi Znanstvene založbe Filozofske fakultete z dr. Matevžem Rudolfom in Juretom Preglauom pa gresta poklon in zahvala za realizacijo zbornika razprav. – Simpozij in natis študij sta po zaslugi obeh institucij prispevka k univerzalni znanosti.

² Misli, ki sem jih prebrala na tiskovni konferenci 30. januarja 2020 ob predstavitvi simpozijskega zbornika, so – zaradi razlik med izrazom govorjene besede, ki jo lahko spremlja poljubno število ilustracij, in zapisane besede – tukaj nekoliko drugače oblikovane.

si razpet med razmislekom o tem, kaj je bolj in kaj je manj pomembno, kaj je veliko in kaj majhno, znajdeš se v primežu, kako v osuplosti spričo novih pogledov ločiti med tem, kar je stranska pot in onim, ki je velika pot, ki pelje naprej: toliko nevarnosti preži in trenutek odločitve je težak. – Nekaj takega je zapisal Carl Sagan; knjiga *The Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark*³ je poklon znanstveni skepsi. Ni bil edini veliki znanstvenik, ki je bil nezaupljiv do rokohitrskih trditev in je pred znanostjo čutil strahospoštovanje, je pa to odlično zapisal. V bogatem naboru njegovih pogosto citiranih misli je zelo natančna tista, ki opredeljuje znanost:

znanost je način razmišljanja, znanje pa je nekaj povsem drugega.

Gre prav za to, za naše premikanje proti znanosti, velikemu cilju našega početja. Vendar znanost brez znanja ni uresničljiva in znanje se nabira skozi raziskovanje, ki prav tako ni znanost, vendar je nujna pot, ki utegne privedi do hipoteze in iz tega izhajajočega natančnega dognanja, izostritve znanstvene metode, sistematičnega analiziranja, teorije. Znanost je celovitost poglobljenega uvida v cilje novih odkritij. Znanost je poznavanje dosežkov na nekem področju, je kritična in skeptična obravnava rezultatov, ocen in vrednotenj; znanost je dvig nad neposredne podatke, ki so sestavina koherentnega sistema vrednot. Znanstvena misel je stroga, a hkrati svobodna.

Ko je Aristotel raziskoval floro in favno na Lesbosu,⁴ je s sistematičnim pristopom, z dobro zastavljenim ciljem in natančnim raziskovalnim delom dosegel paradigmatsko raven znanstvenega dela. Naslednjim stoletjem je izročil načela, metodo in sistematiko ciljnega raziskovanja, navsezadnje pa je s svojim zapisom določil še nekaj več, to sta pomen in veljavnost uporabljenega jezika, zavedanje o nujnosti natančnega poimenovanja slehernega elementa v delovnem procesu. Aristotel je v bistvu ustvaril shemo znanstvenega dela, ki je obveljala za več stoletij; k enemu znanstvenemu cilju je pritegnil dosegljive vire, spise in znanje ljudi, sopovezane misli in predmete ter vse to postavil v čista razmerja.

O Aristotelovih znanstvenih dosežkih vemo kar precej. Razlog je preprost: svoje postopke, opažanja, metode, razmišljanja in rezultate je – tako kot njegovi sodobniki in sotrudniki – zapisal, matično besedilo pa je bilo po tedaj veljavnih knjižničnih in knjigotrških postopkih razmnoženo in poslano v beli svet. Brez zapisa (ali bolje: ohranjenega zapisa) poniknejo mnoga znanstvena dognanja v plasteh pozabe; kadar ostaneta znanstvena misel in znanstveno spoznanje v življenju enega samega, je to last samo te osebe in vsi naokrog ostanejo neposvečeni v novost, niso seznanjeni z ugotovitvami. Potem je treba vprašanje odpreti na novo, poznejši raziskovalec je spet pred neznano pokrajino, ki jo mora načeti s prvim korakom, s prvim vstopom v sistematično obravnavanje.

V Aristotelovih časih, v 4. stoletju pr. n. št., je bila večšina pisanja in oblikovanja misli znana in uporabljana v širših krogih: precejšen del njegovih spisov je k sreči ostal prisoten, prevajali so ga in še dolgo, vključno z Darwinom, upoštevali njegove ugotovitve: zgodovina ga ni pozabila. In tu je možen dotik s cilji našega simpozija – njegova dela poznamo, ker so prepisovalci uporabljali sorazmerno trajne, četudi mnogovrstne nosilce zapisov, les in platno, kovino in kamen, usnje, papirus in rastlinske liste, ki so nekaj časa kljubovali propadu. Ne pozabimo, da nekateri prepisi niso bili povsem natančni, a tudi v takih, kontaminiranih prepisih so ostale prisotne strukture Aristotelove znanstvene paradigme in tudi bistvo njegovega miselnega postopka. Ostal je prisoten s svojo metodo in, čeprav ne moremo trditi, da je poleg zoologije napisal tudi botaniko, mu je njegov učenec Teofrast sledil in v njegovi botaniki vidimo nadaljevanje Aristotelovega naravoslovnega dela. Ali je Teofrastova botanika posrkala tudi

³ Sagan: *The Demon-haunted World*.

⁴ Peck: *Aristoteles*, od str. 11 dalje.

Aristotelova spoznanja o rastlinah,⁵ ni mogoče trditi, a takrat je bila znanost intelektualna celota, pa tudi odnos do dosegljivih spisov je bil svobodnejši, kot je naš: precej sproščeno so v obstoječa besedila dodajali svoje misli in tako je marsikatero ohranjeno znanstveno delo nasledek več avtorjev.

Opazovati, gledati, videti, razumeti: tako zaradi naravnih danosti človekovega uma kot zaradi izšolanosti, čemur dolgujemo marsikateri intuitivni odziv, gre razumevanje vsega posredno in neposredno izraženega, snovnega in nesnovnega sveta v presenetljive dimenzije. Vendar se je vse začelo z gledanjem in preprostim vprašanjem, kako gledam, kaj se z menoj, mojim umom v tem procesu vizualnega zaznavanja dogaja. Srednji vek je prenekatero ugotovitev sam dognal, marsikaj je prevzel iz antike, a prav tako iz znanja, pridobljenega v stikih z drugimi kulturami.⁶ Okoli leta 1000 je Srednjo Evropo doseglo Avicennovo medicinsko znanje in približno takrat se je razširila v latinščini definirana trditev, da se intelektualni procesi odvijajo v možganih in da se vse to začne v očeh: iz njih potekajo kanali – *nervi* – v različne predele možganov, ki so med seboj povezani. V možganih je center za zdravo pamet (*sensus communis*), center za fantazijo (*ymaginatio*) in zaznavanje zunanjih oblik (*vis formalis*), za doživljanje spoznanja (*vis cogitativa*), presojanja (*vis estimativa*) in v zatilju je center za spomin (*vis memorativa*).⁷ Izhodišče znanja, razumevanja in intelekta (ter posledično umskega dela) so oči, vid, vidna zaznava.

Mogoče bi si tudi mi morali pomagati s skico, ko bi ob branju Avicennove medicine prenašali zapisano razlago v nazorno razporeditev mentalnih procesov. V tem početju ne bi bili dosti drugačni od srednjeveških generacij; od 13. stoletja dalje je v rokopisih mogoče najti številne ponazorilne risbe človeškega telesa, ki določajo območja, v katerih se odvijajo obravnavani procesi.⁸ – V angleškem rokopisu je naslikana miniatura z nazorno postavljenimi lokacijami, kjer se v možganih odvijajo intelektualni procesi. Šteti jo smemo za zrcalo znanja o možganih, a to ni nič drugega kot zahodnoevropska predelava vzhodnosredozemskih, helenističnih in arabskih znanstvenih raziskav. V jedru gre za povezavo medicinskih spoznanj, ki sta jih zapisala Galen in Avicena, vendar nas ne sme presenetiti: miniatura ima samo srednjeveški videz, v jedru pa je dolg antičnemu znanju. Sorodne antične upodobitve se niso ohranile do naših dni, kar pa ne pomeni, da primerljivih dokumentov medicinske znanosti ni bilo. Srednjeveški učenjak je svoje misli ponazoril s sliko in besedilom in tako, na pergament ali papir preneseno dognanje, je ostalo.

Ob tem se je treba spomniti, da sta razčlenjevanje človekovih kognitivnih sposobnosti in opredeljevanje možganskih funkcij zanimali več antičnih znanstvenikov. Glede na ohranjene spise je utemeljena misel, da je bistveno delo opravil Platon. V *Timaju* (45b–47) je spregovoril o zunanjem in notranjem vidu ter poudaril pomen uma, dojemanja. Obe obliki vida se dopolnjujeta, a samo notranji vid ustvarja mentalne podobe, med katere spadajo spomin, intuicija, fantazija, sposobnost kombiniranja.

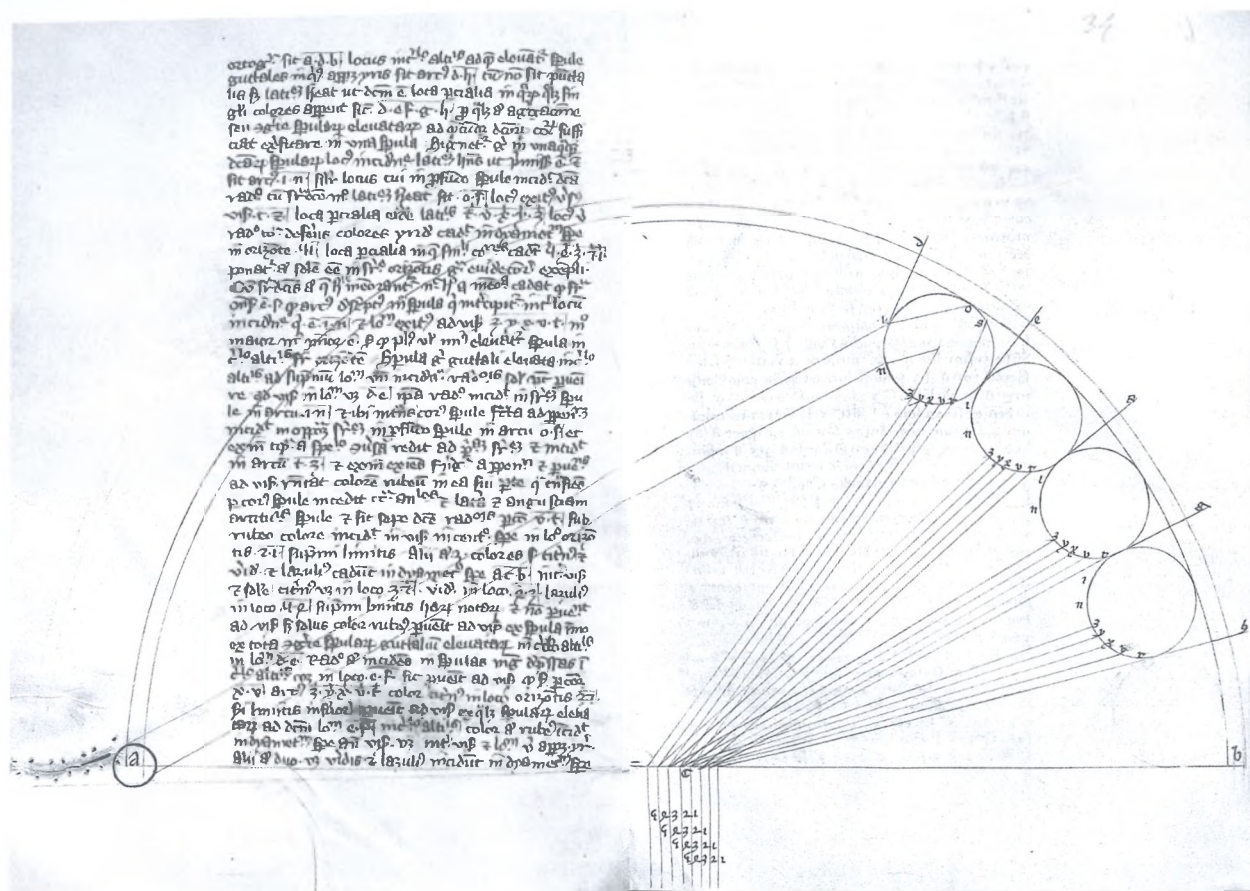
Vse znanje izvira iz razumevanja narave, bi rekel raziskujoči um in analiziral pojave: skoraj sto let pred angleško miniaturo je Robert Grosseteste napisal več izvirnih besedil o naravnih pojavih, posebej o svetlobi in problemih optike, ki so v številnih prepisih razširila njegova dognanja. Razlagalne risbe so

⁵ Gl. Teofrast: *Značaji* [Herondas: *Mimijambi*], str. 72–80. K prevodu in komentarju Antona Sovreta je Kajetan Gantar dodal svoje misli; komentar obravnava naravoslovno znanost posebej in se večkrat dotika Aristotelovih del in Teofrastovih nadaljevanj.

⁶ Mary Carruthers se je vprašanju procesov, ki spadajo v domeno anatomije, posvetila v poglavju 'The description of the neuropsychology of memory', str. 46–79.

⁷ Golob: O spominu in spominski podobi v srednjem veku, str. 252–270; sl. 1 na str. 254.

⁸ Presenetljiva je interpretacija viteške pesnitve Helmbrecht, kjer risba, ki spremlja junaka, pove, da je imel čepico, na kateri so bili izvezeni značilni motivi iz različnih literarnih del – detajl, ki ga poznamo samo zato, ker se je ohranil rokopis. Gl. Klarer: *Ekphrasis*, 1999, str. 34–40.



Rokopis *De iride* Dietricha von Freiberg; v tretjem poglavju govori o lomu svetlobe in zaznavah v očesu, kar spremlja ta risba; Basel, Universitätsbibliothek, Ms F. IV.30, fol. 33v–34r.

pomembno dopolnjevale teoretično besedilo in zanimivo je vedeti, da je nemški matematik, filozof itd. Dietrich iz Freiberga, študent Alberta Velikega in ne Roberta Grossetesta, objavil študijo o lomu svetlobe, sheme mavrice pa je prenesel na fiziološko plat človekovega dožemanja barvnega kroga. Torej je obravnaval lom svetlobe in odzivanje očesa: risba, ohranjena v rokopisu iz Basla,⁹ kaže povezavo z vzroki za zaznavanje mnogoterih barv, ki so v naravi in jih slikar potrebuje; v tej analizi je storil – z znanstvenega vidika – ogromen korak v raziskovanju dožemanja optičnih pojavov.¹⁰ Dietrich iz Freiberga je pisal okoli leta 1300 in ta izrazita povezava naravoslovnih vidikov z umetniškim izražanjem ni bila deležna zgražanja in odklanjanja cerkvenega vrha. Svoja dognanja je utemeljil na najboljši možen način: bog je ustvaril svetlobo (*Fiat lux!*) in temu je sledila stvaritev sveta v mnogoterih barvah; kakor je živopisna svetloba iz slikanih oken obarvala božji hram, tako je prav, da se človekovo oko veseli barvnega bogastva.

Zapisala sem samo dve imeni in obe se povežeta pri misli naravoslovnega raziskovalca, da je barve mogoče videti le takrat, ko snovni svet obsije luč. Fizično-matematične risbe Dietricha von Freiberg izhajajo iz naravoslovne analize, Leonarda da Vinci pa je kot slikarja med mnogimi drugimi vprašanji tudi

⁹ Basel, Universitätsbibliothek, Ms F. IV.30, *De iride* III, 2,5, fol. 33v–34r. Rokopis je datiran v prvo polovico 14. stoletja in bi utegnil biti kopija po avtografu Dietricha von Freiberg.

¹⁰ Gre posebej za traktate o svetlobi (*De luce*), barvah (*De coloribus*) in o mavrici (*De iride*); *Opera omnia*. 3, Hamburg 1983, str. 9–46. Dietrich von Freiberg je v leksikonih zapisan kot Theodorius oz. Teutonicus de Vrieberg. – Naslove *De luce*, *De coloribus*, *De iride* je mogoče najti pri marsikaterem avtorju, kar je treba razumeti kot ponavljanje ključnih besed, ki usmerjajo poznejše bralce skozi tematsko podobne spise, torej gre za podporo bralcu.

zanimalo, kako sta slikarjevo delo in rezultat odvisna od kota, pod katerim pada svetloba na »objekt«, ki ga slika. Svetloba, ki sije iz nekega enovitega vira, vpliva na svetlobno-barvno formulacijo naslikanega objekta. Leonardovo raziskovanje svetlobe torej izhaja iz razmisleka o slikarjevih problemih in pogled na prenekaterega njegovih portretov pove, da je večletno nastajanje slike spremenilo neposredno, trenutno realističnost portreta v podobo, ki je zaznamovana z brezčasno eksistenco, z imanentnostjo duha, ki obstaja v svetlobi. Seveda je Leonardo zapisal, da površino najbolj osvetljujejo vodoravno padajoči žarki, opredelil je tudi kvantiteto in kvaliteto svetlobe, ki se glede na vpadni kot spreminja, in kot slikar je izbokline in vdolbine na osebi spremenil v površino, ki jo obvladujejo mnogoteri svetlobno-senčni učinki. Končni slikarski rezultat, ki je istočasno plod raziskovanja optičnih zakonov, je znan, to je enigmatični pajčolan polsenc na obrazu Mone Lise in na licih drugih portretirancev. Brezčasnost je portretirancem podelil skozi psihologizacijo, ki se je odmaknila od trenutnosti, zato pa upoštevala dolgost izkušenj, ki jih je pustil na obrazih kot sledove minevanja let. A to so umetnostnozgodovinski problemi, ki so nenehno živi zaradi ohranjenih Leonardovih znanstvenih skic, kjer je tuhtal o naravnih danostih, ter prelitja teh spoznanj v slikarsko delo.

To je samo drobec iz dolgega zaporedja primerov, ko so bili umetniki tudi naravoslovni raziskovalci in so se prikopali do znanstvenih spoznanj, ki so jih uresničili v svojih delih. Ko bi imeli več risb znanstvenikov, bi imeli priložnost spregovoriti tudi o risarski izpovednosti teoretskih in praktičnih raziskovalcev: v poznem 15. stoletju je risba postala likovni dokument, ki ga je vredno ohraniti, in šele od sredine 16. stoletja smemo govoriti o načrtnem varovanju skic, osnutkov, poskusov kompozicij in risarskih opredelitev tehničnih problemov, orodij in njihove uporabe itd. Hipnost domislice, prebliska, ki ga je treba zabeležiti, da se ne izgubi, povzroča spontanost poteze, ki jo pisalo pusti na podlagi, ta pa vsaj vzbuja vtis trajnosti: vizualizacija zamisli je prekretnica v dojemanju intelektualnega snovanja, razvijajočega se toka misli. Ker je ustvarjalnost nedeljiva entiteta, zaznamujejo *septem artes liberales* tudi svobodo podajanja celovitega znanja, dodajanja novega k starejšemu in prizadevanje za dosego zaželenih vrednot, znanosti. Stremljenje k intelektualnemu napredku ni prehajalo z naravoslovne strani brega na drugega, ki je humanističen ali obratno. Zato je bila misel o hranjenju »drobnega materiala«, osnutkov, idejnih utrinkov ipd. zgodovinsko pomembna: skicozno gradivo je prispevalo dotlej nezaznano časovno dimenzijo, ki jo konzumira ustvarjalni proces od zgodnje do končne faze.

Leonardo je bil eden med številnimi umetniki, ki so ga matematične in druge raziskave potegnile v vrtinec iskanja. Šlo je za prizadevanje, doseči popolnost, kjer tradicionalne vaje v mojstrovi delavnici niso zadoščale: Masaccio, Dürer, Uccello, Piero della Francesca, Mantegna – zaporedje umetnikov, ki so si prizadevali, da bi dosegli prostorsko prepričljivost svojih stvaritev, je dolgo in v 15. stoletju so bili številni razpeti spričo nezmožnosti, svojega neznanja, da bi upodobili globino na način, ko naslikano ne bi bilo v disonanci z izkušnjo. Dolgo časa je bilo vprašanje težko in rešitev neulovljiva.¹¹ Naslikana perspektiva je ostajala skrajno neugodno umetnostno področje, po osvojitvi matematičnih pravil pa je postala obvladljiv trik, s katero so dosegli iluzijo globine.

Stoletja dolgo je bilo delo Piera della Francesca paradigma spopadov s prostorskimi ugankami. Ni bil samo slikar, ampak tudi avtor več knjig o uporabi matematiki in je z geometrijskimi razčlembami odprl problematiko prostorske globine v slikarstvu. Njegove enačbe in skice, ki jih je združil v traktatu *De prospectiva pingendi* (O slikanju perspektive, ok. 1475), so povzeli matematiki, arhitekti in znanstveniki, ki so se ukvarjali z opredeljevanjem in ustvarjanjem

¹¹ Di Teodoro: Piero della Francesca, str. 112–122; Camerota: *Architectura ficta*, str. 139–164.

»čistega«, »popolnega« prostora, saj je njegovo znanje segalo globoko v antiko.¹² Naslikani prostori so na prvi pogled videti predvsem kot prenos matematičnih pravil v izsanjane »prospekte«, vendar so dosti bolj naslikana definicija brezhibnega, po matematičnih pravilih zasnovanega urbanizma. Kje je kaj in zakaj? Kje kdo stoji in kakšna svetloba pada na arhitekturne člene, na geometrično urejene tlakovce, na osebe? V naših interpretacijah njegovih slikarskih ciljev je sicer največja nevarnost videti v njih več vsebinskih, simbolnih postulatov, kot je Piero della Francesca raziskoval. Ker ni pri njem nič naključno, ne preseneča, da je eno največjih prostorskih ugank njegovega slikarstva *Bičanje Jezusa* (ok. 1465), ki zapeljuje oko s prostorskimi prehodi in odmiki, zadovoljivo pojasnila šele računalniška čarovnija. In spet sta se ujela dva raziskovalna svetova.¹³

Ta čas renesanse, ki ga po neumnem imenujemo bolj radovednega od starejših stoletij, je zahteval tudi natančno opredeljevanje vsebin: če v zapisanem ne uporabimo pravih besed, potem besedilo ne sporoča tistega, kar je avtor hotel. Enako je v slikarstvu: mimogrede si ustvarimo napačne predstave. Kot slikarski ponazoritvi iste teme – gibanje vesolja – naj bosta dva primera iz sredine 17. stoletja.

Rezultat ne bi mogel biti na pogled bolj divergenten: rokopisni kodeks iz črnogorsko-hercegovega samostana pri Plevlji nosi letnico 1649, ki jo je zapisal zograf Andrija Raičević, ko je kopistično nalogo dokončal. Kodeks na kompaktnem papirju vsebuje tudi prepis *Krščanske topografije Kozme Indikoplevsta* iz sredine 6. stoletja, ko je kozmologijo vzhodnega Sredozemlja še obvladovala Ptolemajeva astronomija. Zato je gibanje Sonca, Lune in zvezd upodobljeno kot krožno premikanje dvanajstih angelskih parov,¹⁴ ki z zvezdami v rokah skrbijo, da se zvezdna svetloba na nebesnem oboku pravilno suče.¹⁵ Prepis dokazuje, da je bilo besedilo še vedno zanimivo, vendar ni nujno, da so tako razmišljanje o gibanju vesolja v sredini 17. stoletja imeli za veljavno znanstveno resnico. Ta rokopis je predvsem imeniten dokument o takrat več kot tisoč let starih vizualizacijah vesoljnega ritma: o tem vemo dosti po zaslugi naročnika, ki je dal prenesti kompozicije s pergamentne predloge vzorčnega kodeksa na kompakten papir.

Iz povsem drugega miselnega sveta je knjiga *Principia philosophiae* Renéja Descartesa: izšla je celo nekaj let poprej, leta 1644, in natisnjena v več sto izvodih bi se lažje ohranila, seveda kot pričevanje drugačne vrste v tehničnem pogledu in predvsem kot dokument moderne znanstvene analize. V tretji knjigi, kjer govori o vidnem vesolju, je v 25. odlomku zapisal, da nebesa (vesolje) niso prazna, saj nič takega ne obstaja v naravi – Bog ni ustvaril praznine. Če pa so nebesa fluidna, je to posledica gibanja delcev, ki so v vesolju. Snov, materija, obstaja v ekstremnih oblikah, njeni delci kljub brezmejni majhnosti sevajo svetlobo, poleg večjih koscev snovi, iz katere so Zemlja in vsi planeti, je še tretja oblika, to je nebesna snov, ki se nenehno vrtinči in je iz zelo majhnih, za gibanje, sukanje prikladnih kroglic. Te tvorijo dinamično, kozmično peno, ki zapolnjuje navidezno praznino med nebesnimi telesi in je v stalnem gibanju. – Za prvo izdajo *Filozofskih načel* si je Descartes prizadeval doseči primerno vizualizacijo nevidnih pojavov, da bi ponazoril kartezijsko filozofijo o gibanju vesolja skupaj z matematičnimi predpostavkami: fizikalne teorije in takratno znanje o mehaniki, načelih gibanja, vrtinčenja nebesnih mas je bilo treba prenesti v nazorno

¹² Nicco Fasola: *Svolgimento del pensiero prospettico*.

¹³ Računalniška analiza je delo Antonia Criminisija iz leta 1999, gl. Criminisi: *Bringing pictorial space to life*, str. 77–99.

¹⁴ Pravilneje, v smislu poznohelenistične kozmogenije, bi morali govoriti o genijih, v naravi bivajočih praduhovalih. Opredelitev, da gre za angelske pare, je nasledek srednjebizantinskega krščanstva, ki je na duhove narave pozabilo, a jih je uporabilo, jim dalo peruti in dovolilo opravljati starejše naloge.

¹⁵ Fol. 215 r; miniatura je splošno dostopna tudi v Moletovi knjigi *Umetnost južnih Slovanov*, 1965, str. 184.

podobo. Mikavnost in odprtost pojavov v vesolju in zakonov, ki jih življenje na Zemlji ne dovoljuje, sta bili brezmejni. Ko gledamo te upodobitve, se je treba spomniti na starejše predstave o vesolju: obakrat je Sonce posebej zaznamovano, pri Descartesu v sredini kot *S(sol)* sredi tesno prilagajočega se vesoljnega mrgolenja; ilustracija, ki je nekoliko presenetljiva, vseeno izpolnjuje svojo nalogo, saj je Descartesovi hipotezi dala v sliko pretvorjeno resničnost, ki je besede niso mogle izreči.¹⁶

Nepotrebno je izgubljeni besede, kako različna so besedila te ali one znanstvene discipline in kako različne so ponazorilne ilustracije: vsako delo je imelo svoj zakaj in zato, svojega avtorja, ustvarjalno in intelektualno okolje ter bralstvo. Da se je ohranil le kakšen odstotek rokopisov – in s tem mislim na rokopis *Krščanske topografije* iz Plevlje – je že dolgo znana resnica, a tudi Descartesova prva ilustrirana izdaja je postala redka. Natisnjena je bila na sorazmerno nečistem papirju, ki hitreje propada, pri bralcih pa so jo »preglasile« poznejše komentirane izdaje.

Junjski simpozij je predstavil tudi preteh-tano sporočilo fotografov. Mehansko oko ne vidi vedno istega, kot vidi človeško oko in »sfinga« je ime za zastrašujočo lepoto Devinskega gradu na skalovju, kar je ujel Avgust Berthold: um ve, kaj je dano enemu in drugemu očesu, kako okoli fotografske objektivnosti ustvariti novo celoto. Simbolistična nota v sklopu slovenskega impresionizma je bila »sestavina« Bertholdovega fotografskega slikarstva,¹⁷ on pa je izrabil možnosti tehničnega postopka, gumijevega bikarbonata, ki omogoča natančno obdelavo izbranih detajlov in tako doseže vtise, ki niso nujno identični s posnetkom samim. Ker so fotografije enkratni izdelki, ki jih je vodila njegova umetniška misel (in roka), ker so njegove bikromatne fotografije neponovljive, so unikatne mojstrovine.

Ko se je pojavila fotografija, so bili posnetki zaradi svoje objektivnosti cenjeno dokumentacijsko sredstvo: še pred sredino 19. stoletja je William Henry Fox Talbot pisal Siru Johnu Herschlu, da predvideva, da bo lahko s pomočjo sončevega mikroskopa fotografiral najmanjše kristale – ti so tako majhni, da jih ni mogoče ustrezno narisati.¹⁸ Obolos znanosti je velik in pri nekaterih fotografskih opusih so dela tudi obolos umetno-

TABLA XXIV.



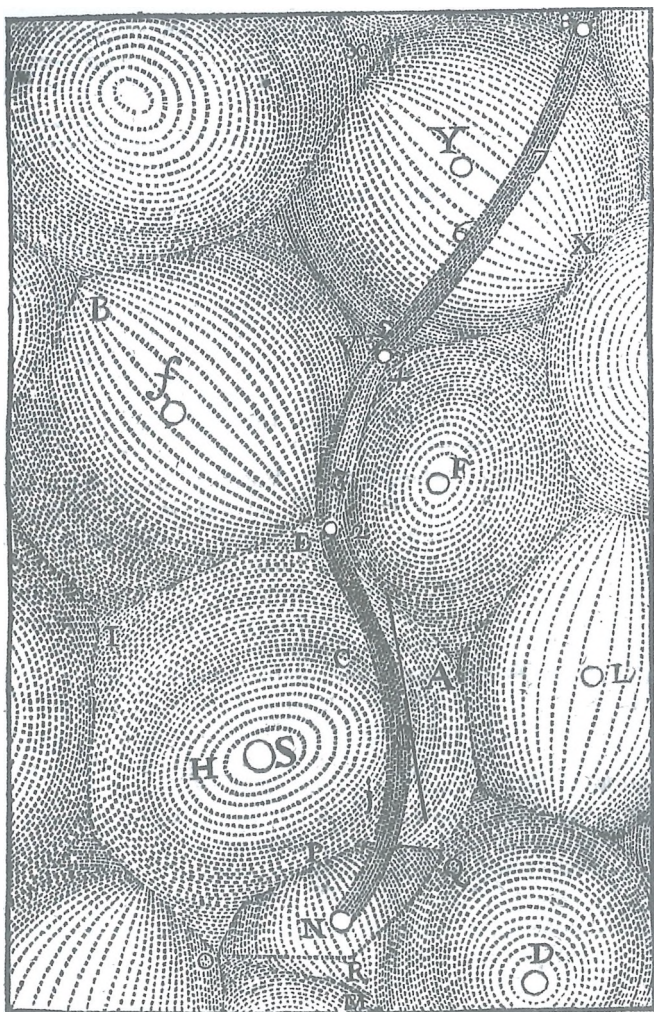
46.

Krščanska topografija Kozme Indikoplevsta, samostan sv. Trojice pri Plevlji, 1649, reprodukcija po objavljeni disertaciji Vojeslava Moleta

¹⁶ Kemp: *Bilderwissen*, str. 65–65; Baigrie: *Descartes's scientific illustrations*, str. 86–134.

¹⁷ Buh, Smrekar: *Berthold's gum bichromates*, str. 113–116, sl. na str. 115.

¹⁸ Talbot: *Der Zeichenstift der Natur*, 26–39.



René Descartes, *Principia philosophiae*,
Amstelodami: apud L. Elzevirium (Amsterdam:
Elsevir), 1644, 3. knjiga, 25. odlomek

sti: trenutne omejitve ne dopuščajo objave posnetkov ameriške fotografinke Berenice Abbot, ki je s kamero iskala »absolutno« v pojavnosti stvari in procesov. In teh prosto oko pogosto ne more uloviti, zato pa je fotografski aparat lahko ujel mehansko dogajanje v naravoslovnih eksperimentih, npr. v dinamiki trdnih snovi, lomu svetlobe itd. Ne Galilej ne Descartes teh prodorov v naravo procesov nista mogla predvideti, čeprav sta oba vedela za nekatere možnosti, ki jih je obetala *camera obscura*. Moderna tehnika je omogočila fotografsko dokumentiranje fenomenov, o katerih so poprej obstajale različne predstave, recimo o prenosu energije, o interferencah valov, o prostem padu, trku teles itd. Fotografije Berenice Abbot so estetsko zlitje naravoslovnega eksperimenta in mehanskega očesa kamere v popolnost matematične poetike. To je samozadosten umetniški dosežek, ki nas prevzame s svojo sublimno čistostjo, tudi če ne poznamo fizikalnih zakonov tistega, kar je fotografirala.¹⁹ Njene fotografije so črno-bele in zato dosti stabilnejše od barvnih, ki jih je čas po drugi svetovni vojni že uveljavil; kakovost emulzij, papirjev itd. je pomembno prispevala k ohranitvi njenih del.

Ali zamisel ostane domena ene osebe ali ima možnosti, da se razširi, je pogojeno tudi z izbiro nosilca: če bi formule Johna Nasha o teoriji igre ostale zapisane samo s kredo na tablo ali flomastrom na okna, bi izgubili njegove misli in dognanja. Hvaležna misel mora biti namenjena njegovim kolegom, ki jim je uspelo prepisati množico formul, ki so se razraščale v njegovem iskanju zakonitosti matematičnega ravnovesja med akterji z različnimi cilji. Z vidika, da so prepisi na papir – ki pogosto niso Nashovi avtografi – vendarle objekti, ki jih je lažje shraniti in varovati ter obravnavati in diseminirati kot metre steklenih površin, je vprašanje nosilca zapisa še kako pomembno. Mi si razbijamo glavo, kako ohraniti steklene fotografske negative in steklene diapozitive pred izločanjem in uničenjem »nevednih«. Vendar se še iz svojih študentskih let dobro spominjam (ker je oddelek za umetnostno

¹⁹ Npr. Ottawa, National Gallery of Canada: *Art-ok* (Prenos energije), 1958: https://www.google.si/search?q=berenice+abbott+photos&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwui_KPV3pjqAhVWEncKHWwKDQsQAUoAXoECBwQAw&biw=1093&bih=479 (dostop: 23.6.2020) ali: *What no one sees*: <https://www.icp.org/browse/archive/constituents/berenice-abbott?all/all/all/all/0> ali New York, Moma: fotografija brez natančnega naslova, gre pa za posnetek dinamičnega odskakovanja kroglice v vedno manjših lokih: <https://www.moma.org/artists/41> (dostop: 5.4.2020)

zgodovino hranil več tisoč steklenih diapozitivov iz časa med obema vojnama), kakšno tresavico mi je povzročalo naročilo profesorja, katere steklene diapozitive naj pripravim za predavanje. Ljubi bog – kaj pa, če se okruši, kaj, če mi pade na tla ..., in toliko jih je že bilo oškrbljenih, špranje, ki so diagonalno tekle prek njih, so bile zalepljene z lepilnim trakom (in v zadnjih petdesetih letih se je tudi ta že postaral).

Srečne okoliščine, ki so ohranile Nashove enačbe, nas spomnijo na legendarne izgube, npr. Arhimedove račune in geometrijske like, zapisane v mivko. Priznati pa je treba, da nas podobno kot prepisi Nashovih formul z okenskih površin, kjer ne bi imele večnega življenja, razveselijo novice, s katerimi izvedemo za vzporedne, vendar pozitivne dogodke – recimo za rešitev Kafkovih beležnic, kar imenitno predstavlja članek v simpozijemskem zborniku.²⁰ Max Brod je prelomil obljubo, dano prijatelju Franzu Kafki, da bo pretihotapljene notese uničil. Usoda pomečkanih zvezkov, ki so Kafkovi avtografi, je sedaj zagotovljena s hrambo v oxfordski knjižnici. Poleg raziskovanja literarnega procesa, kako se je v postopku pisateljevega ustvarjanja spreminjala vsebina, lahko sklonjeni nad beležnicami tuhtamo o kinetiki Kafkove roke, o nedokončanih mislih, skicah neke zgodbe. To je vstop v potekajoče razpredanje rdeče linije, vsebovane od prve poteze osnutka do zadnje pike. A k sreči so Kafkovi rokopisi ohranjeni.

To je eden izmed dobrih dogodkov, ko smo vsi pridobili veliko z rešitvijo beležnic izjemnega pisatelja. A gledano v celoti, se je naglo zapisanih zamislilo ohranilo malo, čeprav so osnovni, izhodiščni dokumenti v razvijanju ideje; pogostejše so se ohranili zapisi literarnih ustvarjalcev in drugih umetnikov kot znanstvenikov iz naravoslovnih ved. Pogrešamo beležke, ki bi pojasnile zasnutke eksperimentalnega procesa; prejšnje generacije so to počele s svinčnikom v roki, na kosih papirja, ki so bili pri roki. Vemo, da take navržene misli, tavajoče med glavnimi in stranskimi potmi, niso bile vedno posebej cenjene. In tisti osnutki, ki so se nekako od druge polovice 19. stoletja vseeno ohranili – dostikrat zaradi blagega spomina vestnega arhivarja na veliko osebnost – so pomembna pričevanja o poti k razrešitvi nekega problema. K sreči se je uveljavilo stališče, da dajejo zasebne, neuradne notice in koncepti fascinantne vpoglede v delo posameznih znanstvenikov in tako kot skice umetnikov razkrivajo poti nastajanja. Marsikdo pozna občutek, ko se nenadoma utrne misel, pomembna misel, ki vodi k razrešitvi. Carl Sagan je to opisal kot »izračun na hrbtni strani kuverte: domisliš se razjasnitve problema, iz žepa potegneš staro kuverto ... načeečkaš nekaj približnih enačb, jim določiš bistvene vrednosti in pretehtaš, ali si blizu možni razlagi svojega problema...«²¹ – Thomas Alva Edison je svoj sloves genialnega izumitelja negoval in iz njegove »invention factory« se je ohranilo precej gradiva, prvinskih zamisli za mikrofona, za telefonske izboljšave, fonograf, žarnico, šestfazni telegrafski prenos in celo vrsto neverjetnih tehničnih domislic. Take skice, za katere pričakujemo, da bi zaradi avre matematične urejenosti tudi same morale biti v svoji grafični podobi zrcalo popolne urejenosti, a to niso, so imenitna dokumentacija o posameznem znanstveniku in celoti znanstvenega polja.

Ko je Leonardo da Vinci risal vrtinčenje vode in spiralno gibanje zvezd, je bila dinamika elementarnih sil njegova preokupacija, ki jo je razložil z učinkovanjem silnic na različne osi in dodal, da v majhnih dimenzijah to vidimo tudi v valovanju las, ki se podreajo gravitaciji in na drugi strani ne uidejo dinamiki svojih kodrov. Sir John Herschel je to dinamiko opazoval na nebu, v medzvezdnih oblakih plinov, v procesih, ki so zibelka naše galaksije. Pet stoletij je minilo med njima, še eno stoletje pa je bilo potrebno, da je po njem imenovani Herschlov vesoljski observatorij poslal posnetke evolucij in revolucij v zvezdnem prostoru. Neverjetno, kako je pri Leonardu in Herschlu jedro misli o premikanju amorfnih

²⁰ McLees: *From Author's Draft to Select Library Holding*, str. 181–190.

²¹ Sagan: *The Demon-haunted World*, str. XIV.

mas vzporedno: intuicija o bistvu pojava in hipoteze o dinamiki mas so povezale nekaj stoletij razmaknjeno razmišljanje. Risbe na papirju in posnetki na boljših nosilcih, kot je papir klasične kakovosti, so most med obema.

Ne, junijski simpozij ni načenjal takih »galaktičnih« vprašanj. Šlo je za bistvena vprašanja, kako se odzvati na staranje pergamenta in papirja, ki imata svoje življenje in veliko različic materialne sestave. Čeprav brezpogojno podpiramo varovanje slehernega pisnega dokumenta, je naše delo usmerjeno v njihovo sedanjost, torej gre za naše vstopanje v življenje ohranjenih spomenikov in zahteva pozorno opazovanje vseh fenomenov. Od nas zahteva znanje, intuicijo, koncept dela in uvid v realizacijo. Vendar je to pot do znanosti, ki je odprta za fantazijo in omogoča pobeg v oddaljeno deželo večjih vrednosti, katerih meja ne poznamo, in sega prek sedanjega časa. Ta oddaljena dežela pa ima več vrat, vanjo vodijo steze skozi umetnost in ustvarjalno znanost. Bistven je um, in ta naj bo svoboden, delujoč v dobro vsega. Kdor koli je že izrekel stavek »Nekje nekaj neverjetnega čaka na nas, da razjasnimo«, je imel prav: hoja za neznanim je nalezljiva, pot pa neskončna.

Simpozij je bil priložnost za izgovarjanje spoznanj, natis zbornika pa daje priložnost za branje. Enkrat, večkrat.

VIRI IN LITERATURA

Baigrie, Brian S.: Descartes's scientific illustrations and »la grande mécanique de la nature«. V: *Picturing Knowledge. Historical and Philosophical Problems Concerning the Use of Art and Science* (ur. Brian S. Baigrie). Toronto: Toronto University Press, 1996, str. 86–134.

Buh, Tina – Smrekar, Andrej: Berthold's gum bicromates in/as artistic practice. V: *Works of Art on Parchment and Paper: Interdisciplinary Approaches* (ur. Nataša Golob – Jedert Vodopivec Tomažič). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete – Arhiv Republike Slovenije, 2019, str. 113–116.

Camerota, Filippo: Architettura ficta. V: *Nel segno di Masaccio. L'invenzione della prospettiva* (ur. Filippo Camerota). Firenze: Giunti – Firenze Musei, 2001, str. 139–164.

Carruthers, Mary: *The Book of Memory: a Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge: University Press, 2008.

Criminisi, Antonio: Bringing pictorial space to life: computer techniques for the analysis of paintings. V: *Digital art history*, 2005, str. 77–99.

Di Teodoro, Francesco Paolo: Piero della Francesca: il disegno d'architettura. V: *Nel segno di Masaccio. L'invenzione della prospettiva* (ur. Filippo Camerota). Firenze: Giunti – Firenze Musei, 2001, str. 112–122.

Dietrich von Freiberg: *Opera omnia. Schriften zur Naturphilosophie und Metaphysik, Quaestiones* (v. a.: Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi), 3, Hamburg 1983.

Golob, Nataša: O spominu in spominski podobi v srednjem veku. V: *Ars et humanitas – Spomin/Memory I*. 12 (2018), št. 2, str. 252–270.

Golob, Nataša: Od helenistične do srednjebizantinske umetnosti: Moletova disertacija in druge študije, I. V: *Zbornik za umetnostno zgodovino* (2020, v tisku).

Kemp, Martin: *Bilderwissen. Die Anschaulichkeit naturwissenschaftlicher Phänomene*. Köln: DuMont, 2003.

Klarer, Mario: Ekphrasis, or the archeology of historical theories of representation: medieval brain anatomy in Wernher de Gartenaere's 'Helmbrecht'. V: *Word and Image* 15/1 (January-March 1999), str. 34–40.

Kominko, Maja: *The World of Kosmas: Illustrated Byzantine Codices of the Christian Topography*. Cambridge: University Press, 2013.

McLees, Fiona: From Author's Draft to Select Library Holding: The Metamorphosis of Franz Kafka's Manuscripts. V: *Works of Art on Parchment and Paper: Interdiscipli-*

nary Approaches (ur. Nataša Golob – Jedert Vodopivec Tomažič). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete – Arhiv Republike Slovenije, 2019, str. 181–190.

Molè, Vojeslav: *Umetnost južnih Slovanov*. Ljubljana: Slovenska matica 1965.

Nicco Fasola, Giusta: *Svolgimento del pensiero prospettico nei trattati da Euclide a Piero della Francesca*. Firenze: Le Monnier, 1943.

Peck, Arthur Leslie: *Aristoteles: Historia animalium, I*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press – London: W. Heinemann, 1965.

Sagan, Carl: *The Demon-haunted World. Science as a Candle in the Dark*. New York: Ballantine Books, 1997.

Talbot, William Henry Fox: *Der Zeichenstift der Natur. Bestimmungen eines neuen Mediums. V: Die Eroberung der Bilder: Photographie und Presse. 1816–1914* (ur. Charles Grivel, André Gunthert, Bernd Stiegler). München: Wilhelm Fink Verlag, 2003, str. 26–39.

Teofrast: *Značaji*. [Herondas: *Mimijambi*]. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971.

Works of Art on Parchment and Paper: Interdisciplinary Approaches. (ur. Nataša Golob, Jedert Vodopivec Tomažič). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete – Arhiv Republike Slovenije, 2019.

INTERNETNI VIRI

Moma: <https://www.moma.org/artists/41> (dostop: 5.4. 2020)

Berenice Abbott: https://www.google.si/search?q=berenice+abbott+photos&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwIU_KPV3pjqAhVWEncKHWwKDsQ_AUoAXoECBwQAw&biw=1093&bih=479 (dostop: 23.6.2020)

SUMMARY

WORKS ON PARCHMENT AND PAPER IN THE VIEW OF NATURAL AND HUMAN SCIENCES: THOUGHTS ON THE SYMPOSIUM AND PROCEEDINGS

In June 2019, the Faculty of Arts of the University in Ljubljana and the Archives of the Republic of Slovenia organized an international scientific symposium "Works of Art on Parchment and Paper". Proceedings with 27 peer-reviewed articles were published in November 2019. Experts from the field of natural and humanistic sciences presented their results related to techniques of creating works of art on parchment and paper. They discussed changes caused by materials, storage and aging and drew attention to the place of monuments in the time of their creation and to the role of artists and their audience. They also focused on preservation, conservation and restoration. The article gives a brief overview of the symposium and then focuses on the interconnection among humanistic and natural sciences and reflects the author's thoughts on the meaning and wholeness of research, knowledge collection and achievement of scientific goals.

The perspective that work should be set broadly and that problems should be considered in the perspective of different scientific fields, reminds us of past achievements, when artists solved problems, pertaining to natural sciences, which today we would place into other fields, such as mathematics or optics. Some great thinkers among artists intuitively opened questions, which could be scientifically researched and explained centuries later. Achievements from the fields of natural and technical sciences and naturalistic achievements also affected the fine arts (e.g. photography, computer technology) and aesthetics in

every sense. However, we can discuss documents or documentation of art and scientific creation as an intellectual process only when they are preserved on to a suitable carrier. Besides the care for the wellbeing of known monuments, we must also keep in mind the importance of preserving drafts, sketches and other documents indicating the developing stages of creative scientific or art thought.

1.01 Izvirni znanstveni članek

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK
FROM THE ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS

UDK 930.25:347.9(497.4):004

Prejeto: 11. 10. 2020

Elektronsko poslovanje in vrednotenje elektronskega arhivskega gradiva sodišč

ANJA PRŠA

uni. dipl. zgod., višja arhivistka,
Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, SI-3000 Celje
e-pošta: anja.prsa@zac.si

Izvleček

Vrednotenje dokumentarnega gradiva je ena izmed najpomembnejših in najodgovornejših nalog arhivistov, pri kateri je ključnega pomena poznavanje sistema poslovanja ustvarjalca. Elektronsko poslovanje se pri sodiščih uvaja postopoma. Elektronsko vodenje sodnih spisov je poseglo v klasično poslovanje sodišč in pričakovati je, da tudi v sistem vrednotenja gradiva, ki v tem prehodnem obdobju nastaja. V prispevku so z metodo deskripcije in metodo dokazovanja predstavljeni sistemi in merila vrednotenja dokumentarnega gradiva ter sistem elektronskega poslovanja sodišč. Izvedena je bila raziskava, kako elektronsko poslovanje poteka pri šestih okrajnih sodiščih, ki spadajo v sodno okrožje Okrožnega sodišča v Celju. Rezultati raziskave podajo pomembno informacijo za vrednotenje dokumentarnega gradiva v hibridni obliki in o elektronskem poslovanju sodišč.

Ključne besede:

vrednotenje,
elektronsko
gradivo, sodstvo,
digitalizat,
hibridno
poslovanje

Abstract

ELECTRONIC RECORDS MANAGEMENT AND APPRAISAL OF ELECTRONIC
ARCHIVES OF COURTS

Appraisal of records is one of the most important and most responsible archival tasks where the knowledge of the creator's records management system is essential. Courts of justice implement electronic records management gradually. Electronic registering of legal files interferes with the classical records management of courts and it is expected it will intervene also with the system of appraisal of records which are created in the transitional time. Using the methods of description and argumentation, the paper presents the systems and standards for the appraisal of records and the system of the courts' electronic records management. A research has been conducted on the question of How electronic records management is implemented at six local courts pertaining to the court circuit of the Celje District Court. The results provide important information for the appraisal of records in hybrid form and about the electronic records management of courts.

Key-words:

the Mežiška
Valley,
1941-1945,
German
occupation,
Carinthia,
Upper Carniola,
Lower Styria,
archives

1 UVOD

Prvi pomembni strokovni članki o vrednotenju dokumentarnega gradiva zaradi ohranitve in znanstvenega raziskovanja v povezavi z izločanjem nepotrebnega dokumentarnega gradiva so se pojavili po III. Mednarodnem kongresu v Firencah leta 1956. Predstavljeni prispevek Angleža J. H. Collingridgea o *škartiranju*¹ je slovenski arhivistiki predstavil Sergij Vilfan, ki je referat opremil s strokovnimi komentarji in kritičnimi pripombami glede na jugoslovanske razmere. Vilfan je leta 1957 v reviji *Arhivist* objavil svoje poglede v članku z naslovom »Škartiranje«.² Sergij Vilfan je po J. H. Collingridgeu za kriterije škartiranja izpostavil dve pomembnejši načeli: načelo vsebine dokumenta in načelo časa nastanka ter ločil tri vrste dokumentov: dokumente, ki jih je treba ohraniti kot zgodovinske vire, dokumente, ki jih lahko uničimo, in dokumente, ki se ocenjujejo individualno, od primera do primera. Ta načela in principi vrednotenja so predstavljali temeljna izhodišča v nekdanji Jugoslaviji.³

Od začetkov postavljanja temeljev in uvajanja teorije vrednotenja arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva do danes je preteklo več kot pol stoletja. V tem obdobju je količina dokumentarnega in posledično arhivskega gradiva strmo naraščala. Vrednotenje dokumentarnega gradiva je postalo ključnega pomena za obvladovanje velike količine gradiva in za vzpostavitev nadzora nad njim ter ena izmed glavnih delovnih nalog arhivistov, zaposlenih v slovenski arhivski službi. Načela in merila vrednotenja dokumentarnega gradiva ter odbiranja arhivskega gradiva so definirana v arhivski zakonodaji (*Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih*⁴ in *Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva*⁵). Arhivsko gradivo ima poleg zgodovinskega pomena, statusa kulturnega spomenika, tudi pomen za pravno varnost.⁶ V zadnjih desetletjih se vse bolj uveljavlja sistem elektronskega poslovanja pri javnopravnih osebah, ki so po arhivski zakonodaji ustvarjalci arhivskega gradiva. Nosilec zapisa se iz tradicionalno papirne oblike vztrajno usmerja k digitalnemu zapisu.

Elektronsko poslovanje se praviloma uvaja postopoma. Tako je tudi v primeru pravosodnih organov, kamor spadajo okrajna sodišča. Vrhovno sodišče Republike Slovenije kot najvišji sodni organ med drugim skrbi za enotno sodno prakso in pisarniško poslovanje. Kot posebna organizacijska enota znotraj Vrhovnega sodišča deluje Center za informatiko, ki je zadolžen za vzpostavitev elektronskih procesov poslovanja. Dobro upravljanje in nadzor nad dokumenti ter poznavanje pisarniškega poslovanja so osnova za vrednotenje arhivskega gradiva ne glede na to, na kakšnem nosilcu se ta hrani pri ustvarjalcu.

2 SODNI SISTEM V SLOVENIJI

V skladu z Ustavo ima v Sloveniji oblast ljudstvo, ki jo državljanke in državljani izvršujejo neposredno in z volitvami. Oblast se deli na zakonodajno, izvršilno in sodno vejo.⁷ Sodno oblast izvršujejo pravosodni organi. Neposredno sodno oblast izvršujejo sodišča. Med pravosodne organe se uvrščajo tudi tožil-

¹ Danes se v arhivski stroki za izraz škartiranje gradiva uporablja besedna zveza odbiranje gradiva. Avtorica v prispevku uporabi izraz škartiranje, saj je le-ta bil v uporabi leta 1956 in se nanaša na objavljeni članek na konferenci.

² Žumer: *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, str. 25.

³ Žumer: *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, str. 25–27. dalje ZVDAGA.

⁴ dalje UVDAG.

⁵ 1. čl., 7. čl. in 7. točka 40. čl. ZVDAGA.

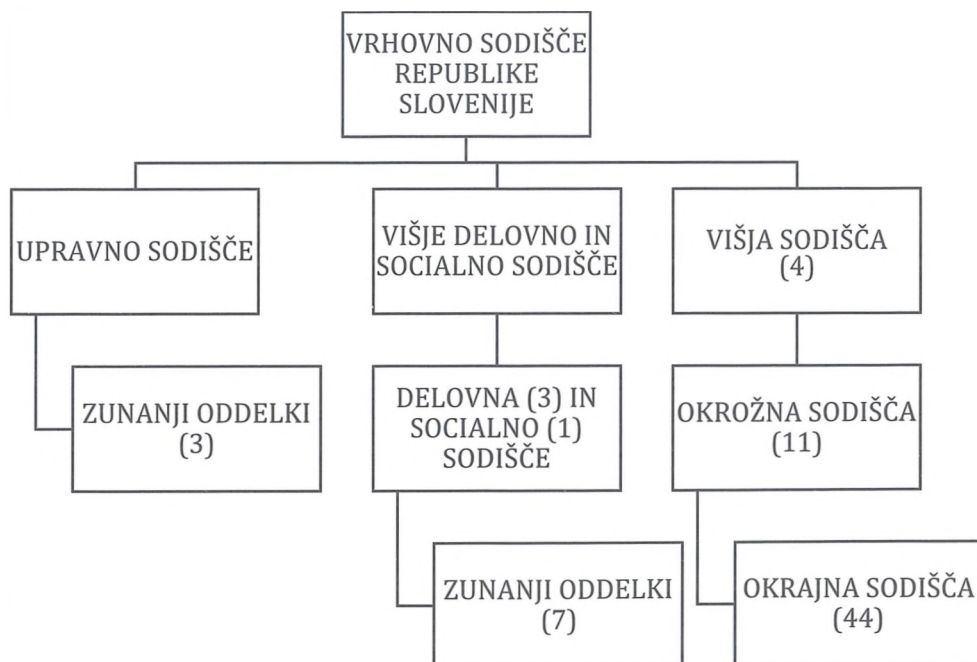
⁶ Ustava Republike Slovenije 1991 z dopolnitvami, 3. čl.

stva, državna odvetništva, notariat in odvetništvo ter organ pravosodne uprave (ministrstvo za pravosodje), ki sodne oblasti ne izvaja neposredno, temveč skrbi, nadzoruje in omogoča njeno izvajanje.⁸

Sodišča so izvajalci sodne veje oblasti.⁹ Slovenski sodni sistem sestavljajo splošna in specializirana sodišča, ki delujejo na področju delovnega in socialnega ter upravnega prava; splošna poznamo kot okrajna, okrožna, višja in vrhovno sodišče.¹⁰

Vrhovno sodišče je najvišje sodišče v državi in kot sodni organ, ki odloča na najvišji stopnji v zadevah splošne pristojnosti in v zadevah iz pristojnosti specializiranih sodišč med drugim skrbi za enoten sistem poslovanja sodišč. Neposredno pod njim delujejo štiri višja sodišča splošne pristojnosti, mednje pa se uvrščata tudi specializirani višji sodišči za upravno ter delovno in socialno pravo.¹¹ Višja sodišča splošne pristojnosti imajo na svojem območju različno število okrožnih in okrajnih sodišč.¹² Posamezno okrajno sodišče je organizacijska enota okrožnega sodišča z njegovega območja, razen Okrajnega sodišča v Ljubljani, ki je samostojna organizacijska enota.¹³ Pristojnosti sodišč so opredeljene z Zakonom o sodiščih (Ur. l. RS, 94/07 – uradno prečiščeno besedilo, 45/08, 96/09, 86/10 – ZJNepS, 33/11, 75/12 – ZSPDSLS-A, 63/13, 17/15, 23/17 – ZSSve, 22/18 – ZSICT, 16/19 – ZNP-1 in 104/20). Znotraj sodne mreže so posamezna sodišča neodvisna pri odločanju v sodnih postopkih.

Slika 1: Organizacijska shema sodnega sistema v Republiki Sloveniji



Vir: Sodni sistem: http://sodisce.si/sodisca/sodni_sistem/ (pridobljeno: 18.11.2020).

3 SISTEM POSLOVANJA S SPISI

Sodni spis je osnovna enota združevanja dokumentov oziroma *pisanj* na področju pravosodnih organov in je osnovna pisarniška oziroma popisna enota.

⁸ Melik: *Osnove prava in pravne države za arhiviste*, str. 124.

⁹ Zakon o sodiščih 2007 z dopolnitvami, 1. čl.

¹⁰ Politični sistem: <https://www.gov.si teme/politichni-sistem/> (dostop: 4. 11. 2020).

¹¹ Sodni sistem: http://www.sodisce.si/sodisca/sodni_sistem/ (dostop: 4. 11. 2020).

¹² Melik: *Osnove prava in pravne države za arhiviste*, str. 133.

¹³ Letno poročilo 2019, str. 9.

Spis se osnuje tako, da se v desnem zgornjem kotu novega pisanja vpiše označbo vpisnika, zaporedno številko vpisa in vse štiri številke letnice (P 10/2016), ki se ji doda redna številka pisanja (P 10/2016-1). Označijo in uredijo se morebitne priloge, vstavi popis spisa in vse skupaj vloži v ustrezni ovoj spisa.¹⁴ Ovoj spisa je praviloma iz trdega papirja, ki je po barvi lahko različen za posamezne postopke.¹⁵ Posamezna pisanja so znotraj spisa oštevilčena kronološko in evidentirana v popisu spisa, ki je natisnjen na notranji strani ovoja spisa. Če je popis spisa obsežnejši, se dodajajo natisnjeni listi. Popis spisa vsebuje kratko vsebino posameznega pisanja, njegovo redno in listovno številko ter datum prejema pisanja.¹⁶ Sodni spis je tako celota vseh pisanj skupaj s prilogami, ki se v okviru istovrstnih zadev (vpisnikov) nanašajo na isto pravno ali fizično osebo.

Sistem poslovanja s spisi na področju pravosodja ostaja v osnovah nespremenjen že od leta 1898, ko je prišlo do bistvenega preoblikovanja sistema odlaganja spisov. Pred tem je sistem poslovanja temeljil na vložnem protokolu (zapisniku) oziroma delovodniku. Dokumente so združevali v zadeve in razvrščali po registraturnih številkah, k njim pa so vodili abecedne imenike.¹⁷ Od leta 1898 so na temelju sodnih poslovnikov in sodnih redov dokumente združevali v zadeve in jih odlagali v ovoj spisa. Evidence obravnavanih sodnih spisov vodijo na predpisanih obrazcih ter v obliki knjig vodijo vpisnik, pomožne knjige in imenike za posamezne vrste zadev. Vpisniki in imeniki morajo biti vezani v trdne platnice in označeni z imenom sodišča.¹⁸

Vpisnike in imenike vodi sodna pisarna, in sicer po en vpisnik za posamezne vrste postopkov – na sodišču vodijo en kazenski, en pravdni, en zapuščinski vpisnik ...¹⁹ Vpisniki se vodijo ločeno v okviru pravnih panog za posamezne vrste postopkov, ki so označeni z zakonsko določeno črko oziroma kratico (P – pravdne zadeve, K – kazenske zadeve, D – zapuščinska zadeva, Km – kazenske zadeve mladoletnikov, I – izvršba ...). Te oznake so se v preteklosti, zaradi organizacijskih, materialnih ali zakonskih sprememb, spreminjale.

V vpisnike se spisi vpisujejo kronološko v okviru enega leta. Kronološki vpisi so osnova odlaganja in arhiviranja spisov tudi pri centraliziranih vpisnikih, kjer si številke ne sledijo zaporedno. Nerešeni spisi se prenesejo v nove vpisnike in se arhivirajo v okviru leta, v katerem so rešeni. V vpisnike se vpisujejo naslednji podatki: priimek, ime, naslov udeležencev v postopku, zaporedna številka postopka, datumi raznih odločb, začetek oz. zaključek postopka, kateremu sodniku je zadeva dodeljena, morebitni prenosi spisa... K posameznim vpisnikom se vodijo tudi imeniki pravnih in fizičnih oseb, na katere se postopki nanašajo. Imeniki se vodijo po vrstah vpisnikov za eno leto ali več let skupaj po abecedi priimkov oziroma nazivu oseb. Poleg udeleženca evidenca vsebuje opravilno številko, redko pa datum ali stalno bivališče.

3 ELEKTRONSKO POSLOVANJE SODIŠČ

Elektronsko poslovanje povečuje učinkovitost sodišč vsaj na dveh glavnih ravneh, na procesni in vsebinski. Povečana učinkovitost v procesnem delu s pomočjo informacijskih rešitev, se kaže v odpravljanju podvajanja, administrativnih ovir, ponavljajočega se dela in omogoča hitrejše prehajanje zadev med no-

¹⁴ Sodni red, 2016, 204. čl.

¹⁵ Sodni red, 2016, 206. čl.

¹⁶ Sodni red, 2016, 207. čl.

¹⁷ Bizjak: *Urejanje in popisovanje gradiva rednih sodišč – v avstrijskem in jugoslovanskem državnem okviru (od 1850 do danes)*, str. 5–10.

¹⁸ Žumer: *Arhiviranje zapisov. Priročnik za ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom*, str. 77.

¹⁹ Bukošek: *Vsebina vpisnikov okrajnih, okrožnih in višjih sodišč po letu 1945*, str. 112.

silci postopka, zaradi česar so postopki hitrejši. Informacijske rešitve po drugi strani vplivajo na postopek tudi na vsebinski ravni z vnosom navodil in postopkov. Vnos veljavne zakonodaje v informacijsko okolje vsebuje različna varovala, opozorila in druge rešitve, s katerimi je omogočeno kakovostnejše odločanje z manjšimi možnostmi za napake in s tem doseganje kakovostnejšega pravosodja.²⁰ Vendar je uvajanje elektronskega poslovanja sodišč dokaj zapleten in dolgotrajen postopek.

Zametki elektronskega poslovanja sodišč segajo v že leto 1992, ko je bil vzpostavljen prvi informatizirani vpisnik za spremljanje pravnih postopkov.²¹ Leta 1995 pa je bila v 154. členu Sodnega reda predvidena uporaba računalniških programov za vodenje informatiziranih sodnih vpisnikov in sodnih postopkov. Ustanovljen je bil poseben oddelek Vrhovnega sodišča – Center za informatiko (dalje CIF), ki je skrbel za izvajanje enotne tehnološke podpore poslovanja sodišč ter za pravni in informacijski sistem sodišč.²² CIF je zagotavljal za vsa sodišča tehnološko enotnost opreme (nabava in vzdrževanje) in enotnost programske aplikativne opreme (izvedba, vzdrževanje in dograjevanje). Testno sodišče za razvoj programske aplikativne opreme je bilo določeno Okrožno ali Okrajno sodišče v Ljubljani.²³ Za višja in okrožna sodišča je sodni red predvideval ustanovitev službe za informatiko.²⁴ Okrajna sodišča na sedežu sodnega okrožja imajo lahko samostojno službo za informatiko, več manjših okrajnih sodišč pa ima lahko skupno službo za informatiko.²⁵ CIF in službe za informatiko po sodiščih so se soočale s kadrovskim pomanjkanjem, kar je predstavljalo enega bistvenih problemov pri uspešnem in hitrejšem uvajanju informacijske tehnologije v poslovanje sodišč.²⁶

Informacijski sistem sodstva se po velikosti uvršča med večje informacijske sisteme v državi.²⁷ Znotraj Vrhovnega sodišča še vedno deluje kot posebna organizacijska enota CIF, ki je sčasoma dobil vse več zadolžitev:

- ⊗ razvoj in vzdrževanje specialne programske opreme;
- ⊗ nudenje tehnološke podpore sodiščem, skozi informacijsko podporo sodnim postopkom;
- ⊗ nakup in dobavo strojne opreme;
- ⊗ zagotavljanje vzdrževanja in delovanja opreme;
- ⊗ tehnično in vsebinsko pomoč uporabnikom.

CIF z vlogo nosilca razvoja informacijskih sistemov v sodstvu skrbi za skladen razvoj informacijske tehnologije na vseh sodiščih in s tem vzpostavlja in zagotavlja učinkovitost sodstva. Podatki, ki se ustvarjajo v sistemu, predstavljajo glavni vir statističnih podatkov o sodstvu in omogočajo natančno spremljanje poslovanja.²⁸

Od leta 1995, ko je sodni red dopuščal možnost elektronskega vodenja vpisnikov,²⁹ je CIF razvijal, dograjeval in implementiral različne elektronske vpisnike³⁰, vendar sta se elektronsko poslovanje in vodenje civilnih sodnih postopkov v elektronski obliki začela uveljavljati okoli leta 2010, ko je v veljavo stopil *Pravilnik o elektronskem poslovanju v civilnih sodnih postopkih* (Ur. l. RS, št. 64/1

²⁰ Strategija pravosodje 2020, str. 66 – 67.

²¹ Letno poročilo 2010, str. 76.

²² Sodni red, 1995, 46. čl.

²³ Sodni red, 1995, 152. čl.

²⁴ Sodni red, 1995, 47. čl.

²⁵ Zakon o sodiščih 2007 z dopolnitvami, 70. čl.

²⁶ Poročilo o delu Vrhovnega sodišča Republike Slovenije v letu 2005, str. 32.

²⁷ Letno poročilo 2019, str. 35.

²⁸ Center za informatiko: http://www.sodisce.si/sodisca/posebne_sluzbe/center_za_informatiko/ (dostop: 22. 4. 2020).

²⁹ Sodni red 1995, 154. čl.

³⁰ Letno poročilo 2010, str. 53 – 90.

0, 23/11, 67/15 in 49/17). Ta pravilnik ureja vlaganje elektronskih vlog in elektronsko vročanje v civilnih sodnih postopkih. Podrobneje predpisuje organizacijo in delovanje informacijskega sistema sodstva (spletni portal e-sodstvo), način vložitve elektronskih vlog in obliko njihovega zapisa. Pravilnik definira tudi varno elektronsko pot elektronskega vročanja v civilnih sodnih postopkih in pogoje za pridobitev dovoljenja za varno elektronsko vročanje.³¹

Leta 2012 je Vrhovno sodišče sprejelo dokument *Strategija razvoja računalniške podpore v poslovanju sodišč*. V dokumentu ugotavljajo, da elektronsko poslovanje postaja stalnica v sodstvu in, da se število sodnih postopkov v elektronskem okolju hitro povečuje. Implementacija elektronskega poslovanja na vseh področjih, kjer je to izvedljivo in upravičeno, je ena izmed glavnih nalog CIF.³² Za cilje vzpostavitve elektronskega poslovanja so postavili:

- ☉ večjo dostopnost storitev sodstva,
- ☉ večjo transparentnost,
- ☉ ponovno uporabo informacij,
- ☉ hitrejša reševanje zadev.³³

Strategija predvideva model postopnega uvajanja elektronskega poslovanja, kjer je med drugim v ospredju zagotavljanje varnosti (pri čemer je treba upoštevati širok nabor potencialnih groženj), sledljivost (revizijska sled, da je moč rekonstruirati vsak dogodek v sistemu), ohranjanje možnosti alternativnega načina poslovanja (v obliki »papirnega« poslovanja, saj se z uvajanjem elektronskega poslovanja, uvaja centralizacija in s tem možnost odpovedi katerega izmed centralnih sistemov) in zagotavljanje skladnosti s predpisi s področja elektronskega poslovanja.³⁴

Uvajanje elektronskega poslovanja odpira vprašanje hrambe elektronskih dokumentov. Število hranjenih elektronskih dokumentov vztrajno narašča ter zahteva zanesljivo in zakonsko skladno hrambo dokumentov. Ker govorimo o gradivu, ki ima dokazno moč in v veliki večini tudi pomen za pravno varnost udeležencev v posameznih postopkih, ima izgradnja zanesljivega sistema še toliko večji pomen. Kot je zapisano v letnem poročilu Vrhovnega sodišča za leto 2019, je sistem eHramba v izgradnji že od aprila 2019. Implementacija prve delovne verzije je načrtovana v prvi polovici leta 2020. Prenos dokumentov v pisnika sodne uprave na sistem eHramba načrtujejo do konca leta 2020.³⁵ »Projekt ima za cilj izgradnjo centralnega sistema za hrambo digitalnih vsebin – dokumentov, zvoka, slik in posnetkov, s posebnim poudarkom na varnosti in hitrosti dostopa.«³⁶ Do izgradnje sistema eHramba se dokumentarno gradivo v elektronski obliki hrani v informacijskem sistemu e-sodstva.³⁷

CIF je v letu 2019 izvedel analizo stopnje podpore elektronskemu poslovanju pri obstoječih informacijskih sistemih. Rezultati analize so pokazali, da so v celoti dobro elektronsko podprti postopki zaradi insolventnosti, zemljiško-knjižni postopki in postopki izvršbe, medtem ko civilni, kazenski in prekrškovni postopki elektronskega poslovanja še ne podpirajo. Slednje je treba prednostno nadgraditi.³⁸

³¹ Pravilnik o elektronskem poslovanju, 1. čl.

³² Strategija razvoja računalniške podpore v poslovanju sodišč 2012, str. 19.

³³ Strategija razvoja računalniške podpore v poslovanju sodišč 2012, str. 19–20.

³⁴ Strategija razvoja računalniške podpore v poslovanju sodišč 2012, str. 19–20.

³⁵ Otvoritev sodnega leta 2020, str. 16.

³⁶ Letno poročilo, 2019, str. 37.

³⁷ Sodni red 2016, 244. čl.

³⁸ Letno poročilo 2019, str. 37.

3.1 ELEKTRONSKO POSLOVANJE OKRAJNIH SODIŠČ

Okrajna sodišča so prvostopenjska sodišča, ki sodijo v zadevah nižje vrednosti in za manjša kazniva dejanja, za katera je zagrožena kazen do treh let zapor. Pristojna so tudi za odločanje v izvršilnih postopkih in vodijo zemljiško knjigo. Med seboj se razlikujejo po velikosti sodnega teritorija, pripadu³⁹ zadev in tudi po postopkih, ki jih vodijo.

Elektronsko vodenje sodnih postopkov okrajnih sodišč poteka znotraj šestih informacijskih sistemov:

- ⊗ Informacijski sistem Su,
- ⊗ Informacijski sistem kazenskega področja (i-K),
- ⊗ Informacijski sistem PUND,
- ⊗ Informacijski sistem Prekrški,
- ⊗ Informacijski sistem Izvršba,
- ⊗ Informacijski sistem e-ZK.

Glede na Pravilnik o obliki in vsebini posameznih sodnih vpisnikov, imenikov, pomožnih knjig in tipiziranih obrazcev okrajna sodišča vodijo naslednje vpisnike:⁴⁰

1. sodna uprava:

- ⊗ vpisnik za zadeve sodne uprave Su (Informacijski sistem Su),
- ⊗ vpisnik za zaklenjene zadeve sodne uprave SuZ (Informacijski sistem Su),
- ⊗ vpisnik za zadeve nadzorstvenih pritožb SuNp (Informacijski sistem PUND).

2. za kazenske zadeve (centralno vodeni vpisniki):

- ⊗ vpisnik za **kazenske zadeve K** (Informacijski sistem kazenskega področja (i-K)),
- ⊗ vpisnik za **kazenskopreiskovalna dejanja Kpd** (Informacijski sistem kazenskega področja (i-K)),
- ⊗ vpisnik za **razne kazenske zadeve Kr** (Informacijski sistem kazenskega področja (i-K)),
- ⊗ vpisnik za **pomilostitvene zadeve Po** (Informacijski sistem kazenskega področja (i-K)),
- ⊗ vpisnik za **zadeve pravne pomoči Pom** (Informacijski sistem kazenskega področja (i-K)).

3. za zadeve o prekrških

- ⊗ vpisnik za **zadeve o prekrških v rednem sodnem postopku PR** (Informacijski sistem Prekrški),
- ⊗ vpisnik za **prenehanje veljavnosti voznških dovoljenj na podlagi doseženega ali preseženega z zakonom določenega števila kazenskih točk EPVD** (Informacijski sistem Prekrški),
- ⊗ vpisnik za **odreditev hišne preiskave PRhp** (Informacijski sistem Prekrški),
- ⊗ vpisnik za **določitev naloge v splošno korist ali v korist samoupravne lokalne skupnosti PRnk** (Informacijski sistem Prekrški),
- ⊗ vpisnik v **postopkih zahtev za sodno varstvo ZSV** (Informacijski sistem Prekrški),

³⁹ Beseda *pripad* je del pravne terminologije: **pripad** -áda m – nerešene zadeve, ki jih mora rešiti določen sodnik (Terminološki slovar: <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/pravni/iskalnik?iztocnica=prip%C3%A0d#v> (dostop: 4. 11. 2020).

⁴⁰ Pravilnik o obliki in vsebini 2019, 27. čl.

- ☉ vpisnik za **zadeve določitve in izvršitve nadomestnega zapora PRnz** (Informacijski sistem Prekrški),
- ☉ vpisnik za **razne zadeve o prekrških PPr** (Informacijski sistem Prekrški),
- ☉ vpisnik za **zadeve pravne pomoči na področju prekrškov PomPR** (ni podatka o informacijskem sistemu),
- ☉ vpisnik za **zadeve mednarodne pravne pomoči na področju prekrškov PomPR-i** (ni podatka o informacijskem sistemu).

4. za civilne zadeve

- ☉ vpisnik za **pravdne zadeve P** (Informacijski sistem PUND),
- ☉ vpisnik za **plačilne naloge PI** (Informacijski sistem PUND),
- ☉ vpisnik za **izvršilne zadeve na podlagi izvršilnega naslova I** (Informacijski sistem Izvršba),
- ☉ vpisnik za **izvršilne zadeve iz gospodarskih sporov Ig** (Informacijski sistem Izvršba),
- ☉ vpisnik za **izvršilne zadeve, v katerih je predlagana izvršba na nepremičnine In** (Informacijski sistem Izvršba),
- ☉ vpisnik za **zadeve zavarovanja Z** (Informacijski sistem Izvršba),
- ☉ vpisnik za **izvršilne zadeve na podlagi verodostojne listine VL** (Informacijski sistem Izvršba),
- ☉ vpisnik za **zapuščinske zadeve D** (Informacijski sistem PUND),
- ☉ vpisnik za **nepravdne zadeve N** (Informacijski sistem PUND),
- ☉ vpisnik za **zemljiškoknjižne zadeve Dn** (Informacijski sistem e-ZK),
- ☉ vpisnik za **zemljiškoknjižne zadeve sodnika SDn** (Informacijski sistem e-ZK),
- ☉ vpisnik za **zemljiškoknjižne izpise, prepise in potrdila o vpisih v zemljiško knjigo Izp** (informacijski sistem PUND),
- ☉ vpisnik za **zadeve pravne pomoči Pom** (Informacijski sistem PUND),
- ☉ vpisnik za **zadeve pridržanja Pr** (Informacijski sistem PUND),
- ☉ vpisnik za **razne civilne zadeve R** (Informacijski sistem PUND in informacijski sistem Izvršba).

5. za ostale zadeve

- ☉ vpisnik za **mediacijske zadeve M**, če sodišče izvaja program alternativnega reševanja sporov (Informacijski sistem PUND).

Vpisniki in pomožne knjige (zemljiškoknjižni osebni imenik, sezname obdolžencev ...) se vodijo v elektronski obliki v zgoraj omenjenih informacijskih sistemih sodstva. Če elektronsko vodenje vpisnika ali pomožne evidence ni podprto v elektronski obliki, se vodijo ročno na predpisanih obrazcih. Glede sodnih pisanj (sodne odločbe, zapisniki, uradni zaznamki ...) področna zakonodaja dopušča možnost izdelave v fizični ali elektronski obliki. Vhodni dokumenti oziroma *pisanje*⁴¹ se v vložišču z uporabo strojne in namenske programske opreme pretvori v elektronsko obliko, če je vpisnik elektronsko voden in podprt za prevzem digitaliziranih dokumentov. Sodna oseba v vložišču v vpisnik vpiše podatke o pošiljki v temu namenjena polja. V primerih, če se digitalizirano pisanje vloži v fizični obliki v sodni spis, se mu priloži izpis podatkov iz informacijskega sistema.⁴²

⁴¹ *Pisanje* je izraz za osnovni dokument oziroma listino s prilogami pri poslovanju pravosodnih organov (Žumer: *Arhiviranje zapisov*, str. 44).

⁴² Sodni red 2016, 198.–199. čl.

3.2 RAZISKAVA ELEKTRONSKEGA POSLOVANJA OKRAJNIH SODIŠČ

V raziskavo je bilo vključenih šest okrajnih sodišč, ki poslujejo kot organizacijske enote Okrožnega sodišča v Celju:

- ☞ Okrajno sodišče v Celju,
- ☞ Okrajno sodišče v Žalcu,
- ☞ Okrajno sodišče v Velenju,
- ☞ Okrajno sodišče v Šentjurju,
- ☞ Okrajno sodišče v Šmarju pri Jelšah,
- ☞ Okrajno sodišče v Slovenskih Konjicah.

Okrajna sodišča so bila izbrana zaradi večjega števila sodišč znotraj sodnega okrožja Okrožnega sodišča v Celju. Ker okrajna sodišča poslujejo kot organizacijske enote istega okrožnega sodišča, je mogoče predpostavljati, da imajo enak način elektronskega poslovanja, ki je predpisan s področno zakonodajo. Za raziskavo elektronskega poslovanja okrajnih sodišč je bila izvedena študija sistema poslovanja s sodnimi spisi in elektronskega poslovanja pri okrajnih sodiščih, ki se naslanja na preučevanje strokovne literature in na strokovne članke o pisarniškem poslovanju sodišč ter na področno zakonodajo. Bogat vir predstavljajo letna poročila Vrhovnega sodišča Republike Slovenije, ki vsebujejo informacije o poslovanju sodišč ter dokumenti *Otvoritev sodnega leta*, kjer je podana ocena preteklega leta in so postavljene smernice za delo naprej. Na temelju tega je bil sestavljen anketni vprašalnik, s katerim smo pridobili in zbrali podatke, informacije in stališča o raziskovalnem predmetu, tj. poteku elektronskega poslovanja pri okrajnih sodiščih. V raziskavi je sodelovalo vseh šest okrajnih sodišč. Pridobljene podatke smo analizirali in z induktivno metodo na temelju posamičnih dejstev prišli do zaključkov.

Z delno strukturiranim anketnim vprašalnikom smo izprašali sodne osebe na vložišču in vpisničarje na okrajnih sodiščih, ki ravnaajo s tovrstnim gradivom, in jim zastavili naslednja vprašanja glede elektronskega poslovanja okrajnih sodišč:

1. Katere zadeve pri svojem sodišču vodite v celoti v elektronski obliki?
2. Katere zadeve pri svojem sodišču vodite delno v elektronski obliki?
3. Kako poteka poslovanje z vhodnimi dokumenti zadev, ki jih v celoti vodite elektronsko v papirnati obliki?
4. Kako poteka poslovanje z vhodnimi dokumenti zadev, ki ji delno vodite elektronsko v papirnati obliki?
5. Kje se vhodni dokumenti pretvorijo v digitalno obliko?
6. Kako hranite vhodne dokumente po tem, ko so pretvorjeni v digitalno obliko v postopkih, ki so v celoti vodeni elektronsko?
7. Kako hranite vhodne dokumente po tem, ko so pretvorjeni v digitalno obliko v postopkih, ki so delno vodeni elektronsko?

Izpraševanje smo izvedli telefonsko, saj je osebni stik zaradi pandemije COVID-19 prepovedan. Zaradi tega je bil omejen delovni čas okrajnih sodišč in okrnjena kadrovska zasedba. Odgovore, ki so zbrani v tabeli (Tabela 1), smo med seboj primerjali in analizirali ter ugotovili, da se vsa okrajna sodišča ne držijo predpisanega postopka elektronskega poslovanja. Odstopanja pri pretvorbi vhodnih dokumentov v digitalno obliko se dogajajo pri Okrajnih sodiščih v Velenju in v Šentjurju. Ta ustvarjalca arhivskega gradiva ne uporabljata digitiziranja vhodnih dokumentov, temveč jih evidentirata v elektronskih vpisnikih in nato osnujeta fizični spis. Omenjeni okrajni sodišči sta kot vzrok tega navedli slabo delujočo strojno opremo za pretvorbo.

TABELA 1: Tabelarični prikaz rezultatov raziskave

Okrajno sodišče	vprašanje 1	vprašanje 2	vprašanje 3	vprašanje 4	vprašanje 5	vprašanje 6	vprašanje 7
v Celju	Zemljiška knjiga, izvršba, sodna uprava	pravda, nepravda, prekrški , kazenske, zapuščina	pretvorba v digitalno obliko	pretvorba v digitalno obliko	vložišče	hranijo se kronološko	osnuje se fizični spis
v Žalcu	Zemljiška knjiga, izvršba, sodna uprava	pravda, nepravda, kazenske, zapuščina	pretvorba v digitalno obliko	pretvorba v digitalno obliko	vložišče	hranijo se kronološko	osnuje se fizični spis
v Velenju	Zemljiška knjiga, izvršba, sodna uprava	pravda, nepravda, kazenske, zapuščina	pretvorba v digitalno obliko	se ne pretvarjajo v digitalno obliko	vložišče	osnuje se fizični spis	osnuje se fizični spis
v Šentjurju	Zemljiška knjiga, izvršba, sodna uprava	pravda, nepravda, kazenske, zapuščina	pretvorba v digitalno obliko	se ne pretvarjajo v digitalno obliko	vložišče	osnuje se fizični spis	osnuje se fizični spis
v Šmarju pri Jelšah	Zemljiška knjiga, izvršba, sodna uprava	pravda, nepravda, kazenske, zapuščina	pretvorba v digitalno obliko	pretvorba v digitalno obliko	vložišče	hranijo se kronološko	osnuje se fizični spis
v Slovenskih Konjicah	Zemljiška knjiga, izvršba, sodna uprava	pravda, nepravda, kazenske, zapuščina	pretvorba v digitalno obliko	pretvorba v digitalno obliko	vložišče	hranijo se kronološko	osnuje se fizični spis

Vir: Sodne osebe okrajnih sodišč, vključene v raziskavo.

Čeprav so okrajna sodišča med seboj enakovredna, lahko iz Tabele 1 razberemo, da se ne vodijo vsi postopki na vseh sodiščih. Prekrškovni postopki se vodijo le na Okrajnem sodišču v Celju, in sicer zaradi gospodarnosti in premajhnega števila prekrškovnih zadev manjših okrajnih sodišč (npr. Okrajno sodišče v Šentjurju, Okrajno sodišče v Žalcu, Okrajno sodišče v Šmarju pri Jelšah).

V celoti poteka elektronsko poslovanje v zadevah zemljiške knjige in izvršbah, kot je CIF poročal v letnem poročilu Vrhovnega sodišča za leto 2019. V istem dokumentu so predvidene izboljšave za zadeve sodne uprave, vendar so okrajna sodišča poročala, da je tudi v teh zadevah vzpostavljeno elektronsko poslovanje. Vhodne dokumente v teh zadevah na vložišču vsa sodišča pretvorijo v digitalno obliko, digitalizate⁴³ hranijo znotraj elektronskega spisa. Štiri sodišča hranijo fizična pisanja, ki so bila pretvorjena v digitalno obliko v tekoči in stalni zbirki do izteka rokov hrambe na pristojnem oddelku. Redko se zgodi, da papirne dokumente potrebujejo za nadaljnje dokazovanje v postopkih, saj zadostuje digitalizat. Kot te redke primere so izprašani navedli, da v veliki večini gre za slabo digitalno pretvorjen dokument. Dve sodišči za digitalizirane vhodne dokumente vseeno osnujeta fizični spis in ga hranita v tekoči ter nato v stalni zbirki.

⁴³ »Digitalizat« je elektronska kopija zapisa v fizični obliki, ki je nastala med postopkom pretvorbe gradiva iz fizične v digitalno obliko (Pravilnik o enotnih tehnoloških zahtevah za zajem in hrambo gradiva v digitalni obliki 2020, 3. čl.).

Elektronsko poslovanje se je najprej uvedlo v postopkih, ki so enostavnejši (izvršba). Postopoma se uvaja elektronsko poslovanje v zahtevnejših zadevah, kot so pravdne in nepravdne zadeve, zapuščinske zadeve in kazenske zadeve. Sodeč po odgovorih na vprašanje številka 2 se ti sodni postopki vodijo deloma elektronsko. Štiri okrajna sodišča vhodne dokumente pretvorijo v digitalno obliko, vendar vseeno osnujejo fizični spis v skladu s sodnim redom. Dve sodišči vhodnih dokumentov ne pretvarjata v digitalno obliko, osnujeta pa fizični spis. Zapuščinske, pravdne in kazenske zadeve imajo rok hrambe trajno in s pisnimi strokovnimi navodili dobijo status arhivskega gradiva.

Vsa okrajna sodišča pretvarjajo vhodne dokumente v digitalno obliko v vložišču. Manjša sodišča imajo manjše težave z zastarelo tehnično opremo.

Z rezultati raziskave je bila pridobljena natančnejša slika glede elektronskega poslovanja pri okrajnih sodiščih, ki poteka hibridno.⁴⁴ Podatki bodo imeli pomembno vlogo pri sestavljanju pisnih strokovnih navodil in vrednotenju arhivskega gradiva. Iz letnega poročila Vrhovnega sodišča za leto 2019 in iz dokumenta *Otvoritev sodnega leta 2020* zagotovo vemo, da je projekt eHramba še v izdelavi.

4 VREDNOTENJE ARHIVSKEGA GRADIVA

Kot je definiral Žumer, pod pojmom valorizacija oziroma vrednotenje arhivskega gradiva razumemo najodgovornejšo in najzahtevnejšo strokovno nalogo arhivistov. Pri tem strokovnem opraviilu morajo arhivisti upoštevati in poznati izhodišča vrednotenja, kot so struktura, organizacija in sistem pisarniškega poslovanja institucij, ter zvrsti gradiva, ki nastajajo pri poslovanju. Analizirati je treba posamezne zvrsti gradiva glede na njihov trajni pomen za znanost, kulturo in pravno varnost. Za proces vrednotenja Žumer priporoča tudi uporabo tipskih seznamov arhivskega gradiva in navodil.⁴⁵

Seznam dokumentarnega gradiva, ki je ovrednoteno kot arhivsko gradivo, pripravi Arhiv Republike Slovenije, ki kot državni arhiv skrbi za enotno strokovno izvajanje javne arhivske službe.⁴⁶ Omenjeni seznam je le okvir, na katerega se pri vrednotenju arhivskega gradiva naslanjajo arhivisti. Arhivska zakonodaja v sedmi točki 40. člena ZVDAGA določa naslednja merila za vrednotenje arhivskega gradiva iz dokumentarnega:⁴⁷

- potrebe zgodovinskega, drugih znanosti in kulture;
- potrebe za trajno pravno veljavo za doseganje pravic oseb;
- pomembnost vsebine gradiva;
- specifičnost dogodkov in pojavov v določenem času;
- specifičnost kraja ali območja;
- pomen javnopravne osebe;
- pomen avtorja;
- pomen gradiva z vidika kulturne raznolikosti;
- izvirnost dokumentov;
- izvirnost podatkov in informacij;
- reprezentativni izbor;
- notranje in zunanje značilnosti gradiva ter druga merila, ki jih določi pristojni arhiv.

⁴⁴ O hibridnem pisarniškem poslovanju govorimo takrat, ko nastaja gradivo tako v elektronski kot tudi v fizični (papirnati) obliki.

⁴⁵ Žumer: *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, str. 11.

⁴⁶ UVDA, 17. čl.

⁴⁷ ZVDAGA 2014, 40. čl.

4.1 VREDNOTENJE ELEKTRONSKEGA ARHIVSKEGA GRADIVA SODIŠČ

Elektronsko arhivsko gradivo se od klasičnega arhivskega gradiva razlikuje le v nosilcu zapisa. Z arhivskega strokovnega stališča ni pričakovati, da se bodo kriteriji vrednotenja zaradi nosilca zapisa spremenili. Tudi v elektronski obliki je arhivsko gradivo dokumentarno gradivo, ki ima trajen pomen za zgodovino, druge znanosti in kulturo ali ima trajen pomen za pravni interes pravnih in fizičnih oseb ter je kulturni spomenik.⁴⁸

Arhivsko gradivo sodišč določi pristojni arhiv s pisnimi strokovnimi navodili⁴⁹ za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva.⁵⁰ Pri pripravi pisnih strokovnih navodil mora arhivist upoštevati priporočila sodišč, seznam arhivskega gradiva, ki so ga za gradivo sodišč skupno pripravili člani Medarhivske delovne skupine⁵¹ za pravosodje, in merila vrednotenja dokumentarnega gradiva. Poleg pisnih strokovnih navodil se običajno ob odbiranju dokumentarnega gradiva izdajo še dodatna strokovna navodila ob odbiranju. V primeru elektronskega gradiva pa bo treba izdati tudi dodatna strokovno-tehnična navodila⁵² najpozneje ob začetku odbiranja arhivskega gradiva v digitalni obliki. Dodatna strokovno-tehnična navodila določajo obseg gradiva, ki bo izročeno, pogoje varstva gradiva do izročitve v pristojni arhiv, postopek in način izročitve gradiva ter oblike in nosilce zapisov.⁵³ S sodnim redom je določeno, da mora sodišče najmanj enkrat na dve leti zapisniško ugotoviti, katero gradivo ima lastnost arhivskega gradiva.⁵⁴

Kot ugotavlja Škoro Babičeva, se je z elektronskim arhiviranjem vloga arhivistov spremenila iz pasivnih čuvajev arhivskega gradiva, ki je ostalo ohranjeno za ustvarjalcem, v aktivne oblikovalce kulturne dediščine.⁵⁵ Ustaljeno metodo vrednotenja arhivskega gradiva sodišč, ki je nastalo v preteklosti, bo tudi na področju pravosodja kmalu zamenjala nova metoda vrednotenja dokumentarnega gradiva s pomočjo načrta klasifikacijskih znakov, kot se je to že uveljavilo na področju upravnih organov in šolstva.

Organizacija hrambe digitalnega gradiva je v domeni Vrhovnega sodišča Republike Slovenije. Čim prej bo treba zagotoviti varno dolgoročno hrambo v skladu z arhivskimi predpisi in sprejeti notranja pravila,⁵⁶ ki bodo že digitalnemu dokumentarnemu gradivu zagotovila dostopnost, uporabnost, celovitost, avtentičnost in trajnost.⁵⁷

⁴⁸ ZVDAGA 2014, 2. čl.

⁴⁹ Pisno strokovno navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega sprejme komisija pristojnega arhiva, ki jo imenuje predstojnik arhiva. Najmanj tričlanska komisija sestavljajo predstavniki pristojnega arhiva in predstavnik javnopravne osebe, za katero se sprejema pisno navodilo (ZVDAGA 2014, osma točka 40. čl.).

⁵⁰ ZVDAGA 2014, 34. čl.

⁵¹ Medarhivske delovne skupine (dalje MDS) za posamezna področja arhivske dejavnosti ustanovi minister, pristojen za arhive. MDS so ustanovljene za obravnavo strokovnih vprašanj na posameznih področjih arhivskega strokovnega dela. MDS za pravosodje je sestavljena iz osmih članov, ki prihajajo iz regionalnih arhivov in državnega arhiva.

⁵² UVDAG 2017, 21.čl.

⁵³ Pravilnik o enotnih tehnoloških zahtevah za zajem in hrambo gradiva v digitalni obliki 2020, 44. čl.

⁵⁴ Sodni red 2016, 245. čl.

⁵⁵ Škoro Babič: *Upravljanje, vrednotenje in dolgoročna hramba e-gradiva: vloga arhivistov in informatikov*, str. 221.

⁵⁶ Notranja pravila so pravila, ki jih kot svoj interni pravni akt sprejme oseba glede izvajanja zajema in dolgoročne hrambe svojega dokumentarnega in arhivskega gradiva v digitalni obliki ter spremljevalnih storitev, ali ponudnik storitev glede izvajanja zajema in dolgoročne hrambe oziroma spremljevalnih storitev (ZVDAGA 2014, 2. čl.). Postopek priprave, sprejetja in potrjevanja notranjih pravil predpisuje arhivska zakonodaja (ZVDAGA 2014, 18.–22. čl. in UVDAG 2017, 7.–11. čl.).

⁵⁷ Pravilnik o enotnih tehnoloških zahtevah za zajem in hrambo gradiva v digitalni obliki 2020, 15. čl.

Sodni spisi so v zadnjih dvajsetih letih postali precej obsežni. Zato ni dovolj zgolj vrednotenje na nivoju zadeve, ampak bo treba izvesti tudi vrednotenje dokumentarnega gradiva na nivoju dokumenta. Kljub temu da gradivo nastaja v elektronski obliki, arhivi ne bomo imeli neomejenih zmogljivosti za hrambo elektronskega arhivskega gradiva. V množici nekritično prevzetega gradiva se zlahka izgubijo ali spregledajo vsebinsko pomembni dokumenti s pravno veljavo.

5 HRAMBA ELEKTRONSKEGA DOKUMENTARNEGA IN ARHIVSKEGA GRADIVA SODIŠČ

Raziskava je pokazala, da je poslovanje sodišč hibridno. Elektronsko poslovanje in vodenje postopkov ne zajemata samo gradiva, ki je nastalo v elektronski obliki, ampak se že izvaja tudi digitizacija vhodnih dokumentov. Večina sodišč se že tradicionalno sooča s kroničnim pomanjkanjem prostora za hranjenje stalne zbirke dokumentarnega gradiva v fizični obliki.⁵⁸ Hramba izvirnega gradiva, ki je bilo pretvorjeno v digitalno obliko, predstavlja dodatno obremenitev arhivskih depojev ustvarjalcev. Vendar arhivska zakonodaja ne dovoljuje uničenja izvirnega gradiva, če zajem in varna hramba nista v skladu z ZVDAGA ter s potrjenimi notranjimi pravili.⁵⁹

Vrhovno sodišče še ni izdelalo notranjih pravil, kjer bi opredelili izvajanje zajema ter dolgoročno hrambo svojega dokumentarnega in arhivskega gradiva v digitalni obliki. Do izgradnje centralnega sistema eHramba hranijo dokumentarno gradivo v informacijskem sistemu e-sodstvo.

Sodišča prehajajo na centraliziran sistem elektronskega poslovanja⁶⁰ in hrambe. Nekatere evidence arhivskega gradiva (vpisniki) že imajo vzpostavljen centralni sistem vodenja. Centralno vodena evidenca, ki se hrani na državni ravni, je v pristojnosti Arhiva Republike Slovenije, medtem ko se spisovno gradivo, ki nastaja v hibridni obliki, hrani na okrajnih sodiščih, ki so v pristojnosti regionalnih arhivov. S tem se s strokovnega ozira odpirata vprašanje celovitosti arhivskega gradiva in vprašanje, kako se bo arhivska stroka prilagodila takšnemu sistemu. Načelo celovitosti se ohrani le tako, da Vrhovno sodišče prevzame tudi hrambo vsega fizičnega gradiva okrožnih in okrajnih sodišč v zadevah, ki se vodijo v centralno vodenem vpisniku, kar je zaradi količine gradiva neizvedljivo, če vemo, da je lahko samo na enem samem sodišču odprtih več kot tisoč zadev znotraj enega leta. Prav tako bi se na ta način prekršilo načelo provenience oziroma načelo izvora in prvotne ureditve, saj je vsako sodišče samostojen ustvarjalec arhivskega gradiva.

Vprašanje celovitosti se pojavi tudi na nivoju spisa v zadevah, ki se deloma vodijo v elektronski obliki in deloma v papirnati obliki. Sodišča, ki vso izvirno dokumentarno gradivo pred vložitvijo v fizični spis pretvorijo v digitalno obliko, bi lahko vprašanje celovitosti rešila s sprejetjem notranjih pravil, če predpostavljamo, da bodo vsi postopki v prihodnosti potekali v elektronski obliki.

Sodišča v svojih spisih hranijo dokazno gradivo, ki bi z digitizacijo izgubilo svojo dokazno moč (barva laka, predmeti ...), kar je velika težava v zadevah, ki ne zastarajo. Marsikateri strokovnjaki s pravnega področja dvomijo, da bodo sodišča kadar koli poslovala zgolj elektronsko.

⁵⁸ Bukošek: *Problemi hranjenja sodnega gradiva na sodiščih*, str. 317–330.

⁵⁹ ZVDAGA 2014, 15. čl.

⁶⁰ Strategija razvoja računalniške podpore v poslovanju sodišč 2012, str. 20,

6 ZAKLJUČEK

Sistem poslovanja s spisi na področju pravosodja ostaja v osnovah nespremenjen že od leta 1898, ko je prišlo do bistvenega preoblikovanja sistema odlaganja spisov. Tega leta so začeli odlagati sodne spise kronološko znotraj posameznega vpisnika. Tudi po letu 1995, ko je *Sodni red* že dopuščal možnost vodenja elektronskih vpisnikov, sistem odlaganja spisov ostaja nespremenjen tudi, če so vodeni elektronsko. Leta 2012 je Vrhovno sodišče objavilo Strategijo razvoja računalniške podpore v poslovanju sodišč, saj se je tudi v sodstvu elektronsko poslovanje vse bolj uveljavljalo. Število sodnih postopkov v elektronskem okolju se je hitro povečevalo, povečali sta se dostopnost in transparentnost sodstva, zadeve pa so se pričele reševati hitreje.

Elektronsko vodenje sodnih postopkov in vpisnikov okrajnih sodišč poteka znotraj šestih informacijskih sistemov (Su, i-K, PUND, Prekrški, Izvršba, e-ZK). Elektronsko vodenje sodnih postopkov okrajnih sodišč lahko razdelimo na:

- postopke, ki se vodijo v celoti elektronsko (zemljiška knjiga, izvršba, sodna uprava) in
- postopke, ki se delno vodijo elektronsko (pravdni, nepravdni postopki, prekrški, zapuščine, kazenske zadeve).

Področna zakonodaja predpisuje pretvorbo vhodnih dokumentov v elektronsko obliko, če je vpisnik elektronsko voden in podprt za prevzem digitiziranih dokumentov. V primerih, če se digitizirano pisanje v sodni spis vloži v fizični obliki, se mu priloži izpis podatkov iz informacijskega sistema. Raziskava je pokazala, da vsa okrajna sodišča pretvarjajo vhodne dokumente v elektronsko obliko za postopke, ki se v celoti vodijo elektronsko. Pri postopkih, ki se delno vodijo v elektronski obliki, pa vhodne dokumente digitizirajo pri štirih okrajnih sodiščih. V procesu uvajanja in izgradnje elektronskega sistema pri sodiščih tako nastaja hibridno gradivo. Okrajna sodišča hranijo v informacijskih sistemih digitalizate vhodnih dokumentov, izvorno gradivo v fizični obliki pa v svoji tekoči zbirki. Področna zakonodaja dopušča sodiščem oziroma sodnikom možnost izdelave sodnih pisanj (sodnih odločb, zapisnikov, uradnih zaznamkov ...) v fizični ali v elektronski obliki. To je pomembna informacija, ki jo je treba upoštevati pri vrednotenju gradiva, ki nastaja v prehodni fazi, in opomnik o pomembnosti aktivnega sodelovanja z ustvarjalcem (elektronskega) arhivskega gradiva.

Sodni spisi so v zadnjih dvajsetih letih postali precej obsežni. Zato zgolj vrednotenje na ravni zadeve ni dovolj, ampak bo treba izvesti tudi vrednotenje dokumentarnega gradiva na nivoju dokumenta. Tako se bo lahko izločilo vse dokumentarno gradivo, ki nima lastnosti arhivskega gradiva, temveč ima krajše roke hrambe. V množici nekritično prevzetega gradiva se zlahka izgubijo ali spregledajo vsebinsko pomembni dokumenti s pravno veljavo. Temu bi se bilo mogoče izogniti (po vzoru dolgoletne prakse pri upravnih organih) z vrednotenjem arhivskega iz dokumentarnega gradiva s pomočjo klasifikacijskega načrta, pri čemer bi se določilo arhivsko gradivo, še preden le-to nastane in predpisali roki hrambe gradiva, ki nima lastnosti arhivskega, in s pisnimi strokovnimi navodili uredili odbiranje arhivskega iz dokumentarnega gradiva.

Vrhovno sodišče Republike Slovenije kot najvišji sodni organ, ki skrbi za enoten sistem poslovanja sodišč, intenzivno uvaja elektronsko poslovanje, ki gre v smeri centralizacije sodnih postopkov. Strategija predvideva model postopnega uvajanja elektronskega poslovanja ter ohranja možnost alternativnega načina »papirnega« poslovanja. Z uvajanjem elektronskega poslovanja obstaja tudi tveganje odpovedi katerega izmed centralnih sistemov. Glede na podatke iz letnih poročil intenzivno nadgrajujejo in izboljšujejo svojo informacijsko infrastrukturo ter se zavedajo pomembnosti izgradnje varne in zanesljive elek-

tronske hrambe. Za varno in zanesljivo hrambo dokumentarnega in arhivskega gradiva v digitalni obliki je treba sprejeti notranja pravila, s katerimi se opredelita izvajanje zajema in dolgoročna hramba digitalnega gradiva ter zagotovijo dostopnost, uporabnost, celovitost, avtentičnost in trajnost.

Z elektronskim poslovanjem sodišč in centralizacijo sodnih postopkov so se odprla vprašanja celovitosti fondov, pristojnosti in dostopnosti, ki jih je treba rešiti znotraj arhivske stroke v sodelovanju z Vrhovnim sodiščem Republike Slovenije, kot najvišjim sodnim organom.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

Anderson, Bethany in Eaton, Fynnette in Schwartz, Scott: Archival Appraisal and the Digital Record: Applying Past Tradition for Future Practice. Digital Preservation for the Arts, Social Sciences and Humanities. V: *New Review of Information Networking* 20 (2015), št. 1–2, str. 3–13. Pridobljeno: <https://booksc.xyz/book/50135032/b27375> (dostop: 20. 4. 2020).

Bizjak, Žarko: Urejanje in popisovanje gradiva rednih sodišč – v avstrijskem in jugoslovanskem državnem okviru (od 1850 do danes). V: *Arhivi* 16 (1993), št. 1/2, str. 5–10.

Bukošek, Metka: Problemi hranjenja sodnega gradiva na sodiščih. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: arhivistika in informatika: zbornik mednarodne konference, [Radenci, 28.–30. marec 2012]* (ur. Nina Gostenčnik, Boštjan Zajšek) Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2012, str. 317–330.

Bukošek, Metka: Vsebina vpisnikov okrajnih, okrožnih in višjih sodišč po letu 1945. V: *Arhivi* 36 (2013), št. 1, str. 112.

Melik, Jelka: *Osnove prava in pravne države za arhiviste*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2011.

Novak, Miroslav: *O vrednotenju in ocenjevanju arhivskih vsebin*. Pridobljeno: <http://z-a-d.net/arhol/o-vrednotenju-in-ocenjevanju-arhivskih-vsebin/> (dostop: 18. 8. 2014).

Penn, Elaine: Appraising digital records, or Swimming in treacherous shoals. *na: SUV Conference, Dundee, 2nd July 2019*, International Council on Archives. Pridobljeno: https://www.ica.org/sites/default/files/icasuv2019_penn.pdf (dostop: 20. 4. 2020).

Škoro Babič, Aida: Upravljanje, vrednotenje in dolgoročna hramba e-gradiva: vloga arhivistov in informatikov. V: *Atlanti* 25 (2015), št. 1, str. 217–224.

Žumer, Vladimir: *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1995.

Žumer, Vladimir: *Arhiviranje zapisov. Priročnik za ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom*. Ljubljana: GV založba, 2001.

VIRI

Center za informatiko: http://www.sodisce.si/sodisca/posebne_sluzbe/center_za_informatiko/ (dostop: 22. 4. 2020).

Ministrstvo za pravosodje in javno upravo Republike Slovenije. 2020. *Strategija pravosodja 2020*. Pridobljeno: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MP/e-pravosodje-KohezijskaPolitika/Strategija-pravosodje-2020/Strategija_Pravosodje_2020.pdf (dostop: 20. 11. 2020).

Politični sistem: <https://www.gov.si teme/politichni-sistem/> (dostop: 4. 11. 2020).

Sodni sistem: http://www.sodisce.si/sodisca/sodni_sistem/ (dostop: 4. 11. 2020).

Terminološki slovar: <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/pravni/iskalnik?iztocnica=prip%C3%A0d#v>. (dostop: 4. 11. 2020).

Vrhovno sodišče Republike Slovenije. 2005. *Poročilo o delu Vrhovnega sodišča Republike Slovenije v letu 2005*. Pridobljeno: http://www.sodisce.si/vsrs/osnovne_informacije_o_sodiscu/seznam_strateskih_in_programskih_dokumentov/ (dostop: 18. 11. 2020).

Vrhovno sodišče Republike Slovenije. 2010. *Letno poročilo 2010*. Pridobljeno: http://www.sodisce.si/mma_bin.php?static_id=20110614140420 (dostop: 18. 11. 2020).

Vrhovno sodišče Republike Slovenije. 2019. *Letno poročilo o poslovanju sodišča za leto 2019*. Pridobljeno: http://www.sodisce.si/mma_bin.php?static_id=2020042009043956 (dostop: 27. 2. 2020).

Vrhovno sodišče Republike Slovenije. 2020. *Otvoritev sodnega leta 2020*. Pridobljeno: <https://nasodiscu.si/o-sodstvu#kako-je-organizirano> (dostop: 12. 2. 2020).

Vrhovno sodišče Republike Slovenije. 2012. *Strategija razvoja računalniške podpore v poslovanju sodišč*. Pridobljeno: http://www.sodisce.si/mma_bin.php?static_id=20170512093627 (dostop: 15. 3. 2020).

ZAKONODAJA IN PREDPISI

Pravilnik o elektronskem poslovanju v civilnih sodnih postopkih. Ur. l. RS, št. 64/10, 23/11, 67/15 in 49/17. Pridobljeno: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV10321> (dostop: 22. 4. 2020).

Pravilnik o enotnih tehnoloških zahtevah za zajem in hrambo gradiva v digitalni obliki. Ur. l. RS, 118/20. Pridobljeno: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV12755> (dostop: 5. 11. 2020).

Sodni red. Ur. l. RS, št. 17/95. Pridobljeno: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1995-01-0817?sop=1995-01-0817> (dostop: 20. 4. 2020).

Sodni red. Ur. l. RS, št. 87/16. Pridobljeno: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=DRUG4076> (dostop: 20. 4. 2020).

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. Ur. l. RS, 42/17. Pridobljeno: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED6619> (dostop: 20. 4. 2020).

Ustava Republike Slovenije. Ur. l. RS, 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99 in 75/16 – UZ70a. Pridobljeno: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1> (dostop: 3. 11. 2020).

Vrhovno sodišče Republike Slovenije. 2019. *Pravilnik o obliki in vsebini posameznih sodnih vpisnikov, imenikov, pomožnih knjig in tipiziranih obrazcev*. Pridobljeno: http://www.sodisce.si/mma_bin.php?static_id=2020010609101296 (24. 12. 2019).

Zakon o sodiščih. Ur. l. RS, 94/07 – uradno prečiščeno besedilo, 45/08, 96/09, 86/10 – ZJNepS, 33/11, 75/12 – ZSPDSLS-A, 63/13, 17/15, 23/17 – ZSSve, 22/18 – ZSICT, 16/19 – ZNP-1 in 104/20. Pridobljeno: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO332> (dostop: 4. 11. 2020).

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDA-GA). Ur. l. RS, 30/06 in 51/14. Pridobljeno: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4284> (dostop: 20. 4. 2020).

SUMMARY

ELECTRONIC RECORDS MANAGEMENT AND APPRAISAL OF ELECTRONIC ARCHIVES OF COURTS

More than half a century has passed since the beginning of building foundations and implementing the theory of records appraisal. Since then the quantity of records and consequently archives has considerably increased. Records appraisal became essential for managing large quantities of records and for implementing control over them. It became one of the main archival tasks of archivists in the Slovene archival service. Principles and criteria for records appraisal and selection of archives are defined by the archival legislation (Protection of Documents and Archives and Archival Institutions Act, Decree on the Protection of Records and Archives). Besides their historical meaning and their status as a cultural monument, archives are also important for the legal security of individual. In the last decades entities under public law, which are by law creators of archives, began implementing the system of electronic records management. From the traditional paper, the carriers are becoming digital. Since it provides better efficacy, electronic records and proceedings management is gradually and intensely being implemented also in courts. Legal proceedings are shortening, procedures are cheaper and faster. However, the implementation of electronic records management in courts is a rather complicated and lasting process. The information system of the judiciary is one of the biggest information system in the country. The research of electronic records management at local courts of the court circuit of the Celje District Court has shown some differences at smaller courts. The results of the research present important information for archivists working in the field of judicature who will carry out the appraisal of records. None the less, appraisal criteria does not change with the change of the carrier, but we can expect that the method of appraisal will change toward the classification plans. Additionally, the creator has to provide a safe electronic storage of electronic records, which will be in accordance with the field and archival legislation.



1.04 Strokovni članek

UDK 791(497.4)"1905/1940"
791.53:930.25(497.4Ljubljana)
Prejeto: 7. 10. 2020

V glavni vlogi nastopa Lilian ...

**Filmska ustvarjalnost na Slovenskem pred drugo svetovno vojno
v Slovenskem filmskem arhivu pri Arhivu Republike Slovenije s
poudarkom na pridobitvah v obdobju od leta 1988 do leta 2020**

LOJZ TRŠAN

mag. zgodovine, podsekretar

Arhiv Republike Slovenije, Slovenski filmski arhiv Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana
e-pošta: alojzij.tersan@gov.si

Izvleček

Filmsko arhivsko gradivo je lahko eno izmed najatraktivnejših odbleskov načina življenja v preteklosti, dvajsetem stoletju in dalje. Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije hrani filme na najrazličnejših nosilcih, od filmskih trakov do elektronsko digitalnih zapisov, od najstarejših filmov dr. Karola Grossmanna iz leta 1905 in leta 1906 do današnjih dni. V letih 1986 in 1987 je izšla monografija *V kraljestvu filma*, v kateri je predstavljena filmografija najstarejših slovenskih filmov do konca druge svetovne vojne. Od tedaj je Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije pridobil še filme iz najstarejšega obdobja, opisane v tem članku, in menimo, da bodo leti dodatno pomagali orisati utrip preteklosti in dopolniti slovensko filmsko zgodovino.

Abstract

STARRING LILIAN ...

FILM CREATIVITY ON THE SLOVENIAN TERRITORY BEFORE
THE SECOND WORLD WAR AT THE ARCHIVES OF THE REPUBLIC
OF SLOVENIA WITH AN EMPHASIS ON ACQUISITIONS IN THE PERIOD
BETWEEN THE YEARS 1988 AND 2020

Film archival materials can be one of the most attractive reflections of life in the past, in the 20th century and further. The Slovene Film Archives at the Archives of the Republic of Slovenia keeps films on various carriers, from filmstrips to electronic digital records, from the oldest films by dr. Karol Grossmann from 1905 and 1906 until today. In the years 1986 and 1987 a monograph entitled *"In the Kingdom of Film"* was published, which presented the filmography of the oldest Slovene films until the end of the Second World War. Since then, the Slovene Film Archives at the Archives of the Republic of Slovenia, acquired films from the oldest period, which are described in this paper. We believe that they will additionally help to portray the past and supplement the Slovene film history.

Ključne besede:

filmsko arhivsko
gradivo, starejši
filmi, Slovenski
filmski arhiv,
Arhiv Republike
Slovenije

Key-words:

Film archival
material, older
films, Slovene
Film Archives,
Archives of the
Republic of
Slovenia

Dokumentarnost starejših slovenskih filmov¹

Film je bil že ob svojem nastanku dokumentaren, podobno kot fotografija. Njegov osnovni namen je bil prikaz časa, ljudi, dogodka, okolja, kraja ... Tako sta že brata Lumiere z gibljivimi slikami, s potujočimi kinematografi, bolje rečeno kino predstavami, očarala množice, saj sta jim pokazala oddaljene kraje in dežele, nenavadne ljudi, pomembne in velike dogodke, vse v svojem času, času snemanja. Vedeti moramo, da je bila v Evropi in tudi drugje konec devetnajstega stoletja že močno razvita železniška mreža, na Slovenskem je potekal del južne železnice, ki je povezovala Dunaj s Trstom. In prav ugodne prometne povezave so omogočile, da so se film in filmske predstave širili kot požar, v dobrem pomenu besede. Lumierovi sodelavci so že leto po odkritju filma prirejali predstave, najprej v Mariboru, potem pa, kot je potekala železnica, v Celju in Ljubljani. Film je bil globalni pojav, toda že zgodnji prikazovalci so dodajali lokalno noto in večkrat posneli tudi prizore iz mest, da so poleg »filmov iz širnega sveta« dodali še film o mestu, kjer so se takrat dogajale predstave, s čimer so se gledalci dejansko lahko prepričali, da je film »resničen«, saj je prikazoval tudi to, kar so poznali, na primer ulice, po katerih so hodili, stavbe, kjer so stanovali, gostilne, kjer so posedali, parke, kjer so se sprehajali ... Tako je leta 1898 prikazovalec Johan Blaeser posnel film *Razgledi Ljubljane*, ki pa se ni ohranil. Na Slovenskem so se za film začeli zanimati dokaj premožni in vedoželjni ljudje, predvsem tisti, ki so se že ukvarjali s fotografijo. Pričakovali bi, da bodo prvi posnetki nastali izpod rok nekoga, ki prihaja iz večjega mesta. Vendar niso. Zgodilo se je v Ljutomeru, kjer je odvetnik in ugleden meščan dr. Karol Grossman leta 1905 posnel, kako so v Ljutomeru odhajali od maše in sejem, čez leto dni pa še filmski posnetek svoje družine, noseče žene in dveh otrok. Filmski raziskovalci so tem prvim slovenskim filmskim posnetkom dodelili naslove *Odhod od maše v Ljutomeru*², *Sejem v Ljutomeru*³ in *Na domačem vrtu*.⁴ Filme je Grossman posnel zato, da bi »ohranil trenutek«, hkrati pa tudi zato, da bi ga predvajal prijateljem in znancem skupaj s filmi, ki jih je kupil za prikazovanje. Tako kot fotografija je tudi film, morda še bolj, izvrsten vir za razne družboslovne znanosti, od zgodovine, etnologije do domoznanstva in drugih ved.

Ob tem velja poudariti, da so bili filmi posneti na filmski trak s perforacijo v sredini in so bili ob praznovanju stoletnice slovenskega filma leta 2005 kot prvi slovenski filmi restavrirani in digitalizirani, v studiu Alfa in omega iz Münchna. Z restavracijo in digitalizacijo smo lahko na obnovljenih filmih opazili nekatere nove podrobnosti, na primer, na sejmu gre leskovo šibje »mimo okna«, s katerega je Grossmann snemal, na domačem vrtu pa deklici odplešeta »ringaraja« do konca. V današnjem času se je era snemanja na filmski trak, z redkimi izjemami, iztekla. Na trak, različnih širin, se je snemalo vse od časov bratov Lumiere pa do začetkov enaindvajsetega stoletja. Torej je na traku tako rekoč zapisana »živa« zgodovina dvajsetega stoletja, ki so jo zaznamovali veličastni dogodki, žal pa tudi dve veliki svetovni vojni. Zapis na filmskem traku je neprecenljiv »material« za prikaz preteklosti, za dokaz o preteklosti. Z neslutnim razvojem nove tehnologije, ki omogoča vse bolj kakovostno digitalizacijo in restavracijo, pa »starim filmom« lahko vdihnemo mladostno dušo, tako da jih lahko gledamo na novih nosilcih, v visoki resoluciji, s poudarkom na posameznih podrobnostih. Kljub temu se ob tem porajajo nova vprašanja. Predpostavlja se,

¹ Vsi filmi, omenjeni v tem članku, so del fonda SI AS 1086 Zbirka filmov v Arhivu Republike Slovenije, Podatki o filmih so v računalniški digitalni obliki dostopni na spletni strani Arhiva Republike Slovenije: <http://arsq.gov.si/Query/archivplansuche.aspx> (dostop 5. 10. 2020). Iskanje se lahko izvaja po naslovih filmov.

² SI AS 1086/237 *Odhod od maše v Ljutomeru*

³ SI AS 1086/1320 *Sejem v Ljutomeru*

⁴ SI AS 1086/906 *Na domačem vrtu*

da imajo posnetki na »starih filmih«, ki se večinoma hranijo v filmskih arhivih in kinotekah, neprecenljivo vrednost, saj je v večini primerov »dogodek prikazan samo na tem posnetku in nikjer drugje«. Torej, če se filmska kopija izgubi, »tega dogodka ne bomo videli nikoli več«.

Če se odkrije kakšna nova kopija »starega filma«, čeprav je to že prava redkost, je to »praznik«, velika pridobitev, s katero se lahko človek, ki jo je odkril, z veseljem pohvali. Po Grossmannu je drugi najstarejši ohranjeni film, posnet na Slovenskem, *Ljubljana 1909*,⁵ ki ga je posnel Salvatore Spina iz Trsta. Spina je posnel veliko slovesnost obletnice ljubljanskega pevskega društva Slavec iz Ljubljane, ki so se ga udeležili tudi gostje iz številnih drugih mest avstro-ogrske monarhije in po mestu so pripravili veličasten sprevod, na koncu pa še veselico v parku Zvezda. Domnevamo lahko, da je ta film naročil organizator. Sicer pa ne glede na to, ali so to posnetki »domačih« ali drugih snemalcev, imajo za zgodovino in druge vede enako vrednost. To je najstarejši film s posnetki slovenske prestolnice in ob stoletnici filma je Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije (dalje Slovenski filmski arhiv) pripravil v dvorani slovenske kinoteke posebno projekcijo, da bi opozoril na vrednost teh edinstvenih »živih slik«. Ko smo že pri teh najstarejših filmih na Slovenskem, moram poudariti, da je velika večina le-teh, skoraj vsi, shranjenih v Slovenskem filmskem arhivu, ki je bil ustanovljen leta 1968. Zgodnja ustanovitev filmskega arhiva, ki je pokrival ves slovenski prostor, je botrovala temu, da so se lahko zelo kmalu posvetili zbiranju starejših filmov, v času, ko jih je bilo več, ko so bili še ohranjeni. Vedeti moramo, da so ohranjeni podatki o filmih, ki so bili posneti, poznamo vsebino, ker so bili oglaševani in prikazovani, a se niso ohranili. Pri tem naj spet omenim Grossmannove filme, ki so bili odkriti šele po drugi svetovni vojni, leta 1947, ko je h Grossmannovemu sinu Vladimirju, ki je bil tudi odvetnik, prišel, zaradi pravnih zadev, filmski zgodovinar France Brenk, beseda je dala besedo in prišla sta do odkritja, da Vladimir hrani filme svojega očeta Karola. Zato so Grossmannovi filmi prevzeli vodilno vlogo med slovenskimi filmi, *Ljubljana 1909* pa predstavlja najstarejši ohranjeni film, ki so ga v Sloveniji posneli tuji snemalci.

Od Bleda do Bleda

Domneva se, da je bil istega leta posnet film *Postojna z okolico*,⁶ ki prikazuje prihod vlaka, grad Planina in vhod v Postojnsko jamo, ki ga je Slovenski filmski arhiv pridobil od Notranskega muzeja, tako kot film *Postojnska jama*⁷ iz leta 1926, ki predstavlja prvi film, sneman v podzemnem svetu. Slovenski filmski arhiv se je po osamosvojitvi Slovenije vključil v FIAF in vzpostavil odlične odnose, predvsem s sosednjimi filmskimi arhivi. Pridobivanje le-teh ni bilo samoumevno, to je bila posledica strokovnih raziskav. Zahvaljujoč vsemu temu sta bila iz avstrijskega filmskega arhiva pridobljena film *Razrušena Gorica*⁸/*Das Zerstoerte Goerz*, iz leta 1916, ki prikazuje razrušeno mesto, kot posledico bojev na soški fronti, in film z naslovom *Slike z Bleda*⁹/*Bilder aus Veldes*, iz leta 1930, ki prikazuje Bled, njegove znamenitosti in zdravljenje oziroma dopust v zdravilišču, ki ga je osnoval Arnold Rikli, začetnik turizma v tem gorenjskem kraju. Od hrvaškega filmskega arhiva so bili pridobljeni štirje starejši filmi: *Ormož, Jugoslovanski Gallspach*,¹⁰ iz leta 1930, ki prikazuje turistične znamenitosti mesta Ormož, zdravilišče Otmarja Majeriča s hotelom in kopališčem pa tudi kmetijstvo, konjerejo,

⁵ SI AS 1086/5 Ljubljana 1909

⁶ SI AS 1086/2709 Postojna z okolico

⁷ SI AS 1086/2710 Postojnska jama

⁸ SI AS 1086/2397 Razrušena Gorica

⁹ SI AS 1086/1807 Slike z Bleda

¹⁰ SI AS 1086/1587 Ormož, Jugoslovanski Gallspach

vinogradništvo, kosce, veselico, mline na Muri. Iz leta 1934 je film *Poletni sivi sokol*,¹¹ /*Oj, ljetni sivi sokole*, ki se nanaša na Bled, in sicer na taborjenje Sokolov na Bledu. Film *Radenci*¹² iz leta 1937 ima podobno vsebino kot film o Ormožu, vendar s poudarkom na polnilnici mineralne vode Radenska. Pridobljen je bil še film *Evharistični kongres* leta 1935 na stadionu v Ljubljani.¹³ Od Jugoslovanske kinoteke iz Beograda smo pridobili film *Kliče vas Jugoslavija*¹⁴ /*Jugoslavija vas zove* iz leta 1939, ki se začne s prihodom vlaka na Gorenjsko, nato na Bled, v Bohinj in Ljubljano z znamenitostmi in spektaklom na kopališču Ilirija, ko so se kopalci ob robu bazena držali za gležnje in verižno v loku skočili v bazen.

Iz leta 1933 je film *Filmski reporter št. 5*¹⁵ s podnaslovom *Kmečki praznik* z izvirnim naslovom *Filmski reporter br. 5/Kmetski praznik*, neznanega avtorja in producenta, po naslovu sodeč verjetno s Hrvaške, ki se nanaša na Bled in se začne s panoramo z jezerom, otokom, gradom in hoteli na obali, nato so prikazani gostje v restavraciji ob jezeru, promenada ob jezeru pod hotelom Toplice, odsev lune v jezeru, razstava živine, povorka slovenskih narodnih noš, godbe, kmečkih vozov in zapravljičkov, tudi z otroki in planšarji do osrednjega prireditvenega prostora na stadionu na Bledu, kjer so bile ob večtisočglavi množici konjske dirke, posamične in z vozovi.

Med filmi, ki jih niso posneli slovenski snemalci o izseljencih v Združenih državah Amerike, a so pomembni za Slovence, so filmi *Škof Jeglič*¹⁶ iz leta 1930/ *Confirmation of St. Barbaras' Parish Administred by Bishop Jeglič, July 1926 Bridgeville PA USA* iz leta 1926, o birmi ljubljanskega škofa Antona Bonaventura Jegliča v Bridgevillu v Pensilvaniji, ter filma, ki so jima poznavalci naknadno dodelili naslova *Slovenski izseljenci v Združenih državah Amerike iz let 1929 do 1935: 35. obletnica Kranjske slovenske podporne jednote in vseslovenski katoliški kongres v Jolietu Illinois*¹⁷ in *36. obletnica Kranjske slovenske podporne jednote v Detroitu, ZDA*.¹⁸ Iz leta 1935 so filmi *Prvi vseslovenski kongres v Clevelandu*, v *ZDA*¹⁹, *Slovesnost ob odkritju spomenika škofu Frideriku Baragi v Clevelandu*²⁰ in *Kulturni vrt v Clevelandu*.²¹

Dokumentarnost starejših slovenskih filmov za nobenega poznavalca ni sporna. To naj bi veljalo tako za filme, ki so jih snemali slovenski snemalci, kot tudi za tiste, ki so jih na slovenskem ozemlju posneli drugi snemalci iz sosednjih območij. Verjetno tudi zaradi tega, ker sta tudi prva slovenska celovečerna filma, tako *V Kraljestvu Zlatoroga*²² kot tudi *Triglavske strmine*,²³ opredeljena kot igrano dokumentarna, s podobno vsebino oziroma vsaj končnim ciljem, vzponom na Triglav.

Zakaj podnaslov od Bleda do Bleda? Ko je bil Božidar Jakac v obdobju med obema svetovnjima vojnama v Ameriki, je v kinu doživel presenečenje, ki ga je ganilo. Po dolgem času, ko je bil zdoma, je v enem izmed predfilmov, žurnalov Fox zagledal presenečenje, reportažo z Bleda. Vendar bodimo iskreni, Bled je bil kot slika z izredno lepoto, okolico in kot mondeno letovišče eden izmed največkrat posnetih krajev na Slovenskem.

¹¹ SI AS 1086/3466 *Poletni sivi sokol*

¹² SI AS 1086/1956 *Radenci*

¹³ SI AS 1086/478 *Evharistični kongres leta 1935 na stadionu v Ljubljani*

¹⁴ SI AS 1086/6779 *Kliče vas Jugoslavija*

¹⁵ SI AS 1086/7909 *Filmski reporter št. 5 s podnaslovom Kmečki praznik*

¹⁶ SI AS 1086/3808 *Škof Jeglič*

¹⁷ SI AS 1086/724 35. obletnica Kranjske slovenske podporne jednote in vseslovenski katoliški kongres v Jolietu Illinois

¹⁸ SI AS 1086/1114 36. obletnica Kranjske slovenske podporne jednote v Detroitu, ZDA

¹⁹ SI AS 1086/927 *Prvi vseslovenski kongres v Clevelandu*, v ZDA

²⁰ SI AS 1086/710 *Slovesnost ob odkritju spomenika škofu Frideriku Baragi v Clevelandu*

²¹ SI AS 1086/2757 *Kulturni vrt v Clevelandu*

²² SI AS 1086/22 *V Kraljestvu Zlatoroga*

²³ SI AS 1086/57 *Triglavske strmine*

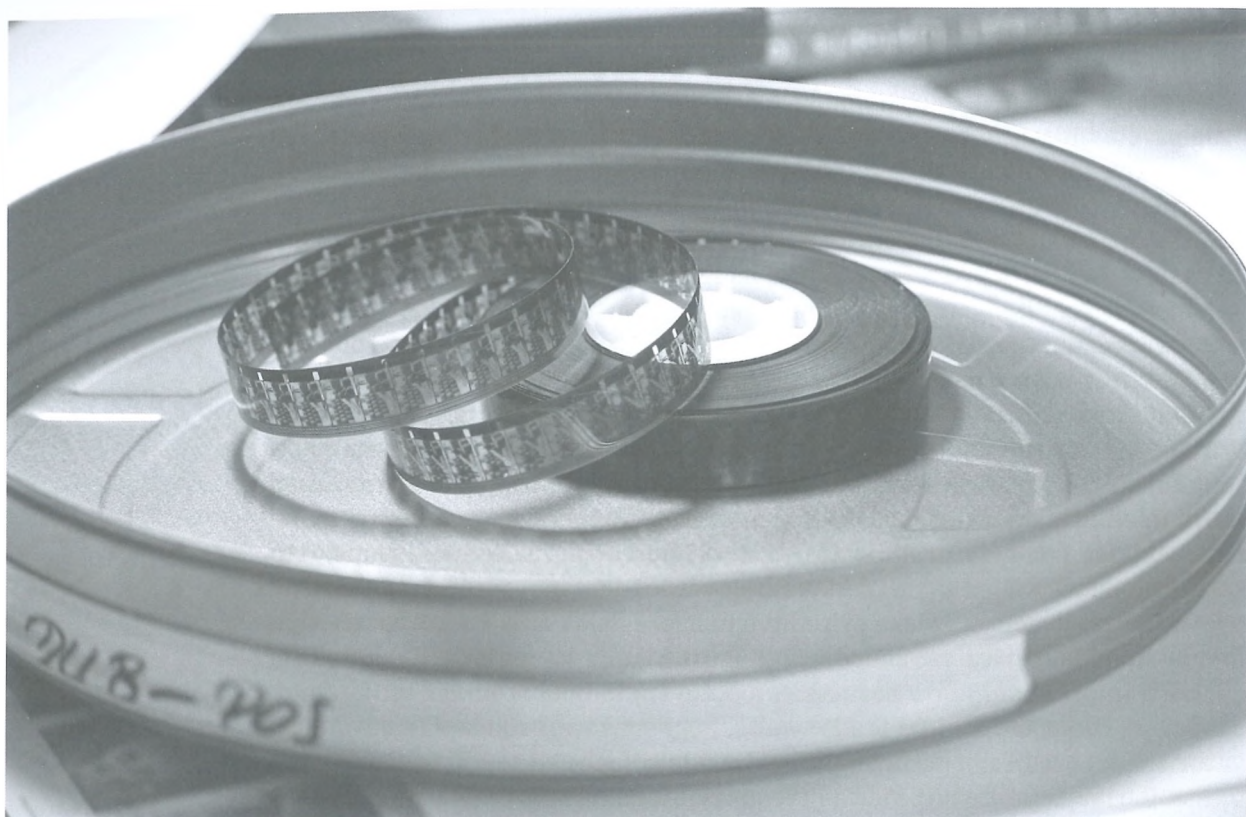
Zgodovinska slika

V bistvu me je vedno zanimalo, ali lahko iz ohranjenih »starih filmov« do druge svetovne vojne sestavimo »premikajočo se zgodovinsko fresko«. Težave bi lahko nastopile pri »krajevni determiniranosti«, kajti tudi nekateri »veliki kraji«, kot na primer Maribor, niso imeli veliko posnetkov. S posnetki je najbolj zastopana Ljubljana, zatem Gorenjska, Bela krajina in Dolenjska, predvsem po zaslugi Božidarja Jakca. Seveda tudi ni veliko »interjerja«, notranjih posnetkov, in sicer zaradi občutljivosti filma, ki zaradi pomanjkanja svetlobe ne bi dal ustreznih rezultatov ali ker se snemalcem »notranje življenje« ni zdelo posebej pomembno, z izjemo nekaterih družinskih filmov, predvsem dr. Alojzija Kunsta. Vsebinsko filmov lahko razdelimo v večje sklope in med njimi sta največja javne prireditve in družinski filmi. Prireditve so raznovrstne, otvoritve spomenikov, spominskih plošč, javnih stavb, tombole, blagoslovitev jadralskih letal, množični zbori, mladinski dnevi ter evharistični in gasilski kongresi pa tudi pogrebi znanih oseb, obletnice kulturnih institucij, zbori borcev prve svetovne vojne, v to kategorijo lahko štejemo tudi cerkvene slovesnosti s procesijami ter množične telovadne, predvsem sokolske prireditve in zборе delavstva. V seriji družinskih filmov se lahko skriva vse mogoče, od »nastavljanja kameram« na domačem dvorišču in pri kopanju do posnetkov s potovanj in izletov po bližnji in daljni okolici, pa tudi z ladjami po Sredozemlju. Pogosta kategorija so filmi o mestih in turističnih središčih, po zaslugi Božidarja Jakca med te sodijo tudi ameriška mesta, Berlin pa po zaslugi Marije Foersterja. Glede na bogato smučarsko tradicijo so filmi o smučarskih skokih in Planici jasno opredeljena skupina. Posebna kategorija naj bi bili tudi filmi o športu, npr. avtomobilizmu in kolesarstvu, telovadnih nastopih, zatem o sejmi in razstavah, velikih gradnjah, nato gorniški filmi, etnološki filmi, filmi o kmetijstvu in gozdarstvu, vključno s kmetijskima šolama in kmečkimi shodi z razstavami živine in konjskimi dirkami, o izseljencih v Ameriki, filmi o nesrečah, modi, lepotnih tekmovanjih, reklame, filmi o živalstvu, šolstvu. Film prikazuje tako podeželje kot mesto, delavce in kmete pa tudi inteligenco, slovesnosti in prireditve, zabavo, potovanja.

Iz vsega tega je res mogoče izluščiti odblesk življenja med obema svetovnima vojnama na Slovenskem.

»Novi stari filmi«

Leta 1988 je izšla bogata monografija z naslovom *V kraljestvu filma*, s podnaslovom *Fotogodovina slovenskega filma, filmografija 1905–1945*. Poleg odličnih člankov Silvana Furlana, Zdenka Vrdlovca, Bojana Kavčiča in Stojana Pelka o »percepciji« posameznih filmov iz starejšega obdobja je v njej tudi Filmografija slovenskega filma, ki jo je pripravila Lilijana Nedič, filmska zgodovinarica in dolgoletna sodelavka Slovenskega gledališkega in filmskega muzeja, kasneje, po osamosvojitvi filmskega dela in ustanovitvi Slovenske kinoteke, pa vodja muzejskega oddelka v tej novoustanovljeni instituciji. Nedičeva je zbrala podatke o vseh filmih starejšega obdobja, ki so jih snemali slovenski avtorji in so bili hranjeni v različnih slovenskih institucijah, največ v Arhivu Republike, pa tudi na Radioteleviziji Ljubljana in Muzeju NOB v Ljubljani. Vsi ti podatki držijo in predstavljajo »klasični nabor« najstarejše slovenske filmske dediščine«, najstarejšega filmskega arhivskega gradiva, ki so ga posneli slovenski snemalci. Ob tem velja omeniti, da sta pred leti Televizija Slovenija in Muzej novejša zgodovine dala vse starejše filme, ki so opisani v omenjeni monografiji, v hrambo Arhivu Republike Slovenije, Slovenskemu filmskemu arhivu (SFA), tako da imajo ti filmi »skupen dom« na enem mestu, v nacionalnem filmskem arhivu. V tej publikaciji je 121 filmov iz obdobja 1905–1941. Nekatere med njimi so mojstrsko, tako kot do sedaj še ne, analizirali Silvan Furlan, Zdenko Vrdlovec, Bojan Kavčič



Filmski kolut, foto Roman Marinko, Arhiv Republike Slovenije

in Stojan Pelko. Čas pa teče. Leta 2005 je Slovenija praznovala stoletnico filma, povezano z Grossmannom in takrat je bil v Ljubljani tudi kongres FIAF, svetovne organizacije filmskih arhivov in kinotek, ki sta ga skupaj organizirala Arhiv Republike Slovenije/Slovenski filmski arhiv in Slovenska kinoteka. Zamisel, da bi potekal kongres ob stoletnici slovenskega filma v Ljubljani, se je porodila leta 2000 na kongresu FIAF v Londonu, ko sva se o tem pogovarjala s takratnim direktorjem Slovenske kinoteke Silvanom Furlanom. Ob stoletnici slovenskega filma sta bili izvedeni tudi prva restavracija in digitalizacija slovenskih filmov, Grossmannovih seveda. Do leta 2020 je Slovenski filmski arhiv pridobil kar nekaj filmov, ki predstavljajo pomembno dopolnitev obstoječe zbirke »starejših filmov«, kar bo morebiti pripomoglo k novemu dožemanju slovenskega filma v njegovem zgodnjem obdobju. Edina »sprememba« med filmi, navedenimi v publikaciji *V kraljestvu filma*, je ena sprememba naslova. Po najdbi začetka gorljivega, nitratnega dela filmskega traku in ogledu le-tega je bilo ugotovljeno, da je prvotni naslov filma, ki je bil poznan pod naslovom *Pogreb Judenburških žrtev* pravzaprav *Zadnja pot narodnih mučenikov v domovino*.²⁴

Novo pridobljeni »stari filmi« v Slovenskem filmskem arhivu so predvsem družinski filmi, vključno s posnetki z izletov in potovanj, javnih prireditev in športnih tekmovanj, predstavitev posameznih mest, potovanj, pa tudi reklamni in izobraževalni filmi.

Ob novih odkritjih lahko začnemo z Božidarjem Jakcem, enim izmed najbolj znanih filmskih snemalcev pred drugo svetovno vojno. Arhiv Republike Slovenije je leta 1989, torej leto po izidu monografije *V kraljestvu filma*, izdal knjigo filmskega arhivista in vodje SFA Ivana Nemaniča z naslovom *Filmski zapisi Božidarja Jakca*, kjer so podrobneje opisani vsi do tedaj znani Jakčevi filmi. Toda pozneje so sodelavci Slovenskega filmskega arhiva pri Jakčevi vdovi Tatja-

²⁴ SI AS 1086/28 *Zadnja pot narodnih mučenikov v domovino*

ni odkrili še enajst njegovih filmov, ki jih je posnel pred drugo svetovno vojno, leta 1930, in sicer so to: *Ameriška parada*,²⁵ z godbo, vozovi s prikazom mlekarstva in indijanske vasi, policisti na konjih, ženskami z zastavami in maškarami na hoduljah; *Detroit*,²⁶ kjer prikazuje vožnjo z avtomobilom proti mestu, industrijsko predmestje in mestni vrvež z nebotičniki in svetlobnimi reklamami; *Pittsburgh*,²⁷ s panoramo mesta ob vožnji z vlakom, vožnjo z avtomobilom skozi predor, gradnjo nebotičnika, prodajalci časopisov, cerkvijo, snežnim metežem, z božičnimi okraski, s svetlečimi reklamnimi napisi; *San Francisco*,²⁸ z vrstnimi hišami v predmestju, z lokali slovenskih izseljencev; *San Francisco Golden Gate*²⁹ je film z morsko obalo in domom najstarejšega slovenskega naseljenca Judnicha, predelom, ki se zaradi številnih slovenskih izseljencev imenuje kar Kranjski hrib, narodnim domom in skupinsko sliko slovenskih izseljencev; *Washington D. C.*,³⁰ ki prikazuje vožnjo z avtomobilom po mestu, živalski vrt, stavbo Kapitola, otroke v parku, ognjemet; *Anny Kiki*³¹ je Kiki Poženel v modni obleki na Čevljarskem mostu v Ljubljani, ki prikazuje gasilski avto v Novem mestu in Any Sirk iz Prage, ki obiše slikarsko razstavo B. Jakca; *Znanci Božidarja Jakca v Združenih državah Amerike*,³² kjer Jakac ob hiši pri jezeru portretira žensko, gre skupaj z njimi v mesto, pleskar pa prenavlja stanovanje; *Božidar Jakac na obisku pri prijateljih v Združenih državah Amerike*,³³ kjer se je peljal skozi manjša mesta in podeželje k družini, kjer je bil na kosilu in naredil več skupinskih filmskih portretov, kjer »se je ujel« tudi sam ..., in dva filma iz leta 1940: *Planica*,³⁴ kjer je Jakac posnel romarsko svetišče Brezje, pogreb, moške, ki gredo v gostilno, zatem pa vožnjo vlaka proti Jesenicam mimo Stola, izstopanje potnikov s smučmi, panoramo skakalnice in smučarskih skokov; *Družinski film Božidarja Jakca*,³⁵ posnet v Tivoliju, kjer se otroci sankajo, smučajo in igrajo hokej, tam sta tudi Jakčev oče in žena Tatjana z otrokom.

Drugi veliki avtor, prvi slovenski šolani filmski delavec, od katerega je Slovenski filmski arhiv pridobil filme iz medvojnega obdobja, je Mario Foerster, s serijo filmov iz obdobja, ko se je šolal v Berlinu leta 1935 in ti filmi so: *Priključitev Posarja*,³⁶ o nacističnih zborovanjih v Berlinu ob priključitvi, zatem *Skozi razstave v Berlinu*,³⁷ ki prikazuje avtomobilski salon, *Berlinska reportaža*³⁸ o utripu vlemesta, kjer je prikazano »vse«, avtomobilski promet, kulturne znamenitosti, arhitektura, prodajalne, letališče, železnica, rečni promet ..., do Berlina ponoči, vključno z variete plesalkami, *Skladanovsky bioskop*³⁹ o pionirjih nemškega filma, *Jugoslovanska delegacija v zapuščenem Harbinu*,⁴⁰ *Letalski miting v Berlinu*,⁴¹ *Mednarodni filmski kongres v Berlinu*,⁴² *Otvoritev avtoceste Frankfurt Darmstadt*⁴³ in film z naslovom *Posebni dogodki*,⁴⁴ kjer prikazuje me-

²⁵ SI AS 1086/3541 Ameriška parada

²⁶ SI AS 1086/3539 Detroit

²⁷ SI AS 1086/3540 Pittsburgh

²⁸ SI AS 1086/537 San Francisco

²⁹ SI AS 1086/3538 San Francisco Golden Gate

³⁰ SI AS 1086/3535 Washington D. C.

³¹ SI AS 1086/3636 Anny Kiki

³² SI AS 1086/3542 Znanci Božidarja Jakca v Združenih državah Amerike

³³ SI AS 1086/3637 Božidar Jakac na obisku pri prijateljih v Združenih državah Amerike

³⁴ SI AS 1086/3548 Planica

³⁵ SI AS 1086/3552 Družinski film Božidarja Jakca

³⁶ SI AS 1086/2538 Priključitev Posarja

³⁷ SI AS 1086/2536 Skozi razstave v Berlinu

³⁸ SI AS 1086/2531 Berlinska reportaža

³⁹ SI AS 1086/2541 Skladanovsky bioskop

⁴⁰ SI AS 1086/2534 Jugoslovanska delegacija v zapuščenem Harbinu

⁴¹ SI AS 1086/2539 Letalski miting v Berlinu

⁴² SI AS 1086/2535 Mednarodni filmski kongres v Berlinu

⁴³ SI AS 1086/2533 Otvoritev avtoceste Frankfurt Darmstadt

⁴⁴ SI AS 1086/2532 Posebni dogodki

sto in življenje v Berlinu, otvoritev avtoceste, Leipzig in Hamburg. Dve leti pozneje, ko je bil že v Sloveniji, je posnel še klasični družinski film *Spomini na lepše dni*⁴⁵ o gradnji prizidka pri njihovi hiši v Ljubljani in klasični *Družinski film*⁴⁶ o življenju na njihovem vrtu, počitnicah v Trstu in avtomobilski dirki v Ljubljani. Leta 1940 je posnel tudi film *Naše železnice*.⁴⁷

Prvi vodja Slovenskega filmskega arhiva Ivan Nemanič je pri Valentinu Hvali odkril tri filme Metoda Badjure o Kranju, in sicer so to filmi *Proslava ob 70. letnici Kranjske mestne čitalnice*⁴⁸ in *Odkritje spomenika kralja Petra Prvega osvoboditelja v Kranju*,⁴⁹ oba iz leta 1926, ter *Lepotno tekmovanje za Miss Kranja* 1930,⁵⁰ ki je potekalo na terasi restavracije Evropa.

Kot je bilo že omenjeno, je Notranjski muzej iz Postojne dal Slovenskemu filmskemu arhivu v hrambo dva pomembna filma *Postojna z okolico*, ki prikazuje tudi prihod vlaka in ga datiramo v leto 1909, in film *Postojnska jama* iz leta 1926, ki predstavlja prvo snemanje v podzemnem svetu.

Iz leta 1930 je film *Kmetijska šola na Grmu*,⁵¹ ki ga je naročila *Kmečka knjiga* in kjer prikazujejo plemenske bike, osuševanja močvirja z geodetskimi deli, sejanje, sajenje in okopavanje pridelkov na poskusnem polju, čredo krav na visokogorskem pašniku, ruvanje štorov pri pripravi pašnikov in gradnjo kamnitih ograj.

Posebej obsežen je ciklus filmov z naslovom *Družinski film Merku*,⁵² ki obsega več kot trideset manjših kolotov od leta 1929 do leta 1935 v Trstu. V filmih, ki jih je posnel Pietro Merku, so prikazani počitnice ter obiski sorodnikov in prijateljev v Tomaju, Pustriški dolini, Opčinah nad Trstom, Gorici, Ajdovščini, Divači, Koroški, birme Petra ter njegovih bratrancev in sestričen, ki jih opravlja ta škofa Luigi Fogar in Antonio Sancin, pustovanja, igranje violine, igre v naravi in pred hišo, posnetki burje v Trstu, izleti z ladjo ...

Film *Spomini iz mladosti Borčičevih*,⁵³ ki je sestavljen iz več filmov in ga je posnel Jakov Borčič, obsega obdobje od leta 1931 do leta 1933. Večina posnetkov je z izletov, na Gorenjsko, v Medvode, na Šmarno goro, Velesovo in v višje hribovje, tudi na Triglav, potovanje z ladjo po Sredozemlju, od Benetk, Libije do Grčije.

*Sokolski nastop v Ljubljani*⁵⁴ neznanega snemalca je iz leta 1933 in je posvečen sedemdesetletnici Ljubljanskega sokola.

Nadalje so tu še filmi iz leta 1934, prav tako neznanega snemalca, ki jih je arhivu izročil Jože Hausman z Bleda, in sicer: *Sokolske manifestacije v Sofiji*,⁵⁵ kjer so bili tudi slovenski obiskovalci, vsaj sodeč po narodnih nošah, *Konjske dirke na Bledu*,⁵⁶ tudi z vozovi zapravljenjčki, kjer je bila tudi jugoslovanska kraljica Marija s svojimi tremi sinovi, in film *Planica*, s posnetki skokov in padcev, ki pa je žal slabe kakovosti in je praktično negledljiv.

Film *Zapiski gozdarja*,⁵⁷ ki ga je arhivu izročil Igr Smolej, je iz leta 1935. To je eden izmed najboljših medvojnih izobraževalnih filmov, neznanega snemalca, pomemben zlasti za Štajersko in Prekmurje, saj prikazuje drevesnice v Murski Soboti, Radečah pri Zidanem Mostu in Račah pri Mariboru, vzgojo sadik

⁴⁵ SI AS 1086/2550 *Spomini na lepše dni*

⁴⁶ SI AS 1086/2549 *Družinski film*

⁴⁷ SI AS 1086/2556 *Naše železnice*

⁴⁸ SI AS 1086/1852 *Proslava ob 70. letnici Kranjske mestne čitalnice*

⁴⁹ SI AS 1086/1850 *Odkritje spomenika kralja Petra Prvega osvoboditelja v Kranju*

⁵⁰ SI AS 1086/1853 *Lepotno tekmovanje za Miss Kranja 1930*

⁵¹ SI AS 1086/1900 *Kmetijska šola na Grmu*

⁵² SI AS 1086/5905 *Družinski film Merku*

⁵³ SI AS 1086/5144 *Spomini iz mladosti Borčičevih*

⁵⁴ SI AS 1086/7 *Sokolski nastop v Ljubljani*

⁵⁵ SI AS 1086/11705 *Sokolske manifestacije v Sofiji*

⁵⁶ SI AS 1086/11704 *Konjske dirke na Bledu*

⁵⁷ SI AS 1086/10790 *Zapiski gozdarja*

gozdnega drevja, od semen do godnih sadik za pogozdovanje, plantažne nasade topola, javorja, jelše, bora, macesna, črnega oreha, duglazije, ameriškega jesena, gozdno poljedelsko gospodarjenje, kjer v mladih gozdnih nasadih med drevesi gojijo še koruzo in druge poljščine, nato goličave in pogozdovanje na Pohorju, kjer so v ospredju otroci pri »dečjem dnevu za pogozdovanje«.

Edini ohranjeni film Vilka Mazija je *Ljubljana* iz leta 1935, ki prikazuje znamenitosti Ljubljane med vožnjo s tramvajem, gradnjo Nebotičnika, regulacijo Ljubljane z delavci s kompresorji in pri miniranju ter z vlakom z vagončki v suhi strugi Ljubljane in gradnjo škarpe.

Iz leta 1936 je film *Planica*⁵⁸ Cveta Šviglja s prikazom vožnje vlaka proti Gorenjski, do postaje Rateče, kjer izstopajo s smučmi proti Planici, terase pri domu skakalnega doma Ilirija, priprav na tekmo, ogrodja skakalnice, obnavljanja napisa Planica na letalni mizi, konstruktorja skakalnice Stanka Bloudka, panoramskega pogleda, pogleda z vrha skakalnice, treningov skakalcev, gledalcev in stojnic, skoka Seppa Bradla, ki je prvi na svetu s smučmi preskočil 100 metrov, točneje 101 meter ... Film je Slovenski filmski arhiv pridobil s pomočjo Slovenske kinoteke.

Rudi Omota je leta 1940 posnel film *Praznik Marije Pomočnice na Rakovniku*.⁵⁹

Janko Balantič je istega leta posnel film *Krst prvega jadranskega letala 6. oktobra 1940 v Kranju*,⁶⁰ ki ga je odkril Ivan Nemanič pri Valentinu Hvali, skupaj s tremi drugimi filmi o Kranju, kot je bilo že omenjeno.

Iz obdobja med obema svetovnima vojnama, med leti 1935 in 1940, je tudi reklamni film *ESVE nogavice Vidmar*,⁶¹ ki prikazuje trgovino v središču Ljubljane, ob Magistratu, oblačenje ženskih svilenih nogavic in animirani posnetek, ko ptici raztegujeta blago, pri čemer je prikazana priznana blagovna znamka. Film je odkril Janez Meglič in ga zaupal arhivu.

Velik je tudi opus družinskih filmov dr. Boža Škerlja, 16 filmov, ki so presneti, še zlasti pomembno za zgodovino je dejstvo, da je vse filme komentirala hčerka dr. Škerlja, Dagmar Slekovec. Večina filmov ima ugotovljene letnice, za druge pa imamo podatek, da so bili posneti v obdobju med obema vojnama. Naj navedem naslove in letnice: *Potovanje na Golnik*,⁶² 1938, *Norveška*, 1932, *Smučarski skoki v Planici*, 1940, *Počitnice na Češkem*, 1933–1934, *Izpopolnjevanje na visoki šoli za telesno kulturo CIWF v Varšavi*, 1935, *Dunaj*,⁶³ 1938, *V Ljubljani in Tivoliju*,⁶⁴ 1935, *Družinski prazniki družine Škerlj*,⁶⁵ 1932–1940, ter filmi brez ugotovljenih letnic: *Na počitnicah v Sukošanu*,⁶⁶ *Škerlj s sodelavci v Pragi*,⁶⁷ *Letalstvo*,⁶⁸ *V Brežicah*,⁶⁹ *Na dvorišču Resljeve 13*,⁷⁰ *Na drsališču*,⁷¹ *Pri Katrci*⁷² in *Nedelja družine Škerlj*.⁷³ Filmi so bili pridobljeni s pomočjo Slovenske kinoteke.

⁵⁸ SI AS 1086/375 Planica

⁵⁹ SI AS 1086/2348 Praznik Marije Pomočnice na Rakovniku

⁶⁰ SI AS 1086/1854 Krst prvega jadranskega letala 6. oktobra 1940 v Kranju

⁶¹ SI AS 1086/6734 ESVE nogavice Vidmar

⁶² SI AS 1086/2946 Potovanje na Golnik

⁶³ SI AS 1086/2951 Dunaj

⁶⁴ SI AS 1086/2952 V Ljubljani in Tivoliju

⁶⁵ SI AS 1086/2956 Družinski prazniki družine Škerlj

⁶⁶ SI AS 1086/2954 Na počitnicah v Sukošanu

⁶⁷ SI AS 1086/2955 Škerlj s sodelavci v Pragi

⁶⁸ SI AS 1086/7769 Letalstvo

⁶⁹ SI AS 1086/7770 V Brežicah

⁷⁰ SI AS 1086/2958 Na dvorišču Resljeve 13

⁷¹ SI AS 1086/7771 Na drsališču

⁷² SI AS 1086/7772 Pri Katrci

⁷³ SI AS 1086/7773 Nedelja družine Škerlj

Janez Korenčan je v letih od 1939 do 1940 posnel *Družinski film*,⁷⁴ na katerem so posnetki Tržiča, vzpon na planino in koč na Kofcah, obisk pri Tišlerju v Kovorju in na tem filmu je celo telovadba, »body building« v gorah.

Od Igorja Havlička je bil pridobljen film *Birma Jelke in Vere Lapajne*⁷⁵ iz leta 1941, ki prikazuje predvsem pripravo družine na ta dogodek.

Zgodovinski arhiv Celje je odkril barvni film *Rogaška Slatina*, ki izvira iz obdobja med obema vojnama in prikazuje hotele, park in sprehajalce.

Dedič Janka Ravnikarja, Matej Ravnik, je Arhivu Republike Slovenije zaupal v hrambo film *Pogreb Antona Maleja v Bohinju*⁷⁶ iz leta 1930 in še tri druge filme iz medvojnega obdobja z naslovi *Hrastnik*, *Trbovlje* in *Planica*, ki so v negativu in še niso strokovno obdelani.

Bolnišnica Golnik je med drugim Arhivu zaupala v hrambo tudi dva predvojna filma z naslovoma *Sličice iz sanatorija na Golniku*⁷⁷ in *Torokalne operacije na Golniku*.⁷⁸

Torej lahko rečemo, da je bilo po letu 1988 odkritih 100 filmov slovenskih avtorjev do obdobja druge svetovne vojne, ki so bili posneti na različnih filmskih trakovih, od amaterskega 8 mm do profesionalnega 35 mm traku.

Ob vsem napisanem o filmih, ki so bili na novo pridobljeni, velja omeniti tudi večjo zbirko filmov Ivana Bolleta, ki je na novo odkrita ter je v zasebni lasti in je Slovenskemu filmskemu arhivu ni uspelo pridobiti.

Filmi dr. Alojza Kunsta, kronska pridobitev zadnjega časa

Po mojem osebnem mnenju so ena izmed največjih pridobitev Slovenskega filmskega arhiva v zadnjem času Družinski filmi dr. Alojzija Kunsta,⁷⁹ posneti od leta 1929 do leta 1936. Filme smo pridobili leta 2018. V hrambo nam jih je zaupala Lidija Dolgan, potem ko jih je na elektronski digitalni nosilec, na DVD, s filmskega traku presnel Janez Meglič, ki je Dolganovim tudi predlagal, naj jih shranijo v arhivu. Zaradi izredne povednosti in dokumentarnosti sem se odločil, da jih podrobneje opišem in podam svoj komentar. Pomembni so tudi zaradi tega, ker jih je posnel znameniti Slovenec. Kot lahko preberemo na Wikipediji, se je se dr. Kunst rodil na Polzeli 3. aprila 1890. Medicino je študiral v Pragi. Ko se je odločil za radiologijo, se je izpopolnjeval na Dunaju, v Berlinu, Frankfurtu in Hamburgu. V Sloveniji, v Ljubljani, je bil začetnik radiologije, primarij in predstojnik Rentgenološkega inštituta za Slovenijo in Istro, od leta 1938 do leta 1940 pa je bil tudi predsednik Slovenskega zdravniškega društva. Doživel je lepo starost. Umrli je v Ljubljani 31. maja 1970. Ohranjenih filmov je pet in so bogato dokumentirani, tako rekoč je ob vsakem posnetku tudi besedilo, kje in kdaj se dogaja. Avtor je imel že na začetku jasen načrt za snemanje, kar izvemo iz zapisa: Film iz življenja dr. Kunsta, njegove žene Ade in hčerke Lilian. Vedelo se je: v glavni vlogi igra Lilian, rojena 22. maja 1928, zato se zgodba začne na dvorišču, ko je bila hčerka stara trinajst mesecev, z mamo Ado in še nekaj njenimi prijateljicami. To je bil poseben dogodek, saj se igra z majhno srnico, nato še isto poletje, leta 1929, sledi kopanje na kopališču na Sori v Škofji Loki, kjer Lilian z mamo veselo čofota, kopalci sedijo na obali kopališča, tam se igra s kosmatim psičkom in oče jo ponosno drži v naročju. Vse kaže, da so si že kupili motor prikolica, saj se z očetom pelje z dvorišča in na njem veselo pozira z mamo. Mogoče so šli z njim na Bled, saj Lilian opravi prvi skok v jezero pri petnajstih

⁷⁴ SI AS 1086/8932 Družinski film Janeza Korenčana

⁷⁵ SI AS 1086/12350 Birma Jelke in Vere Lapajne

⁷⁶ SI AS 1086/11963 Pogreb Antona Maleja v Bohinju

⁷⁷ SI AS 1086/8442 Sličice iz sanatorija na Golniku

⁷⁸ SI AS 1086/8441 Torokalne operacije na Golniku

⁷⁹ SI AS 1086/12362 Družinski filmi Alojzija Kunsta

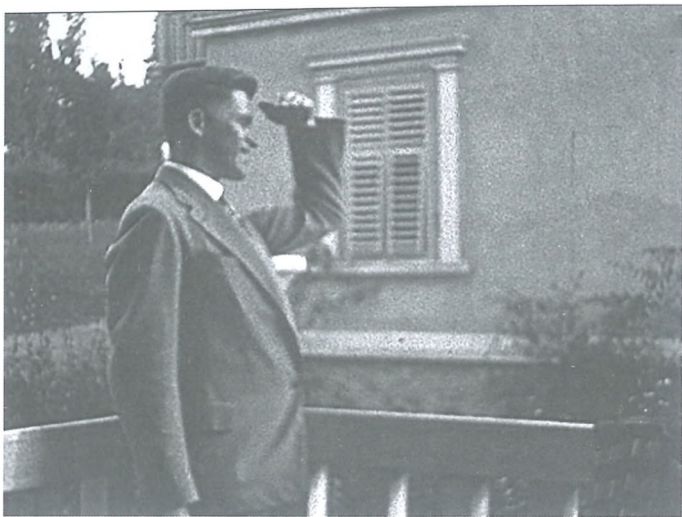
mesecih, kot je zapisano v komentarju. Seveda jo pri skoku v vodo ujame mama Ada. Posneti so tudi množica kopalcev na tamkajšnjem kopališču, pogumni skakalec s stolpa in ljudje pri čolnarjenju. Lilian se tudi igra, in sicer v pesku ob jezeru. Sledi kratek posnetek letala, ki vzleta. Tudi oče je bil ponosen nase, saj se je z veseljem posnel na balkonu svoje hiše. Železniške zapornice se dvigujejo, mama Ada pa gre z Lilianinim dedom in hčerko na sredi veselo, brezskrbno po ulici. Leta 1930 je bila Liliana, stara dve leti, posneta v malem bazenu na kopališču Ilirija v Ljubljani, kjer se igra s kanglico. Iz Splita se je ohranil posnetek, kako se dr. Kunst veselo kopa in sonči na morski obali z ženo Ado. Dve leti kasneje, na veliko noč, je posnel hčerko v plaščku in s pleteno torbico na obali blejskega jezera, pod tamkajšnjo cerkvijo, kjer se Ada pogovarja z dvema znankama. Na Bledu je napravil tudi skupinsko sliko, on je na sredini, na levi sta ženski, na desni pa Lilian z mamo. Nato sledi znameniti posnetek, na katerem tri deklice plešejo v krogu »ringaraja«, nato ena izmed njih stoji pri miru na sredini, strmi v kamero, drugi dve pa plešeta okoli nje. Prizor spominja na Grossmannov film *Na domačem vrtu*. Sledi posnetek z mamo in babico na izletu nad Begunjami. Tam je nastala zanimiva slika, ko so se vsi z obrazi nagnetli ob lesen okvir v ograji. Pozimi 1932 so bili v Kranjski Gori, kjer je mama Ada smučala nad vasjo, ko je skupina smučarjev šla čez majhen hrib. Presenetljivi so tudi posnetki mednarodne smučarske tekme, ne v Planici, temveč v Kranjski Gori. Istega leta so šli z vlakom (meseca marca!) na smučarski izlet na Bled, kjer so smučali kar po zasneženi cesti, pod hotelom Park s pogledom na zasneženo jezero iz restavracije nad njim. Naslednji posnetek prikazuje skupino, verjetno zdravnikov, ki odhajajo iz stavbe. Mama Ada in Lilian sta na zasneženi ulici, nasproti slaščičarne Petriček na Cankarjevi ulici v Ljubljani. Sledi posnetek vhoda v Okrožni urad za zavarovanje delavcev na Miklošičevi ulici v Ljubljani. Nedeljski izlet na Gorenjsko se začne z vožnjo avtomobila iz garaže. Iz njega izstopita dr. Kunst in Lilian ter se ponosno postavita pred vozilo. Ada in Lilian se sprehajata na travniku nad naseljem, spodaj je cerkev, v daljavi pa še ena. Ta prizor je bil mogoče posnet kje v okolici Kamnika. Dr. Kunst je postal član Avtomobilskega kluba in bil z družino na Jezerskem, kjer sta avgusta 1932 potekala druženje avtomobilistov in blagoslov klubskega prapora. Dr. Kunst je ob tej priložnosti napravil še posnetek svojih deklet na travi in hčerke na jasi, med vršaci. Sledi serija posnetkov skokov s stolpa v vodo. Septembra 1932 so šli na izlet Avtomobilskega kluba na



Mala Lilian s srnico, slika iz filma SI AS 1086/12362 Družinski film dr. Alojz Kunst 1929–1932



Lilian s svojima prijateljicama, slika iz filma SI AS 1086/12362 Družinski film dr. Alojz Kunst 1929–1932



*Dr. Alojz Kunst na balkonu svoje hiše,
slika iz filma SI AS 1086/12362
Družinski film dr. Alojz Kunst 1929–1932*

Lisco, kjer so imeli pravo zabavo, kjer jih je zabavala harmonikarica in so napravili kakovostno skupinsko fotografijo pod svojim praporom. Z avtom so se peljali po Ljubljani in snemali, od Bavarskega dvora, kjer vidimo tirnice in tramvaj, konjske vprege, parkirane avtomobile, naprej proti Nebotičniku, Prešernovemu spomeniku, čez Tromostovje, do Magistrata, kjer je še stal spomenik jugoslovanskemu kralju Petru Prvem Zedinitelju. Tu se vožnja konča. Potem sledijo še »normalni« posnetki ulice pred Glasbeno matico, Dramo in Kongresnim trgom, kjer se kamera najprej približa Nebotičniku, se obrne proti Uršulinski cerkvi in na koncu proti Filharmoniji z gradom v ozadju. Sledi prizor z Lilian in Hanko v Tivoliju, staro štiri leta in pol: na promenadi, potem tečeta po parku, se igrata in plešeta »ringaraja«. Potem sta še dva, zelo redka in dragocena posnetka družinskega življenja, »znotraj«, v hiši, kjer mama Ada bere časopis, potem hčerki Lilian v naročju bere iz slikanice, hčerka nato sama spleza v stolček in je iz krožnika, nato jo mama da spat in zapre posteljo s pregrado, Lilian pa skače po postelji kot vsak razposajen otrok. Dr. Kunst s starima staršema svoje hčerke igra domine, žena Ada pa igra na klavir. Eden izmed daljših posnetkov nosi preprost naslov *Iz potovanja po Sredozemlju*. S potniško ladjo Kraljica Marija so odpluli proti Krfu, kjer so si ogledali kip starogrškega junaka in med plutjem tudi trdnjavo. Na ladji so se sončili, igrali igro, ko čez mrežo eden drugemu mečejo kroge, igrali šah, se kopali v bazenu in ena izmed kopalk je imela celo poseben napihljiv »šlauf« v podobi stiliziranega konjiča. Preden pridejo v Barcelono, je prikazana še množica galebov. V mestu so si ogledali пристanišče z množico potniških ladij, dr. Kunst je posnel tudi kapitana in mornarje, spomenike, mestni vrvež, zobato železnico, še zlasti so ga zanimala biko-borbe. Slike iz Alžira in Tunisa v filmu so res slike: portreti posameznih domačinov v njihovih značilnih dolgih oblačilih, s turbani in fesi, žensk z zakritim obrazom, prizorov s tržnice, posameznih zanimivih stavb. Potem se spet preselijo na deželo, verjetno v okolico Novega mesta, kjer se starejši sprehajajo po polju in med kmečkimi hišami. Nato vidimo dr. Kunsta pri plavanju. Videti je, da so dobili nov avto, vozi ga žena Ada pa tudi dr. Kunst, pogledat ga pride tudi starejša ženska. Spet sledi plavanje v bazenu, vse družine. Na domačem vrtu Ada leži na ležalniku, Lilian se vozi s kolesom, ga tudi čisti in zaliva rože ter dela stoje na trati, z očetom čistita avto, mama ga potem vozi. Tako kot *Potovanje po Sredozemlju* je daljši film tudi z naslovom *Zimska zabava na Vršiču*. Očitno so se pozimi z avtomobilom odpravili na



*Lilian z mamo Ado na motorju,
slika iz filma SI AS 1086/12362
Družinski film dr. Alojz Kunst 1929–1932*

hrib, na posnetku je komentar: Sneg in ledena cesta prisili konjske sile, da se ustavijo in zmrznejo. Sledi prizor, na katerem odkopavajo avto iz snega in ga poskusijo odpeljati s konjem, nato sledi komentar: Obrnjen, a že v plankah. Potem so najeli dva konja, možaki potiskajo avto in šele nato jim ga uspe rešiti, kar je pospremljeno s komentarjem: Po šesturnem delu je bil avto spet na trdnih tleh v Kranjski Gori. Zaključek filmov je barven in prikazuje karnevalsko povorko v Ljubljani, z godbo, pustnimi vozovi in na koncu celo z velikansko ribo (ali letalom), v bistvu z veliko ovalno stvarjo. Obstaja tudi posnetek tramvaja, množice in dr. Kunsta v avtu, na katerem je napis Foto kino. Zadnji prizor na filmu prikazuje, kako Ada doma reže vrtnice, se usede na pleten stol na dvorišču, bere časopis Jutro, oče iz garaže pripelje avto, Lilian pa se s prijateljico s kolesom vozi po dvorišču.

To naj bi bil podroben opis filma, pripravljen tudi z namenom, da doumemo, koliko informacij iz življenja v določenem obdobju se lahko skriva na dragocenih »starih filmskih posnetkih«.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ☉ SI AS 1086 Zbirka filmov: <http://arsq.gov.si/Query/archivplansuche.aspx> (dostop: 5. 10. 2020).

LITERATURA

Nedič, Lilijana: Filmografija 1905–1945. V: V kraljestvu filma (ur. Silvan Furlan). Ljubljana: Založil Slovenski gledališki in filmski muzej, 1986/87, str. 66–77.

Stibilj, Tatjana Rezec, Sunčič, Vladimir, Tršan, Lojz: Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije. Ljubljana: Založil Arhiv Republike Slovenije, 2002. https://sl.wikipedia.org/wiki/Alojz_Kunst (dostop: 5. 10. 2020).

SUMMARY

STARRING LILIAN ...

FILM CREATIVITY ON THE SLOVENIAN TERRITORY BEFORE THE SECOND WORLD WAR AT THE ARCHIVES OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA WITH AN EMPHASIS ON ACQUISITIONS IN THE PERIOD BETWEEN THE YEARS 1988 AND 2020

Since their creation in 1895, when the Lumiere brothers organized the first film show in Paris, moving pictures have excited the human imagination and fundamentally marked the 20th century. The Slovenes were not far behind. In 1905 and 1906, dr. Karol Grossmann, a lawyer from Ljutomer, shot the first three films *Dismissal from Mass in Ljutomer*, *In the Family Garden* and *The Ljutomer Fair*. In 1968 the Slovene Film Archives was established and still functions in the framework of the Archives of the Republic of Slovenia, where it collects and protects the Slovenian film archival material. Thanks to the relatively early establishment of the Slovenian Film Archives, more than 90% of Slovenian films have been preserved. In the years 1986 and 1987, a monograph entitled *"In the Kingdom of Film"* was published, which presented the filmography from

1905 until the end of the Second World War. All these films are kept at the Archives of the Republic of Slovenia, in the Slovene Film Archives sector, in the fonds SI AS 1086 Collection of films. Information about a film, title, carrier, time of creation, scope and short content are recorded in digital form and available at <http://arsq.gov.si/Query/archivplansuche.aspx>. Since 1988, the employees managed to acquire a hundred “new old films” from the period between the both world wars. Those are mostly family films, including recordings from excursions, travels, public and sport events, presentation of towns. Also advertisements and educational films are preserved. An analysis of content shows that Slovenian films from the mentioned period, as in modern times, cover all layers of the social life, from economic, cultural, sport, religion to family. The early film had the same purpose as today, namely, to mostly document but at the same time to create, educate and entertain. The goal of the present paper is to present information on the newly acquired films from the oldest period in one place and which can be used by archivist and users of film archives. As an example of the richness of information and pictures, which can be derived from these vast materials, I presented films by dr. Alojzij Kunst, the pioneer of Slovene radiology, who, in 1929, with his daughter Lilian’s first steps, began to record the life of his family, which lived in Ljubljana. These documented records, from classical family recordings to travels around Slovenia and cruises in the Mediterranean on the Queen Maria ship, show the lifestyle of a well- off, but not rich family from Ljubljana, a city, which was an excellent scene of those happy times between the both world wars.

1.04 Strokovni članek

UDK 7.025.4:091

Prejeto: 12. 10. 2020

Konserviranje in restavriranje rokopisne knjige iz Škofič

DARJA HARAUER, samostojna konservatorsko-restavratorska tehnica,
ANJA PROPS, konservatorica-restavratorica,
NATAŠA PETELIN, višja konservatorica-restavratorica,
STANKA GRKMAN, konservatorsko-restavratorska svetovalka,
MATEJA KOTAR, višja konservatorsko-restavratorska sodelavka,
LUCIJA PLANINC, konservatorsko-restavratorska svetnica,
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: lucija.planinc@gov.si

Izvleček

Rokopisna knjiga iz Škofič celovškega škofijskega arhiva je bila precej poškodovana in zato posledično nedostopna uporabnikom. V članku sta predstavljeni metodologija izbora konservatorsko-restavratorskih posegov in njihova izvedba. Poškodovana mesta smo ustrezno restavrirali tako, da smo ohranili in prilagodili obstoječe strukturne elemente, ki so bili vezavi dodani skozi njen obstoj, in jih vključili v rekonstrukcijo vezave ter restavrirali raztrganine in manjkajoče dele na listih knjižnega bloka. S temi posegi smo rokopisni knjigi vrnili uporabnost. Konservatorsko-restavratorske posege smo opravili v Centru za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije.

Abstract

CONSERVATION AND RESTORATION OF THE ŠKOFIČE MANUSCRIPT

The Škofiče manuscript, kept by the Diocesan Archives in Klagenfurt, was severely damaged and thus not available for users. The paper presents the methodology of choosing the correct conservation-restoration treatments and their execution. Damaged parts were restored in such manner that the existing structural elements, which had been added to the binding through time, were kept, adjusted and included into the binding restoration. Torn and missing parts of the pages of the book block were also restored. After these treatments, the book is again available for use. Conservation-restoration treatments were performed at the Restoration and Conservation Centre of the Archives of the Republic of Slovenia.

Ključne besede:

rokopisi, knjiga,
Škofiče, Celovec,
konserviranje,
restavriranje,
papir, usnje

Key-words:

Manuscripts,
book, Škofiče,
Klagenfurt,
conservation,
restoration,
paper, leather

1. UVOD

Rokopis iz Škofič ob Vrbskem jezeru izvira z začetka 19. stoletja. Vsebuje predelavo nemškega prevoda spisa *Mystica Ciudad de Dios* španske redovnice Marié de Jesús de Agreda (1602–1665). Besedilo govori o Jezusovem in Marijinem življenju, vendar zgodbo spremljamo iz zornega kota Marije. Pisano je v krajevnem narečju, značilnem za župnijo Škofiče, in prav zato predstavlja pomemben del pisne kulturne dediščine, še posebej za Slovence na avstrijskem Koroškem.

Rokopisna knjiga zaradi poškodb za uporabnike v celovškem škofijskem arhivu ni bila dostopna, zato smo se skrbniki odločili, da jo konserviramo in restavriramo. Za ta dela smo izbrali Center za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije, kjer smo opravili vse potrebne konservatorsko-restavratorske posege¹ z namenom, da rokopisni knjigi vrnemo njeno uporabnost in jo ohranimo našim zanamcem.

2. STROKOVNI PREGLED IN OCENA STANJA KNJIGE PRED KONSERVATORSKO-RESTAVRATORSKIMI POSEGI

Rokopisno knjigo smo pred posegom fotografsko dokumentirali in izdelali osnovno pisno dokumentacijo, ki smo jo med posegom še sproti dopolnjevali. Rokopisni knjižni blok je bil le vstavljen v platnico, brez vidnih sledi strukturnih elementov, ki običajno povezujejo knjižni blok s platnico. Platnica je imela oporo iz lepenke in taninsko kozjo usnjeno prevleko, zato smo domnevali, da je nekoč pripadala knjigi s trdo vezano knjižno vezavo. Knjižni blok meri v višino 302 mm in širino 196 mm, zaradi slabega stanja vezave pa smo izmerili le približno debelino 50 mm. Knjižni blok je bil sestavljen iz kakovostnega ročno izdelanega papirja brez opaznih vodnih znakov. Vseh 128 listov vsebuje zapis s črnilom.

Ob temeljitem pregledu rokopisne knjige smo ocenili, da so poškodbe posledica pogoste in dolgotrajne uporabe ter neustrezne hrambe. Na njej so nastale mehanske poškodbe, kot so raztrganine ob robovih listov in v pregibih pol ter manjkajoči deli na listih knjižnega bloka in na platnici, prisotni so bili tudi razni madeži, prah, na prvih listih tudi saje (Slika 1). Zaradi izpostavljenosti zunanjim vplivom iz okolja je bila močno poškodovana predvsem prva lega, iz zadnje lege pa je bilo izrezanih zadnjih dvajset listov.

KNJIŽNI BLOK

Knjižni blok obsega 64 pol, združenih v deset leg. Drugo in šesto lego sestavlja sedem pol, deseto lego 20 pol, druge lege so sestavljene iz šestih pol. Knjižni blok je sestavljen iz dveh velikosti; listi zadnje lege so po širini 5 mm krajši in po višini 6 mm daljši od drugih devetih. Knjižni blok je bil zašit na dva platnena trakova z debelejšo vrvjo (Slika 2). Šivanje je potekalo navpično skozi liste in ne skozi veznik.

Ko smo knjižni blok razvezali na posamezne pole, smo ugotovili, da ta vezava ni bila prvotna. V veznikih pol so bile sledi vbodov prejšnjega šivanja, ki so pokazali, da je bil knjižni blok zašit na štiri enojne vezice ter na začetni in končni šiv. Materialnih sledi vezic nismo našli. Vendar smo ugotovili, da so jo s prevezavo, takrat verjetno močno poškodovane rokopisne knjige, ohranili in preprečili nepopravljive poškodbe.

¹ Konservatorsko-restavratorsko delo na obravnavani knjigi so poleg navedenih avtoric besedila opravile še konservatorke restavratorke Marjana Cjuha, mag. Blanka Avguštin Florjanovič in dr. Jedert Vodopivec Tomažič.

PLATNICA

Platnica po velikosti ni ustrezala knjižnemu bloku, saj je bila vzeta z neke druge knjige. Po višini in širini je bila premajhna, v hrbtnem delu pa prevelika. Dano platnico sestavlja opora iz lepenke, ki je prevlečena z rjavim taninskim kozjim usnjem. Na hrbtu so bile vidne sledi petih enojnih vezic. V spodnjem hrbtnem delu je bil del prevleke odtrgan. Usnje je bilo toga, izsušeno ter na pregibih in vogalih obrabljeno. Na notranji strani platnice sta bila ohranjena sprednji in zadnji nalepljen spojni list (Slika 3).

3. OPIS POSAMEZNIH KONSERVATORSKO-RESTAVRATORSKIH POSEGOV

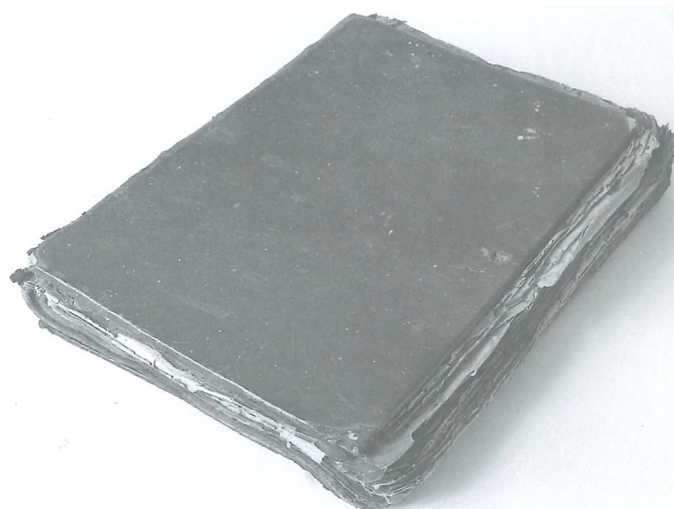
Na osnovi pregleda stanja rokopisa smo določili ustrezne konservatorsko-restavratorske posege: razvez knjižnega bloka, suho čiščenje površin, merjenje pH-vrednosti papirja, določanje vlaken, identifikacijo črnila, restavriranje listov, šivanje knjižnega bloka, restavriranje platnice in rekonstrukcijo vezave.

RAZVEZ KNJIŽNEGA BLOKA

Rokopisni knjižni blok je imel v vezniku poškodovane liste, en list z manjkajočo paginacijo pa je bil iztrgan in vložen v knjižni blok. Pri tem se je pojavila dilema, kam pravilno umestiti omenjeni list. Konservatorji restavratorji ne proučujemo vsebine, vendar je ta pogosto v pomoč pri določanju vrstnega reda strani. Dilemo smo rešili s pomočjo strokovnjakinje,² ki se ukvarja s proučevanjem tovrstnih besedil. S sledenjem besedilu je uredila pravilni vrstni red strani in iztrgani list ustrezno vložila v knjižni blok, mi pa smo ga označili z ustrezno paginacijo.

SUHO ČIŠČENJE POVRŠIN

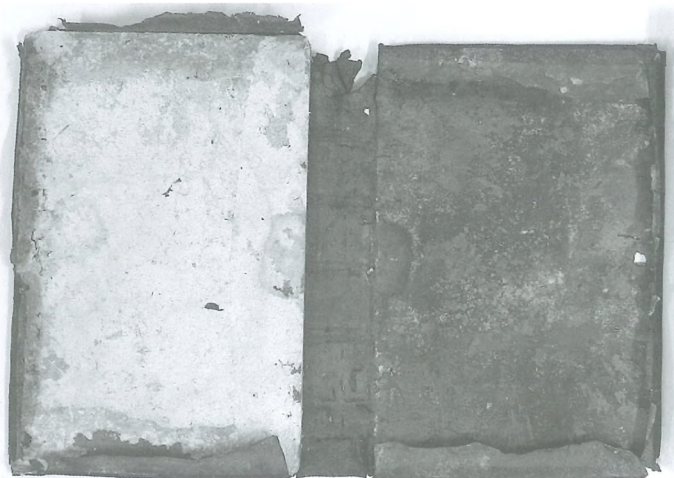
Po razvezu knjižnega bloka je bil prvi korak suho čiščenje listov. Za čiščenje smo uporabili dve vrsti restavratorskih radirk³ in različne mehke čopiče (Slika 4). Usnjeno prevleko platni-



Slika 1: Stanje pred konservatorsko-restavratorskimi posegi.



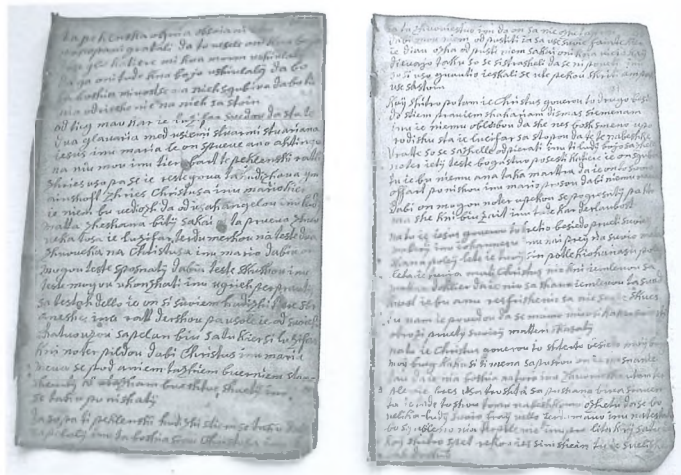
Slika 2: Odprta knjiga pred konservatorsko-restavratorskimi posegi.



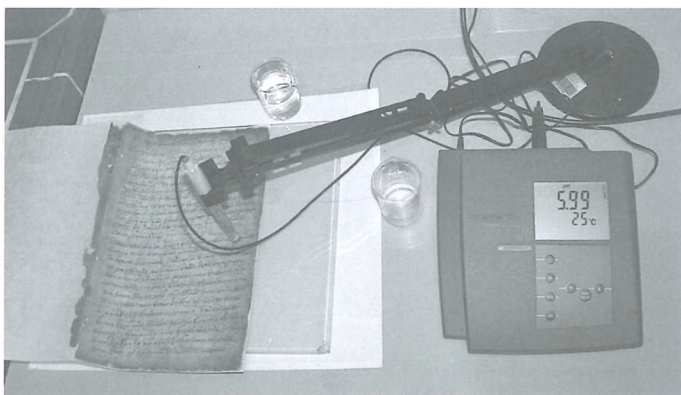
Slika 3: Notranja stran platnice pred konservatorsko-restavratorskimi posegi.

² Dr. Andrejke Žejn je asistentka z doktoratom na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.

³ Radirka Milan 2012 oval in gobico iz kavčuka (Dry Cleaning soot sponge, Arbsorber®).



Slika 4: Razlika med neočiščenim listom (na levi strani) in suho očiščenim listom (na desni strani).



Slika 5: Prikaz merjenja pH vrednosti papirja.

ce smo očistili s konservatorsko-restavratorskim premazom⁴ za usnje.

MERJENJE pH-VREDNOSTI

Z merjenjem pH-vrednosti površine papirja smo želeli določiti njegovo kislost. pH-vrednosti površine papirja so bile izmerjene z ravno ploščato elektrodo SEN TIX SUR in pH-metrom INOLAB pH 720.⁵ Meritve smo izvedli na več listih in na več mestih istega lista (Slika 5). Izmerjene vrednosti med 5,88 in 6,27 kažejo, da papir ni toliko kisel, da bi to vplivalo na njegovo degradacijo. Pred tem smo tudi že po videzu ocenili, da je bil papir dobro ohranjen.

DOLOČANJE VLAKEN

Mikroskopsko preiskavo vlakninske sestave papirja na vzorcih, odvzetih iz odpadnih koščkov poškodovanih listov, smo izvedli na optičnem mikroskopu Zeiss Axioskop 40 pod 100-kratno povečavo. Sledilo je obarvanje v Graf C. Primerjalna analiza vrste vlaken je pokazala, da so bila kot surovina za izdelavo papirja uporabljena le lanena vlakna. Ker so bili za analizo uporabljeni odpadni koščki iz poškodovanih predelov, se v preiskanih vzorcih vidijo tudi poškodbe na vlaknih.⁶ Glede na čas nastanka knjige, na vizualni pregled in na svoje izkušnje smo takšen rezultat pričakovali.

IDENTIFIKACIJA ČRNILA

Domnevali smo, da gre za železo-taninsko črnilo, ki je bilo prevladujoče črnilo od konca srednjega veka in vse do začetka 20. stoletja. Zanj je značilno, da proseva skozi papir na drugo stran. Gre za korozivno črnilo, ki včasih uničuje papir na mestih, kjer je zapis.⁷

Opravili smo test z dvema indikatorjema, ki reagirata s prisotnimi železovimi in bakrovimi ioni, tako da se ob stiku s črnilom obarvata rožnato oziroma modro. Test smo opravili na treh različnih mestih: na izbrani del besedila oziroma na izbrano črko smo položili 5 x 10 mm velike,

⁴ Balzam za usnje Lederbalsam, natural, Maroquin.

⁵ Preiskavo smo naredili v Centru za konserviranje in restavriranje v Arhivu Republike Slovenije.

⁶ Preiskavo smo naredili v Centru za konserviranje in restavriranje v Arhivu Republike Slovenije.

⁷ Železovi in bakrovi ioni zlasti pri visoki vlagi pospešujejo razgradnjo papirja.

z destilirano vodo navlažene indikatorske lističe, in sicer tako, da je del indikatorja pokrival črnilo, del pa je bil položen na mesto, kjer besedila ni (da smo lahko opazovali razliko). Če je železo v črnilu prisotno, se indikator obarva. V našem primeru so rezultati na vseh treh mestih testiranj potrdili prisotnost železo-taninskega črnila, vendar smo ob konservatorsko-restavratorskem pregledu ocenili, da črnilo še ni razgradilo papirja. Nujna je nadaljnja hramba v ustreznih pogojih, kot je, na primer ravno prav suh prostor (Slika 6).

KONSERVIRANJE IN RESTAVRIRANJE LISTOV KNJIŽNEGA BLOKA

Konservatorsko-restavratorske posege na listih knjižnega bloka smo izvedli s postopkom ročnega dopolnjevanja manjkajočih delov in lepljenjem raztrganin z izbranim japonskim papirjem, ki je bil po videzu, barvi in debelini najbolj podoben papirju knjižnega bloka.

Obrabljene in od pogoste uporabe »zaobljene« vogle listov smo na željo ter v dogovoru s skrbnikom dopolnili in obrezali na pravi kot, na originalno obliko, kakršna je v prvotnem stanju tudi bila.

Na mesta, kjer so bili listi izrezani, smo dodali »nove« (prazne) liste iz japonskega papirja in s tem knjižnemu bloku povrnili ustrezno debelino.

Pri restavriranju knjižnega bloka smo uporabili mešanico škrobnega lepila⁸ in metil celuloze. Namerno smo uporabili zelo gosto lepilo (čim manjša vsebnost vode), da smo zmanjšali možnost migriranja nečistoč v papirju in posledično nastajanja »cekinov« na mestih lepljenja. Restavrirane liste smo sušili in ravnali med lesenimi deskami, rahlo obtežene. Pravilno sestavljene pole smo združili še v lege (Slika 7).

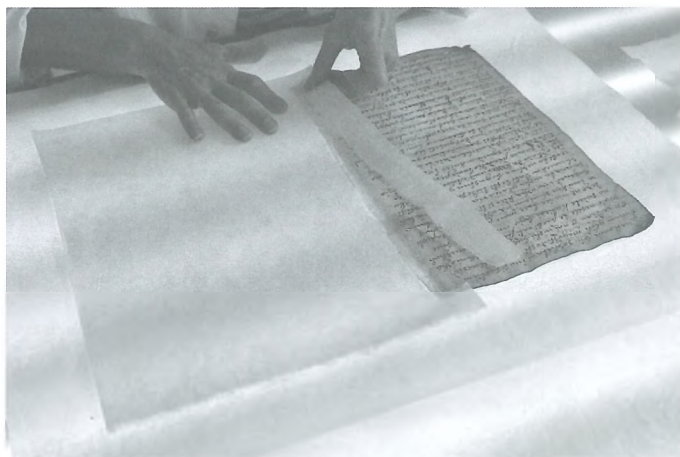
ŠIVANJE KNJIŽNEGA BLOKA

Ob razvezu smo za vsako lego posebej izdelali šablono, na kateri smo označili mesta vbovov prvotne vezave. Šablona nam je bila v pomoč pri rekonstrukciji šivanja knjižnega bloka.

Sestavljene lege smo pred šivanjem za krajši čas obtežili med deskami. Za boljšo trpežnost povezave knjižnega bloka s platnico smo na prvo in zadnjo v širini 5 mm zarobili bombažno

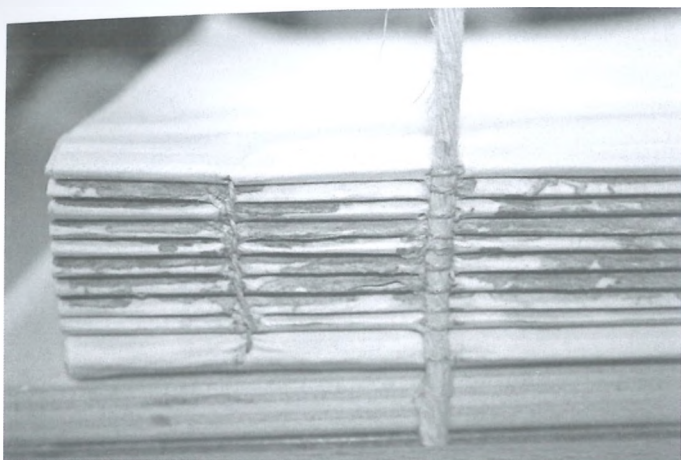


Slika 6: Prikaz identifikacije železo taninskega črnila

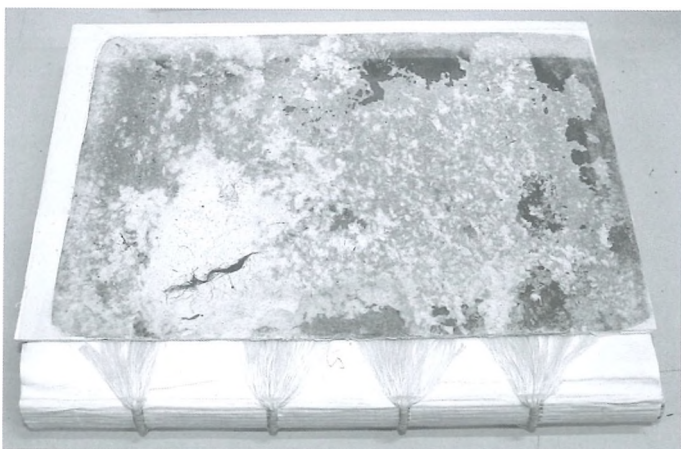


Slika 7: Dodajanje manjkajočega dela lista.

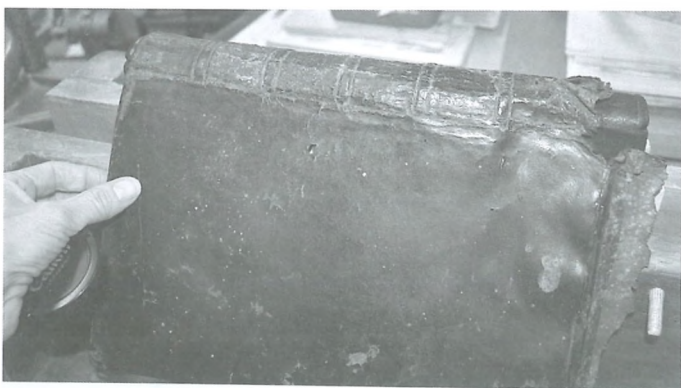
⁸ Pšenično škrobno lepilo Domofix, Helios®.



Slika 8: Zašit knjižni blok (detajl).



Slika 9: Razčesane konopljne vezice in vidna povečana opora iz lepenke.



Slika 10: Lepljenje izvirne usnjene prevleke na oporo.

tkanino batist. Sestavljene lege in ustrezno razporejene smo na napenjalu zašili v knjižni blok po sledeh izvirnega šivanja na štiri enojne konopljne vezice. Za šivanje smo uporabili knjigovški laneni sukanec naravne barve (Slika 8).

RESTAVRIRANJE PLATNICE

Platnica, ki ni bila del izvirne vezave, je bila po širini in višini manjša od knjižnega bloka. Kljub temu smo se odločili, da platnico z usnjeno prevleko v celoti uporabimo. Oporo smo zato morali dopolniti s celuloznimi vlakni do velikosti, ki je ustrezala velikosti knjižnega bloka. Oporo iz lepenke smo najprej previdno ločili od usnjene prevleke. Lepenko smo razslojili in na sredino umestili karton,⁹ nanj smo z obeh strani izmenično dodajali japonski papir,¹⁰ dokler se nismo približali debelini opore. Za lepljenje smo uporabili mešanico metil celuloze in škroba. Ker to lepilo ni dovolj močno, da bi zlepilo veliko plasti japonskega papirja, smo v zelo majhni količini dodajali disperzijsko lepilo za papir.¹¹ Dodani del je bil večji, zato smo ga, ko je bil povsem suh, odrezali do velikosti, ki je ustrezala knjižnemu bloku.

Usnjeni del platnice v hrbtu je bil širši od knjižnega bloka. Omenjeni višek usnjene prevleke nam je skupaj z usnjem na zavihkih omogočil, da smo isto usnjeno prevleko lahko uspešno namestili na povečano oporo.

REKONSTRUKCIJA VEZAVE

Štiri konopljne vezice smo razčesali in jih na notranjo stran povečane opore nalepili s škrobnim lepilom (Slika 9). Hrbtni del knjižnega bloka smo ojačali z bombažnimi trakovi in ga prekrili z novim, pobarvanim kozjim usnjem. Na novo dodano usnje smo na hrbtu prilepili izvirno usnjeno prevleko (Slika 10), ki smo jo nato namestili še na oporo. Dodatno povezavo knjižnega bloka s platnico predstavljata tudi nalepljena spojna lista.

4. ZAŠČITA GRADIVA PO POSEGU

Za konservirano in restavrirano knjigo smo naredili še po meri izdelano zaščitno škatlo

⁹ Trajno obstojni karton Hahnemühle, debeline 1 mm.

¹⁰ Japonska papirja Paper Nao 642 181 in Japico RK 02.

¹¹ Disperzijsko lepilo Mekol 1413/ G, Mitol ®.

iz trajno obstojne lepenke, ki je namenjena trajni hrambi dragocenega arhivskega gradiva. Sestavljena je iz treh delov: iz spodnjega dela – škatle z izrezi za lažje rokovanje s knjigo, pokrova in hrbtnega dela, ki ju povezuje. Škatla je prevlečena s kakovostnim naravnim bombažnim platnom (Slika 11).

5. PRIPOROČILA ZA TRAJNO HRAMBO

Priporočena temperatura in relativna vlaga v prostoru, kjer se hrani arhivsko gradivo, še posebej tisto, ki je narejeno iz različnih materialov, sta največ 18° C in 40–50 % relativne vlage. Pomembno je, da te vrednosti čez dan in čez leto ne nihajo, če do tega vseeno pride, je pomembno, da nihajo, kar se da počasi. Rokopisno knjigo je treba hraniti v temi.

6. ZAKLJUČEK

Z vidika trajnega ohranjanja slovenske kulturne dediščine je bilo s konservatorsko-restavratorskim posegom narejeno pomembno delo, saj smo kljub različnim velikostim listov in platnice, ki prvotno ni pripadala knjigi, s konserviranjem in restavriranjem knjigo povezali v homogeno celoto in uredili za trajno hrambo. Materialno smo zanjo poskrbeli, vendar si želimo, da bi se vedno našel nekdo, ki bo to vsebino znal prebrati, saj je napisana v slovenskem narečju, ki ni poznano vsakomur.



Slika 11: Konserviran-restavriran rokopis.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

IFLA Načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim. (ur. Jedert Vodopivec, Jože Urbanič). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

Vodopivec, Jedert: *Vezave srednjeveških rokopisov.* Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

SUMMARY

CONSERVATION AND RESTORATION OF THE ŠKOFIČE MANUSCRIPT

The Škofiče manuscript originates from the beginning of the 19th century and contains the modification of the German translation of the essay *Mystica Cuidad de Dios*, which describes the lives of Jesus and Mary and was written by a Spanish nun María de Jesús de Agreda (1602–1665). The manuscript is written in the local dialect, typical of the Škofiče diocese and is therefore an important part of the written cultural heritage, especially for Slovenes in the Austrian part of Carinthia.

Because of the damage, the manuscript was not available for use. At the suggestion of the Diocesan Archives in Klagenfurt, the Restoration and Conservation Centre of the Archives of the Republic of Slovenia restored the book and thus made it available for use again.

The book block is 302 mm high, 196 mm wide and about 50 mm thick. It contains 128 pages, folded in 10 quires. The content is written with an iron gall ink. The book block is enclosed with a leather cover, which evidently belonged to another book. We assume that the manuscript had a stiff-board binding.

A thorough examination of the manuscript's state provided for the following conservation-restoration treatments: untying of the book block, surface dry cleaning, measurement of the paper pH, defining fibre types, identifying ink, restoring the book block pages and retying of the book block. A reconstruction of the binding was made and the cover of the book block was remodelled. For permanent protection, the manuscript was equipped with a custom made protective box.

Conservation-restoration treatments are the result of knowledge and experience of the team of conservators- restaurateurs at the Restoration and Conservation Centre of the Archives of the Republic of Slovenia.

O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

Aškerčeva nagrada in Aškerčevi priznanji za leto 2020

Komisija za podeljevanje Aškerčevih nagrad in Aškerčevih priznanj (dalje: komisija) je bila za štiriletni mandat izvoljena na rednem občnem zboru Arhivskega društva Slovenije (dalje: ADS) 22. marca 2018. Komisijo sestavljajo: Elizabeta Eržen Podlipnik (zapisnikarica), Ivan Fras, dr. Andrej Nared (predsednik), Aleksandra Pavšič Milost in Katja Zupanič (namestnica predsednika).

V letu 2020 se je komisija sestala na dveh rednih sejah, eno sejo je opravila korespondenčno. Člani komisije so sodelovali tudi pri pripravi novega Pravilnika o podeljevanju Aškerčevih nagrad in Aškerčevih priznanj, ki je bil sprejet na zboru članov konec marca 2020.

S korespondenčno sejo, ki je potekala po elektronski pošti med 22. in 28. julijem 2020, je komisija potrdila besedilo javnega poziva za predložitev predlogov kandidatov za prejemnike Aškerčeve nagrade in Aškerčevih priznanj v letu 2020.

Javni poziv je bil 10. avgusta 2020 objavljen na spletni strani ADS, prav tako je bil poslan na e-naslove članov društva in na arhivsko dopisno listo. Z javnim pozivom, ki je bil odprt do 9. septembra, smo zbirali predloge za prejemnike ene Aškerčeve nagrade in dveh Aškerčevih priznanj.

Na 4. seji (11. septembra 2020) je komisija odprla in pregledala prispele predloge. Prispelo je deset predlogov; vsi so bili popolni in so prispeli pravočasno.

Za Aškerčevo nagrado so prispeli trije predlogi za prav toliko kandidatov, za Aškerčevo priznanje pa sedem predlogov za šest kandidatov oziroma izvedenih projektov. V imenu komisije in društva se zahvaljujem ustanovam



Predsednik Komisije za podeljevanje Aškerčevih nagrad in Aškerčevih priznanj dr. Andrej Nared predstavi predloge in utemelji izbor nagrajencev

in posameznikom, ki so poslali dobro utemeljene predloge. Veliko število predlogov seveda ni olajšalo dela komisiji, ki pa je kljub temu na seji 16. septembra dva od treh prejemnikov izbrala soglasno, prav tako je izvršni odbor ADS izbor komisije soglasno potrdil.

Aškerčevi priznanji

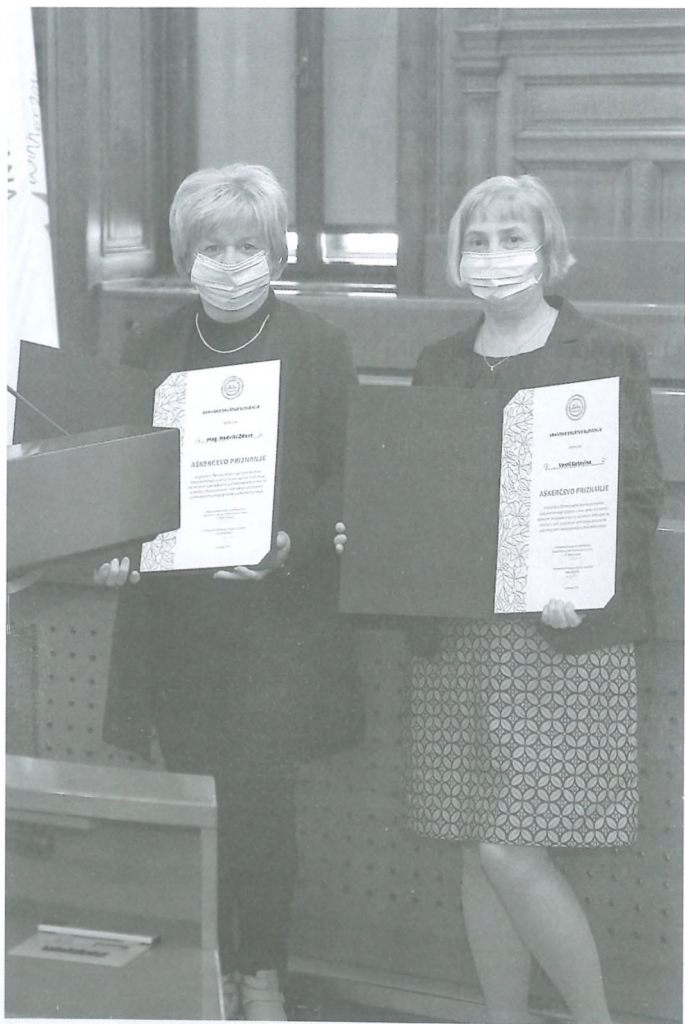
Vesni Gotovina in mag. Hedviki Zdovc za pripravo Zbirnega kataloga rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi in s tem za odmeven prispevek k razvoju slovenske arhivistike na področju dela z ustvarjalci arhivskega gradiva ter odbiranja arhivskega gradiva iz dokumentarnega.

Vesna Gotovina je leta 1986 diplomirala iz zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Maja leta 1986 se je zaposlila v Arhivu Republike Slovenije, kjer je že vrsto let vodja Sektorja za varstvo arhivskega gradiva uprave po letu 1945.

Tudi Hedvika Zdovc je končala študij zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Leta 1985 se je zaposlila v Zgodovinskem arhivu Celje, kjer skrbi za fonde s področja uprave od druge polovice 19. stoletja dalje. Magistrirala je leta 2005.

Pri obeh velja izpostaviti veliko predanost delu z ustvarjalci arhivskega gradiva in vrednotenju dokumentarnega gradiva državnih upravnih organov in organov samoupravnih lokalnih skupnosti. Pri svojem delu sta pripravili vrsto pisnih strokovnih navodil za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega za upravne organe na državni in lokalni ravni. Še posebej sta se izkazali pri pripravi pisnih strokovnih navodil za ustvarjalce, ki imajo sedež v Ljubljani, območne enote pa po raznih krajih Slovenije, in ki veljajo tako za Arhiv Republike Slovenije kot za vse regionalne arhive.

Leta 2018 ju je minister za kulturo imenoval v delovno skupino za pripravo predloga sprememb Pravilnika o določanju rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi iz leta 2009. Kot rezultat dela je bil leta 2019 objavljen nov Pravilnik o določanju rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi (Ur. l. RS, št. 49/19) in kot priloga Zbirni katalog o določanju rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi. Slednji se v celoti nanaša na predpisani obvezni okvir načrta klasifikacijskih znakov iz priloge Uredbe o upravnem poslovanju iz leta 2018 ter veljavnih posameznih in enotnih načrtov klasifikacijskih znakov organov v Republiki Sloveniji.



Prejemnici Aškerčevega priznanja mag. Hedvika Zdovc in Vesna Gotovina

Zbirni katalog obsega 296 strani in je razdeljen na štiri poglavja. V prvem poglavju so podani okvirni roki hrambe za dokumentarno gradivo, v drugem so navedeni konkretni primeri razdelitve specifičnih funkcij in upravnih nalog s posameznih področij javne uprave, v tretjem so določeni okvirni roki hrambe dokumentarnega gradiva za upravne enote in v četrtem roki hrambe za lokalne skupnosti (občine). Koncept pravilnika, uvodno besedilo, prvo in drugo poglavje je pripravila Vesna Gotovina, tretje in četrto poglavje pa Hedvika Zdovc.

Pravilnik o določanju rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi z zbirnim katalogom iz leta 2019 je zelo koristen splošni pripomoček pri t. i. zunanji službi, hkrati pa predstavlja vzorčen in vzoren primer sodelovanja med slovenskimi arhivi in vključevanja slovenske arhivistike v izjemno pomembno polje dela z ustvarjalci arhivskega gradiva.

Nataši Budna Kodrič za kritično objavo arhivskih virov v delu *Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858)* in s tem za pomemben prispevek k popularizaciji arhivov in arhivskega gradiva.

Nataša Budna Kodrič je od leta 1992 zaposlena v Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Najprej je skrbela za arhivske fonde s področja gospodarstva in nato družbenih dejavnosti. V letih 2006–2011 je bila direktorica arhiva, od leta 2011 je arhivistka za področje uprave.

Dejavna je na raziskovalnem področju ter objavlja v različnih strokovnih in lokalnih publikacijah. V svojih prispevkih odkriva različne plasti družbenega življenja meščanstva na Kranjskem med obema vojnoma. Prav tako je pomemben njen prispevek k popularizaciji arhivske dejavnosti. Je soavtorica nekaj arhivskih razstav in treh knjig o Miški Mici za otroke.

V publikaciji *Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858)* (Viri, št. 41, Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2018) je Nataša Budna Kodrič objavila del obsežne korespondence, ki jo hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana v fondu Graščina Fužine. Zaradi obsežnosti je korespondenco vsebinsko razdelila na dva dela: družinsko (primarno) in ostalo (sekundarno). V publikaciji, ki ima kar 383 strani, je objavljena le družinska korespondenca.



Prejemnica Aškerčevega priznanja Nataša Budna Kodrič

Skoznjo se pred bralcem (raziskovalcem) odpre razgibano življenje ene izmed najbolj prepoznavnih ljubljanskih družin. Družbena in gospodarska vpetost zakoncev Terpinc v ljubljansko in širše srednjeevropsko okolje nam skozi pisma razkriva tudi gospodarske in družbene razmere tega prostora, saj sta bila Terpinčeva ena izmed glavnih protagonistov predmarčne dobe na Slovenskem. Korespondenca pa seveda zrcali tudi njune osebne poglede in razmišljanja o takrat aktualnem dogajanju.

V uvodni študiji Budna Kodrič najprej predstavi življenjsko pot Fidelija in Jožefine Terpinc ter njune posvojenke Emilije, v nadaljevanju pa še družino Jožefininega brata Valentina Češka, Fidelijeve gorenjske sorodnike, poslovne partnerje in nekatere druge posameznike, ki se največkrat omenjajo v pismih. Osnovnim podatkom o transkripciji pisem sledi razlaga uporabljenih kratic in okrajšav ter prepis pisem, ki so razvrščena kronološko.

Družinska korespondenca šteje 210 pisem, pisanih v nemščini in gotski kurzivi, ki jih je transkribirala in opremila s potrebnim znanstveno-kritičnim aparatom. Na koncu dodana seznama oseb in krajev obsegata več kot 2.200 imen posameznikov, družin in krajev.

Delo je Nataši Budna Kodrič odlično uspelo, arhivisti, zgodovinarji in drugi ljubitelji preteklosti pa smo dobili v roke objavo prvovrstnih zgodovinskih virov. Vzorno pripravljena edicija je pomemben prispevek k poznavanju in razumevanju življenja v Ljubljani in na Kranjskem v predmarčni dobi, hkrati pa odlična promocija arhivske dejavnosti in dela s primarnimi viri.

Aškerčeva nagrada

Mariji Hernja Masten za življenjsko delo na področju varovanja in ohranjanja slovenske arhivske dediščine ter posredovanja le-te javnosti.

Marija Hernja Masten je bila rojena 20. novembra 1950 v Ormožu. Poklicno pot je leta 1971 začela v Zgodovinskem arhivu na Ptuj, ki mu je ostala zvesta do leta 2011, ko se je uradno upokojila. Svoj poklic sicer doživlja kot poslanstvo, ki ga z veseljem opravlja tudi v pokoju.

V ptujskem arhivu se je spoprijela z vsemi izzivi, ki jih prinaša arhivsko delo. Na začetku njene kariere se je moderna slovenska arhivistika šele uveljavljala, porajala so se številna strokovna vprašanja. Sodelovala je v raznih projektnih skupinah, ki so uvajale standarde na področju vodenja evidenc, popisovanja, dela z ustvarjalci, arhivske zakonodaje, razstav in stikov z javnostmi. Delala je na pripravi metodoloških meril za izdelavo vodnikov, inventarjev in drugih pripomočkov za uporabo arhivskega gradiva. »Doma« je bila tudi v čitalnici in pri delu z uporabniki. Vodila je majhno knjižnico arhiva, njena skrb je bilo vodenje arhivskih evidenc. Izvajala je arhivsko pedagoško delo, sodelovala je s šolami vseh stopenj, jih obiskovala in imela številna predavanja, učiteljem pa nudila strokovno pomoč pri didaktično prilagojenih razstavah in številnih projektih, v katere so bili vključeni učenci.

Večino delovne dobe je posvetila skrbi za starejše arhivsko gradivo. V okviru znanstvenega dela, ki ga je posvetila raziskovanju starejše zgodovine ormoško-ptujskega območja, je izvedla številna predavanja in znanstvene simpozije ter pripravila več razstav. Njeno raziskovalno delo je dalo podatke, ki so pripomogli k celovitejšemu poznavanju lokalne in širše slovenske zgodovine. Med najpomembnejše projekte, ki jih je vodila, spada raziskovanje obeh ohranjenih ptujskih statotov (iz let 1376 in 1513), ki sta bila izdana tudi v obliki faksimila. Raziskovala je pečate in grb mesta Ptuja, ptujske meščane, mestno hišo, njena zadnja obsežna raziskava pa je bila posvečena zgodovini dominikanskega samostana. Glede na večletno sodelovanje, ki ga je imel ptujski arhiv s Kasaškim klubom Ljutomer, je Marija Hernja Masten postavila Muzej Ljutomerski kasač. Zbrala je nekaj tisoč dokumentov in predmetov ter ustvarila največjo zbirko ar-

hivskih virov za rejo in tekmovalni šport kasačev na Slovenskem. Skupaj s kolegico Nado Jurkovič je v letih 2012–2015 uredila arhiv minoritskega samostana in slovenske minoritske province sv. Jožefa s sedežem na Ptuju. Njen bibliografski opus se še naprej dopolnjuje.

Bila je ena izmed glavnih sodelavk projekta Arhivski fondi in zbirke v SFRJ (SR Slovenija) iz leta 1984 ter urednica obeh vodnikov po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva na Ptuju (1985, 2009). V ptujskem arhivu je začela tudi izdajo arhivskih virov (npr. *Vpisna knjiga meščanov mesta Ptuja 1684–1917* iz leta 1995, *Urbar gosposčine Gornji Ptuj 1597* iz leta 2008) in inventarjev (dva zvezka *Urbarji gosposčine Hrastovec 1555–1848* iz leta 1993).

Znanja s področja arhivistike je dopolnjevala in poglobljala na številnih izobraževanjih v tujini, pridobljeno znanje in ideje pa je vedno nesebično delila med svoje kolege in bila mentorica mlajšim generacijam arhivistov.

Vzpostavila in ohranjala je številne povezave z arhivi v tujini. Pomemben je njen prispevek pri evidentiranju za slovensko zgodovino pomembnega arhivskega gradiva v Štajerskem deželnem arhivu, še zlasti za potrebe restitucije gradiva iz Avstrije.

V letih 1996–1998 je bila predsednica ADS. Tudi v društvu je pripomogla k prepoznavnosti Slovenije v mednarodnih arhivskih krogih. Navezala je stike s številnimi stanovskimi društvi, zlasti iz sosednjih držav. Posebej velja omeniti mednarodni kolokvij *Delovne skupnosti srednjeevropskih arhivskih društev*, ki ga je na Ptuju organizirala leta 1996. Znana pa je bila tudi po tem, da je pripravila in vodila več strokovnih ekskurzij, ki so zbližale kolege iz različnih arhivov, hkrati pa omogočile ogled tujih arhivov na neformalen, sproščen način.

Njeno delo je bilo vedno usmerjeno v javnost, vse z namenom popularizacije arhivske stroke, spoštovanja pisne kulturne dediščine ter seznanjanja javnosti s pomembnostjo arhivov pri prevzemanju, urejanju in ohranjanju arhivskega gradiva. Marija Hernja Masten je oseba, ki je še naprej predana svojemu strokovnemu delu, brez preračunljivih interesov, saj jo ob tem vodi strast do zgodovine in arhivskega gradiva. Je navdih številnim generacijam, občudovanja vredni sta njena pripadnost arhivu in arhivski stroki ter širina njenega znanja.



Prejemnica Aškerčeve nagrade Marija Hernja Masten

Za Aškerčevo nagrado so bili v letu 2020 nominirani še:

- ☉ mag. Vladimir Kološa za življenjsko delo in
- ☉ mag. Milica Trebše Štolfa za življenjsko delo.

Za Aškerčevo priznanje pa so bile predlagani tudi:

- ☉ dr. Zdenka Semlič Rajh za kritično izdajo sejnih zapisnikov občinskega odbora Mestne občine Maribor v zbirki Gradivo za zgodovino Maribora,
- ☉ dr. Tatjana Hajtnik za prispevek k popularizaciji arhivov in arhivske dejavnosti, za odmevne prispevke k uveljavljanju in razvoju slovenske arhivistike na področju varovanja arhivske dediščine, strokovnega izobraževanja in arhivske zakonodaje,
- ☉ Pokrajinski arhiv Maribor za projekt Mednarodni arhivski raziskovalni tabor ter
- ☉ Elizabeta Eržen Podlipnik, Mira Hodnik, Dunja Mušič in Judita Šega za razstavo *Slovenci, začenjajo se novi časi ... (1918–1920)*.

Podelitev Aškerčeve nagrade in Aškerčevih priznanj za obdobje 2019–2020, ki jih ADS bienalno podeljuje za posebne dosežke na področju arhivistike in popularizacije arhivske dejavnosti, je bilo že tradicionalno v Veliki sejni dvorani ljubljanske Mestne hiše, in sicer v petek, 16. oktobra 2020. Stroge omejitve, ki jih je letos povzročila epidemija nove koronavirusne bolezni (Covid-19), so podelitvi žal vzele slovesen značaj, saj so bili navzoči le nagrajenke in podeljevalci. Slavnostni govornik je bil častni član ADS in Aškerčev nagrajenec iz leta 2010 prof. dr. France Dolinar. Nagrado in priznanji sta podelila predsednik komisije dr. Andrej Nared in predsednik društva Matej Muženič, dogodek pa je povezoval dr. Gregor Jenuš.

dr. Andrej Nared



Skupna fotografija vseh udeležencev podelitve

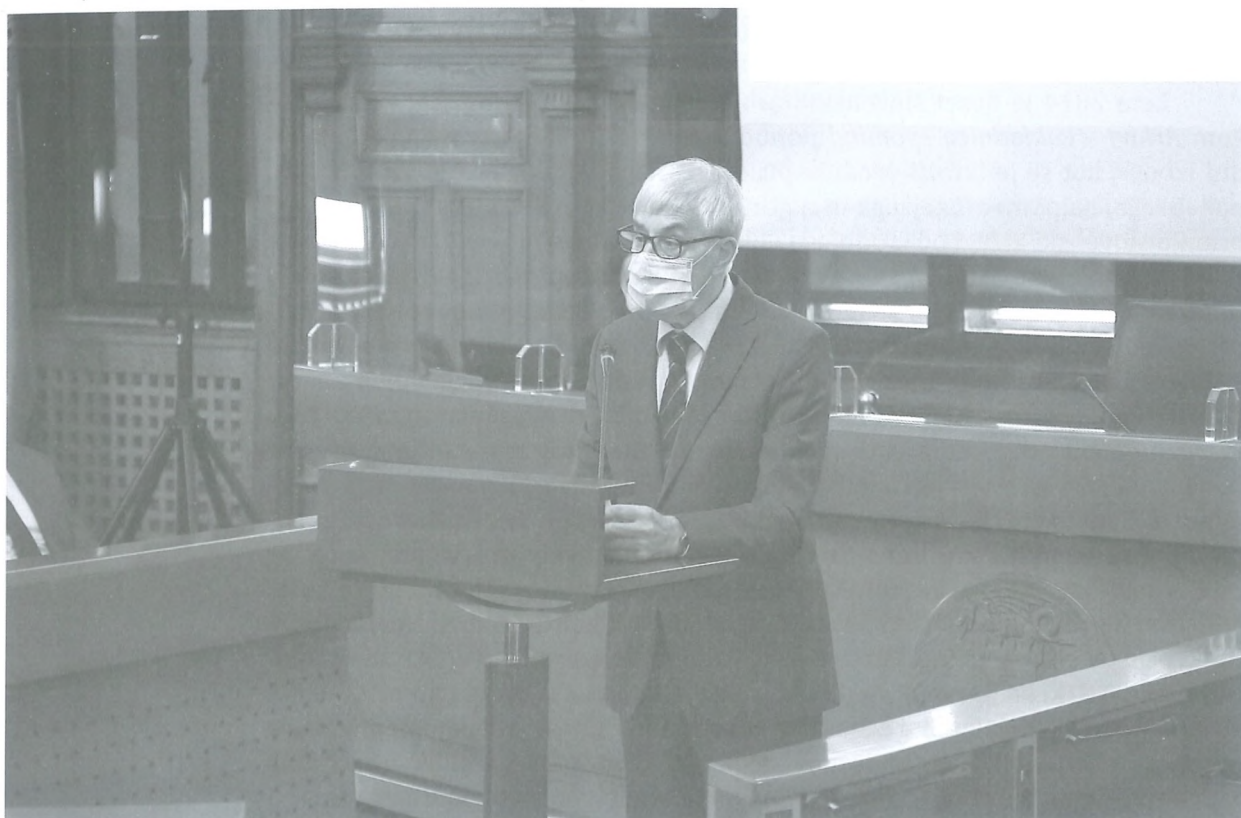
Slavnostni nagovor na podelitvi Aškerčevih nagrad

Leta 2014 je deset slovenskih arhivov na razstavi s pomenljivim naslovom *Arhivi – zakladnica spomina* ponudilo slovenski javnosti na ogled »jagodni izbor«, kot se je izrazil urednik priložnostnega kataloga dr. Andrej Nared, najlepšega, najpomembnejšega in najdragocenejšega arhivskega gradiva, ki ga hranijo slovenski arhivi od srednjega veka do danes.

Na omenjeni razstavi in v priložnostnem katalogu prikazano gradivo vedno znova **trka na našo zavest**, da slovenski arhivi hranijo neprecenljivo kulturno dediščino naše preteklosti, ki nas na kulturnem in znanstvenem področju kot narod brez sramu in brez kompleksa manjvrednosti postavlja ob bok narodom zahodne Evrope. **Nič zato**, če smo številčno majhni in če imamo zaradi tega ustrezno manj dragocenih listin, rokopisov, dokumentov različne provenience in izpovedne moči ter materialnih dokazov svoje kulturne in znanstvene ustvarjalnosti. Tudi ta razstava **dokazuje**, da to, kar imamo, po svoji kakovosti in pomembnosti **ni manj vredno** od tistega, kar hranijo arhivi t. i. velikih narodov po Evropi. Tisto, **kar nam manjka**, je morda kanček ponosa in samozavesti, da smo tudi Slovenci plodno in učinkovito sooblikovali kulturno in duhovno podobo Evrope, v katero se uvrščamo z dragocenimi dokumenti svoje lastne samobitnosti. Tisti, ki se te svoje samobitnosti zavedajo, tisti, ki jo znajo prav ceniti, so storili vse, da je ta srčika narodove kulturne in duhovne dediščine preživela burne viharje preteklosti ter da zanjo skrbijo ustrezno usposobljeni in v danih razmerah – upam si reči – naravnost idealistično zavzeti strokovni delavci.

Kakšen je **odnos nosilcev oblasti** do slovenske in s tem tudi do dela evropske kulturne dediščine pri nas, nam razkriva že pogled na sramotno podobo nekdanje vojašnice na Poljanski cesti v Ljubljani, ki je že predolgo predvidena za osrednji državni arhiv, tako dolgo, da je za Arhiv Slovenije predvideni del postal preprosto premajhen. Podobno velja za parkirišče na križišču Zoisove in Slovenske ceste, kjer naj bi vsaj tako dolgo **že** stala osrednja slovenska nacionalna knjižnica. Oba projekta sta v oblakih že toliko časa, da na obrazih odgovornih ni več zaznati rdečice sramu zaradi neizpolnjenih obljub za njuno uresničitev. In to še zdaleč nista najbolj kričeča primera na področju varovanja slovenske kulturne dediščine, predvsem tiste, ki je razglašena za »kulturni spomenik državnega pomena«. Očitno so odgovorni **preveč dobesedno** vzeli besede učitelja Jermana v Cankarjevi drami Hlapci: »Narod **si bo** pisal sodbo sam!« in prelagajo svojo odgovornost tudi na področju varovanja kulturne dediščine v neko nedoločeno prihodnost. **Ne** v neki negotovi prihodnosti, polni neznank; narod **si piše** sodbo sam danes, piše si jo v vsakokratni sedanjosti, piše si jo tudi na področju ohranjanja kulturne dediščine kot najžlahtnejšega dela tiste kulture, ki jo govorci na državnih proslavah tako radi poudarjajo kot vir slovenstva in nosilko obstoja slovenskega naroda skozi njegovo burno preteklost. Številne po nepotrebnem bega, da je slovenskemu narodu šele leta 1991 uspelo uresničiti svojo lastno državnost. **Ne pozabimo**, da nam jo je omogočila naša dolga, pestra in bogata **zgodovina**, omogočila nam jo je nezlomljiva **žilavost**, omogočila nam jo je neizčrpna kulturna in znanstvena **ustvarjalnost** naših ljudi v preteklosti, omogočila nam jo je **zavest**, kaj Slovenci smo in kaj zmoremo. Dokaze o tem hranijo naše arhivske ustanove in knjižnice. Vse brez izjeme. Žal se besede slavnostnih govornikov na prireditvah, ki povečujejo našo kulturno preteklost, več kot očitno ne dotaknejo src odgovornih. Ti, še preden zapustijo prireditveni prostor, pozabijo na roko, ki nas je vodila od korenin naše preteklosti do tistih kulturnih prelomnic v naši zgodovini, ki jih povečujemo z državnimi prazniki. Očitno zmorejo odgovorni brez posledic prenesti celo občasno kritiko, saj jo že naslednji trenutek odnesejo njihove drugačne prioritete.

Na slovesnosti podelitve Aškerčeve nagrade za življenjsko delo na področju arhivistike in Aškerčevih priznanj za izjemne dosežke v arhivistiki v zadnjih dveh letih gredo seveda moje **iskrene čestitke** – in upam, da govorim tudi v



Govor dr. Franceta M. Dolinarja

imenu vseh tistih, ki se danes žal ne morejo udeležiti te slovesnosti – najprej vsem **štirim** nagrajenkam za njihov izjemen prispevek na področju arhivske dejavnosti: z nagrado za **življenjsko delo** bomo obenem počastili častitljivi življenjski jubilej (praznovala ga bo 20. novembra) legende Zgodovinskega arhiva Ptuj **Marije Hernja Masten**, v katerem je bila zaposlena vso svojo aktivno delovno dobo (1971–2011). O njeni bogati strokovni in znanstveni ustvarjalnosti, posvečeni v veliki meri najstarejšemu slovenskemu mestu Ptuj, priča njena obsežna bibliografija.

Izbor kandidatov za **Aškerčevo priznanje** je za komisijo navadno zelo nehvaležno delo, toda utemeljitev izbora za letošnje nagrajence ni bila težka. Ob prebiranju *Zbirnega kataloga rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi*, ki sta ga leta 2019 objavili v UL Slovenije vodja sektorja za varstvo arhivskega gradiva po letu 1945 v ARS **Vesna Gotovina** in arhivska svetnica **mag. Hedvika Zdovc** iz ZA Celje, človek poleg neoporečne strokovnosti občuduje naravnost neverjetno potrpežljivost in vztrajnost pri nastajanju tega dela.

Arhivska svetnica **Nataša Budna Kodrič** pa je v zbirki VIRI (41/2018) objavila del *korespondence zakoncev Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858)*, lastnikov gradu Fužine, ki nam iz bogate zakladnice ZAL poleg natančnega vpogleda v življenje rodbine z vzorno natančnostjo nudi dragocene podatke o dogajanju v Ljubljani v tem času. Vsem štirim nagrajenkam moje **iskrene čestitke**.

Naj se ob tej priložnosti zahvalim še **vsem drugim** kolegicam in kolegom v arhivski stroki za njihovo predanost delu, ki ga opravljajo, in to na zavidljivi strokovni in znanstveni ravni, kljub včasih ne ravno naklonjenim razmeram, v katerih delajo, in čeprav za svoje delo ne dobijo vedno ustreznega priznanja. O njihovi predanosti in strokovnosti **pričajo** njihova bogata strokovna in znanstvena bibliografija ter številne odmevne razstave, številne med njimi na tako zavidljivi ravni, da bi z njimi lahko gostovali kjer koli v tujini. Tem kolegicam in kolegom se **moramo zahvaliti**, da kljub občasnemu nerazumevanju in neugo-

dnim razmeram zaupano jim gradivo skrbno **varujejo**, ga z vso natančnostjo **proučujejo**, s svojimi strokovnimi in znanstvenimi izsledki redno **obveščajo** zainteresirano javnost, predvsem pa z vso odgovornostjo **skrbijo, da to srčiko** naše kulturne dediščine, to srčiko naše kulturne in nacionalne identitete, ki smo jo podedovali od naših prednikov, na primeren način **odstirajo** strokovni javnosti, predvsem pa jo nepoškodovano in primerno zavarovano **ohranjajo** našim zanamcem.

Vsem iskrena zahvala z željo, da bi enako pogumno delovali še naprej.

dr. France M. Dolinar

Spoštovane nagrajenke, drage kolegice, spoštovani prisotni!

V imenu zbranih nagrajenk se iskreno zahvaljujem Arhivskemu društvu Slovenije in komisiji za podeljevanje Aškerčevih nagrad, še posebej pa vsem tistim, ki so nas predlagali ter so v našem delu in dosežkih na arhivskem področju spoznali in ocenili, da si le-to zasluži priznanje in nagrado.

Za arhiviste kužne epidemije niso neznanka. Kolegica, dr. Ema Umek,¹ s katero sva v društvu dobro sodelovali, je obdelala tovrstne vire in navaja ukrepe kužnih komisarjev, ki so obsegali zapiranje deželnih meja, prepoved prirejanja cerkvenih obredov, procesij in vsakovrstnega zbiranja ljudi, še posebej trgovanja, celo pomočniki vandravci so se morali za nekaj časa ustaliti.

Torej nekako, Deja vū stanje, ki nas je doletelo v letu 2020. Vendar ti dogodki ne smejo zamegliti pomena današnje slovesnosti, saj poanta ni v nas ali koliko nas je zbranih, temveč v sporočilnosti priznanj in nagrade, da prejemamo priznanja za področje ohranjanja arhivske kulturne dediščine.

Gre za to, da je nekdo leta 1943, 20. oktobra (od 1976 naš stanovski praznik), zapisal in spoznal: »da gre na gradu Turjaku v izgubo mnogo **arhivskega gradiva iz arhiva** Turjačanov, da ima gradivo gotovo mnogo dragocenih podatkov o preteklosti, in ga je **potrebno rešiti in ohraniti**.« Zapisan je dovolj močan argument, ki priča o zavedanju pomena arhivskega gradiva ter njegovi zaščiti in varovanju. Gre namreč za najpomembnejši in temeljni del zgodovinopisja – gre za varovanje arhivskega gradiva.

Delo arhivske stroke med letoma 1970 in 1991 bo verjetno zgodovina slovenske arhivistike ovrednotila in poimenovala kot mlajšo utemeljiteljsko fazo intenzivnega razvoja in uveljavitve slovenske arhivske stroke. Društvo je začelo izdajati svojo revijo Arhivi, Vire, katerih urednik je bil današnji slavnostni govornik dr. France Dolinar, dobili smo prve učbenike s področja arhivske stroke, arhivistika je prišla na univerzo. Pri tem enormnem projektu je ADS odigralo pomembno vlogo mediatorja med slovenskimi arhivi, znanstvenimi institucijami in politiko. Saj ne da bi bili kdaj enotni, toda le prek izkušenj in prakse vseh slovenskih arhivov je bilo mogoče zapisati, poenotiti in dati teoretične temelje slovenski arhivski znanosti.

Arhivi so kulturni kapital in morajo hoditi v korak z novimi koncepti in pogledom dela za prihodnost. Kako bomo uredili vse okrog arhivov od varstva pri ustvarjalcih, prevzemanja, urejanja, uporabe do dostopnosti arhivskega gradiva v okviru mednarodnega konteksta digitalne prihodnosti, pa bo delo naslednje mlajše generacije arhivistov.

¹ Umek, Ema: Kuga na Štajerskem v letih 1679–1683. V: *Kronika VI* (1958), št. 2.



Aškerčeve nagrajenke skupaj

Upam, da bodo vaše razprave vsaj tako konstruktivne in polne nasprotij, kot so bile naše in bodo dale odlične rešitve in rezultate.

Če bo temu tako, bodo številni za svoje delo prejeli enako priznanje in nagrado, kakršno ste danes Vi namenili nam.

Marija Hernja Masten

IN MEMORIAM

Marija Oblak Čarni (1932–2020)

Avgusta 2020 se je od nas poslovila Marija Oblak Čarni. Od nas je odšla starosta slovenske arhivistike, ki je s svojim neprecenljivim znanjem, prizadevnostjo in energijo pomagala postavljati njene temelje. Arhivistiki je bila predana vse od leta 1960, ko je opravila arhivski strokovni izpit. V slovenskih arhivih je opravljala vse strokovne naloge, od zbiranja arhivskega gradiva, urejanja in popisovanja do izdelave pripomočkov za njegovo uporabo. Sodelovala je pri arhivskih razstavah, pri izboru in objavi arhivskih dokumentov v edicijah virov ter vzpostavljanju izobraževalnih programov, ki so dali nov rod slovenskih arhivistk in arhivistov.

Ob vstopu v arhivsko službo je Marija Oblak Čarni postala članica Arhivskega društva Slovenije in zelo kmalu postala ena od njegovih gonilnih sil. Kot predsednica ga je vodila med leti 1968 in 1976. V času njenega predsedovanja je društvo doživelo številne mejnike. Spodbudilo je javno razpravo o nujnosti objavljanja arhivskih virov, dostopnosti gradiva, še posebno tistega, ki se nanaša na Slovenijo in Slovence v tujih arhivih, ter pomenu popularizacije arhivov in arhivske kulturne dediščine. Arhivsko društvo Slovenije je pod njenim vodstvom med drugim začelo z izdajanjem arhivske strokovne revije *Arhivi* (1975) in sprejelo sklep, da 20. oktober postane dan arhivov (1976).

Med leti 1974 in 1984 ter 1988 in 1993 je bila Marija Oblak Čarni direktorica Arhiva Slovenije. Kot direktorica osrednjega slovenskega arhiva se je sprijemala s povsem novimi nalogami in težavami. Ob strokovnem delu so tako v ospredje stopila predvsem vprašanja arhivske zakonodaje, reševanja prostorskih in kadrovskih stisk. Prizadevala si je za prostorsko sanacijo Arhiva Slovenije, dodelitev novih prostorov in njihovo ustrezno tehnično opremljenost. V času njenega drugega mandata je Arhiv Slovenije pridobil del stavbe nekdanje vojašnice na Roški cesti v Ljubljani, ki tudi po tridesetih letih še vedno čaka na svojo dokončno ureditev. Prizadevala si je tudi za ureditev konservatorsko-restavratorske dejavnosti v arhivu in ureditev statusa filmskega arhivskega gradiva.

Posebno pozornost je Marija Oblak Čarni posvetila kulturno-prosvetni dejavnosti, založniški dejavnosti, popularizaciji arhivske službe in sodelovanju v mednarodnem prostoru. Pod njenim vodstvom je Arhiv Slovenije navezal stike s številnimi arhivskimi institucijami v Jugoslaviji in tujini. Tako je spodbujala strokovno izmenjavo znanja z arhivi v Jugoslaviji, Nemčiji, Italiji, Avstriji, Veliki Britaniji, Španiji, na Poljskem, Češkem, Slovaškem in Madžarskem.

Mednarodno sodelovanje in še posebno položaj arhivskega gradiva, ki se nanaša na Slovenijo in Slovence v tujih arhivih, je ena izmed najpomembnejših zapuščin Marije Oblak Čarni. Veliko pomembnega dela je opravila pri evidentiranju in vračanju arhivskega gradiva po mednarodnih pogodbah z Avstrijo, Italijo in nekdanjo Jugoslavijo v slovenske arhive. Imenovana je bila v mešano jugoslovansko-avstrijsko komisijo za pogajanja o vračanju arhivskega gradiva iz Avstrije po sporazumu iz leta 1923, mešano jugoslovansko-italijansko komisijo za vračanje arhivskega gradiva po Osimskih sporazumih in po osamosvojitvi Slovenije tudi v delovno skupino za nasledstvo po razpadli Jugoslaviji.

Za svoje dejavno delovanje in strokovne uspehe je Marija Oblak Čarni prejela številna priznanja in državna odlikovanja: leta 1978 je bila odlikovana z Redom dela z zlatim vencem, leta 1987 je bil Arhiv Slovenije tudi zaradi njenega dolgoletnega uspešnega vodenja odlikovan z Redom zaslug za narod



z zlato zvezdo, po končanih pogajanjih o nasledstvu po razpadli Jugoslaviji pa ji je posebno priznanje 25. junija 2001 izročilo tudi Ministrstvo za zunanje zadeve. Zaradi svojega doprinosa k prepoznavnosti vrhniške kulturne dediščine in k splošnemu ugledu tako Vrhnike kot Slovenije je leta 2012 postala častna občanka občine Vrhnika. Priznanje za njeno delo ji je izkazalo tudi Arhivsko društvo Slovenije. Leta 2004 je postala njegova častna članica, leta 2014 pa je za izjemen prispevek k razvoju slovenske arhivistike, varovanju in ohranjanju arhivske dediščine in njenemu predstavljanju javnosti ter za dolgoletno zaslužno delo v Arhivskem društvu Slovenije prejela Aškerčevo nagrado za življenjsko delo.

dr. Gregor Jenuš

IN MEMORIAM Ivan Lovrenčič (1954–2020)

V ponedeljek, 24. avgusta 2020, smo se poslovili od dolgoletnega ravnatelja Zgodovinskega arhiva na Ptuj. Sončen dan, pod reber položeno pokopališče Trnovske vasi je bilo ob našem prihodu prazno, saj tako narekujejo predpisi ob koronavirusu. Vladala je tista tišina, ki zaradi glasnosti boli in bi bila zelo po volji pokojnega Ivana.

Ivan Lovrenčič, za domače Janko, se je rodil v delavsko-kmečki družini. Oče Franc je delal na vodnem gospodarstvu na Ptuj, mati Marija, rojena v znani družini Šalamunovih, je skrbela za družino in delala na kmetiji. Lovrenčičeva sta imela sedem otrok, dvojčka sta umrla stara le nekaj tednov. Ivan je bil rojen kot peti zapovrstjo, leta 1954. Starega šest mesecev sta starša v stiski dala k Lovrenčičevemu dedku na Grajenščak. Oče je moral k vojakom, mati pa sama doma ni zmogla. Domov v Trnovsko vas se je vrnil šele, ko je bilo treba v osnovno šolo. Sestra Marija in brat Franc, ki sta šla ponj, se spominjata, kako se je upiral in jokalo, ko je moral »od doma« nekam k tujcem.

Lovrenčičevi so imeli hišo v Bišu, streljaj od Trnovske vasi z župnijsko cerkvijo sv. Bolfenka in osnovno šolo, kar je od takrat naprej predstavljalo njegov novi svet. Kakor hitro je znal prebrati prve črke, se je zanj svet odprl in razširil. Hitro je prebral šolsko knjižnico in kot vzoren ministrant dobil dostop tudi do župnikove. Po končani osnovni šoli se je na priporočilo domačega župnika Draga Žižka vpisal v Srednjo versko šolo v Vipavi (ustanovljena 1950 kot Slovensko malo semenišče). Družina je odločitev sprejela, saj sicer nadvse nadarjenemu Janku starša šolanja ne bi mogla omogočiti. Le redko je govoril o času svojega življenja v Vipavi. Nekoč mi je dejal, da je bil eden izmed njegovih najtežjih trenutkov in njegova pot v Canosso, ko je ob koncu četrtega letnika šel k predstojniku in mu povedal, da se ne bo vpisal na študij teologije, da se ne počuti poklicanega, temveč bo ubral svojo, lastno pot. Študij enopredmetne zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani je končal in diplomiral 27. junija 1978. Za diplomsko nalogo je prejel študentsko Prešernovo nagrado.

Že 15. avgusta 1978 je začel z delom v Zgodovinskem arhivu na Ptuj, ki je prav takrat imel razpisano delovno mesto arhivista, pripravnika. Kot mlad zgodovinar si je želel sicer delati v prosveti, vendar je službo nujno potreboval, da je lahko zagotovil življenje svoji mladi družini. Ptujski arhiv je takrat štel osem delavcev in takratni ravnatelj Andrej Fekonja je z velikim optimizmom predstavil novega strokovnega sodelavca, v katerega je polagal velike upe. Za leto je njegovo strokovno delo prekinilo služenje vojaškega roka v Srbiji, ki je trajalo od 4. decembra 1979 do 21. novembra 1980. Ob vrnitvi na delo v ptujski arhiv je postal odgovoren za najobsežnejše gradivo upravnih fondov.



Za krajše obdobje je zapustil arhiv in odšel delat v prosveto. Pedagoško delo z mladimi ga je veselilo, na Srednješolskem centru Ptuj je od 1. septembra 1982 do 31. decembra 1985 poučeval zgodovino. V tem času je pri Republiškem komiteju za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo opravil pedagoški strokovni izpit.

V obdobju 1984–1985 je posle vršilke dolžnosti ravnateljice ptujskega arhiva prevzela Kristina Šamperl Purg, ki pri takratni politični strukturi sama ne bi dobila podpore za vodenje arhiva. Pri iskanju možnih kandidatov ji je uspelo prepričati Ivana, nekdanjega sodelavca, ki je poznal problematiko arhivske stroke, ptujskega arhiva, predvsem pa je bil domačin, ki je dodobra poznal lokalne razmere, da se prijavi na mesto ravnatelja. Ivan Lovrenčič se je prijavil na razpis, dobil podporo kolektiva, občinske konference SZDL Ptuj, ki je takrat podeljevala mnenje o kandidatih za vodilna delovna mesta, in postal ravnatelj Zgodovinskega arhiva na Ptuj. Na tej funkciji je ostal enaindvajset let, od 21. januarja 1985 do 28. februarja 2006.

V majhnem kolektivu, kot je ptujski arhiv, je veljalo pravilo, da mora vsak delati vse in poznati vsa področja. V letu 1979 je bila izvedena organizacijska sprememba, uvedenih je bilo pet referatov in Ivanu je bil dodeljen referat za obsežno gradivo upravnih fondov. Kariero arhivskega strokovnjaka si je zgradil z urejanjem upravnih in sodnih fondov, spoznavanjem dela in gradiva Arhiva Republike Slovenije in delom z ustvarjalci. Leta 1988 je bil imenovan za predsednika komisije za preizkus strokovne usposobljenosti za delo z dokumentarnim gradivom, v letu 2009 je pridobil strokovni naziv arhivski svetovalec.

Njegovo delo v arhivu je pustilo v Zgodovinskem arhivu na Ptuj trajen pečat. Menjala se je generacija arhivarjev, ki se je pomladila in povečala. Njegova intelektualna širina in odprtost sta delavcem omogočili sodelovanje, izobraževanje, lastno vključenost v tokove slovenske arhivistike, ki je bila takrat v veliki razvojni fazi. Arhiv je pestila kronična prostorska stiska. Da je omogočil nemoteno delo arhiva, mu je v letu 1992 uspelo adaptirati kleti pod arhivom in stanovanje v prizidku, s čimer je arhiv pridobil prostor za delo s strankami, in nekaj skladiščnega prostora v kleti, za katero smo vsi vedeli, da je lahko le začasna rešitev težave. V letih 2004 in 2005 je začel pogajanja z Ministrstvom za kulturo Republike Slovenije, da je arhivu dodelilo prostore v stari opuščeni vojašnici in da je bila izdelana gradbena dokumentacija za adaptacijo stavbe.

Kot zgodovinar je imel občutek, kdaj in zakaj je čas za politično spremembo zrel. Med letoma 1989–1990 so se začele ustanavljati prve stranke, ustvarjati so se začeli temelji nove slovenske demokratične družbe in Ivan Lovrenčič je skupaj s somišljeniki, intelektualnim jedrom Ptuja, bil med ustanovitelji Slovenske demokratične zveze na Ptuj in nekaj časa tudi njen predsednik. Leta 1990 je bil na volitvah 8. aprila prvi na listi Slovenske demokratične zveze, na kateri je bil izvoljen v občinski družbenopolitični zbor. Že na konstitutivni seji je bil z večino glasov izvoljen za prvega predsednika družbenopolitičnega zbora Ptuj Skupščine občine Ptuj in predsednika komisije za lokalno samoupravo.

Tudi ob vzpostavitvi lokalne samouprave in upravno-teritorialnih spremembah se je dejavno vključil v politiko. Ko so bile na Ptujskem z referendumom leta 1994 na novo oblikovane nekatere občine, je Ivan kandidiral kot kandidat LDS za župana nove občine Destrnik-Trnovska vas. Svoj program je predstavil, da bi občino in njeno vlogo oblikoval tako, da bi ohranjal identiteto vseh krajevnih skupnosti. V njem lastnem slogu, kratkega in jedrnatega izražanja, je volivcem namenil naslednjo misel: »Da bi uresničili svoje želje, se je najprej potrebno udeležiti volitev, saj je le tam pravo mesto in priložnost, da si izberete župana po svoji volji.« Županski mandat je dobil Franc Pukšič, Ivan Lovrenčič je postal prvi predsednik občinskega sveta Destrnik-Trnovska vas. Kasneje je s funkcije odstopil in se s politiko ni ukvarjal nikoli več.

V njegovih zadnjih letih dela v arhivu sta se zamenjala še dva direktorja – Ivan Fras in Katja Zupanič. Njegovo delo pa je bilo že zaznamovano z boleznijo,

ki ga je začela počasi in vztrajno načenjati, zato je bil invalidsko upokojen 31. decembra 2012, s 1. januarjem 2013 pa mu je prenehalo delovno razmerje v Zgodovinskem arhivu na Ptuju.

Za Ivana Lovrenčiča zagotovo velja, da je bil eden iz kroga omikanih in izobraženih Slovenjgoričanov, ki mu življenje ni bilo prizanesljivo. Bil je človek velike ljubezni, ki je veljala predvsem njegovi družini.

Marija Hernja Masten

IN MEMORIAM Jože Žontar (1932–2020)

Na predzadnji sončen in topel oktobrski dan smo izvedeli, da je svojo bogato življenjsko pot v 89. letu sklenil naš sodelavec in dolgoletni direktor Zgodovinskega arhiva Ljubljana dr. Jože Žontar. Odšel je tiho in brez pozdrava ter brez možnosti, da bi se od njega poslovili vsi, ki smo ga poznali in spoštovali.

Ob takih trenutkih privrejo na dan najprej osebni spomini, povezani z dr. Jožetom Žontarjem. Moji so še toliko bolj prijetni, ker so povezani s prvo zaposlitvijo takoj po zaključku študija zgodovine. Pred enaintridesetimi leti mi je dal priložnost, da svojo poklicno pot začnem in upam, da jo bom tudi zaključila, v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enoti v Idriji. Povsem brez izkušenj sem vstopila v prazno pisarno arhiva, ki je takrat deloval še v grajskih prostorih Mestnega muzeja Idrija. V njej ni bilo ne šefa ne sodelavca. Na voljo sem imela mizo, stol in omaro. Na mizi sta bila pisalni stroj Olimpija in tista zelena knjiga, ki jo pozna vsak slovenski arhivist, z naslovom *Priročniki in karte o organizacijski strukturi do 1918*. Čeprav sem bila zelo vesela službe, je moj takratni direktor čutil mojo stisko ter s tistimi pomirjajočimi in spodbudnimi besedami olajšal prve korake na samostojni poti. V teh dneh se pogosto spominim tistih njegovih besed, »no, kako je kaj«, ko me je poklical po telefonu. Že takrat sem se zavedala, da mi je preprosto zaupal in ravno zaradi tega sem bila velikokrat v stiski, da le ne bi šlo kaj narobe. S svojo umirjenostjo in potrpežljivostjo me je spodbujal in še enkrat se mu zahvaljujem za to priložnost. Dr. Žontar je bil moj nadrejeni samo tri leta, zato težko suvereno pišem o njem. V njegov spomin bom iz številnih zapisov svojih predhodnikov povzela njegovo bogato poklicno pot. Vendar sem prepričana, da je med nami še veliko zgodb in spominov, povezanih z njegovim delovanjem in sodelovanjem z njim, da bi lahko napisali knjigo spominov na dr. Žontarja.

Dr. Jože Žontar se je rodil 15. marca 1932 v Kranju v družini zgodovinarja dr. Josipa Žontarja. Po končani osnovni šoli leta 1945 je šolanje nadaljeval na kranjski gimnaziji, kjer je leta 1950 maturiral. Vpisal se je na Prirodoslovno-filozofsko fakulteto v Ljubljani na Oddelek za zgodovino. Še istega leta, 1955, po uspešnem zagovoru diplomske naloge, se je zaposlil v Državnem arhivu Slovenije. Svoje poznavanje zgodovine je spretno in uspešno prepletel z arhivistiko. Spoprijel se je z novimi izzivi arhivske problematike in zastavil pravilno reševanje arhivskih strokovnih vprašanj ter s tem postavil nove temelje slovenske arhivistike.

Ko je leta 1964 postal vodja zunanje službe in postavil temelje sodelovanja z ustvarjalci arhivskega gradiva, so sledili prevzemi velikih količin arhivskega gradiva ustvarjalcev, ki so prenehali z delovanjem po letu 1945, zato si je dr. Žontar zastavil cilj, da je treba vzpostaviti pravno varstvo arhivskega gradiva oziroma razviti metode varstva arhivskega gradiva s poudarkom na zavarovanju in ohranitvi arhivskega gradiva vseh ustvarjalcev.

V sodelovanju s tedanjim ravnateljem Mestnega arhiva Ljubljana dr. Sergijem Vilfanom je leta 1966 nastal prvi republiški *Zakon o arhivskem gradivu in*



arhivih, ki je postavil temelje organizirane arhivske dejavnosti in arhivske mreže v Sloveniji. Temu sta sledila še dva podzakonska akta, *Navodilo o načinu izvajanja materialnega varstva arhivskega in registraturnega gradiva* leta 1969 in *Navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz registraturnega gradiva* leta 1970. Nato je sodeloval pri pripravi vseh naslednjih republiških arhivskih zakonov in podzakonskih aktov leta 1973, *Zakonu o naravni in kulturni dediščini* iz leta 1981 ter iz njega izhajajočih podzakonskih aktih. Pri slednjem je vložil zelo veliko energije, saj so iz neznanih razlogov avtorji zakona izpustili arhivsko gradivo. Ker je zmanjkovalo časa, mu je le v nekaj intenzivnih dnevih dela, brez možnosti posvetovanja s kolegi, uspelo zakon dopolniti z določbami o arhivskem gradivu. Nazadnje je sodeloval pri pripravi *Zakona o arhivskem gradivu in arhivih* leta 1997, s tem, da se je še vse do svoje upokojitve leta 1999 ukvarjal s teoretičnimi in praktičnimi vprašanji arhivistike.

Zaradi prevzema vse večjih količin arhivskega gradiva se je dr. Žontar zavzemal za izdelavo pregledov arhivskega gradiva in njegovo predstavitev javnosti. Že sredi šestdesetih let je bil pobudnik in vodja pri pripravi *Vodnika po arhivih Slovenije*, ki je obsegal pregled arhivskega gradiva v arhivih, muzejih in knjižnicah. Istočasno se je začela akcija za izdelavo serije arhivskih vodnikov po vseh republikah Jugoslavije, ki je pomenila začetek uspešnega sodelovanja dr. Žontarja s kolegi po Jugoslaviji in aktivnim delovanjem v Zvezi arhivskih delavcev Jugoslavije. Izkušnje na tem področju so ga vodile v pripravo poti za uvedbo mednarodnih standardov urejanja in popisovanja arhivskega gradiva.

Med intenzivnim delovanjem na področju arhivske zakonodaje je dr. Jože Žontar februarja 1972 sprejel nov izziv in se zaposlil v Mestnem arhivu Ljubljana. Prevzel je mesto ravnatelja in začelo se je njegovo zelo delovno obdobje. Pod njegovim vodstvom je Mestni arhiv Ljubljana postal največji regionalni arhiv v osrednji Sloveniji, saj se je njegovo delovanje razširilo na celotno osrednjo Slovenijo in z veliko truda mu je leta 1973 uspelo, da so ga preimenovali v Zgodovinski arhiv Ljubljana. Začel je uresničevati svojo vizijo razvoja arhivske službe in arhiva ter skupaj z zaposlenimi poskrbel za strokovni in kadrovski napredek arhiva. Žal že pokojni sodelavec mag. Janez Kopač mi je velikokrat pripovedoval, kako so pogosto modrovali tako v arhivskih prostorih kakor tudi izven delovnih prostorov, izven delovnega časa, kar pomeni, da je dr. Žontar res znal motivirati zaposlene. Naslednji cilj, ki si ga je zastavil dr. Žontar v novi službi, je bila ureditev zunanje službe. Imenoval je ekipo sodelavcev zunanje službe, ki je skrbela za pospešeno prevzemanje arhivskega gradiva po terenu in s tem rešila veliko arhivskega gradiva pred uničenjem. Starejši kolegi, ki so sodelovali tudi z zaposlenim arhivistom v idrijski enoti, so mi pripovedovali, kako se je ekipa s starim rumenim Fiatovim kombijem vozila po terenu na Idrijskem in Cerkljanskem ter o svojih številnih prigodah in anekdotah.

Velike količine novoprevzetega arhivskega gradiva so posledično zahtevale reševanje problematike urejanja arhivskih skladišč. Vprašanje, kako zagotoviti nove prostore, ki bodo ustrezali materialnemu varstvu arhivskega gradiva, je dr. Žontarja povežalo z nemškimi kolegi iz Bavarskega državnega arhiva v Münchnu. Njihove izkušnje in strokovno pomoč je s koristjo uporabljal na domačih tleh ter mu tudi nenehen boj s političnimi in upravnimi organi Slovenije za reševanje prostorske in finančne problematike arhivov ni vzel volje do uresničevanja zastavljenih ciljev. Ali nam bo današnjim rodovom arhivistov uspelo dokončati njegovo delo na tem področju?

Naslednje obsežno delo, ki je bilo opravljeno v času Žontarjevega vodenja arhiva, sta bila izdana dva obsežna vodnika po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva Ljubljana leta 1980 in leta 1992. Prav tako je imel velike zasluge pri izdajanju publikacij iz serije *Gradivo in razprave*. Vsekakor ne smemo pozabiti njegovih zaslug pri postavitvi zelo odmevne razstave ob 500-letnici delovanja idrijskega rudnika živega srebra leta 1990. Znano je, da je pri svojem delu vedno sledil novostim in med drugim je njegova zasluga, da je imel Zgodovinski arhiv

Ljubljana prvi mikrofilmski laboratorij in da je zelo zgodaj odprl vrata računalniški obdelavi arhivskega gradiva.

V Zgodovinskem arhivu Ljubljana so se pod njegovim vodstvom kalili številni arhivisti, ki so tudi po odhodu dr. Žontarja na novo delovno mesto stroko razvijali naprej in kot so sami zapisali, je bil »arhivitis« povsod.

Poleg številnih delovnih obveznosti je vedno našel čas še za zgodovino. Leta 1977 je doktoriral na Filozofski fakulteti s temo *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1948*. Dr. Žontar se je zavedal pomena izobraževanja prihodnjih delavcev v arhivu, zato je kmalu po doktoratu, ob podpori Arhivskega društva Slovenije in Skupnosti arhivov Slovenije, dosegel, da so v študijski program Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani vpeljali arhivistiko kot predmet. V šolskem letu 1978/1979 je bil izvoljen v naziv docenta, leta 1985 za izrednega in 1990 za rednega profesorja na Filozofski fakulteti na Oddelku za zgodovino, s čimer je pomembno prispeval k razvoju arhivistike kot samostojne vede. Vse do konca šolskega leta 1999/2000 je predaval arhivistiko in upravno zgodovino ter z njo povezan razvoj značilnih zvrsti arhivskega gradiva.

Izpod njegovega peresa so nastala številna temeljna dela, po katerih strokovni delavci posegamo še danes, zato mu upravičeno pripada mesto prvega poklicnega strokovnjaka za moderno arhivistiko. Skupaj s prof. Vilfanom sta izdala prvi priročnik *Arhivistika*. Podpisal se je pod nekatere publikacije Arhivskega društva Slovenije, med drugim pod priročnik za delavce, ki delajo z dokumentarnim gradivom, in učbenik *Arhivistika za srednje šole* leta 1984. Publikacija iz leta 1988 *Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918* pa je dober primer Žontarjevega mednarodnega sodelovanja in pomemben pripomoček arhivistom.

Po dvajsetletnem službovanju v Zgodovinskem arhivu Ljubljana se je leta 1992 ponovno vrnil v Arhiv Republike Slovenije. Postal je svetovalec vlade Republike Slovenije za arhivska strokovna vprašanja in vodja Službe za matične arhivske strokovne naloge pri arhivu ter s tem še veliko prispeval k širjenju in poglobljanju arhivskih teoretičnih in praktičnih vprašanj.

Dr. Žontar je bil vsestranska osebnost in neumoren delavec na različnih področjih. Ves čas svojega službovanja je bil dejaven član Arhivskega društva Slovenije, med drugim tudi njegov tajnik in predsednik. Sodeloval je v Zvezi društev arhivskih delavcev Jugoslavije, kjer je opravljal različne zadolžitve. V letih 1979–1992 je vodil komisijo za šolanje in izobraževanje arhivskih delavcev. Leta 1988 je postal še član sekcije za šolanje Mednarodnega arhivskega sveta, kjer je zastopal območje »Vzhodne Evrope«. Svoje znanje in izkušnje je delil in pridobival na številnih domačih in mednarodnih strokovnih srečanjih ter v tujih arhivih, predvsem nemških in avstrijskih. Postal je tudi dopisni član mednarodnega arhivskega časopisa *Archivium*.

Spretno je povezoval zgodovino in arhivistiko. V letih 1972–1978 je bil urednik *Kronike*. Med tem je leta 1976 v Zgodovinskem društvu Slovenije prevzel še vodenje sekcije za krajevno zgodovino, ki jo je leta 1982 za dve leti zamenjal s prevzemom funkcije podpredsednika društva.

Vedno je našel čas tudi za svoj rojstni Kranj. V njegovi bibliografiji lahko najdemo številna dela, povezana z lokalno zgodovino Kranja in okolice, s tem, da je tudi po upokojitvi objavil številne znanstvene razprave in monografije.

Celoten opus dr. Žontarja je res zelo bogat. Za svoje ustvarjalno delo je bil večkrat nagrajen. Že med študijem so opazili njegovo znanje in ga dvakrat nagradili s Prešernovo nagrado za študente. Nato je leta 1984 za svoje delo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana prejel Župančičevo nagrado mesta Ljubljane za posebne dosežke na področju kulture in že v naslednjem letu mu je za sodelovanje pri urejanju Kranjskega zbornika občina Kranj podelila veliko plaketo občine. Leta 2002 mu je Arhivsko društvo Slovenije podelilo prvič podeljeno Aškerčevo nagrado za življenjsko delo.

Kaj pa je nagrada? Vsekakor, da izkažemo nekomu priznanje za njegovo delo. Vendar mislim, da je največja nagrada, da se bomo dr. Žontarja spominjali kot spoštovanega in cenjenega strokovnjaka, direktorja, sodelavca in prijatelja. Spominjali se ga bomo kot zelo vztrajnega, potrpežljivega in prijetnega človeka. Dr. Žontar je ob svoji osemdesetletnici v intervjuju za časopis *Kronika* povedal, da je bilo njegovo življenjsko vodilo *»delati, ravnati tako, da ne oškoduješ drugega in si ne na račun drugega pridobiti tega, kar si želiš«*.

Za vedno se je ustavil umirjen korak gospoda Žontarja, a ostal nam bo spomin na njegov prijazni nasmeh.

Mira Hodnik

Pridobivanje javnega arhivskega gradiva

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

- SI AS 1139, Zavod SRS za statistiko, serija popisi prebivalstva, 1931–1971, 109 map in 3 škatle, 14,5 tm, izročitelj: Statistični urad Republike Slovenije
- SI AS 1164, Inštitut za narodnostna vprašanja, 1919–1999, 147 škatel, 16,2 tm, izročitelj: Inštitut za narodnostna vprašanja
- SI AS 1464, Republiški komite za kulturo in znanost SRS, 1955–1987, 72 škatel, 8 tm, izročitelj: Ministrstvo za kulturo RS
- SI AS 2026, Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, serija Izobraževanje begunskih otrok, 1990–1996, 1 škatla, 0,1 tm, izročitelj: OŠ dr. Vita Kraigherja Ljubljana
- SI AS 2107, Center RS za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja; podfond Nacionalna agencija za programe Evropske unije, 2000–2011, 52 škatel, 5,8 tm, izročitelj: Center Republike Slovenije za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja
- SI AS 2128, Zveza vodnih skupnosti Slovenije, podfond Vodna knjiga, serija Primorska, 1950–1987, 146 škatel, 1 kartotečna škatla, 16,4 tm, izročitelj: Direkcija RS za vode
- SI AS 2132, Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije, 1926–1989, 101 mikrofilmski kolot, 0,4 tm, izročitelj: Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije
- SI AS 2159, Varuh človekovih pravic RS, podfond Strokovna služba, 1994–2011, 404 škatle, 44,9 tm, izročitelj: Varuh človekovih pravic Republike Slovenije
- SI AS 2190, Slovenski državni holding, serija Dokumentacija v zvezi z zahtevami za denacionalizacijo podržavljenega premoženja, 1991–2017, 1070 škatel, 118,9 tm, izročitelj: Slovenski državni holding
- SI AS 2197, Ad futura, znanstveno-izobraževalna fundacija Republike Slovenije, 2001–2010, 11 škatel, 1,2 tm, izročitelj: Javni štipendijski, razvojni, invalidski in preživninski sklad RS

Gradivo, ki ni vpisano v evidenco fondov in zbirk:

- SI AS 2057, Urad Vlade Republike Slovenije za informiranje, 1991–2005, 27 škatel, 655 kosov (11 škatel) TDK-kaset, 21 kosov (16 škatel) VHS-videokaset; 3 tm, izročitelj: Urad Vlade RS za komuniciranje

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

- SI_ZAC/1669 Krajevna skupnost Vransko, 1941–1996, 1 tm
- Upravna enota Celje, SI_ZAC/1036 Skupščina občine Celje (Premoženjskopravne zadeve 1990–1993, dodatni prevzem), 168 a. š., 16,8 tm
- Upravna enota Celje, SI_ZAC/1666 Okrajna volilna komisija Celje 1998–2014, 56 a. š., 5,6 tm
- Upravna enota Laško, SI_ZAC/1039, Skupščina občine Laško (Zapisniki sej skupščine občine in izvršnega sveta skupščine občine Laško), 13 a. š., 1,3 tm
- Okrajno sodišče v Žalcu, fond: Okrajno sodišče Žalec (SI_ZAC/0466), 1979–1994, 144 š. in 7 knjig, 17 tm
- Okrožno državno tožilstvo v Celju, fond: Višje državno tožilstvo Celje (SI_ZAC/1311), 1999–2003, 11 a. š. in 19 knjig, 1,5 tm

Okrožno sodišče v Celju, fond: Okrajno sodišče Celje (SI_ZAC/0611), 1919–1927, 1 š., 0,1 tm
 Juteks, d. o. o., Ložnica pri Žalcu, SI_ZAC/0775 Juteks Žalec, 1945–1998, 3,4 tm,
 Javno podjetje Komunala, d. o. o., Sevnica, SI_ZAC/1661 Komunala Sevnica, 1967–2016, 0,4 tm
 Komunala Zagorje, d. o. o., SI_ZAC/1667 Komunala Zagorje, 1862–2018, 0,8 tm,
 Simbio, d. o. o., Celje, 1951–1996, 1,5 tm
 Nomago, d. o. o., Ljubljana, SI_ZAC/1652 Izletnik Celje, 1946–2003, 0,6 tm
 Upravna enota Laško, SI_ZAC/1653 Turistično gostinsko podjetje Savinja Laško, 1947–1991, 0,1 tm
 Glasbena šola Slovenske Konjice, 1962–2012, 2,0 tm
 Osnovna šola Gustava Šiliha Velenje, 1921–2000, 4,1 tm
 Osnovna šola Planina pri Sevnici, 1817–1996, 1,4 tm (delni prevzem)
 Zasavski muzej Trbovlje, SI_ZAC/1649 Osnovna šola Ivana Cankarja Trbovlje, 1876–1972, 4,5 tm
 Osnovna šola Tončke Čech Trbovlje, SI_ZAC/1655 Osnovna šola Tončke Čech Trbovlje, 1920–1995, 2,9 tm
 Osnovna šola Frana Kocbeka Gornji Grad, SI_ZAC/1657 Osnovna šola Frana Kocbeka Gornji Grad, 1894–1997, 2,4 tm
 Osnovna šola Mihe Pintarja Toleda, SI_ZAC/1660 Osnovna šola Mihe Pintarja Toleda Velenje 1829–1995, 3,1 tm
 JVIZ Mozirje OE Vrtec Mozirje, SI_ZAC/1665 Vrtec Mozirje, 1973–2000, 2,0 tm,
 SI_ZAC/0845 I. gimnazija v Celju, 1928–1929, 0,1 tm
 SI_ZAC/0242 Knjižnica Toneta Seliškarja Trbovlje, 1962–2011, 0,8 tm
 SI_ZAC/1204 Kulturno rekreacijski center Hrastnik, 2000–2005, 0,1 tm
 SI_ZAC/1138 Valvazorjeva knjižnica Krško, 1992–2006, 0,4 tm
 SI_ZAC/0900 Slovensko ljudsko gledališče Celje, 2012–2018, 0,4 tm
 SI_ZAC/1550 Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo Slovenije, 1941–1970, 2,8 tm
 SI_ZAC/1648 Društvo za podvodne dejavnosti Trbovlje, 1981–2014, 0,1 tm
 SI_ZAC/1060 Zbirka časopisov in revij, 1903–2019, 0,3 tm
 SI_ZAC/1224 Zbirka gradiva političnih strank in sindikatov ter volitev, 2018–2019, 0,1 tm
 SI_ZAC/1345 Zbirka Komisije za izvajanje zakona o popravi krivic, 2017–2019, 0,3 tm
 SI_ZAC/1406 Zbirka gradiva različnih društev, 1994–2019, 0,1 tm

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

Upravna enota Piran, SI_PAK/0036/001, Skupščina občine Piran, 1962–1994, 125 te, 12,5 tm, delni prevzem od škatle 467–592
 Upravna enota Piran, SI_PAK/0036/726, Občinski ljudski odbor Piran/Comitato popolare del comune di Pirano, 1961–1962, 1 te, 0,1 tm
 Upravna enota Piran, SI_PAK/1031, Obrtno podjetje Brivnica in česalnica Piran, 1955–1990, 7 te, 0,7 tm
 Okrajno sodišče Sežana, SI_PAK/0488, Občinski sodnik za prekrške Sežana, 1955–1994 (2004), 55 te, 6 tm

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

SI_PAM/2007 Osnovna šola Gustava Šiliha Laporje, 1828–1971, 1,1 tm, 11 AŠ
 SI_PAM/2008 Osnovna šola Brezno-Podvelka, 1874–2001, 78 AŠ
 Okrožno sodišče v Murski Soboti kot imetnik/pravni naslednik je predalo naslednje gradivo:
 SI_PAM/2010 Galerija Ante Trstenjak Ljutomer in Muzej Ljutomer, 1893–2018, 19 AŠ, 1,9 tm

SI_PAM/2013, Javni zavod Koroško višje in visokošolsko središče, 2004–2019, 0,4 tm; gradivo je bilo prevzeto zaradi likvidacije zavoda. Gradivo je bilo urejeno, popisano in vneseno v scope.

Gradivo nekdanjih premogovnikov in bratovskih skladnic, v količini 16 knjig oziroma 1,5 tm, ki ga je predala območna enota ZPIZ Ravne. Gradivo je v fazi urejanja in evidentiranja v program scope.

SI_PAM/0973 TVT Boris Kidrič, 1977–2016, 18 AŠ, 1,8 tm, prevzem arhivskega gradiva s popisom gradiva, izdelavo historiata ustvarjalca, historiata fonda in pripravo dokumentacije za vpis v register, akc. št. 2/19

SI_PAM/0459 Skupščina občine Ravne na Koroškem, 1962–1994, 29 AŠ, 2,9 tm

SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic, 19. st., 0,1 tm

SI_PAM/2002 Kino podjetje Maribor, 1947–2013, 37 AŠ, 3,7 tm

SI_PAM/0640 Okrajno sodišče Murska Sobota, 1871–1978, 27 AŠ, 2,7 tm

SI_PAM/0713 Temeljno sodišče Murska Sobota, 1979–1994, 87 AŠ, 2 K, 2,9 tm

SI_PAM/1891 Splošna bolnišnica Slovenj Gradec, 1898–1980, 20 knjig, 2 tm

POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA

PANG 108 Skupščina občine Tolmin, 1962–1980, 230 škatel (23,0 tm)

PANG 373 Gimnazija Nova Gorica, 1947–2017, 56 škatel (5,6 tm)

PANG 503 Osnovna šola Milojke Štrukelj Nova Gorica, 1986–2014, 40 škatel (4,0 tm)

PANG 733 Primorsko dramsko gledališče Nova Gorica, 1986–2008, 3 škatle (0,3 tm)

PANG 752 Avtopromet Gorica, 1948–1994, 12 škatel (1,2 tm)

PANG 756 Zavod za socialno medicino in higieno Gorica, Nova Gorica, 1980–2013, 13 škatel (1,3 tm)

PANG 763 Državne železnice, 1901, 1 kos

PANG 913 Krajevna organizacija Zveze borcev narodnoosvobodilne vojne Vipava, 1940–1980, 152 fotografij

PANG 934 Krajevna skupnost Col, 1957–2004, 4 škatle, 6 knjig (0,5 tm)

PANG 966 Društvo primorskih arhitektov Nova Gorica, 2005–2012, 40 panojev, 2 zgoščenki

PANG 1055 Odbojkerski klub Salonit-Anhovo Kanal, 1977–2016, 2 škatli (0,2 tm)

PANG 1229 Nova kreditna banka Maribor (NKBM), Področje Nova Gorica, 1957–2011, 639 škatel (64,0 tm)

PANG 1231 Goriška lekarna Nova Gorica, 1947–2005, 18 škatel (1,8 tm)

PANG 1236 Občina Bate, 1921–1926, 2 knjigi

PANG 1238 Streliška zveza občine Nova Gorica, 1972–1981, 1 mapa

PANG 1239 Društvo za varstvo okolja in kulturne dediščine Vipavske doline, 1990–1993, 1 škatla (0,1 tm)

PANG 1240 Rod Modrega vala Trst-Gorica, 1968–1982, 1 škatla (0,1 tm)

ZGODOVINSKI ARHIV PTUJ

SI_ZAP/0041, Matične knjige KLO in KU na območju Upravne enote Ormož, 1941–1960, 10 škatel, 1 tm. (28 knjig), dopolnitev fonda (izven programa)

SI_ZAP/0064, Geodetska uprava Ptuj, 1877–2003, 188 škatel, 18, 80 tm, dopolnitev fonda.

SI_ZAP/0137, Delavsko prosvetno društvo Svoboda Ptuj, 1956–1991, 1 škatla, 0,1 – dopolnitev fonda

SI_ZAP/0139, Glasbena šola Karol Pahor Ptuj, 1945–2016, 11 škatel, 1,1 tm. – dopolnitev fonda

SI_ZAP/0245, Projekta inženiring Ptuj, 1955–2012, 50 škatel in 6 fotografij v okvirjih, 5,0 tm (in 3 manjši in 1 večji predalnik)

- SI_ZAP/0252, Kmetijski kombinat (KK) Jeruzalem Ormož, 1957–1999, 33 škatel, 3, 30 tm., dopolnitev fonda
- SI_ZAP/0000, Geodetska pisarna Ormož – SLP, 1945–1960, 3 škatle, 0, 3 tm (59 knjig)
- SI_ZAP/0288, Zveza kulturnih organizacij občine Ptuj, 1958–2017, 34 škatel, 3, 40 tm, dopolnitev fonda
- SI_ZAP/0531, Ljudska univerza Ormož, 2013–2017, 11 škatel, 1, 10 tm, dopolnitev fonda
- SI_ZAP/0622, Kreditna banka Maribor, poslovna enota Ptuj in njeni predhodniki, 1920–1995, 359 škatel, 36 tm
- SI_ZAP/0624, Krajevna skupnost Rogoznica, 1962–1997, 12 škatel, 1, 20 tm
- SI_ZAP/0625, Perutnina Ptuj, 1934–1997, 138 škatel, 13,8 tm
- SI_ZAP/0626, Krajevni urad Kidričevo-Vojna bolnišnica Sternthal, 1914–1918, 2 škatli, 0,20 tm (izven programa)
- SI_ZAP/0627, Kmetijska zadruga Ptuj, 1945–1993, 14 škatel, 1,40 tm
- SI_ZAP/0628, Pekarne Ptuj, 1947–1991, 21 škatel, 2, 1 tm
- SI_ZAP/0632, Krajevna skupnost Dolena, 1964–2010, 19 škatel, 1, 90 tm (izven programa)
- SI_ZAP/0633, Krajevni urad Dolena, 1974–1983, 1 škatla, 0,10 tm (izven programa)
- SI_ZAP/0634, Krajevna skupnost Podgorci, 1954–2003, 20 škatel, 2 tm
- SI_ZAP/0637, Območna obrtno podjetniška zbornica Ormož, 1925–1995, 5 škatel, 0,5 tm
- SI_ZAP/0636, Center za socialno delo Ormož, 1956–2003, 26 škatel, 2,6 tm

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

Enota v Ljubljani

- Imetnik: Upravna enota Cerknica, fond: SI_ZAL_CER/0086, Skupščina občine Cerknica, 1960–1979, 137 š, 1 kt, 13,8 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Upravna enota Cerknica, fond: SI_ZAL_CER/0086, Skupščina občine Cerknica, 1955–1967, 409 š, 40,9 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Upravna enota Logatec, fond: SI_ZAL_LOG/0012, Občinski ljudski odbor Logatec, 1955–1982, 11 š, 1,1 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Upravna enota Logatec, fond: SI_ZAL_LOG/0039, Skupščina občine Logatec, 1953–2006, 247 š, 24,7 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Občina Logatec, fond: SI_ZAL_LOG/0039, Skupščina občine Logatec, 1974–1990, 24 š, 2,4 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Okrajno sodišče v Ljubljani, fond: SI_ZAL_LJU/0717, Okrajno sodišče Ljubljana – okolica, 1949–1955, 68 š, 6,8 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Okrajno sodišče v Ljubljani, fond: SI_ZAL_LJU/0086, Okrajno sodišče Ljubljana, 1933–1994, 397 š, 39,7 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Okrajno sodišče v Cerknici, fond: SI_ZAL_CER/0005, Okrajno sodišče Rakek/Cerknica, 1945–1994, 83 š, 16,6 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Okrajno sodišče na Vrhniki, fond: SI_ZAL_LOG/0052, Sodnik za prekrške Logatec, 1964–2004, 16 š, 1,6 tm (novi fond)
- Imetnik: Okrajno sodišče na Vrhniki, fond: SI_ZAL_VRH/0069, Sodnik za prekrške Vrhnika, 1955–2004, 19 š, 1,9 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola Vodmat, fond: SI_ZAL_LJU/0831, Osnovna šola Vodmat, 1952–1992, 34 š, 3,4 tm (novi fond)
- Imetnik: Brane But, fond: SI_ZAL_LJU/0186, Poljanska gimnazija v Ljubljani, 1933–1938, 6 knjig, 0,1 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Brane But, fond: SI_ZAL_LJU/0195, Zasebna uršulinska realna gimnazija v Ljubljani, 1938–1940, 3 knjige, 0,1 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Brane But, fond: SI_ZAL_LJU/0199, Zasebno žensko učiteljišče pri Uršulinkah v Ljubljani, 1940, 1 knjiga, 0,1 tm (dopolnilni prevzem)

- Imetnik: Brane But, fond: SI_ZAL_LJU/0198, Učiteljske Ljubljana, 1937–1940, 4 knjige, 0,1 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Osnovna šola dr. Vita Kraigherja, fond: SI_ZAL_LJU/0453, Osnovna šola dr. Vita Kraigherja Ljubljana, 1944–2013, 47 š, 4,7 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Osnovna šola dr. Vita Kraigherja, fond: SI_ZAL_LJU/0834, Šola za odrasle pri OŠ dr. Vita Kraigherja, Ljubljana, 1959–1967, 3 š, 0,3 tm (novi fond)
- Imetnik: Vrtec Najdihojca, fond: SI_ZAL_LJU/0846, Vrtec Najdihojca Ljubljana, 1961–1993, 7 š, 0,7 tm (novi fond)
- Imetnik: Vrtec Najdihojca, fond: SI_ZAL_LJU/0848, VVZ Milan Majcen Ljubljana, 1949–1993, 4 š, 0,4 tm (novi fond)
- Imetnik: Vrtec Najdihojca, fond: SI_ZAL_LJU/0847, VVZ Spodnja Šiška, 1916–1972, 1 š, 0,1 tm (novi fond)
- Imetnik: Vrtec Najdihojca, fond: SI_ZAL_LJU/0849, VVZ Litostroj, 1964–1990, 5 š, 0,5 tm (novi fond)
- Imetnik: Vrtec Pod Gradom, fond: SI_ZAL_LJU/0839, VVZ Poljane, 1973–1997, 1 š, 0,1 tm (novi fond)
- Imetnik: Vrtec Pod Gradom, fond: SI_ZAL_LJU/0840, VVO Prule, 1949–1974, 2 š, 0,2 tm (novi fond)
- Imetnik: Vrtec Pod Gradom, fond: SI_ZAL_LJU/0806, VVO Ljubljana Center, 1948–2002, 3 š, 0,3 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola heroja Janeza Hribarja Stari trg pri Ložu, fond: SI_ZAL_CER/0047, Osnovna šola Babno Polje, 1927, 1988, 1 š, 0,1 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Osnovna šola heroja Janeza Hribarja Stari trg pri Ložu, fond: SI_ZAL_CER/0049, Osnovna šola Iga vas, 1920–1966, 9 š, 0,9 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Osnovna šola heroja Janeza Hribarja Stari trg pri Ložu, fond: SI_ZAL_CER/0053, Osnovna šola heroja Janeza Hribarja Stari trg pri Ložu, 1926–2003, 26 š, 2,6 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Osnovna šola heroja Janeza Hribarja Stari trg pri Ložu, fond: SI_ZAL_CER/0084, Nižja realna gimnazija Stari trg pri Ložu, 1939–1947, 1 š, 0,1 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Glasbena šola Kamnik, fond: SI_ZAL_KAM/0139, Glasbena šola Kamnik, 1952–2003, 48 š, 3,8 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola 27. julija, fond: SI_ZAL_KAM/0140, Osnovna šola 27. julija Kamnik, 1975–1995, 16 š, 1,6 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola 27. julija, fond: SI_ZAL_KAM/0141, Dijaški dom 27. julija Kamnik, 1958–1985, 2 š, 0,2 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola Šmartno, fond: SI_ZAL_LIT/0022, Osnovna šola Javorje, 1944–1963, 1 š, 0,1 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Osnovna šola Šmartno, fond: SI_ZAL_LIT/0026, Osnovna šola Mamolj, 1948–1965, 1 š, 0,1 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Osnovna šola Šmartno, fond: SI_ZAL_LIT/0028, Osnovna šola Primskovo, 1943–1965, 1 š, 0,1 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Osnovna šola Šmartno, fond: SI_ZAL_LIT/0030, Osnovna šola Franc Rozman – Stane Šmartno pri Litiji, 1944–1963, 42 š, 4,2 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Osnovna šola Šmartno, fond: SI_ZAL_LIT/0031, Osnovna šola Štangarske Poljane, 1945–1965, 1 š, 0,1 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Osnovna šola Šmartno, fond: SI_ZAL_LIT/0033, Osnovna šola Velika Kostrevnica, 1929–1963, 2 š, 0,2 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Osnovna šola Šmartno, fond: SI_ZAL_LIT/0050, Osnovna šola Šmartno, Oddelek za odrasle pri Delavski univerzi Litija, 1979–1984, 1 š, 0,1 tm (novi fond)
- Imetnik: Vrtec Kurirček Logatec, fond: SI_ZAL_LOG/0054, Vrtec Kurirček Logatec, 1959–1992, 7 š, 0,7 tm (novi fond)
- Imetnik: Kulturno umetniško društvo France Prešeren, fond: SI_ZAL_LJU/0832, Kulturno umetniško društvo France Prešeren Trnovo, 1953–2017, 344 r, 62 o, 4 tm (novi fond)

- Imetnik: Cankarjev dom, fond: SI_ZAL_LJU/0249, Kulturni dom Ivan Cankar, Ljubljana, 1974–1986, 38 š, 3,8 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Dom starejših občanov Ljubljana Bežigrad, fond: SI_ZAL_LJU/0842, Dom starejših občanov Ljubljana Bežigrad, 1975–2011, 39 š, 3,9 tm (novi fond)
- Imetnik: Varstveno delovni center Tončke Hočevar Ljubljana, fond: SI_ZAL_LJU/0843, Varstveno delovni center Tončke Hočevar Ljubljana, 1968–2017 (2019), 18 š, 1,8 tm (novi fond)
- Imetnik: Zdravstveni dom dr. Božidarja Lavriča Cerknica, fond: SI_ZAL_CER/0087, Zdravstveni dom dr. Božidarja Lavriča Cerknica, 1967–1995, 10 š, 1 tm (novi fond)
- Imetnik: Gradis skupina G d. d. – v stečaju, fond: SI_ZAL_LJU/0613, Gradbeno industrijsko podjetje Gradis Ljubljana, 1941–2012, 28 š, 2 f, 3 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Javno komunalno podjetje Grosuplje d. o. o., fond: SI_ZAL_GRO/0126, Javno komunalno podjetje Grosuplje, (1896) 1964–2010 (2018), 38 š, 3,8 tm (novi fond)
- Imetnik: KIK Kemijska industrija Kamnik d. o. o. – v stečaju, fond: SI_ZAL_KAM/0068, Državna smodnišnica Kamnik, 1945–2007, 1001 š, 2 f, 23 map, 6 predalnikov (z načrti), 102,5 tm (dopolnilni prevzem)
- Imetnik: Javno podjetje Komunalno podjetje Vrhnika d. o. o., fond: SI_ZAL_VRH/0080, Javno podjetje Komunalno podjetje Vrhnika, 1913–1996, 22 š, 2,2 tm (novi fond)
- Imetnik: Mestna zveza društev za tehnično kulturo, fond: SI_ZAL_LJU/0534, Mestna zveza organizacij za tehnično kulturo Ljubljana, 1949–2016, 116 š, 4 r, 12,8 tm (dopolnilni prevzem)

Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto

- Imetnik: Občina Šentrupert, fond: SI_ZAL_TRE/0085, Krajevna skupnost Šentrupert, 1970–2007, 15 š, 1,5 tm (novi fond)
- Imetnik: Občina Metlika, fond: SI_ZAL_MET/0047 Skupščina občine Metlika, 1969–1996, 45 š, 4,5 tm
- Imetnik: Mestna občina Novo mesto, fond: SI_ZAL_NME/0315, Univerzitetno in raziskovalno središče Novo mesto, 2006–2014, 33 š, 3,3 tm (novi fond)
- Imetnik: Okrajno sodišče v Trebnjem, fond: SI_ZAL_TRE/0034, Okrajno sodišče Trebnje, 1902–1988, 70 š, 8 k, 7,4 tm
- Imetnik: Okrajno sodišče v Trebnjem, fond: SI_ZAL_TRE/0033, Okrajno sodišče Mokronog, 1939–1943, 1 š, 0,1 tm
- Imetnik: Okrajno sodišče v Črnomlju, fond: SI_ZAL_ČRN/0018, Okrajno sodišče Črnomelj, 1947–1954, 9 š, 0,9 tm
- Imetnik: Okrajno sodišče v Črnomlju, fond: SI_ZAL_ČRN/0066, Notariat Črnomelj, 1882–1943, 15 š, 2 k, 1,7 tm
- Imetnik: Okrajno sodišče v Črnomlju, fond: SI_ZAL_MET/0013, Okrajno sodišče Metlika, 1913–1961, 118 š, 11,8 tm
- Imetnik: Okrajno sodišče v Črnomlju, fond: SI_ZAL_MET/0006, Notariat Metlika, 1929–1943, 8 š, 0,8 tm
- Imetnik: Vrtec Mavrica Trebnje, fond: SI_ZAL_TRE/0086, Vrtec Mavrica Trebnje, 1964–2005, 7 š, 0,7 tm (novi fond)
- Imetnik: TGH, Trgovsko gradbena hiša d.o.o, fond: SI_ZAL_ČRN/0088, Delovna organizacija za gradbeništvo, obrt in komunalo GOK Črnomelj, 1977–1996, 6 š, 0,6 tm (novi fond)

Enota za Gorenjsko Kranj

- Imetnik: Osnovna šola prof. dr. Josipa Plemlja Bled, fond: SI_ZAL_RAD/0140, Krajevni šolski svet Bled, 1870–1942, 7 š, 0,7 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola prof. dr. Josipa Plemlja Bled, fond: SI_ZAL_RAD/0138, Okrajni šolski svet Radovljica, 1869–1939, 6 š, 0,6 tm (novi fond)

- Imetnik: Okrajno sodišče Radovljica, fond: SI_ZAL_RAD/0050, Sodnik za prekrške Radovljica, 1999–2004, 75 š, 7,5 tm
- Imetnik: Upravna enota Radovljica, fond: SI_ZAL_RAD/0050 Sodnik za prekrške Radovljica, 1958–1971, 12 š, 1,2 tm
- Imetnik: Upravna enota Radovljica, fond: SI_ZAL_RAD/0128, Občinski sodnik za prekrške Bohinj, 1956–1961, 1 š, 0,1 tm (novi fond)
- Imetnik: Upravna enota Radovljica, fond: SI_ZAL_RAD/0129, Občinski sodnik za prekrške Bled, 1955–1961, 1 š, 0,1 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola Davorina Jenka Cerklje na Gorenjskem, fond: SI_ZAL_KRA/0267 Osnovna šola Cerklje na Gorenjskem, 1852–2004, 53 š, 5,3 tm
- Imetnik: Osnovna šola Davorina Jenka Cerklje na Gorenjskem, fond: SI_ZAL_KRA/0270 Osnovna šola Zalog, 1880–1976, 1 š, 0,1 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola Davorina Jenka Cerklje na Gorenjskem, fond: SI_ZAL_KRA/0271 Nižja gimnazija Cerklje na Gorenjskem 1950–1957, 2 š, 0,2 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola prof. dr. Josipa Plemlja Bled, fond: SI_ZAL_RAD/0143 Osnovna šola Bled, 1857–2002, 92 š, 9,2 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola prof. dr. Josipa Plemlja Bled, fond: SI_ZAL_RAD/0133, Osnovna šola Bohinjska Bela, 1880–1971, 1 š, 0,1 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola prof. dr. Josipa Plemlja Bled, fond: SI_ZAL_RAD/0142, Osnovna šola Grad, 1858–1912, 5 š, 0,5 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola prof. dr. Josipa Plemlja Bled, fond: SI_ZAL_RAD/0141, Nižja gimnazija Bled, 1946–1966, 6 š, 0,6 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola prof. dr. Josipa Plemlja Bled, fond: SI_ZAL_RAD/0032, Obrtna nadaljevalna šola Bled, 1898–1943, 1 š, 0,1 tm
- Imetnik: Osnovna šola prof. dr. Josipa Plemlja Bled, fond: SI_ZAL_RAD/0139, Osnovna šola Zasip, 1867–1962, 6 š, 0,6 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola prof. dr. Josipa Plemlja Bled, fond: SI_ZAL_RAD/0135, Strokovna nadaljevalna šola Bled, 1946–1959, 1 š, 0,1, tm (novi fond)
- Imetnik: Ljudska univerza Radovljica, fond: SI_ZAL_RAD/0131, Ljudska univerza Radovljica, 1962–1992, 6 š, 0,6 tm (novi fond)
- Imetnik: Mestna knjižnica Kranj, fond: SI_ZAL_KRA/0262, Mestna knjižnica Kranj, 1945–2009, 40 š, 4 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola prof. dr. Josipa Plemlja Bled, fond: SI_ZAL_RAD/0134, Zdravstveni zastop Bled, 1911–1920, 1 š, 0,1 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola prof. dr. Josipa Plemlja Bled, fond: SI_ZAL_RAD/0137, Društvo Jadranska straža Bled, 1928–1936, 1 š, 0,1 tm, (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola prof. dr. Josipa Plemlja Bled, fond: SI_ZAL_RAD/0136, Rdeči križ Bled, 1929–1938, 1 š, 0,1 tm (novi fond)
- Imetnik: Osnovna šola prof. dr. Josipa Plemlja Bled, fond: SI_ZAL_RAD/0084, Sokolsko društvo Bled, 1914–1941, 5 š, 0,5 tm
- Imetnik: Upravna enota Radovljica, fond: SI_ZAL_RAD/0130, Partizanski dom Vodiška planina na Jelovici, 1961–1968, 2 š, 0,2 tm (novi fond)

Enota v Škofji Loki

- Imetnik: Upravna enota Logatec, fond: SI_ZAL_ŠKL/0320, Skupščina občine Logatec-žirovski del, 1962–1971, 1 š, 0,1 tm
- Imetnik: Okrajno sodišče v Škofji Loki, fond: SI_ZAL_ŠKL/0173, Okrajno sodišče v Škofji Loki, 1939–1978, 51 š, 5,1 tm
- Imetnik: Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond: SI_ZAL_ŠKL/0284, Zbirka plakatov, 1914–2019, 547 ks, dopolnitve zbirke, 34 ks
- Imetnik: Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond: SI_ZAL_ŠKL/0281, Zbirka drobnih tiskov, 2018, 1 š, 0,1 tm
- Imetnik: Loški muzej Škofja Loka, fond: SI_ZAL_ŠKL/0283, Zbirka zemljevidov, 1951–1957, 7 ks

Imetnik: Loški oder Škofja Loka, fond: SI_ZAL_ŠKL/0238, Loški oder Škofja Loka, 1951–1964, 2 mapi

Imetnik: Prostovoljno gasilsko društvo Godešič, fond: SI_ZAL_ŠKL/0464, Prostovoljno gasilsko društvo Godešič, 1911–2008, 13 š, 1,3 tm

Enota v Idriji

Imetnik: Upravna enota Idrija, fond: SI_ZAL_IDR/0203, Skupščina občine Idrija, 1983, 1 f, 0,10 tm

Imetnik: Okrajno sodišče v Idriji, fond: SI_ZAL_IDR/0237, Okrajno sodišče v Idriji, 1946–1995, 99 š, 9,90 tm

Imetnik: Komunala d. o. o. Idrija, fond SI_ZAL_IDR/0280, Komunala Idrija, 1948–2016, 53 š, 5,30 tm (novi fond)

Imetnik: Krajevna skupnost Dole, fond: SI_ZAL_IDR/0157, Kmetijska zadruga Dole, 1928–1968, 11 š, 1,10 tm

Imetnik: Avstrijski državni arhiv na Dunaju, fond: SI_ZAL_IDR/0055, 1700–1992, Rudnik živega srebra Idrija, 2242 mikrofilmskih posnetkov iz fonda Innerösterreichisches Münz - und Bergwesen - Innerösterreichische Miscellen, Notranjeavstrijski rudnik živega srebra Idrija, (fascikel št. 138 (1656–1668), fascikel 139 (1669–1687)). MF se hranijo v ZAL pod oznako D-153, D-154, D-155, D-156.

Pridobivanje zasebnega arhivskega gradiva

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

SI AS 96, Paternost Metod, 1870–2007, 1 škatla, 0,1 tm, izročiteljica: Sonja Bojadžiev, darilo (G. Šmid)

SI AS 358, Zbirka zvočnih zapisov, ok. 1950–1960, 45 kosov gramofonskih plošč, 0,2 tm, izročiteljica: Manja Anderle Ljubič, darilo (T. Rezec Stibilj)

SI AS 358, Zbirka zvočnih zapisov, 1981, 7 magnetofonskih trakov, 0,1 tm, izročiteljica: Splošna knjižnica Ljutomer, darilo (T. Rezec Stibilj)

SI AS 1074, Zbirka urbarjev, 1 kos, 1687, 0,0 tm, izročitelj: Zuckerman Libreria Antiquaria Trst, nakup (L. Žnidaršič Golec)

SI AS 1201, Splošna zbirka fotografij Arhiva Republike Slovenije, 1981, 159 diapozitivov, 0,1 tm, izročiteljica: Splošna knjižnica Ljutomer, darilo (T. Rezec Stibilj)

SI AS 1462, Kulturno društvo B-51, 1991–2015, 22 škatel, 43 kosov, 3 tm, izročiteljica: Silva Bakovič, darilo (D. Juričič Čargo)

SI AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, 1971–1990, 40 škatel, 4,3 tm, izročitelj: Boris Muževič, darilo (M. Tušar)

SI AS 2022, Slovenski center PEN, 1962–2008, 13 škatel, 2 knjigi, 1,4 tm, izročitelj: Slovenski center PEN, darilo (D. Juričič Čargo)

SI AS 2151, Zbirka Pavla Čelika, 1981–2015, 1 škatla, 0,1 tm, izročitelj: Pavel Čelik, darilo (A. Kačičnik Gabrič)

SI AS 2160, Čebulj Albert, 1940–2006, 2 škatli, 0,5 tm, izročiteljica: Mojca Žerovec, darilo (A. Kačičnik Gabrič)

SI AS 2187, Valenčič Dušan, 1903–2001, 12 škatel, 2 knjigi, 1,5 tm, izročiteljica: Jana Valenčič, darilo (A. Kačičnik Gabrič)

SI AS 2193, Bremšak France, 1907–2011, 30 škatel, 3,8 tm, izročiteljica: Mojca Žerovec, darilo (A. Kačičnik Gabrič)

SI AS 2194, Ljubljanska borza vrednostnih papirjev, 1989–2017, 328 škatel, 36,5 tm, izročiteljica: Ljubljanska borza, d. d., darilo (A. Mrdavšič)

Gradivo, ki ni vpisano v evidenco fondov in zbirk:

Valenčič Jana, arhiv denacionalizacije, 1947–2000, 2 škatli, 0,2 tm, darilo, izročiteljica:
Valenčič Jana (B. Smole)

Tehnična pomoč pri prevzemih arhivskega gradiva: D. Knez, P. Žakelj, B. Radulovič, J. Komac.

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

SI_ZAC/1395 Zbirka fotografij Sherpa (2019); sprotno prevzemanje fotografij Fotografiske agencije Sherpa; okoli 266 fotografij v digitalnem zapisu.

SI_ZAC/0226 Pšeničnik Miloš, 1927–1992, 58 fotografij,

SI_ZAC/0999 Črnej Janez, 1945–2015, 0,1 tm,

SI_ZAC/1061 Horvatič Ivan Slavko, 1949–1950, 0,1 tm,

SI_ZAC/1484 Grdina Igor, 1985–2019, 0,2 tm,

SI_ZAC/1487 Lišanin Mihailo, 1996–2019, 0,2 tm,

SI_ZAC/1498 Prislan Janko, 1918–1919, 1 kos,

SI_ZAC/1572 Ferant Vencelj, 2006–2019, 0,2 tm,

SI_ZAC/1582 Wagner Tone, 1978–2008, 3 kosi,

SI_ZAC/1612 Obrez Janko, 1942–1992, 0,1 tm,

SI_ZAC/1643 Medved Drago, 1917–2014, 2,8 tm,

SI_ZAC/1647 Čada Vaclav, 1930–1947, 0,1 tm,

SI_ZAC/1650 Lebič Maksimiljan, 1953–2004, 0,1 tm.

Obrazložitev: ustvarjalci so sami nenapovedano ponudili gradivo v prevzem ali pa so bili prevzemi plod stikov z njimi.

SI_ZAC/1656 Družina Rudenšek, 1916–1989, 0,3 tm,

SI_ZAC/1658 Družina Antloga, 1942–1943, 0,1 tm.

SI_ZAC/1651 Kulturno društvo Celjski oktet, 1946–2019, 1,0 tm.

SI_ZAC/1615 Astronavično in raketno društvo Celje, 1948–2018, 1,7 tm.

SI_ZAC/1642 Društvo nogometnih sodnikov Celje, 1953–2011, 0,5 tm,

SI_ZAC/1644 Krajevna organizacija SZDL Radvanje, 1941–1967, 0,2 tm

SI_ZAC/1646 Krajevna organizacija Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Dolgo Polje Celje, 1973, 0,1 tm

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

/

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

SI_PAM/2006 Kolesarski klub Branik Maribor, 1969–2008, 8 AŠ, 0,8 tm (novi fond, darilo, akc. št. 1/19)

SI_PAM/2001 Sapač Irena, 1950–2018, 24 AŠ, 2, 4 tm (dopolnitev fonda, darilo, akc. št. 3/19, prevzetih 11 AŠ)

SI_PAM/1782 Glaser Edvard, 1952–2003, 16 AŠ, 1,6 tm (dopolnitev fonda, darilo, akc. št. 7/19 – fond še ni preložen v škatle)

SI_PAM/2009 Družina Faninger, 1878–1969, 1 AŠ, 0,1 tm (novi fond, darilo, akc. št. 9/19)

SI_PAM/2011 Godina Jožef, 1898–2011, 1 AŠ, 0,1 tm (novi fond, darilo, akc. št. 10/19)

SI_PAM/2012 Družina Kerčmar, 1 AŠ, 0,1 tm, 20. stoletje (novi fond, darilo, akc. št. 16/19)

POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA

PANG 81 Marušič Tomaž, 1943–1993, 1 škatla (0,1 tm)
 PANG 281 Varia - zbirka dokumentov iz osebnih zapuščin, 1942–1994, 2 kartotečni škatli
 PANG 667 Zbirka razglednic krajev, 1920–1982, 48 kosov
 PANG 701 Avčin France, 1929–1985, 1 mapa
 PANG 760 Marušič Branko, do 2019, 102 škatli (10,2 tm)
 PANG 779 Preprost Anica, 1960–1983, 1 mapa
 PANG 838 Zbirka plakatov, letakov in raznih tiskov, 1945, 1 kos
 PANG 1002 Humar Jožko, 1958–2002, 1 škatla (0,1 tm)
 PANG 1023 Vuk Marko, 1948–2017, 1 mapa
 PANG 1034 Lušina Branko, 1958–2019, 3 škatle (0,3 tm)
 PANG 1108 Vuk Anton, 1918–1996, 1 mapa
 PANG 1133 Besednjak Engelbert, 1913–1951, 1 mapa
 PANG 1168 Vuk Stanko, 1954, 1 mapa;
 PANG 1169 Vuk Zala (Rozalija), 1923–1994, 1 mapa
 PANG 1170 Vuk Jela (Gabrijela), 1927–1996, 1 mapa
 PANG 1187 Bonutti Karl, dr., 1935–2018, 1 škatla, 1 mapa (0,1 tm)
 PANG 1230 Benko Alojzij (Vekoslav), 1896–1985, 1 mapa
 PANG 1232 Butkovič Drago, 1896–2000, 3 škatle (0,3 tm)
 PANG 1233 Butkovič Peter, 1913–1984, 1 mapa
 PANG 1234 Alojzijevešče, 1901–1987, 2 škatli (0,2 tm)
 PANG 1235 Makuc Karlo, 1901–1960, 1 škatla (0,1 tm)
 PANG 1237 Rodman Magda, 1981–2018, 2 škatli (0,2 tm)

ZGODOVINSKI ARHIV PTUJ

Izven programa:

SI_ZAP/0623, Martin Prašnički, 20. st., 10 škatel, 1 tm
 SI_ZAP/0630 Avto moto društvo Ptuj, 1956–2008, 3 škatle, 0,3 tm
 SI_ZAP/0635, Kulturni forum Ptuj, 1990–1991, 1 škatla, 0,1 tm
 SI_ZAP/0614, Zgodovinsko društvo na Ptuj, 1997–2016, 4 fascikli, 0,4 tm – dopolnitev fonda

Nerealizirani prevzemi iz Programa dela 2019 – pojasnila:

Zveza svobodnih sindikatov Slovenije, Spodnje Podravje, 1991–2010, okoli 3 tm, niso začeli odbirati.

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

Enota v Ljubljani

Imetnik: Jože Mohorič, fond: SI_ZAL_LJU/0347, Zbirka risb, slik in grafik, 1970–1990, 4 kosi (dopolnilni prevzem, odkup)
 Imetnik: Marko Podrekar, fond: SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, 1900–1940, 22 kosov (dopolnilni prevzem, darilo)
 Imetnik: Mišo Gorič, fond: SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, 1898–1941, 27 kosov (dopolnilni prevzem, odkup)
 Imetnik: Ela Velkovrh, fond: SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, cca. 2010, 95 kosov (dopolnilni prevzem, darilo)
 Imetnik: Ela Velkovrh, fond: SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, cca. 2010, 53 kosov (dopolnilni prevzem, darilo)
 Imetnik: Jure Ulčar, fond: SI_ZAL_LJU/0302, Družina Taufferer, Ljubljana, 1722–1752, 31 kosov (dopolnilni prevzem, odkup)

- Imetnik: Jure Ulčar, fond: SI_ZAL_LJU/0439, Zbirka Ulčar, Ljubljana, 1918–1949, 4 mape, 0,1 tm (dopolnilni prevzem, odkup)
- Imetnik: Anton Suhadolc, Ljubljana, fond: SI_ZAL_LJU/0662, Družina Suhadolc, Ljubljana, 1 kos (dopolnilni prevzem, darilo)

Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto

- Imetnik: Karel Rustja, fond: SI_ZAL_MET/0025, Zbirka belokranjska železnica, 1844–1914, 8 š, 0,8 tm (odkup)
- Imetnik: Borut Kincl, fond: SI_ZAL_NME/0114, Tekstilna tovarna Novoteks Novo mesto, 1946–1971, 34 š, 3,4 tm (darilo)
- Imetnik: Boštjan Pucelj, fond: SI_ZAL_NME/0195, Kronist Novega mesta, 2019, 340 ks digitalnih fotografij iz leta 2019 (odkup)
- Imetnik: Marko Špelič, fond: SI_ZAL_NME/0212, Zbirka načrtov in zemljevidov, ok. 1882–ok. 1896, 1 načrt, 0,1 tm (darilo)

Enota za Gorenjsko Kranj

- Imetnik: Darja Okorn, Kranj, fond: SI_ZAL_KRA/0058 Družina Pirc, Kranj, 1 š, 0,1 tm, darilo
- Imetnik: Marjana Finžgar, Kranj, SI_ZAL_KRA/0274 Bidovec Viktor, Kranj, 1 š, 47 ČB fotografij, 1 m, 0,1 tm, odkup (novi fond)
- Imetnik: Združenje šoferjev in avtomekanikov Kranj, fond: SI_ZAL_KRA/0275 Združenje šoferjev in avtomekanikov Kranj, 3 š, 1 m, 12 videokaset, 0,5 tm, darilo (novi fond)
- Imetnik: Milorad Vidović, fond: SI_ZAL_TRŽ/0061 Tovarna pil Triglav Tržič, 20 š, 2 tm (novi fond)
- Imetnik: Milan Vajda, fond: SI_ZAL_KRA/0263 Triglav konfekcija Kranj, 72 f, 5 tm (novi fond)
- Imetnik: Tomaž Završnik, fond: SI_ZAL_KRA/0272 Tomaž Završnik, Kranj, 1 š, 0,1 tm (novi fond)

Enota v Škofji Loki

- Imetnik: Cilka Bohinc, Gorenja vas, fond: SI_ZAL_ŠKL/0268, Zbirka NOB, 1994–2009, 6 map, darilo
- Imetnik: Boštjan Debeljak, Škofja Loka, fond: SI_ZAL_ŠKL/0268, Zbirka NOB, 1921–2009, 1 š, 0,1 tm, darilo
- Imetnik: mag. Gregor Dolenc, ZDA, fond: SI_ZAL_ŠKL/0466, Ivan Dolenec, Sopotnica, 1893–1970, 6 š, 0,6 tm, darilo
- Imetnik: Mišo Gorič, Ljubljana, fond: SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, 1903–1967, 38 ks, odkup
- Imetnik: Jana Hafner, Škofja Loka, fond: SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij, ok. 1930–1960, 7 ks, darilo
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_ŠKL/0005, Hranilnica in posojilnica v Gorenji vasi, 1908, 1 knjižica, odkup
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_ŠKL/0055, Krajevni šolski odbor Trata (Gorenja vas), 1902–1912, 1 mapa, odkup
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_ŠKL/0076, Sokolsko društvo Škofja Loka, 1934–1939, 1 knjižica, odkup
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_ŠKL/0090, Tovarna klobukov Šešir Škofja Loka, 1936–1940, 1 mapa, odkup

- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_ŠKL/0165, Zasebne dekliške šole pri uršulinkah v Škofji Loki, ok. 1935, 1 ks, odkup
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_ŠKL/0252, Občina Javorje, 1917–1920, 1 mapa, odkup
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_ŠKL/0252, Občina Javorje, 1. pol. 20. stoletja, 1 knjiga, odkup
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij 1899–1942, 20 ks, odkup
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_ŠKL/0291, Zbirni fond, 1910–1949, 3 ks, odkup
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_ŠKL/0316, Trgovina in žganjarna družine Žigon, Škofja Loka, pred 1914, 1 knjižica, odkup
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_ŠKL/0457, Zbirka načrtov, ok. 1925, 1 mapa, odkup
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_ŠKL/0465, Ante Gaber, Škofja Loka, 1894–1941, 1 š, 0,1 tm, odkup
- Imetnik: Milan Kopač, Žiri, fond: SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij, 1919, 8 digitalnih posnetkov, darilo
- Imetnik: mag. Tone Košir, Škofja Loka, fond: SI_ZAL_ŠKL/0268, Zbirka NOB: partizanski tiski iz zapuščine Filipa Šmida, 1944–1945, 1 mapa, darilo
- Imetnik: mag. Jurij Kumer, Hotavlje, fond: SI_ZAL_ŠKL/0463, Mlekarska in prodajna zadruga na Hotavljah, 1934–1940, 1 š, 0,1 tm, darilo
- Imetnik: Margareta Mlinar, Škofja Loka, fond: SI_ZAL_ŠKL/0293, Rodbina Heinrihar, Škofja Loka, 1930–1940, 1 mapa, darilo
- Imetnik: Metod Potočnik, Hotavlje, fond: SI_ZAL_ŠKL/0462, Prosветno društvo na Trati (Gorenja vas), 1929–1940, 1 š, 0,1 tm, darilo
- Imetnik: Zdenka Primožič, Škofja Loka, fond: SI_ZAL_ŠKL/0291, Zbirni fond: spominska knjiga J. Kisovec, 1946–1948, 1 knjiga, darilo
- Imetnik: Judita Šega, Godešič, fond: SI_ZAL_ŠKL/0291, Zbirni fond, 1931–1934, 1 mapa, darilo
- Imetnik: Mirjana Šifrar, Škofja Loka, fond: SI_ZAL_ŠKL/0283, Zbirka zemljevidov, s. d., 1 ks, darilo
- Imetnik: Mirjana Šifrar, Škofja Loka, fond: SI_ZAL_ŠKL/0291, Zbirni fond, Diploma Antona Kašmana, 1927, 1 ks, darilo
- Imetnik: Mirjana Šifrar, Škofja Loka, fond: SI_ZAL_ŠKL/0108, Karl Strahl, Stara Loka, 1929, 1 ks, darilo
- Imetnik: dr. France Štukl, Škofja Loka, fond: SI_ZAL_ŠKL/0407, Rodbina Grundner, Škofja Loka, 1892–1980, 1 mapa, darilo
- Imetnik: Marta Triler, Ljubljana, fond: SI_ZAL_ŠKL/0113, Uršulinski samostan v Škofji Loki, 1914–1918, 2 mapi, darilo
- Imetnik: Marta Triler, Ljubljana, fond: SI_ZAL_ŠKL/0165, Zasebne dekliške šole pri uršulinkah v Škofji Loki, 1891–1919, 2 mapi, darilo

Enota v Idriji

- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_IDR/0177, Osnovna šola Janka Premrla Vojka Črni Vrh nad Idrijo, 1894, 1 dokument (odkup)
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_IDR/0026, Okrajna hranilnica in posojilnica Idrija, 1913–1915, 1 dokument (odkup)
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_IDR/0279, Zbirni fond Idrija, 1915, 1917, 1930, 1950, 4 dokumenti (novi fond, odkup)
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_IDR/0218, Zbirka razglednic in fotografij Idrija, 1950, 10 razglednic (odkup)
- Imetnik: Anton Kavčič, Kranj, fond: SI_ZAL_IDR/0053, Rudarska bratovska skladnica Idrija, 1917, 3 dokumenti (odkup)

- Imetnik: Marija Osredkar, Idrija, fond: SI_ZAL_IDR/0274, Janez Kavčič, Idrija, 1 š, 0,10 tm (podaritev)
- Imetnik: Samo Beričič, Idrija, fond: SI_ZAL_IDR/0278, Košarkarski klub Idrija, 1987–2000, 6 š, 0,60 tm (novi fond, podaritev)
- Imetnik: Samo Bevk, Idrija, fond: SI_ZAL_IDR/0281, Samo Bevk, Idrija, 1994–2014, 102 f, 7,10 tm (novi fond, podaritev)
- Imetnik: Slavko Kobal, Idrija, fond: SI_ZAL_IDR/0273, Družina Kobal, Idrija, 1919–1939, 1 š, 0,10 tm

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

- NŠAL 30, Beatifikacije (A. Majcen), 1,6 tm
- NŠAL 59, Škofijski odbor za mladino, 1,5 tm
- NŠAL 100, Zbirka listin, 6 kosov
- NŠAL 224, Združenje katoliških študentov, 2 tm
- NŠAL 225, Skupnost katoliške mladine SKAM, 14 tm
- NŠAL 484, Zapuščina Lambert Ehrlich, 0,1 tm
- NŠAL 531, Zapuščina Janez Vodopivec, 9,5 tm
- NŠAL 624, Zapuščina Jožef Godina, 0,3 tm
- NŠAL 645, Zapuščina Janez Belej, 0,2 tm
- NŠAL 646, Zapuščina Mirko Kozina, 0,1 tm
- NŠAL 647, Zapuščina Vladimir Bavdaž, 0,7 tm
- NŠAL 1202, Slovenska katoliška misija Mannheim, 0,8 tm
- NŠAL 1203, Slovenska katoliška misija Essen, 2,5 tm
- NŠAL 1204, Begunci po II. svetovni vojni v Rimu, 3,8 tm
- NŠAL 1205, Zavod Slovenik in zapuščina, Maksimiljan Jezernik, 12 tm
- ŽA Bučka, 0,1 tm
- ŽA Homec, 1 tm
- ŽA Hotedršica, 4 tm
- ŽA Ihan, 0,1 tm
- ŽA Javor, 3 tm
- ŽA Kolovrat, 0,1 tm
- ŽA Kranjska Gora, 0,1 tm
- ŽA Ljubljana – Sv. Peter, 0,1 tm
- ŽA Ljubljana –Marijino Oznanjenje, 0,1 tm
- ŽA Naklo, 0,1 tm
- ŽA Podbrezje, 0,1 tm
- ŽA Radovica, 0,1 tm
- ŽA Sava, 0,5 tm
- ŽA Selca, 0,1 tm
- ŽA Sv. Duh - Veliki Trn, 0,1 tm
- ŽA Sv. Križ – Podbočje, 0,1 tm
- ŽA Sveta Gora, 1,5 tm
- ŽA Šentjanž, 0,1 tm
- ŽA Šentožbolt, 0,1 tm
- ŽA Šmartno pri Litiji, 0,1 tm
- ŽA Vavta vas, 0,1 tm
- ŽA Višnja Gora, 4 tm
- ŽA Vranja Peč, 2 tm

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

- NŠAM 0037, Dramlje, 1 k
- NŠAM 0043, Gornja Polskava, 1 k

NŠAM 0062, Kamnica, 1 k
 NŠAM 0075, Kozje, 1 k
 NŠAM 0080, Lenart v Slovenkah goricah, 1 k
 NŠAM 0102, Maribor – Sv. Magdalena, 3 knjige
 NŠAM 0103, Maribor – Sv. Marija, 2 knjigi
 NŠAM 0147, Ptuj – Sv. Peter in Pavel, 1 k
 NŠAM 0122, Ormož, 1 k
 NŠAM 0163, Ruše, 0,3 tm
 NŠAM 0173, Slovenska Bistrica, 1 k
 NŠAM 0178, Središče ob Dravi, 1 k
 NŠAM 0182, Stranice, 1 k
 NŠAM 0185, Sv. Ana v Slovenskih goricah, 2 knjigi
 NŠAM 0187, Sv. Anton v Slovenskih goricah, 1 k
 NŠAM 0199, Sv. Jernej pri Ločah, 1 k
 NŠAM 0220, Sv. Marko niže Ptuja, 1 k
 NŠAM 0221, Sv. Martin na Pohorju, 1 k
 NŠAM 0233, Sv. Rupert v Slovenskih goricah, 1 k
 NŠAM 0236, Sv. Trojica v Haložah, 1 k
 NŠAM 0237, Sv. Trojica v Slovenskih goricah, 1 k
 NŠAM 0240, Sv. Vid na Planini, 1 k
 NŠAM 0251, Šmarje pri Jelšah, 1 k
 NŠAM 0263, Št. Janža na Dravskem polju, 1 k
 NŠAM 0276, Velika Nedelja, 2 knjigi
 NŠAM, Dvojniki matičnih knjig 1945–, 0,5 tm
 NŠAM 4008, Bogoslovno semenišče, 1,7 tm
 NŠAM 2086, Zapuščine duhovnikov – Rajhman, Jože, 0,6 tm

Pridobivanje filmskega arhivskega gradiva

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

Skupaj filmsko arhivsko gradivo, zbirka videokaset, izročitev po zakonu, darilo ali kot depozit (hramba):

Film/število naslovov: 318

Video / število naslovov / število kosov: 531

SI AS 1086, Zbirka filmov (A. Teršan, T. Rezec Stibilj)

Filmsko arhivsko gradivo izročeno na podlagi določil 43. člena ZVDAGA (30 filmskih naslovov, 2 LTO, 65.950 datotek):

- ⊗ Astral, 1 film, 22 datotek, 153.586.891.488 bytes
- ⊗ Atalanta Ljubljana, 1 film, 43 datotek, 119.701.958.601 bytes
- ⊗ Bela film Ljubljana, 1 film, 52 datotek, 529.162.463.646 bytes
- ⊗ Casablanca Ljubljana, 1 film, 14 datotek, 356.672.972.963 bytes
- ⊗ December Ljubljana, 1 film, 51 datotek, 3113.401.180.228 bytes
- ⊗ Društvo Enabanda, 1 film, 14 datotek 94.767.753.589 bytes
- ⊗ Filmservis Šentjernej, 1 film, 30027 datotek, 150.640.339.876 bytes
- ⊗ Filrouge Ljubljana, 1 film, 4 datoteke, 73.396.568.468 bytes
- ⊗ Invida Škofja Loka, Ljubljana, 2 filma, 222 datotek, 19.488.256.555 bytes
- ⊗ KUD Center Ljubljana, 1 film, 10 datotek, 18.239.559.543 bytes
- ⊗ Mitja Manček Rakek, 1 film, 2 datoteki, 876.107.546 bytes
- ⊗ Makus Maribor, 1 film, 49 datotek, 559.949.867.406 bytes
- ⊗ Monoo Ljubljana, 1 film, 53 datotek, 92.714.282.028 bytes
- ⊗ Petra Pan film Ljubljana, 1 film, 47 datotek, 602.882.7721.574 bytes
- ⊗ Senca studio Ljubljana, 1 film, 123 datotek, 611.084.294.501 bytes

- ⊗ Strup produkcija Ljubljana, 1 film, 13 datotek, 103.254.188.286 bytes
- ⊗ Stara gara Ljubljana, 1 film, 165 datotek, 379.643.162.114 bytes
- ⊗ Triglav film Domžale, 1 film, 31 datotek, 22.463.896.372 bytes
- ⊗ Vertigo Ljubljana, 3 filmi, 122 datotek, 2 LTO, 285.363.193.130 bytes
- ⊗ ZVVIKS Ljubljana, 8 filmov, 25.149 datotek, 163.195.409.168 bytes

Zasebno filmsko arhivsko gradivo (288 filmskih naslovov, 88 kolotov, 1 LTO, 5 BR, 69 DVD, 1CD, 837 338 datotek):

- ⊗ Iztok Alidič Ljubljana, 1 film, 1 dvd
- ⊗ Manja Anderle Ljubič Bled, 43 filmov, 64 kolotov, 34 dvd
- ⊗ Arkadena Ljubljana, 1 film, 17 datotek, 61.880.785.904 bytes
- ⊗ Casablanca Ljubljana, 1 film, 2 datoteki, 32.583.004.633 bytes
- ⊗ Niko Čajič Velenje, 1 film, 2 datoteki, 882.248.559 bytes
- ⊗ Ena Banda Ljubljana, 1 film, 2 datoteki, 4.078.959.400 bytes
- ⊗ Fakulteta za šport Ljubljana, 32 filmov, 38 kolotov
- ⊗ Gorenjski muzej Kranj, 1 filmov, 5 dvd
- ⊗ Gozdno gospodarstvo Bled, 1 film, 2 datoteki, 2.375.073.737 bytes
- ⊗ Grosmannov filmski festival Ljutomer, 13 filmov, 1 datoteka, 10.030.056.549 bytes
- ⊗ Gustav film Ljubljana, 1 film, 10 datotek, 43.417.236.409 bytes
- ⊗ IBE Ljubljana, 1 film, 2 datoteki, 357.677.243 bytes
- ⊗ Inštitut za radiologijo Ljubljana, 29 filmov, 29 kolotov
- ⊗ Iridium film Ljubljana, 2 filma, 22 datotek, 129.440.564.328 bytes
- ⊗ Žoel Kastelic Ljubljana, 1 film, 2 datoteki, 136.099.689 bytes
- ⊗ Kawka studio Ljubljana, 1 film, 4 datoteke, 34.673.773.843 bytes
- ⊗ Kinoatelje Gorica, 5 filmov, 5 dvd
- ⊗ Jan Krevatin Kozina, 1 film, 2 datoteki, 881.748.704 bytes
- ⊗ Kulturno društvo Slamna vas, 1 film, 1 dvd
- ⊗ Mitja Manček Rakek, 1 film, 1 datoteka, 630.924.439 bytes
- ⊗ Mavrica Radomlje, 57 filmov, 57 kolotov
- ⊗ Mrak Matjaž Idrija, 1 film, 1 kolut
- ⊗ Aleš Lajovic Ljubljana, 2 filma, 2 koluta
- ⊗ Perfo Ljubljana, 1 film, 2 datoteki, 7.355.776.983 bytes
- ⊗ Borko Radešček, Ljubljana, 2 filma, 2 dvd
- ⊗ Sever Sever Ljubljana, 1 film, 13 datotek, 73.916.282.118 bytes
- ⊗ David Sipoš Ljubljana, 1 film, 1 dvd
- ⊗ Škuc Forum Ljubljana, 61 filmov, 13 dvd
- ⊗ Televizija Slovenija Ljubljana, 1 film, 2 datoteki, 597.020.743 bytes
- ⊗ Petra Trampuž Bocevska Ljubljana, 1 film, 2 datoteki, 2.852.474.957 bytes
- ⊗ Triglav film Domžale, 3 filmi, 17 kolotov, 3 dvd, 25 datotek, 70.276.539.931 bytes
- ⊗ Univerza v Novi Gorici, Umetniška akademija, 14 filmov, 81 datotek, 84.031.730.342 bytes
- ⊗ Igor Vrtačnik Ljubljana, 1 film, 3 koluti

SI AS 1287, Zbirka videokaset (A. Teršan):

- ⊗ VHS-videokasete, 500 kosov, različni izročitelji
- ⊗ Beta kasete, 31 kosov, različni izročitelji

BIBLIOGRAFIJA ARHIVSKIH DELAVCEV V LETU 2019
BIBLIOGRAPHY OF ARCHIVISTS IN 2019

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

CANKAR, Tadej

Dr. Ljuba Dornik Šubelj in njen življenjski jubilej. V: *Arhivi* 42 (2019) št. 1, str. 224–228.

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije [Elektronski vir]: [razstavni katalog (marec–junij 2019)].

CVELFAR, Bojan

Foreword. V: *Works of art on parchment and paper: interdisciplinary approaches*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Arhiv Republike Slovenije, 2019, str. 9–10.

DOMAJNKO, Boris

Izmenjava izkušenj in dobrih praks na področju arhivske zunanje službe: delovni obisk Arhiva Republike Slovenije v osrednjem državnem arhivu Češke republike v Pragi. V: *Arhivi* 2 (2019), št. 2, str. 363–369.

GOTOVINA, Vesna

Kako bomo po novem določali roke hrambe dokumentarnemu gradivu v javni upravi. V: *Osebni in drugi občutljivi podatki pri ustvarjalcih in v arhivih* [Elektronski vir]: knjiga povzetkov = Personal and other sensitive data at record's creators and in the archives: book of abstracts, str. 57–58.

30. obletnica odločnega ne mitingu resnice v Ljubljani [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, december 2019.

HAJTNIK, Tatjana

E-ARH.si: javni e-arhiv pod upravom slovenske javne arhivske službe. V: *Upravljanje elektroničkim gradivom i suvremena arhivska praksa* [51. savjetovanje hrvatskih arhivista, 23.–25. listopada 2019, Slavonski Brod, Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo, 2019, str. 263–290.

E-repozitorij: kdaj bo zaupanja vreden sistem dolgoročne e-hrambe. V: *Arhivi v službi človeka – človek v službi arhivov*, 7. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo Za človeka gre: prihodnost zdaj!, Maribor, Alma Mater Europaea – ECM, 2019, str. 53–66.

Doseganje kazalnikov uspeha pri projektu e-ARH.si: ESS 2016–2020. V: *Osebni in drugi občutljivi podatki pri ustvarjalcih in v arhivih* [Elektronski vir]: knjiga povzetkov Personal and other sensitive data at record's creators and in the archives: book of abstracts, str. 23–24.

Digital age: time to transform of [!] public archives. V: *Atlanti* 29 (2019), št. 2, str. 49–65.

e-ARH.si: javni e-arhiv pod upravljanjem slovenske javne arhivske službe in rešitve za ranljive skupine. V: *Prvih 100 let šole za slepe: 1919–2019*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije: Center IRIS, 2019, str. 79–87.

Kako narediti nacionalni e-arhiv: [predavanje na 9. konferenci arhivov slovenskih držav, ki je potekala v okviru znanstvene konference z mednarodno udeležbo Za človeka gre: prihodnost zdaj! Arhivi v službi človeka – človek v službi arhivov v trajnostnem razvoju, Alma Mater Europaea, Maribor, 14. 3. 2019].

E-repozitorij: kdaj bo zaupanja vreden sistem dolgoročne e-hrambe: [predavanje na 7. znanstveni konferenci z mednarodno udeležbo Za človeka gre: prihodnost zdaj!, Alma Mater Europaea, Maribor, 16. 3. 2019].

Predstavitev vseh zakonskih zahtev, ki so potrebne za sodobno brezpapirno poslovanje (ZVDAGA, UVDAG, ETZ ...): [predavanje na srečanju z naslovom Izzivi brezpapirnega poslovanja, Pomurska gospodarska zbornica, Murska Sobota, 5. 3. 2019].

Prva generacija slovenskega elektronskega arhiva za ustvarjalce, arhive in končne uporabnike: [predavanje na 4. mednarodni konferenci e-ARH.si, 20.–21. november 2019, Ljubljana].

Kakšne novosti prinaša novi Pravilnik o enotnih tehnoloških zahtevah? [predavanje na 4. mednarodni konferenci e-ARH.si, 20.–21. november 2019, Ljubljana].

Digitizacija arhivskega gradiva: zakaj to ni in ne bo dostopno v javnem računalniškem oblaku: [predavanje na 4. mednarodni konferenci e-ARH.si, 20.–21. november 2019, Ljubljana].

Digital age: time to transform public archives: [predavanje na konferenci 29th International Archival Day, Koper, 21.–22. 10. 2019].

Developing Slovenian electronic archives: [predavanje na konferenci Archival and Source Studies – Trends and Challenges, Tbilisi, 26–28 September 2019].

Project e-ARH.si: toward trusted sustainable Slovenian electronic archive: [predavanje na konferenci Archival and Source Studies – Trends and Challenges, Tbilisi, 26–28 September 2019].

Notranja pravila – novi pravilnik ETZ: predstavitev pričakovanih novosti in sprememb enotnih tehnoloških zahtev: [predavanje na 11. konferenci Mikrografije, Ljubljana, 9. 10. 2019].

Projekt e-ARH.si: kaj nam je že uspelo in kaj nam še bo do zaključka projekta?: [predavanje na ZAUH konferenci 2019, Ljubljana, 25. 4. 2019].

Project e-ARH.si as an additional opportunity for cooperation with archival Stakeholders: [predavanje na Archival Education and Research Institute 2019, Liverpool, 8.–12. 7. 2019].

JENUŠ, Gregor

Vzpostavitev registra ustvarjalcev arhivskega gradiva: zbornik referatov 29. zbornika Arhivskega društva Slovenije, Maribor, 3. in 4. oktober 2019. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2019 (urednik).

Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije 42 (2019) št. 1–2 (urednik).

4. mednarodna konferenca projekta e-ARH.si: 2016–2020, Austria Trend Hotel, 20.–21. november 2019. V: *Arhivi* 42 (2019) št. 2, str. 375–379.

Izzivi pri zagotavljanju dostopnosti in uporabe arhivskega gradiva v arhivih – pogled arhivov: predavanje na 4. mednarodni konferenci e-ARH.si, 20.–21. november 2019, Ljubljana.

Digitalizacija, prilagoditve in spletna dostopnost arhivskega gradiva Arhiva Republike Slovenije: [predavanje na posvetu Družbeni in gospodarski vidiki uporabe digitalizirane kulturne dediščine v Sloveniji, 16. in 17. maj 2019, NUK, Ljubljana] (soavtor).

JERAJ, Mateja

Tekmovalno poročilo Sindikalne podružnice hotela Union v Ljubljani za drugo polletje 1951. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, november, 2019.

Javni arhivi in njihova vloga v trajnostnem razvoju. V: *Arhivi v službi človeka – človek v službi arhivov*, 7. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo Za človeka gre: prihodnost zdaj!, Maribor, Alma Mater Europaea – ECM, 2019, str. 35–42 (soavtorica).

London, Velika Britanija. Foreign Office, Political departments: General correspondence 1906–1966. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 2, str. 18–296 (soavtorica).

Uvod. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 2, str. 7–17 (soavtorica).

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije [Elektronski vir]: [razstavi katalog (marec–junij 2019) v elektronski obliki] (soavtorica, urednica).

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije: [razstava Arhiva Republike Slovenije, park pred Arhivom Republike Slovenije, april–september 2019] (soavtorica, urednica).

JURIČIČ ČARGO, Danijela

Evidentiranje in urejanje arhivskega gradiva pri slovenskih izseljeniških društvih v zamejstvu in po svetu. [Elektronski vir] V: *Moderna arhivistika* 2 (2019), št. 2, str. 197–213 (soavtor).

Evidentiranje in urejanje arhivskega gradiva pri slovenskih izseljeniških društvih v zamejstvu in po svetu. V: *Osebni in drugi občutljivi podatki pri ustvarjalcih in v arhivih* [Elektronski vir]: knjiga povzetkov = Personal and other sensitive data at record's creators and in the archives: book of abstracts, str. 44 (soavtorica).

Augsburg, Nemčija: Slovensko kulturno in športno društvo Drava Augsburg. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 1 str. 7–8 (soavtorica).

München, Nemčija. Slovensko kulturno društvo Lipa München. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 1 str. 9–11 (soavtorica).

Arhivi – zakladnice spomina: potujoča razstava slovenske arhivske dediščine: 25. 6. 2019 (Arhiv Srbije, Beograd) (soavtorica).

KAČIČNIK GABRIČ, Alenka

Bilo je res grozljivo, bobnelo in grmelo je pred nami: brežiški potres 1917 (avtorja študij Dušan Nečak in Ina Ceci; uredil Jože Škofljanec). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018 (zbirka Brežiške študije; 5). V: *Kronika* 67 (2019), št. 1, str. 175–178.

Preddvor – podobe minulih časov in ljudi V: *Kronika* 67 (2019), št. 1, str. 172–175.

Črna na Koroškem = Schwarzenbach V: *Kronika* 67 (2019), št. 2, str. 330–333.

Popisi knjig Žige Zoisa. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, oktober, 2019.

KOGOVŠEK, Jasmina

Izmenjava izkušenj in dobrih praks na področju arhivske zunanje službe: delovni obisk Arhiva Republike Slovenije v osrednjem državnem arhivu Češke republike v Pragi. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 2, str. 363–369 (soavtorica).

KLASINC ŠKOFLJANEC, Andreja

Evidentiranje in urejanje arhivskega gradiva pri slovenskih izseljeniških društvih v zamejstvu in po svetu. [Elektronski vir] V: *Moderna arhivistika* 2 (2019), št. 2, str. 197–213 (soavtorica).

Evidentiranje in urejanje arhivskega gradiva pri slovenskih izseljeniških društvih v zamejstvu in po svetu. V: *Osebni in drugi občutljivi podatki pri ustvarjalcih in v arhivih* [Elektronski vir]: knjiga povzetkov = Personal and other sensitive data at record's creators and in the archives: book of abstracts, str. 44 (soavtorica).

Augsburg, Nemčija: Slovensko kulturno in športno društvo Drava Augsburg. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 1, str. 7–8 (soavtorica).

München, Nemčija. Slovensko kulturno društvo Lipa München. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 1, str. 9–11 (soavtorica).

KOMAC, Jernej

Italijanska vojaška oblast na zasedenem slovenskem ozemlju po koncu prve svetovne vojne. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, september 2019.

KONCILIJA, Žiga

Prikaz nadaljnje uporabe prevzetega digitalnega arhivskega gradiva s pomočjo programskih orodij, razvitih v projektu – Virtualna arhivska čitalnica (VAC): predavanje na 4. mednarodni konferenci e-ARH.si, 20.–21. november 2019, Ljubljana (soavtor).

Ženske v prvi svetovni vojni: e-razstava v prostorih Ustanove Fundacije »Poti miru v Posočju« v Kobaridu, od aprila do oktobra 2019 (soavtor).

KOSI, Mojca

Projekt e-ARH.si 2016–2020: rešitve za ranljive skupine. V: *Atlanti* 29 (2019), št. 2, str. 133–145.

e-ARH.si: javni e-arhiv pod upravljanjem slovenske javne arhivske službe in rešitve za ranljive skupine. V: *Prvih 100 let šole za slepe: 1919–2019*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije: Center IRIS, 2019, str. 79–87.

Prilagajanje arhivskega gradiva za dostopnost ranljivim skupinam: predavanje na 4. mednarodni konferenci e-ARH.si, 20.–21. november 2019, Ljubljana.

Podporna zaposlitev slepe osebe v arhivu: predavanje na REHA dnevih, Portorož, 25. 9. 2019 (soavtorica).

Solutions for vulnerable groups: predavanje na konferenci 29th International Archival Day, Koper, 21.–22. 10. 2019.

Rešitve projekta e-ARH.si za ranljive skupine: predavanje na ZAUH konferenci 2019, Ljubljana, 25. 4. 2019.

KOŠIR, Matevž

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije [Elektronski vir]: [razstavni katalog (marec–junij 2019) v elektronski obliki] (soavtor, urednik).

Devetdeset let dr. Eme Umek. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 1, str. 215–218.

Boris Zarnik i lančana reč 9. juna 1919. V: *Ars Regia*. (6019 [i. e. 2019]), str. 284–289.

Dr. Milan Vidmar. V: *Jedan vek velike lože SHS »Jugoslavija«*. Beograd: Regularna Velika Loža Srbije, 2019, str. 254–256.

Dr. Boris Furlan. V: *Jedan vek velike lože SHS »Jugoslavija«*. Beograd: Regularna Velika Loža Srbije, 2019, str. 257–260.

Mozart, prostozidarstvo in Čarobna piščal. V: *Gledališki list SNG* (2019/2020), št. 1, str. 23–28.

Decline of the Grand Lodge of Yugoslavia 1940–1947: from self-sleep to Nazi and communist repression: predavanje na konferenci Freemasonry in South-East Europe from the 19th to the 21st centuries, Belgrade, Institute for European Studies, October 12, 2019.

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije: [razstava Arhiva Republike Slovenije, park pred Arhivom Republike Slovenije, april–september 2019] (soavtor, urednik).

The secret of the lodge / International Symposium »Freemasonry in Central Europe«, Ljubljana, 11. maj 2017. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2019 (urednik).

KRIŽAJ, Jernej

Izmenjava izkušenj in dobrih praks na področju arhivske zunanje službe: delovni obisk Arhiva Republike Slovenije v osrednjem državnem arhivu Češke republike v Pragi. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 2, str. 363–369 (soavtor).

MRDAVŠIČ, Aleksandra

Zrcalo časa v zapisnikih organov Ljubljanske kreditne banke: protokoli o plenarnih sejah upravnega sveta Ljubljanske kreditne banke 1926–1932. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, julij 2019.

Izzivi pri upravljanju digitalnega arhivskega gradiva pri ustvarjalcih in njegovem izročanju v e-arhiv: predavanje na 4. mednarodni konferenci e-ARH.si, 20.–21. november 2019, Ljubljana.

NARED, Andrej

Miha Kosi: Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »dežele Kras«: vojaška in politična zgodovina Krasa od 12. do 16. stoletja. Thesaurus memoriae. Opuscula; 6. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018, 264 strani. V: *Kronika* 67 (2019), št. 2, str. 326–330.

Nataša Golob: Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti: Arhiv Republike Slo-

venije. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Arhiv Republike Slovenije, 2018. V: *Zgodovinski časopis* 73 (2019), št. 1-2, str. 233–236.

Arhivalija meseca [Elektronski vir] (urednik).

Načela dostopnosti arhivskega gradiva [Elektronski vir]: sprejeto na letni generalni skupščini MAS-a, 24. avgusta 2012. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2018 (prevajalec).

PAULIČ, Anja

Vzpon ljudskih jezikov: oris dogajanja na zgodnjenovoveškem jezikovnem parke-
tu. V: *SLO* 21 (2019), str. 24–29.

Evropski horizontalni gradnik eArhiviranje. V: *Osební in drugi občutljivi podatki pri ustvarjalcih in v arhivih* / Mednarodna konferenca Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 3.–5. april 2019, Radenci, Slovenija. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2019, str. 27 (soavtorica).

Načela dostopnosti arhivskega gradiva [Elektronski vir]: sprejeto na letni generalni skupščini MAS-a, 24. avgusta 2012. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2018 (prevajalka).

Gradnik eArhiviranje – eArchiving Bulding Block: poročilo o aktivnostih v letih 2018/2019. V: *Arhivi* 42 (2019) št. 2, str. 381.

eArchiving Building Block: izgradnja evropskih horizontalnih rješenja za potpo-
ru arhiviranju digitalnih podataka: predavanje na letnem srečanju 5. dani ICARUS-a u
Hrvatska & 23. ICARUS godišnja konvencija Interactive Archives: Digital Challenges &
Collaborative Networks, Pula, 27–29 March (soavtorica).

PETELIN, Nataša

Rescuing The woman in White by Gabrijel Stupica. V: *Works of art on parchment and paper*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani: Arhiv Republike Slovenije, 2019, str. 205–208 (soavtorica).

Rescuing The Woman in White by Gabriel Stupica. V: *Works of art on parchment and paper*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete: Arhiv Republike Slovenije, 2019, str. 37 (soavtorica).

PIVK, Olga

»... sedem jajc za dva kg riža in četrt kg kave ...«: tihotapstvo in kontrabant ob
meji z Italijo. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, marec 2019.

Glavna direkcija usnjarske industrije Ljudske republike Slovenije. V: *Usnjarstvo na Slovenskem*. Šoštanj: Muzej Velenje, Muzej usnjarstva na Slovenskem, 2019, str. 125–136.

Načela dostopnosti arhivskega gradiva [Elektronski vir]: sprejeto na letni generalni skupščini MAS-a, 24. avgusta 2012. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2018 (prevajalka).

PLANINC, Lucija

Vizualna preiskava fotografije župnijske cerkve sv. Kancijana z delom glavnega
trga v Kranju. V: *Arhivi* 42, št. 1 (2019), str. 189–205.

Ampelografski gvaši bratov Kreuzer: analiza in celostna zaščita. V: *Zbirka ampe-
lografskih upodobitev Vinzenza & Conrada Kreuzerja*. Maribor: Umetniški kabinet Pri-
mož Premzl, 2019, str. 287–305 (soavtorica).

Konserviranje in restavriranje fotografij fonda SI AS 1931, sekretariat za notra-
nje zadeve Socialistične republike Slovenije, Nagodetov proces. V: *Konservator-resta-
vrator* (2019), str. 76.

POVALEJ, Maja

Evidentiranje in urejanje arhivskega gradiva pri slovenskih izseljeniških društvih
v zamejstvu in po svetu. [Elektronski vir] V: *Moderna arhivistika* 2 (2019), št. 2, str. 197–
213 (soavtorica).

Evidentiranje in urejanje arhivskega gradiva pri slovenskih izseljeniških društvih v zamejstvu in po svetu. V: *Osební in drugi občutljivi podatki pri ustvarjalcih in v arhivih* / Mednarodna konferenca Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 3.–5. april 2019, Radenci, Slovenija. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2019, str. 44 (soavtorica).

Izmenjava izkušenj in dobrih praks na področju arhivske zunanje službe: delovni obisk Arhiva Republike Slovenije v osrednjem državnem arhivu Češke republike v Pragi. V: *Arhivi* 42, št. 2 (2019), str. 363–369.

RAHOVSKY ŠULIGOJ, Tatjana

Technical drawings: conservation treatments. V: *Works of art on parchment and paper*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani: Arhiv Republike Slovenije, 2019, str. 177–180 (soavtorica).

Technical drawings: conservation–restoration treatments. V: *Works of art on parchment and paper*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani: Arhiv Republike Slovenije, 2019, str. 38.

Situacijski načrt Save pri Krškem XII/5–6, I 1850. V: *Konservator–restavrador* (2019), str. 75.

REZEC STIBILJ, Tatjana

Arhivska snemanja Viba filma 1967–1975: zapiski Milana Ljubića: Kronika 1969 (Anton Ingolič) [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, april 2019.

RUPNIK, Vanja

Zapuščina Valentina Vodnika (1758–1819). V: *SLO* 24 (2019), str. 14–19.

Prikaz nadaljnje uporabe prevzetega digitalnega arhivskega gradiva s pomočjo programskih orodij, razvitih v projektu – Virtualna arhivska čitalnica (VAČ): predavanje na 4. mednarodni konferenci e-ARH.si, 20.–21. november 2019, Ljubljana (soavtorica).

Digitalizacija, prilagoditve in spletna dostopnost arhivskega gradiva Arhiva Republike Slovenije: predavanje na posvetu Družbeni in gospodarski vidiki uporabe digitalizirane kulturne dediščine v Sloveniji, 16. in 17. maj 2019, NUK, Ljubljana (soavtorica).

SMERDEL, Antun

Prilagajanje arhivskega gradiva za dostopnost ranljivim skupinam: predavanje na 4. mednarodni konferenci e-ARH.si, 20.–21. november 2019, Ljubljana (soavtor).

Podporna zaposlitev slepe osebe v arhivu: predavanje na REHA dnevih. Portorož, 25. 9. 2019 (soavtor).

STARMAN ALIČ, Alenka

Evidentiranje in urejanje arhivskega gradiva pri slovenskih izseljeniških društvih v zamejstvu in po svetu. [Elektronski vir] V: *Moderna arhivistika* 2 (2019), št. 2, str. 197–213 (soavtorica).

Evidentiranje in urejanje arhivskega gradiva pri slovenskih izseljeniških društvih v zamejstvu in po svetu. V: *Osební in drugi občutljivi podatki pri ustvarjalcih in v arhivih* / Mednarodna konferenca Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 3.–5. april 2019, Radenci, Slovenija. – Maribor: Pokrajinski arhiv, 2019, str. 44 (soavtorica).

Izmenjava izkušenj in dobrih praks na področju arhivske zunanje službe: delovni obisk Arhiva Republike Slovenije v osrednjem državnem arhivu Češke republike v Pragi. V: *Arhivi* 42, št. 2 (2019), str. 363–369 (soavtorica).

ŠKOFLJANEC, Jože

Novomeški samostan in province reda manjših bratov v 15. in 16. stoletju. V: *Prva desetletja novomeških frančiškanov: simpozij ob 550. letnici prihoda frančiškanov v Novo mesto*. Novo mesto, 6. november 2019. Novo mesto: Frančiškanski samostan, [2019], str. 10.

Pokušaj koraka prema stvarateljima digitalnog gradiva (primjena koncepta sub-mission agreementa u slovenskim arhivima). V: *Upravljanje elektroničkim gradivom i su-vremena arhivska praksa* / 51. savjetovanje hrvatskih arhivista, 23.–25. listopada 2019, Slavonski Brod. [Zagreb]: Hrvatsko arhivističko društvo, [2019] str. 101–109.

S. Amata (Pavla) Rožman, CFM, vzgojiteljica in ljubiteljica lepega: 1913–2005. V: *Štirje elementi*. 3. 3, Zemlja, Earth. Brežice: Posavski muzej, 2019, str. 112, 113.

P. Peter Krizolog (Andrej) Marchisetti, OFM, prvi ravnatelj mestne šole v Brežicah: 1744–1826. V: *Štirje elementi*. 3. 3, Zemlja, Earth. Brežice: Posavski muzej, 2019, str. 114–115.

Evropski horizontalni gradnik eArhiviranje. V: *Osebni in drugi občutljivi podatki pri ustvarjalcih in v arhivih* / Mednarodna konferenca Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 3.–5. april 2019, Radenci, Slovenija. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2019, str. 27 (soavtor).

eArchiving Building Block: izgradnja evropskih horizontalnih rešenja za potpo-ru arhiviranju digitalnih podataka: predavanje na letnem srečanju 5. dani ICARUS-a u Hrvatska & 23. ICARUS godišnja konvencija Interactive Archives: Digital Challenges & Collaborative Networks, Pula, 27–29 March (soavtor).

V zavetju sv. Lenarta: pet in pol stoletij novomeških frančiškanov: stalna razstava, Frančiškanski samostan Novo mesto.

ŠKORO BABIĆ, Aida

Pismo češkoslovaškega ministra za pravosodje dr. Neumana zveznemu sekretarju za pravosodje SFRJ glede rehabilitacije Vekoslava Figarja in Ivana Ranzingerja. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, februar 2019.

Zbornik prispevkov / 4. znanstveno raziskovalni, študijski in izobraževalni simpozij *Arhivi v službi človeka – človek v službi arhivov v trajnostnem razvoju* [v okviru prireditve] 7. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo *Za človeka gre: prihodnost zdaj!*. Maribor: Alma Mater Europaea – ECM, 2019 (urednica).

Kazenska evidenca kot arhivsko gradivo: predavanje na 7. znanstveni konferenci z mednarodno udeležbo »Za človeka gre: prihodnost zdaj!«, Alma Mater Europaea, Maribor, 16. 3. 2019.

Kako vam delavnice v organizaciji slovenskih arhivov lahko pomagajo pri vzpostavitvi sistema e-hrambe: predavanje na 4. mednarodni konferenci e-ARH.si, 20.–21. november 2019, Ljubljana.

Rethinking and reframing the approach to archival science: predavanje na konferenci 29th International Archival Day, Koper, 21.–22. 10. 2019.

Izazovi arhiviranja elektroničke građe slovenačkog pravosuđa: predavanje na konferenci Tuzlanski arhivski dani, Tuzla, 27.–28. septembar 2019.

Podhody k provedeniju ekspertizy cennosti elektronnyh dokumentov: predavanje na 26. Mednarodni znanstveni konferenci Dokumentacija v informacionnom obščestve: deloproizvodstvo i arhivnoe delo v uslovijah cifrovoj transformaciji, Moskva, 8. nov. 2019.

Project e-ARH.si as an additional opportunity for cooperation with archival stakeholders: predavanje na Archival Education and Research Institute 2019, Liverpool, 8.–12. 7. 2019.

ŠMID, Gašper

Komenda pri Kamniku: komenda Malteškega viteškega reda in eden izmed njenih urbarjev. V: *SLO* 23 (sep. 2019), str. 32–39.

Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini 15 (2019) (urednik).

SI AS 2058: zbirka stenografskih bilješka sednica predstavnika senata i skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca odnosno Kraljevine Jugoslavije, 1919–1939, 1.2 t. m.: predavanje na konferenci Tuzlanski arhivski dani, Tuzla, 27.–28. septembar 2019.

Digitalizacija negativa na staklenim panelima iz SI AS 1138, Geodetska administracija Republike Slovenije: predavanje na konferenci Tuzlanski arhivski dani, Tuzla, 27.–28. septembar 2019.

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije [Elektronski vir]: [razstavniki katalog (marec–junij 2019) v elektronski obliki].

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije: [razstava Arhiva Republike Slovenije, park pred Arhivom Republike Slovenije, april–september 2019].

ŠTRUMBL, Žarko

Digitalizacija negativa na staklenim panelima iz SI AS 1138, Geodetska administracija Republike Slovenije: predavanje na konferenci Tuzlanski arhivski dani, Tuzla, 27.–28. septembar 2019.

TANKO, Primož

Anja Moric: Globoko v srcu jo čutimo – Deep in our hearts we feel it – Tief im Herzen Fühlen wir sie, Zavod Putscherle, Kočevje 2018, video DVD. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59 (2019), št. 1, str. 93–94.

Digitizacija arhivskega gradiva: zakaj to ni in ne bo dostopno v javnem računalniškem oblaku: predavanje na 4. mednarodni konferenci e-ARH.si, 20.–21. november 2019, Ljubljana.

TOMINŠEK ČEHULIČ, Tadeja

»Vodja partizanov Tito identificiran Broz Josip ---»: Titova identiteta v arhivskih dokumentih iz obdobja 2. svetovne vojne. V: *SLO* 24 (nov. 2019), str. 51–55.

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije [Elektronski vir]: [razstavniki katalog (marec–junij 2019) v elektronski obliki].

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije: [razstava Arhiva Republike Slovenije, park pred Arhivom Republike Slovenije, april–september 2019].

TROBEC MLAKAR, Polona

Slovenska centralna vojna partizanska bolnica in konspiracija. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, junij 2019.

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije [Elektronski vir]: [razstavniki katalog (marec–junij 2019) v elektronski obliki].

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije: [razstava Arhiva Republike Slovenije, park pred Arhivom Republike Slovenije, april–september 2019].

TUŠAR, Mojca

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije [Elektronski vir]: [razstavniki katalog (marec–junij 2019) v elektronski obliki].

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije: [razstava Arhiva Republike Slovenije, park pred Arhivom Republike Slovenije, april–september 2019].

VODOPIVEC, Jedert

Prah in plesen v arhivih. V: *Zbornik prispevkov / 4. znanstveno raziskovalni, študijski in izobraževalni simpozij Arhivi v službi človeka – človek v službi arhivov v trajnostnem razvoju [v okviru prireditve]* 7. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo Za človeka gre: prihodnost zdaj!, Maribor, 16. 3. 2019. – Maribor: Alma Mater Europaea – ECM, 2019, str. 29–34.

Herberstein's Gratae posteritati (1560) in Ptuj and Brno: comparison of the colouring materials used on woodcuts. V: *Works of art on parchment and paper*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete: Arhiv Republike Slovenije, 2019, str. 26.

Preiskava fotografije Kranja na steklu (1860) z metodo PIXE. V: *Arhivi* 42, št. 1 (2019), str. 173–188.

Works of art on parchment and paper: book of abstracts: [International symposium], Ljubljana, 6th–8th June 2019. – Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete: Arhiv Republike Slovenije, 2019 (sourednica).

Herberstein's Gratae posteritati (1560) in Ptuj and Brno: comparison of the colouring materials used on woodcuts. V: *Works of art on parchment and paper*. Ljubljana:

Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani: Arhiv Republike Slovenije, 2019, str. 135–141 (soavtorica).

Rescuing The Woman in White by Gabriel Stupica. V: *Works of art on parchment and paper*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete: Arhiv Republike Slovenije, 2019, str. 37 (soavtorica).

Rescuing The woman in white by Gabrijel Stupica. V: *Works of art on parchment and paper*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani: Arhiv Republike Slovenije, 2019, str. 205–208 (soavtorica).

Ampelografski gvaši bratov Kreuzer: analiza in celostna zaščita. V: *Zbirka ampelografskih upodobitev Vinzenza & Conrada Kreuzerja*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2019, str. 287–305 (soavtorica).

Preiskava najstarejše fotografije Kranja z metodo PIXE. V: *Konservator-restavrador* (2019), str. 140.

VOLČJAK, Jure

Cerkve goriške nadškofije na Kranjskem v času nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa. Del 1, Bistrski, gorenjski in metliški arhidiakonot. V: *Acta historiae artis Slovenica* 24 (2019), št. 1, str. 135–185, 192.

O pečatih na Slovenskem in osnovni pregled dosedanjih raziskav = On the seals on the territory of modern-day Slovenia and a basic overview of research to date: sigillo nostro fecimus roborari. V: *Zbirka pečatov v Narodnem muzeju Slovenije* / Jernej Kotar. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2019, str. 8–71.

O življenju, karieri in škofovskem grbu tržaško-koprskega škofa Matevža Ravnikarja (1776–1845). V: *Kronika* 67 (2019), št. 3, str. 447–464 (soavtor).

Ustanovitev frančiškanskega samostana v Novem mestu in njegova prva desetletja. V: *Prva desetletja novomeških frančiškanov: simpozij ob 550. letnici prihoda frančiškanov v Novo mesto*, Novo mesto, frančiškanski samostan, 6. november 2019. Novo mesto: Frančiškanski samostan, [2019], str. 5.

Podelitev treh letnih in živilskih sejmov trški občini Žiri v letu 1840. V: *Žirovski občasnik* 40, št. 49, str. 151–153.

Trst, Italija. Archivio della Diocesi di Capodistria, protocolli di Geronimo/Girolamo Rusca (1620–1650); Protocolli di Geremia Pola (1420–1424); Acta ordinatorum et beneficiorum Episcopi Jacobi Vallaresso (1482–1503). V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 1, str. 34–46 (soavtor).

Videm, Italija. Archivio Arcivescovile Udine (AAU), Archivio della Curia Arcivescovile (ACAU), Acta Curiae; Ordinazioni sacre. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 1, str. 47–74 (soavtor).

Celovec, Avstrija. Archiv der Diözese Gurk – Arhiv škofije Krka V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 1, str. 12–21.

Dunaj, Avstrija. Adelsarchiv – Plemiški arhiv. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 1, str. 22–33.

Zur Auswertung der Kirchenvisitationen des Görzer Erzbischofs Attems: predavanja na delavnici Visitationsakten als Quelle für Kirchen-, Sozial- und Baugeschichte in der Neuzeit, 1. 7. 2019, Wien, Universität Wien.

From Vladivostok to the Adriatic: the fates of Slovenians and Russians after 1918 and their connection: predavanje na konferenci III International Archival Conference »Humanitarian problems of the period between the two World Wars: documentary heritage«, Moscow, 9–10 April 2019.

ZAVRŠNIK, Tine

Infrastrukturni izzivi pri vzpostavitvi e-ARH.si: predavanje na 4. mednarodni konferenci e-ARH.si, 20.–21. november 2019, Ljubljana.

ŽNIDARŠIČ GOLEC, Lilijana

Kariere duhovnikov na Slovenskem v zgodnjem novem veku: vzvodi, okoliščine, (samo)reprezentacija. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019.

Primož Trubar – servitor in commissus specialis tržaškega škofa Petra Bonoma: prispevek k Trubarjevi biografiji. V: *Kronika* 67 (2019), št. 3, str. 383–394.

Konfesionalna mobilnost na Slovenskem v zgodnjem novem veku: katoličani, luterani, kalvinci, judje. V: *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019, str. 407–445.

Novo o Primožu Trubarju in tržaškem škofu Petru Bonomu v notarski listini iz srede junija 1541. V: *Stati inu obstatu* 15 (2019), št. 30, str. 45–51, 211–213.

Naročilo notranjeavstrijske dvorne komore nadzornikoma cesarskega dvornega špitala v Ljubljani, naj pošljeta poročilo v zvezi z zadolženostjo špitala. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, januar 2019.

Trst, Italija. – Naslov evidentiranega fonda: Archivio della Diocesi di Capodistria, protocolli di Geronimo/Girolamo Rusca (1620–1650); Protocolli di Geremia Pola (1420–1424); Acta ordinatorum et beneficiorum Episcopi Jacobi Vallaresso (1482–1503) V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 1, str. 34–46.

Videm, Italija. – Naslov evidentiranega fonda: Archivio Arcivescovile Udine (AAU), Archivio della Curia Arcivescovile (ACAU), Acta Curiae; Ordinazioni sacre. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 1, str. 47–74.

Sedemdeset let mag. Aleksandre Serše. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 1, str. 218–223.

ŽOHAR, Tanja

Uvod. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 2, str. 7–17.

London, Velika Britanija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 2, str. 18–296.

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije [Elektronski vir]: [razstavn katalog (marec–junij 2019) v elektronski obliki] (soavtorica).

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije: [razstava Arhiva Republike Slovenije, park pred Arhivom Republike Slovenije, april–september 2019].

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

ARISTOVNIK, Bojana

Oblikovanje državne/javne zdravstvene službe. Zdravstvo. V: *Dekade: petdeseta: 1950–1959 @ Celje*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2019, str. 80–97.

BATAGELJ, Borut

Od množic k prvakom. Šport. V: *Dekade: petdeseta: 1950–1959 @ Celje*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2019, str. 108–117.

Dekade: petdeseta 1950–1959 @ Celje. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2019 (souredništvo kataloga).

Beograd, Srbija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019), št. 1, str. 150–154.

Ženske so čudovite. So matere, soproge, sestre in – kolesarke. V: *Polet*: magazin Dela in Slovenskih novic. [Tiskana izd.]. 13. jun. 2019, leto 18, št. 6, str. 4–[7].

Načrtno in spontano: Zgodovinski arhiv Celje in umetniška četrt. V: *U4 za zmer: 15 let delovanja umetniške četrti v Celju*. Celje: Kulturno umetništvo društvo 567, 2019, str. 10–11.

HIMMELREICH, Bojan

Vse za dvig delavske kulture. Kultura. V: *Dekade: petdeseta: 1950–1959 @ Celje*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2019, str. 98–107.

Komunisti smo avantgarda. Družbenopolitične organizacije. V: *Dekade: petdeseta: 1950–1959 @ Celje*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2019, str. 34–53.

JAZBEC, Sonja

Ljudski odbori, komune, uradi. Uprava. V: *Dekade: petdeseta 1950–1959 @Celje*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje 2019, str. 11–24.

KOČEVAR, Vesna

Šolskim reformam naproti, Vzgoja in izobraževanje. V: *Dekade: petdeseta: 1950–1959 @Celje*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2019, str. 68–75.

KRANJEC, Jože

»Tovarne delavcem«. Gospodarstvo. V: *Dekade: petdeseta 1950–1959 @Celje*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2019, str. 54–63.

PRŠA, Anja

Ti sodni zaostanki. Pravosodje. V: *Dekade: petdeseta: 1950–1959 @Celje*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2019, str. 24–33.

ZDOVC, Hedvika

Ljudski odbori, komune, uradi ... V: *Dekade: petdeseta 1950–1959 @ Celje*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2019, str. 10–23.

»Štajerska v borbi«. V: *Dekade: petdeseta 1950–1959 @ Celje*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2019, str. 41–51.

ŽIŽEK, Aleksander

Vajeništvo – vstopnica v svet cehovske obrti. V: *Zgodovina za vse* 26 (2019), št. 1, str. 18–27.

D nobeden sin in hči neč ne dobi: materialno v slovenskih oporokah iz fondov krajevnih sodišč Zgodovinskega arhiva Celje; V: *Mimohod blaga: materialna kultura potrošniške družbe na Slovenskem/uredil Andrej Studen; Vpogledi 22*, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2019; str. 9–24 (soavtor).

Arhiv za enega. Zgodovinski arhiv Celje. V: *Dekade. Petdeseta: 1950–1959 @Celje*; Celje: Zgodovinski arhiv, 2019, str. 118–124.

Dekade. Petdeseta: 1950–1959@Celje, Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2019 (urednik).

Zdenka Semlič Rajh: Sejni zapisniki občinskega odbora mestne občine Maribor 1853–1863 (Kritična objava arhivskih dokumentov); *Gradivo za zgodovino Maribora XL–XLIII*; Pokrajinski arhiv Maribor, 2015–2018; 108+180+228+207 strani. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 1, str. 231, 232.

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

BONIN, Zdenka

Oskrbovanje s kožami v severozahodnih istrskih mestih, za objavo v zborniku 2. mednarodnog znanstvenog skupa Istarsko gospodarstvo jučer, danas i sutra, ki je bilo v soorganizaciji Državnog arhiva u Pazinu, Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli in Sveučilišta Ca'Foscari u Veneziji, str. 135–161.

Ko zatonejo sanje romantičnega Jugoslovana – izseljenski dnevnik dr. Bogumila Vošnjaka / [ureditev in transkripcija vira, avtor spremne študije in kazal]. V: *Viri* 42, Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2019, [Ljubljana] (odgovorna urednica).

Delovanje koprskih dobrodelnih ustanov: prehrana otrok v vrtcu in sirotišnici ter bolnikov v bolnišnici v 19. stoletju. Koper: Pokrajinski arhiv, 2019.

ČIBEJ, Nada

Upravljanje dokumentarnega gradiva in njegova hramba pri izvajalcih z javnim pooblastilom, V: *Priročnik za ravnatelje*. Ljubljana: Forum Media, 2019.

Kdo so ustvarjalci arhivskega gradiva? V: *Vzpostavitev Registra ustvarjalcev arhivskega gradiva*: zbornik referatov, Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2019, str. 7–13.

Čudoviti svet podzemlja, zanimivosti iz knjige *Voda – vir življenja*. V: *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake*, letnik XII, št. 3 (februar 2019), str. 12–13.

Poti izobraževanja v slovanskem svetu, V: *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake*, letnik XII, št. 4 (junij 2019), str. 12–13.

Kot sardine v konzervi ... V: *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake*, letnik XIII, št. 1 (september 2019), str. 12–13.

Dobrodelni smo ali: otroci so naše največje bogastvo, V: *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake*, letnik XIII, št. 2 (december 2019), str. 12–13.

KONTESTABILE ROVIS, Mirjana

Razvoj šolstva v Slovenski Istri s poudarkom na matematiki in izobraževanju učiteljev. V: *Matematičarke in matematiki slovenske Istre / Matematici dell'Istria Slovena 1945–2010*. Koper: Društvo matematikov, fizikov in astronomov, 2019, str. 15–35.

MEZEK, Luka

Na obisku pri sosedih – Zapisi o uličnem gledališču v arhivih. V: *Zbornik prispevkov: Arhivi v službi človeka – človek v službi arhivov*, Maribor: Alma Mater Europaea – ECM, 2019.

MUŽENIČ, Matej

Počitnikovanje delavskega razreda, prezentacija praks iz obdobja socialistične Jugoslavije na primeru občine Piran, elaborat projekta (razstave) / projektna skupina Petra Kavrečič ... [et al.], Koper: Univerza na Primorskem, 2019 [Spletna izd.].

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

FRAS, Ivan

Gradivo za zgodovino Maribora. Fras, Ivan. Maribor: Pokrajinski arhiv, 1975 (odgovorni urednik).

Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse [Spletna izd.] Maribor: Pokrajinski arhiv, 2018 (glavni urednik).

GOSTENČNIK, Nina

Valorizacija pravnih oseb javnega in zasebnega prava ter fizičnih oseb, ki so nosilci javnih pooblastil ali izvajalci javnih služb. V: *Vzpostavitev registra ustvarjalcev arhivskega gradiva: zbornik referatov*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2019, str. 14–20.

Maribor v času mestnega načelnika dr. Franja Lipolda: (1931–1935): [znanstvena monografija], (Zbirka Studia historica Slovenica, 19). Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2019, cop. 2018 (urednik).

Gradivo za zgodovino Maribora. Maribor: Pokrajinski arhiv, 1975 (urednica).

Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse. [Spletna izd.] Maribor: Pokrajinski arhiv, 2018 (glavna urednica).

Osebnostni in drugi občutljivi podatki pri ustvarjalcih in v arhivih: knjiga povzetkov = Personal and other sensitive data at record's creators and in the archives : book of abstracts. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2019 (urednik, prevajalec).

Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu iz leta 1690. V: *Gradivo za zgodovino Maribora*, zv. 44. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2019 (prevajalec).

Piranske notarske pergamentne listine. Del 1, Predbeneško obdobje 1173–1283. Koper: Pokrajinski arhiv, 2010–. Zv. 1 (prevajalka).

HORVAT, Mojca

Arhivi – zakladnice spomina: potujoča razstava slovenske arhivske dediščine: 25. 6. 2019 (Arhiv Srbije, Beograd).

MAČEK, Jure

Arhivi in osebe zasebnega prava s statusom delovanja v javnem interesu. V: *Vzpostavitev registra ustvarjalcev arhivskega gradiva: zbornik referatov*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2019, str. 34–43.

MIKEC AVBERŠEK, Leopold

Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse. [Spletna izd.] Maribor: Pokrajinski arhiv, 2018 (urednik).

NOVAK, Miroslav

Methods of linear and hierarchial sequences in archives. V: *Atlanti* 29 (2019), no. 1, str. 26–40.

Archival information system: a bridge between past, present and future. *Die Zukunft der Vergangenheit in der Gegenwart: Archive als Leuchtfener im Informationszeitalter*, (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Bd. 71). Wien: Böhlau. cop. 2019, str. [213]–222.

Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse. [Elektronski vir] Maribor: Pokrajinski arhiv, 2018 (urednik).

SEMLIČ RAJH, Zdenka

Arhivske podatkovne zbirke in oblikovanje normativnih zemljepisnih imen = Creation of authority records for geographic headings within archival database. V: *Zbornik prispevkov = Proceedings book*. Maribor: Alma Mater Europaea – ECM. 2019, str. 16–28.

Atlanti. Maribor: Arhive Centre for Professional and Technical Problems, 1991–(urednica).

SKITEK, Vinko

Zgodnji sledovi šolstva na območju guštanjske župnije. V: *JUKIČ, Greta (ur.). 200 let šolstva na Prevaljah: 1819–2019*. Prevalje: Občina: Osnovna šola Franja Goloba. 2019, str. 14–31.

Irene Kubiska Scharl in Michel Pölzl: Das Ringen um Reformen, Der Wiener Hof und sein Personal im Wandel (1766–1792), Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, Wien: Österreichisches Staatsarchiv, Generaldirektion, 2018. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 1, str. 232–234.

Guštanj in Kotlje skozi srednji in zgodnji novi vek. Ravne na Koroškem: Zgodovinsko društvo za Koroško, 2019.

ŠOVEGEŠ LIPOVŠEK, Gordana

XXIX. arhivski raziskovalni tabor 2019 = XXIX. Nemzetközi Levéltári Kutatótábor 2019. Glasilo *Őrség*, jul. 2019, št. 58, let. 19, str. 8–9.

Arhivsko gradivo o priključitvi Prekmurja 1918–1924 v slovenskih in madžarskih arhivih = Archival Sources on the Incorporation of Prekmurje into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1918–1924) Kept in Slovenian and Hungarian Archives. V: ZWITTER, Žiga (ur.). »Mi vsi živeti ščemo«: Prekmurje 1919, okoliščine, dogajanje, posledice: povzetki = »We all want to live«: Prekmurje 1919, circumstances, events, consequences: summaries. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 2019, str. 15–18.

»Radujte se, Slovenci na Vogrskem, rešenje je tü!«: slovenska in madžarska propaganda v Prekmurju 1918–1929 = »Rejoice, Slovenes in Hungary, We Have the Solution!«: Slovenian and Hungarian Propaganda in Prekmurje 1918–1929. V: ZWITTER, Žiga (ur.). »Mi vsi živeti ščemo«: Prekmurje 1919, okoliščine, dogajanje, posledice: povzetki = »We all want to live«: Prekmurje 1919, circumstances, events, consequences: summaries. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 2019, str. 27–30.

ZAJŠEK, Boštjan

»Raje pa hočemo nemško umreti, kakor laško ali slovansko trohneti« – mariborski Nemci v letu 1918. V: *Studia Historica Slovenica* 19 (2019), št. 2, str. 419–466.

Boštjan Zajšek: »Jugoslavija prihaja«. Kako se je odvila prevratna doba 1918/19 v Mariboru in drugje na slovenskem Štajerskem in Koroškem, Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2018, 100 strani. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 1, str. 234–238.

Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse. [Elektronski vir] Maribor: Pokrajinski arhiv, 2018 (urednik).

Osebnosti in drugi občutljivi podatki pri ustvarjalcih in v arhivih: knjiga povzetkov = Personal and other sensitive data at record's creators and in the archives: book of abstracts. Maribor: Pokrajinski arhiv, cop. 2019 (urednik, prevajalec).

GRAHORNIK, Matjaž. *Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu iz leta 1690*, (Gradivo za zgodovino Maribora, zv. 44). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2019 (prevajalec).

POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA**URŠIČ, Ivanka**

»Vaše drago pismo mi je prineslo duh vijolic in cvetja vaših vrtov in topel dih vaše pomladi«, Pisma Karnele in Anice Kosovel Albini Černe. V: *Marušičev zbornik: zgodovinsko-pisec zahodnega roba: prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici*, Ljubljana: ZRC, 2019, 2019.

Zveza Kulturno prosvetnih organizacij 1964–1977. V: *Vesela Goriška: Zbornik o ljubiteljski kulturi*. Nova Gorica: Zveza kulturnih društev, 2019, str. 74–93.

Pisma Mirka Rennerja komenskemu dekanu Viktorju Kosu (1950–1954). V: *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 2020*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2019, str. 207–216.

ROSA, Jurij

Ljudska prosveta in kultura na poti občinske povezave – prva doba: 1955–1963, *Vesela Goriška – zbornik o ljubiteljski kulturi*, Zveza kulturnih društev Nova Gorica, Nova Gorica, 2019, str. 48–71.

Arhivska dediščina »vodopivcev« v novogoriškem Pokrajinskem arhivu, V: *Arhivi* 42 (2019), št. 1, str. 207–214.

PAVŠIČ MILOST, Aleksandra

Nekatera vprašanja vrednotenja ustvarjalcev arhivskega gradiva, ki izvajajo javna pooblastila ali opravljajo javno službo na področju gospodarstva, Zbornik referatov 29. zborovanja Arhivskega društva Slovenije: V: *Vzpostavitev registra ustvarjalcev arhivskega gradiva*, Maribor 2019, str. 50–57.

ZGODOVINSKI ARHIV PTUJ**ČUŠ, Monika**

Težave in izkušnje s pridobivanjem podatkov in urejanjem registra ustvarjalcev, ki urejajo javno službo, in vrednotenje teh na področju gospodarstva v pristojnosti Zgodovinskega arhiva na Ptuj. V: *Vzpostavitev Registra ustvarjalcev arhivskega gradiva*, 29. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Ljubljana, 2019, str. 26–33.

JAMBREK, Aleš

Neuspeli poizkus obnove gradu Vurberk 1945–1952 in adaptacija ostalin 1978–1979 (9. 12. 2019). V: *Arhivi* 42 (2019), št. 2, str. 247–269.

Določitev statusa javnopravnih oseb in valorizacija arhivskega gradiva na primeru krajevnih skupnosti za območje Zgodovinskega arhiva na Ptuj. V: *Vzpostavitev*

Registra ustvarjalcev arhivskega gradiva, 29. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Ljubljana, 2019, str. 21–25.

MAJERIČ KEKEC, Nataša

Težave in izkušnje s pridobivanjem podatkov in urejanjem registra ustvarjalcev, ki opravljajo javno službo in vrednotenje le teh na področju primarne in sekundarne zdravstvene dejavnosti v pristojnosti Zgodovinskega arhiva na Ptuju. V: *Vzpostavitev registra ustvarjalcev arhivskega gradiva*: 29. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Ljubljana, 2019, str. 26–33.

ZADRAVEC, Dejan

Dejan Zadravec, Boris Golec: Vzpon in zaton Dienerspergov: Štajersko potomstvo Janeza Vajkarda Valvasorja v luči svojih genealoško-biografskih in spominskih zapisov (1278–1908), Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 2017, 255 strani. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 1, str. 229–230.

Hiša s slikarsko pravico: nekdanja hiša ptujskih slikarjev ali kratka zgodovina hiše na Prešernovi ulici 24. V: *Ptujčan* 25 (1. feb. 2019), št. 1, str. 19.

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

HVALA, Dejan

Fotografska zapuščina inž. Antona Sedeja iz Dolov, V: *Oglar* št. 39, december 2019 (Kulturno društvo Zavratac).

ERŽEN PODLIPNIK, Elizabeta

Arhivski kuharski rokovnik [urednica Dunja Mušič; avtorice transkripcij besedil Elizabeta Eržen Podlipnik, Hana Habjan, Mira Hodnik, Dunja Mušič, Barbara Žabota; izbor slikovnega gradiva Dunja Mušič, Elizabeta Eržen Podlipnik], Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2019.

HABJAN, Hana

Arhivski kuharski rokovnik [urednica Dunja Mušič; avtorice transkripcij besedil Elizabeta Eržen Podlipnik, Hana Habjan, Mira Hodnik, Dunja Mušič, Barbara Žabota; izbor slikovnega gradiva Dunja Mušič, Elizabeta Eržen Podlipnik], Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2019.

HODNIK, Mira

Arhivski kuharski rokovnik [urednica Dunja Mušič; avtorice transkripcij besedil Elizabeta Eržen Podlipnik, Hana Habjan, Mira Hodnik, Dunja Mušič, Barbara Žabota; izbor slikovnega gradiva Dunja Mušič, Elizabeta Eržen Podlipnik], Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2019.

MUŠIČ, Dunja

Uporaba in dostop do digitaliziranega arhivskega gradiva na primeru Zgodovinskega arhiva Ljubljana: arhivsko gradivo v digitalnem svetu. [Elektronski vir] V: *Moder-na arhivistika* II. (2019), št. 1, str. 96–103.

Daniel Brkič: *Reformacija deformacije* [povzetek arhivskega vira iz gotice Dunja Mušič], Novo mesto 2019, str. 89.

Dunaj, Avstrija: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019) št. 1, str. 155–157, 158–160.

Živeti v socialistični Ljubljani: mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni: David Petelin [prevod v nemščino in angleščino Dunja Mušič], Ljubljana, 2019.

Arhivski kuharski rokovnik / [urednica Dunja Mušič; avtorice transkripcij besedil Elizabeta Eržen Podlipnik, Hana Habjan, Mira Hodnik, Dunja Mušič, Barbara Žabota; iz-

bor slikovnega gradiva Dunja Mušič, Elizabeta Eržen Podlipnik], Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2019.

Slovenci, začenjajo se novi časi (1918–1920). V: *Belokranjec* XXII (2019), št. 10, str. 32–33.

Napočil je odrešenja dan! V: *Novo mesto: piše prihodnost*: glasilo MONM (2019), št. 3, str. 30–31.

Novo mesto na prehodu iz starega v novi vek. V: *Prva desetletja novomeških frančiškanov: simpozij ob 550. letnici prihoda frančiškanov v Novo mesto*, Novo mesto, frančiškanski samostan, 6. november 2019. Novo mesto: Frančiškanski samostan, [2019].

SADEK, Mitja

Odkrivanje češko-slovenskega filmskega in gledališkega igralca: Jožef Bláha, zvezdnik z Radohe. V: *Rast* 30, št. 2 (september 2019), str. 38–44.

ŠEGA, Judita

Arhivsko gradivo o Franji Tavčar, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki. V: *Loški razgledi* 65, Škofja Loka 2019, str. 294–299.

Arhivska zapuščina Antona Sedeja. V: *Železne niti* 16, Železniki, 2019, str. 371–378.

ŽABOTA, Barbara

Poročilo o evidentiranju arhivskega gradiva v tujini – Dunaj, Avstrija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 15 (2019) št. 1, str. 161–180.

Arhivski kuharski rokovnik [urednica Dunja Mušič; avtorice transkripcij besedil Elizabeta Eržen Podlipnik, Hana Habjan, Mira Hodnik, Dunja Mušič, Barbara Žabota; izbor slikovnega gradiva Dunja Mušič, Elizabeta Eržen Podlipnik], Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2019.

»Udarci kladi so napovedali spremembe«: govor na slavnostni prireditvi ob dnevu reformacije. V: *Trobla: glasilo občine Velike Lašče* 25 (2019), št. 7, str. 25–27.

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

ČIPIĆ REHAR, Marija

Urbarji Nadškofijskega arhiva Ljubljana. Ljubljana: Nadškofijski arhiv Ljubljana, 2019 (soavtor).

Frančiškani v kolesju političnih sistemov 20. stoletja. V: *Kronika* 67 (2019), št. 1, str. 121–140.

DOLINAR, France M.

Marija Magdalena Gornik (1835–1896). Ljubljana: Družina, 2019.

»Odličnejše mesto« Ljubljana in njen prvi škof Sigismund grof Lamberg (*1420, škof 1463–1488). V: *Odlično mesto ljubljansko in njegov prvi škof Sigismund Lamberg 1420–1488*. Ljubljana: Narodna galerija, 2019, str. 11–38.

Zwischen Erwartung und politischer Realität: die Bischöfe der Kirchenprovinz Görz während des Ersten Weltkrieges und danach. V: *Blick ins Ungewisse: Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum 1917 und danach*. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2019, str. 117–152, ilustr. Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas an der Ludwig-Maximilians-Universität München, Bd 138.

Luigi Tavano (1923–2018), duhovnik in cerkveni zgodovinar. V: *Koledar 2020*, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2019, str. 239–241.

KRAMPAČ, Tone

Urbarji Nadškofijskega arhiva Ljubljana. Ljubljana: Nadškofijski arhiv Ljubljana, 2019 (soavtor).

OTRIN, Blaž

Urbarji Nadškofijskega arhiva Ljubljana. Ljubljana: Nadškofijski arhiv Ljubljana, 2019 (soavtor).

100 let organiziranega delovanja čebelarских društev Dolsko, Domžale, Krtina Dob, Lukovica in Moravče. Ljubljana: Slave, 2019 (glavni urednik).

Beseda urednika, V: *100 let organiziranega delovanja čebelarских društev Dolsko, Domžale, Krtina Dob, Lukovica in Moravče*. Ljubljana: Salve, 2019, str. 7–8.

Ustanovitev Čebelarске podružnice za brdski sodni okraj in prva leta delovanja. V: *100 let organiziranega delovanja čebelarских društev Dolsko, Domžale, Krtina Dob, Lukovica in Moravče*. Ljubljana: Salve, 2019, str. 25–35.

Zgodovina Čebelarskega društva Krtina Dob. V: *100 let organiziranega delovanja čebelarских društev Dolsko, Domžale, Krtina Dob, Lukovica in Moravče*. Ljubljana: Salve, 2019, str. 83–96.

Fotografija Kranja na steklu iz leta 1860 – predstavitev arhivalije, proces raziskave in zgodovinski kontekst nastanka. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 1, str. 115–129.

»Bolje v zakon stopiti kot v peklu goreti«. V: *Družina* 68 (18. 8. 2019), št. 33, str. 15.

»Bodi fantič al' deklina, botri grejo na'n polč vina«. V: *Družina* 68 (25. 8. 2019), št. 34, str. 15.

»Odprte noč in dan so groba vrata«. V: *Družina* 68 (1. 9. 2019), št. 35, str. 23.

VISOČNIK, Julijana

Franc Ksaver Lukman – profesor, dekan, rektor, urednik. V: *Učitelji Teološke fakultete za ustanovitev in ohranitev Univerze v Ljubljani*. Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 41. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2019, str. 77–111.

Arhivarji v Petovionii. V: *Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj*. 2019, [št.] 6, str. 11–27.

Rimski napisi iz slovenskega prostora, hranjeni v Trstu. V: *Kronika* 67 (2019), št. 3, str. 349–366.

Ko o umrlih spregovorijo kamni: običaji prednikov – od zibelke do groba. V: *Družina* 68 (8. 9. 2019), št. 36, str. 23.

Ko žličkarji niso več žličkarji: ali česa vse smo se naučili na kulturno-izobraževalnih večerih Katoliškega društva dr. Antona Murka. V: *Hoče Slivnica* 19 (2019), št. 3, str. 26–27.

»Syrians« in Celeia. V: *People abroad: abstracts*. Tübingen: Eberhard Karls Universität Tübingen, Philosophische fakultät, 2019, str. 9.

Urbarji Nadškofijskega arhiva Ljubljana. Ljubljana: Nadškofijski arhiv Ljubljana, 2019 (soavtorica).

Priloga. V: *Odlično mesto ljubljansko in njegov prvi škof Sigismund Lamberg 1420–1488*. Ljubljana: Narodna galerija, 2019, str. 85–96 (transliteracija in prevod).

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR**URLEP, Lilijana**

Cerkev in civilno prebivalstvo v vojnih razmerah in na prelomu: prelomni dogodki v očeh Lavantinske škofije, Rušanov in okolice. V: *Prelomna obdobja*. Ruše: Lira – Društvo za razvoj, str. 49–69.

Naše kalvarije. V: *Kalvarije*. Ruše: Lira – Društvo za razvoj, str. 44–66.

Die Quellen zu den Kirchenvisitationen im Archiv der Erzdiözese Maribor [predavanje na delavnici Visitationsakten als Quelle für Kirchen-, Sozial- und Baugeschichte in der Neuzeit, Dunaj, 1. 7. 2019].

Moj poklic je ljubezen – Drobci iz življenja Cvetane Priol: razstava: avla pred Slomškovo dvorano, Slomškov trg, Maribor, 15. 12. 2019–5. 3. 2020.

Naši duhovniki in njihova dela: razstava: Knjižnica Janka Glaserja Ruše, 21. 3. 2019–10. 4. 2019.

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH
REVIEWS AND REPORTS ON THE PUBLICATION AND EXHIBITIONS

Publikacije || Publications

Grzegorz Górny, Janusz Rosinkoń: Vatikanski tajni arhiv: neznane strani cerkvene zgodovine

Ljubljana: Družina, 2020, 351 strani.

Vatikanski tajni arhiv hrani gradiva v skupni dolžini 85 km. Avtorja knjige predstavita nekaj dokumentov, ki jih najdemo v arhivu, in jih uporbata za iztočnico za razlago zgodovinskega ozadja posameznega obdobja, iz katerega dokumenti izhajajo.

V uvodu avtorja ponudita sprehod skozi prve arhive, ki so se pojavili že v Indiji, Egiptu, Grčiji in Rimu. Medtem ko so se uradniki in vladarji menjavali, so dokumenti, ki so nastali v njihovem času, ostali. Svoj arhiv je imel najverjetneje tudi prvi papež – sveti Peter. Lokacija papeškega arhiva je v prihodnjih desetletjih bila ena izmed bolj varovanih skrivnosti. Kristjani so način arhiviranja prevzeli od Rimljanov, saj so bili nekateri papeži pred izvolitvijo uradniki ter so posledično poznali arhiviranje finančnih in upravnih dokumentov. Avtorja v nadaljevanju opisujeta širjenje in menjavo lokacije arhiva. Arhiv, kakršnega poznamo danes, je nastal leta 1612, ko je papež Pavel V. zbral cerkvene dokumente, ki so bili razpršeni po raznih koncih Rima, in jih shranil na enem mestu v Vatikanu. Vatikanski tajni arhiv med drugim hrani dokumente, ki se nanašajo na papeške države, rimsko sodišče, apostolske nunciature, starodavne rimske družine, papeško korespondenco s cesarji, kralji, knezi, predsedniki, registre odpustkov, sodne izjave, poročila inkvizicije idr. Od oktobra 2019 se arhiv ne imenuje več Vatikanski tajni arhiv, ampak Vatikanski apostolski arhiv.

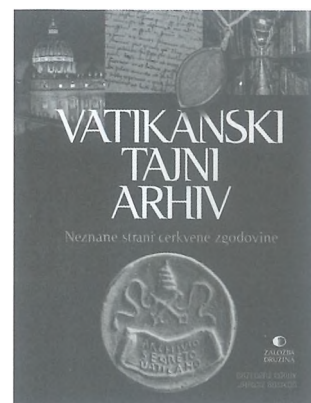
Avtorja najprej poudarita dokumente, vezane na sodni proces v srednjem veku, ki se je končal z razpustitvijo reda templjarskih viteзов in usmrtnitvijo njegovih voditeljev, ob tem podata oris nastanka in delovanja templjarjev.

Nadalje omenita eno izmed najstarejših zbirk dokumentov v arhivu, ki sega v čas pontifikata Inocenca III. (1198–1216) in obsega šest tisoč pisem, vključno z obsežno korespondenco z evropskimi vladarji. Janez Pavel II. je leta 1998 odstranil oznako zaupnosti iz dokumentov, ki se nanašajo na inkvizicijo, in ustanovil mednarodno komisijo, ki je dokumente proučila in pripravila izčrpno poročilo.

Iz obdobja osvajanja Amerike avtorja poudarita dva dokumenta – apostolsko pismo *Pastorale Officium* in okrožnico *Sublimis Deus*, oboje iz leta 1537, ki ju je razglasil papež Pavel III. V letih je papež opozoril, da so tudi staroselci ljudje, ki se jim ne smeta odvzeti svoboda in zasebna lastnina, kljub temu da ne živijo po naukih Cerkve. Ker so torej ljudje, se jim lahko vera približa in jih spreobrne.

Vatikanski tajni arhiv hrani tudi dokumentacijo, vezano na sodni proces proti Galileju. Papež Janez Pavel II. se je kmalu po izvolitvi odločil razjasniti nekatere vidike tega sodnega procesa. Zato je leta 1982 ustanovil posebno komisijo s cerkvenimi in laičnimi strokovnjaki ter jim dovolil dostop do vseh vatikanskih dokumentov, vezanih na sodni proces proti Galileju.

V nadaljevanju sprehoda skozi zgodovino se avtorja dotakneta Napoleona Bonaparta in francoske zasedbe Rima. Ukinjene so bile vse papeške ustanove, vključno z vatikanskim arhivom, ki so ga povsem izpraznili in vse



dokumenta leta 1810 odpeljali v Pariz (po Napoleonovem padcu je bila dokumentacija delno vrnjena v Rim). Eden izmed redkih dokumentov iz tega obdobja, ki jih hrani vatikanski arhiv, je npr. pismo Marije Antoniete, ki ga je poslala iz zapora svoji svakinji leta 1793.

Avtorja se v naslednjem poglavju dotakneta španske državljanske vojne in raziskovalnega dela duhovnika Vicenta Cárcela Ortíja, ki je s proučevanjem dokumentov, vezanih na špansko državljansko vojno, želel prispevati k boljšemu razumevanju omenjene vojne. Plod njegovega raziskovanja je objava sedmih zvezkov dokumentov, ki so izhajali med leti 2011 in 2018.

Knjiga se zaključi s poglavjem, posvečenim papežu Piju XII., na katerega so med drugim leteli očitki o ravnodušnosti do holokavsta. Papež Pavel VI. je zato predčasno umaknil oznako zaupno iz dokumentov, vezanih na drugo svetovno vojno, in tako omogočil skupini zgodovinarjev, da s proučevanjem omenjenih dokumentov oriše takratno dogajanje.

Knjiga je zasnovana zelo dinamično, saj sprehod skozi zgodovino in listine Vatikanskega tajnega arhiva dopolnjuje pester nabor slikovnega gradiva listin, krajev in portretov glavnih akterjev določenega obdobja.

Martina Fekonja

International Archives Week Challenge: Choose a Year and find a Document! 1820, #IAW2020 – International Archives Week 2020: 8th – 14 th June 2020

Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2020, 12 strani.



Če bodo leta 2220 predstavljali dvesto let stare arhivske dokumente, bo med njimi zagotovo kakšen, v katerem bodo zapisane besede korona, Covid-19, pandemija ..., kajti leto 2020 bomo pomnili še dolgo! To ni leto, kot je bilo vsako drugo, to je leto, ki je zaznamovalo vse svet! To je leto, ki bo v zgodovino zapisano po izbruhu koronavirusa in ukrepah za zaježitev le-tega. To je leto strahu, negotovosti, dvomov in sprememb.

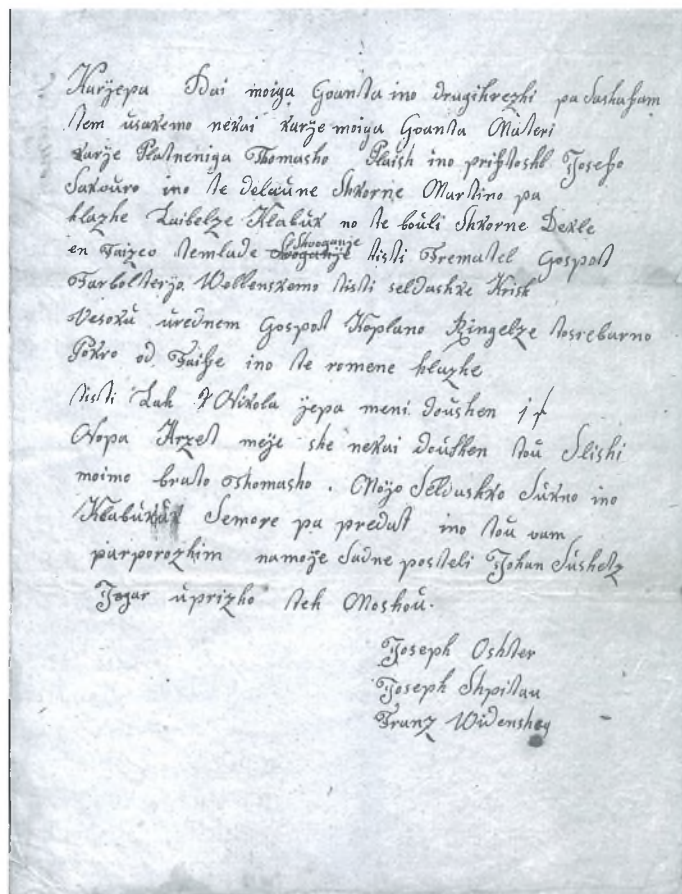
Vendar je tudi leto, v katerem je luč sveta ugledala drobna knjižica, s katero je Zgodovinski arhiv Celje, s skupnim projektom enajstih evropskih arhivov, obeležil Mednarodni arhivski teden, ki so ga arhivi po vsem svetu praznovali med 8. in 14. junijem 2020.

Ideja o tem, kako obeležiti praznik arhivov v letu 2020, je nastala v pogovorih med dr. Borutom Batageljem iz Zgodovinskega arhiva Celje in dr. Rikom Opsommerjem iz Arhiva mesta Ieper iz Belgije. Beseda je dala besedo in porodila se jima je ideja, da bi vsak arhiv objavil en zanimiv dokument, ki je nastal natanko pred dvesto leti, to je leta 1820. Kmalu po dogovoru sta idejna nosilca projekta spoznala, da bi lahko projekt z malo več truda in angažiranosti še drugih arhivov dosegel precej večji učinek in prepoznavnost. Tako sta k projektu povabila še nekaj arhivov iz evropskih držav, s katerimi že poteka vzpostavljeno sodelovanje, pri tem pa sta upoštevala merilo, da arhivi opravljajo javno službo na različnih stopnjah, državnih, regionalnih, mestnih, vključeni so tudi arhivi, ki delujejo kot oddelki drugih javnih služb.

V projekt se je tako vključilo enajst arhivov, poleg Zgodovinskega arhiva Celje in Arhiva mesta Ieper še Arhiv province Severna Holandija Haarlem (Nizozemska), Državni zgodovinski arhiv v Rigi (Latvija), Državni arhiv v Gorici (Italija), Državni arhiv v Zagrebu (Hrvaška), Muzej in arhiv Montafon (Avstrija), Mestni arhiv Detmold (Nemčija), Državni pokrajinski arhiv Uppsala (Švedska), Arhivski oddelk knjižnice Saint-Omer (Francija) in Mestni arhiv Tallin (Estonija). Čeprav so si arhivske institucije po funkciji zelo podobne, pa vsaka zase hra-

Oporoka podložnika Janeza Sušca, po domače Jegra
Malo pred 17. XI. 1820, [Šalek], Šaleška dolina,
Štajerska, Slovenija

Odsluženi vojak Janez Sušec že zaradi svoje vojaške kariere ni bil povsem običajen podložnik – izviral je iz razmeroma premožne družine, po vrnitvi iz vojske je prijateljeval s precej uglednimi ljudmi (gosposočinski upravitelj, kaplan), v domači Šalek (danes del Velenja) pa je prinesel tudi za podeželje malo neobičajne predmete – žepno uro, denarnico (listnico), vojaški križ (medaljo, svetinjico?), uhane in skrivnostno »srebrno pokro od fajse«, pa kar koli je že mislil s tem. Sušec je oporoko narekoval pred tremi pričami. Na začetku je del imetja namenil cerkvi za opravljanje maš, zatem je omenil svoje upnike in dolgove, ki jih je bilo treba poplačati. Glavna dedinja je bila njegova mati, ostanek denarja pa je v enakih deležih namenil svojim trem bratom Tomažu, Jožefu in Martinu, ki so si morali razdeliti tudi njegovo obleko – razen uniforme, ki jo je bilo treba prodati. Med dediči osebnih predmetov sta tudi velenjski gosposočinski upravitelj (dobil je »soldaški križ«) in kaplan (uhane, skrivnostni srebrni predmet in rumene hlače). Oporoka je zapisana v slovenščini, datirana pa je glede na zapis v priloženem spisu, ki navaja, da je Sušec umrl 17. novembra 1820.



SI_ZAC/0556/002/00041 Krajevno sodišče
gosposočine Šalek in Turn

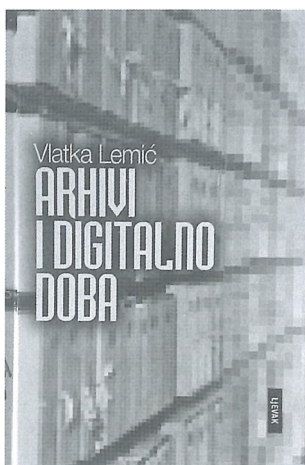
ni neprecenljivo in raznoliko kulturno dediščino, kar je razvidno iz vsebinske ravni predstavljene-ga arhivskega gradiva. Tako je bil zadani cilj *Izberi leto in objavi dokument* dosežen!

Knjižica je predstavljena v angleškem jeziku in obsega 12 strani, vsaka stran pa je namenjena predstavitvi dokumenta posameznega arhiva, ki je nastal pred dvesto leti. Tako so med dokumenti predstavljena razna pisma, oporoke, izvleček iz obračunske knjige, rojstni list, katastrska mapa, uredba, dopis ... Izbor dokumentov si je mogoče ogledati tudi na spletni strani Zgodovinskega arhiva Celje.

Ideja o predstavitvi dvesto let starih dokumentov iz različnih evropskih arhivov je posrečena in ne naključna, saj sta Zgodovinski arhiv Celje in Arhiv mesta Leper tudi v letu 2019 sodelovala pri obeleževanju mednarodnega arhivskega dne in prepričana sem, da bo njuno sodelovanje dalo še kakšno izvirno idejo.

Sonja Jazbec

Vlatka Lemić:
Arhivi in digitalna doba
 Zagreb: Ljevak, 2019, 219 strani.



Knjiga naslova *Arhivi in digitalna doba* je druga avtorska knjiga dr. Vlatke Lemić. Njena avtorska kompetenca izhaja iz dolgoletnega ukvarjanja s tematiko kot prepoznavna propulzivna, strokovna in znanstvena delavka tako na Hrvaškem kakor tudi v tujini. Lemićeva je bila namreč od leta 1998 do leta 2018 zaposlena v Hrvaškem državnem arhivu, kjer je vodila različne organizacijske enote in strokovne komisije ter opravljala funkcijo direktorice iste ustanove. Od leta 2003 je redna predavateljica na dodiplomskem študiju arhivistike na Filozofski fakulteti v Zagrebu. O njeni mednarodni angažiranosti in poklicnem ugledu pričajo članstvo in položaji v številnih poklicnih združenjih ter dela, ki jih je objavila.

Na 219 natisnjenih straneh je Lemićeva poskušala predstaviti družbeno in strokovno pomembno, večplastno temo, tako da jo je prilagodila potrebam študentov informatike, zlasti arhivistov, samih arhivistov pa tudi širši kulturni publiki, željni spoznavanja poti arhiviranja v svetu in na Hrvaškem. Knjiga poleg običajnega Uvoda vsebuje pet večjih enot, ki so razdeljene na več krajših poglavij.

Prva enota je *Sodobno arhivsko okolje*, v katerem avtorica govori o razvoju digitalnih tehnologij in informacijski družbi, ki jo vidi kot eno izmed vodilnih gonilnih sil in ne le kulturnih sprememb sodobnega okolja, ki oblikujejo in vplivajo na arhivsko dejavnost. Prek te enote bo bralec izvedel osnovne informacije o Mednarodnem arhivskem svetu, arhivski mreži na Hrvaškem, evropskih arhivskih trendih, pri čemer ICARUS označuje posebno mesto sodobnih arhivskih korakov v smeri povezovanja in uporabe novih tehnologij. Govora je o mednarodnem združenju, ustanovljenem leta 2007, ki je do danes svoje članstvo razširilo na našo regijo, zaradi česar imamo nekakšno podružnico s predsednico, avtorico te knjige. *Digitalizacija kulturne dediščine na Hrvaškem* je naslov zadnjega poglavja prve enote, ki ima svoje izzive ter ki govori o začetkih digitalnih tehnologij, njihovem razvoju in stanju naših državnih arhivov do leta 2018, ko je bila glavnina rokopisa te knjige zaključena.

V drugem delu (*Odprti arhivi in javni programi*) nam avtorica predstavi vrsto dejavnosti hrvaških arhivov, njihove javne programe, ki jih odpirajo širši javnosti. Splošno sprejeto pojmovanje arhivov kot institucij, ki združujejo tradicionalno vlogo skrbnikov spomina z informacijsko vlogo in dejavnim servisiranjem uprave, se s svojimi deli na predstavitvi javnosti in povečani prepoznavnosti v skupnosti širi, zlasti v zadnjih petnajstih letih. Treba je povedati, da so naši arhivi že od svojih začetkov del svojih dejavnosti usmerjali v založniške in razstavne dejavnosti, da bi bili dostopnejši, vendar tudi zaščiteni. Avtorica navaja konkretne primere nekaterih pomembnejših izdaj ter objavlja desetletja stare serije osrednjih in regionalnih arhivov. S tem so povezane tudi druge kulturne dejavnosti, ki povezujejo arhive z drugimi dediščinskimi ustanovami. Lemićeva ne zanemara niti izobraževalnega in pedagoškega dela arhivistov, kar se kaže v vrsti delavnic, ki jih večinoma organizirajo v Hrvaškem državnem arhivu.

Tretji del z naslovom *Arhivi in skupnost – arhivi v skupnosti* avtorica uporablja za poudarjanje skupno delo arhivov pri širjenju partnerskih mrež in vključevanje v različne kulturne programe in platforme, ki krepijo njihovo prisotnost v skupnosti. Rezultat so številna dejavna sodelovanja in povezave med arhivi in uporabniki, da bi zgodovinsko in kulturno dediščino približali vsem občanom. Specializirani arhivi in njihova posebna vloga so pojasnjeni v posebnem poglavju. Imajo tudi svoja strokovna specializirana združenja, zato je primer takega združenja na evropski ravni *Associazione Archivistica Ecclesiastica* za katoliške cerkvene arhive, s katerimi je več naših državnih arhivov kakovostno sodelovalo na več programih in ravneh. Poleg tega se je ena izmed dokazano plodnih oblik sodelovanja med arhivi in skupnostjo uresničila v projektu co:op, v okviru

katerega so bili organizirani različni javni programi. Avtorica upravičeno posebno pozornost posveča praznovanju mednarodnega dneva arhivov, ki so ga na Hrvaškem prvič obeležili leta 2009. V zadnjem delu enote so predstavljene strokovne in znanstvene dejavnosti arhivov ter vpliv ustvarjalne industrije v arhivskem svetu.

V okviru *Digitalni arhivi in arhivske platforme* avtorica predstavlja Evropski arhivski portal kot največji spletni katalog arhivov na svetu. Nato piše o kartografskem portalu *Mapire*, ki je arhivski portal za pregled zgodovinskih zemljevidov, zlasti z območja nekdanje habsburške monarhije. Zadnji dve tukaj predstavljeni arhivski platformi sta nastali iz ICARUS-a. Gre za digitalno platformo Monasterium, ki je evropski virtualni arhiv srednjeveških in sodobnih dokumentov, na kateri je bilo do konca leta 2018 objavljenih več kot 650.000 listin iz dvajsetih evropskih držav. Topoteka je kot najmlajša platforma ICARUS-a in na Hrvaškem zelo razširjeno orodje za ustvarjanje mrežnega arhiva lokalne zgodovine ter spodbuja njeno ohranjanje in raziskovanje. Celoto zaključuje s poglavjem na temo digitalizacije v hrvaških arhivih ter opozarja na njene razvojne težave in uspehe.

Čeprav se sintagme o sodelovanju in mreženju arhivov pogosto pojavljajo v vseh poglavjih knjige, jih zadnji odsek (*Sodelovanje in mreženje*) obravnava zgoščeno. V tem poglavju najdemo pojasnila o konceptu interdisciplinarnosti v hrvaški arhivski praksi. Poleg tega avtorica predstavlja obliko skupnega delovanja akademskih institucij v podporo razvoju nove generacije akademsko izobraženih strokovnjakov, ki se ukvarjajo z izobraževanjem in raziskovanjem na področju arhiviranja ter vodenja evidence, znano pod kratico AERI. Tukaj je predstavljen tudi projekt PERSIST, ki ga je Unesco začel za dolgoročno ohranjanje digitalnih informacij in sodelovanje na področju digitalne zaščite. Zadnji veliki projekt, ki ga Lemićeva predstavlja, je *Time Machine: Big Data of the Past*. Omenjeni vseevropski projekt je namenjen razvoju velike digitalizacije in računalniške infrastrukture ter umetne inteligence z namenom povezovanja evropske kulturne dediščine in njene dostopnosti na spletnih straneh in aplikacijah. Knjiga na to temo bi bila pomanjkljiva brez vpogleda v področje strokovnega razvoja hrvaških arhivistov, ki je obravnavano v zadnjem poglavju te enote.

Knjigo zaokrožajo priloge: seznam strokovnih teles Mednarodnega arhivskega sveta, seznam mreže državnih arhivov pri nas, izbor med strokovnimi izdajami naših arhivov ter izbor tiskanih in digitalno objavljenih razstavnih katalogov hrvaških arhivov.

Uporaba digitalnih tehnologij pri arhiviranju je sodobna potreba, pa tudi arhivsko medinstitucionalno mreženje, povezovanje z drugo dediščino, znanstvenimi in izobraževalnimi institucijami ter splošno odpiranje javnosti. Iz vsega tega ekonomsko gledano izvirajo *koristi* arhivske stroke in državljanov, kar ta knjiga dr. Lemićeve plastično pojasnjuje in prikazuje s konkretnimi primeri.

Govora je o dragoceni informativno in teoretično premišljeni predstavitvi dela digitalnega arhivskega okolja v svetu in na Hrvaškem.

dr. Elvis Orbančić

Vrhniški razgledi

urednici: Marija Oblak Čarni in Tatjana Oblak Milčinski

Vrhnika: Vrhniško muzejsko društvo

letniki 18–20, 2017–2020.

Muzejsko društvo nadaljuje ustaljeno prakso z izdajanjem zbornika Vrhniških razgledov, v katerem objavlja zgodbe o dogodkih in osebah iz preteklosti Vrhniške in njene okolice. Medtem ko sta prvi dve številki zbirka različnih tema-



VRHNIŠKI RAZGLEDI 19

tik in ju je uredila Marija Oblak Čarni, je zadnja, pod uredništvom Tatjane Oblak Milčinski, posvečena dogajanju v Cankarjevem letu 2018.

Številka 18 je izšla v letu 2017 in obsega 311 strani. Uvodu, v katerem Marija Oblak Čarni predstavi kratko vsebino zbornika, sledi članek Olge Pivk, posvečen stoti obletnici *Majniške deklaracije*. V izjavi, ki so jo v državnem zboru na Dunaju maja 1917 podali slovenski poslanci z dr. Antonom Korošcem na čelu, so zahtevali združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov v Avstro-Ogrski v samostojno državno telo. Temu je sledilo vedno močnejše gibanje med ljudmi, ki je na zborovanjih podprlo zahtevo po samostojnosti ter hkrati dodalo tudi zahtevo po miru, svobodi, gospodarskih in družbenih spremembah. V deklaracijskem gibanju sta se za aktiviranje žensk posebej zavzeli Franja Tavčar in Cilka Krek, ki sta spodbudili posameznike in društva k zbiranju podpisov za *Majniško deklaracijo*. V kratkem času je bilo zbranih okrog 200.000 podpisov, ki so jih zvezane v sedem knjig na slovesnosti v hotelu Union izročile dr. Korošču. Med temi so tudi izjava in 1.494 podpisov žena in deklet iz občine Vrhnike. V nadaljevanju članka so objavljene tudi prve strani podpisnih pol trga Vrhnika in okoliških vasi.

Tudi članek Marije Oblak Čarni je povezan z okroglima obletnicama, in sicer: 160 let južne železnice Dunaj–Trst in 70 let proge Preserje–Borovnica, ki je nadomestila med vojno porušen borovniški viadukt. Avtorica opisuje različne različice trase Ljubljana–Trst, ki so jih proučevali, izzive, ki jih je gradbincem povzročal potek trase čez Barje, prednosti, ki jih je železnica prinesla Borovnici, in škodo, ki je prizadela Vrhniko. Ker je bil med drugo svetovno vojno borovniški most, ki bi bil tudi sicer potreben sanacije, porušen in tudi nemška obvoznica ni bila primerna za redno povezavo s Trstom, so po vojni začeli novogradnjo železnice Preserje–Borovnica, ki so jo končali decembra 1947. Zanimivo branje popestri še bogat slikovni material.

Tatjana Hojan, ki smo jo sicer navajeni prebirati v zvezi s predstavitev vrhniških učiteljev, se je tokrat lotila Gostilničarske zadruge na Vrhniki. Ker so skozi kraj tekale pomembne prometne poti, so se tu ustavljali številni potniki, ki so si želeli okrepčila. V prvi polovici 20. stoletja je imela Vrhnika kakšnih 20 gostiln, v katerih so poskrbeli za lačne in žejne popotnike. Gostilničarji so ustanovili zadruzo, ki je za svoje člane pripravljala strokovna predavanja, pa tudi praktičen pouk iz serviranja in druge tečaje.

V naslednjih treh člankih ista avtorica nadaljuje svojo stalno rubriko: vrhniški učitelji. Predstavi nam učiteljice Ano Pleško, Marijo Jurjevčič, Ivano Dekleva, Olgo Horvat in Pavlo Kosmač Bricelj, ki so službovale na Vrhniki, v Ligojni in Žažarju.

V prispevku Janka Jarca v sliki in besedi spoznamo Jožeta Furlana, varilskega strokovnjaka in inovatorja. Avtor ga opiše kot človeka številnih darov. Predvsem je bil dejaven na področju varilne tehnike, kjer je poznan po številnih patentih in inovacijah. Gojil je tudi veliko ljubezen do gledališča in umetnosti, kot član vrhniškega orlovskega društva pa je dosegal lepe rezultate tudi na športnih tekmovanjih.

O Industriji usnja Vrhnika smo v Vrhniki razgledih lahko že večkrat brali. Tokrat je Nataša Oblak Japelj pripravila intervju s Tonetom Rožmancem, ki je pripovedoval o začetkih usnjarne, ko je kot otrok opazoval dogajanje na tovarniškem dvorišču, poslušal očeta, ki je tam delal kot kovač, in se kasneje kot strojni ključavničar tudi sam zaposlil v IUUV, kjer je postopoma napredoval v vodjo vzdrževalnih služb.

Sledi drugi del prispevka Janeza Žitka o vrhniških značkah. Prvi del je bil objavljen že leta 2012, tokrat je dodanih še nekaj naknadno najdenih značk iz zasebnih zbirk in popis bojnih spominskih znakov, ki jih je zaslužnim podelila Slovenska vojska po osamosvojitvi.

V rubriki *Hiše se spreminjajo, sledovi ostajajo* Polona Zalokar tokrat predstavi Podlipsko dolino in življenje njenih prebivalcev, od prve omembe v 13. stoletju do danes. Zgodovinskemu pregledu sledi opis posameznih domačij, ki so v

glavnem del vrhniške občine, kar nekaj jih spada tudi v občine Dobrova-Polhov Gradec, Logatec in Horjul. Še več podatkov o posameznih družinah Podlipske doline dobimo v prispevku Janeza Žitka, ki je nastal na temelju matičnih knjig za obdobje 1790–1970.

Ob 100-letnici rojstva klekljarice in soustanoviteljice Muzejskega društva Vrhnika Julke Fortuna, roj. Gantar, je društvo pripravilo razstavo *Le klekljaj, dekle, klekljaj* in ob tem je nastal zapis Katarine Oblak Brown. Julka je bila zanimiva oseba. Kljub napornemu življenju na kmetiji in s številno družino je našla čas in energijo za delovanje na številnih področjih. Bila je prava ambasadorka slovenskega čipkarstva, ko je svoje znanje razdajala na čipkarskih tečajih, pripravljala razstave, na raznih domačih sejmi prikazovala veščino klekljanja, čipkarsko tradicijo pa je predstavljala tudi zunaj naših meja. Ustvarjala je kot pesnica in izdala več pesniških zbirk. Bila je tudi pobudnica obnove kapelice v Dolini pri Lipici, kjer so ji v zahvalo za trud postavili obeležje.

Zbornik kot običajno zaključi Gašper Tominc z *Vrhniško kroniko* za minulo leto. Čisto na koncu je še kratek zapis Katarine Oblak Brown o zgodovini nekdanje lokalne železnice Ljubljana-Vrhnika in dejavnostih za ohranitev zadnje stavbe, ki spominja na ta čas – stavbe železniške postaje Vrhnika.

Številko 19, ki je izšla leta 2020 in obsega 230 strani, kot običajno, s kratkim povzetkom vsebin, predstavi njena urednica Marija Oblak Čarni. Ista avtorica je prispevala tudi uvodni članek o Vrhničanu Karlu Možini, ki je bil eden od žrtev spodletelega vojaškega upora v Judenburgu. Možina je bil na začetku vojne še mladoleten, kasneje pa mobiliziran in poslan na rusko fronto. Tam je padel v ujetništvo, po Brest-Litovskem miru se je z drugimi ujetniki pridružil Judenburškemu pehotnemu polku. Ko so jih nameravali spet poslati na bojišče, so se uprli. Po zadušitvi upora je bil še s petimi tovariši obsojen na smrt in ustreljen.

19. številka razgledov je nastajala v letih 2018–2019, zato je bila obletnica prve svetovne vojne še vedno aktualna. Naslednja tema je posvečena primorskim beguncem, ki so na vrhniškem koncu našli streho nad glavo in delo. Avtorica Olga Pivk je na kratko orisala problematiko begunstva, ki je bilo povezano z vsakim novim vojnim žariščem. Tako se je Vrhnika že leta 1914 srečala s prvimi begunci iz Galicije. Za Primorje je bila najusodnejša Soška fronta, ki se je odprla leta 1915. Iz objavljenega seznama vidimo, da je bilo pri posameznih družinah na Vrhniškem nastanjenih okrog 460 beguncev. Bili so v glavnem slovenski kmetje in nekaj Furlanov. Prevladovala so ženske z otroki in starejši moški. Večina je prihajala iz Bilj in Gorice, nekaj tudi iz drugih primorskih krajev.

Vojno tematiko obravnava tudi Janez Kos v prispevku *Talci z vrhniškega območja 1941–1945*, kjer predstavi 12 na Vrhniki rojenih žrtev, ki so jih okupatorji ustrelili kot talce, pa tudi druge, ki so bili ustreljeni na vrhniškem območju.

O kemiku Baltazarju Beblerju, ki je del svoje mladosti preživel na Vrhniki, govori članek Marije Oblak Čarni. Njegov oče je po ovinkih prišel iz Švice v Ljubljano in začel iskati gostilno za nakup ali najem. Ko je izvedel, da ima na Vrhniki manjšo kavarno vdova po »nekem Švicarju«, se je podal na ogled in ostal. Poročil se je z 12 let starejšo lastnico kavarne pri Črnem Orlu in rodilo se jima je več otrok. Med njimi tudi Baltazar, ki je doštudiral kemijo na dunajski univerzi. Po študiju se je vrnil k družini, ki se je med tem časom preselila v Idrijo, in se zaposlil kot profesor na idrijski realki. Napisal je eno izmed prvih učnih knjig za svojo stroko, bil je tudi odličen praktik in se je zelo zavzemal za uvedbo praktičnih vaj pri pouku. Ko se je po prvi svetovni vojni uprl poitalijančevanju realke, je moral zbežati v Jugoslavijo, kjer se je najprej zaposlil v Cinkarni Celje, po preselitvi v Ljubljano pa je vodil predstavništvo farmacevtskega podjetja ISSIS iz Zagreba.

Tatjana Hojan ponovno predstavlja šopek vrhniških učiteljic in učiteljev: Terezijo Drašler, Alojza Luznika, ki je izumil didaktofon, Davorinko Dežela, Jelico Vuk Sadar, Julijo Spitzer ter zakonca Hinka in Marijo Ravbar.

O litoželezni dediščini v drugi polovici 19. in prvem desetletju 20. stoletja na Vrhniki in Stari Vrhniki izvemo v članku Simone Kermavnar. Ohranjenih

predmetov ni veliko, jih je pa precej vezanih na napeljavo vodovoda. Najbolj reprezentativen je vodnjak z nimfo, ki od leta 1904 stoji pred šolo Ivana Cankarja in krasi tudi naslovnico razgledov. Take vodnjake so podarile »tvrde« ob zaključku vodovodnega projekta kot zahvalo za naročilo. Izdelan je bil na Moravskem. Ohranjenih je tudi kar nekaj litoželeznih ventilnih pitnikov (po domače štirn), vodnih črpalk in umivalnikov. Ker je lito železo hvaležen material za oblikovanje, lahko še danes po Vrhniku občudujemo zanimive stvaritve izdelovalcev vrtnih, balkonskih in stopniščnih ograj ter nosilnih konzol. Tudi pri opreми pokopališč je imelo lito železo pomembno vlogo. Poleg ograj so ga uporabljali tudi za križe, nagrobne plošče, svetilke in sarkofage. Iz tega materiala je bil tudi leta 1888 zgrajen most čez Ljubljano, ki je bil eden izmed prvih tovrstnih objektov pri nas.

Niko Nikolčič Matužinov nas popelje skozi alejo kozolcev v Blatni Brezovici. Ta vrsta kulturne dediščine, ki danes marsikje izgublja svojo namembnost in propada, je, kot pravi Dušica Kunaver, »visoka pesem ljudskega stavbarstva«. V zapisu spoznamo zgodovino in vrste kozolcev v Blatni Brezovici (nekateri so stari 200 in več let), načine gradnje (vezanja) ter posamezne kozolce v sliki in besedi.

Ob razstavi Malar je vreden vse hvale in časti je nastal zapis avtorice Marte Rijavec o soboslikarski tradiciji na Vrhniku, o posameznih družinah, ki so se ukvarjale s to obrtjo in o tehnikah, ki so jih pri tem uporabljali. Iz bogato ohranjene zapuščine Janeza Suhadolnika in drugih lahko občudujemo slikovito ročno tehniko poslikav ter barvitost in raznolikost slikopleskarskih motivov.

Ciril Petrič nam v svojih spominih odkriva življenjsko zgodbo, ki je podobna zgodbam marsikaterega mladeniča pri nas. Želel se je izučiti za ključavničarja, vendar ni mogel dobiti mojstra, ki bi ga vzel za vajenca. Zato je našel delo v opekarni, na železnici in nato v tiskarni. Cirilovi spomini se prepletajo z dogajanjem na Vrhniku in tako mimogrede izvemo še marsikaj zanimivega o delovanju vrhniških žag, opekarn, pivovarne, o »špitalu«, gradnji Rupnikove linije in o tem, kako so živeli ljudje v času gospodarske krize.

Sonja Malovrh je pripravila razstavo in članek ob 90. letnici Ivana Malavašiča, vsestranskega umetnika iz Podlipa. Možnosti za izobraževanje zaradi revščine in vojne ni imel, a je po svojem očetu podedoval veselje do slikanja in pisanja. V usnjarni Vrhnika je opravljal delo nianserja, tj. pripravljal je recepture za barvne mešanice za barvanje usnja. Ob družinskem življenju je počel še veliko drugih stvari. Kot samouk se je naučil igranja različnih glasbil, v cerkvi je igral orgle in vodil več pevskih zborov. Bil je tudi pritrkovalec. Pri štiridesetih je začel pisati in objavljati svoje zgodbe v različnih glasilih, po upokojitvi pa romane o preprostih ljudeh v domačem kmečkem okolju, vaških posebnostih in navadah bližnjih krajev ter zgodbe o izseljencih. Naslikal je več kot tisoč slik, sam pa je ilustriral tudi svoja knjižna dela. Pisal je pesmi, ki so izšle v štirih pesmaricah, veliko je tudi uglasbenih. Napisal je več skečev in iger, ki jih je tudi režiral. Ves ta obsežni opus je predstavljen v članku, skupaj s številnimi priznanji, zahvalami in nagradami, ki jih je prejel v svojem bogatem življenju.

Zbornik zaključita Gašper Tominc s kroniko za leto 2018 in poročilo o delu Muzejskega društva v tem letu predsednice Katarine Oblak Brown.

Vrhniški razgledi **številka 20** zaokrožujejo jubilejno Cankarjevo leto, v katerem so se ustvarjalci kulturnega življenja na Vrhniškem poklonili spominu na 100. obletnico smrti velikega rojaka Ivana Cankarja. S temi besedami nas urednica Tatjana Oblak Milčinski uvede v vsebino zbornika, ki je v celoti posvečen dogodkom, povezanim s to obletnico. Prvi prispevek je strnjena fotografska razstava *Zdaj naj sneži, naj brije veter*, ki je nastala po motivih iz del Ivana Cankarja, v sodelovanju Fotokluba Diana, Muzejskega društva Vrhnika, Cankarjeve knjižnice Vrhnika in Zavoda Ivana Cankarja Vrhnika. Temu sledi predstavitev Cankarjevega koledarja 2018, ki jo je pripravila Nataša Oblak Japelj, na katerem so upodobljeni pisateljevi prvotiski iz domoznanske zbirke vrhniške knjižnice

in odlomki iz njegovih del. Koledar ima za ozadje stare razglednice Vrhnike, motivi z razlago prizorov pa se ponovijo na hrbtni strani posameznih listov.

Dogajanje okrog postavitve Cankarjevega spomenika na Vrhniki in v Ljubljani ima dolgo zgodovino in pospremi ga je veliko nasprotujočih idej, propadlih natečajev in nezadovoljnih komentarjev, objavljenih v raznih časopisih. Vse to je zbrano v prispevku *Ljudstvu je spomenik všeč...še vedno*, kakor je bila naslovljena tudi dopolnjena dokumentarna razstava, ki so jo pripravili Muzejsko društvo, Zavod Ivana Cankarja in Cankarjeva knjižnica Vrhnika. Čeprav so se že po pisateljevi smrti oblikovali pripravljalni odbori za postavitve spomenika, je to s pomočjo ameriških Slovencev uspelo na Vrhniki šele leta 1930, v Ljubljani pa še precej kasneje, leta 1982. Članek dopolnjuje tudi predstavitev del akademskih kiparjev Alenke Vidrgar in Bojana Mavsarja, ki jih je navdihnil veliki Vrhnčan.

Tatjana Hojan je iz pedagoške revije *Popotnik* zbrala zapise, v katerih ocenjujejo Cankarjeva dela zlasti z vidika primernosti za poučevanje mladine in njegov odnos do učiteljstva. Dokler je bil živ, so nekateri pisci precej kritično ocenjevali njegovo delo, potem so ga samo še hvalili.

Prispevek *O Cankarju po naše* prinaša razmišljanja Tare Milčinski, ki so izhajala v *Šolskih razgledih*. Bralcem priporoča, kje vse lahko berejo o slavnem literatu, hkrati nam skozi njegove črtice hudomušno predstavi enajsto šolo; Cankarjeve ženske, ki jih »ni bilo malo«; zbirko ljubezenskih pesmi, ki so zaradi »predrznih mest« končale na grmadi; cankarjansko mater, ki se žrtvuje za nehvaležne otroke; knjige, ki jih je z veseljem prebiral in takšne, kjer je za spodbudo potreboval zraven še rum s čajem; njegove poskuse v politiki, ki je bila bolje plačan poklic kot pisateljstvo; Vrhniko, prečuden kraj, ki je polnila Ivanovo srce zdaj z bridkostjo zdaj s sladkostjo; njegov glasbeni okus; »štrbonclje«, ki jih je mali Ivan rad jedel in jim na čast zložil tudi svojo prvo pesem ... *in tako se je začela moja trnjeva pismarska pot*.

Jože Jurca se v članku *O Cankarju malo drugače* spominja svojega preživljanja časa v enajsti šoli pod mostom, kjer se je družil z vrstniki iz sosesčine. Njegovi predniki so dobro poznali Cankarja, ki se je večkrat oglasil v njihovi gostilni Na stari šrangi. Tam je spoznal eno od domačih deklet, ki se mu je usedla v srce in jo je upodobil v svojih črticah. Jurcev ded, ki je bil Cankarjev sošolec, je bil predsednik odbora za postavitve Cankarjevega spomenika na Vrhniki, ki je tudi uspešno izpeljal projekt do konca. Čeprav je bila njihova odločitev deležna hudih kritik raznih strokovnjakov, tako glede izbranega kiparja kot lokacije, je bil *Ljudstvu spomenik všeč*.

Sledi ponatis spominov enega izmed Cankarjevih sodobnikov Stanka Savjovica, s katerim sta leta 1915 nekaj mesecev skupaj preživela v stražni stotnji v Judenburgu. Stotnja oziroma njen »umetniški« del, ki so ga sestavljali slikar Ivan Vavpotič, kipar Svitoslav Peruzzi, včasih pa se jim je pridružil tudi slikar Hinko Smrekar, ni imela kaj dosti opraviti z vojno. Prijateljska družba, katere član je postal tudi Cankar, je večere preživljala po gostilnah, kar je dalo povod za razne dogodivščine, s katerimi so si krajšali čas.

Številni Vrhnčani in okoličani so izgubili življenje na bojiščih prve svetovne vojne. Muzejsko društvo Vrhnika si je dolgo časa prizadevalo za postavitve spomenika v njihov spomin. Celotno zgodbo je predstavila Nataša Oblak Japelj pod naslovom *Ali je mogoče, da se je to res primerilo?*. Naslov je vzet iz Cankarjevega dela *Podobe iz sanj*, vrezan pa je tudi na plošči, pod seznamom padlih in govori o grozi vojne.

Martina Horvat in Janez Jereb sta raziskala pisateljevo poreklo po materini strani in ga predstavila pod naslovom *Ivan Cankar in njegovo sorodstvo na Žirovskem*. Od tam namreč prihaja Nežin oče Martin Pivk. Rodovnik se začne z Ivanovim prapradedom Urbanom Pivkom, ki mu je do danes sledilo 13 generacij.

Za konec sta dodana še koledar dogodkov in kronološki pregled *Cankarjevo leto 2018 na Vrhniki*, ki ga je pripravila Tatjana Oblak Milčinski.

Pred nami je torej veliko zanimivega branja za vse, ki jih zanima, kaj vse se

je nekoč dogajalo na Vrhniškem, ljubitelji Cankarja pa naj ne spregledajo 460 strani obsežnega zbornika, kjer bodo gotovo našli kaj novega o velikem ustvarjalcu.

Olga Pivk

Peter Omersel: **Želeli smo do zvezd: zgodovina celjskih raketarjev**

Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2020, 171 strani.

Pod okriljem Zgodovinskega arhiva Celje je leta 2020 izšla knjiga z naslovom *Želeli smo do zvezd: zgodovina celjskih raketarjev*. Na 171 straneh in v štirih poglavjih je avtor mag. Peter Omersel predstavil zanimivo zgodbo raketarstva na Celjskem. Pri nastajanju knjige sta sodelovala tudi pionir celjskih raketarjev Aleksander Kerstein in direktor Zgodovinskega arhiva Celje ter zgodovinar dr. Borut Batagelj. Vizualna podoba knjige je izredno privlačna, bogato slikovno in tabelarično opremljena. Knjiga, za katero je avtor že dlje časa pred izidom zbiral gradivo, je sestavljena iz treh delov – kronološkega pregleda delovanja celjskih raketarjev, pregleda tehničnih vsebin posameznih projektov in dela z osebnimi spomini vidnejših celjskih raketarjev. S sistematičnim pregledom je bralcu podrobno predstavljena zgodovina celjskih raketarjev vse od začetkov do danes. Na koncu publikacije, v zadnjem poglavju, je avtor priložil grafični in tabelarični pregled glavnih amaterskih raket od leta 1962 do leta 2012, ki daje celotni podobi knjige piko na i.

Po uvodnih besedah soavtorjev oziroma soustvarjalcev knjige se zgodba celjskih raketarjev začne s kronološkim pregledom dogajanja. Poglavje je razdeljeno na osem obdobj od leta 1961 do leta 2019. Prvo obdobje, 1961–1968, opisuje začetke ter prve poskuse sestavljanja in izstrelitve malih raket. Kot najstniki in raketarski entuziasti, ki so se spopadali s takrat še nepopolnim srednješolskim tehničkim znanjem in pomanjkanjem strokovne literature, so rakete sestavljali v delavnici enega izmed prijateljev. Prvi poskusi izstrelitve malih raket niso prinesli uspehov, kakršne si je skupina želela. Ob njihovih zgodnjih neuspehih je po Celju krožila šala, da celjski raketarji iščejo nafto, saj so rakete namesto v nebo poletele v tla. Bolj kot v modelarstvo so se celjski raketarji usmerjali v načrtovanje in izdelavo lastnih raketnih motorjev. Kmalu so spoznali, da je ključ do uspeha v skupinskem delu in v multidisciplinarnem znanju več tehničnih strok. Z ustanovitvijo Raketnega kluba Celje leta 1963 se je začelo drugo obdobje razvoja celjskih raketarjev (1963–1968), ki ga zaznamuje uspešna izstrelitev eksperimentalne rakete ARS-1. Istega leta po uspešni izstrelitvi ARS-1 je bila ustanovljena Astronavtična in raketna sekcija Celje, ki je delovala v okviru Aero kluba Celje. Rdeča nit dela in razvoja celjskih raketarjev je postal program raket SIRIJ, ki bi dosegle visoke sloje Zemljine atmosfere. Velik uspeh je Astronavtični in raketni klub Celje doživel leta 1968, ko mu je Skupščina občine Celje podelila zlato plaketo in nagrado Slavka Šlandra za največjo amatersko raketo, ki so jo izstrelili na Fruški gori v Novem Sadu ob zaključku mednarodne razstave Kozmos miru I v Beogradu. Ta uspeh je klubu prinesel prve klubske prostore in minimalno občinsko dotacijo, ki je omogočala vzdrževanje in razvoj raketarske dejavnosti. Celjski raketarji so med svojim klubskim delovanjem sodelovali pri raznih projektih z industrijo in drugimi društvi. Konec šestdesetih let sta zaznamovala povezovanje in reorganizacija. Leta 1968 je Astronavtična in raketna sekcija postala samostojni klub. Kot samostojni klub so se začeli povezovati z društvi izven slovenskih meja. Odmevni uspehi so povzročili množična pridruževanja znanstvenih institucij in novih članov ter sodelovanje z lokalnimi industrijskimi velikani, kot so bili Cinkarna Celje, EMO Celje, Libela Celje, Železarna Štore ... Organizirali so raz-



stave astronautike in raketne tehnike, sodelovali so s predstavniki vojaškega Raketnega šolskega centra iz Batajnice, se udeleževali raketarskih razstav, kongresov in strokovnih srečanj v mednarodnem okolju. Kljub vsem reorganizacijam, spremembam imena, izgubi društvenih prostorov je bila rdeča nit delovanja celjskih raketarjev ves čas prisotna, tj. program raket SIRIJ. Leta 1991 so minimalna občinska denarna sredstva komaj zadostovala za pokritje osnovnih stroškov za delovanje društva. Društvo je po ukinitvi občinskega financiranja formalno prenehalo z delovanjem, vendar so njegovi člani nadaljevali z delovanjem po svojih domovih. Leta 2012 so celjski raketarji praznovali 50-letnico svojega delovanja in začeli zbirati gradivo za knjigo, ki bi povzela njihova prizadevanja za razvoj raketarstva na Celjskem. Zbrano slikovno in filmsko gradivo so predali Zgodovinskemu arhivu Celje (fond SI_ZAC/1615 Astronavtično in raketno društvo Celje), kjer je na voljo zainteresiranim raziskovalcem in vsem, ki jih raketarstvo zanima.

V nadaljevanju knjige so predstavljeni vsi raketni programi po projektih. O vsakem od petih raketnih programov (SIRIJ, Poštne rakete, Vega, Rakete proti toči, Obrambne rakete) so predstavljeni zgodovina nastajanja projekta, koncept razvoja rakete, rezultati poskusov ..., kar je opremljeno s tehničnimi podatki in predstavljeno na takšen način, da je razumljivo tudi laičnemu bralcu.

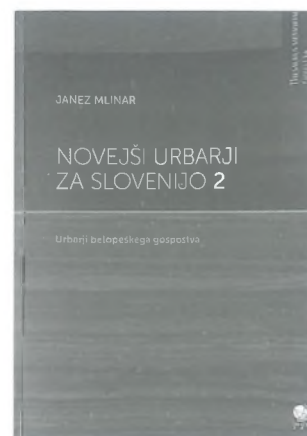
Knjigo *Želeli smo do zvezd; Zgodovina celjskih raketarjev* spremlja tudi razstava na prostem, ki je bila v mesecu septembru na ogled v središču mesta Celje, pred novim Tehno parkom, kar je velik poklon celjskim raketarjem za njihovo vseživljenjsko delo na področju raketarstva.

Anja Prša

Janez Mlinar:
Urbarji belopeškega gospodstva (Thesaurus memoriae.
Fontes; 14) (Novejši urbarji za Slovenijo; zv. 2)
 Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018, 222 strani.

Janez Mlinar je v letu 2018 za izdajo pripravil kritično objavo dveh urbarjev gospodstva Bela peč iz let 1498 in 1636 ter se s tem priključil številnim raziskovalcem, ki se v zadnjem času zanimajo za urbarialno gradivo. Avtor v uvodu poudarja to povečano zanimanje, ki ga pripisuje deloma načrtnim evidentiranjem urbarjev za celoten slovenski prostor in objavam vodnikov, ki jih v zadnjem času izdajajo slovenski arhivi, obenem pa z objavo dopolnjuje monografijo *Urbarji na Slovenskem skozi čas*, nastalo na temelju predhodnega simpozija *Dolga zgodovina urbarjev*, ki se je v prostorih ZRC SAZU odvijal v oktobru 2015.

Urbarji kot zgodovinski vir imajo še danes veliko vlogo v raziskavah gospodarske, upravnopravne, demografske ter družbene in kulturne zgodovine. Oba belopeška urbarja raziskovalcem sicer nista bila neznana, na kar opozarja tudi avtor sam. Ob tem poudari kar nekaj razlogov za njuno kritično objavo. Prvi razlog je zagotovo svojevrstna geografska in gospodarska lega gospodstva Bela peč, ki se je razlikovala od drugih kranjskih gospodstev in gospodstev v širšem alpskem prostoru. Gospodstvo se je osamosvojilo z izločitvijo iz gospodstva Radovljica šele v tridesetih letih 15. stoletja, torej dokaj pozno, geografsko pa je bilo stisnjeno na severu med Karavanke in na jugu med visoke Julijske Alpe. Pričakovali bi, da mu bo geografska utesnjenost škodovala, vendar mu ni, celo nasprotno, bila je njegova velika prednost. Preko ozemlja belopeškega gospodstva so namreč tekale glavne trgovske poti med Furlanijo, Koroško in Gorenjsko. Na roko so mu šla tudi bogata nahajališča železove rude, kar je vodilo v kolonizacijo tega odmaknjenega prostora in razcvet neagrarnih dejavnosti. Vse to je poganjalo njegov razvoj in življenje več stoletij.



Prvi urbar je bil spisan leta 1498 v okviru reforme davčne uprave kralja Maksimilijana I. Habsburškega. Nekdaj so obstajali trije izvodi, danes je ohranjen le še izvod, namenjen kranjskemu vicedomskemu uradu. Urbar je bil dolgo časa napačno datiran v leto 1598, zato ga ni najti med srednjeveškimi urbarji v starejši literaturi. Kljub poznemu nastanku, dobrih 50 let po oblikovanju samostojnega gospostva, pa je vsebinsko izjemno pomemben. Dokumentira namreč razmere pozne kolonizacije tega prostora v času prehoda iz srednjega v zgodnji novi vek. Drugi urbar je bil spisan v letu 1636, ohranjen je v dveh izvodih, poleg tega pa imamo ohranjen tudi kasnejši izvleček. Nastal je v času prodaje deželno-knežjega gospostva Bela peč rodbini Eggenberg. Oba urbarja skupaj tako prinašata vrsto podatkov o kolonizaciji in izkoriščanju tega odmaknjenega alpskega prostora, o razvoju železarstva, prinašata tudi obilo demografskih podatkov, v njih najdemo barvito paleto poznosrednjeveških in zgodnjenovoveških načinov merjenja, spoznamo pa tudi denarni sistem, značilen za Kranjsko ob koncu srednjega veka, ki se je ohranil še globoko v zgodnji novi vek. Na tem prostoru se je namreč prepletalo več vrst valut in različnih števnih sistemov. Objavljena urbarja prikazujeta tudi pestro socialno strukturo podložnikov.

Knjigo *Urbarji belopeškega gospostva* je avtor sicer razdelil na štiri poglavja. V predgovoru nam Mlinar na kratko poda zgodovino preučevanja in izdajanja urbarjev na Slovenskem do današnjih dni, smiselno pa tudi utemelji objavo obeh belopeških urbarjev. Prvi sklop zaključujeta navedba neobjavljenih in objavljenih virov in seznam literature, pojasni pa tudi v knjigi uporabljene kratice. V drugem sklopu avtor bralcu predstavi zgodovinski razvoj gospostva Bela peč do leta 1636, torej do prodaje gospostva Eggenbergom, čas in okoliščine nastanka obeh urbarjev, podrobno tudi oba rokopisa, dalje različne v urbarju uporabljene mere (žitne, površinske in preostale), denarni sistem s konca 15. stoletja in z začetka zgodnjega novega veka, podložniške obveznosti in dajatve, predstavi tudi edicijska načela objave. Pred objavo najdemo tudi pet strani in pol nemškega povzetka. Osrednji del knjige predstavljata objavljena urbarja, prvi iz leta 1498, drugi iz leta 1636. Avtor se je pri objavi zavestno odpovedal običajni praksi tabelaričnega prikaza vsebine. Obveznosti podložnikov so prikazane po posameznih vaseh, ob koncu najdemo povzetek skupnih pravic in obveznosti itd. Avtor je objavo opremil z znanstvenim aparatom, v katerem je razrešil večino toponimov, hidronimov in oronimov. Odprta je ostala le lokalizacija nekaterih ledinskih imen. Knjiga ob koncu prinaša tudi priloge, kjer zainteresirani bralec lahko najde različne tabele (o prihodkih, naravnih dajatvah, zemljevid gospostva po najstarejšem urbarju). Iskanje po knjigi olajša podrobno imensko in krajevno kazalo, dobrodošlo pa je tudi stvarno kazalo z nemškimi izrazi v izvirni obliki in slovenskimi prevodi. Ob koncu knjige je najti tudi več slikovnih prilog.

Avtor je na svoje delo lahko upravičeno ponosen in lahko samo upamo, da bodo podobna dela izhajala tudi v prihodnje.

dr. Jure Volčjak

Alojz Cindrič:

Ljubljanski izobraženci skozi čas. Izobraževanje Ljubljančanov na dunajski univerzi 1392–1917

Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za kulturno zgodovino, 2019, 524 strani.

Ena izmed prvih, če že ne prva misel, ki človeka prešine, ko polista po zadnji v vrsti knjig Alojza Cindriča, je, da drži v rokah zrelo delo, ki je lahko nastalo le na temelju večletnega raziskovanja in premišljevanja. Potrditev te misli prina-

ša seznam Cindričevih monografij iz obdobja 2009–2019 na notranji strani zadnje platnice knjige. Tu med drugim izvemo, da je dr. Cindrič – docent za novejšo zgodovino in vodja knjižnice na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani – za monografijo *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi v prvi polovici devetnajstega stoletja 1804–1848* (izšla 2010) prejel priznanje Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije »Odlični v znanosti«. Tudi druga štiri dela z omenjenega seznama kažejo, da se je avtor s problematiko izobraževanja naših prednikov na Dunaju ukvarjal daljši čas in z različnih vidikov; posebej naj omenimo biografskega. Osredotočenje na Ljubljančane v monografiji, s katero bralca seznanjamo v nadaljevanju, dr. Cindrič utemeljuje z besedami: »Ker raziskujem kulturno zgodovino Slovencev in sem tudi meščan Ljubljane, bliža pa se 100. obletnica ustanovitve Univerze v Ljubljani, sem se odločil, da raziščem, kdo so bili tisti Ljubljančani, ki so v preteklosti iskali učenost na tujih univerzah, predvsem na dunajski, kako so s svojo mislijo in delovanjem sooblikovali naš kulturni, znanstveni in gospodarski prostor ter kako so vplivali na ustanovitev prve slovenske univerze«. Z osredinjenjem na študente iz nekdanjega glavnega mesta dežele Kranjske, zdaj pa prestolnice samostojne slovenske države, in širokim, več kot pet stoletij obsegajočim časovnim okvirom je knjiga vsekakor lep *hommage* stoletnici obstoja ljubljanske univerze.

Razsežnost raziskave izpričuje že podatek, da je avtor v analizo zajel 1.330 študentov in štiri študentke, plastičnost prikaza raziskovalnih rezultatov pa na drugi strani dobro ponazarja dejstvo, da je v knjigi kar 43 tabel, 15 grafikonov in 189 slik. Prva oseba, ki je pri vpisu na univerzo na Dunaju kot kraj izvora navedla Ljubljano, je bil »Martinus de Lawbaco«. Martin se je vpisal na dunajsko univerzo v zimskem semestru leta 1392, kar je dobrih 27 let potem, ko je vojvoda Rudolf IV. Habsburški izdal listino, s katero je ustanovil to najstarejšo še obstoječo univerzo v nemškem jezikovnem prostoru. Za vpisnino je Martin odštel 2 groša. Kot zadnja se je v preučevani dobi, katere zgornja meja je postavljena v čas razpada Avstro-Ogrske in oblikovanja Države SHS oziroma Kraljevine SHS, na univerzo na Dunaju vpisala Ljubljančanka Elza Soss. Ob vpisu na študij medicine v študijskem letu 1916/17 je bila stara 26 let. Glede obdobja srednjega in dela zgodnjega novega veka naj dodamo, da avtor v knjigo ni vključil le predstavitev zgodnejšega razvoja dunajske univerze in študija Ljubljančanov na njenih štirih fakultetah – artistični/filozofski, medicinski, pravni in teološki. Krajši poglavji je dr. Cindrič namenil tudi temam, povezanim z univerzitetnim šolanjem Ljubljančanov še pred ustanovitvijo dunajske univerze in vprašanju, kje so ti – poleg Dunaja – študirali v času protestantske reformacije in vnovične prevlade katolištva v 16. oziroma 17. stoletju. Tako denimo izvemo, da se je skoraj sto let pred Martinom iz Ljubljane, leta 1294, na univerzo v Bologni vpisal Ljubljančan Rudolf, »dominus Rodulphus de Leybech«. Med pogostejše obiskovanimi (nemškimi) protestantskimi univerzami, v zvezi s katerimi avtor poudarja tako bolj znana kot tudi manj znana imena Ljubljančanov, so posebno v drugi polovici 16. stoletja izstopala univerzitetna središča Tübingen, Wittenberg, Strassburg (Strasbourg) in Jena. Na katoliške univerze se po drugi strani navezuje vprašanje, v kolikšni meri je starejši dunajski univerzi od leta 1586 konkurirala univerza v Gradcu, ki je bila Ljubljančanom bližje in je omenjenega leta sprejela prve študente. Tabela s podatki glede na smer ali stopnjo študija na obeh univerzah v letih 1586–1782 nam pove, da so ljubljanski študenti v glavnem mestu dežele Štajerske v (veliko) večjem številu kot na Dunaju študirali filozofijo in teologijo. Predvsem, kar zadeva študij prava, sta med katoliškimi univerzami ostajali priljubljeni *alma mater* v Bologni in zlasti v Padovi, in to ne glede na veroizpovedno pripadnost študenta. Velik del zgodnjega novega veka je bila dobro obiskana tudi univerza v Salzburgu.

Jedro monografije dr. Alojza Cindriča sicer sestavlja analitično-sintetična obravnava socialne strukture ter gmotnih in drugih pogojev študija Ljubljančanov na Dunaju. Pri tem je snov okvirno razdeljena na čas do konca 18. stoletja



oziroma leta 1803 in čas od leta 1804 do leta 1917 oziroma leta 1919. Nadaljnji zarezi znotraj tega časovnega loka predstavljata letnici 1623, ko je prišlo do združitve dunajske univerze s tamkajšnjim jezuitskim kolegijem, in 1848, ko je revolucionarno dogajanje pospešilo reorganizacijo 75 let pred tem nazadnje reformiranega študijskega sistema (1773/74). Poleg korenitejših sprememb na politični, družbeni in duhovni ravni so takšno razdelitev snovi narekovali (arhivski) viri, natančneje količina in narava podatkov v njih. Kot osrednji vir so avtorju služile tako imenovane glavne univerzitetne matrike, *Hauptmatrikel* (dolej že objavljene za obdobje do študijskega leta 1776/77), ki jih hrani dunajski Univerzitetni arhiv. V tem arhivu je dr. Cindrič uporabil tudi gradivo posameznih fakultet, gradivo akademskih nacij (za Ljubljance praviloma *natio Australis/natio Austriae*), gradivo »študentskih domov« (burs, koderij, kolegijev), za čas od srede 17. stoletja doktorske matrike s podatki o opravljenih rigorozih in promocijah, od študijskega leta 1866/67 naprej pa tiskane vpisnice z dodanimi rubrikami, med katerimi sta bili na primer materni jezik in končana šola pred vpisom na univerzo. Večina virov mu je dovoljevala kvantitativno obdelavo pridobljenih informacij, pri čemer je bil avtor ves čas pozoren tudi na »kvalitativne podatke biografskih vrednosti«. Prav kombiniranje zgodovinskih, socioloških in statističnih metod ter v preučevanje skupin in (izstopajočih) posameznikov usmerjeni raziskovalni interes sta dr. Cindriču omogočila, da je oblikoval argumentirano podobo pomembnega segmenta ljubljanskega izobraženstva tako na kolektivni kot na individualni ravni. Individualno-biografski pristop »zgoščuje« predvsem poglavje z naslovom *Znani Ljubljanci, ki so študirali na Dunaju v obdobju 1804–1917, in njihova poznejša študijska pot*.

Ker je knjiga vsebinsko prebogata, da bi jo lahko ustrezno povzeli, si del raziskovalnih izsledkov in njihov *modus praesentandi* oglejmo na primeru avtorjevih komentarjev k nekaj izbranim grafikonom in tabelam. Relativno majhen vzorec, ki prikazuje družbeno strukturo ljubljanskih študentov v letih 1392–1804, avtor denimo komentira: »Iz grafikona 7 je razvidno, da se je v to skupino uvrstilo 105 študentov, pri preostalih 525 študentih pa ni podatkov [...], a je vzorec vendarle dovolj velik, da si lahko ustvarimo približno sliko.« Avtor nato poudarja, da je največ Ljubljančanov, 45 odstotkov, vpisanih na dunajsko univerzo v navedeni dobi, pripadalo nižjemu plemstvu. Z 29 odstotki sledijo študenti iz meščanskih družin (*cives*), z 12 odstotki pripadniki višjega plemstva, z 8 odstotki študenti iz vrst duhovnikov in redovnikov ter s 6 odstotki študenti, ki so še pred imatrikulacijo na Dunaju dosegli akademski naslov na kaki drugi univerzi. Družbeno in socialno oziroma premoženjsko strukturo za čas do leta 1804 dodatno osvetljuje tabela 3, ki jo je avtor izdelal na osnovi navedb o višini plačanih vpisnih in drugih pristojbin ter podatkov o socialnem položaju in akademskem nazivu študentov. V daljši razlagi dr. Cindrič med drugim ugotavlja, da je večji del obravnavanih študentov pripadal »bogatejšemu ljubljanskemu srednjemu sloju«. Glede Ljubljančanov, ki ob vpisu niso plačali takse in so v matrikah večinoma označeni kot *pauper*, avtor opozarja, da nezmožnost plačevanja taks sama po sebi ni pomenila revščine v primarnem smislu. Večina teh študentov je »verjetno živela v stabilnih razmerah«; imeli niso »ne več ne manj, kot je bilo nujno potrebno za preživetje«, pri čemer imatrikulacijska in druge pristojbine seveda niso bile nujen preživetveni strošek. Na starejše obdobje, od leta 1365 do leta 1803, se nanaša tudi tabela 9, ki prinaša odgovor na vprašanje, koliko študentom iz Ljubljane je uspelo na Dunaju pridobiti doktorat. Številke, podane za posamezna stoletja in za prva leta 19. stoletja, kažejo, da je med 630 vpisanimi ljubljanskimi študenti promoviralo 73 oseb ali dobrih 11 odstotkov. Za primerjavo: v obdobju med letoma 1804 in 1917 je na dunajski univerzi doktorirala dobra petina vseh imatrikuliranih Ljubljančanov.

Kar zadeva tabele (in komentarje), nanašajoče se na »pomarčno« dobo, se kratko pomudimo pri tistih, ki govorijo o starosti študentov v času vpisa, starosti doktorantov in dolžini študija. Glede starosti vpisanih študentov tabela

17 razkriva, da je bilo največ, nekaj manj kot 70 odstotkov, ljubljanskih študentov ob imatrikulaciji starih od 18 do 20 let, kolikor je v istem obdobju znašala tudi povprečna »začetna« starost večjega dela druge študentske populacije na dunajski univerzi. Nekoliko višjo povprečno starost so dosegale študentke, in sicer 22 let. Avtor nam v komentarju k tabeli postreže z več imeni. Najstarejši študent iz Ljubljane je bil na primer kaplan Franc Pavšič, ki mu je bilo 33 let, ko se je v študijskem letu 1910/11 imatrikuliral na dunajski pravni fakulteti. Leto manj sta šteli izredni študentki filozofske fakultete: stotnikova hči Charlotte Mlady, vpisana v študijskem letu 1902/03, in Marija Freud, roj. Drenik, vpisana v študijskem letu 1913/14. Največji delež z vidika starosti ob prejemu doktorata predstavlja – tako tabela 39 – 30 oziroma četrtnina od skupno 120 študentov z dosego doktorskega naslova pri 24 letih. S 16,7 odstotka sledijo 25-letni in tem z 11,7 odstotka 27-letni doktoranti. 2,5 odstotka Ljubljančanov je bilo ob promociji starih nad 41 let. Kot je vidno iz tabele 40, je 57 ali dobrih 47 odstotkov ljubljanskih doktorantov na univerzi na Dunaju študiralo od šest do osem let, 45 ali dobrih 37 odstotkov pa od enega do pet let. Pri malo manj kot 7 odstotkih doktorantov se je študijska doba zavlekla na 11 let in več. Med skoraj polovico ljubljanskih doktorantov, katerih študij je trajal od šest do osem let, se jih je 29 posvečalo študiju prava, 26 študiju medicine, dva pa sta obiskovala filozofsko fakulteto. Zanimive podatke o štipendistih, segajoče še v predmarčno dobo, vsebuje tabela 41. Iz nje izvemo, da je od skupaj 704 ljubljanskih študentov v obdobju 1804–1917 znamenito Knafljevo ali poleg Knafljeve še kako drugo štipendijo prejemale 155 študentov ali 22 odstotkov, 506 ali 71,9 odstotka pa jih je študiralo brez štipendije. Kar zadeva doktorante iz Ljubljane v tem obdobju – vseh je bilo 152 (90 s področja prava, 40 medicine, 21 filozofije in en teologije) –, sta bili štipendijske podpore deležni dobra tretjina prihodnjih doktorjev prava in medicine ter malo več kot polovica prihodnjih doktorjev filozofije. Edini Ljubljančan, ki je v navedenih letih doktoriral iz teologije, štipendije ni imel. Na tem mestu velja opozoriti še na grafikon 15 s prikazom gibanja vpisa ljubljanskih študentov na Dunaju glede na materni jezik za čas od leta 1860 do leta 1917. V komentarju avtor poudarja zlasti dvoje: prvič, da je število slovensko govorečih študentov v teh letih raslo in doseglo vrh na prelomu iz 19. v 20. stoletje; drugič, da se število nemško govorečih študentov iz Ljubljane ni izraziteje spreminjalo. Delež Ljubljančanov, ki so v letih 1848–1917 kot materni jezik ob vpisu navedli nemščino, je bil sicer za 17 odstotkov višji od povprečja, izračunanega za študente iz celotne Kranjske.

Monografiji dr. Alojza Cindriča dajejo dragocen individualni pečat portretne in druge upodobitve oseb, ki sestavljajo skoraj tretjino slikovnega gradiva, med katerim najdemo reprodukcije univerzitetnih stavb, imatrikulacijskih in inskripcijskih zapisov, spričeval, promocijskih dokumentov ipd. ter celo jedilnih listov dveh dunajskih restavracij iz leta 1905. Med umetniškimi upodobitvami omenimo vsaj bakrorezni portret Gašperja Žitnika (ok. 1535–1585), vplivnega strica ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, med fotografijami pa fotografijo prve Ljubljančanke z doktoratom na Dunaju Milene Perušek (1893–1978), ki je v slovenskem prostoru orala raziskovalno ledino na področju bolezni rastlin. V kazalu slikovnega gradiva sicer pogrešamo navedbe strani posameznih slik, kar velja tudi za kazali tabel in grafikonov. Spodbudo k raznovrstnim novim raziskavam in skrb za preverljivost hkrati izražajo registri imatrikuliranih študentov in posebej imatrikuliranih študentk (vpisanih med letoma 1897 in 1917) v *Dodatku* h knjigi (*Apendix. Arhivsko gradivo – viri*). Z veliko skrbnostjo so narejena pojasnila in razlage uporabljenih krajšav v registrih. *Ljubljanski izobraženci skozi čas* so nedvomno knjiga, ki jo je treba vzeti v roke večkrat.

Razstave || Exhibitions

Sonja Jazbec:
Bistrica ob Sotli v dokumentih Zgodovinskega arhiva
Celje

Bistrica ob Sotli, junij 2018
in

Luče v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje

Luče, december 2019

»Arhiv v regiji« je kontinuiran projekt Zgodovinskega arhiva Celje, ki se osredotoča na predstavitev različnih vsebinskih zvrsti in kategorij arhivskega gradiva na konkretnem območju. Namen projekta, ki sta ga leta 2018 postavila direktor arhiva dr. Borut Batagelj in arhivska svetovalka Sonja Jazbec, je približati zakladnico arhivskih dokumentov domačinom v okolju, kjer so le-ti nastali, in utrditi poslanstvo javne arhivske službe v regionalnih okvirjih. Razstave se osredotočajo na predstavitev pestre palete zvrsti in kategorij arhivskega gradiva, vezanega na področje izbrane občine, ki je v pristojnosti arhiva.

Kot prva v seriji Arhiv v regiji je bila razstava **Bistrica ob Sotli v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje**. Razstava je bila postavljena v sodelovanju z Občino Bistrica ob Sotli, otvoritev pa je potekala v okviru prireditve v počastitev občinskega praznika junija 2018.

Kraj se je prvotno imenoval Leskovec, nato Sv. Peter pod Svetimi gorami, od leta 1952 dalje pa nosi ime Bistrica ob Sotli. V enajstih zaselkih biva 1.350 prebivalcev in je ena izmed manjših občin v Sloveniji. Severno meji na občino Podčetrtek, južno na občino Brežice, zahodno na občino Kozje in vzhodno na sosednjo Hrvaško, in to na stičišču reke Bistrice v Sotlo (po obeh rekah je kraj dobil ime). V preteklosti je kraj veliko sodeloval z obmejnimi hrvaškimi območjem, saj ju je družila skupna turistična in spominska pot, posvečena takratnemu predsedniku Jugoslavije Titu, Spominski park Kumrovec – Trebče. Po osamosvojitvi obeh držav je sodelovanje posledično upadlo, a se danes zopet krepi.

Razstava je postavljena kronološko. Najstarejši dokument, predstavljen na razstavi, je urbar župnije Sv. Peter pod Sv. gorami iz leta 1598, zanimivi so tudi načrti posameznih hiš in gospodarskih poslopij. Na razstavi sta med izstopajočim gradivom tudi načrt obstoječe stare cerkve Sv. Petra pod Sv. gorami iz leta 1821 in situacijski načrt cerkve z vrisano novogradnjo iz leta 1826.

Kraj je bil gospodarsko in kulturno središče, najmočnejše med Brežicami in Šmarjem ter Rogaško Slatino in je nekoč spadal med razvitejše kraje v svoji regiji, v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja pa je bil med bolj zaostalimi v šmarski občini. Povprečna velikost posestva je bila 2 do 3 ha obdelovalnih površin. Zaradi neugodne konfiguracije terena je bilo moderno intenzivno kmetijstvo onemogočeno, ker je bilo nedostopno za težko kmetijsko mehanizacijo, dohodki večine kmetij pa so bili prenizki za nakup primerne mehanizacije in preživetje družin. Zaradi tega in splošnega slabega stanja v kmetijski dejavnosti so mladi zapuščali družinske kmetije in se podajali v iskanje zaposlitve v industrijsko bolj razvita središča. V procesu, ki je skozi zadnja desetletja 20. stoletja širil industrializacijo tudi na podeželje, je krajevna skupnost Bistrica ob Sotli že leta 1975 vzpostavila stik z velenjsko tovarno Gorenje z željo, da bi v Bistrici ob Sotli prišlo do izgradnje dislociranega obrata. Po dolgotrajnih obljubah in pogovorih je Gorenje v sodelovanju z Iskro leta 1981 v stari osnovni šoli uredilo dve učilnici, zaposlilo okrog 30 delavcev in začelo z montažo nekaterih izdelkov. Leta 1987 se je obrat iz stare šole preselil v novo proizvodno halo. Leta 1979 je bila uspešno zaključena gradnja osnovne šole Marije Broz, katere otvori-

tve se je udeležil tudi predsednik Jugoslavije Josip Broz Tito, saj je šola dobila ime po njegovi materi. V osemdesetih letih so v Bistrici ob Sotli zgradili bencinsko črpalko, novo trgovino in mrliško vežico. Asfaltirali so več cest, uredili pločnike, avtobusna postajališča, zgradili telefonsko omrežje, obnovili in dogradili vodovod.

Tudi razna društva imajo v Bistrici ob Sotli bogato zgodovino, saj so živela s svojimi prireditvami in številnimi člani. V dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje najdemo kar nekaj ustanovnih zapisnikov in seznamov članov posameznih društev, ki so našli svoje mesto na razstavi.

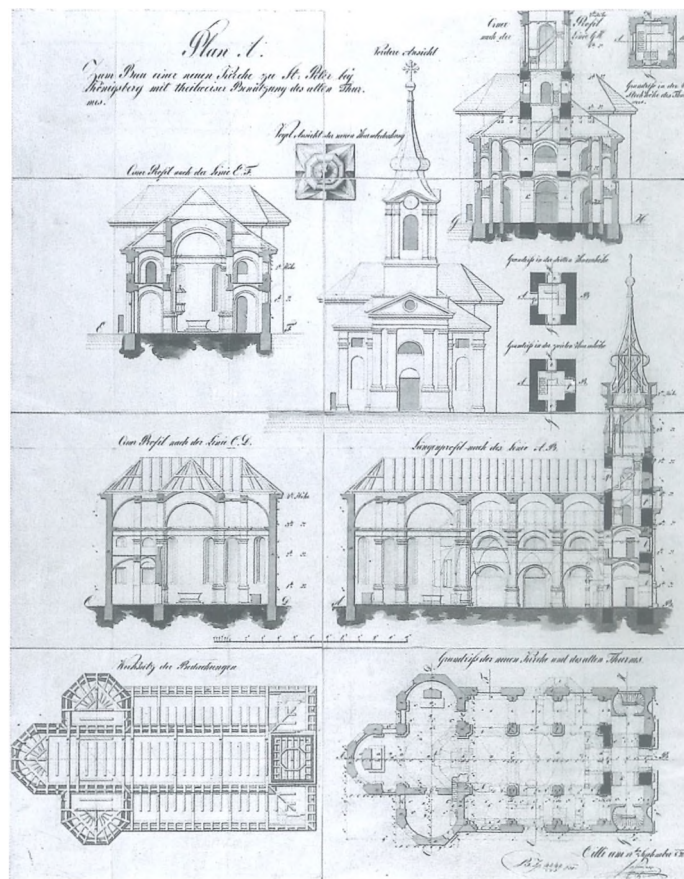
Eden od namenov projekta je tudi dodatno spodbuditi posameznike iz lokalnih okolij k raziskovanju in odkrivanju kulturne dediščine v arhivih. Z odkrivanjem arhivskega gradiva lahko namreč prepoznavamo vsebine, ki so vezane bodisi na osebne zgodbe posameznikov bodisi na zgodbe, vezane na širšo lokalno skupnost. Župan občine Bistrica ob Sotli Franjo Debelak je na otvoritvi razstave povedal, da je počaščen, da je bila njihova občina izbrana kot prva v seriji Arhiv v regiji in ponosen, da jim je skupaj z avtorico uspelo prečesati zgodovino, popisati in poudariti najpomembnejše dogodke in prelomnice, ki so za domačine izredno zanimivi.

Leta 2019 je luč sveta ugledala druga razstava **Luče v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje**. Razstava je bila decembra 2019 postavljena kot zunanja panojska razstava. Deset panojev je postavljenih v idiličnem okolju nabrežja Savinje tik pred začetkom bolj strnjene poselitve Luč.

Pri nastajanju razstave sta se povezala Zgodovinski arhiv Celje, ki je poskrbel za vsebinski del razstave, in Občina Luče, ki je sodelovala pri izboru širokega nabora dokumentov in umestitvi te edinstvene razstave v prostor, ki bo kot stalna razstava nagovarjala tako domačine kot turiste.

Na razstavi so predstavljene reprodukcije 75 originalnih dokumentov iz 15 različnih fondov in zbirk Zgodovinskega arhiva Celje, ki odsevajo značilnosti, spremembe in zanimivosti iz zgodovine Luč. Razstava je zasnovana kronološko. Najstarejši dokument je izsek iz urbarja Gospodstva Gornji Grad med leti 1775–1776, na katerem je predstavljen popis dajatev podložnikov za naselje Karnica. Med starejšimi dokumenti izstopa Koloriran grafični list – bakrorez (datiran okrog 1848), ki prikazuje Iglo, zanimiv skalni samotar, ki leži med Lučami in Solčavo v najožjem delu soseske, ki jo je Savinja vrezala med strma pobočja Raduhe in Dleskovške planote.

Lučani so bili nekdanj znani kot odlični gozdarji, zato je na razstavi prikazanih kar nekaj fo-



Novogradnja cerkve v Sv. Petru pod Svetimi gorami z delno ohranitvijo starega cerkvenega stolpa, 1826–1831. (SI_ZAC/0008 Okrožni urad Celje, sig. 959 a, a. š. 116)



Z otvoritve razstave v prostorih Občine Bistrica ob Sotli, junija 2018.

Sonja Jazbec (Zgodovinski arhiv Celje) in Franjo Debelak, župan Občine Bistrica ob Sotli.



Koloriran grafični list – bakrorez,
ki prikazuje Iglo iz Solčavske smeri.
(SI_ZAC/1294_00024 Zbirka grafik krajev)



Stalna razstava Luče v dokumentih
Zgodovinskega arhiva Celje je postavljena
v idiličnem okolju nabrežja Savinje.

tografij gozdarjev pri spravilu lesa. Zanimive so fotografije kraja iz različnih časovnih obdobj in ohranjeni plakati, ki so vabili na razne dogodke. Razstavljeni dokumenti iz fonda Občinskega ljudskega odbora Mozirje predstavljajo ogromno zanimivih poudarkov iz razvoja Luč.

Reprodukcije spisovnih dokumentov opozarjajo na urbanizacijo naselja (prenos lastništev zemljišč, gradnja objektov), nastajanje infrastrukture (gradnja cest, mostov, vodovodna oskrba, elektrifikacija, napeljava telefonskega omrežja), prinašajo vtise iz organizacije šolskega dela ter kulturnega in družabnega utripa kraja.

Nabor dokumentov na razstavi je obsežen, čeprav je predstavljen le del raznolikega gradiva, ki ga v Zgodovinskem arhivu Celje hranimo v povezavi z Lučami. Med izborom zelo izstopa lokalno pogojena dejavnost, predvsem vezana na gospodarski (spravilo in plavljenje lesa) in turistični (planinarjenje) utrip Luč.

Vsa povojna leta je bilo v Lučah prisotno močno odseljevanje prebivalcev v večja urbana in industrijska središča ter tudi v tujino. Kasneje se je odseljevanje nekoliko zaustavilo, ker so mladi videli več možnosti in priložnosti v kmetijstvu, postavljen je bil obrat Elcroja v Strugah, nekaj zaposlitev je bilo v gozdarstvu, prav tako so se kazale možnosti zaposlitve v turizmu in gostinstvu ter obrti. Glavna gospodarska panoga pa je ostajalo kmetijstvo z gozdarstvom. Konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja je bilo v Lučah 167 kmetij, od tega je bilo 92 tržno usmerjenih, povprečna velikost kmetije je bila malo manj kot 40 ha, povprečna nadmorska višina kmetij je bila 759 m. Glavna kmetijska panoga je bila živinoreja. Večina kmetov je redno oddajala mleko in letno so ga oddali tudi po milijon litrov. Vsi kmetje so bili člani zadruga in so z njo imeli sklenjene dolgoročne kooperacijske pogodbe. Sonaravno kmetijstvo, samotne kmetije na strmih pobočjih in kmečki turizem so od nekdaj način življenja prebivalcev Luč.

Ob otvoritvi je Ciril Rosc, župan Občine Luče, povedal: »Zato bomo tudi v prihodnje dajali poudarek prvobitnosti, zgodovini, tradiciji in kulturi ter zavezanosti trajnostnemu alpskemu turizmu, kar vse skupaj dolgoročno prinaša konkurenčno prednost teh naših, še desetletja nazaj zelo odmaknjenih krajev za užitek in počitek, za postanek in obstanek.«

Razstava nazorno in pregledno zrcali preteklost Luč ter tudi utrjuje današnjo predstavo in usmerjanje občine v sonaravni in trajnostni razvoj, ki je pogojen z lokalnimi značilnostmi.

Arhiv se tako s svojimi vsebinami dejavno vključuje v sedanost ter pripomore k boljšemu

poznavanju preteklosti v lokalnem okolju in mu pomaga pri podpori vsebin, ki jih lahko usmeri v turistično promocijo kraja.

Bojana Aristovnik

France Bevk, književnik in politik (1890–1970)

Razstava Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici,

1. september – 30. november 2020

Letos minevata okrogli obletnici rojstva in smrti Franceta Bevka, pisatelja, politika, prevajalca, velikega narodnjaka in domoljuba ter nasploh vsestranskega človeka. V Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici smo njemu v spomin pripravili priložnostno razstavo, ki je od 1. septembra dalje na ogled v predverju arhiva. Na dvanajstih panojih je razstavljenih okoli šestdeset dokumentov, ki se hranijo v fondih in zbirkah arhiva (v osebnih fondih, fondih s področja uprave, izobraževalnih, kulturnih in političnih organizacij ter v zbirki fotografij). Gre za uradne dokumente, pisma in fotografije, ki želijo obiskovalce popeljati po Bevkovi življenjski poti in ga prikazati v različnih vlogah, pri različnih delovnih nalogah. Na naslovnem panoju je Bevkova podoba v lesorezu, ki jo je leta 1939 ustvaril slikar Jože Srebrnič, Bevkov sodobnik in prijatelj. Sledijo dokumenti, nastali pred prvo svetovno vojno, v Bevkovi dijaških letih, ko je med leti 1908 in 1913 obiskoval učiteljsiše v Kopru in Gorici ter za tem nekaj časa poučeval v Orehku pri Cerknem. Z razglednice, ki jo je leta 1916 pisal prijatelju Alojziju Resu, je razvidno, da je v Orehku ustvarjal novelo *Kajn* in čakal na poziv v vojsko. Konec prve svetovne vojne je dočakal na vzhodni fronti in se od tam srečno vrnil domov. Čas med obema vojnama je od leta 1920 dalje preživel na Primorskem, kjer je bil, kot velik narodnjak in neutrudljiv borec za osvoboditev Primorske izpod fašizma, nenehno pod policijskim nadzorstvom in večkrat tudi zaprt. Veliko se je ukvarjal z uredniškim delom. Iz tega obdobja je razstavljeno tudi za-



nimivo Bevkovo pismo glasbeniku Srečku Kumarju, v katerem Bevk, takrat urednik revije Mladika, spregovori o sprejemanju kritike: »...opazujem že dolgo, da je tržaški krog silno občutljiv in da težko prenese kritiko. To je nedostatek. Od vsakega mnenja, četudi izvira iz osebnosti, se da izluščiti nekaj zdravega jedra. Saj nismo sami Gregorčiči. /.../ Ne, nismo nedotakljivi, ravno radi tega ne, ker nismo brez pregreška vsi, od prvega do zadnjega. /.../ Mene je sram, če me kdo hvali. Edino eno imamo, tega si ne smemo pustiti vzeti, to je, da smo pridni in da delamo v dobri volji in veri. Vse drugo je bežno, komaj temelj smo za stavbo, kaj šele stavba sama!« (PANG 892 Kumar Srečko, t. e. 1, a. e. 4). Največ razstavljenih dokumentov je iz obdobja druge svetovne vojne in takoj po njej, ko je Bevk igral pomembno vlogo v slovenskem političnem življenju. Po kapitulaciji Italije leta 1943 je odšel v partizane, bil je predsednik Pokrajinskega narodno osvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst, po koncu vojne si je zelo prizadeval za priključitev Primorske k Jugoslaviji. Bil je govornik na številnih ljudskih zborovanjih, udeležil se je zasedanja prve povojne slovenske vlade v Ajdovščini in tudi pariške mirovne konference. Iz raznih krajev Slovenije je takrat prejemal številna pisma podpore v boju za slovensko nacionalno mejo. Zaradi krivično postavljene meje in izgube regijskega središča Goriške je doživljal veliko bolečino in upal, da se bodo razmere spremenile. Ob proslavi priključitve dela Primorske k Jugoslaviji leta 1947 je na shodu v Šempetru pri Gorici izrekel znameniti stavek: »Zgradili bomo Novo Gorico, toda stari se kljub temu ne bomo nikdar odrekli,« ki je dobil mesto tudi na naslovnici prve številke glasila Nova Gorica, izdanem novembra 1947 ob začetku gradnje novega središča. Danes vemo, da se pričakovanja Franceta Bevka in številnih drugih ljudi, da se bo meja spremenila, niso uresničila. Razstavljeni dokumenti kažejo tudi, da so se na Franceta Bevka kot politika, književnika in javno osebnost nasploh znanci in prijatelji ter tudi ljudje, ki ga osebno niso poznali, pogosto obračali s prošnjami za pomoč v različnih življenjskih situacijah. Iz njegovih odgovorov je zaznati posluš za težave ljudi, a hkrati zavezanost pravičnosti. Leta 1954 se je na primer na prošnjo dveh žensk, ki sta mu zaupali svojo stanovanjsko stisko, obrnil na Občinski ljudski odbor Branik z besedami: »...priporočam, da bi imeli v evidenci njun primer in ga čimprej vzeli v pretres, kolikor niso drugi bolj potrebni in upravičeni, da bi se jim pred njima ugodilo.« (PANG 87 Občinski ljudski odbor Branik, t. e. 3, a. e. 27). France Bevk, eden izmed vidnejših ustvarjalcev slovenske mladinske književnosti, je bil tudi velik prijatelj mladih. V želji, da bi jih čim več navdušil za branje, je skupaj z drugimi književniki pogosto obiskoval šole, se srečeval z učenci in jim bral svoja dela. Njegov obisk je bil za šole pomemben dogodek, ki so ga običajno zabeležile v šolskih kronikah, kar je razvidno tudi na razstavi. Prav tako je Bevk pogosto nastopal kot govornik na javnih prireditvah, kamor so ga kot vsestranskega kulturnega delavca vabile številne organizacije in ustanove iz raznih krajev. Razstava se zaključuje z dokumenti, nastalimi po Bevkovi smrti. Umrl je 17. septembra leta 1970, prav na svoj 80. rojstni dan, v ljubljanskem kliničnem centru. Odbor kulturnikov in politikov je poskrbel za državni pogreb. Po žalni komemoraciji in slovesu v Ljubljani so krsto pripeljali v Novo Gorico, kjer so tudi organizirali žalne slovesnosti. Iz občinske stavbe je množica ljudi pospremila Bevka k zadnjemu počitku na solkansko pokopališče. Razstavljenih je več fotografij pogrebne slovesnosti ter tudi dokumenti o poimenovanju goriške knjižnice po Francetu Bevku in postavitvi spomenika njemu v spomin v Novi Gorici. France Bevk je imel rad Goriško. Ob svojem bivanju v Rožni Dolini, kjer sta si z ženo zgradila hišo, je rad zahajal preko meje v »staro« Gorico in obujal spomine na svoje dolgoletno ustvarjanje v tem mestu, skoraj dnevno je prihajal tudi v Novo Gorico. Redno je obiskoval knjižnico, podpiral njen razvoj in ji poklanjal svoja dela. Delovna skupnost knjižnice je zato že dan po njegovi smrti predlagala poimenovanje knjižnice po pokojnem pisatelju, kar je Skupščina občine Nova Gorica nemudoma storila. Že marca 1971 je bil imenovan tudi odbor za postavitve spomenika Francetu Bevku, ki je pretresal več

možnih lokacij spomenika. Kot neprimerno je ocenil postavitve ob Bevkovi hiši v Rožni Dolini in ponudil štiri možnosti: pred trgovskim središčem na vogalu med Kidričevo in takratno Leninovo ulico (danes Bevkov trg), pred gimnazijo in osnovno šolo, v parku ob avtobusni postaji in ob magistrali. Goriška knjižnica je predlagala, da se namesto spomenika Bevku v spomin zgradi stavba za knjižnico, a se to takrat ni zgodilo. Leta 1973 je bil v parku ob Kidričevi ulici (magistrali) Bevku postavljen kip, ki ga je izdelal domačin Boris Kalin. Kalinovo delo je tudi Bevkov doprski kip, ki krasi njegov grob na pokopališču v Solkanu. Na zadnjem razstavnem panoju so prikazani dokumenti, nastali septembra leta 1990, ko je bila v Bevkovi rojstni vasi Zakojca osrednja prireditev v počastitev stoletnice pisateljevega rojstva. Ta dan je bila Bevkova obnovljena domačija kot kulturni spomenik odprta javnosti. V njej je predstavljeno značilno bivalno okolje bajtarske družine na začetku 20. stoletja ter prek knjig, fotografij in predmetov orisana pisateljeva življenjska pot.

Razstava bo na ogled predvidoma do konca novembra 2020.

Aleksandra Pavšič Milost

Slovenci, za zmiraj gre!

Razstava ob 100. obletnici koroškega plebiscita, Narodni muzej Slovenije,
10. oktober 2020–11. april 2021

Razstava in spremljajoča monografija (v slednji so poleg vseh razstavljenih dokumentov objavljeni tudi prispevki, ki opisujejo dogajanje v obravnavanih obdobjih) sta zastavljeni na ta način, da se ne osredotočata samo na izvedbo plebiscita 10. oktobra 1920. Osvetljujeta tudi dogodke, dejanja in vzroke, ki so privedli do tega usodnega mejnika v slovenski zgodovini. Koroški plebiscit je namreč v marsičem pokvaril koncept Zedinjene Slovenije, ki je bil temelj slovenske nacionalne politike 19. in dobršnega dela 20. stoletja – posledica plebiscitnega izida je bila izguba 11 % ozemlja in 10 % prebivalstva.

Na razstavi je predstavljenih 243 arhivskih dokumentov in fotografij ter 29 muzejskih predmetov. Velika večina gradiva je javnosti predstavljena prvič.

Če v zvezi z dokumenti povzamemo največje sklope gradiva, ki je predstavljeno na razstavi, lahko ugotovimo, da prihaja arhivsko gradivo večinoma iz Arhiva Republike Slovenije, pri čemer glavnina izvira iz dveh fondov – Fonda Inštituta za narodnostna vprašanja SI AS (1164) in osebnega fonda Lojzeta Ude-ta (SI AS 1193). Ta dva fonda sta odraz sistematičnega pridobivanja arhivskega gradiva in raziskovanja koroškega vprašanja v obdobju po razpadu monarhije – tako Inštituta za narodnostna vprašanja kot Lojzeta Ude-ta osebno. Ude je bil kot dolgoletni direktor omenjenega inštituta in kot udeleženec bojev oziroma agitacijskih plebiscitnih naporov tudi osebno izrazito motiviran in angažiran pri kasnejšem pridobivanju arhivskega gradiva oziroma spominov takrat še živečih udeležencev prelomnih koroških dogodkov. Gradivo, ki je za razstavo izbrano iz njegovega osebnega fonda, se nanaša pretežno na obdobje bojev in krhkega premirja na južnem Koroškem od prevrata leta 1918 do srede leta 1919. Večina dokumentov, izbranih iz fonda Inštituta za narodnostna vprašanja, priča o obdobju jugoslovanske uprave od julija 1919 do julija 1920 in obdobju nadzora Mednarodne plebiscitne komisije v coni A (21. julij–18. november 1920). Propagandno gradivo v zvezi s koroškim plebiscitom (tako avstrijskega kot jugoslovanskega tabora) je v Sloveniji najcelovitejše ohranjeno v Zbirki Koroški plebiscit (SI PAM 1760) iz Pokrajinskega arhiva Maribor ter je temu primerno obsežno in izčrpno na razstavi tudi predstavljeno.

Fotografije, ki učinkovito slikovito dopolnjujejo arhivsko gradivo, so v glavnem iz dveh virov – iz Muzeja novejšje zgodovine Slovenije (fond Srečko



*Vojaki Kraljevine SHS v strelkih jarkih pri Velikovcu.
(Fond Stane Rovtar, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)*

Kristan in fond Stane Rovtar) ter fotografije, ki smo jih pridobili iz Koroškega deželnega arhiva v Celovcu – fond Sammelarchiv Geschichtsverein. Fond Srečka Kristana je posebej zanimiv, saj je zapuščina fotografij udeleženca bojev na Koroškem, fond Staneta Rovtarja pa obsega zbirko originalov na steklenih ploščah. Fotografsko gradivo iz Celovca je prvič predstavljeno v slovenskem prostoru in pomeni pomembno obogatitev pri vživljanju v vzdušje časa, o katerem govori razstava – v prvi vrsti na temo begunske problematike in življenja v coni A.

Vsebinsko razstava sledi kronološkemu dogajanju od novembra 1918 do novembra 1920. Začne se s sklopom o razpadu monarhije in nastanku Države SHS, ki prikazuje razmere kaosa, pomanjkanja in epidemije. Gre za čas, ko se je stiska vsakdanjika mešala z občutki olajšanja ob koncu štiriletne morije in velikimi pričakovanji, ki naj bi jih prinesla prihodnost po »pobegu« iz habsburške ječe narodov v svet pravičnosti, kjer veljajo pravila demokratične samoodločbe narodov, kot jih je obljubljal ameriški predsednik Wilson.

Drugi del razstave osvetljuje razvoj dogodkov novembra in decembra 1918, ko se je odprlo časovno okno za vojaško zasedbo Celovca, s katero bi bile podane realne možnosti za pripojitev večine slovenskega etničnega ozemlja na Koroškem. Prikazani so dokumenti, ki pričajo o lahkovernosti takratnih vodilnih slovenskih politikov, ki so blokirali vsa prizadevanja in samoiniciativnost nekaterih slovenskih častnikov na čelu z Maistrom in Malgajem, da bi koroško vprašanje rešili na način, na katerega je bil za Slovenijo rešen Maribor. Naivna vera v naklonjenost antante, ki bo dala Slovincem ozemlje na Koroškem, kolikor ga bodo hoteli, in čakanje na srbsko vojsko sta se odražala tudi v polovičarskih in mlačnih potezih slovenske vlade. V tem delu dokumente in fotografije bogatijo odlomki – pričevanja udeležencev bojev na Koroškem v filmu RTV Ljubljana »Boj za severno mejo«, posnetega leta 1968.

V tretjem sklopu razstave je predstavljeno gradivo, ki priča o tem, kako so slovensko brezvoljnost izkoristili koroški Nemci, ki so v januarju 1919 izvedli uspešno ofenzivo in Slovence potisnili iz Roža. Velja poudariti gradivo, ki priča

o ogorčenih bojih za severni vhod v predor Podrošca, kjer so umirali tudi 16-, 17-letni otroci – prostovoljci Koroške legije, saj so se odrasli, izkušeni vojaki na poziv za obrambo slovenske Koroške odzivali v veliko premajhnem številu. Med drugim gradivom iz tega dela razstave je posebej zanimiva kopija zapisnika pogajanj med slovensko in koroško vlado v Gradcu januarja 1919. Rezultat teh je bil sporazum o posredovanju ameriške, t. i. Milesove komisije, ki je potem s svojo anketo na južnem Koroškem in poročilom o večinski naklonjenosti ljudstva ter enotnosti Celovškega bazena usodno škodila slovenskim interesom. Pripravila je namreč osnovo za to, da se je s plebiscitom odločalo v pokrajini, ki jo je vsaj petdeset let politično in gospodarsko povsem obvladovala nemškonaacionalna politika.

Četrty del razstave je posvečen trpljenju civilnega prebivalstva, ki je bilo tako med boji kot v času krhkega premirja izpostavljeno terorju vojaštva in policijskih organov obeh mladih držav. Gradivo odslikava barvito mavrico odtenkov nasilja – verbalnega in fizičnega, od groženj, žalitev, poniževanj, izgube službe, izselitev iz stanovanj, izsiljevanj, kraj, ropov, požigov, zapiranja, internacij, izgonov, barbarskega mrcvarjenja trupel vojakov pred očmi civilistov, mazanja zidov z mrtvaškimi glavami in napisov z grožnjami s smrtjo do fizičnih napadov, pretepov in ubojev. Nasilje je rdeča nit, ki je predstavljena v arhivskem gradivu tudi v drugih delih razstave – zlasti tik pred in po plebiscitu, ko sta se strastno sovraštvo in maščevalnost razvnela do skrajnosti.



G.V. Nr. 20.
Feistritz im Rosental, Passkontrolle.
Am Auto stehend: Kraigher, König,
Steinacher (mit steifem Halbzyylinder).

*Mejna kontrola Bistrica v Rožni dolini. Ob avtu stojijo Kraigher, König in Steinacher.
(Fond Sammelarchiv Geschichtsverein, AT-KLA 123-F-20 St, Deželni arhiv Celovec)*

Peti del razstave govori o obdobju šestih tednov, ko so se med koncem aprila in začetkom junija 1919 zvrstile kar tri ofenzive. Začelo se je z neuspešno slovensko ofenzivo konec aprila 1919, ki se je izkazala za nepremišljeno avanturo s katastrofalnimi posledicami – z uspešno nemško-avstrijsko protiofenzivo na začetku maja in izgonom slovenske vojske s celotnega ozemlja Koroške. Temu je sledil presenetljivo hiter in učinkovit odgovor –

ofenziva slovensko-srbskih enot, ki so pregazile sovražnika in zasedle celotno slovensko etnično ozemlje z izjemo ziljske doline. Vse skupaj prepozno, da bi Slovencem prineslo južno Koroško. V Parizu so že določili, da bo odločil plebiscit. Arhivski dokumenti iz tega sklopa se nanašajo na vojaške akcije – zlasti zanimivi so ukazi za slovensko ofenzivo, poročila, zakaj je prišlo do vojaške katastrofe, ki jih je terjal general Smiljanić, ter originalni podpisan koncept premirja med avstrijskimi in jugoslovanskimi pogajalci z dne 6. junija 1919 so izmed teh morda najbolj zanimivi.

V šestem sklopu je razstava v celoti posvečena jugoslovanski upravi v cona A. Dokumenti so bili izbrani zlasti z motivom, da čim bolj prikažejo vsakdanje tegobe malih ljudi. Poročila lokalnih slovenskih agitatorjev in zaupnikov so pristna, iskrena in do jugoslovanske uprave kritična. Odsevajo slabosti nove države, ki ni bila sposobna vzpostaviti znosnih pogojev za življenje prebivalstva oziroma nadomestiti Celovca in Beljaka, ki sta ostala izven ozemlja cone A. Prometno nepovezanost ozemlja, kjer kmečko prebivalstvo ni imelo več trgov za prodajo svojih pridelkov, niti možnosti za nabavo osnovnih obrtno-tehničnih predmetov za vsakdanjo rabo, slaba zdravstvena oskrba, pomanjkanje zdravil, premalo živinozdravnikov – posledično poginjanje živine, zlasti konj, uničen turizem, zlasti ob Vrbskem jezeru in še številne druge slabosti, je dobro izkoristila propaganda nemških Korošcev. Ta je zlasti dokazovala, da cona A brez svojih središč ne more preživeti. Posebej je bila avstrijska propaganda agresivna od ustanovitve Heimatdiensta v marcu 1920, ko se je udeleževala v ilegalni mreži agitatorjev za nemško Koroško. Podkrepljena z nasiljem in grožnjami zavednim Slovencem se je na ozemlju cone A široko razmahnila in povsem razbesnela po odprtju demarkacijske črte med cono A in cono B avgusta 1920. Iz poročil članov krajevnih narodnih svetov je mogoče razbrati, da se je večina koroških Slovencev znašla v taboru omahljivcev – nacionalno izrazito neopredeljenih ljudi, ki so nihali med odločitvijo za eno ali drugo stran in oprezali, katera država bi jim lahko nudila boljše pogoje za preživetje. Ta tabor je bil posebej dojemljiv za grožnje starih nemško-nacionalnih gospodarjev, večinoma veleposestnikov ali lokalnih veljakov, od katerih so bili navadni ljudje odvisni, saj so odločali o njihovem zaslužku.

Sedmi del je posvečen obdobju Mednarodne plebiscitne komisije, ki je tri mesece pred plebiscitom prevzela nadzor nad cono A. Izbrani dokumenti prikazujejo izrazito naklonjenost antantnih zastopnikov republike Avstriji, ki se je izkazala v vrsti ukrepov, s katerimi je plebiscitna komisija spodkopavala jugoslovansko oblast, rušila njeno avtoriteto ter zmožnost, da bi ohranjala nadzor in red na ozemlju cone A. Posebej so zanimivi dokumenti (v pretežnem delu tajna korespondenca in zapisniki sej), ki govorijo o razcepljenosti med slovenskimi in srbskimi politikami, nasprotnih interesih beograjske in ljubljanske vlade, nemoči in neodločnosti slovenske politike ter begu pred sprejemanjem odločnih potez v smislu zoperstavljanja plebiscitni komisiji oziroma sprejemanju odgovornosti v odločilnih trenutkih. Beograjska vlada je bila pripravljena popuščati vsem zahtevam plebiscitne komisije (odprava demarkacijske črte med obema plebiscitnima conama – prost vstop za avstrijske agitatorje, umik jugoslovanske vojske, odpust »nekorošcev« iz žandarmerije, odprava državnega nadzorstva na veleposestvih, ki so bila v rokah Nemcev), čeprav je bilo jasno, da je s tem plebiscit za Jugoslavijo v naprej izgubljen. Slovenski politiki se temu niso (z) mogli zoperstaviti.

V zaključnem delu razstava predstavi agitacijski boj, ki ga lahko razberemo



Slovenski predplebiscitni shod v Velikovcu - protesti zoper odpravo demarkacijske črte med conama A in B, 25. 7. 1920.

(Fond časopisa Slovenec, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

v podobi ohranjenega barvitnega propagandnega gradiva, s katerim je vsaka od obeh strani poudarjala argumente, za katere je verjela, da bodo prepričali volivce. Posebno ključen je bil tudi tu (kot že ves čas bitke za južno Koroško od konca 1918 naprej) prispevek socialdemokracije, za katerega številni verjamejo, da je bil odločilen za zmago Republike Avstrije. V obliki plakatov in letakov se nizajo argumenti, da Avstrija nima vojne obveznosti, Kraljevina SHS pa, da je za Korošce neprivlačna militaristična monarhija na čelu s pravoslavnim kraljem, ki je kulturno zaostala in kjer delavci v primerjavi z Avstrijo nimajo zagotovljenih pravic, je jugoslovanska stran odgovarjala pretežno z nacionalnimi parolami in pozivi, naj koroški Slovenci izberejo skupno življenje z drugim delom svojega naroda.

V zaključku razstave so ob plebiscitni volilni skrinjici predstavljeni originalni volilni izidi, popestreni s poročili o tistih obupa nih koroških Slovencih, ki so se za Jugoslavijo preveč izpostavili in so zato morali bežati. Ta poročila so popestrena z vestmi o surovem maščevanju zmagovalcev nad premaganci, ki ni puščalo dvoma o nadaljnji usodi Slovencev na Koroškem. Na koncu razstave je umeščen pregled »spominjanja« na plebiscit, ki se je v stotih letih ohranjal v obliki spomenikov in obeležij.

Pregled fondov, iz katerih je arhivsko gradivo predstavljeno na razstavi

Arhiv RS

- ④ SI AS 60/83 Zapisniki sej Narodne vlade SHS v Ljubljani in Deželne vlade za Slovenijo, 1918–1921.
- ④ SI AS 1193 Osebni fond Lojze Ude.
- ④ SI AS 1164 Fond Inštitut za narodnostna vprašanja.
- ④ SI AS 660 Fond Narodni svet za Koroško v Velikovcu 1919–1920.

PAM

- ⑥ SI PAM 1691 Zbirka prevratnih dogodkov na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, Pokrajinski arhiv Maribor.
- ⑥ SI PAM 1587 Fond Lavrič Alfred.
- ⑥ SI PAM 1760 Zbirka Koroški plebiscit, Pokrajinski arhiv Maribor.

Vojaški arhiv Srbije

- ⑥ Fond Arhiva bivše srpske vojske, Vojni arhiv, Ministarstvo odbrane Republike Srbije

MNZS

- ⑥ Fond Srečko Kristan, Muzej novejšje zgodovine Slovenije
- ⑥ Fond Stane Rovtar, Muzej novejšje zgodovine Slovenije
- ⑥ Fond časopisa Slovenec, Muzej novejšje zgodovine Slovenije

Koroški deželni arhiv, Celovec, Avstrija

- AT-KLA 123-F Fond Sammelarchiv Geschichtsverein,
- ⑥ Fond Nationalpolitisches Ausschuss, Südslawische Umtriebe im nicht besetzten Gebiet, Koroški deželni arhiv, Celovec, Avstrija
- ⑥ Fond Kriegsschaeden Koroški deželni arhiv, Celovec, Avstrija

NUK

- ⑥ NUK Zbirka upodobitev znanih Slovencev

Narodni muzej Slovenije

- ⑥ Fond faleristika

Zasebne zbirke:

- ⑥ Fotografije Milan Škrabec
- ⑥ Muzejsko gradivo Marko Ličina

dr. Dragan Matić

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE
1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
telefon: (01) 241 42 86
e-pošta: tajnik@arhivsko-drustvo.si
predsednik@arhivsko-drustvo.si
domača stran: www.arhivsko-drustvo.si

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE
1102 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p.p. 523
telefon: (01) 241 42 00
e-pošta: ars@gov.si
domača stran: www.arhiv.gov.si

INŠPEKTORAT RS ZA KULTURO IN MEDIJE
1000 Ljubljana, Metelkova 4
telefon: (01) 478 79 01
e-pošta: gp.irskm@gov.si

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA
1000 Ljubljana, Krekov trg 1
telefon: (01) 234 75 70
e-pošta: arhiv.lj@rkc.si
domača stran: www.nadskofija-ljubljana.si/nadskofija/

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR
2000 Maribor, Slomškov trg 20
telefon: (05) 90 80 120
telefaks: (02) 252 30 92
e-pošta: skofijski.arhiv@nadskofija-maribor.si
domača stran: www.nadskofija-maribor.si/nadskofija/
index.php/skofijska-kurija

POKRAJINSKI ARHIV KOPER
6000 Koper, Kapodistriasov trg 1
telefon: (05) 627 18 24
e-pošta: tajnistvo@arhiv-koper.si
domača stran: www.arhiv-koper.si

Enota Piran
6330 Piran, Savudrijska 5
telefon: (05) 673 28 40

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR
2000 Maribor, Glavni trg 7
telefon: (02) 228 50 00
e-pošta: info@pokarh-mb.si
domača stran: www.pokarh-mb.si

Enota za Koroško
2390 Ravne na Koroškem, Čečovje 12a
telefon: (05) 994 29 43
e-pošta: vinko.skitek@pokarh-mb.si

Enota za Prekmurje
9000 Murska Sobota, Cvetkova ulica 1
telefon: (02) 228 50 31
e-pošta: gordana.soeveges@pokarh-mb.si

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI
5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 3
telefon: (05) 335 87 60
e-pošta: pa-ng@pa-ng.si
domača stran: www.pa-ng.si

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER
Trg Brolo 11, p. p. 114, 6001 Koper
telefon: (05) 611 72 04
e-pošta: arhiv.kp@rkc.si
domača stran: http://kp.rkc.si/skofijski-arhiv

**ZGODOVINSKI ARHIV IN MUZEJ
UNIVERZE V LJUBLJANI**
1000 Ljubljana, Kongresni trg 12
telefon: (01) 241 85 80
telefaks: (01) 241 86 60
domača stran: www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/
univerzitetni_arhiv.aspx

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE
3000 Celje, Teharska cesta 1
telefon: (03) 428 76 40
e-pošta: info@zac.si
domača stran: www.zac.si

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA
1001 Ljubljana, Mestni trg 27, p. p. 1614
telefon: (01) 306 13 06
e-pošta: zal@zal-lj.si
domača stran: www.zal-lj.si

Enota za Gorenjsko
4000 Kranj, Savska cesta 8
telefon: (04) 280 59 00
e-pošta: zal.kra@guest.arnes.si

Enota za Dolenjsko in Belo krajino
8000 Novo mesto, Skalickega ulica 1
telefon: (07) 394 22 40
e-pošta: zal.nme@guest.arnes.si

Enota v Škofji Loki
4220 Škofja Loka, Partizanska c. 1c
telefon: (04) 506 07 00
e-pošta: zal.skl@guest.arnes.si

Enota v Idriji
5280 Idrija, Prelovčeva ulica 2
telefon: (05) 372 22 70
e-pošta: zal.idr@guest.arnes.si

ZGODOVINSKI ARHIV NA PTUJU
2250 Ptuj, Vičava 5
telefon: (02) 787 97 30
e-pošta: tajnistvo@arhiv-ptuj.si
domača stran: www.arhiv-ptuj.si

